

**ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA CLUJ-NAPOCA**

**ROMANIAN ACADEMY
CLUJ-NAPOCA BRANCH**

**ANUARUL
INSTITUTULUI
DE ISTORIE
„GEORGE BARIȚIU”
DIN CLUJ-NAPOCA**

**YEARBOOK
OF
“GEORGE BARIȚIU”
INSTITUTE OF HISTORY
OF CLUJ-NAPOCA**

**XI
SERIES HUMANISTICA
2013**

**EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
THE PUBLISHING HOUSE OF THE ROMANIAN ACADEMY**

Revistă indexată în BDI: CEEOL și EBSCO

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC

ALEXANDRU SURDU – Academia Română
GHEORGHE VLĂDUȚESCU – Academia Română

TEODOR DIMA – Academia Română, Filiala Iași

JACK R. FRIEDMAN – Norman Center for Applied Social Research, University of Oklahoma

JOHN A. HENSCHKE – University of St.-Louis, Missouri

WILLIBALD RUCH – Psychologisches Institut Persönlichkeitspsychologie und Diagnostik, Universität Zürich

DUMITRU SANDU – Universitatea București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială

ROBERT CONRAD RUDOLF SIEKMANN – ASSER International Sports Law Centre – Haga

JOANNA SWANN – Independent researcher, United Kingdom

ANGELA BOTEZ – Institutul de Filosofie și Psihologie „C. Rădulescu-Motru” al Academiei Române

EMILIAN M. DOBRESCU – Academia Română

COLEGIUL DE REDACȚIE

CAMIL MUREȘANU (director onorific) • **NICOLAE EDROIU** (redactor responsabil) • **VASILE MARIAN** (secretar de redacție) • **JOSEPH AGASSI** (Tel-Aviv University, Israel și York University, Toronto, Canada) • **HANS-JOACHIM BÜRKNER** (Institut für Regionalentwicklung und Strukturforchung, Erkner/Berlin, Germania) • **ALENKA VERBOLE** (OSCE Senior Democratization Officer) • **MONICA ALBU** • **MARIANA CALUSCHI** (Universitatea „Petre Andrei” Iași, Facultatea de Psihologie și Științele Educației) • **VIRGIL CIOMOȘ** (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca) • **MIHAELA-VIORICA GLIGOR** • **IONUȚ C. ISAC** • **CĂLINA JUGASTRU** (Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu, Facultatea de Drept „Simion Bărnuțiu”) • **ANDREI NEGRU** • **ADRIAN OPRE** (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, Facultatea de Psihologie și Științele Educației) • **SILVIU G. TOTELECAN**.

Revista se poate procura prin/Toute commande sera adressée à: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, Sector 5, 050711, București, România; Tel. 4021-318 8146, 4021-318 8106, Fax: 4021-318 2444; e-mail: edacad@ear.ro; ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, sector 3, București, România, Tel/Fax: 4021-610 6765, 4021-210 6787; Tel. 0311 044 668; E-mail: office@orionpress.ro.

REDACȚIA: Institutul de Istorie „George Barițiu”, str. Mihail Kogălniceanu, nr. 12-14, Cluj-Napoca, 400084 România, Tel. 0264-598343, Tel. 0264-431842, istorie@acad-cluj.ro, http://www.history-cluj.ro, Departamentul de Cercetări Socio-Umane, str. Mihail Kogălniceanu, nr. 8, Cluj-Napoca, 400084 România, Tel./Fax 0264-59 27 83, E-mail: dcsu@acad-cluj.ro.

© 2013, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, București

CUPRINS

STUDII

SOCIOLOGIE ȘI ANTROPOLOGIE

ANDREI NEGRU, Banat-Crișana Social Institute and Monographic Research	7
FLORENTINA ȚONE, Cornova (Basarabia), la 13 ani de la Unirea cu România: portret sanitar	21
ADRIAN DINU RACHIERU, Despre „dualismul eminescian”	57
DIANA-GABRIELA REIANU, Modelarea sistemului educațional în debaterile parlamentare din România între 1919–1929. Propuneri de modernizare a școlii secundare	73

PSIHOLOGIE ȘI ȘTIINȚELE EDUCAȚIEI

GERHARD ZECHA, Soziale Verantwortung im A4-Format? Eine kritische Diskussion von ISO 26000-2010: Guidance on Social Responsibility	93
LUCIA-ELISABETA FAICIUC, Imaginea de sine și dezvoltarea morală	107
ANCA BĂLAJ, MONICA ALBU, Posibilități de îmbunătățire a validității predictive a unor scale din <i>Chestionarul de evaluare a simptomelor copilului-4 (CSI-4)</i>	145
CORINA RUSU, Issues Regarding Quality Management in Romanian Universities	159

FILOSOFIE

HERZL BARUCH, Dewey's Philosophy of Science in Society: Accomplished Technical Goals and Unaccomplished Humanistic Goals	175
IONUȚ-CONSTANTIN ISAC, Popper sur les « obstacles épistémologiques » dans la constitution des sciences humaines	183
VIRGIL CIOMOȘ, Omul de vocație și chiasma arhitectonică	193
NORA LABO, Des échos de Jean-Jacques Rousseau chez les premiers photographes...	203
MIHAELA GRIGOREAN, Les usages et les pratiques électroniques de l'information spirituelle dans la construction d'un nouvel espace transculturel	223
CĂLIN CRISTIAN POP, L'incompréhensibilité de l'infini et la constitution de la <i>scientia</i> chez Descartes	235

ECONOMIE ȘI DREPT

CĂLINA JUGASTRU, The Unilateral Act (The New Civil Code – “General Provisions”)	255
GRIGORE LABO, Câteva considerații asupra traficului de droguri.....	271
MIHAELA NICOARĂ, Microeconomia, macroeconomia și economia națională	287

MARIUS IOAN MIHUȚ, Culte în istoria Japoniei	311
ADRIAN HODIȘ, Unele considerații privind reglementarea prescripției extinctive în noul Cod civil	329

OPINII ȘI DEZBATERI

VALERIU CAPCELEA, Paradoxul statului în condițiile tranziției postcomuniste (cazul Republicii Moldova)	343
MONICA ALBU, CARMEN VĂȘAR, CARINA HERBEI, Influența genului și a statutului profesional asupra relațiilor dintre agresivitate și comportamentul civilizat	351
STANCA ALEXANDRA POP, Socialismul marxist <i>versus</i> cooperăția modernă în concepția profesorului Nicolae Ghiulea	363
MARIANA RODICA ȚIRLEA, MIRANDA PETRONELLA VLAD, Rolul informaticii în evaluarea întreprinderii	371

RESTITUIRI

DUMITRU ISAC, Despre estetica lui Platon (text îngrijit, studiu introductiv și rezumat de Ionuț-Constantin Isac)	379
GEORGE Em. MARICA, Cercetări de sociologie rurală în România (traducere de Carina Herbei; editare text și rezumat de Andrei Negru)	409

RECENZII

ANTONIO MOMOC, <i>Capcanele politice ale sociologiei. Școala gustiană între carlism și legionarism</i> (Florența Lozinsky)	421
DIMITRIE GUSTI și colaboratorii, <i>Cornova 1931</i> , MARIN DIACONU, ZOLTÁN ROSTÁS și VASILE ȘOIMARU (editori) (Andrei Negru)	422
MIRCEA PETEAN (editor), <i>Ion Aluș. 1927–1994. Memoriile unui intelectual scrise de prietenii lui</i> (Andrei Negru)	427
MIHAI PASCARU, <i>Cercetare participativă și științe sociale aplicate</i> (Salánki Zoltán)	430
GHEORGHE NOVAC, <i>Tratat de praxiologie analitică</i> (Vasile Marian)	431

ACTIVITATE ȘTIINȚIFICĂ. REPERTORIU SELECTIV (2012)	435
IN MEMORIAM	445
AUTORI ȘI ALȚI COLABORATORI	447

CONTENTS

STUDIES

SOCIOLOGY AND ANTHROPOLOGY

ANDREI NEGRU, Banat-Crișana Social Institute and Monographic Research.....	7
FLORENTINA ȚONE, Bessarabian Cornova, 13 Years after the Union with Romania: A Sanitary Portrait	21
ADRIAN DINU RACHIERU, About the „Eminescian Dualism”	57
DIANA-GABRIELA REIANU, The Modeling of the Educational System in the Parliamentary Debates in Romania between 1919–1929. Legislative Proposals for Modernization the Secondary Level of Education	73

PSYCHOLOGY AND SCIENCES OF EDUCATION

GERHARD ZECHA, Social Responsibility Standardized. A Critical Discussion of ISO 26000–2010: Guidance on Social Responsibility	93
LUCIA-ELISABETA FAICIUC, Self-Image and Moral Development	107
ANCA BĂLAJ, MONICA ALBU, Improvements Possibilities of the Predictive Validity of some Scales Used in the <i>Child Symptom Inventory -4 (CSI-4)</i>	145
CORINA RUSU, Issues Regarding Quality Management in Romanian Universities	161

PHILOSOPHY

HERZL BARUCH, Dewey's Philosophy of Science in Society: Accomplished Technical Goals and Unaccomplished Humanistic Goals	177
IONUȚ-CONSTANTIN ISAC, Popper on the “Epistemological Obstacles” in the Making of the Humanities	185
VIRGIL CIOMOȘ, Man of Vocation and Architectonic Chiasm	195
NORA LABO, Echoes of Jean-Jacques Rousseau in Early Photography	205
MIHAELA GRIGOREAN, The Use and the Electronic Practices of the Spiritual Information in Building the New Transcultural Space	225
CĂLIN CRISTIAN POP, Descartes' Incomprehensibility of the Infinity and Foundation of the <i>Scientia</i>	235

ECONOMICS AND LAW

CĂLINA JUGASTRU, The Unilateral Act (The New Civil Code – “General Provisions”)	255
GRIGORE LABO, A Few Considerations on Drug Trafficking	271
MIHAELA NICOARĂ, The Microeconomics, the Macroeconomics and the National Economy	287

MARIUS IOAN MIHUȚ, Cults in Japan's History	311
ADRIAN HODIȘ, Some Considerations Regarding the Regulation of the Extinctive Prescription in the New Romanian Civil Code	329
SCIENTIFIC OPINIONS AND DEBATES	
VALERIU CAPCELEA, The State's Paradox in the Conditions of Postcommunist Transition (The Case of the Republic of Moldova)	343
MONICA ALBU, CARMEN VĂSAR, CARINA HERBEI, The Influence of Gender and Professional Status on the Relationships between Aggression and Civilised Behaviour	351
STANCA ALEXANDRA POP, Marxist Socialism <i>versus</i> Modern Cooperative in Professor Nicolae Ghiulea's Thought	363
MARIANA RODICA ȚÎRLEA, MIRANDA PETRONELLA VLAD, The Role of Informatics in the Firm's Evaluation	371
RESTORATIONS	
DUMITRU ISAC, On Platon's Aesthetics (Edited text, Introductory study and Abstract by Ionuț-Constantin Isac)	379
GEORGE Em. MARICA, Romanian Research in Rural Sociology (Carina Herbei's translation; Edited text, and Abstract by Andrei Negru)	409
REVIEWS	
ANTONIO MOMOC, <i>The Political Traps of the Sociology – Gusti's School between Monarchy and Legionary Movement</i> (Florența Lozinsky)	421
DIMITRIE GUSTI & COLLABORATORS, <i>Cornova 1931</i> , MARIN DIACONU, ZOLTÁN ROSTÁS și VASILE ȘOIMARU (eds), (Andrei Negru)	422
MIRCEA PETEAN (ed.), <i>Ion Aluș. 1927–1994. An Intellectual's Memoirs Written by His Friends</i> (Andrei Negru)	427
MIHAI PASCARU, <i>Participatory Research and Applied Social Sciences</i> (Zoltán Salánki)	430
GHEORGHE NOVAC, <i>Treatise on Analytical Praxiology</i> (Vasile Marian)	431
SCIENTIFIC EVENTS (2012)	435
IN MEMORIAM	445
AUTHORS AND OTHER COLLABORATORS	447

BANAT-CRIȘANA SOCIAL INSTITUTE AND MONOGRAPHIC RESEARCH

Andrei Negru

Academia Română, Filiala Cluj
Institutul de Istorie „George Barițiu”
Departamentul de Cercetări Socio-Umane

Abstract. Banat-Crișana Social Institute of Timișoara was the most important regional institute for social research, its activity being chiefly focused on monographic sociology. Concerned in meeting the need to introduce a “positivist” perspective in administrative and political action, the members of the Institute did not practice “sociology for sociology’s sake” like the researchers of the Romanian Social Institute of Bucharest; on the contrary, they programmatically chose to dedicate themselves to applied sociology. Another feature that distinguished the Institute of Banat within the monographic paradigm was the shift from the all-inclusive approach to a social entity, a village for instance, to a certain social phenomenon/process manifested there.

Banat-Crișana Social Institute initiated and practiced an approach that went in parallel with Dimitrie Gusti’s “comprehensive village monographs” i.e. a research that the literature in the field recorded under the name of “special topic monograph”. However, the focus on special topic analysis did not mark a major breach with monographic study as such. The field research conducted by the Institute of Banat was more than a mere approach to certain topics/phenomena/processes, it implied the idea that the latter could be explained only by the context (social entity) in which they evolved. Moreover, their method was similar to that employed in the monographic field research of Gusti’s teams, the study being accompanied by a sustained social and cultural activity. The “breach” chiefly consisted in the fact that the research was concluded with programs of measures and solutions forwarded to the authorities, which the latter rather ignored, so that the endeavor of the Banat researchers materialized in well-argued solutions was to a great extent not turned to account.

Key words: Banat-Crișana Social Institute, Romanian Social Institute, monographic paradigm, applied sociology, “special topic monographs”.

Timișoara is a notable presence on the “map” of interwar Romanian sociology. Although it was not a university town, or perhaps because of this, the capital city of Banat distinguished itself as a major center of monographic social research prevailing in Romanian sociology at that time, where one of the most

important regional institutes was set up and carried on its activity. One of the representatives of the monographic research paradigm in the epoch, Virgil I. Bărbat, a professor in Cluj, offered a plausible explanation for its lack of popularity in the Romanian academic milieu. He emphasized that the development of social sciences was generally marked by individualism and absence of cooperation between the specialists in the field. The difference of opinion was also obvious, according to him, in the Romanian sociological high education, where there were “four distinct ways of regarding and approaching sociology”¹. The situation partly explained the faint echo of the Sociological School of Bucharest in the other Romanian academic centers of the interwar period (Iași, Chernowitz and Cluj) as compared to its more powerful impact on the two significant cultural centers of the country, Timișoara and Kishinev, which were not university towns, although they strongly wished to. Nevertheless, the latter distinguished themselves within the framework of Romanian sociology by the most prodigious activity of the two regional social institutes: Banat-Crișana Social Institute (1932–1946) and the Social Institute of Bessarabia (1934–1940).

Throughout a decade (1933–1942), the Banat-Crișana Social Institute carried on a fruitful research activity in the field of monographic sociology. Although it was founded and carried on its activity under the scientific patronage of the Sociological School of Bucharest, the Institute of Banat was not a division of the Romanian Social Institute as many, beginning with the first historians of Romanian sociology, suggested (“The Social Institute also stimulated regional research and spread the interest in social sciences in all significant cultural centers of the country. It first set up branches in Timișoara and Kishinev (Banat-Crișana Social Institute and the Social Institute of Bessarabia)”); “the Romanian Social Institute had provincial divisions as well, such as Banat-Crișana Social Institute and the institution in Bessarabia”²). It was an independent and autonomous establishment, the product, like other regional institutes in the field, of a particular way of thinking and acting in full agreement with certain local social, cultural, and scientific requirements³. Such requirements, which in the case of Banat dated back at least to the mid-19th century (1859), when a first attempt at elaborating a monograph of this province was made⁴, did not spring out of virgin soil, they evolved along the lines of the “attempts at writing down

¹ Virgil I. Bărbat, *Științele sociale în țările balcanice și în Turcia* [Social Sciences in the Balkans and in Turkey], „Revista de sociologie”, year I, no. 1, 1931, p. 35–37.

² Tr. Herseni, *Istoria filosofiei moderne* [History of Modern Philosophy], vol. V, București, Romanian Society of Philosophy, 1941, p. 574; E. Sperantia, *Introducere în sociologie* [Introduction to Sociology], tome I, 2nd ed., revised and augmented, București, Casa Școalelor P.H., 1944, p. 535.

³ Carmen Cornelia Bălan, *Institutul Social Banat-Crișana* [Banat-Crișana Social Institute], Timișoara, Augusta P.H., 2001, p. 10.

⁴ Carmen Albert, *Cercetarea monografică în Banat (1859–1948)* [Monographic Research in Banat (1859–1948)], Reșița, Modus P.H., 2002, p. 11.

the information on the events that occurred in the life of a community” made “right in the rural area, in its own spirit within the Romanian culture” to something which latter on received the name of monograph⁵.

The Sociological School of Bucharest was involved in the establishment of Banat-Crișana Social Institute only in later stages, when D. Gusti agreed to “support the B.C.S.I. as an autonomous institute, a self-sustaining unit with specific character and function, somehow different from the R.S.I., but integrated in the joint endeavor to lay the foundation of the *sociology of the nation*”⁶. On the other hand, its independence was reasserted when the Institute of Banat was affiliated to the Social Service Agency, when the management tried to preserve its administrative autonomy and subordinate it only scientifically to the “center” of Bucharest turned into the Institute for Social Research of Romania. Whereas for other cultural centers of the country the Social Service Law was beneficial, namely structures of social research were established or reactivated there, in the case of Banat-Crișana Social Institute the assimilation into this organization resulted only in scientific and financial loss. On the one hand, they had to abandon one of the lines of research inaugurated by the 1938 campaign i.e. the study concerning the impact of industrialization on rural life, and on the other they lost the money they had contributed to the central budget of the Social Service, which they never got back⁷.

Leaving aside the autonomy issue, the “founding” impact of D. Gusti’s institutions – the Association for Social Study and Reform and the Romanian Social Institute – cannot be denied. “Outcome of a phenomenon of contagion and decentralization of Romanian social research”⁸, the establishment of the Institute of Banat was, like in the case of the other two institutions, a “requirement of the age”⁹. It meant, among other aspects, to do away with improvisation and dilettantism in the organization and management of social life, a need acknowledged by several intellectuals from Banat, who had also attempted in the past to meet the requirements of the society by individual approaches. Side by side with attempts at turning to account and integrating the cultural heritage of Banat in the interwar Romanian national culture, as early as the first years following the Union of December 1st, 1918, there was an obvious concern in building a scientific foundation for political action by approaching certain aspects of local social-

⁵ A. Mihu, *Preface to Carmen Albert, op. cit.*, p. 10.

⁶ Carmen Cornelia Bălan, *op. cit.*, p. 17.

⁷ A. Negru, *Din istoria cercetării sociale românești. Institutul Social Banat-Crișana* [From the History of Romanian Social Research. Banat-Crișana Social Institute], Cluj-Napoca, Argonaut P.H., 1999, p. 67–68.

⁸ Carmen Cornelia Bălan, *op. cit.*, p. 7.

⁹ The scientific institutes – asserted a document of the Department of Social Policy of Banat-Crișana Social Institute – were set up because certain situations needed solutions, which was also true for the Institute of Banat. (See: Ad. Brudariu, *Politica socială* [Social Policy], „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, I, no. 2–5, 1933, p. 70–75)

political and economic reality. The need to introduce a “positivist” perspective in political and administrative action was chiefly felt in the new provinces, their de facto and full absorption into the Romanian state requiring solutions for their particular problems, which had to be identified and understood. Petru Nemoianu asserted that the goal could be achieved before embarking upon the strenuous activity of exploring local social reality by a joint endeavor of dedicated intellectuals who could “make an inventory” of Banat’s particular problems “starting from a collective plan”¹⁰. He advocated a method of research organized according to a social-economic cooperation pattern, inaugurated by Ion Clopoțel several years before with the “Social-Economic Movement” that gathered the Transylvanian intellectuals and journalists interested in social research around the Cluj journal “Societatea de mâine” [Tomorrow’s Society]¹¹.

The idea of bringing together the social research from Banat into a “serious scientific institution” was advocated by Cornel Grofșorean. As early as 1929, in the context of a growing concern in the situation of the Romanians outside the country, chiefly those in Yugoslavia (whose situation is still problematic!), he strongly supported the idea that the solution for this problem, as well as for all the complex issues in the province of Banat, required a comprehensive scientific investigation¹².

Other two “pressing” issues that demanded a joint endeavor of local intellectual forces were: a) the necessity to adduce scientific arguments against the “errors” scattered in the monograph of Timiș-Torontal county and in other monographs of counties with Romanian population in Hungary (“saturated with the old penchant of Hungarian science to justify, claim and reassert a *de facto* rule”) elaborated in 1900 on the occasion of the millennium celebrations, as well as against the growing revisionist propaganda of the Hungarian political circles after 1918. “If the aim of Banat-Crișana Social Institute had been only to fight the inaccuracies in the so-called monographs, its *raison d’être* would have been fully justified. But after the second Union of the Romanian people, our neighbors kept on publishing such works”¹³. So “a service of scientific prophylaxis had to be opposed to foreign press activities, whose range of impact extended along our entire border”¹⁴, task undertaken by the Institute; b) the need to become Banat’s

¹⁰ P. Nemoianu, *Pe marginea jubileului ISBC* [The Jubilee of BCSI], „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, X, May-August, 1942, p. 294.

¹¹ A. Negru, „*Mișcarea social-economică*” – o asociație transilvăneană de cercetare socială [The “Social-Economic Movement” – a Transylvanian Association of Sociology Research], „Acta Musei Porolissensis”, vol. XIX, 1995, p. 483–490.

¹² Timiș County Library, Mss V, 180, p. 2–4, *Expunere de motive privitoare la înființarea ISBC* [Exposition of Arguments Concerning the Establishment of BCSI, Timișoara], January, 1932.

¹³ E. Botiș, *Raportul redacției asupra activității Revistei I.S. Banat-Crișana de la 1932–1942*, [The Report of the Editorial Board on the Activity of BCIS Journal in 1932–1942], „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, X, no. May-August, 1942, p. 316.

¹⁴ I. Negru, *După zece ani de activitate* [After Ten Years of Activity], „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, X, no. May-August, 1942, p. 299.

“cultural citadel”, “stronghold of Romanian intelligentsia in this far away and exposed corner of the western border” in the absence of a university, whose necessity was constantly claimed by the intellectuals of Banat: “Banat-Crișana Social Institute, side by side with the old ASTRA, the young division of the Romanian Athenaeum and other cultural societies of Timișoara will not be able to take the responsibility to guide the spiritual life of this part of the country in the future without the spiritual patronage of a University”¹⁵.

The “requirements of the age”, hand in hand with other aspects related to them, reinforced the opinion of the sociologist from Cluj A. Mișu, who asserted that: “The major causes laying at the foundation of the emergence of a monographic school in Banat were less Bucharest’s influence as appeared at first sight, but the dramatic and acute social problems that affected the life and consciousness of an elite among the Banat intellectuals, who was in part connected with the Romanian administration of the area in a certain epoch and most of all very aware of and concerned in the challenges of the present and primarily in the future of a Romania made whole and united on the 1st of December 1918”¹⁶.

George Em. Marica, an expert in interwar Romanian sociological movement, also emphasized the significance of the local context for the emergence of Banat-Crișana Social Institute by making reference to certain “local circumstances” related to its establishment: a) the presence of a group of intellectuals who, in spite of the fact that they were not “systematically trained sociologists”, dedicated themselves to this kind of research; b) the prevalence of acutely manifest and pressing problems in western Romania, which required sociological approaches and solutions: “Let us not forget that between the two World Wars the village of Banat was the most advanced, displaying marked tendencies of urbanization and modernization. In the context of the ethnographic-encyclopedic research dedicated to rural life the sociological questions came into full contrast here more than anywhere else. The presence of certain negative aspects also made its contribution: the rural population decrease as a result of low birth rates, consequence of a misunderstood urban mentality. Local depopulation was the first issue that drew the attention of the researchers from Banat, followed by the impact of industrialization on the Romanian peasantry of Banat”¹⁷. Another “circumstance” that Marica mentioned, namely the involvement of “one of D. Gusti’s most important students and collaborators Anton Golopenția” in the establishment and

¹⁵ E. Botiș, *Memoriu asupra necesității înființării unei Universități la Timișoara* [Memorandum on the Requirement to Establish a University in Timișoara], „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, XI, no. September-October, 1943, p. 377.

¹⁶ A. Mișu, *loc. cit.*, p. 5.

¹⁷ George Em. Marica, *Migrația populației din mediul rural. Istoricul problemei la noi și premisele sale* [The Migration of the Population from Rural Environment. The History of this Issue in Romania and Its Premise], „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai» Cluj-Napoca”, Series Sociologia, XVI, 1971, p. 107.

shaping of the thematic profile of the Institute of Banat is unsubstantiated at least for two reasons: a) at the time when they made preparations for the establishment of Banat-Crișana Social Institute and then actually set it up (1931–1932), A. Golopenția was too young (n. 1909) to be so influential in such an enterprise; b) applied sociology advocated and professed by the members of Banat-Crișana Social Institute was promoted several years before Golopenția started to claim that the major task of sociological research should be to report and inform the authorities on social realities¹⁸. It is nevertheless clear that the ideas concerning the part played by social research advocated by the members of the Institute of Banat found a proper scientific expression in A. Golopenția's theory; it was him who defined applied sociology as "that science of social research, which is in direct contact with the administrative authorities of the state, with the view to report to the state authorities on social realities"¹⁹.

The programmatic preference of Banat-Crișana Social Institute for topics related to applied sociology, in contrast with the Romanian Social Institute interested – as C. Groșorean put it – in "sociology for sociology's sake", stemmed from objective circumstances. Because there were no specialists as required by a theoretical sociological research ("neither the distinguished doctrinaires and theoreticians of the Romanian Sociological School, nor the students of the sociology seminars, among whom they could have easily selected team members able to embark upon monographic field researches"²⁰), the Institute of Banat enlisted collaborators among intellectuals, representatives of liberal professions (doctors, lawyers) or public office holders (magistrates, priests, teachers), who had some notions of sociology picked up from the publications of the Sociological School of Bucharest, and who had above all sound practical judgment because they were day in and day out present on the "great building ground of public and state life". "Their concern in sociology was not an interest in pure science i.e. an aim in itself, on the contrary, it was a means – naturally the most appropriate – to find guidelines for state action in order to correct deficiencies documented in the field"²¹. The "expertise" of its collaborators determined the management of the Institute to relate to sociology not as to an aim in itself, but as a means to solve, through scientific research and knowledge, local social problems. The members of the Institute of Banat shared the opinion that the institution could be organically attuned to the life of the area only if it subordinated its activity and efforts to local requirements, dealing with urgent social issues with the view to elaborate

¹⁸ Carmen Cornelia Bălan, *Sociologie aplicată. Monografia centrată pe problemă* [Applied Sociology. The Special Topic Monograph], București, Tritonic P.H., 2004, p. 22.

¹⁹ C. Groșorean, book review to: A. Golopenția, „Die Information der Staatsführung und die überlierte Soziologie”, Dissertation accepted by the Faculty of Philosophy of the Leipzig University (1937), „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, VI, no. 21, 1938, p. 68.

²⁰ E. Botiș, *art. cit.*, p. 322.

²¹ *Ibidem*, p. 322–323.

“sociological conclusions to be applied by the state institutions”²². A. Golopenția praised the fact that the social research was finalized with conclusions liable to be applied in real life: “The Social Institute of Banat proved the value of the researches and surveys conducted by scientists for the leaders of the nation... The idea constantly advocated by the directors of Banat-Crișana Social Institute that the special circumstances related to Banat’s status of borderline region require special treatment opens the perspective of a differentiated administration that our country needs”²³.

Another aspect that distinguished the work of the Institute of Banat from the monographic paradigm, closely connected to the former, was the focus shift from approaching the social entity village as a whole to dealing with a certain social phenomenon or process manifested there or with a certain problem investigated, it is true, within a social entity regarded as typical for it. The validity of their approach was later confirmed by one of the leading representatives of the Sociological School of Bucharest, H. H. Stahl, who asserted that the researchers from Bucharest had at some point also reached the conclusion that in order to understand social life the mere description of the social entity mattered less than the identification of certain dysfunctions or social processes in progress. “Experience showed that whenever the research on a village did not allow the study of interesting, theoretical or practical issues, whose forms could be analyzed, the monograph could not be more than a mere description, at risk of remaining a simple sociology...”²⁴.

Banat-Crișana Social Institute initiated and carried on an approach parallel to that of Gusti’s “entire village monographs”, labeled “special topic monograph”²⁵ by the literature in the field. “Urged by the need to pass to monographic research, the members of B.C.S.I. of Timișoara elaborated the first version of a comprehensive classic monograph like those produced by Gusti’s school”; the procrastination was motivated by certain practical circumstances – the lack of a tradition, of financial means and personnel familiar with field research, whom it was impossible to relocate for a longer period to the studied village – but above all by the Institute’s programmatic aim to contribute to the understanding of the most important and urgent problems of Banat area and to determine thus the best means of intervention through state social policy²⁶.

²² C. Grofșorean, „*Sociologie Românească*”, no. July-December 1942 (book review), „*Revista Institutului Social Banat-Crișana*”, XI, no. January-April 1943, p. 196.

²³ A. Golopenția, *Două centre regionale de orientare românească și de documentare: Institutele Sociale din Banat și Basarabia* [Two Regional Centers of Romanian Orientation and Documentation: the Social Institutes of Banat and Bessarabia], „*Sociologie Românească*”, II, no. 11–12, 1937, p. 531–532.

²⁴ H. H. Stahl, *Învățămintele metodice și tehnice* [Methodological and Technical Lessons], în *** *Sociologia militans*, III, București, Scientific P.H., 1971, p. 88.

²⁵ Idem, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografilor sociologice”* [Memories and Thoughts of the Old School of “Sociological Monographs”], București, Minerva P.H., 1981, p. 360.

²⁶ Carmen Cornelia Bălan, *Institutul...*, ed. cit., p. 29.

By its manifest orientation toward the investigation of social topics, Banat-Crișana Social Institute “joined” the line of research initiated by the circle of intellectuals gathered around the journal “Societatea de mâine” mentioned above. The Transylvanian intellectuals who formed the nucleus of this group were also moved by the wish to contribute to the understanding and solving of challenging and pressing questions of the Romanian society at that time. Since in the new context of the national state the Romanian society most obviously felt the “urgent need to investigate social reality and identify scientific solutions for the crisis in the aftermath of World War I and the Union”²⁷.

We find it significant that the mentors and leaders of the two groups had both had a high regard for the “Hungarian sociological school”, extremely active at the beginning of the last century, although the data we possess did not allow us to conclude that the interest in the study of social topics was due to its influence. Like many other intellectuals from Transylvania and Banat in the period before World War I, C. Grofșorean graduated the University of Budapest (1906), where he got in touch with Jászi Oszkár’s works, whom he met again a few years later, in 1911, during his visit in Banat on the occasion of a field research in Teregova and Bozovici. Moreover, C. Grofșorean was a member of the Social Institute of Budapest and participated in the collection of data concerning the southern part of Caraș-Severin County with the view to elaborate a work dedicated to the question of the Austro-Hungarian nationalities²⁸. In his turn, I. Clopoșel, the leader of the Transylvanian group around “Societatea de mâine”, got in touch with Hungarian sociological research during his academic years as well; when he was a student in Budapest (1916) he met two of Jászi Oszkár’s most important collaborators, Braun Robert and Aradi Viktor²⁹.

Like the intellectuals from Banat, I. Clopoșel focused his research on the “complex of actual life, the great whirlwind of necessities”. Envisaged as an exclusive study of now and here with the view to find an “instant solution to local needs”, the approach he and some of his collaborators suggested and professed was regarded in the epoch as one of the leading lines of research on the interwar Romanian rural area, side by side with Gusti’s monographic perspective and the ethnographic approach³⁰. Although he was not familiar with the activity of the monographers from Bucharest, I. Clopoșel himself was no partisan to sociological research as such; he opted for involvement in rural life, for an approach marked by

²⁷ A. Momoc, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism* [The Political Traps of the Sociology – Gusti’s School between Monarchy and Legionary Movement], București, Curtea Veche P.H., 2012, p. 13.

²⁸ Aurel Cosma jr., *Istoria presei române din Banat* [The History of Banat Romanian Press], Timișoara, Unirea Română P.H., 1932, p. 136.

²⁹ *Ion Clopoșel la 90 de ani* [Ion Clopoșel at the Age of 90]– Interview by S. Chelcea and I. Filipescu, „Viitorul social”, LXXVI, March-April 1983, p. 160.

³⁰ I. D. Suciu, *Fragment din monografia comunei Alioș* [Fragment of Alios Village Monograph], „Societatea de mâine”, XVIII, no. 1, 1940, p. 21–22.

a deliberately asserted practical aim: "...we would not like to be some recorders of cold, calculated and indifferent remarks. Our hearts throb with enthusiasm to contribute as much as possible to the long-expected improvements"³¹. Like the approach of the intellectuals of Banat, the field research method formulated by "Societatea de Mâine" Research Institute and then the "Social-Economic Movement" – the two forms of social research institutionalization established around the journal of Cluj – aimed at an exhaustive treatment of social questions up to "monographic coverage".

Before the setting up of the Institute of Banat, I. Clopoșel emphasized the need to institutionalize the research on social topics in close connection to one of the most stringent issues i.e. the situation of the inhabitants of Țara Moșilor [Motzenland], of the highlands in general. "The first condition for establishing a new regime is undoubtedly to give a specific task to a group of people who have economic vision and the gift of field study... The second condition is accurate information, scrupulously checked with a scientific apparatus... The third condition is to analyze the gathered material and to determine the solutions for reconstruction"³². In some cases, the field research was accompanied by a desk research, namely certain specialists would tackle specific topics such as syndicalism, cooperative association, minority education, feminism, biopolitics.

The Institute of Banat practiced the same method ("...Banat-Crișana Social Institute worked according to the past method, that is weekly reports of the members, who would gather and discuss various problems: social, sociological, folkloric, monographic, racial, etc., approached in the light of contemporary realities..." an activity report mentioned³³). For instance, the depopulation phenomenon was dealt with in this way. Fundamental topic for the institute, depopulation was the topic of debates carried on in the departments of the institute and then published in its journal³⁴, there were two field campaigns (in Belinț and

³¹ I. Clopoșel, *Satele răzlețe ale României. Habitatul răsfirat din munții transilvăni și bănățeni*. Studiu de sociologie rurală [The scattered Romanian villages. The scattered habitat in Transylvanian and the Banat Mountains. Study of rural sociology], Alba Iulia, Alba P.H., 1939, p. 15.

³² *** Ion Clopoșel și „Societatea de mâine” [Ion Clopoșel and „Societatea de mâine”], Anthology by A. Negru, Cluj-Napoca, Argonaut P.H., 2009, p. 59.

³³ *** *Raportul general ținut în adunarea generală de către secretarul general M. Șora*, [The General Report Delivered in the General Assembly by Secretary General M. Șora], „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, XI, May-August, 1941, p. 272.

³⁴ Șt. Cioroianu, *Cauzele sufletești ale descreșterii populației române din Banat* [Emotional Causes for the Decrease in the Romanian Population of Banat], „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, I, no. 2–5, 1933, p. 1–8; M. Șora, *Biserica, familia și natalitatea* [Church, Family and Birth Rates], II, no. 10–12, 1934; Al. Nicolescu, *Reflexiuni asupra avortului prilejuite de legiferarea lui în cadrele proiectului noului cod penal* [Thoughts on Abortion on the Occasion of Its Legalization by the New Penal Code], III, no. 13, 1935, p. 1–15; Livius Gabor, *Reflexiuni referitoare la legiferarea avortului* [Thoughts on the Legalization of Abortion], III, no. 13, 1935, p. 16–24; Vasile M. Dumitriu, *Avortul în noua legiuire penală* [Abortion in the New Penal Code], III, no. 13, 1935, p. 25–42; P. Râmneanțu, *Soluții în legătură cu problema declinului etnic al populației românești din Banat* [Solutions Concerning the Question of the Ethnic Decline of the Romanian Population of Banat], IV, no. 14, 1936, p. 1–39.

Sârbova) and a complex program of solutions was formulated. "Since the establishment of Banat-Crișana Social Institute (...) the question at the top of our program of activity was the depopulation of Banat... But from the very beginning we wish to emphasize that population decrease is not a phenomenon peculiar to Banat. Many authors who dealt with this topic have come to the same conclusion; in other parts of the country the risk of depopulation by birth decline and infantile death is sadly present and in progress. Banat was just the first region where the plague threatening our nation has first appeared"³⁵. It was a real plague with multifarious causes (economic, moral, religious, biological, medical, psychical, and cultural), augmented in Banat by the "luxury of the village woman from Banat" and the "overwhelming practice of abortion and contraception". The state authorities were supposed to implement in this area concerted measures, namely laws against abortion hand in hand with a "sustained activity to enlighten and moralize the peasant, especially the peasant women from Banat"³⁶.

Another topic that drew the attention of the Institute was the impact of industrialization on rural life, studied in a field research at Ohaba-Bistra, during the summer of 1938. The question the members of the Institute tried to answer was whether the "rushed and forced industrialization" in Romania after World War II, in fact characteristic to the entire post-war Europe, was beneficial to the rural population involved in the process: "if the transition is harmful, weakening the Romanian's moral and psychic stamina, can we urge that the native element were attuned to the sweeping rhythm of industrialization? And if the shift from plough to engine can turn the peasant into a small bourgeois, then we should hasten the process because only in this way we could "Romanize" the alienated towns"³⁷. The research, side by side with other surveys planned for the next years in other more industrialized areas of the country, were supposed to lay the foundation for the social policy of the Romanian state. Starting from the results of the field campaign, which revealed an incipient "industrialization" of the rural population in the settlements near Ferdinand Plants as well as a certain tendency toward "proletarianization" (to give up the income from agriculture and restrict to salary), C. Grofșorean showed that state authorities could ebb or stop these processes by facilitating the "contact between worker and soil" in order to ensure not only an income increase but also a certain independence of the workers from their employers³⁸.

³⁵ E. Botiș, *Aspectele depopulării Banatului sub prisma cercetărilor monografice ale Institutului Social Banat-Crișana* [Aspects of Banat Depopulation through the Lenses of the Monographic Research Conducted by BCSI], „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, VII, no. 25, 1939, p. 54–55.

³⁶ *Ibidem*, p. 58.

³⁷ C. Grofșorean, *Influența industrializării asupra țaranului român* [The Impact of Industrialization on the Romanian Peasant], „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, X, no. January-February, 1942, p. 131.

³⁸ *Idem*, *La porțile de fier ale Ardealului* [At the Iron Gates of Transylvania], „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, X, no. September-December, 1942, p. 642.

If the approach to the impact of industrialization on rural life was a premiere in Romanian sociology, another equally significant issue and closely connected to the former, the “urbanization of the peasantry”, was a topic of investigation and reflection for some of D. Gusti’s collaborators, illustrative in this respect being A. Golopenția’s study on the Bessarabian village Cornova³⁹.

The urbanization of rural life, the impact of the peasants’ contact with city lifestyle were regarded by the members of the Institute of Banat from a twofold perspective: a) changes in rural lifestyle caused by the peasants’ transitory (seasonal work, military service, etc) contact with urban centers; b) changes suffered by the population of rural extraction that had permanently embraced urban life. There was a certain “national” hazard related to the latter aspect, namely it was the way that could lead to the emergence and development of an ethnically Romanian middle class, key-element for “conquering” and “Romanizing” the towns in the provinces annexed to the Romanian state after 1918. On the other hand, the researchers of the Institute were well aware that the failure of assimilation into the urban body of the people come from villages could have nefarious consequences: “The osmosis of the two populations can fail in case of permanent contact and then we are confronted with a highly significant sociological phenomenon as far as its consequences are concerned: as the permanent contact is unable to generate the desired bourgeoisie the peasant would become element of a population which is neither peasantry nor bourgeoisie, but something that we might call proletariat, which leads to a decay in our archetypal lifestyle”⁴⁰. Under these circumstances, the question of preserving and treasuring our traditional rural civilization and culture undergoing “contamination” with elements of urban culture was raised and explored relentlessly.

By regarding the village not as an autarchic entity but in connection with the other type of human community, the town, the Institute of Banat followed the lines of a dynamic approach to social communities deemed to be open and interdependent entities⁴¹. The specialists of Cluj gathered around the journal “Societatea de mâine” shared this view, and undertook to understand the process of change sweeping the interwar Romanian village as well as to outline its evolution⁴².

³⁹ A. Golopenția, *Aspecte ale desfășurării procesului de orășenizare a satului Cornova*, [Aspects of the Evolution of the Urbanization Process in the Village of Cornova], „Arhiva pentru știința și reforma socială”, vol. X, no. 1–4, 1932, p. 544–572.

⁴⁰ E. Botiș, *Cercetarea comportării populației rurale în contact cu orașul distrugător de viață țărănească* [Research on the Behavior of the Rural Population in Contact with a Town that Ruins Rural Life], „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, VI, no. 22–23, 1938, p. 107.

⁴¹ I. Chelcea, *Literatura monografică a satelor noastre și probleme în legătură cu studiul satului românesc. Momente principale* [The Monographic Literature of Our Villages and Problems with Study Romanian Village. Key Moments], „Sociologie românească”, Serie nouă, II, nr. 5–6, 1991, p. 355–364.

⁴² *** I. Clopoșel și „Societatea de mâine”, ed. cit., p. 107.

Side by side with these questions important for the entire Romanian society, but more manifest in the area, there were two “themes” more specific to Banat region and its capital city. Due to its economic superiority as compared to the rest of Romania’s areas, the seeds of a phenomenon which is now common in Europe, and not only, began to appear in Banat: the population migration from less developed to richer areas. In the 30s, there was a “systematic immigration” of people with physical and mental impairment from the poorer areas of Romania to Banat and chiefly its capital city Timișoara, and the magnitude of the phenomenon required, according to the collaborators of the Institute, both restrictions and measures of social and professional integration of the new-comers, as well as measures for their social security and protection⁴³.

A second special problem was the minority question, Banat having a high degree of ethnic diversity. In this context, they emphasized the minorities’ economic ascendancy⁴⁴, naturally due to objective circumstances (membership in the “ruling nation” of the old Austro-Hungarian Empire), but unacceptable in the new political context, the economic “conquest” of the new provinces becoming a main concern of state policy: “Deeming that the significance of a people is measured not only in numbers but chiefly in its spiritual and material resources, we have to investigate the Romanians’ economic progress...until we do not seriously aspire to become owners of the soil we toil and the houses we live in we will be masters in name only because the country belongs to those who own her”⁴⁵.

Another side of the problem, the political aspect, concerned the battle against Hungarian revisionist propaganda, more and more virulent in the years before World War II. Although only C. Grofșorean was involved in these problems, he made a substantial contribution by investigating the social-political, economic, and cultural life of the minorities, the relations between Romanians and minorities, the

⁴³ Dr. Virgil Popoviciu, *Orbii despre lumea lor. Din spovedaniile orbilor din Timișoara*, [Blind People on Their World. From the Confessions of the Blind People of Timișoara] „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, II, no. 10–12, 1934, p. 56; Gh. Atanasiu, *Ce putem face pentru copiii surdo-muți?* [What Can We Do for Deaf and Dumb Children?], I, no. 1, 1933, p. 27–29; Idem, *Defectivii fizici și mintali* [Physically and Mentally Impaired People], III, no. 13, p. 1935, p. 152–161.

⁴⁴ See: Tr. Topliceanu, *Românii și minoritarii în județul Timiș-Torontal* [Romanians and Minorities in Timiș-Torontal County], „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, II, 10–12, 1934, p. 78–88; C. Stoicănescu, *Situația economică și problema naționalității în orașul Timișoara* [The Economic Situation and the Nationality Question in Timișoara], IV, no. 16, 1936, p. 49–75; C. Grofșorean, *Tabel statistic despre avocații, avocații stagiați și stagiarii înscriși la Baroul din Timișoara până în ziua de 1 dec. 1936* [Statistic Table of Lawyers, Law Students and Apprentices Recorded in Bar Association of Timișoara until December 1, 1936], IV, 16, 1936, p. 103–105; I. Negru, *Pierdem și pământul* [We Are Losing the Soil Too], IV, no. 16, 1936, p. 17–48; V, no. 19–20, 1937, p. 33–39; Gh. Birăescu, *Naționalizarea industriei* [The Nationalization of the Industry], VII, no. 25, 1939, p. 13–19.

⁴⁵ N. Blaga, *Transformările imobiliare din orașul Arad în timpul de la 1 ianuarie 1925 până la 30 iunie 1933* [Real Estate Changes in Arad Town from January 1, 1925 to June 30, 1933], „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, II, no. 6–9, 1933, p. 66.

influence of the land of origin on the minorities, as well as the situation of the minorities in the neighboring countries. His approach was marked by total objectiveness, the materials included in the column “Minority Questions” of the Institute journal were elaborated starting from “exclusively minority sources” (articles, news, studies, polemics exclusively published in the minority press of Transylvania and Banat) or from “studies in the field published in Hungary”⁴⁶.

If economic and political aspects of the minority question were quasi-general in the new provinces of the Romanian state, in Banat there also was a national – manifest in the tendency of the Serbian ethnic element to assimilate Romanians wherever they were a majority – and religious facet – the Magyarization of the Banat Swabians’ in order to hinder the religious unification of the Germans of Transylvania and Banat.

Another major concern of the Institute was the question of the Romanians living abroad, chiefly those of Yugoslavia. Teams of researchers⁴⁷ as well as individual specialists dealt with this topic and the results were always accompanied by concrete suggestions to solve the problem⁴⁸. The situation of the Romanians abroad was to be dealt with again in a monographic research “in the field”.

The range of topics included in the future program of the Institute of Banat was quite wide and aimed at a deeper understanding of previously investigated aspects (villages with mixed population, “industrialization” of the rural area in other industrialized regions) and approaching new topics (social and economic problems of colonist villages, the emergence of a middle class in the urban settlements)⁴⁹. The programmatic focus on the study of certain aspects did not mark a major “breach” with monographic research as such. The field campaigns of the Institute of Banat were more than mere approaches to questions/phenomena/processes as they started from the idea that such issues could be explained only by exploring the entire context in which they manifested themselves. Furthermore, the method used in these campaigns was similar to the manner in which D. Gusti’s monographic research teams conducted their investigation. Besides surveys, the “monographers” of Banat-Crișana Social Institute carried on in their field researches, “in the manner of D. Gusti’s school, an ample range of social, cultural, medical, and didactic activities in which the members of the respective communities were involved”. At the same time, “following the tradition of the Sociological School of Bucharest”, the Institute of Banat organized in collaboration with the local intelligentsia,

⁴⁶ C. Grofșorean, *Problema minoritară* [The Minority Question], „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, V, no. 19–20, 1937, p. 56.

⁴⁷ See: „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, IX, May–August 1941, p. 248–266.

⁴⁸ Gh. Ciorman, *Românii din Iugoslavia* [The Romanians of Yugoslavia], „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, VII, no. 25, 1939, p. 47–51; I. Duma, *Situația românilor din Banatul iugoslav* [The Situation of the Romanians in Yugoslav Banat], VIII, no. 37–38, 1940, p. 633–638; Tib. Morariu, *Românii dintre Morava și Timoc* [The Romanians between Morava and Timoc], IX, May–August, 1941, p. 228–242.

⁴⁹ A. Negru, *Din istoria cercetării sociale românești...*, ed. cit., p. 184–185.

besides the field campaigns in which the latter was usually involved, a series of cultural-educational activities in the surveyed settlements, chiefly during the winter months⁵⁰.

The “breach” with the monographic research chiefly consisted in the conclusion of their research with a program of measures and solutions forwarded to the authorities, which were then, like now, overlooked by the latter in most cases. So that the endeavor of the Banat researchers materialized in well-argued solutions was to a great extent not turned to account⁵¹, like many other researches of other institutes in the period or later on.

⁵⁰ Carmen Cornelia Bălan, *Institutul...*, ed. cit., p. 35 and 41.

⁵¹ *Ibidem*, p. 37.

CORNOVA (BASARABIA), LA 13 ANI DE LA UNIREA CU ROMÂNIA: PORTRET SANITAR

Florentina Țone

Revista „Historia”, București

Abstract. In the summer of 1931, no less than 55 researchers came to Cornova (Bessarabia) to take part in the seventh sociological monographic campaign organized by Dimitrie Gusti. This paper retraces the state of health of the Bessarabian village at the beginning of 1930s. To that purpose, I use information collected at Cornova by Dimitrie Gusti's researchers. I am particularly interested in the scholarly articles written by the members of the biological team. The biological data collected by the researchers was used to piece together what was called "the biological frame" of the village. I am, thus, analyzing the studies drafted by D. C. Georgescu regarding nutrition habits of the peasantry and the demographical changes affecting Cornova between 1817 and 1930.

The sanitary portrait of the village was also supplemented with detailed information identified in studies written by researchers who, nor in Cornova, nor in other monographic survey campaigns, were part of the biological team. In fact, they were members of the teams which studied the peasant households (Ion Zamfirescu), the family (Xenia Costa-Foru) and spiritual manifestations (Ștefania Cristescu). In their articles I was able to identify essential details concerning the structure of the families, the births and deaths in Cornova, infant mortality, the inhabitants' illnesses and their lack of confidence in the official medicine (in parallel with the custom of resorting to practitioners of traditional healing), the nutrition regime of the peasants and the role of religious interdictions, personal hygiene and households' hygiene.

Key words: sociological monographic campaigns, Bucharest Sociological School, rural health, rural hygiene, peasant households, rural nutrition regime, rural demography, infant mortality, traditional healing.

1. INTRODUCERE

În iunie 1931, Dimitrie Gusti îi scria profesorului basarabean Ștefan Ciobanu: „Mult Stimat Domnule Coleg, Mi-a părut foarte rău că nu te-am întâlnit la Sesiunea Academiei Române. Te rog foarte mult fii bun și primește cât mai bine pe Dl. Doctor Georgescu și pe Domnișoara Cotescu, care vin în numele Seminarului de Sociologie pentru a alege un sat nimerit în Basarabia în vederea cercetărilor noastre monografice, care în acest an vor avea loc acolo. Dorim un sat vechi răzășesc, cu sătenii care să se cheme între ei Căpitane și situat lângă o mănăstire. Ajută-ne deci

cum poți mai bine, recomandă-ne ce știi mai bine (oameni și sate) și poate să ne indici și ceva bibliografie, deși noi avem o mică bibliotecă asupra Basarabiei. Pe la 3–4 iulie voi fi în Chișinău cu peste 45 de monografiști, m-aș bucura să te întâlnesc. Mă bucur mai ales că voi petrece vreo 35 zile în Basarabia. Cu cele mai vii mulțumiri și cele mai cordiale salutări moldovenești (și eu sunt doar moldovan!).¹”

În scrisoarea cu pricina, Dimitrie Gusti își făcea cunoscute intențiile de a organiza cea de-a șaptea campanie monografică într-un sat din Basarabia și îl ruga pe profesorul Ciobanu să ofere sprijinul necesar alegerii unui asemenea sat celor doi trimiși ai Seminarului de Sociologie: Dumitru C. Georgescu și domnișoara arhitectă M. Cotescu². Pe principiul „avem cercetători, căutăm sat”, D. C. Georgescu și Marica Cotescu ajung la Chișinău pe 14 iunie, într-o duminică, și părăsesc Basarabia două zile mai târziu, pe 16 iunie, când iau trenul spre București din târgul Călărași. În urma acestei vizite-fulger, cei doi redactează un referat în care prezintă informații și date statistice pentru 44 de sate din județele Lăpușna, Orhei, Soroca și Bălți (dintre acestea, 21 fuseseră vizitate și, dintre ele, 12 fuseseră cercetate mai de aproape), iar la final recomandă ca alegerea să se facă dintre următoarele patru localități: Ulmu (județul Lăpușna), Pânășești (Lăpușna), Bravicea (Orhei), Cornova (Orhei)³. Reținem – pentru ineditul informațiilor – coordonatele desfășurării acestei vizite-fulger: „Ajunși în orașul Chișinău, la amiază, am căutat să întâlnim persoanele care trebuia a ne da informațiile necesare. Toate lipseau din oraș, cu excepția d-lui prefect Berariu, care, deși nu primise încă telegrama d-lui subsecretar de stat Munteanu-Râmnic, ne-a primit excepțional de bine. Am fixat satele ce trebuie văzute și un itinerariu. Seara am vizitat pe d-l Prof. Ciobanu de la care am luat unele informații, iar a doua zi de la orele 5 dimineața până la 9 seara am cercetat, cu mașina Prefecturii, județul Lăpușna. Marți 16 iunie am plecat la Orhei, unde am fost precedați de telegrama d-lui Munteanu-Râmnic și de o comunicare a d-lui prefect de Lăpușna lămurind scopul venirii noastre. În lipsa d-lui prefect, d-l subprefect Spânu ne-a pus imediat la dispoziție o mașină, cu ajutorul căreia am vizitat partea de sud a județului Orhei. Seara am luat trenul spre București, din târgușorul Călărași.”⁴

¹ Grigore Botezatu, *Alegerea satului Cornova pentru cercetări sociologice*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Zoltán Rostás, Vasile Șoimaru, Chișinău, Edit. Quant, 2011, p. 584. Potrivit lui Botezatu, care, la rândul-i, a identificat documentul în lucrarea lui Vasile Grosu, *Academicianul Ștefan Ciobanu*, Chișinău, Elan INC, 2010, p. 89, scrisoarea lui Dimitrie Gusti către profesorul Ciobanu ar fi datată 21 iunie 1931; datarea ridică însă o serie de semne de întrebare, de vreme ce referatul semnat de arh. M. Cotescu și D. Georgescu, după vizitarea mai multor sate basarabene, e datat 18 iunie 1931.

² Marica Cotescu, potrivit rememorărilor și articolelor retrospective.

³ Informații extrase din referatul întocmit de arh. M. Cotescu și D. Georgescu, datat 18 iunie 1931, identificat în H. H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice* (studiul lui Stahl, publicat de sine stătător în anul 1934, e reprodus în D. Gusti, T. Herseni, H. H. Stahl, *Monografia. Teorie și metodă*, București, Edit. Paideia, 1999, p. 300–304).

⁴ Fragment din referatul întocmit de arh. M. Cotescu, D. Georgescu și datat 18 iunie 1931, în H. H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice*, ed. cit., p. 300.

Cele 12 sate cercetate mai în detaliu, atât cât se putea face în câteva ore (7 din județul Lăpușna și 5 din județul Orhei), au beneficiat, în referatul trimișilor Seminarului de Sociologie, de fișe amănunțite. Noi reținem fragmente din fișa dedicată Cornovei; preotul Ion Zamă servise drept informator: „Cornova. Clădiri 373. Gospodării 371. Locuitori 1589. Distanța de Călărași, 44 km; de Orhei, aproximativ 65 km. Satul, așezat pe valea Culei, în apropiere de Năpădeni (Bălți), pare a fi un foarte vechi sat răzășesc. [...] Familii originare: Șoimăreștii și Miticeștii, înzestrați de Ștefan cel Mare [?]. Moșia, de 2500 deseatine, a mers pe bătrâni. Se cunosc genealogiile și delnițele. Împărțirile s-au marcat pe teren prin pietre de hotar, astăzi inexistente. Sat bogat, gospodării frumoase, școală nouă, 2 biserici, una de piatră și alta de lemn ridicată la 1802 și în care astăzi nu se mai oficiază. (Preotul are odăjdii vechi rămase de la înaintași). [...] Satul are vii, livezi și pământ de agricultură. Apă potabilă. Moșia răzășească se învecinește cu moșia mănăstirii Hârjauca, reședință ocazională a I.P.S.S. Mitropolitului Basarabiei. Mănăstirea a avut o veche școală bisericească moldovenească.”⁵

La finalul referatului, D. C. Georgescu și arhitecta Marica Cotescu oferă informații care se puteau dovedi utile monografiștilor în viitoarea campanie dintr-unul dintre satele basarabene recomandate: „Cât privește confortul, acesta este peste tot același, în speță, mulțumitor; gospodării, poate bănuitori, în orice caz gazde bune și oameni foarte cumsecade. Aprovizionarea, deși dificilă, e bună grație sprijinului aparatului administrativ, care cel puțin de data aceasta, l-am întâlnit excepțional de atent și prevenitor. Campania, totuși, presupune unele renunțări, dacă nu chiar mici sacrificii. Pentru încheiere și cu titlu de informații generale, putem adăuga: pădurile din apropierea satelor pot fi numai de tufani; apele din Basarabia, atunci când sunt, pot fi numite mai curând bălți sau mlaștini, mai rar iazuri, în orice caz numai impropriu râu; apa de băut, calitativ mulțumitoare. În schimb, ca mențiune specială, pretutindeni se găsesc livezi de pomi fructiferi și mai ales vii.”⁶

Astăzi știm că localitatea Cornova din județul Orhei a fost preferată celorlalte, iar sociologul Henri H. Stahl motivează alegerea: „Cornova a fost astfel ales ca fiind foarte caracteristic, prin problematica pe care o ridica, întregii regiuni, în locul Ulmului care era prea mare (de unde dificultăți de lucru pentru o monografie care voia să epuizeze complet materialul) și care era și mai înaintat pe drumul urbanizării sale.”⁷ Același Stahl reține pentru istorie coordonatele campaniei: ea s-a desfășurat în perioada 25 iunie–13 august 1931 și a presupus participarea a nu mai puțin de 55 de monografiști⁸.

⁵ *Ibidem*, p. 302–303.

⁶ *Ibidem*, p. 304.

⁷ *Ibidem*, p. 305.

⁸ H. H. Stahl, *Școala monografiei sociologice*, în M. Vulcănescu, Tr. Herseni, G. Vlădescu-Răcoasa, Em. Bucuța, I. Zamfirescu, H. H. Stahl, Apostol D. Culea, O. Neamțu, D. Gusti și Școala sociologică de la București, București, Institutul Social Român, 1937, p. 199. Spre deosebire de planurile lui Dimitrie Gusti, expuse în scrisoarea către profesorul Ștefan Ciobanu, monografiștii au ajuns la Cornova mai devreme de 3–4 iulie; iar campania propriu-zisă s-a întins pe 50 de zile, nu pe 35; în plus, cei „peste 45 de monografiști” au fost în realitate 55.

Prima impresie a fost cu totul contrară imaginii favorabile care se desprindea din referatul realizat de D. C. Georgescu și Marica Cotescu („Sat bogat, gospodării frumoase...”). În volumul de memorii publicat în 1981 – chiar la cincizeci de ani de la campania monografică desfășurată la Cornova –, Stahl a înregistrat sec: „Satul era însă deplorabil de urât ca înfățișare, casele fiind mai sărace decât cele din Nerej, majoritatea lor fiind din bârne și pământ, uneori având și forme rotunde cu aspect preistoric.”⁹ Instantaneele fotografului Iosif Berman – unul dintre cei mai cunoscuți fotografi ai perioadei interbelice, fotograf oficial al Casei Regale¹⁰ și colaborator apropiat al monografiștilor¹¹ – o confirmă: multe dintre case arată ca niște bordeie, lipite cu lut și văruite, acoperite fiind cu straturi groase de paie și stuf; pământul e arat cu pluguri de lemn, trase de boi, copiii aleargă desculți prin noroaiele satului, iar femeile sunt, și în fața porții, dar și la horă, îmbrăcate la fel: cămăși și fuste simple, din pânză, și capete acoperite cu basmale negre sau înfășurate în tulpane de culoare albă. Nimic din portul tradițional nu se mai păstra la Cornova; o imagine cenușie, dezolantă, aflată în contrast evident cu fotografia de propagandă care-l înfățișează pe Dimitrie Gusti, în costum alb, cu pălărie și baston, într-un câmp cu floricele¹².

După experiența cercetării portului popular de la Fundul Moldovei, Drăguș sau Runcu, monografista Paula Gusty nu reușea, de pildă, să regăsească la Cornova vechiul său obiect de studiu: „Era cu totul altceva. Satul era sat, pentru că nu era pavat, n-avea canalizare, erau casele mai mici, dar pentru mine în special a fost o dezolare. Eu n-am avut... nu prea am avut ce face acolo, [fetele] erau îmbrăcate absolut ca la oraș, cu fuste și cu bluze sau rochițe întregi din pânzeturi cumpărate și croite acolo...”¹³ Și, fapt surprinzător pentru tinerii profund urbani care descindeau din Vechiul Regat, Cornova – la 13 ani de la Unirea cu România – nu se dezmeticise încă din țarism¹⁴. Mihai Pop este cel care povestește, într-un interviu

⁹ Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, București, Edit. Minerva, 1981, p. 161.

¹⁰ Florentina Țone, *Iosif Berman, „omul cu o mie de ochi”*, „Historia”, anul X, nr. 105, septembrie 2010, p. 51–55.

¹¹ În 1931, pregătind campania de la Cornova, profesorul D. Gusti îi scria lui Iosif Berman: „Scumpe Domnule Berman, te rog mult, foarte mult, pleacă în astă seară la Cornova! Ne ești dator cu această călătorie! Lucrările noastre bogate, o știi, sunt compromise pentru că n-au partea documentară fotografică! [...] Fără concursul d-tale, ne compromiți tot lucrul! Și e păcat de munca noastră! Nu-i așa că pleci în astă seară? Îți mulțumesc din inimă și-ți strâng mâna cu veche prietenie! Cordial, D. Gusti” (scrisoare din arhiva personală a Luizei Berman, fiica fotografului Iosif Berman; am avut acces la acest document în timpul mai multor convorbiri de istorie orală realizate cu Luiza Berman pe parcursul anilor 2000).

¹² Fotografii reproduse în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 817–848; fotografia cu Dimitrie Gusti se află pe coperta lucrării. Multe dintre instantaneele realizate de Iosif Berman la Cornova se află în arhiva Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti” din București.

¹³ Paula Herseni (fostă Gusty), *Erau oamenii mai apropiați unii de alții*, în Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene*, București, Edit. Paideia, 2003, p. 211.

¹⁴ Zoltán Rostás, *Cornova, satul basarabean care, la 1931, nu se dezmeticise încă din țarism*, „Historia”, anul XII, nr. 125, mai 2012, p. 68–71.

de istorie orală acordat sociologului Zoltán Rostás în anii '80, episodul în care bătrânele satului, la auzul imnului „Boze țare” intonat de fanfară, s-au așezat în genunchi și au început să-și facă cruci: „Din punctul de vedere al folclorului cred că n-a fost așa de grozav ca în alte părți. Mai întâi și întâi că n-aveau muzică, ei cântau după fanfară, și în sat nu era fanfară, și atunci noi am aflat că e o fanfară într-un sat vecin, și am tot vrut să aducem fanfara de acolo, și fanfara a tot refuzat să vină. Și atunci, într-o bună zi, șeful de post a hotărât să ne aducă fanfara. Și s-a dus, și i-a arestat. Și i-a adus cu căruța, și ăia când au aflat de ce i-a adus, au fost pân' la urmă foarte fericiți. S-au așteptat la mai rău... Da. Și noi stăteam în casă, Brăiloiu n-a fost la Cornova, eu stăteam cu Harry Brauner în casă, și înregistram, și erau niște babe, și atuncea babele stăteau pe laviță, și noi stăteam cu fanfara și înregistram. Și la un moment dat eu le-am spus ăloră de la fanfară: «Da' voi imnul ăla Boze țare îl știți?» și ei au zis «Cum să nu!» și au început să cânte. Și atunci toate babele s-au pus pe genunchi, și au început să-și facă cruce. Adică așa erau ei de pătrunși de chestia asta, nu era o glumă.”¹⁵ La rândul său, statisticianul Roman Cresin făcea în aceiași ani '80 o observație interesantă vizavi de procesul de rusificare a Cornovei, care continua și după Unirea cu România prin intermediul unui agent cu totul neobișnuit, preotul Zamă: „Cornova era un sat foarte interesant, de răzeși, pur românesc, însă Popa Zamă, care a făcut teologie la Kiev, a fost amorezat de nume rusești, și tuturor copiilor din sat le-a dat nume de Kolea, Vera. [râde] Or, Cornova era pregătit pentru Liga Națiunilor, ca să dovedească că Basarabia este românească. Așa... Și pe urmă găseam acolo curios că lumea învăța pe copii limba rusă. Deși era școală românească. De ce îi învățați rusește? E limba țarului! [râde]”¹⁶.

2. „RÂIA TRECE, ARTICOLELE RĂMÂN”

În 1931, anul campaniei de la Cornova, Emil Turdeanu n-avea nici 20 de ani. Terminase anul III la Facultatea de Filosofie și Litere a Universității din București și fusese cooptat printre monografiștii care plecau în Basarabia¹⁷. Avea să fie singura sa participare la campaniile monografice organizate de Dimitrie Gusti, iar peste ani, în 1995, Turdeanu va rememora episodul – începuturile sale științifice, de fapt – în cheie amuzată și cu ochi nostalgic. Cităm *in extenso* din povestirea sa, fie și numai pentru că oferă informații la prima mână despre viața monografiștilor la Cornova, dar și amănunte esențiale privind starea sanitară a localității și modul în care îi afecta aceasta pe cercetători.

¹⁵ Mihai Pop, *Arhiva de folclor... la șura de fân*, în Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene*, ed. cit., p. 304; am păstrat și intervenția interviewerului, sociologul Zoltán Rostás, și am redat-o cu caractere italice.

¹⁶ Roman Cresin, *Cel mai plăcut concediu pe care l-am avut eu în viață*, în Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene*, ed. cit., p. 98.

¹⁷ Zamă Mihail, *Emil Turdeanu și Basarabia*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 564.

Iată-l, așadar, pe Emil Turdeanu reconstituind campania cornoveană, la 64 de ani de la desfășurarea ei: „La campania monografică din vara anului 1931, organizată de Institutul Social din București, sub conducerea profesorului D. Gusti, la Cornova, am participat în calitate de «vechist» (așa ne numeau colegii pe cei care studiam literatura veche românească). Am fost însărcinat, la propunerea prof. N. Cartoian, să culeg tradițiile istorice și legendele religioase ale satului. [...] La Cornova, am plecat cu un prieten ceh, care făcea pe atunci studii la București, ca bursier, Jaroslav Kudrnovsky. Studia limbile romanice și, ca atare, îl interesa într-o oarecare măsură și graiul popular. Am fost găzduiți în casa unui țăran care ne-a cedat odaia «de zestre» (zic eu, nu știu dacă era chiar așa), cu blide, câni, covoare și perne, toate frumos învârstate sau țesute. Dar cum n-a vrut să ne cedeze și paturile (nu-mi mai aduc aminte dacă era unul sau două), dormeam pe două lavițe de lemn, înguste. Ne spălam la o fântână din vecini. Baie făceam într-o troacă (albie), afară, în dosul casei, după ce se însera. Copleșiți de căldură, am căutat odată, cu Kudrnovsky, să găsim un alt mijloc de a ne răcori. Era lângă sat un fel de eleșteu, mai mult o băltoacă mare. Ne-am zis că am putea să ne muierăm măcar picioarele, ca să mai scăpăm de năduf. Dar abia am vârât un picior în apa tulbure și ne-a năpădit o sumedenie de lipitori, negre și grase, de n-am știut cum să scăpăm de ele mai repede. [...] La Cornova, am cunoscut pe Ștefania Cristescu. Era o persoană vioaie, întreprinzătoare, din grupul celor «frunțași»: Mircea Vulcănescu, Henri H. Stahl, Harry Brauner, Traian Herseni, Victor Rădulescu-Pogoneanu, Mihai Pop, Anton Golopenția ș.a. Față de ei, eu eram marginal și mititel: un delegat al seminarului de literatură veche, nu un monografist «en titre». Amintirea cea mai vie care mi-a rămas din această ambianță este «serbarea» cu care am încheiat campania monografică. Fiecare secție și-a prezentat «artiștii» săi, care au evocat, în termeni mai mult sau mai puțin persiflanți, activitatea depusă. Victor Rădulescu-Pogoneanu, de exemplu, recită, pe o arie cunoscută, această «scrisoare» adresată părinților săi: «Mamă, iarăși doarme fi-tu / Iarăși trage flitu / În satul de aici. / Nu-i nici frig, nu-i nici căldură, / Alții-mi dau mâncarea-n gură...» (Restul l-am uitat). («Flitul» era un lichid insecticid – *fly-tox* – care se difuzează cu o pompă: de aici expresia «a trage flitu», a sforăi, ca pompa care ejectează flitul.) Într-adevăr, era o căldură dogoritoare la Cornova, în vara aceea, încât după-amiaza dormeam cu toții, ca lei. [...] Întors la București, prima mea grijă a fost să mă vindec de o mâncărime de piele, contactată în acest sat cu puține fântâni și cu mult praf; a doua grijă a fost să redactez articolul despre «hârtoaga» primită în dar de prof. Gusti. Așa a apărut, în 1932, primul meu articol cu firave pretenții științifice. Eram tare mândru că mi-am început «cariera» într-un volum atât de prestigios și de masiv (cam o mie de pagini în –4), ca acel al «Arhivei pentru știință și reforma socială» din anul 1932. Multă vreme după aceea, mi-am repetat – mai în glumă, mai în serios – zicala creată ad-hoc: «Râia trece, articolele rămân.» Așa au trecut și alte

necazuri, și nu puține, dar au rămas studiile, câte m-am priceput și câte m-au lăsat vremurile ca să le scriu.”¹⁸

3. RECONSTITUIREA STĂRII DE SĂNĂTATE A CORNOVEI. OBSERVAȚII PRELIMINARE

După această lungă introducere în atmosfera campaniei cornovene, dar înainte de a merge mai departe, câteva observații se impun. Ne propunem, așadar, să reconstituim portretul sanitar al satului, pornind de la informațiile strânse de monografiști în vara anului 1931. Ne gândim mai cu seamă la componenții echipei biologice; cei care aveau – în fiecare campanie – sarcina de a studia „cadrul biologic” al localității¹⁹. Avem un atu: spre deosebire de alte campanii monografice (a se vedea campania de la Fundul Moldovei, din vara lui 1928, de pildă), la Cornova cunoaștem cu certitudine componența echipei biologice. Aceasta, de vreme ce campania a fost urmată de un ciclu de conferințe organizat de Institutul Social Român, în care au fost expuse rezultatele „deplasării” în satul basarabean. În ziua de 17 februarie 1932 au fost prezentate, astfel, studiile efectuate sub umbrela cadrului biologic: R. Cresin, Igor Measnicov²⁰ și N. Popescu au susținut prezentarea intitulată *Statistica demografică*, dr. Mesrobeanu – *Serologie*, drd. Dimitrie Georgescu – *Cadrul biologic al satului*, dr. Belciu – *Asistența medicală*, drd. Feneșan – *Rezultatul reacțiilor Meinecke*, drzi. sublt. Stoica și Ungureanu – *Prezentări de fișe familiale biologice*²¹.

Foarte important: din titlurile prezentărilor de mai sus înțelegem în ce direcții de cercetare (și acțiune) a mers în totalitatea ei echipa biologică de la Cornova; și avem, în plus, date esențiale privind preocupările fiecăruia dintre componenți: R. Cresin, I. Measnicov și N. Popescu au făcut statistica demografică a Cornovei, dr. Belciu a oferit informații despre asistența medicală desfășurată în localitate, drd. Feneșan a luat sânge pentru reacțiile de diagnosticare a sifilisului, dr. Mesrobeanu – de asemenea, analize de sânge (pentru identificarea, probabil, a grupelor sanguine), iar doctoranzii Stoica și Ungureanu s-au ocupat de întocmirea fișelor biologice ale sătenilor.

La rândul său, D. C. Georgescu – așa cum a rămas cunoscut în istoria Școlii sociologice de la București monografistul Dumitru C. Georgescu – s-a referit în

¹⁸ Emil Turdeanu, *Într-un sat basarabean (Cornova, 1931)*, „Revista de istorie și teorie literară”, an XLIII, nr. 3–4, iulie-decembrie 1995, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 523–526.

¹⁹ Campaniile monografice organizate în sate în anii 1920–1930 s-au sprijinit pe o teorie aparte, fundamentată de profesorul Dimitrie Gusti: teoria cadrelor și a manifestărilor. Astfel, în concepția teoretică a lui Gusti, „biologicul” era unul dintre cadrele condiționante; acela care ar fi determinat un anumit fel de manifestare a vieții sociale în comunitatea studiată.

²⁰ Numele de familie ale acestor doi cercetători au fost redactate diferit pe parcursul anilor, mai cu seamă de către Henri H. Stahl; în ce ne privește, vom folosi variantele românzate: Cresin, Measnicov.

²¹ H. H. Stahl, *Școala monografiei sociologice*, ed. cit., p. 200.

cadrul prezentării sale la „cadrul biologic” al satului basarabean, studiind chestiuni privind mișcarea populației și alimentația rurală. Iată: cercetătorul a publicat în 1932, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, studiul intitulat *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*²², acesta fiind, de altfel, și debutul său editorial. Iar între rezultatele campaniei desfășurate în Basarabia, amintim și comunicarea pe care a susținut-o același D. C. Georgescu la Bruxelles, în 1935, în cadrul celui de-al XII-lea Congres internațional de Sociologie. Intitulată *Considérations sur l'alimentation de la population paysanne de Roumanie*, comunicarea are în centrul ei date culese la Cornova, în 1931, și la Drăguș, în 1932, și a fost publicată, la rândul ei, în 1936, în numărul special, dedicat lui Gusti, „Archives pour la Science et la Reforme Sociale. Mélanges D. Gusti: XXI ans d'enseignement universitaire”²³.

Pe baza acestor două studii redactate de către D. C. Georgescu – cu diferențe evidente în ce privește gradul de aprofundare a tematicii, după cum vom vedea – putem trasa deja câteva tușe importante ale portretului sanitar al localității basarabene la începutul anilor '30. Suntem, astfel, în măsură să reconstituim evoluția demografică a Cornovei în intervalul 1817–1930, un „caz unic, după câte știm, în literatura noastră similară, de a putea urmări mișcarea populației unui sat, pe o perioadă comparativ vastă, de 114 ani”²⁴. Și, alături de această privire detaliată asupra nașterilor, a deceselor, a epidemiilor, a mortalității infantile, a cauzelor de deces, în perioada menționată, cu interpretările de rigoare, D. C. Georgescu realizează în cel de-al doilea studiu amintit și o scurtă caracterizare a obiceiurilor alimentare ale cornovenilor, de vreme ce în vara lui 1931 a cercetat în acest sens 12 familii din localitate, totalizând 63 de persoane²⁵. Nu este, din păcate, o prezentare exhaustivă a tematicii: D. C. Georgescu alege să se refere în articol cu precădere la alimentația satului Drăguș, informațiile obținute la Cornova servind, în mod paradoxal, doar la verificarea anumitor observații privind Drăgușul. Concluziile monografistului sunt însă valabile și în cazul localității basarabene; și, în general, în cazul întregii pături rurale a României.

Dar imaginea sănătății satului poate și va fi completată cu amănunte cuprinse în lucrările unor cercetători, care, nici la Cornova, nici în alte campanii, nu au activat în cadrul echipei biologice. Sunt membri ai echipelor care studiază

²² D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an X, nr. 1–4 [ianuarie–decembrie] 1932, p. 74–117.

²³ D. C. Georgescu, *Considérations sur l'alimentation de la population paysanne de Roumanie*, Communication au XII-e Congres International de Sociologie, Bruxelles, 1935 (în „Archives pour la Science et la Reforme Sociale. Mélanges D. Gusti: XXI ans d'enseignement universitaire”, XIII-e Année, I, Bucarest, 1936, p. 2–32).

²⁴ D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 32–73.

²⁵ Idem, *Considérations sur l'alimentation...*, ed. cit., p. 2.

gospodăriile (Ion Zamfirescu²⁶), familia (Xenia Costa-Foru²⁷) sau manifestările spirituale (Ștefania Cristescu²⁸), iar în articolele lor identificăm informații esențiale despre alcătuirea familiilor cornovene, despre nașteri și decese, despre mortalitatea infantilă, despre bolile locuitorilor și neîncrederea în medicina oficială (fenomen pe care îl așezăm în oglindă cu obișnuința de a apela la reprezentanții medicinei empirice), despre alimentație și posturi religioase, despre igiena personală, igiena odihnei, igiena locuinței și a dependențelor. Numeroasele observații sanitare regăsite în articolele și studiile monografiștilor participanți la această campanie – că sunt ei membri ai echipei biologice sau nu – fac posibilă alcătuirea unui tablou încheșat, dacă nu complet, al sănătății Cornovei la începutul anilor 1930.

4. UN REPREZENTANT AL ECHIPEI BIOLOGICE ÎN ACȚIUNE. REZULTATE EFECTIVE: DEMOGRAFIE ȘI ALIMENTAȚIE

Către mijlocul lui februarie, în 1932, „Adevărul” anunța într-o știre din pagina 2: „Azi, la ora 9 seara, va avea loc, în sala «Vasile Pârvan» a Facultății de Filosofie și Litere, a 6-a comunicare din ciclul consacrat, de Secția sociologică a Institutului Social Român, prezentării materialului cules cu prilejul campaniei monografice întreprinse în comuna Cornova din județul Orhei. D-l dr. Dimitrie Georgescu va prezenta *Cadrul biologic al satului și statistica demografică a Cornovei pentru ultimii 100 de ani (...)*.”²⁹ Potrivit aceleiași știri, în aceeași seară, domnii Roman Cresin și Measnicov urmau, la rândul lor, să prezinte *Statistica demografică actuală a satului*³⁰. Înțelegem în acest moment cum s-au împărțit sarcinile în campania din Basarabia, cât privește chestiunile de ordin demografic. De altfel, fragmente din texte ale monografiștilor, coroborate cu poveștile lui Cresin privind campania, așa cum sunt ele rememorate într-un interviu de istorie orală din anii '80, ne conduc la concluzia că Roman Cresin făcea parte din grupul de statisticieni care preceda sosirea monografiștilor și o pregătea, prin informațiile obținute. Iată ce povestește, de pildă, Cresin cu privire la prima campanie la care a

²⁶ Ion Zamfirescu, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova*, „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an X, nr. 1–4 [ianuarie-decembrie] 1932, p. 480–520.

²⁷ Xenia C. Costa-Foru, *Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică*, București, Fundația „Regele Mihai I”, 1945; noi am citit fragmente din această teză de doctorat în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 317–400.

²⁸ Ștefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns” în satul Cornova*, „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an X, nr. 1–4 [ianuarie-decembrie] 1932, p. 371–380; Ștefania Cristescu, *L'agent magique dans le village de Cornova*, „Archives pour la Science et la Reforme Sociale. Mélanges D. Gusti: XXI ans d'enseignement universitaire”, XIII-e Année, I, Bucarest, 1936, p. 119–137; Ștefania Cristescu, *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, „Sociologie Românească”, an I, nr. 4, aprilie 1936, p. 11–18.

²⁹ *De la Institutul Social Român*, „Adevărul”, anul XLV, nr. 14764, 18 februarie 1932, p. 2; anunțul privea însă seara de 17 februarie.

³⁰ *Ibidem*.

participat, cea de la Drăguș, din 1929 (informațiile sunt însă valabile pentru toate celelalte participări ale sale): „Mi-aduc aminte, când m-am dus eu la el [la Dimitrie Gusti – n.n.], m-am prezentat, doresc să lucrez cu dumneavoastră, el zice: dar ce specialitate ai? Sunt statistician. A, tocmai asta îmi trebuie mie, poftim bani, du-te la Drăguș, și să faci acolo cercetare statistică. Zic, cum? Unde? De când? Uite, poftim, Mitu Georgescu îți dă fișe, te duci cu Nae Popescu, cu Faust Ștefănescu și nu știi cu cine, și faceți acolo cercetare. Și când venim noi, să fie totul gata! *Deci, înainte de a se apuca de monografie, satul trebuia prelucrat statistic.* Trebuia prezentată situația statistică a satului. Și în felul acesta am devenit eu monografist. Și, în sfârșit, am făcut recensământ, am prelucrat, când a venit profesorul cu întregul grup, am prezentat materialul, am spus care e situația, populația, împărțire, familii, situație economică, ce am observat eu acolo, lucruri care ar fi interesante. Am spus chestiile astea, și în felul acesta misiunea mea a fost terminată. Totuși, eu am rămas acolo în continuare, pentru diferite lucrări care trebuiau să fie finite, prelucrate. Lucram în continuare cu grupul meu de statisticieni.”³¹

Informațiile sunt confirmate și de Henri H. Stahl, care, într-o lucrare de popularizare a activității Școlii sociologice de la București, publicată în epocă, amintește: „Cu câteva săptămâni înainte de plecarea generală a monografiștilor, pleacă să facă statistica satului echipa statisticienilor, întăriți pentru această primă muncă a lor de către o serie de monografiști specializați, care vor face slujba de recenzori. Statisticienii iau cel dintâi contact cu satul și lucrul nu este ușor, pentru că satul întotdeauna se arată în primele zile foarte speriat de invazia monografiștilor cu scopuri care pentru ei rămân nelămurite. Odată statistica terminată și strânse datele brute de cifre, statisticienii încep prelucrarea aceluia care sunt absolut necesare sociologului și pe care monografiștii, la sosirea lor în sat, vor trebui să le aibă gata, la dispoziția lor. Apoi în tot cursul campaniei statisticienii vor prelucra acele date care li se vor cere de către cercetătorii izolați, pentru nevoile problemelor lor, în paralel cu munca cealaltă de statistică făcută pe cazuri particulare.”³²

Sarcinile lui Roman Cresin precedau, așadar, campania monografică propriu-zisă, dar la Cornova, spre deosebire de celelalte participări ale sale, a avut și ceva necazuri administrative: „Da, în toate cele patru monografii la care am participat eu am plecat cu trei săptămâni înainte. Când am venit la Cornova, întâi și întâi ne-am așezat acolo, și pe urmă mă cheamă tovarășul plutonier. Ce căutați dumneavoastră aici? [*râde*] De ce ați venit aici, cu cine... Imediat telefon lui Gusti. Gusti ne-a scăpat de arest. Așa era în Basarabia pe vremuri...”³³ Înțelegem din toate cele de mai sus că Roman Cresin, Igor Measnicov și N. (Nicolae/Nae) Popescu au ajuns la

³¹ Roman Cresin, *Cel mai plăcut concediu pe care l-am avut eu în viață*, ed. cit., p. 96; am păstrat și întrebările/intervențiile sociologului Zoltán Rostás și le-am redat cu caractere italice.

³² H. H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice*, ed. cit., p. 305–306.

³³ Roman Cresin, *Cel mai plăcut concediu pe care l-am avut eu în viață*, ed. cit., p. 101.

Cornova înaintea celorlalți monografiști, realizând un stop-cadru al localității basarabene, din punct de vedere demografic, în anul 1931; iar că D. C. Georgescu, sosit mai târziu, cu restul echipei, a realizat o cercetare despre mișcarea populației satului în ultimii 114 ani, adică de la 1817 la 1930. În articolul publicat un an mai târziu, monografistul lasă să se înțeleagă că a avut noroc: „Acest material a putut fi adunat grație faptului că în satul Cornova s-au păstrat cărțile bisericești de stare civilă încă din anul 1817, iar cei câțiva ani care lipsesc au fost extrași din arhiva Consistoriului bisericesc din Chișinău.”³⁴

Articolul *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930* ne dezvăluie un cercetător interesat în mod particular de metoda statistică, pe care o folosește masiv în campaniile monografice. Înainte de toate, un stop-cadru pe punctele de început și de final ale perioadei: în 1817, în Cornova trăiau 374 de locuitori; se născuseră pe parcursul anului unsprezece copii (6 băieți și 5 fete) și muriseră opt persoane (4 bărbați și 4 femei)³⁵. La finalul intervalului, în 1930, locuiau în Cornova 1.573 persoane; se născuseră 82 de copii (45 de băieți și 37 de fete) și muriseră 29 (15 bărbați, 14 femei)³⁶. În plus, în perioada 1817–1930, potrivit datelor strânse de monografistul D.C. Georgescu, în Cornova se născuseră 4.412 persoane (2.301 bărbați, 2.111 femei) și muriseră 3.219 (1.669 bărbați, 1.550 femei)³⁷. Monografistul din echipa biologică se oprește mai cu seamă asupra unui moment din istoria sanitară a localității, în care populația a fost efectiv decimată, „grava pierdere suferită prin epidemia de holeră din anul 1831”³⁸, insistând și explicând consecințele acesteia din punct de vedere demografic: „Importanța epidemiei de holeră din acel an a stat în faptul că a suprimat în special elemente mature și valide, ceea ce explică și excedentul surprinzător de minim al decadei 1831–1840, care s-a soldat cu un plus de numai 18 locuitori, față de 53 al decadei anterioare și 93 al celei imediat următoare.”³⁹

Numărul mare de morți de holeră stârnise, pare-se, și atenția autorităților sanitare din vremea administrației țariste. Un anume I.I. Fărcășanu rememora, într-un articol apărut la începutul lui 1934 în publicația „Credința”, o întâlnire cu preotul Ion Zamă din localitatea basarabeană: „Mântuisem lucru[1] și rămâneam încă o noapte în Cornova Orheiului. Ne-am aciuat de cu ziua, în casa preotească, începând de timpuriu un revelion pe care voiam să-l încheiem în vin. Către seară, a venit și popa Zamă, însoțit până la prag de zâmbetul bun al preotesei bătrâne, fetișcana de altădată. Și s-a încins cheful la toartă. N-a durat mult, fiindcă plecarea noastră îl îndemna pe preot la vorbă. A început cu doctorul. — Ei, cum ți-a mers

³⁴ D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, în D. Gusti și colab, *op. cit.*, p. 32.

³⁵ *Ibidem*, p. 34.

³⁶ *Ibidem*, p. 37.

³⁷ *Ibidem*, p. 37–38.

³⁸ *Ibidem*, p. 38.

³⁹ *Ibidem*.

lucru[1], domnule Ionescu? — Bine, părinte, foarte bine, am izbutit să sfârșesc statistica mortalității de la 1800 și până azi. Am lucrat toată vara pe condicile pe cari ai avut bunătatea să mi le dai și am sfârșit-o, în fine, acum. Am date foarte interesante, cred că vor face vâlvă la București. Popa Zamă a zâmbit și a întors vorba aiurea. Ne-a mai întrebat despre documentele găsite, ne-a povestit câte ceva despre trecut și s-a întors la condici, adresându-se tot doctorului: — Știi! pe vremuri, sub ruși, mi-au făcut inspecție la condicile de pe cari ai ridicat dumneata colbul de douăzeci de ani. A venit un doctor de la Chișinău și le-a puricat mai pe îndelete. Într-un târziu, m-a întrebat: Bine, părinte, da' ce au toți de mor de holeră în satul ăsta? — Dacă nu știu altă boală, i-am răspuns. Învață-mă dumneata alta și-or muri de alta. Popa a râs tare, de prostia rusului, ar fi vrut să pară, și a găsit ecou în zâmbetele noastre mai mult înțepenite.⁴⁰

Potrivit studiului lui D. C. Georgescu, Cornova s-a confruntat cu o epidemie serioasă de holeră în perioada mai-august a anului 1831 și cu una mai puțin importantă în iulie-septembrie 1848. Cercetătorul a găsit însă de cuviință să semnaleze în studiul său și alte epidemii izbucnite în sat, care s-au soldat, de fiecare dată, cu un excedent anual negativ al populației: „epidemiile de variolă din 1820, 1832, 1839, 1917; alte febre eruptive (morbili și scarlatină) în 1850, 1883 și 1920; dizenteria și gastro-enteritele în genere, în 1833, 1856, și foarte gravă în iulie-august 1882; tifosul sub toate formele, endemic aproape în 1827, 1829, 1866, foarte grav în 1867–1868 și 1917, 1919, 1920, difteria și angina infecțioasă, în 1878, 1879 și 1897, gripă în anul 1918 etc.”⁴¹

În continuare, cercetarea lui D. C. Georgescu se constituie aproape într-un studiu de caz asupra mortalității și a cauzelor acesteia în Cornova, în intervalul menționat. Autorul observă înainte de toate că în localitatea basarabeană „femeile se nasc și mor într-un număr mai redus decât bărbații, însă mortalitatea lor față de valoarea nașterilor feminine este mai ridicată decât același raport pentru bărbați”⁴², așezând însă observația sa în context: „Se verifică astfel fenomenul observat atât în Vechiul Regat cât și aiurea și care pare că se suprapune unei anumite latitudini, că în structura populațiilor răsăritene numărul bărbaților este, în majoritatea cazurilor, superior celui al femeilor. Acest raport, în Vechiul Regat, după recensământul din 1912, a fost de 1.000 bărbați la 896 femei, sau 1,13 pentru bărbați față de 1 pentru femei. În județul Orhei, după numărătoarea făcută în Basarabia în 1816–1817, același raport a fost de 1.000 bărbați la 959 femei, sau 1,08 față de 1; iar în Cornova, la mijlocul anului 1931, s-a ridicat la 1000 bărbați față de 958 femei.”⁴³

⁴⁰ I. I. Fărcășanu, *Din nou cu Popa Zamă*, „Credința”, an I, nr. 25, 3 ianuarie 1934, p. 3 și 7, reprodus în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 473–475. În această lucrare, la pagina 793 apare și informația-întrebare: „I. I. Fărcășanu este pseudonim al lui... (?)”.

⁴¹ D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 40.

⁴² *Ibidem*, p. 43.

⁴³ *Ibidem*.

Totuși, dacă la Cornova și în general decesele masculine sunt mai numeroase decât cele feminine (pentru că și nașterile masculine sunt mai numeroase decât cele feminine), există o categorie de vârstă în care situația este diferită radical, solicitând, la rândul ei, măsuri radicale: este vorba de grupele de vârstă cuprinse între 13 și 40 de ani, în care decesele feminine sunt „surprinzător superioare ca valoare procentuală celor masculine”⁴⁴. Observația e valabilă pentru întreaga perioadă de timp cuprinsă între 1817 și 1930. Aflăm imediat și explicația: multe, foarte multe femei mureau la naștere. Iar cercetătorul D. C. Georgescu, care se afla la a șaptea campanie monografică și era familiarizat cu starea sanitară deficitară a mediului rural, e în măsură să ofere o interpretare a situației: „Aspectul particular al raportului de la 13–40 ani inclusiv arată că decesele de sex feminin sunt mult superioare celor masculine, și anume, cu: 4,2% pentru grupul de la 13–18 ani; 10,9%, de la 19–24 de ani; 7,8%, de la 25–30 ani; 14,0%, de la 31–35 ani, și 11,5%, de la 36–40 ani. Pentru justificarea acestui fenomen, trebuie să ne adresăm cauzelor de moarte și într-adevăr urmărindu-le în registrele bisericești de stare civilă, am întâlnit foarte des la coloana respectivă cuvintele: «di prunc» sau «din facere» în cursul celor 114 ani. Diagnoza este deci foarte precisă, dar, fără nicio îndoială, cazurile de moarte datorită sarcinilor vicioase, avorturilor, nașterilor laborioase, complicațiilor ulterioare, în special febrei puerperale, au fost mult mai numeroase decât s-a declarat și consemnat în registre. Faptul este perfect explicabil prin ignoranța populației și prin condițiile precare de igienă individuală și familială etc., dar mai ales se datorează lipsei unei asistențe pregătite la naștere și în timpul lăuziei; a empirismului cunoscut și secular, în locul asistenței oficiale inexistente. Îmbucurătoare este însă observația că aceste importante cauze, arătate mai sus, sunt în continuă descreștere [...] Totuși, nu trebuie uitat că sexul feminin a plătit un tribut important și mai plătește încă odată cu exercitarea actului firesc al maternității, mai cu seamă în momente de criză, cum a fost decada 1911–1920.”⁴⁵ Așezăm în oglindă observațiile din anii '30 ale lui D. C. Georgescu cu cele realizate de dr. Iacob Felix pe parcursul secolului al XIX-lea și publicate în volumul al II-lea al lucrării sale, *Istoria igienei în România*, apărut în 1902: „Puțina îngrijire ce se dă țărâncii la facere și după facere, supunerea ei la muncă puțin timp după nașterea copilului, o face [fac] de multe ori de timpuriu stearpă, provoacă adeseori moartea ei prematură. Deși în toată țara prevalează nașterile masculine asupra celor feminine, deși prin urmare populațiunea de toate etățile se compune de un număr mai mare de bărbați, prin comunele rurale numărul femeilor moarte în vârstă de 16 până la 45 de ani este mai mare decât al bărbaților de aceeași etate, când femeia este capabilă a naște copii; în toate celelalte etăți prevalează la țară mortalitatea bărbaților.”⁴⁶

⁴⁴ *Ibidem*, p. 60.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 60–61.

⁴⁶ Dr. I. Felix, *Istoria igienei în România*, partea a II-a, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1902, p. 129.

Aceleași cauze indicate de D. C. Georgescu în explicarea proporției mari de decese ale femeilor la naștere – ignoranța sătenilor, condițiile precare de igienă individuală și familială, lipsa asistenței oficiale, înlocuită cu asistența medicală empirică –, determină și dimensiunile impresionante ale mortalității infantile în mediul rural, în general, și la Cornova, în mod particular. Se evidențiază astfel, în studiul lui D. C. Georgescu, valorile maxime pentru decese în grupele de vârstă până la doi ani, indiferent de intervalele studiate din perioada de referință 1817–1930. Astfel, din totalul de 3.219 decese caracterizând cei 114 ani studiați, 1.190, adică aproximativ o treime, au avut loc până la împlinirea vârstei de 2 ani: 310 decese la grupa de vârstă 0–6 luni; 490 de decese la grupa de vârstă 7–12 luni; 390 de decese între 1–2 ani⁴⁷. Vom vedea mai târziu pe parcursul acestui studiu de caz – evaluând observațiile sanitare cuprinse în alte lucrări ale monografiștilor – că erau la Cornova familii în care muriseră 6 copii din 12; sau că Mariei Tacu, de 54 de ani, din localitatea basarabeană, îi trăiau, la momentul desfășurării campaniei monografice, doar trei copii din cei 16 născuți (!).

Mortalitatea în raport cu anotimpurile este și ea studiată (cea mai mare proporție de decese revenea iernii, urmată de primăvară, vară și toamnă⁴⁸), dar cercetătorul se oprește mai detaliat asupra mortalității pe luni ale anului, oferind în fiecare dintre cazuri explicațiile necesare: D. C. Georgescu este deopotrivă medicinist, sociolog și statistician, iar această triplă formație științifică îl ajută să interpreteze și să așeze niște date – la o adică, seci, tăcute – în context. Potrivit cercetării sale, curba mortalității infantile pe luni prezenta „în general un profil caracterizat prin existența a trei maxime, și anume: prima, în luna martie, a doua, în luna august, și cea de-a treia, constantă ca existență, dar mai puțin stabilă în localizare, în luna octombrie”⁴⁹. Cât privește maxima lunii martie, ea „este datorată, în primul rând, mortalității afecțiunilor pulmonare cronice și acute, înglobând și tuberculoza pentru populația adultă și matură, alături de procentul obișnuit și ușor ridicat, al cauzelor generale de moarte. Se adaugă, la aceasta, mortalitatea infantilă, datorită epidemiilor recrudescențe sau cu debit în primăvară, în special tusea convulsivă și febrele eruptive.”⁵⁰ Maxima lunii octombrie, „pe lângă alte cauze mai puțin caracterizate și afectând populația adultă și matură, este realizată de evoluția epidemiilor de febră tifoidă, tifosului exantematic și, în special, primei maxime a evoluției epidemiilor febrei eruptive, caracteristice prin punctul lor de plecare în septembrie, adică odată cu deschiderea anului școlar”⁵¹.

Cât privește maxima lunii august, aceasta era „aproape exclusiv tributară gastroenteritelor sugarilor și primei copilării, accidental mărită prin epidemiile de

⁴⁷ D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 57.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 62.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 65.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 68.

⁵¹ *Ibidem*.

dizenterie survenite în acest anotimp⁵². Se revine aici asupra mortalității infantile și mai cu seamă asupra mortalității infantile prin gastroenterite, „în genere de origine alimentară, dând puțința unei reprezentări a condițiilor de igienă și regimului precar de alimentație în satul Cornova, pentru populația grupelor de vârstă considerate. Este o caracteristică ce ne arată, în același timp, asupra căror categorii de factori de mortalitate trebuie să se aplice în special efortul unei activități de igienă socială.”⁵³ Așezăm aceste observații față în față cu cele aparținând aceluiași dr. Iacob Felix, publicate cu treizeci de ani mai devreme, dar rod al vizitelor și investigațiilor sale în sate, începând cu mijlocul secolului al XIX-lea: „La noi, prin comunele rurale, toate femeile își alăptează singure copiii lor, și cu toate acestea gastro-enterita apare foarte adeseori, chiar în prima lună după naștere, din cauza obiceiurilor vicioase, a îngrijirii rele. Copilul nu este dat la sânul mamei decât obișnuit după 3 zile, și în acest timp este hrănit cu lapte de vacă, căruia [i] s-a adăugat zahăr și apă, în lipsă de lapte, cu covrigi mestecați în gura babei care îngrijește pe copil și pe mama lăuză. Foarte adeseori țărâna, pe lângă țâță, dă copilului deja în a doua lună de la naștere covrigi și bucate mestecate în gură. [...] Întărcarea se face la țară fără pregătire metodică. Prin sate, numărul vacilor cu lapte este neînsemnat și numai un număr mic de copii de curând întărcați sunt hrăniți cu lapte de vacă, și aceasta numai în timpul de dulce. Copiii abia întărcați primesc pe lângă lapte, și în lipsă de lapte, ca și în timpul de post, ca singură hrană, diferite ciorbe, terci de mămligă și bucatele pe care le mănâncă adulții. De aceea se mai ridică mortalitatea copiilor în primele luni ale anului al doilea al vieții, când apare iar gastro-enterita, ca consecința întărcării pripite și iraționale.”⁵⁴

Partea finală a studiului lui D. C. Georgescu, redactat în urma experienței sale de cercetare în Cornova basarabeană, în anul 1931, are în centrul ei intervalul 1871–1930. Cei șaizeci de ani servesc lămuririi cauzelor de deces pe parcursul timpului în satul din județul Orhei. În absența unor informații clare, concrete, precise despre acestea, monografistul identifică, în urma consultării documentelor găsite la biserica din sat, șase categorii mari de mortalitate, și anume: „a) mortalitatea infantilă până la 1 an inclusiv, din care s-au eliminat toate cauzele de moarte cauzate de epidemii; b) mortalitatea datorată epidemiilor, socotite global, indiferent de vârstă; c) mortalitatea prin accidente; d) mortalitatea datorită sarcinilor și complicațiilor post-partum; e) mortalitatea grupelor de vârstă de la 66 ani inclusiv în sus și f) mortalitatea datorată altor cauze și grupe de vârstă, decât cele enumerate mai sus.”⁵⁵ Aplicând această grilă asupra numărului total de decese din intervalul menționat, cercetătorul e în măsură să ofere următoarele concluzii: „Din cele 2.155 decese înregistrate în perioada 1871–1930, numai pentru 1.026

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 69.

⁵⁴ Dr. I. Felix, *op. cit.*, p. 161 și 172–173.

⁵⁵ D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 69–70.

decese, adică 47,5%, nu se cunoaște cauza morții. Restul de 1.129 decese, sau 52,5%, se clasifică, în ordinea valorii procentuale, astfel: 1) mortalitatea datorată epidemiilor, cu 23,4%; 2) mortalitatea până la 1 an inclusiv, cu 17,6%; 3) mortalitatea de la 66 de ani în sus, 8,9%; 4) mortalitatea datorită nașterilor, 1,4%, și, în sfârșit mortalitatea prin accidente, cu 1,1%. Prin urmare, cele mai ridicate procente le dau primele două categorii și, în special, epidemiile socotite în totalitatea lor, fapt care nu este lipsit de semnificație pentru condițiile generale de viață și de igienă familială sau publică ale satului Cornova.⁵⁶

Studiul elaborat de D. C. Georgescu – și având în centrul lui mișcarea populației cornovene în 114 ani – conține doar câteva detalii privind numărul căsătoriilor în intervalul 1817–1930. Aflăm, de pildă, că existau două maxime covârșitoare în curba căsătoriilor, și anume în lunile ianuarie și noiembrie⁵⁷, și că acestea și profilul curbei în general puteau fi explicate prin următoarele două cauze: „1) interdicțiile religioase și 2) ritmul de muncă și regimul de producție, condiționate de mediu și anotimp; cele dintâi, de ordin spiritual, iar ultimele de ordin economic social.”⁵⁸

E sigur însă că monografistul a colectat la Cornova mult mai multe date privind nupțialitatea, date pe care plănuia să le prelucreze și să le explice într-un articol viitor de sine stătător. Un semn în acest sens ar fi acea observație singulară, stingheră, pe care o include D. C. Georgescu în raportul său despre alimentație, prezentat în 1935 la Bruxelles și publicat apoi în „Arhiva pentru știința și reforma socială”. Observația cu pricina ne dovedește că existau informații cu privire la nupțialitate în carnetul de notițe al monografistului: „am putut constata în cursul cercetărilor noastre la Cornova că din 1079 căsătorii celebrate în 114 ani, niciuna n-a fost oficiată în decembrie și doar 4 în martie, în 1919, și 15 în luna aprilie, adică în timpul perioadelor din an corespunzând marilor posturi prescrise de biserică.”⁵⁹ Intenția redactării ulterioare a unui studiu despre nupțialitate în Cornova este însă asumată de monografist la finalul articolului privind evoluția demografică a localității. Interesant este totuși faptul că D. C. Georgescu plănuia să așeze acest studiu în cadrul mult mai larg al cercetărilor cu caracter antropologic. Aceasta, de vreme ce urma să se ocupe în mod special de căsătoriile cu femei străine de lumea satului și, prin aceasta, de „socializarea tipurilor biologice în genere”⁶⁰: „[...] ne rezervăm dreptul ca într-un studiu viitor să prezentăm amănunțit și complet problema nupțialității în satul Cornova, analizând în primul rând vârsta soților la căsătorie, diferența de vârstă între soți, frecvența recăsătoriilor etc., precum și valoarea și sensul evolutiv al acestor componente demografice. Cu titlu special, ne vom ocupa, cu acel prilej, de problema încrucișărilor exterioare prin

⁵⁶ *Ibidem*, p. 70.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 45.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 46.

⁵⁹ D. C. Georgescu, *Considérations sur l'alimentation...*, ed. cit., p. 30–31.

⁶⁰ Formularea îi aparține lui D. C. Georgescu.

aportul feminin străin de populația satului, aria de răspândire a acestui fenomen, frecvența și proporția lor în raport cu încrucișările interioare. În categoria unităților sociale puțin evolute, restrânse ca valoare numerică, încheiate pe solidarități obscure în conștiința colectivității, dar trainice (tradiții, instituții, regim de proprietate etc.), cu tendințe firești de exclusivitate, exogamia (față de sat, socotit ca unitate specifică individualizată) constituie un element extrem de important alături de migrații, de socializare a tipurilor biologice în genere. Studiată la Cornova pe o perioadă de timp suficient de întinsă, ne va servi, împreună cu analiza evoluției familiilor originare, drept suport explicativ al tipului sau tipurilor existente și exprimând populația acestui sat. Vom aborda deci, prin acest capitol intermediar, însuși domeniul particular al antropologiei.”⁶¹ Acest studiu nu a mai venit; și, prin neprelucrarea materialului (urmată de o publicare în gazetele epocii), el s-a pierdut, din nefericire, cu totul.

Dar D. C. Georgescu a studiat în timpul campaniei monografice din anul 1931 și obiceiurile alimentare ale cornovenilor. Știm asta nu numai din volumul de memorii al lui Stahl, publicat în 1981⁶², ci mai cu seamă în urma citirii articolului *Considérations sur l'alimentation de la population paysanne de Roumanie*, în fapt comunicarea monografistului la cea de-a XII-a ediție a Congresului internațional de sociologie de la Bruxelles, din anul 1935⁶³. Pentru identificarea datelor privind Cornova, lectura atentă este obligatorie; informațiile fiind puține, riști să le treci cu vederea. Aceasta, pentru că monografistul a ales să așeze în centrul comunicării sale alimentația sătenilor din Drăguș (campania anului 1932); iar datele strânse la Cornova un an mai devreme i-au servit – după cum el însuși mărturisește – doar la verificarea și compararea celorlalte⁶⁴. Avem însă o certitudine: la Cornova a fost studiat modul de alimentație a 12 familii, totalizând 63 de persoane⁶⁵. Dar pentru că Drăgușul anului 1932 „a reprezentat în mod particular obiectul atenției și analizei noastre”⁶⁶, nu știm ce anume e strict specific localității basarabene în comunicarea lui D. C. Georgescu. De fapt, credem că la Cornova monografistul a strâns informații despre obiceiurile alimentare ale locuitorilor și a și formulat câteva

⁶¹ D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 73.

⁶² „Încolo, lucrurile s-au desfășurat normal; sau aproape. [...] D. C. Georgescu ocupându-se tot de problemele demografice și de cele alimentare”, în Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, ed. cit., p. 162.

⁶³ Comunicarea lui D. C. Georgescu la Congresul internațional de sociologie de la Bruxelles a fost publicată ulterior într-un număr special, în limba franceză, al „Arhivei pentru știința și reforma socială” („Archives pour la Science et la Reforme Sociale. Mélanges D. Gusti: XXI ans d'enseignement universitaire”, XIII-e Année, I, Bucarest, 1936, p. 2–32).

⁶⁴ Rezultatele privind familiile din Cornova „ne-au servit mai degrabă ca termen de comparație pentru cele obținute în cadrul primului sat, care a reprezentat în mod particular obiectul atenției și analizei noastre” (în D. C. Georgescu, *Considérations sur l'alimentation...*, ed. cit., p. 3–4; traducerea din limba franceză ne aparține).

⁶⁵ D. C. Georgescu, *Considérations sur l'alimentation...*, ed. cit., p. 3.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 3–4.

ipoteze de cercetare; dar abia la Drăguș, în 1932, a realizat un studiu în toată regula. Observația e întărită de faptul că în localitatea basarabeană, cercetătorul a analizat 12 familii, iar la Drăguș, 50 de familii, totalizând 230 de persoane⁶⁷.

Totuși, și la Cornova, și la Drăguș, au fost înregistrate pe teren, pentru fiecare familie, următoarele elemente: numărul total al membrilor familiei; sexul și vârsta fiecăruia; suprafața totală a proprietății agricole a familiei și, separat, suprafața fiecărei parcele de teren, după felul exploatării agricole; felul, durata și anotimpul fiecărei munci efectuate în mod individual de către membrii familiei în timpul anului; numărul și felul animalelor de muncă și al vitelor destinate tăierii; felul și cantitatea tuturor alimentelor obținute în urma exploatării agricole familiale pe parcursul unui an; felul și cantitatea tuturor produselor alimentare achiziționate în mod suplimentar pentru nevoile familiei; felul și cantitatea produselor transformate în monedă, troc, dar și produsele date drept plată pentru munci făcute de lucrători străini de familie; felul și cantitatea produselor alimentare brute (porumb, grâu, cartofi...) utilizate în alte scopuri (cereale, cartofi conservați ca sămânță pentru campania agricolă următoare; cantități consumate de animale.); pierderile înregistrate în cursul diferitelor operațiuni asupra stocului alimentar; stocul alimentar la începutul anului luat spre studiere⁶⁸.

Deși e cert că studiul lui D. C. Georgescu are în centrul său Drăgușul, la fel de sigur este că rezultatele acestuia sunt valabile și pentru Cornova. Găsim, astfel, de cuviință să redăm întocmai concluziile monografistului cu privire la alimentația rurală: „În concluzie, bazându-ne pe cele constate până în acest moment, putem să afirmăm că regimul alimentar al familiilor țărănești studiate de noi este definit de următoarele caracteristici: a) Cantitativ: 1. Rație normală de proteine. 2. Rație deficitară de grăsimi. 3. Rație ridicată de carbohidrați, justificată în mod special prin munca grea, continuă, exercitată în cea mai mare parte a timpului în aer liber. 4. Rația totală de calorii este superioară atât rației teoretice, cât și celei caracteristice altor categorii de muncitori și în legătură directă (de cauzalitate) cu munca efectuată. b) Calitativ: 1. Regimul alimentar e deficitar, în urma proporției foarte reduse de proteine de origine animală, proporție cu totul inferioară valorii pe care o presupune un regim echilibrat. 2. Raportul nutritiv (A. Gautier) este inferior celui teoretic și celor obținute în alte părți de diferiți autori. 3. Acest regim este foarte puțin variat, iar condițiile de preparare a hranei nu sunt dintre cele mai bune.”⁶⁹ Vom vedea, aceste concluzii se vor confirma în studiile altor participanți la campania monografică de la Cornova. Iar modul în care și-au structurat aceștia informația ne lasă să înțelegem că au avut acces chiar la fișele de lucru ale lui D. C. Georgescu.

Înainte de a trece mai departe, o observație se impune: informațiile privitoare la alimentația cornoveană publicate efectiv de D. C. Georgescu sunt, în mod

⁶⁷ *Ibidem*, p. 3.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 5.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 31.

paradoxal, cu mult mai puține decât cele rămase de la alți monografiști, care nu făceau parte din echipa biologică. E cert că D. C. Georgescu a strâns prin anchetele sale alimentare multe informații utile. Dar, neutilizându-le pentru a scrie un studiu de sine stătător, aceste date privind modul de hrană s-au pierdut. Astfel că amănuntele privind alimentația în satul cornovean vor fi adunate cu precădere din lucrărilor altor cercetători participanți la campania de la Cornova: aceștia oferă, printre altele, chiar și exemple de meniuri țărănești (în zile obișnuite, în zile de Post, în zile de sărbătoare), particularizând și contextualizând concluziile generale, teoretice, ale lui Georgescu.

5. OBSERVAȚII SANITARE IDENTIFICATE ÎN LUCRĂRILE ALTOR MONOGRAFIȘTI

Xenia Costa-Foru, Ștefania Cristescu și Ion Zamfirescu nu fac parte, nici la Cornova, nici în celelalte campanii monografice la care participă, din echipa însărcinată cu cercetarea cadrului biologic. Citindu-le însă articolele științifice redactate în urma campaniei din localitatea basarabeană, avem surpriza de a identifica numeroase și interesante observații cu caracter sanitar, care, adăugate celor strânse de D. C. Georgescu, fac posibilă reconstituirea, în tușe convingătoare, a portretului sanitar al Cornovei în anii interbelici. Aceasta, pentru că informațiile colectate și mai apoi folosite de aceștia în studii nu privesc strict anul 1931, ci alcătuiesc o imagine de ansamblu a sănătății satului basarabean în primele decenii ale secolului al XX-lea. În studiile celor trei autori menționați, identificăm, astfel, date esențiale despre alcătuirea familiilor cornovene, despre nașteri și decese, despre mortalitatea infantilă, despre bolile locuitorilor și neîncrederea în medicina oficială (și, în paralel, obișnuința de a se folosi de reprezentanții medicinei empirice; limbajul descântecelor „are pentru țăranul basarabean ceva din sfințenia slujbei religioase aproape”, notează Ștefania Cristescu⁷⁰), despre igiena personală, igiena odihnei, igiena locuinței și a dependințelor, dar și despre alimentația sătenilor și a consecințelor pe care le au, din punct de vedere alimentar și al sănătății, interdicțiile religioase, respectate cu sfințenie aproape în Cornova; vom vedea că mai cu seamă aceste informații concrete, detaliate, despre obiceiurile alimentare ale cornovenilor, le particularizează și le contextualizează pe cele puține și fragmentate oferite de D. C. Georgescu în studiul amintit mai sus.

Implicat la Cornova în acțiunea de cercetare a gospodăriilor din localitate, Ion Zamfirescu redactează un studiu consistent, de 40 de pagini (formatul „Arhivei...”), despre gospodăria unei văduve: Maria Tacu, de 54 de ani. Intitulat oarecum modest, dar în ton cu așteptările științifice ale epocii, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova*, articolul se dovedește a fi însă mai mult decât o sumă de „contribuții” superficiale, mai mult decât un

⁷⁰ Ștefania Cristescu, *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, ed. cit., p. 12.

inventar de observații: e o privire detaliată, argumentată, cu chei de lectură și grile de interpretare, asupra gospodăriei aflate la numărul 209, în comuna Cornova, plasa Țelenești, județul Orhei⁷¹. Aceasta, și pentru că – după cum remarcă autorul în debutul articolului – „[î]n decursul numeroaselor campanii monografice, planul de cercetare a gospodăriilor a evoluat de la preocuparea pur descriptivă la ceea ce se înțelege în mod obișnuit prin gospodărie, până la cuprinderea, atât sub aspectul static, cât și dinamic, a întregului proces de viață pe care îl desfășoară un grup familial, în cadrul gospodăriei respective”⁷². Și tot în prima parte a articolului identificăm o scurtă prezentare a Mariei Tacu, care să ușureze buna înțelegere a informațiilor care urmează: femeia e văduvă din anul 1925 (de când avea, deci, 48 de ani), după ce o epidemie de febră tifoidă a făcut victimă și pe soțul ei⁷³. Deși nu e esențială din punct de vedere sanitar, reținem și informația coborârii femeii pe scara socială, de vreme ce, din neam de mazili, se căsătorise cu Ilie Tacu, din neam de răzeși. La momentul desfășurării campaniei, pentru susținerea gospodăriei și în urma pierderii soțului ei, Maria Tacu muncea la câmp și țesea pentru oamenii din sat; cei doi copii din gospodărie (al treilea plecase în urma căsătoriei) își ofereau, de asemenea, celorlalți săteni ajutorul, contra cost, la muncile câmpului⁷⁴.

La rândul său, Xenia Costa-Foru include în teza sa de doctorat, *Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică* (elaborată în 1932, în baza cercetărilor de la Nerej, Drăguș, Runcu și Cornova, dar publicată abia în 1945), o parte consistentă dedicată studiului monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative. Cu rol didactic, indicând principiile de lucru în cercetarea monografică a unei familii anume, Xenia Costa-Foru pornește de la cazul familiei Toader Popa din satul Cornova, care locuiește la gospodăria cu nr. 118⁷⁵. Pașii de urmat într-o astfel de cercetare sunt ilustrați cu numeroase detalii privind familia Popa, iar dintre acestea noi le extragem pe acelea cu caracter sanitar. O informație esențială e aceea potrivit căreia întâia etapă în cercetarea oricărei familii presupune studierea prealabilă a fișelor de teren întocmite de ceilalți monografiști. Concret: „Să luăm, pentru exemplificare, un caz oarecare. De pildă: familia Toader Popa din satul Cornova, casa nr. 118. Această familie își are fișa sa de familie și foaia economică astfel alcătuită [...]. Însă nu numai cu prilejul statisticii generale se strânge material informativ cu privire la familie, ci, după cum știm, o serie de alte probleme ale altor echipe de muncă își centrează studiile lor tot în jurul vieții de familie. Astfel, echipa care lucrează problema cadrului biologic are, în familie, o realitate de care

⁷¹ Ion Zamfirescu, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova*, „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an X, nr. 1–4 [ianuarie-decembrie] 1932, p. 480–520, reprodus în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 160–198.

⁷² *Ibidem*, p. 160.

⁷³ *Ibidem*, p. 161.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 162.

⁷⁵ Xenia C. Costa-Foru, *Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică*, ed. cit; fragmente din această teză de doctorat – cele privind Cornova – au fost reproduse în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 317–400.

trebuie să ție seama. Această echipă are și ea fișe speciale biologice, în care se studiază ereditatea și aspectul biologic actual al membrilor unui grup familial. Vom avea deci o «fișă biologică» a familiei Toader Popa. [...] Vom avea deci un material destul de bogat, gata strâns de alții, pe care noi avem datoria să-l avem cu noi, în copie, atunci când pornim la cercetarea familiei alese.⁷⁶

Mortalitatea infantilă: dimensiuni impresionante la Cornova. Deconstruind portretele celor două familii, familia Mariei Tacu și cea a lui Toader Popa din Cornova, așa cum apar ele în studiile lui Zamfirescu și Costa-Foru, le reconstruim doar pe baza informațiilor cu caracter sanitar în ce le privește. Și extragem în primă fază acele date privind mortalitatea infantilă, recunoscând însemnătatea acesteia în rândul marilor probleme sanitare ale localității.

Pe scurt și foarte sec: Maria Tacu din Cornova a născut 16 copii. Dintre aceștia, în vara lui 1931 îi mai trăiau doar trei; cu alte cuvinte, aproape fiecare sarcină a femeii se soldase, mai devreme sau puțin mai târziu, cu un deces. Astfel, dintre cei 13 copii morți, niciunul nu depășise 3 ani de viață (iar cele patru perechi de gemeni cărora le-a dat naștere Maria Tacu nu supraviețuiseră mai mult de 2–3 săptămâni). Tabloul morților acestei familii, așa cum e întocmit el de monografistul Ion Zamfirescu, e cu totul înfiorător: „Datele cronologice, marcând evenimentele de natură familială și biologică în familia lui Ilie Tacu, sunt următoarele: 12 septembrie 1892 – căsătoria lui Ilie Tacu cu Maria Popa; 21 iulie 1895 – moartea fiicei Lisaveta, în vârstă de 2 ani; 4 mai 1897 – moartea fiului Mihaiu, în vârstă de 3 ani; 15 mai 1899 – moartea fiului Isăvii, în vârstă de 3 ani; în anii 1901, 1903, 1904 și 1906 în patru nașteri consecutive, neobișnuit de grele, s-au născut câte doi gemeni, care n-au trăit decât 2–3 săptămâni fiecare; 10 februarie 1909 – moartea fiului Ion, în vârstă de un an; 10 august 1913 – moartea fiicei Maria, în etate de 6 luni. În octombrie 1926 decedează soțul Ilie Tacu, în urma unei scurte zăceri de tifos, la Spitalul din Coșoveni. A fost îngropat la cimitirul de acolo, autoritățile neîngăduind, din cauza bolii molipsitoare, transportarea cadavrului în satul natal. În fiecare an, la Sâmbăta Morților și la Vinerea Mare, femeia se duce la mormântul lui, ca să aprindă lumânări și să ardă tămâie, «cum se cade creștinește la fiecare suflet de om».⁷⁷

Acest inventar al morților trebuie citit în paralel cu o observație esențială a lui Ion Zamfirescu, în care – cu toată obiectivitatea expunerii faptelor – se subînțeleg mirări și întrebări: „Un fapt demn de remarcat – ce pare a fi o trăsătură spirituală generală a satului – este acela că pentru copiii morți, chiar pentru amintirea lor, femeia Maria Tacu nu are aceeași afecțiune ca pentru cei rămași în viață. Faptul

⁷⁶ Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative* (extras din Xenia Costa-Foru, *Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică*, București, 1945), reproduș în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 319.

⁷⁷ Ion Zamfirescu, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 174.

morții îl privește cu o tărie sufletească care aproape ia forma de insensibilitate sau îmbracă haina unei convingeri cu o cauzalitate complexă, încălcând deopotrivă domeniul economicului și acela al spiritualului: «Dar nu mi-au murit numai mie; au murit la toți, căci așa trebuie să fie. Ce mă făceam eu cu 18 copii, dacă ar fi trăit toți și trebuia să-i hrănesc?»⁷⁸ Dincolo de observația lui Zamfirescu – decesele copiilor sunt privite din punct de vedere economic, „cu ce să-i fi hrănit pe toți?”, și din punct de vedere spiritual, „așa trebuie să fie” –, nouă ne atrage atenția prima parte a punctului de vedere al femeii: „Dar nu mi-au murit numai mie; au murit la toți...” semn că morțile din familia Tacu nu reprezentau un caz singular în sat, ci o regulă; iar oamenii se obișnuiseră cu regula, necutezând să creadă că ar putea fi și altfel. La momentul desfășurării campaniei, în 1931, Maria Tacu avea trei copii în viață, mari deja: Vasile Tacu, băiatul cel mare, căsătorit, care nu mai locuia cu familia⁷⁹; Mihai Ilie Tacu, flăcău de 21 de ani, născut în 1910⁸⁰; și Nadia (Nadejda) Tacu, fiica născută în 1915, „cel mai mic dintre copiii supraviețuitori”⁸¹.

De cealaltă parte, în familia Popa, mortalitatea infantilă nu are proporțiile de mai sus, dar rămâne uriașă: din cele 12 nașteri ale Catincăi, doar șase copii trăiau atunci când monografistii au ajuns la Cornova, în 1931. Portretul nașterilor și morților familiei Popa e completat de informații determinante pentru acel nivel ridicat al mortalității: amândoi părinții sufereau de sifilis. Cercetătoarea Xenia Costa-Foru aduce, astfel, în prim-plan observațiile medico-sociale asupra acestei familii, realizate de echipa biologică din sat: „1. Amândoi părinții, afectați de sifilis. Copiii, nediagnosticați în privința contaminării specifice. 2. Raportul dintre numărul copiilor avortați, născuți morți și morți în numărul total al sarcinilor, după 23 ani de căsnicie, este egal cu $6/12=1/2$, deci mortalitate foarte ridicată. 3. Observând vârsta copiilor morți, observăm că numai un singur copil (Anica) mort a atins o vârstă mai ridicată, adică 8 ani, restul de 5 au murit în vârstă fragedă, sau au fost avorturi și născuți morți, ceea ce pledează pentru o contractare veche a afecțiunii specifice de către părinți, mai cu seamă că numai copilul sarcinei a patra, Serafim, a izbutit să trăiască, atingând vârsta de 20 de ani la data cercetării. 4. De subliniat că 4 din membrii familiei au suferit de vărsat, fapt care poate fi explicat prin defectuoasa organizare a serviciului sanitar la sate în privința vaccinărilor și revaccinărilor. 5. Lăsând la o parte mama, observăm că cei trei copii care au suferit de variolă au fost născuți în perioada de turburări sociale, cuprinsă între anii 1916–1923.”⁸²

⁷⁸ *Ibidem*, p. 174–175. Atunci când îi inventariază, Mariei Tacu îi ies 18 copii născuți la numărătoare; fie cercetătorul a scăpat din vedere două sarcini, fie femeia, în urma atâtor evenimente soldate cu decese, a pierdut șirul lor; caz care ar întări, de altfel, constatarea monografistului, privind tăria sufletească a femeii.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 176.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 175.

⁸¹ *Ibidem*, p. 176.

⁸² Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 348.

Ca și în cazul familiei Mariei Tacu, găsim necesară inserarea unor informații aproape schematice cu privire la componența familiei, la numărul de nașteri și de decese. Doar că, de această dată, construim singuri acest tablou al natalității, mortalității și morbidității, pornind de la foaia familială biologică, reprodusă întocmai în lucrarea ei de către monografista Xenia Costa-Foru; păstrăm denumirile bolilor exact așa cum sunt ele redată în fișă:

Catinca și Toader Popa. Portret de familie⁸³

- *Toader T. Popa – născut în 1883. Afecțiuni anterioare: tifus, reumatisme, anemie, degerături. Afecțiuni prezente: reumatism, lucș, Meinicke sau Wassermann pozitiv.*
- *Catinca Porcescu (numele de fată) – născută în 1885. Afecțiuni anterioare: tifus, vărsat, friguri. Afecțiuni prezente: lucș, leucorea, Meinicke sau Wassermann pozitiv.*
- *Alexandra – născută în 1907, decedată până la a împlini o lună (1907).*
- *Anica – născută în 1908, decedată în 1916.*
- *Avort (fată) – în 1910. Catinca explică: „În urma ridicării unor saci pe vremea culesului.”*
- *Serafim – născut în 1911; afecțiuni anterioare: friguri.*
- *Ioana – născută în 1913, decedată până la o lună, în 1916.*
- *Un băiat născut mort, în 1914. „Mama l-a simțit mișcând până în ultimul moment. Moașa zice că a mai svâcnit odată după ce a fost născut dar poate n'a mai putut respira.”*
- *Ionică – născut în 1916. Afecțiuni anterioare: vărsat.*
- *Maria – născută în 1918, moartă în 1918.*
- *Evlambia – născută în 1919. Afecțiuni anterioare: vărsat. Afecțiuni prezente: ascarizi.*
- *Ifrim – născut în 1923. Afecțiuni anterioare: vărsat.*
- *Dumitru – născut în 1925.*
- *Gheorghe – născut în 1929.*

Bolile familiei și lipsa de încredere în asistența medicală specializată: „Nu mi-au făcut nic.” Așadar, din cele 12 sarcini ale Catinței Popa, doar șase copii erau încă în viață: în 1931, anul desfășurării campaniei monografice, Serafim, cel mai mare, avea 20 de ani, Ionică avea 15, Evlambia avea 12, Ifrim avea 7, Dumitru avea 5, iar Gheorghe avea 2 ani. Dincolo de proporțiile mortalității infantile, identificăm în tabloul alcătuit mai sus și bolile familiei Popa și, deci, bolile întâlnite printre cornoveni în anii interbelici: observăm existența (fie ea și anterioară) a tifosului, a bolilor venerice, a malariei, a vărsatului, dar și prezența ascarizilor, semn al unei igiene individuale și familiale cu totul deficitare. O altă

⁸³ Portret întocmit pe baza informațiilor cuprinse în foaia biologică familială redactată de echipa biologică de la Cornova și inclusă în cercetarea de doctorat a Xeniei Costa-Foru; noi am avut acces la fișă (și, deci, la fragmente din teză) în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 350–353.

informație interesantă privește frecventarea de către cei doi soți a dispensarului improvizat în sat de către monografiști: „Astfel, din familia Toader Popa, la dispensarul Seminarului de sociologie, Catinca a mers de 5 ori, iar Toader de 6 ori, în interval de 3 săptămâni (pentru injecții cu neosalvarsan).”⁸⁴ Cu toate acestea, încrederea în asistența medicală specializată și în reprezentanții săi e foarte redusă, așa după cum se va vedea într-un fragment de conversație surprins între cei doi soți, la întoarcerea de la dispensarul Seminarului:

„Inf. Catinca și Toader Popa (Catinca se întoarce de la consultație medicală. Tace).

T. Ce ți-a spus?

C. Mai nimic. (Tăcere).

C. Nu știe. Nu mi-a făcut nic.

T. Dar pentru ochi?

C. Mi-a dat o sticlură cu doctorii, a zis să-mi pun câte o picătură etc.

T. Mâna i-ai arătat-o?

C. A văzut, m-a cercetat, mi-a spus că eu înăuntru nu mă pot îndrepta altfel decât să merg la Chișinău – la operație.

T. Apoi ăi rămâne și fără.

C. Da cum, nu vreu, mai bine merg.

T. Da las-că ce știe ei? Eu n-am fost? Nu mi-au făcut nic!

(Toader a fost consultat, i s-a luat sânge, i s-au dat doctorii pentru ciuperca de care suferea, i s-au făcut injecții antisifilitice și i s-au dat sfaturi pentru reumatism).”⁸⁵

Aceste informații vor fi așezate în oglindă – pe parcursul paginilor următoare – cu obiceiul răspândit al sătenilor de a utiliza practicile medicinei empirice; o imagine încheagată, semnificativă, a descântecelor și a „agenților magici” din Cornova alcătuiește în studiile sale cercetătoarea Ștefania Cristescu.

Igiena individuală și a familiei. Esențiale pentru cunoașterea stării sanitare a localității Cornova la începutul anilor 1930 sunt și amănunțele care privesc igiena personală a cornovenilor: acele informații cu privire la îmbăierea copiilor și a adulților, intervalul la care se schimbă hainele și felul în care se spală, existența/inexistența obiectelor de uz igienic – săpun de casă, săpun din comerț, albi, perii etc. Am identificat acest tip de informație atât în descrierea familiei Popa, cât și în prezentarea gospodăriei văduvei Mariei Tacu. Și într-un caz și în celălalt, situația era îngrijorătoare, dovedind lipsa unei educații igienice elementare și, prin aceasta, explicând caracteristicile stării sanitare cu totul deficitare.

⁸⁴ Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 353.

⁸⁵ *Ibidem*.

Ion Zamfirescu a înregistrat conștiincios toate amănuntele privind familia Mariei Tacu, încercând să explice minimumul găsit în gospodărie prin faptul că actele igienice ar presupune cheltuieli noi. Iată: „Capitolul igienei – socotit ca element al consumației familiale – este foarte redus, din cauza unui nivel de viață rudimentară, care nu impune necesar, acte și preocupări igienice susceptibile de crearea unor noi cheltuieli. Rufe, în general primăvara și vara, se spală fără săpun, așa încât cantitatea de săpun cumpărat de la târg nu se ridică decât la 2–3 kg anual; se cumpără pe prețul de 40 lei kg. În casă nu se face săpun; această industrie casnică, frecventă în majoritatea satelor, este necunoscută aici. Grăsimea care nu se poate întrebuința, seul și eventual porcii morți sunt aruncate, pur și simplu. Săpun de toaletă se cumpără aproximativ o bucată pe an, de la Vlad⁸⁶, pe prețul de 20 lei. Procurarea igienică nu există decât într-o formă cu totul rudimentară. Femeia Maria Tacu se spală cu săpun numai duminică și sârbătoarea; în celelalte zile, atât ea, cât și ceilalți nu se spală deloc, nici măcar pe mâini. Pe picioare se spală ori de câte ori apare vizibil nevoia; în general, vara mai des, iarna foarte rar. Baie fac o dată pe săptămână, în albie. Femeile se spală des pe cap, cu leșie sau cu borș de tărâțe; se dă cu gaz ca prezervativ împotriva paraziților. Rufe sunt purtate o săptămână; cămașa e purtată și noaptea. [...] Unghiile la mână se taie la două săptămâni, iar la picioare mai rar, când se simte vizibil trebuința. Iarna se poartă în picioare colțuni de lână – fiecare membru al familiei n-are decât o pereche –, care nu se spală deloc în timpul iernii. [...] Asupra igienei sexuale, atât cele două femei cât și băiatul au noțiuni rudimentare, aproape inexistente.”⁸⁷

Păstrând rolul didactic al lucrării sale, Xenia Costa-Foru face observații similare privind igiena familiei Popa din Cornova: „Ceea ce mai trebuie să adăugăm sunt observațiile asupra igienei acestei familii. În primul rând, vom observa dacă în acea casă sunt instalații sanitare, fie și rudimentare, care permit o viață igienică (gospodăria T. Popa nu are astfel niciun fel de construcție care să servească drept latrină), dacă au băi, lighean, apă în cantitate suficientă, și mai ales, modul cum aceste îngrijiri trușesti sunt ținute în seamă. [...] Astfel, membrii familiei T. Popa se spală săptămânal cu apă rece pe picioare, pe mâini până la cot și uneori și urechile. Fața și mâinile, în fiecare dimineață. Pe câmp, înaintea meselor, nu-și spală mâinile, decât dacă sunt murdare de mult pământ. Părul, femeile și-l spală o dată pe săptămână (sâmbăta de obicei), bărbații nu. Ei se tund, imediat ce simt că-i «mănâncă în cap». Cămașa e schimbată o dată pe săptămână. Baie fac într-o albie de spălat rufe. Încălzesc apa și o îndoiesc cu rece. Asta, în timpul verii, de 2–3 ori. Vara se duc la iaz, rar, de 2–3 ori. «Pe copii îi lai în fiecare sâmbătă.» Pe sub pantaloni poartă izmene, pe care le schimbă tot așa, săptămânal. Le spală cu

⁸⁶ Vlad era un târg din apropierea Cornovei, de unde își mai cumpărau sătenii cele necesare. Ion Zamfirescu notează: „târgușorul Vlad, depărtat la 8 kilometri de Cornova, locuit exclusiv de ovrei și păstrând aspectul tipic al târgurilor de felul acesta” (în Ion Zamfirescu, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 196).

⁸⁷ *Ibidem*, p. 187.

apă din fântână. Fac leșie și cu foarte mult săpun⁸⁸. Pentru toalete corporale, nu întrebuințează niciodată săpun. Cămășile le spală cu apă de ploaie. «Se curăță mai bine așa.» *Baia copilului*. În primele zile, îi face și de 2 ori pe zi. După a II-a lună, o dată pe săptămână. Iar peste un an, din când în când. Peste 5–6 ani, nu se mai ocupă de ei, fac baie când au ei gust. Rar de tot. Vara se duc la Ikel, la iaz. Iarna, nimic. Mama-i mai sfătuie, dar ei nici nu vor să audă. *Părerea celor maturi despre această chestiune a îngrijirii corporale trebuie și ea luată*. Mai mult decât orice observație, mai mult decât orice calculare a cantităților de săpun consumate în gospodărie, servește o declarație orală de felul acesteia: «Când eram mic, m-a lăiat mama. Femeile se lau mai des, că pe urmă ajung la povestea D-voastră (adică fac păduchi și râie). Acu, io nu mă mai spal. Mai rar» (Toader Popa).⁸⁹

Așadar, îmbăierea are loc rar și fără săpun, care, dacă se folosește, se folosește numai în timpul duminicilor și sărbătorilor. Dintre copii și adulți, primii sunt spălați mai des, de către mame. Mai apoi, cum zice Toader Popa, „io nu mă mai spal”. Dintre femei și bărbați, Popa zice că femeile s-ar spăla mai des, că altfel ar face „păduchi și râie”. Nici pentru haine nu se folosește săpunul, iar hainele sunt purtate o săptămână înainte de a fi considerate murdare.

Igiena locuinței și a dependențelor. Igiena odihnei. Posibilitățile de aerisire și iluminare. Ca și la Nerej, Fundul Moldovei și Drăguș, de unde deținem date privind locuințele (mulțumită aceluiași cercetător, D. C. Georgescu, dar și celorlalți monografiști care au cercetat gospodăriile rurale), în localitatea basarabeană Cornova e, de asemenea, folosită o singură încăpere pentru locuit și dormit; în vreme ce odaia mai bună și mai spațioasă e păstrată pentru depozitat zestrea și pentru potențialii musafiri. Iată, deci, situația locuinței Mariei Tacu, așa cum este ea descrisă de Ion Zamfirescu: „Casa mare este odaia pe care îndeobște săteanul n-o locuiește, ci o ține ca pe încăperea cea mai curată pe care o folosește numai în împrejurări excepționale sau cu prilejul diferitelor solemnități din cadrul vieții de familie. Folosește când țin praznicele ca odaie pentru petrecere, pentru ținerea hainelor și păstrarea zestrei.”⁹⁰ Vin și completările: „Tinda este încăperea de la mijlocul locuinței, în care pătrunzi direct venind de afară. Are lățimea de 1,60 m. Folosește pentru adăpostit unele merinde și în special cerealele; tot prin ea se face comunicarea cu podul. Cămara este încăperea cea mai interesantă, prin faptul că în ea membrii familiei își petrec tot timpul cât stau în casă, folosește ca locuință, bucătărie și atelier de lucru, uneori chiar și în timpul verii.”⁹¹ E lesne de înțeles că

⁸⁸ Ion Zamfirescu susține, dimpotrivă, că această industrie casnică, facerea săpunului, „frecventă în majoritatea satelor, este necunoscută aici [n.n. – la Cornova]” (*op. cit.*, p. 187).

⁸⁹ Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 348–352.

⁹⁰ Ion Zamfirescu, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 164.

⁹¹ *Ibidem*, p. 167.

în asemenea condiții de supraaglomerare a unei singure odăi, odihna membrilor familiei are mult de suferit. Adăugăm însă aici și alți factori, care fac ca somnul cornovenilor să fie neodihnitor și, prin aceasta, nesănătos: membrii familiei Tacu „[n]u se dezbracă noaptea, negăsind sens acestei trebuințe. De multe ori dorm încălțați, vara ca și iarna. Pe pat nu există decât țoluri a căror singură igienă este scoaterea din când în când la aer și scuturarea lor de praf. [...] Iarna, ferestrele sunt lipite cu hârtie; aerisirea nu se face aproape deloc, deși ar fi posibilă pe ușă.”⁹²

În timpul verii, Catinca și Toader Popa, alături de cei șase copii ai lor, nu dorm în casă, ci în „cuhnie” (bucătărie) sau pe prispă. Iarna însă, toți cei opt membri ai familiei se îngheșuie într-o singură cameră, cea mai mică a locuinței. În casă, soarele intră puțin: geamurile casei sunt mici, iar cantitatea de lumină care ar putea pătrunde totuși se micșorează din pricina cerdacului cu care e dotată locuința. Iată, pe larg, observațiile Xeniei Costa-Foru: „Îngrijirea casei de locuit are și ea importanță din punct de vedere igienic. Vom nota deci și informațiile căpătate în această privință. Astfel, în gospodăria lui Toader Popa, în casa de locuit nu a stat nimeni în tot timpul cercetărilor noastre. Cât este timpul frumos, toți dorm în cuhnie, claie peste grămadă, sau pe prispă afară. Iarna stau în cea mai mică dintre camere, în clădirea cea mare. Care e motivul? «Casa mare (odaia cea mare) se încălzește foarte greu.» De aceea, numai când au mosafiri se folosesc de ea. Ferestrele se deschid rar. Soarele bate greu prin geamurile mici, umbrite și ele de ceardacul din față. În cuhnie, vara, în timpul cercetărilor noastre, aerul era destul de greu. Cu atât mai mult iarna, când «nu se deschid geamurile, că vine frigul». Luminatul cu petrol mai absoarbe și el din oxigenul din cameră. Se vâruiește de 8–10 ori pe an, în casa unde locuiesc și unde e bucătăria. Peste an, odăile locuite se vâruiesc și se scutură de 5–6 ori pe an. De măturat, se mătură în odăi o dată pe zi, iar în cuhnie, unde se ia masa, de 4–5 ori pe zi.”⁹³

Cât privește existența în componența gospodăriei a unei latrine, în cazul celor două familii studiate la Cornova lucrurile sunt cât se poate de clare. În cazul gospodăriei văduvei Maria Tacu, „[l]atrină nu există; cea veche putrezind, nu s-a mai construit alta, iar locul a fost astupat”⁹⁴. Iar dincolo, „gospodăria T. Popa nu are astfel niciun fel de construcție care să servească drept latrină”⁹⁵. Se confirmă astfel datele din statistica oficială a Ministerului Sănătății, din anul 1929, cât privește locuințele rurale. Potrivit acestora, Basarabia era la momentul cu pricina provincia cea mai săracă în latrine: din totalul de 508.845 de gospodării aflate în mediul rural, numai 167.880 dintre ele (adică 32,99%) aveau în componență o latrină⁹⁶.

⁹² *Ibidem*, p. 187.

⁹³ Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 354.

⁹⁴ Ion Zamfirescu, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 181.

⁹⁵ Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 349.

⁹⁶ Dr. G. Banu, *Sănătatea poporului român*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1935, p. 123.

Alimentația cornovenilor. Interdicții religioase și câteva exemple de meniuri întâlnite în satul basarabean. Ne amintim concluziile lui D. C. Georgescu privind alimentația celor 12 familii studiate la Cornova, în 1931, și a celor 50 de familii analizate din același punct de vedere un an mai târziu, la Drăguș: din punct de vedere cantitativ – rație normală de proteine, rație deficitară de grăsimi, rație ridicată de carbohidrați; din punct de vedere calitativ – regim alimentar deficitar, dată fiind proporția redusă de proteine de origine animală, regim alimentar prea puțin variat și condiții neigienice de preparare a hranei⁹⁷. După cum vom vedea imediat, aceste concluzii se confirmă în studiul lui Ion Zamfirescu, dar și în teza de doctorat a Xeniei Costa-Foru. În acest ultim caz, modul în care și-a structurat cercetătoarea informația face evidentă consultarea anterioară a fișelor lui D. C. Georgescu (iar pentru studiul familiei, această procedură era chiar recomandată). Așadar, în ceea ce privește regimul alimentar al familiei lui Toader Popa, „se poate constata, din datele consemnate pe dosul fișei, că acest regim este excedentar în ceea ce privește nivelul rației calorice, dar deficient din punct de vedere calitativ, mai ales prin proporția foarte redusă a albuminelor de origine animală”⁹⁸. Pe baza datelor de care amintește (că ar fi fost consemnate pe spatele fișei lui Toader Popa), Xenia Costa-Foru realizează o prezentare detaliată a alimentelor consumate în familia studiată: „importanța aportului caloric în alimentația anuală a acestei familii se așează în ordinea următoare: 1. Cereale (pâine, mămligă) – 69,94%. 2. Alimente de origine animală – 13,36%. 3. Alcool (vin, rachiu) – 7,30%. 4. Legume – 5,70%. 5. Fructe – 3,70%. Deci, primele două grupe constituie alimentația fundamentală. Cât privește înseși principiile nutritive, acestea se clasifică astfel: 1. Hidrate de carbon – 66,85%. 2. Grăsimi (vegetale și animale) – 14,65%. 3. Albumine – 11,20%. 4. Alcool – 7,3%.”⁹⁹ Concret – și aici se observă cel mai bine influența lui D.C. Georgescu – alimentația familiei Popa se definește prin: „1) rația medie anuală, în valoare calorică absolută, depășește rația normală tip (corectată prin coeficienții de vârstă și sex), fapt datorit excesului de hidrocarburi; 2) bilanț deficitar pentru grăsimi; 3) la fel pentru albumine, cu mențiunea importantă a originilor aproape exclusiv vegetale (83,16%); 4) în sfârșit, rația alimentară majorată nu reprezintă o valoare strict pozitivă, sau este numai aproximativ semnificativă, întrucât aceasta se datorește alimentării abundente și consumării excesive de alcool în timpul iernii, fapt care modifică pozitiv rația medie anuală, fără un aport nutritiv real, alimentarea rămâne insuficientă tocmai vara, în perioada de muncă și de pierderi însemnate energetice.”¹⁰⁰

⁹⁷ D. C. Georgescu, *Considérations sur l'alimentation...*, ed. cit., p. 31.

⁹⁸ Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 348.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 357.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 359.

Un alt tip de prezentare a obiceiurilor alimentare – bazat pe exemple concrete; și cu redarea a câtorva meniuri obișnuite în familie – realizează Ion Zamfirescu, referindu-se la familia Mariei Tacu. Monografistul pleacă de la chestiuni generale: „Hrana oamenilor e compusă din elemente ce se produc în gospodărie, ce se capătă pe calea schimbului în natură și în sat și cumpărate pe bani din sat, târg sau oraș. La gospodăria studiată, cele din urmă intră într-o proporție minimă, aproape inexistentă, după cum se întâmplă la cele mai multe din gospodăriile cornovene.”¹⁰¹ E observată și evidențiată apoi însemnătatea interdicțiilor de natură religioasă în viața de zi cu zi (și alimentația) cornovenilor: „Se țin, de către toți membrii familiei în mod integral, următoarele posturi: postul mare (al Paștelui) – 7 săptămâni; postul Sf. Petre – 1 săptămână; postul Sf. Maria – 2 săptămâni; postul Crăciunului – 6 săptămâni. De asemeni se ține post în zilele de luni, miercuri și vineri ale fiecărei săptămâni, cu excepția acelorora când în zilele acestea cade o mare sărbătoare (Crăciunul, Sf. Petre, Sf. Maria etc.).”¹⁰²

Prezentarea câștigă apoi mult în concretețe:

„Menu-ul [familiei Mariei Tacu – n.n.] este redus și de cele mai multe ori, nesubstanțial; numai la sărbătorile mari depășește puțin nivelul obișnuit. Mâncărurile sunt gustoase, preparate însă neîngrijit și în condiții mediocre de acuratețe și salubritate. Astfel, câteva exemple de menu-uri caracteristice:

Luni 20 iulie 1931, sărbătoarea Sf. Ilie

1-a masă: pui fript, pâine, 2 zarzăre

2-a masă: castraveți murați, pâine, pepene galben

3-a masă: castraveți murați, colac de grâu (de la un praznic)

Marți 28 iulie 1931, sărbătoare ținută: Sf. Chirică

1-a masă: găluște de păsat, fasole păstăi prăjită în ulei, pâine

2-a masă: castraveți murați, pâine, pepene galben

3-a masă: cartofi, castraveți murați, pâine

Miercuri 29 iulie, zi de lucru obișnuită

1-a masă: supă cu cartofi, pâine, pepene galben

2-a masă: pâine cu ceapă, mere și pere

3-a masă: pâine cu ceapă, mere

De Crăciun se mănâncă: sarmale cu orez, friptură și piție de porc, turte (prăjituri), plăcintă cu brânză și cu cartofi, pâine. De Paști: friptură de miel, rasol și pilaf de găină, ouă roșii, pască și cozonac (se face numai o dată pe an, la Paști). În posturi se mănâncă fasole boabe fiartă, bob fiert, cartofi gătiți cu ulei și varză murată. Dulceață se face 1 kg pe an, numai din struguri. Vin se consumă mult toamna și iarna; atâta timp cât este – din recoltă -, se consumă fără măsură.”¹⁰³

¹⁰¹ Ion Zamfirescu, *op. cit.*, p. 183.

¹⁰² *Ibidem*, p. 184.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 185.

Medicina empirică în Cornova. Observațiile Ștefaniei Cristescu.

Cornovenii sunt profund atașați de medicina empirică, iar încrederea lor în vraci și babe descântătoare e evidentă mai ales în studiile Ștefaniei Cristescu, dar și în observațiile lui Henri H. Stahl, cuprinse în volumul de memorii, publicat în 1981, sau – vom vedea – în scrisoarea pe care i-o trimite profesorului Dimitrie Gusti chiar de la Cornova la final de campanie. Studiile redactate de Ștefania Cristescu în urma campaniei cornovene¹⁰⁴ nu tratează în mod direct asistența sanitară empirică din satul din județul Orhei; dar lasă să se înțeleagă că există un grad ridicat de încredere a locuitorilor în reprezentanții acesteia. „Este aci [în Cornova] și un fel de obișnuință a oamenilor cu limbajul acesta ce are pentru țăranul basarabean ceva din sfințenia slujbei religioase aproape”, notează cercetătoarea într-un articol intitulat *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, publicat în anul 1936, în „Sociologie românească”¹⁰⁵. Nici nu putea fi altfel, până la urmă: încrederea aceasta în babe descântătoare, în Cornova sau aiurea în Basarabia și în țară, crescuse și căpătase forță pe parcursul anilor, dată fiind absența acută de cadre medicale specializate, de reprezentanți ai asistenței sanitare oficiale, mai cu seamă în mediul rural. Potrivit unei statistici prezentate de dr. G. Banu în lucrarea *Sănătatea poporului român*, la începutul anilor 1930, în Basarabia activau numai 161 de medici rurali – adică un medic trebuia să se îngrijească de 16.447 locuitori (!)¹⁰⁶. Iar Gheorghe Macarie – component, în anii '30, al echipelor de acțiune culturală în sate, care funcționau sub umbrela Fundației Culturale Regale „Principele Carol” – povestea într-un interviu de istorie orală cum stăteau lucrurile din acest punct de vedere în satul basarabean în care copilărise: „Dacă te uiți la statisticile din '34, răspândirea medicilor pe țară este foarte tristă. Dar eu am trăit la țară și știam că doctorița care ținea de plasa respectivă venea o dată la două-trei săptămâni, sau o dată la lună, pe trăsură, și traversa satul, și lumea știa, și ieșea la poartă la consultație. Cam asta era pe vremea aceea. Așa era la mine în sat prin '23-'24-'25.”¹⁰⁷

Mai degrabă tehnic, cercetând aria de extensiune a fiecărei formule în grupul agenților magici din Cornova¹⁰⁸, altfel spus cât de cunoscute erau diferitele descânțetece din sat în rândul vracilor/descântătoarelor, studiul Ștefaniei Cristescu poate fi și trebuie citit și în cheie sanitară; el conține informații prețioase privind

¹⁰⁴ Ștefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns” în satul Cornova*, „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an X, nr. 1–4 [ianuarie-decembrie] 1932, p. 371–380; Eadem, *L'agent magique dans le village de Cornova*, ed. cit., p. 119–137; Eadem, *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, ed. cit., p. 11–18.

¹⁰⁵ Eadem, *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, „Sociologie Românească”, an I, nr. 4, aprilie 1936, p. 12.

¹⁰⁶ Dr. G. Banu, *Sănătatea poporului român*, ed. cit., p. 298.

¹⁰⁷ Gheorghe Macarie, *Când am descoperit Fundația, așa mi s-a luminat fața!*, în Zoltán Rostás, *Strada Latină nr. 8*, București, Edit. Curtea Veche, 2009, p. 93.

¹⁰⁸ Ștefania Cristescu, *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, ed. cit., p. 11; adăugăm aici observația monografistei: „Datele numerice ne vor ajuta să determinăm aria de extensiune a formulei în rândul agenților magici, și nu aria ei de circulație reală în sat” (*ibidem*, p. 12).

bolile prezente în sat și întinderea lor, așa cum sunt aceste boli definite de „agenții magici” cornoveni. Astfel, dintre cei 87 de vraci și descântătoare din localitate, 28 știau descântecul pentru „deochi”; 21 cunoșteau și foloseau descântecul pentru „strâns”; 17 cunoșteau descântecul pentru „năjit”; 14, formula magică pentru „orbâlț” (durere de cap, după cum explică monografista); 13, descântecul pentru „hudmă”; tot 13 știau descântecul pentru „ursât-frigări”; 12 inși știau formula orală de vindecare a „beșicii-rele”; 10 „agenți magici” cornoveni cunoșteau și foloseau descântecul pentru „buba-neagră”; nouă, pentru gâlci; opt, pentru „tătarcă”; tot opt, pentru junghi; și tot opt pentru „șarpe” (pentru mușcătură de șarpe); șapte, pentru „caiarlâc”; șase, pentru „cel-perit”; cinci, pentru „jolvă”; patru, pentru „baghiță”; trei, pentru „albeață”; trei, pentru „cârțiță”; doi, pentru „broască”; doi, pentru friguri; tot doi pentru „plânsori”; doi cunoșteau și descântecul pentru „soare’n cap”; doi, pentru „studniță”; unul, pentru „descuet” și unul pentru râie¹⁰⁹. Acesta este, până la urmă, un tablou extins al celor mai întâlnite afecțiuni medicale în Cornova (căci cum altfel să fi apărut un descântec pentru o anume boală, dacă nu era remarcată o frecvență ridicată a ei?). Remarcăm, printre acestea, boala numită „strâns”; Ștefania Cristescu dedică un articol de sine stătător formulelor orale folosite de agenții magici cornoveni pentru remedierea ei¹¹⁰. Dar remarcăm și existența în sat a cazurilor de pelagră; cornovenii și descântătorii localității folosesc pentru descrierea ei aceeași formulă – „cel perit” – pe care o folosea în 1836, în teza sa de doctorat, medicul moldovean Constantin Vârnav; aceea era, de altfel, prima menționare a pelagrăi în Moldova¹¹¹.

După cum arăta Ștefania Cristescu în cuprinsul studiului, ea întâlnise la Cornova, pe parcursul campaniei de cercetare, nu mai puțin de „31 forme-tip de descântat propriu-zis (rituri medicale), deci 31 formule orale”¹¹², fiecare formulă purtând în sat numele bolii pe care o reprezenta. Între acestea 31, trei anume apăreau în „bagajul” de cunoștințe a foarte multor agenți magici. Monografista explică: „Frecvența lor mare în repertoriu se datorește faptului că ele reprezintă cele trei boli de care satul se teme foarte și anume: spărietul, strânsul și ursătul (frigările). Cele două dintâi sunt boli ce țin mai cu seamă de copiii mici. Pentru ele satul are practici magice de vindecare destul de complicate.”¹¹³ La polul opus, din punctul de vedere al frecvenței în vocabularul/repertoriul agenților magici, erau formulele pentru boli „nu prea temute în sat”: descântecul pentru „baghiță”, pentru „broască”, pentru „ciopârlăjiță”, pentru „plânsori” și pentru „descuet”¹¹⁴. Reținem – pentru frumusețea exemplului – o formulă-tip care însoțește descântecul pentru „bube”:

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 11.

¹¹⁰ Ștefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns” în satul Cornova*, „Arhiva pentru știință și reforma socială”, an X, nr. 1–4 [ianuarie-decembrie] 1932, p. 371–380.

¹¹¹ Dr. I. Felix, *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*, partea I, ed. cit., p. 191.

¹¹² Ștefania Cristescu, *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, ed. cit, p. 12.

¹¹³ *Ibidem*, p. 12.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 16.

„S’o sculat
 Sfântă Măria ște-ai mare
 Și-o făcut
 O masă mare,
 Și-o chemat:
 Toate buboale,
 Toate beșicuțele,
 Toate zgâncuțale;
 Da pe beșica ște-airă
 N’o chemat-o.
 Da te di șiudă
 S’o uscat,
 S’o săcat
 Ca petica’n gard.”¹¹⁵

Interesant e și faptul că sunt formule care se moștenesc numai în cadrul anumitor familii, trecute fiind „cu sgârzenie, de la unul la altul pe linie de sânge. E cazul descântecului de «mușcătură de șarpe» [...] care se moștenește în familia Vășcanilor”¹¹⁶ – aceasta, în opoziție cu descântecul de deochi, aflat la Cornova aproape într-o fază de „vulgarizare”¹¹⁷, adică de cunoaștere extinsă în rândul agenților magici. Monografista aduce în discuție și formule provenite din alte sate, cum e cazul descântecelor de friguri sau de „soare’n cap” – durere de cap, care nu reușiseră încă să pătrundă, la 1931, în „atmosfera magică a satului”¹¹⁸.

Și dacă acesta este un articol mai degrabă general despre descânțece în Cornova, în integralitatea lor, cu patru ani mai devreme, adică în 1932, Ștefania Cristescu publicase deja un studiu despre *Practica magică a descântatului de „strâns” în satul Cornova*¹¹⁹, dedicat – așa cum am anunțat deja – formulelor orale utilizate pentru lecuirea uneia dintre bolile de care se temea cel mai mult satul la începutul anilor 1930: „strânsul”¹²⁰. Din acest text al Ștefaniei Cristescu nu aflăm care e boala pe care sătenii au botezat-o plastic „strâns”; potrivit prof. Sanda Golopenția e vorba despre rahitism¹²¹.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 15.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 16.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 17.

¹¹⁹ Ștefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns” în satul Cornova*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 119–127.

¹²⁰ Noi am ales să prezentăm articolele Ștefaniei Cristescu nu în ordinea cronologică a apariției, ci în ordinea logică a tematicii abordate: mai întâi textul mai general, *Frecvența formulei magice în satul Cornova* (publicat în 1936, în „Sociologie românească”) și abia apoi *Practica magică a descântatului de «strâns» în satul Cornova* (publicat în 1932, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”).

¹²¹ Informație relevantă într-o conversație cu prof. Sanda Golopenția, fiica Ștefaniei Cristescu și a lui Anton Golopenția. De altfel, în volumul Ștefania Cristescu, *Descântatul în Cornova – Basarabia* (București, Edit. Paideia, 2003), Sanda Golopenția a publicat integrala dosarului *Magie*, păstrat de Ștefania Cristescu în vederea publicării monografiei Cornova. Dosarul cu pricina conține, astfel, fișe de teren aparținând următorilor: Ștefania Cristescu, Ernest Bernea, Xenia Costa-Foru, Livia Gavăț, Anton Golopenția, Dochia Ioanovici, Ion Ionică, H. H. Stahl și Emil Turdeanu.

Monografista include însă în studiul său descrieri ale simptomelor bolii, realizate chiar de săteni, amănunte – oferite tot de aceștia – privind momentul anului în care „strânsul” lovește cu putere sau alternativele pe care le au cornovenii la dispoziție atunci când e nevoie să se descânte de „strâns”. Lectura următorului paragraf al articolului ne familiarizează astfel cu semnele bolii; e citat săteanul Costea Popa din Cornova: „«Cunoști copilul că-i bolnav de strâns că hârcâie, că-i umblă cheptu. Îi iese cheptu nainte. Iacă, ie aici un flăcău, Micandru, cu cheptu ieșit afară... După ce îi iese cheptu, i se stracă osu spchinării și șade așa grăbănos. Io chiar am văzut unu la Năpădeni cân-îi rupă osu spchinării; atunci țâpă el tare, atunci îl doare.» Boala e de două feluri: «strânsu-mic» și «strânsu-âl-mare.»”¹²² Aflăm apoi, dintr-o prezentare sumară, cine sunt cei care cunosc leacul magic pentru „strâns” în Cornova: „După gravitatea cazului, cornoveanul chibzuiește la cine să alerge. Se poate duce la «Săvoianca», cea căreia nu-i mai încap în minte copiii pe care i-a scăpat de la moarte, dar tot așa de bine se poate îndrepta de cealaltă parte a satului, spre «Alixandra-Babii», bătrâna sărmană care numai cu descântece trăiește. Și tare rău face cine ocolește pe «Botnărița», căci «nimeni nu descântă mai bine ca dânsa în tăta Cornova». Ea a furat descântecele de când avea 25 de ani, de la mama ei, «Catinca lui Ion Pleșca» și aceasta le știe de la «Domnica lui Toader Bâzgă», care le auzise «din bătrâni, de cân-s-o făcut Cornova». Nimeni nu știe însă să spuie vorbele «aședzat» ca «Spiridon Gogică». A învățat de la o femeie «din măhală» cu el, «Catinca lu Manoilă Dodon», care a murit, sunt 16 ani de-atunci. L-a învățat femeie pe el ca să descânte copiii, căci de la ea nu le trecea.”¹²³

Iar din citatul de mai jos aflăm cum apare boala și, bonus, cum devine la Cornova, pe timp de toamnă, vinul cu piper pavăză și leac împotriva „strânsului” sau a durerilor pe care le provoacă: „Întrebând pe oricine din Cornova, în ce timp al anului se descântă mai mult, veți obține un răspuns care nu se va deosebi prea mult de cel al «Artinei Botnaru», nora «Jieriței», vestita descântătoare a satului și a împrejurimilor: «Mai mult s-descântă iarna, că de frig i-apucă pe copchii strânsu. Toamna, nu s-pre bolnăghește; c-are jin și fașe jin cu chiper pân-cân să-mbată și uită de durere.» Aceasta nu înseamnă însă că numai iarna și numai copiii se îmbolnăvesc de strâns. Strânsul apucă pe oricine și oricând. Asta e, că trebuie să cunoști: «Asta-i boală cumplită și la copchii, și la bătrâni. Te farmă ici (arată pieptul), și-n schinare parcă-ț scoate oasăle.»”¹²⁴ Mai mult: potrivit Ștefaniei Cristescu, existau la Cornova, pentru descântatul de strâns, două tipuri de practici, pe care sătenii le deosebeau după ritul oral corespunzător: „1. Descântatul cu ajutorul descântecului propriu-zis de strâns, și 2. facerea «cărțicelei.»”¹²⁵ Și, în legătură cu aceasta, în Cornova anulului 1931 erau 15 femei și trei bărbați care

¹²² Ștefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns” în satul Cornova*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 120.

¹²³ *Ibidem.*

¹²⁴ *Ibidem*; sunt citate sătencele Artina Botnaru și Anastasia Gane din Cornova.

¹²⁵ *Ibidem.*

descântau cu ajutorul descântecului propriu-zis de strâns și două fete și doi flăcăi care făceau „cărticica”; între aceștia, „[s]pecialiști în «descântecul de strâns» sunt socotiți în sat: «Botnărița», «Săvoianca», «Lixandra-Babii» și «Spiridon Gogică»; specialiști în cărticică sunt: «Veruța» și «Irimia lu Mie Rusu»¹²⁶.

Henri H. Stahl a fost și el interesat de manifestările spirituale din Cornova; interesul său (sau curiozitatea) e evident într-o scrisoare pe care i-o trimite lui Dimitrie Gusti din satul basarabean, unde mai rămăsese câteva zile după încheierea campaniei: „Încolo, domnule Profesor, o duc aici cam singur, dar destul de bine. Și dacă mi se mai întâmplă să-mi scrântesc, ca săptămâna trecută, un picior, apoi îmbogățesc dosarul magiei cu fișe, căci mă vindec cu pământ de la rădăcină de prun, fiert cu câlțișor de in și mă las plimbat pe la toate descântătoarele din sat (pe vârstă și stare socială).”¹²⁷ Cu acestea în minte, dar și cu următoarea remarcă a Ștefaniei Cristescu – „descântecul ce reprezintă o boală temută în sat și care este știut de cât mai puține persoane sau numai de una singură conferă acelora sau acestuia un gen de autoritate socială în sat”¹²⁸ – să citim scurta poveste a lui Stahl, cu privire la practica descântatului în Basarabia, cuprinsă în volumul său de memorii publicat în 1981. Rememorarea nu privește în mod direct Cornova, ci un alt sat basarabean; nu știm care și, până la urmă, nici nu contează. Important e că fragmentul arată extensiunea medicinei empirice în Basarabia interbelică și forța cu care-și apărau reprezentanții acesteia cunoștințele, atuurile. Descântătoarele și vracii n-ar fi renunțat pentru nimic în lume la autoritatea lor în sat; doar perspectiva unui schimb din informații le surâdea, atât. Stahl povestește: „Iată, de pildă, cât de grea e pătrunderea tainelor cuprinse în meșteșugul babelor «vrăjitoare», a «zodierilor», a celor care «dau în bobi» și alții. În ce-i privește, credința lor este că orice secret dezvăluit își pierde puterea. Meseriile acestea nu se trec decât de la vrăjitor la vrăjitor, de la cel care descântă la cel care, ucenic fiind, urmează a fi el însuși descântător. Tainele magiei nu se pot deci afla prin procedeul chestionarelor prefabricate. În ce mă privește știu că am aflat multe simulând că aș fi eu însumi un om cu «puteri» supranaturale. Mă aflam într-un sat din Basarabia, unde trăia o babă, vestită peste șapte sate, pentru darurile ei de fermecătoare. Ca s-o «interoghez», știam că ar fi fost zadarnic: nu puteam afla decât banalitățile pe care le știe toată lumea. Ca să aflu mai mult, am făcut ce am făcut ca să mă fac acceptat de oameni drept «zodier». Având la mine mașina de scris, am început prin a face corespondența celor tineri, scriind epistole după tipicul știut, care începe cu «află de la mine că sunt sănătos, care sănătate ți-o doresc și ție» și continuă cu ce trebuia: declarații de dragoste, scrisori de ceartă și alte alea. De aci, am trecut la ghicirea viitorului, în cafea și cărți. Cu deosebit succes, de altfel, pentru că învățasem câte

¹²⁶ Ștefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns” în satul Cornova*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 127.

¹²⁷ H. H. Stahl, *Scrisoare către D. Gusti*, reprodusă în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 405–406.

¹²⁸ Ștefania Cristescu, *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, ed. cit., p. 11.

ceva din arta de a trage de limbă pe «client», de la câteva cărturărese, de la care luasem lecții profesionale. Apoi am trecut la vrăji, până când am ajuns să fiu un concurent serios al babei vrăjitoare oficiale ale satului. Exasperată, a venit într-o bună zi la mine să-mi ceară socoteală. Am căzut la învoială așa: să plec din sat; dar înainte să-mi spuie pe îndelete secretele ei și eu să i le spun pe ale mele. Ce mi-a destăinuit ea era prodigios de interesant. Nimeni nu-și poate închipui cât de complicată este, în caz de boală, punerea diagnosticului a ce i se «făcuse» și cât de erudit trebuia să fie «desfăcutul» necesar. În ce mă privește, i-am spus câte ceva despre apa neîncepută, dar bine clocotită, despre fierberea cuțitelor și a foarfecilor cu care se taie buricul copiilor (foarfecele de tuns oile, aducătoare de noroc la vite, dar și de tetanos), și așa mai departe, toate însoțite de «vorbe» născocite de mine, fără de care nu aș fi putut fi luat în serios. Sper ca memoria lui Pasteur să nu fie jignită de acest mod – cam straniu – de a face lecții de asepsie în mediul rural.¹²⁹

6. DAR CE CAMPANIE NEMAIPOMENITĂ A FOST LA CORNOVA!

Încheiem acest studiu de caz așa cum l-am început: cu frânturi de amintiri care reconstituie coordonatele vieții cotidiene a cercetătorilor lui Gusti la Cornova, mai cu seamă în imediata proximitate a culesului viilor, când întreg satul se alcooliza. Sunt însă, mai degrabă, surse personale (interviuri de istorie orală, o scrisoare), căci acest aspect al vieții Cornovei, toamna, nu a fost prins în studiile oficiale ale Școlii, publicate în „Sociologie românească” sau în „Arhiva pentru știința și reforma socială”. Participantă la campania monografică din localitatea basarabeană, Marcela Focșa rememorează colorat și vesel săptămânile petrecute la Cornova și mai ales finalul campaniei. „A fost foarte nostimă Cornova, era un sat de vii. Toamna nu se bea decât vin, apă deloc”, mărturisea fosta monografistă într-un interviu de istorie orală acordat sociologului Zoltán Rostás¹³⁰. Pe parcursul interviului, Marcela Focșa va reveni și va insista asupra imaginii informale a campaniei, semn că veselie aceasta a Cornovei în preajma recoltei i-a molipsit și pe monografiști: „Dar ce campanie nemaipomenită a fost la Cornova! Acolo, toamna, cum se apropia culesul viilor, toată lumea umbla beată. Și nu beau decât vin oamenii aceia de acolo. Și la Cornova erau niște dealuri foarte plăcute! Și seara ne duceam... Zizi¹³¹, Harry¹³², era Golopenția¹³³, nu știu mai cine, și frigeam pui [*râde*], în aer liber. Era foarte plăcut! Era o atmosferă așa, degajată și prietenoasă și veselă.”¹³⁴

¹²⁹ Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, ed. cit., p. 236–237.

¹³⁰ Marcela Focșa, *Pe vremea mea fiecare era altfel*, în Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene*, ed. cit., p. 124.

¹³¹ Elisabeta Constante.

¹³² Harry Brauner.

¹³³ Anton Golopenția.

¹³⁴ Marcela Focșa, *Pe vremea mea fiecare era altfel*, ed. cit., p. 170.

La rândul său, în aceeași scrisoare trimisă profesorului Gusti în 1931 (contemporană, deci, cu campania monografică), Henri H. Stahl făcea observații similare, semn că aspectul satului basarabean, toamna, în vremea culesului, era cu totul diferit de ceea ce întâlneau monografiștii în cele șase campanii care precedaseră Cornova. Iată: „Viile încă n-au început. Dar oamenii pregătesc de pe acum vin în mici balercuțe, ca să aibe la cules. În sat e o beție generalizată, spăimântătoare. Noaptea satul întreg urlă: cântece monografiste. Se fac șezători de penit pene, de răsărite, de tors, la care particip. Apoi se mai taie flăcării în cuțite și vin de mi se jeluiesc. Le dau cu iod și fac fișe p. moralitate. Satul e deci cu totul altfel acum pe toamnă. Jalnic dar interesant.”¹³⁵

¹³⁵ H. H. Stahl, *Scrisoare către D. Gusti*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 405–406.

DESPRE „DUALISMUL EMINESCIAN”

Adrian Dinu Rachieru

Universitatea „Tibiscus”, Timișoara

*Abstract. Without exhausting the so-called **Eminescu Issue**, it is well known that its canonical centrality maintains an odd swing between the idolatrous treatment and a cyclic contestatory fever, thus, ensuring (by researching his masterpiece) a piously museal respect for the great poet and journalist, as well as a vivid and benefic-polemic interest. Set under the antithesis sign, Eminescu's personality unveils for some exegetes “the drama of the cleft self”, while other researchers identify a series of **explicitive invariants** and emphasize unity itself – the inner coherence of a masterpiece. By regrettably ignoring the complementarity of poetry and journalism during the Eminescian creative labor, the disjunction of the two terms appeared “unexplainable” to E. Lovinescu, as journalism was considered to be an “error”. Other Eminescu researchers blamed his political prose, quite blocking its reissue and recommending that posterity should only stock the lyrical dowry, even if people rightly spoke about **parallel vocations**. However, it is true that, under the circumstance pressure, Eminescu – the journalist (always called on) has been amputated, annexed, deformed, manipulated, ideologically colored and so on, hindering his masterpiece from being **contextually read**. The poet (apathetic, seraphic, dreamy, non-adherent, etc.) has been considered incapable of investigating the socio-political realities of the epoch. Without belonging to a doctrinal party, still his publicistic hack work bears the seal of an incommodious, inflexible, non-transactional spirit, with critical energy, being passionately involved in the Romanian world cause. It probes journalism professionalization by rhetoric analysis and artistic value. Therefore, the idea of “breach” does not advocate itself, although some vehement voices devalue the great poet's political prose. Obviously, Eminescu must be holistically acknowledged against the sheen of his whole workmanship and within the thoroughness of his creative endeavor, manufactured under the nimbus of his giftedness (genius).*

Key words: the “Eminescu issue”, journalism / poetry dualism, parallel vocation, contextual reading, canonical centrality.

Pentru cultura română, *problema Eminescu* rămâne, se știe, un război imagologic. Admirat sau contestat, considerat un reper axial, intangibil sau, dimpotrivă, un scriitor alternativ, expirat, Eminescu trebuie citit din perspectivă holistă, îmbrățișând – deopotrivă – lirica și jurnalistica sa. Or, tocmai *dualismul eminescian* întreține vrajba. Considerată „o eroare”, gazetăria a fost repudiată de unii, exploatată, amputată și deformată (dogmatizată) de alții, deși Eminescu – un

spirit inflexibil, netranzațional – nu a fost un îngust doctrinar de partid. Încât *asumarea eminescianismului*, captându-i „vocile”, vădind organicismul viziunii (ca tematică identitară) devine un imperativ, urmărind – în timp – și *devenirea* sa prin efectele catalitice și metamorfoza canonului eminescian, în siajul cărora a crescut literatura română. Verificând tocmai „rezistența” celulei românești, angajând, ca perpetuă *provocare*, destinul culturii noastre.

Antiteza, observa încă Mihail Dragomirescu (e drept, pornind de la o lămuritoare sugestie eminesciană), ar defini personalitatea marelui poet și gazetar. În timp, îndemnul de a dezvălui coerența interioară a operei sale prin armonizarea fragmentelor, dorința de a identifica în cosmosul său liric „constantele universului imaginar” (cu o vorbă a lui Gh. Ciompec, 1985) au devenit o preocupare obsesivă pentru frontul eminescologilor (unii ocolind cu prudență sau chiar ignorând, observăm, producția gazetărească). Doar poetul să intereseze? Cel care își recunoștea „puținul talent”, fiind gata chiar să renunțe la poezie, considerată „un incident al tinereții”, închipuind, însă, *o altă lume*, expresie, firește, „a geniului rod”? Dar gazetarul, cel prea „grăitor de adevăr”, trezind aprige adversități, poate fi uitat?

Într-o vacanță „de sacrificiu”, aflăm, trudind la o primă variantă (un studiu *descriptiv*, încheiat în 1980), Mircea Cărtărescu finaliza un „volumaș” bazat pe *o singură idee*: „drama eului (eminescian) scindat”, opusul în discuție fiind „un loc geometric al unor obsesii și fascinații comune”¹. Ignorându-și înaintașii și absolutizând *scindarea eului* ca unic principiu / *invariant explicativ*, Mircea Cărtărescu nu avea în vedere, precizăm, disjuncția poet–gazetar. Cercetând „aisbergul” liricii eminesciene, el constata că poetul, introvertit, predispus la visătorie, pierzând încrederea în realitatea existenței, „coboară o treaptă ontică”². Iar episodul întâlnirii nocturne a copilului Mihai cu propriu-i chip reflectat în apă (o întâmplare presupusă, plauzibilă) devine schema explicativă, „de esență”, o experiență decisivă, configurând lumea interioară a poetului, animată de pulsuni obscure! Și, desigur, un model psihanalitic, „de lucru”, coborând „în adâncul subconștiinței”. Opera toată ar sta, zice exegetul, sub semnul scindării eului; de unde setea reunificării, neputința întregirii și, de aici, „chinul nesfârșit”³. Rămâne o întrebare (nedeslegată), aceea dacă *dublul eminescian* a conștientizat această „despărțire” a ființei; mai degrabă nu, vom spune, poetul mărturisind, chiar la începuturi, într-o epistolă trimisă lui Iacob Negruzzi, în 1870 (însoțind poemul *Epigonii*), că *fantazia* rămâne „mama imaginilor”, dar că reflecțiunea (prezentă, așadar) oferă „scheletul” („care-n opere de artă, preciza junele poet, nici nu se vede”).

Ion Negoitescu amintea, în *Istoria* sa, de „unitatea excepțională a personalității”⁴, răsfrântă în orizontul romantismului, încercând a acredita

¹ M. Cărtărescu, *Eminescu: visul chimeric*, ed. a 2-a, București, Edit. Humanitas, 2011, p. 184.

² *Ibidem*, p. 23.

³ *Ibidem*, p. 144.

⁴ I. Negoitescu, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, Edit. Minerva, 1991, p. 111.

superioritatea postumelor. Lăsată în nedesăvârșire și „somnolaritate”, deshumată, poezia plutonică, de mari voluptăți vizionare, îmbibată de mitos, închipuind o „demonie cosmotică” se vădea, sub pana romanticului absolut, *solidară* cu ideea publicistică. Cu influență „rea”, aceasta din urmă, preciza imediat criticul, „împătimită”, inactivă, de un „șovinism pustiitor”, desfășurând un vizionarism politic naiv; sau, altfel spus, „oarbă de patimă”⁵, câtă vreme, pledând pentru prezervarea rădăcinilor, pentru un purism etnic „cvasimitologic” condamna, cu furii pamfletare, „lepădăturile”.

Din felurite pricini, virilul spirit schizoid a fisurat perspectiva totalizantă, impunând ideea rupturii între poet și gânditor, ignorând „cât de unitară” a fost existența materială și sufletească a poetului-gazetar. Sau acceptând, cu generoasă îngăduință, doar un posibil numitor comun: *romantismul fundamental*. Eminescu însă a fost un „organ complet”, constatase definitiv G. Ibrăileanu. Încât efortul de a identifica un principiu ordonator, liant al operei pe toată întinderea și adâncimea sa, a însoțit obsesiv strădania eminescologilor. Fie că au fost pomenite maioreșiana *seninătate abstractă* ori *setea de absolut*, fie că a fost invocată *melancolia* (la George Gană, o categorie „culturală”) sau *antiteza* (relația antitetică însemnând, la Cristian Tiberiu Popescu, coabitare), fie că, în fine, s-a vorbit de emotivitate, spiritul hyperionic (George Popa), amintita „scindare a eului” sau „mărcile dialogale” (la Gheorghe Doca), Eminescu fiind un „geniu dialogic”⁶. Toate, de fapt, dorindu-se *invarianți explicativi*, se regăsesc în ființa celui care stăpânește centralitatea canonului literar românesc. O *icoană totală*, reamintim, încerca să propună și D. Caracostea, ca promotor al criticii genetice la noi (v. *Personalitatea lui Eminescu*). Nesațiul intelectual, „setea de absolut” contraziceau răspicat verdictul lui Titu Maiorescu. Or, D. Caracostea, dimpotrivă, atrăgea atenția asupra „polarității vieții și creațiunii lui Eminescu” (patimă, tortură, afirmare și negațiune în exces). Ceea ce gazetăria eminesciană a probat plenar.

Eminescu stăpânea, precum puțini, „cunoștința trecutului românesc” și așeza – după spusa lui Iorga (1934) – faptele mărunte, trecătoare, în „maiestuoasa curgere a dezvoltărilor istorice”. Iubea ritmul organic, nu febra salturilor; cinstea, prin imersiunile sale temporale, ființarea arheică în istorie, paseismul regresiv și își mărturisea fascinația medievalismului și miracolul conservării, apărând această „insulă de latinitate roasă pe margini”, mereu amenințată, constrânsă, prin *deromânizare*, să-și uite limba și obârșiile. Era implicat, dar netranzațional și vădea – constatase E. Lovinescu – „dârzenie ideologică”. Combustia, salahoria la „Timpul” (unde „și-a spus părerile”) l-au obosit, înlăturând imaginea unui Eminescu serafic, inaderent.

Așadar, vom spune și noi, *nu există un singur Eminescu. Dualismul eminescian*, schițat de E. Lovinescu (în 1926), îi părea marelui critic „inexplicabil”.

⁵ *Ibidem*, p. 109.

⁶ Gh. Doca, *Eminescu: o perspectivă dialogică*, București, Edit. Academiei Române, vol. 2, 2009, p. 463.

Ca editorialist pătimaș, anunțând, prin recuperarea prozei politice în epoca interbelică, ivirea unui *nou Eminescu*, consolidând mitul deja înfiripat, el făcea figura unui luptător „înfipt în realitatea vieții”. Să fie aceasta doar „o irosire de energii”, cum credea același Lovinescu, suspectându-l chiar pe poetul-gazetar de un pesimism inautentic (ca „ideologie împrumutată”)? Perpessicius, dimpotrivă, subliniind valoarea literară a *ziarismului*, evidențiază tocmai importanța „complimentară” a acestei opere, citită, în timp, pe linia liberalo-rosettistă, prin lupa dogmatismului ori, mai nou, în numele corectitudinii politice.

Se admite îndeobște că, odată cu epoca gazetăriei ieșene, întinsă până în octombrie 1877, Eminescu devine ziarist, „profesiune potrivită cu structura personalității sale”, nota Dimitrie Vatamaniuc⁷. Debutul propriu-zis se consumase, însă, în 1870 și e legat, și în publicistică, de numele lui Aron Pumnul. „Curierul de Iași” apărea din 1868, iar Eminescu intra în redacție în mai 1876, răspunzând de „partea neoficială”. Mare cititor de presă, va urmări avid jocurile diplomatice, războiul din Balcani, consecințele pe plan internațional și, cu același interes, în chip de „cronicar” al evenimentelor din „societatea ieșeană”, va comenta viața teatrală și muzicală, prelegerile junimiste ori îl va apăra pe Maiorescu, acuzat de plagiat (*Logica*, 1876). Tot în „Curier” se va lansa în considerații „evaluative” asupra producțiilor literare botoșănene; un I. V. Adrian, de pildă, „necorect în formă și lipsit de gânduri serioase”⁸, nu scapă nepedepsit. Proiecțiile tânărului Eminescu, reînviind o lume veche, configurează epopeic mitul național. Vizionar și criticist, el trăiește „în freamătul vieții naționale”, observa D. Murărașu. Dragostea de neam devine o religie, mărturisită ca atare: „Iubim țara și nația noastră astfel cum n-o iubește nimeni, cum nimeni n-are puterea de-a o iubi” (v. „Timpul”, 22 februarie 1879). Cum națiunea este „regulatorul tuturor gândurilor”, Eminescu, identificându-se cu ființa națională, se va bate pentru ca poporul, „setos de viață proprie”, să acceadă, neîngrădit, la puterea de creație, recuperând „simțul istoric”. Analizând în repetate ocazii situația românilor din Transilvania, gazetarul va nota că *persecuția* (prin maghiarizare, desnaționalizare, „ficțiune diplomatică”) este „o sumă de putere vie cheltuită de zădar”. Ca „scriitor demofil”⁹, blamând „cultura frazelor”, cititor hobotnic de tipărituri vechi și cronici bătrâne, mare călător, bătând țara (cu trupele teatrale sau ca revizor, *întărâtându-se* – scria I. Negruzzi – „în dragostea sa pentru poporul de jos”), Eminescu aducea ca argument forte *îndrepățirea istorică*. Și cerea o literatură sănătoasă, cu „pene românești”, pe „baza largă a geniului național”. O literatură care „rezumă poporul”, prea sătul de „roadele” (pârguite) ale demagogiei (v. „Timpul”, 8 iunie 1879).

Chemat la „Timpul” de Slavici (ziarul fiind „pe dric”), lucrând cu zel și lăsat să scrie „cum îl taie capul” (spunea, în amintirile sale, Lascăr Catargiu), Eminescu

⁷ D. Vatamaniuc, *Eminescu intră în publicistică*, „Bucovina literară”, nr. 8–9 (198–199), 2007, p. 37.

⁸ M. Eminescu, *Opere*, vol. IX, București, Edit. Academiei Române, 1980, p. 318.

⁹ M. Popa, *Estuar*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1995, p. 28.

a stârnit mari controverse. Și a fost scos din joc. Evident, n-a fost un „executant” politic docil și nici un „împrumător de idei”. Publicistica sa, în pofida dezordinii în editarea volumelor academice, a devenit, brusc, vizibilă odată cu apariția volumului IX (iulie 1980), bucurându-se de un larg ecou. Chiar și de intervenția lui Moses Rosen, rabinul șef în acei ani, cerând *reintroducerea cenzurii pentru scrisul eminescian*, cum nota indignat D. Vatamaniuc¹⁰. Iar poetul, deturnat de la travaliul său, intrat în „eclipsă” și, la scurtă vreme, în glorioasa-i postumitate, a confirmat cu strălucire ceea ce tânărul Eminescu abia întrezărea, sperând (v. *O scriere critică*) că „vom avea și un împărat al poezilor”¹¹. Se va fi gândit la sine? „Va fi cam greu – admitea poetul –, deși suntem de o natură ce nu despeară niciodată.” Marele poet și-a ținut cu asupra de măsură făgăduința. Dar gazetarul?

Tratat anistoric, ridicat în ochii posterității la rangul exemplarității, adevăratul Eminescu a fost, deseori, „pierdut” sub crusta aprecierilor „generaliste”, fiind convocat ca argument suprem în orice demonstrație și desfigurat prin comentarii partizane, colorate ideologic. Și, dacă în ipostază lirică s-a dovedit a fi „cel dintâi fapt pozitiv al poeziei noastre” (după aprecierile lovinesciene), tot criticul de la „Sburătorul” amenda publicistica eminesciană, considerând-o o „eroare fatală”. Cum o veche doleanță, restituirea *in integrum* a operei eminesciene, s-a împlinit, avem prilejul de a cerceta, întorcându-ne, cu scrupul documentaristic, la text, atât atelierul poetic, cât și scrierile îngropate în ziare, exercițiul gazetăresc – avertizase Al. Oprea¹² – relevând „multiple și fruste ipostaze”. E drept, o gazetărie tratată diversionist-ideologic, sub presiunea circumstanțelor, suportă șocul manipularilor; încât, citit mai încoace cu lupa *corectitudinii politice*, textul eminescian – de un patriotism ardent, se știe – poate fi suspectat și acuzat de naționalism fervent și reacționarism xenofob. Eroarea se dovedește dublă; fie extrăgând textul din context (din rama epocii, altfel zis) și cercetând detectivistic dacă analizele ieșite din pana poetului sunt „corecte politic”, fie aplicându-i filtrul *corectitudinii politice* prin actualizări forțate, ignorând standardele epocii „de emisie”. Remarcabilă prin întindere și consecvență, publicistica eminesciană, cu teribile implicații și influențe, *nu trebuie citită în sine*, nota M. Ungheanu¹³; ocolită sau luată „în antrepriză”, provocând exaltare (cazul lui A. C. Popovici) sau gesturi minimalizatoare (precum reacția lui G. Panu, pentru care gânditorul Eminescu era un biet visător), suportând „lecturi” dirijate sub pecetea speculativismului desfigurator, „bucurându-se” de amputări editoriale și distorsiuni interpretative, gazetăria a fost trăită dureros de poet, până la identificare cu problemele zilei. Acel *corp de idei* pentru care Eminescu a ars gazetărește privea, îndeosebi, tematica identitară, anunțând profetic: „lupta se urmează pentru românitatea țării”¹⁴. Chiar dacă Șerban

¹⁰ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 37.

¹¹ M. Eminescu, *Opere*, vol. IX, ed. cit., p. 81.

¹² Al. Oprea, *În căutarea lui Eminescu-gazetarul*, București, Edit. Minerva, 1983, p. 9.

¹³ M. Ungheanu, *Exactitatea admirației*, București, Edit. Cartea Românească, 1985, p. 295.

¹⁴ M. Eminescu, *Opere*, vol. X, București, Edit. Academiei Române, 1989, p. 273.

Cioculescu, admirând poetul și publicistul, deopotrivă, vorbea de „vocații paralele”, pentru un N. Djuvara, proza politică nu ar mai trebui reeditată! Pe bună dreptate, N. Manolescu (subscriind, cu un alt prilej, opiniei din urmă) nota în *Istoria critică*: „toată lumea a înțeles publicistica politică a lui Eminescu așa cum a vrut.”¹⁵

Evident, Eminescu nu a fost un îngust doctrinar de partid. Denunțând „ororile electorale”, lăudând oamenii „neatârnați” (din „orice partid ar fi”) ori *faptele bune* ale adversarilor politici (elogiile, repetate, aduse lui Kogălniceanu, de pildă) câtă vreme articolele sale apăreau, totuși, în „Timpul”, oficiosul conservatorilor (acolo unde, între februarie 1880 și decembrie 1881, fusese chiar prim-redactor), gazetarul se exprima liber, în totală independență de gândire, apărând nu interesele partidului, ci – ne prevenea – „ale tuturor românilor”. Ceea ce, evident, deranja, trezind suspiciunea că „Timpul” devenise un organ de presă personal, „confiscat”. Ceea ce explică și așa-zisa „carantină ideologică”, impusă în ianuarie 1882, cerându-i-se imperios ca ideile susținute în ziar să fie „conforme cu tendințele partidului”. „Viu și actual” în ziaristică (afirma răspicat Nae Ionescu în 1929), cu un acut simț al datoriei, așteptând telegramele *Havas*, el stârnește încă aprecieri care se exclud: ba că a desfășurat o activitate partizană, ba că a scris „fără convingere”; implicat, așadar, în realitățile socio-culturale ale timpului său la temperatura unui maximalism existențial din unghiul sociologiei politice ori, dimpotrivă, scos din acel timp, „călător în stele”, apatic, acuzat pentru instinctele sale „medievale”, prizonier al utopiei, lirice, mitizante. Certamente, Eminescu face figură de disident în tabăra conservatorilor¹⁶. Lansează diatribe la adresa *elementelor neistorice*, a acelor „fanarioți novisimi” care au pus mână pe țară, parazitând un proces organic, conducând la „disoluțiune”; deplânge „introducerea nesocotită” și vrea un „cuprins real” în cazul importului de instituții; în fine, regretă „dezmoștenirea poporului”, denunță străinismul păturii superpuse și, cu nostalgia purității etnice în suflet, creionează scenarii catastrofice, anunțând chiar, la 27 aprilie 1882, pentru „o jumătate a poporului românesc” o posibilă *stingere etnică* în cadrele Imperiului austro-ungar. Altfel spus, este conectat la chestiunile epocii și ia, cu o subiectivitate exasperată, atitudine, purtând pățimaș polemici violente. Dar, ne avertiza G. Călinescu (observație esențială!), poetul „nu ieșea din pozițiile sale economice”. Altfel spus, *vampirismul economic* (vezi celebra „afacere Stroussberg”) este temeiul vehemențelor sale și doar imersiunea în acel climat ne îngăduie să ne lepădăm de prejudecățile solidificate în timp ori de etichetele moștenite, preluate inercial. Extras din țesătura epocii, Eminescu este falsificat. El a fost, neîndoielnic, un *om de campanie*¹⁷ și articolele sale, docte și realiste, cu simpatii declarate pentru *aristocrația istorică*, denunțând „machinațiunile bizantine”, evidențiază un gazetar

¹⁵ N. Manolescu, *Istoria critică a literaturii române (5 secole de literatură)*, Pitești, Edit. Paralela 45, 2008, p. 400.

¹⁶ *Ibidem*, p. 402.

¹⁷ M. Ungheanu, *op. cit.*, p. 304.

inflexibil, netranzațional, anexat, nedrept, taberei „reacționarilor” (de la Gherea și E. Lovinescu citire) sub acuza de a fi „un avocat al feudalilor”; implicit, ca iremediabil îndrăgostit de trecut, un adversar al progresului.

Cum Eminescu ar fi tocmai „un obstacol” în calea integrării europene (deci în calea *schimbării*), „partea cea mai bună” (sic) a inteligenței române cere să ne lepădăm grabnic de el. Anexat judicios tradiționalismului, el devine purtătorul de stindard al reacționarismului, în prelungirea unui război cultural, care macină de atâtea decenii energiile, contrapus fiind – după logica maniheistă – europeismului, ținând în viață o „antiteză monstruoasă”, conform sintagmei lui Theodor Codreanu.

Adevărat, Eminescu glorifica acel trecut, dar nu uita să precizeze că viitorul nu e doar o lineară continuare a trecutului. Pe bună dreptate, N. Manolescu recunoaște: „Nu există un singur Eminescu.”¹⁸ El se luptă cu imaginea unui Eminescu anistoric, intangibil, „pururi exemplar”, doar cu rol simbolic, sufocat de o „slavă stătătoare”¹⁹, deși epoca noastră pretinde, inevitabil, alte standarde de lectură.

Observând că febrila sa publicistică politică a fost interpretată „în fel și chip”, confiscată și utilizată propagandistic, beneficiind de actualizări „stupide”, Nicolae Manolescu cere acum onestitate intelectuală și raportarea ei la ideile epocii, prin *lectură contextuală*, apreciind-o îndeosebi *literar*. Înfeudată și exploatată ideologic, gazetăria eminesciană probează că avem de-a face cu un *independent*. Fidel viziunii organiciste, semnând texte doctrinare, Eminescu poate fi „recuperat” – în această ipostază – prin discutarea probă a ideilor puse în pagină, chestionate în rama epocii și prin retorica sa gazetărească, cum demonstrează convingător Monica Spiridon. A-i lipi expeditiv eticheta de *reacționar*, considerând că, astfel, am curma orice controversă, înseamnă a falsifica datele problemei. „Reacționarismul” eminescian înseamnă, simplu spus, opunere la progres? Apărând statul natural, cu nostalgia purității etnice, Eminescu denunța alogenia păturii superpuse, parazitând procesul organic. El dorea nu un stat cosmopolit, nu „meri pădureți”, ci conservarea românității, făcând din aceasta chiar *norma ei de dezvoltare*. Și, trezind astfel, prin „disoluțiunea” la care asista, cauzată de acea „mână de greci”, înfiptă la „tocmeala țării”, mânia pamfletarului. De aici și vehemența tonului și, mai ales, *forța de reacțiune*, pe care o cerea imperativ, văzând în țărănimie („hamalii omenirei”) singura clasă pozitivă. Am putea spune, precum amicul Morțun, că Eminescu „a scris fără convingere spre a putea trăi”? Dimpotrivă, aparținând unui spirit netranzațional, articolele sale dovedesc consecvență doctrinară și dezvoltă un *liberalism reacționar* „în toată întinderea cuvântului”, cum ne asigură poetul însuși. Cercetând cauzele, gazetarul de la „Timpul” trece în revistă degradarea Bizanțului, consecințele fanariotismului (distruge instituția boieriei prin dezrădăcinare și „corumpere”, anihilându-i capacitatea de reacție),

¹⁸ N. Manolescu, *op. cit.*, p. 382.

¹⁹ *Ibidem*, p. 378.

concurența dintre comercianții greci și evrei, antisemitismul având strict cauze economice, prea evidente în epocă. Și, desigur, ceea ce urmează de aici, iscând o firească îngrijorare: ferocele relații concurențiale (cămătari, arendași, cârciumari), „loialitate precară” și „acțiuni vătămătoare” la adresa instituțiilor și intereselor statului, fără ca doctrinarul să devină un inamic al „cauzei izraelite”²⁰. Mai mult, mărturisind că nu e încercat de ură împotriva rasei izraelite, gazetarul va pleda pentru „interese reciproc armonizabile”. Acuza de reacționarism primește o primă replică / explicație chiar din partea celui vizat. Eminescu scria în „Timpul” (17 august 1879): „De aceea, dacă tendințele și ideile noastre se pot numi *reacționare* (subl.ns. – A.R.), epitet cu care ne gratifică adversarii noștri, această reacțiune noi n-o admitem decât în înțelesul pe care i-l dă fiziologia, reacțiunea unui corp capabil de a redeveni sănătos contra influențelor stricătioase a elementelor străine introduse înlăuntrul său.” „Reacționarul” Eminescu se luptă, așadar, cu „influențele stricătioase”, anunțând că, „de câte ori se vor face încercări de a păși peste limitele libertăților și așezămintelor noastre constituționale, noi ne vom face *reacționari*, în adevăratul și binefăcătorul înțeles al cuvântului”.

Să nu uităm apoi morbul discordiei, fricțiunile intraetnice care au stăpânit și stăpânesc neamul, acel „neamic puternic” întreținând „spiritul de divizie”, făcând din nația română, cum scria cu amărăciune D. Bolintineanu, o nație „neîncetat învinsă”. Eminescu, la rândul-i, constata că poporul nostru a fost „totdeauna dezbinat înăuntru”. Astfel de inconfortabile observațiuni, pornind de la realitatea tristă, descurajantă a „dezghinului național” (după vorba lui Eudoxiu Hurmuzachi), au alimentat o gazetărie pasională, încercând a îndrepta lucrurile.

Deloc întâmplător, Camil Petrescu, analizând – în treacăt – varietatea motivică a admirației pentru scrisul eminescian, remarcându-i vraja și „puterea demiurgică”, va nota că „îndrăgostitul de veacul o mie patru sute” a suportat, în timp, prin „atitudini succesive”, o deplasare a unghiului de contemplație, geniul politic fiind (acum) „la zenit”²¹. *Acum*-ul camilpetrescian viza segmentul interbelic, articolul respectiv (*Eminescu și esențele*) fiind publicat, se știe, în 1939. Azi, însă, dincolo de „rudimentele de gândire politică” pe care le denunța flegmatic Cristian Preda, o lectură nouă (critică) a jurnalismului eminescian, deloc *politically correct*, ne obligă să avem în vedere standardele epocii (sale). Or, Eminescu ilustra un anume curent ideologic, așezat fiind în vecinătatea lui Edmund Burke, sub flamura *conservatorismului radical*, confiscat la noi de extrema dreaptă după Primul Război Mondial. Reamintindu-ne că *Doina* are un „mesaj xenofob clar”²²), concluzia manolesciană recuză, totuși, excesele interpretative de ultimă oră:

²⁰ Th. Codreanu, *A doua schimbare la față* (o cercetare transdisciplinară a civilizației române moderne), Iași, Princeps Edit, 2008, p. 86.

²¹ Camil Petrescu, *Teze și antiteze* (Eseuri alese), BPT, ediție îngrijită, prefată și tabel cronologic Aurel Petrescu, București, Edit. Minerva, 1971, p. 283.

²² Al. Oprea, *op. cit.*, p. 386.

„Problema care se pune astăzi nu e de a-l absolvi pe gazetarul politic de erorile sale de gândire, nici, cu atât mai puțin, de a le privi prin prisma înțelegerii actuale a lucrurilor. Un Eminescu examinat *politically correct* ar fi ultima măciucă la carul cu oale.”²³

Adevărat, poetul-gazetar se inflamează când e vorba de uzurparea „numelui etnic al rasei” și își construiește viziunea pe o „temelie rasială”, voind ca civilizația adevărată să răsară „din rădăcini proprii”; știind apoi că progresul reprezintă *legătura* (subl.ns. – A.R.) „între prezent și viitor”. Iar naționalismul, ambalat de pulsuni xenofobe, ar purta toată vinovăția. Curios, național-comunismul, ca „invenție post-festum”, observa cu temei Theodor Codreanu²⁴, conduce tocmai la descalificarea naționalismului, implicit la prigonirea românismului. Iar demonizarea prin etichetologie, practică cu osândie, funcționează impecabil ca mecanism totalitar, demonștră Jean Sévillia, instaurând *terorismul intelectual* (ipocrit și insidios). În cazul lui Eminescu, din fericire, „logica de excludere”²⁵ nu poate fi aplicată, dar culpabilizarea sa recurge, deseori, la transferuri ilicite; fiindcă, după cum ne reamintea J. Sevilla, „orice opozant poate fi atacat nu pentru ce gândește, ci pentru gândurile care îi sunt atribuite”. Cercetată în context, și gândirea eminesciană e îndatorată unor circumstanțe; ele, firește, trebuie cunoscute înainte de a arunca anatema. Centralitatea eminesciană deranjează, *ideea Eminescu* – într-o vreme a fragmentarismului – având rol coagulant. Iar cultul său, departe de a fi doar livresc, devenit „un soi de realitate” printr-o „absorbție” națională, scria Camil Petrescu, se reazemă pe „vederea limpede a esențelor”²⁶.

Implicat în problemele și întrebările care frisonau epoca, Eminescu propune, dinspre versantul conservator, recursul la „simțul istoric” și cumințenia locului. Acel „rău modern”, amplificat de presiunea economică, conduce la declinul organicității, șubreziță de alogenii „diabolizați”. Venerând ordinea medievală, gânditorul Eminescu purcede la o relectură mitică, animat de utopica pulsione regresivă, invitându-ne într-un „univers similitudină”²⁷. Revizitându-i opera politică, Ioan Stanomir dorea să identifice un nucleu al „vocilor eminesciene”, pe filon conservator, aclimatizând un curent european și, în egală măsură, să cerceteze posteritatea unei gândiri politice „reacționare” (prin urmașii săi ideologici, Iorga și Aurel C. Popovici, ilustrând linia neoconservatoare). Cartea lui Ioan Stanomir discută, prin recontextualizare (locală și europeană), despre *autorul politic Eminescu*, de mare energie critică, așezându-l judicios în „tabloul de familie al unei epoci și al unei sensibilități”, sperând a elimina paleo-clișeele de receptare, dar și derapajele hagiografice. E vorba despre o probă de „arheologie intelectuală”,

²³ N. Manolescu, *op. cit.*, p. 407.

²⁴ Th. Codreanu, *op. cit.*, p. 196.

²⁵ Jean Sévillia, *Terorismul intelectual: din 1945 până în prezent*, București, Edit. Humanitas, 2007, p. 277.

²⁶ Camil Petrescu, *op. cit.*, p. 284.

²⁷ I. Stanomir, *Eminescu: tradiția ca profecție politică*, Timișoara, Edit. Bastion, 2008, p. 346.

explorând patrimoniul intelectual conservator, recuperându-l pe scepticul Eminescu ca „profet conservator al tradiției naționale”²⁸. Și dacă excelența poetică, validată canonic, suscită rareori controverse (mărunte), opera politică (un corpus de texte rău citit și, deseori, necitit) se dovedește o moștenire ideologică „cu bucluc”, stârnind dispute interminabile. Să fie vorba doar despre un transfer de prestigiu? Încât, în cazul lui Eminescu (devenit „un caz”, apelat în toate împrejurările și servind tuturor cauzelor), *disocierea dintre text și posteritatea ideologică*, cum îndeamnă, cu teme, Ioan Stanomir²⁹, devine o delicată obligație metodologică, inventariind „avatarurile postumității” și „tribulațiile ideologice”. Fiindcă, să nu uităm, Eminescu nu poate fi anexat conservatorismului oficial, în zona partinică, așa cum încercase Grigore Păucescu, în acel prim volum de articole eminesciene; și care, apărând legatul eminescian, rostea o frază memorabilă, adevărată în timp cu asupra de măsură: „Omul acesta blajin, care fugea de lume, a devenit un tiran căruia i se supun toți românii.” Din fericire, „tirania” eminesciană continuă...

*

Nu e, desigur, o întâmplare că Emil Cioran, dorindu-și a evada din „infernul etniei” și visând să aparțină altui neam, considera proza publicistică a lui Eminescu, cel coborât în „obscuritatea sinistră a trecutului”, îndatorată unei *contaminări organiciste*; încât, concluzia scepticului vizionar cade fără umbra vreunui echivoc: „Eminescu a fost un poet național *à rebours*”! I. Negoïtescu, în a sa pomenită *Istorie a literaturii române*, în prelungirea afirmațiilor cioraniene, consideră gazetăria eminesciană ca fiind „oarbă de patimă”³⁰. Asemenea grele acuze, reluate cu aplomb și, deseori, fără oboseala demonstrației, săvârșesc, repetat, păcatul de a ignora contextul. Să fie de vină, oare „mânia homerică” (Klaus Heitmann), înveninând pana poetului? Să fie responsabil vizionarismul politic „naiv”, întors spre trecut, rătăcit în cețurile medievalismului idilic, iscat de sincera dorință de a fi „sporitor neamului”? Ori, poate, mai ales, *conflictul etnic*, stârnit de cameleonismul panglicarilor politici, cu gustul tranzacției, de jocul duplicitar al contemporanilor, insuportabil pentru o personalitate de o „unitate excepțională” (vor recunoaște, de astă dată, toți exegeții), un romantic „pur și total”, împins – temperamental – spre orizonturi vizionare interesate de prezervarea rădăcinilor? Toate împreună, negreșit, și încă altele, alimentând o carieră publicistică de o uimitoare consecvență, corespondentă lirismului său, subjugat de melancolie cosmică. Proza politică, nescutită de excese polemice, cultivă verbul coroziv; gazetarul mânuiește aici, fără economie, invectiva, aruncă rafale sarcastice, își „profesionalizează” elocința (cf. Monica Spiridon). Curios, într-un mai vechi

²⁸ *Ibidem*, p. 347.

²⁹ *Ibidem*, p. 269.

³⁰ Reamintim că același I. Negoïtescu nota în 1959, când părea interesat de o istorie a ideologiei românești (cf. I. Negoïtescu – Radu Stanca, *Un roman epistolar*, București, Edit. Albatros, 1978, p. 359) că ziaristica lui Eminescu este o „proză viguroasă”!

editorial din „România literară”, N. Manolescu lansa recomandarea (o cerință cenzurativă, de fapt) de a reține, pentru uzul posterității, *numai poezia!* Din fericire, criticul și-a reconsiderat poziția și pare a fi de acord cu exponențialitatea eminesciană, dezavuând, însă, cu egală îndreptățire, fie tiparele exegetice obosite, întreținând sub crusta encomioanelor un cult primitiv, fosilizant, fie negativismul pueril, insolent, doritor mai cu seamă de a șoca, virilizând – la anumite intervale – linia antieminescianismului, cu intenția necondamnabilă de a risipi prizonieratul mental și elanul idolatru.

Ce i se reproșa, de fapt, lui Eminescu? Încă Gherea constatase că respectul eminescian pentru trecut era „cu totul din cale afară”. Blamând păcătoșenia civilizației noastre, conservatorul Eminescu se refugia în trecut. Gazetăria eminesciană a fost, neîndoielnic, una angajată, de altitudine intelectuală, transferând posterității intuiții și afirmații de autoritate, trăind prin iradierea prestigiului. Actualitatea unor observații nu trebuie să înșele. Textele eminesciene, justificate în epoca lor, solicită – pentru o corectă evaluare – chiar imersiuni în hățișul problematic al epocii; *ele nu trebuie citite prin lentila problemelor și litigiilor pe care momentul nostru le ridică*. Dar justificarea lor istorică n-a exclus, din păcate, manipularea postumă. Prea adesea, gazetăria eminesciană, motivată – să recunoaștem – de un puternic impuls civic, n-a fost citită în sine, ci invocată pentru a sluji unor demonstrații (divergente chiar). Posteritatea ideilor politice indică mortificarea unor judecăți, inerția clișeelelor și etichetelor, solicitând, așadar, întoarcerea la text și context. Din faptul că Eminescu a denunțat capitalismul parazit, prădalnic (sub umbrela neofanariotismului liberal) și a blamat *pătura superpusă* (fixându-ne în condiția de suburbie economică), s-a tras concluzia, repetată obstinat, ca un îndrăgit refren critic, că poetul ar fi un *doctrinar romantic al răzășimii*. E drept, utopia eminesciană glorifică satul răzășesc, dar el nu trebuia căutat într-un trecut imprecis, cețos, ci în realitatea tangibilă prin supraviețuirea satului devălmaș, considerat un longeviv model politic. Eminescu nu a fost un *critic de partid*, ci un om de campanie; desprinderea din context a afirmațiilor sale ori preluarea caracterizărilor formulate de adversari permit cu ușurință falsificarea. Etichetele lansate în focul polemicilor ascund o radicalizare a opiniilor și astfel de extremisme se cuvin corectate. Pentru că Eminescu a atacat civilizația burgheză și samsarlâcul ei (global, cu argumente friabile, consideră inamicii săi), el a fost considerat potrivnic progresului; un îndrăgostit de trecut, un „reacționar”, care ne-ar împiedica acum (se mai aud voci) în marșul spre Europa. Militantismul gânditorului e departe de a fi infailibil; judecând hiperionic, poetul, „cel de deasupra”, coboară, astfel, din altă lume, luând pulsul realității, *împământându-se*. Civismul său e evident chiar la douăzeci de ani. Să ne amintim că, în articolele din „Federațiunea” (de la Pesta), poetul cere un creier „rece” și invocă dreptul „natural”, *aboriginitatea*, pentru a ne legiui trebuințele. Poziția sa antidualistă cheamă la solidaritate națiunile nemulțumite din conglomeratul imperial (un fel de „antantă” a asupritorilor), încât pledoaria pentru „echilibru” (mai 1870), considerat

un delict de presă, va fi urmată de măsuri (luate de autorități) împotriva redactorului responsabil Ion Poruțiu. Poetul știa, în 1876, că „Austria există prin discordia popoarelor sale”. Dorind un stat național, și nu o „Americă dunăreană”, Eminescu era îndreptățit să creadă în misiunea noastră istorică. Era convins că vom avea un rol însemnat în istoria lumii, deoarece „puterea și mântuirea noastră în noi este!” Dar nu prin lunga defensivitate a unui popor „mulțămît a fi adăpostit”, satisfăcut de o existență larvară ne vom afla limanul. „Norocul” libertății nu trebuie compromis printr-o interminabilă gâlceavă; iar împrejurările istorice prin care trecem nu îndreptătesc „folosirea” conjuncturală a textelor eminesciene, aflând *acolo* răspunsuri sacrosancte, definitive. Definitiv rămâne însă îndemnul poetului de a înțelege că literatura unui popor nu poate exista decât „determinată ea însăși, la rândul ei, de spiritul aceluia popor”.

Or, fiecare popor rămâne o *posibilitate spirituală*. Iar Eminescu exprimă, deocamdată, în ceea ce ne privește, suprema încordare creatoare. E drept, perspectiva maioresciană îl privilegia pe poet, îngropând contribuția gazetarului. Rămâne o întrebare de nedezlegat: *proza politică* a crescut pe trunchiul poeziei sau bogata vegetație ideatică a hrănit lirismul eminescian? De indiscutabil ecou, incomode, articolele sale se cuvin analizate cu creier „rece” (așa cum recomandă însuși Eminescu), luând distanța pe care ne-o îngăduie timpul scurs. Ele aparțin unei epoci și reflectă tensiunile ei. Erupțiile sentimentale, judecățile partizane se înscriu unor pasionale reacții politice. Marile sale polemici țin de o legătură placentară cu epoca și a le rupe din context înseamnă, implicit, a le falsifica. Așa cum, bunăoară, a fost deformat Eminescu, „trecut” prin codul unei ideologii mutilante și „tradus” în limbajul luptei de clasă, în numele „reducționismului ideologizant”. Sau cum, înainte (și poate și acum), a fost citit prin optică liberală. Dincolo de presiunea problemelor „la zi”, Eminescu își păstrează nealterată actualitatea. Ceea ce nu înseamnă că îmbrățișăm azi, fără control critic, toate ideile marelui poet-gazetar, doritor a stimula regenerarea națională.

Ca dovadă, într-o recentă tentativă exegetică, Daniel Ciurel³¹ pleacă de la premisa că proza jurnalistică a marelui poet are un obiectiv explicit persuasiv și, în consecință, *analiza retorică* este o *modalitate fecundă de cercetare*. Și mai observă, pe urmele altora, decalajul de receptare, defavorizând gazetăria, ocolită (deseori), cu o selecție tendențioasă, supusă unor abordări sectoriale și unor reducționisme păguboase, în numele etichetologiei; sau ispititoarelor anexări ideologice, făcând din Eminescu, apelat în toate împrejurările, un „precursor de serviciu”, tratat idolatru, sanctificat ori contestat vehement. E vorba, spuneam, de *vocații paralele*, beneficiind, în timp, de valorizări distorsionate, chiar divergente, pe suportul unor exegeze limitate, parțiale, fără putința cuprinderii întregului. Or, Eminescu – ne reamintea Monica Spiridon – trebuie citit în „zarea operei întregi”.

³¹ Daniel Ciurel, *Oratorul Eminescu. Structuri și strategii retorice în publicistică*, Timișoara, Edit. Mirton, 2011.

În cei șapte ani de gazetărie intensivă, acel „european al timpului său” (cum afirma Iorga), intrat în presă aproape întâmplător (zic unii), cu „o concepție definitiv formată” (aprecia D. Vatamaniuc), sensibil la frământările și temele epocii, în contextul profesionalizării presei, a trudit cu abnegație, rafinându-și nucleul ideatic. Publicistica sa reprezintă „o parte consistentă a operei”, nu are un statut subaltern. Prilej de a cerceta scriitura de presă a predecesorilor (majoritar scriitori) și coordonatele presei românești în epocă, identificând și evidențiind filiații și afinități, rolul speciilor publicistice vs devălmășia genurilor, strategiile expresive și impactul lor. Interesantă ni se pare paralela schițată între Eminescu și Titu Maiorescu. Dacă mentorul *Junimii* manevra arma logicii și se manifesta cu un academism rece, între granițele genului judiciar, Eminescu, mereu atent la „rădăcinile istorice ale evenimentelor” (după observația lui Mircea Eliade), se implică pasional, dovedind elocință demotică. Adevărat, prin amplificare retorică (*hybris*), mânat de „lirismul temperamental”, cade în excese pamfletare. Dar, notează D. Ciurel, dincolo de condiția de efemeridă a articolului de ziar, înrobit, de regulă, conjuncturilor, poetul-ziarist stăpânește suveran *arsenalul retoric*. *Analiza retorică integrală* propusă, pe cele trei axe (ethos, pathos, logos), oferă prilejul nimerit de a aduce în discuție însăși soarta retoricii ca sistem dinamic (precizări metodologice, concepte operaționale, strategii persuasive), vizând – conform definițiilor de manual – o comunicare eficientă, cu o armătură logică, aruncând în luptă și strategiile discursului agonice (cf. Marc Angenot): satirice, polemice, pamfletare, resursele oralității și desele trimiteri la „tezaurul paremiologic”. Eminescu, așadar, combină *ratio* cu *oratio* și rămâne, scrie apăsător D. Ciurel, un *model de ziarist complet*, predând posterității, prin militantismul său, lecția responsabilității.

Firește, nu îmbrățișăm ideea sciziunii, poetul și gazetarul locuind în aceeași ființă pasională, bolnavă de românism. Ca dovadă, junele Eminescu cerea, imperativ, „masca jos de la toți și de la toate” (v. *O scriere critică*); iar în articolul *În unire e tăria* condamna inacțiunea, lașitatea, cabotinajul, altfel spus „neenergia noastră” și, desigur, progresul „împrumutat”, condiția „mântuirii” fiind săvârșirea unirii, ca drept secular. Civilizația / civilizarea nu privea doar „clasa inteligentă”, după cum raționamentele străine, „răsărite din alte stări de lucruri” nu puteau înlocui *exercițiul propriei judecăți*. Chiar dacă, în focul polemicilor, articolele îmbrățișau fatalmente fragmentar elemente de doctrină, Eminescu, fidel unor idei fiziocratice, era un evoluționist, cerând *potriveala* cu „natura lucrurilor”. Nu putea fi încântat de „formele esteriore” (lipsite de „cuprins”) de vreme ce credea în *metodul genetic*, nu în cel dogmatic. Va lăuda, în consecință, „pana energetică” a lui Titu Maiorescu și efortul său asanator deși, ne amintim, *O scriere critică* ataca „școala” maioreșciană (nu însă și pe mentorul ei, elogiât scurt pentru „stilul bun și limpede” ori pentru „fineața feminină” a spiritului). Putem descifra în „natura ascunsă sub mască” (cum sună sintagma eminesciană) un corespondent al teoriei formelor fără fond. G. Ibrăileanu, în 1922, afirma neted că Eminescu a fost

întotdeauna „împotriva formelor nouă”. Constatarea se cuvine, credem, privită cu rezerve, deoarece deviza eminesciană, urmând pilda Angliei, ar fi impus „forme vechi, dar spirit pururea nou”; ceea ce însemna înprospătarea fondului, respingând „formele nouă ale civilizației apusene”, cele fără legătură cu fondul autohton. Poetul admitea însă că *aclimatizarea* ar fi cu puțință, că acele „forme nouă”, preluate – de regulă – pripit, „introduse ca o plantă exotică pe pământul nostru” (v. *Formă și fond*, în „Fântâna Blanduziei”, 11 decembrie 1888), s-ar putea autohtoniza în timp. Negreșit, „cu forme goale în locul fondului – scria temutul publicist –, nu se regenerează și nu se-ntărește o nație”. Dar noile forme îmbracă un conținut vechi, vizând același rezistent substrat organic; altminteri, efortul costisitor „de-a ajunge la civilizație” în absența condițiilor de cultură (care fac ca asemenea rezultate „să se producă de la sine”) conduce la degenerare și cere, nemilos, „scontul” timpului. Iată pricina pentru care publicistica inflexibilului Eminescu, ignorată ori rău citită, aparținând unui *conservator natural* (cum s-a spus), a fost expedită sub eticheta reacționarismului. Adulat sau blamat, „uitat” și reactivat, beneficiind de o receptare polarizată, considerat „un om de convingeri”, mânat de un simțământ impersonal, vizând *însănătoșirea țării* (cum îl vedea Radu Manoliu) sau, dimpotrivă, un „pamfletar regretabil” (e drept, „de idei”, descărcând în text o patimă politică „înjositoare”), taxat ca atare de E. Lovinescu, Eminescu, prin salahoria sa publicistică, a excitat gândirea românească și întregul spectru politic, rămânând, indiscutabil, un reper și consfințind – ca moștenire junimistă – tocmai triumful spiritului critic.

Totuși, acel „dispreț principial”, constatat de Șerban Cioculescu, însoțește și azi publicistica eminesciană, o zonă fie ocolită (sub alibiul că Eminescu ar fi *numai poet*, cum credea G. Panu), fie exploatată nemilos, deformată, nescutită de excese și erori, servind, se știe, toate cauzele. Sau, și mai rău, plasată și taxată – pe necitite, bănuim – sub spectrul nulității, rod al fanteziilor unui gazetar fără sistem, cu mintea bolnavă; zgomotoși, cotizanții la *main-stream*-ul *political correctness* își fac datoria. Falsa idolatrie, penibil encomiastică, ironizată de G. Călinescu, face, iată, casă bună cu oarba contestație, discreditând o personalitate poliedrică, fără efortul – deloc lesnicios – de a fi percepută în întregimea sa. Or, acest *conservator natural*, indubitabil un mare caracter și un uriaș gazetar, și-a iubit nația „așa cum este”, *sans phrase*. Iar generoasa *prismă eminesciană* nu și-a istovit resursele interpretative. E drept, pagina eminesciană ar fi, pentru unii, „cripta tuturor înțelepciunilor omenești”, încât – nota tot G. Călinescu – cel mai inocent cuvânt „e umflat de simboluri ca o rodie coaptă”³². Pentru alții, dimpotrivă, însăși „dezgroparea” articolelor ar fi un act de impietate. Săvârșind „impietatea”, cercetători devotați s-au chinuit să dea la iveală „lotul integral” (cf. D. Vatamaniuc), oferindu-ne astfel șansa unei cunoașteri complete, subliniind cu temei *paralelismul*

³² Vezi: G. Călinescu, *Cultura lui Eminescu*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, nr. 1–2/1956.

vocațiilor. Și, dacă urmărind diagrama publicisticii, departe de a fi un bloc monolitic, s-a propus, prin G. Ibrăileanu, etapizarea ei (culminația, inclusiv ideatică, fiind atinsă, neîndoielnic, în perioada petrecută la „Timpul”), e limpede că un pachet de idei directe călăuzește ferm scrisul eminescian. Chiar dacă acest „curs” al gazetăriei pare *a fi invers* comparativ cu apolinizarea creației poetice, sublinia D. Vatamaniuc.

Dar Eminescu nu fugea de/din Istorie, căzând într-un contemplativism pur, ascetic; el își asumă condiția tragică și exprimă, deopotrivă, *un destin cosmic și istoric*. Așa fiind, e limpede că Eminescu-gazetarul a trăit și a scris sub presiunea problematicii epocii sale, aflată, și ea, în „tranzițiune”. Chiar dacă, în timp, proza sa publicistică, cu deosebire, a suportat o ideologizare forțată și, deseori, o actualizare pervertitoare, filtrată partinic, gazetăria sa, despărțindu-se de tonul emfatic al predecesorilor, se cuvine analizată în întregul operei, evidențiind și *valoarea ei artistică*, cum propunea, în remarcabile analize stilistice, Monica Spiridon³³. Cu neostoită „pendulare euristică” între concret și abstract, scrisul eminescian convoacă și mijloacele teatralității, dar și „meșteșugul retoric”, desfășurând o îmbietoare cromatică lexicală. Impunând *jurnalismul profesionist*, Eminescu se bate pentru „discreditarea sofisticii”, nota tot Monica Spiridon; încât acumularea de probe devine, finalmente, un consistent *dosar judiciar*. Cu deosebire când era vorba de a demonstra autohtonă, Eminescu afirmând repetat și întemeiat, deloc străin de violențele de limbaj, că nu suntem „oamenii nimănu”.

Pornind de la aceste evidențe, încercând o „scanare” a mentalului românesc la nivelul imaginarului lingvistic violent, Ruxandra Cesereanu afla în Eminescu, și în publicistica sa de la „Timpul” (noiembrie 1877–iunie 1883), *un autor-cheie*³⁴. Pamfletar pătimaș și naționalist furibund, „aproape mistic”, Eminescu ar fi cultivat o publicistică inflamată, cu accese colerice, scrie autoarea clujeană. Bineînțeles, violențele de limbaj nu pot fi tăgăduite; ele explodează când în discuție intervin „atingerile” aduse românismului. Sau când „ziarismul” eminescian vitupera, cu pana „înmuiață în fiere”, în contra celor ce *vampirizau* trupul țării. Asprimea verbală e de înțeles când publicistul condamnă „cangrena morală” și molima demagogiei, când deplângea corupta viață politică și decăderea țării „otel”, degenerarea rasei (prin invazia „lepădăturilor” Fanarului, hiene și lipitori, în limbaj eminescian), a „gheșeftarilor și patrioților de meserie”, când, în fine, îngrijorat de soarta neamului, încerca a curma, fie și prin scris, „dezagregațiunea” provocată de veneticii românofagi. Cine cunoaște publicistica eminesciană știe prea bine că, încă în perioada începuturilor (1870–1876; colaborări la „Albina”, „Familia”, „Federațiunea”, „Convorbiri literare”, „Românul”), junele semnatar dovedea, în

³³ Monica Spiridon, *Mihai Eminescu. O anatomie a elocvenței*, București, Edit. Minerva, 1994; Monica Spiridon, *Eminescu-proza jurnalistică*, București, Edit. Curtea Veche, 2003.

³⁴ Ruxandra Cesereanu, *Imaginarul violent al românilor*, București, Edit. Humanitas, 2003, p. 13–26.

articolele încredințate, „agresivitate în ordinea ideilor”³⁵. În paginile „Federațiunii”, de pildă, probând curaj, vehemență, stringență logică, sub pseudonimul Varro, va publica trei articole (în intervalul 17 aprilie–11 mai: *Să facem un congres, În unire e tăria* și, în două numere, *Ecuilibrul*), ceea ce i-a și atras, precum se știe, un proces de presă la Pesta. Foarte tânăr, Eminescu blama principiul dualist, cerea – în numele „egalei îndreptățiri” – solidaritate cu celelalte națiuni, invocând principiul suveranității, și se dovedea familiarizat, printr-o documentare riguroasă, desigur, cu „încâlcitele probleme politice”. Sunt, așadar, argumente timpurii, solide, în a vesteji imaginea unui Eminescu rupt de realități. Ceea ce va confirma travaliul gazetăresc ulterior, mereu exigent; fie risipit într-un „mozaic jurnalistic”³⁶ în etapa ieșeană, fie acreditând maturizarea jurnalismului politic la noi, cu patos participativ, dezvoltând câteva linii tematice în anii petrecuți în redacția „Timpului”. Acolo, poetul, mereu interesat de „viața ideilor” (agitând opinia publică) va fi, de fapt, într-o „opозиție dublă”³⁷, atât față de liberali și partidul lor (radicalii roșii, în special), aruncând în arenă soluția „scopirii”, cât și față de tabăra conservatoare. Ca „profet mânios”, Eminescu va trece, cu vervă pamfletară, de la „animalizarea” adversarilor³⁸ la „demonizarea” lor³⁹, angajând „Timpul” în dure campanii de presă.

Din păcate, „vecinica noastră neașezare”, importul de instituții și idei, preferința pentru „forme goale în locul fondului” nu permanentizau, avertiza publicistul, doar *inadecvarea*, ci conduceau la *falsificarea* spiritului românesc. Și poate că avea dreptate Cristian Livescu când cerea, ușor amuzat, *două* biografii eminesciene, despărțind scriitura angajată, criticismul virulent, eruptiv în publicistică de idealitatea poeziei, îndatorată unei cunoașteri oniric-vizionare, plonjând în lumile imaginarului.

³⁵ Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Eminescu – Viața*, ediție îngrijită de Dumitru Irimia, Mănăstirea Putna, Edit. Nicodim Caligraful, vol. 1, 2009, p. 95.

³⁶ V. Ilinca, *Stilul publicistic eminescian*, Suceava, Edit. Universității Suceava, 2004, p. 176.

³⁷ *Ibidem*, p. 174.

³⁸ Ruxandra Cesereanu, *op. cit.*, p. 21.

³⁹ *Ibidem*, p. 25.

**MODELAREA SISTEMULUI EDUCAȚIONAL
ÎN DEZBATERILE PARLAMENTARE DIN ROMÂNIA
ÎNTRE 1919–1929.
PROPUNERI DE MODERNIZARE A ȘCOLII SECUNDARE**

Diana-Gabriela Reianu

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
Facultatea de Studii Europene

Abstract. This paper aims to achieve an analysis of the measures taken at the secondary level of education in the first decade of interwar period, underlining that despite the economic, social and political difficulties faced by Romania after World War I, education and culture were seen as tools that grind humanity and create the pillars of the society. This study emphasizes the interest of the legislative power to promote education in order to raise the cultural level of the masses, focusing on the main movements made toward the adoption of fundamental laws that organize studies in secondary schools.

Therefore, it examines educational policy in terms of renewal and modernization at the secondary level of education, marking initiatives that advocated the role of schools in shaping the masses and the importance of educational reform in the general welfare of the Romanian society. Overall, it became obvious that in the search for adequate material, social, financial, economic or agricultural solutions, the consolidation can be accomplished only by a deep moral reform, reform which cannot be achieved other way than by school.

Key words: education, legislation, Parliament, Romania, reform.

În contextul ideii că educația și cultura sunt instrumente de bază în procesul de formare a resursei umane a unei comunități, reforma educațională apare ca o prioritate în orice societate. Pornind de la informațiile ce privesc modul de organizare a învățământului din România de dinainte de Primul Război Mondial, precum și de la dezbaterile parlamentare interbelice, de la inițiativele legislative și legile adoptate în această perioadă, studiul de față își propune să refacă linia evolutivă din planul ideilor și principiilor care i-au călăuzit pe politicienii români din anii '20, pentru a configura politica educațională și situația învățământului românesc la acea vreme.

Starea învățământului secundar și nevoile curente ale educației din România acelor ani au fost evidențiate pe parcursul dezbaterilor parlamentare interbelice, atât în discursurile reprezentanților guvernului, cât și în cele ale opoziției. P.P. Negulescu, de pildă, ministrul Instrucțiunii Publice în perioada martie 1920 – decembrie 1921, sintetiza astfel neajunsurile învățământului secundar: „1. Lipsa unei articulații mai organice și a unei mai nesimțite tranziții spre celelalte grade de învățământ. 2. O prea unilaterală cultură intelectuală și mai ales prea multe limbi străine deodată. 3. Articulația dintre ciclul inferior și cel superior este iarăși prea puțin definită și neprecis adaptată scopului; în orice caz, ea este pusă cu cel puțin un an mai târziu decât ar trebui. 4. Principiul bifurcației sau al trifurcației cursului superior liceal în cunoscutele secțiuni – «clasică», «modernă» și «reală», sau și mai curioasa «clasică-modernă» de la externatele de fete – nu corespunde decât în mod cu totul superficial diversității aptitudinilor sufletești ale tinerilor și nici nu le înlesnește o pregătire îndestulătoare în vederea specialităților universitare. 5. Diferența ce se face între externatele secundare de fete și gimnaziile sau liceele de băieți, de asemenea nu corespunde nici adevăratului scop ce trebuie să urmărească școala secundară, nici practicei și realității. 6. Durata cursului secundar este prea mare. 7. Lipsa de emulație și anonimatul stăpânesc într-o măsură prea mare munca profesorilor de școală secundară. 8. La toate acestea, în sfârșit, trebuie să mai adăogăm că prin unirea cu țările surori, învățământul nostru secundar nu mai înfățișează acum o organizare unitară.”¹

Opinia unanimă a parlamentarilor și a reprezentanților puterii era că învățământul secundar necesita o amplă reformă. Aceasta s-a înfăptuit pe parcursul primului deceniu interbelic prin legiferarea învățământului din gimnazii și licee și a modului de organizare a examenelor de admitere, sfârșit de an și bacalaureat. În continuare, ne vom concentra atenția asupra a două mari propuneri legislative dezbătute pe parcursul primului deceniu interbelic în Parlamentul României Mari, și anume: legea bacalaureatului din aprilie 1925 și legea învățământului secundar din mai 1928.

1. LEGEA BACALAUREATULUI DIN 1925

O propunere concretă de reformare a modului în care se desfășura examenul de absolvire a ciclului secundar de studii a reprezentat-o legea bacalaureatului din aprilie 1925. Dezbaterile parlamentare care au avut loc în jurul acestei legi au fost însoțite adeseori de analize detaliate ale stării precare a învățământului și ale cauzelor care au determinat-o. Constantin Angelescu, ministrul Instrucției Publice, afirma:

¹ P. P. Negulescu, *Reforma învățământului. Proiecte de legi*, ediția a II-a, București, Edit. Casei Școalelor, 1927, p. 145–153.

„Este de netăgăduit că nivelul studiilor în școlile secundare, în urma războiului a scăzut. Această scădere este datorată la două cauze principale [...] Prima cauză era inerentă situației de după război: era datorată înmulțirii școlilor și lipsei membrilor corpului didactic cu pregătirea necesară pentru aceste noi școli; înmulțirii elevilor și lipsei lor de pregătire serioasă anterioară; muncii istovitoare a membrilor corpului didactic prin încărcarea lor cu prea multe ore de curs [...] și, în fine, mentalității speciale, stării de nevroză postbelică, observată în toate țările, dar cu deosebire în țările care au avut mai mult de suferit, cum a fost țara noastră. Cea de a doua cauză ține, credem noi, de unele dispoziții din legea învățământului secundar [...]; aceste dispoziții se referă la suprimarea examenelor între clase și lipsa de selecție a elevilor în cursul superior al liceului, precum și la suprimarea examenului de bacalaureat.”²

Situația corpului didactic din învățământul secundar a fost pusă în discuție de deputatul C. Spânișteanu, cu referire specială la ocuparea posturilor cu personal calificat: astfel, din 947 catedre vacante în învățământul secundar fuseseră ocupate cu titulari doar un număr de 254, rămânând vacante 693, adică aproximativ 73%. Aceste date nu includeau catedrele de dexterități și cele de limba română și latină, unde se înregistra, de asemenea, o situație dezastruoasă (pentru limba română, din 203 catedre au fost ocupate doar 54, o situație similară înregistrându-se și în cazul catedrelor de matematică³.)

Edificator în cadrul demersurilor premergătoare adoptării Legii bacalaureatului a fost raportul lui Șt. C. Ioan, prezentat în Camera Deputaților în 18 februarie 1925, care sintetiza problemele cu care se confrunța sistemul educațional românesc. Raportul susținea propunerea legislativă a ministerului, subliniind faptul că respectivul proiect de lege aduce modificări unei legislații vechi de peste 20 de ani, legiferând și modificări în sistemul de promovare a elevilor, desființând examenele de absolvire a gimnaziului și liceului și înlocuind examenul de absolvire a gimnaziului cu un examen de admitere în clasa a cincea de liceu, iar pe cel de absolvire a liceului cu un examen de bacalaureat. Planul de remediere propus includea și reintroducerea examenelor anuale și notarea elevilor cu note de la 1 la 10. Același raport oferă și suportul susținerii sale, motivația acesteia constând în rezultatele precare obținute în contextul legii vechi:

„Dacă la introducerea trifurcării și la desființarea acestui important examen de sinteză așa de folositor cum este bacalaureatul vom mai adăuga desființarea examenului anual de clasă, notarea cu predicate (calificative –

² *Dezbaterile Adunării Deputaților (D.A.D.), ses. ordinară 1927–1928, șed. din 13 martie 1928, „Monitorul Oficial”, Partea a III-a, nr. 69 din 19 mai 1928, p. 2.077–2.078.*

³ *D.A.D., ses. ordinară 1923–1924, șed. din 29 decembrie 1923, „Monitorul Oficial”, Partea a III-a, nr. 43 din 5 februarie 1924, p. 1.108.*

n.n), care îngăduie o prea mare indulgență a profesorilor, punerea notei unui profesor la votul conferinței atunci când se fac promoțiile (promovările – n.n) anuale, acordarea etatizării la prea multe școli particulare, indulgența obișnuită a unor comisii de examinare a particularilor, admiterea elevilor domiciliați în o localitate care are liceu să dea examen particular în cine știe ce localitate din țara întreagă și a-și încerca acolo norocul sau chiar a merge la sigur, iată principalele cauze cari au făcut să scadă nivelul promoțiilor.”⁴

Modificările aduse de proiectul Legii bacalaureatului din 1925 au fost rezumate de Constantin Angelescu în *Expunerea de motive*, în care se sublinia că desființarea examenului de absolvire a cursului secundar inferior și instituirea unui examen de admitere în liceu „va pune stavilă năvalei tuturor absolvenților gimnaziului spre cursul superior de liceu și, implicit, spre universitate”. „Dacă gimnaziul trebuie să rămână larg deschis orișicui, el fiind laolaltă cu cursul primar superior o întregire a cunoștințelor din învățământul primar pe cari toți românii trebuie să le posede, liceul propriu-zis trebuie rezervat celor ce au aptitudinile trebuitoare pentru apropierea unei culturi mai înalte, și aceasta în marginile trebuințelor reale ale organismului nostru de stat. Altminteri contribuim la crearea unui proletariat intelectual numeros, cu o pregătire superficială și cu o mentalitate primejdioasă.” Instituirea examenului de bacalaureat urmând verificarea cunoștințelor dobândite de elevi în cursul liceului, servind atât elevilor, „ca un prilej de concentrare și de sintetizare a cunoștințelor dobândite în liceu, cât și ca un mijloc de control al activității profesorului”⁵.

În cadrul discuțiilor purtate în Camera deputaților pe marginea prevederilor cuprinse în respectivul proiect de lege, P. Gârboviceanu a exprimat foarte clar leitmotivul bacalaureatului, prin remarcă: „Să ferim țara aceasta, să ferim statul nostru de declassați; să nu mai lăsăm să dea năvală la universitate toată școlăria pregătită și nepregătită. Lipsa de pregătire serioasă pentru viață e un dezastru și pentru individ și pentru societate”, adăugând că „prin acest proiect de lege se iau toate măsurile pentru ca universitățile noastre să primească numai studenții merițiți”⁶.

Critici virulente la adresa proiectului au adresat reprezentanții minorităților naționale, Frantz Kräuter și Hans Otto Roth⁷, opinând că bacalaureatul nu va stabili dacă absolvenții școlilor secundare au dobândit, cu adevărat, o gândire independentă și liberă, dacă s-au format ca personalități intelectuale, și subliniind

⁴ D.A.D., ședința din 18 februarie 1925, „Monitorul Oficial”. Partea a III-a, nr. 65 din 12 martie 1925, p. 1.557.

⁵ *Ibidem*, p. 1.559.

⁶ *Ibidem*, p. 1.569, col. I-III.

⁷ *Ibidem*, p. 1.563–1571.

că aceste lucruri nu pot fi constatate prin examene și în niciun caz prin astfel de examene în care „bieții elevi sunt mânați ca o turmă cu sutele într-un oraș străin și sunt examinați de niște profesori absolut străini de școală, care încă în viața lor nu au avut nici cea mai mică atingere cu candidații. Astfel de examene sunt bazate numai și numai pe șanse și antrenament și pe nicio altă pregătire serioasă.”⁸ În opinia celor doi, acest proiect de lege nu-și avea locul în absența unei legi de unificare a învățământului secundar.

Un alt discurs critic la adresa proiectului a fost cel al lui I. Lupaș, care considera propunerea legislativă ca fiind o elaborare pripită, socotind regretabil faptul că inițiatorii săi nu citiseră raportul general anual asupra învățământului publicat de Spiru Haret în 1884, pentru a-și orienta demersul în conformitate cu specificațiile acestuia⁹. Menționând faptul că acest proiect de lege ar fi trebuit întocmit după consultarea opiniei „tuturor elementelor de valoare ale corpurilor didactice” și după obținerea acordului acestora, I. Lupaș nu s-a pronunțat împotriva examenului de bacalaureat în sine, ci doar împotriva „modalităților de aplicare prevăzute în acest proiect”. El declara, în acest context, că „nu putem admite introducerea unui asemenea sistem centralizator acum, când descentralizarea trebuie să fie norma călăuzitoare în administrația școlară”, adăugând:

*„Noi știm că domeniul școlar este un domeniu sufletesc, delicat, în care trebuie mai multă liniște și o atmosferă mai senină. Dar cu astfel de comisii și paracomisii, cu inspectori și suprainspectori, de multe ori de prisos pentru progresul învățământului nu se va putea crea niciodată acea atmosferă senină care să dea posibilitatea profesorului să muncească cu plăcere, cu devotament și cu entuziasm. Și apoi mai trebuie spus un lucru pe care d. ministru ar fi fost bine să-l facă de când a ajuns la cârma chestiunilor școlare în țara noastră. Trebuia să vină imediat cu o lege pentru îmbunătățirea situației materiale a corpului didactic.”*¹⁰

O altă remarcă critică viza faptul că respectivul proiect de lege era un *numerus clausus*, deoarece împiedeca, prin examenul de bacalaureat, intrarea în universitate. În replică, C-tin Angelescu declara că, în concepția sa, nu poate fi vorba de *numerus clausus* atunci când sunt împiedecați să ajungă la universitate cei care nu merită, făcându-se o selecție în favoarea celor buni.

Ștefan C. Ioan, raportor și susținător al proiectului, a subliniat necesitatea adoptării legii în condițiile scăderii permanente a nivelului de pregătire a elevilor, a nevoii de ameliorare a învățământului de toate gradele:

⁸ *Ibidem*, p. 1.572, col. I.

⁹ Pentru detalii, vezi D.A.D., ședința din 18 februarie 1925, discurs publicat ulterior în „Monitorul Oficial”, Partea a III-a, nr. 67 din 17 martie 1925, p. 1.611, col. I-II.

¹⁰ *Ibidem*, p. 1.611–1.613.

„Astăzi, școala noastră secundară trece prin o criză acută în urmă desființării examenelor de clase, în urma etatizării acordată cu indulgență la prea multe școli, în urma ușurinței cu care se trec examenele în învățământul particular [...] în urma ținerii de mântuială a examenelor așa-zise de capacitate sau de absolvire, în urma introducerii notării cu predicate în loc de cifre de la 1–10, și față cu posibilitatea pentru un copil dintr-un oraș cu liceu să treacă toate examenele până la ultima clasă, în altă localitate cunoscută prin extrema indulgență a examinerilor [...] Cu o grabă vertiginoasă, elevul trece de la clasa I primară până la universitate, de cele mai multe ori nepregătit și mai ales nedepins a învăța și a munci; nedisciplinat, căci disciplina nu se capătă decât din deprinderea de a munci. La universități, din acei 30.000 de studenți ce avem azi, nu știu dacă măcar a zecea parte posedă pregătirea trebuitoare.”¹¹

2. LEGEA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI SECUNDAR DIN 1928¹²

Reforma învățământului secundar a fost elaborată sub auspiciile Partidului Național Liberal și înfăptuită la sfârșitul primului deceniu interbelic, cu contribuția importantă a ministrului Instrucției Publice, dr. C-tin Angelescu. În cuprinsul *Expunerii de motive*¹³ cu privire la Legea învățământului secundar din 15 mai 1928, au fost oferite statistici despre învățământul din Bucovina, Basarabia, Transilvania și Vechiul Regat, configurându-se o imagine de ansamblu a situației școlii secundare, a efectivelor de elevi și profesori din România momentului respectiv.

Conform acestor statistici, în învățământul secundar din Bucovina, în 1914, funcționau 16 școli secundare de stat, dintre care 10 licee clasice de băieți (două germane, unul cu o secție româno-germană, trei româno-germane, două ruteano-germane, unul rutean), patru licee germane de fete, două școli reale germane și patru școli secundare particulare, dintre care două licee germane de băieți (cu 8 clase), un liceu german de fete (cu 8 clase), un liceu german de fete (cu 6 clase). Elementul alogen era prezent în școlile din Bucovina, românizarea școlilor secundare făcându-se treptat. Astfel, în 1927–1928 în Bucovina existau 19 școli secundare de stat (12 licee moderne de băieți, patru școli secundare de fete gradul II, două licee reale, un gimnaziu) și șapte școli secundare particulare (patru licee moderne de băieți și trei licee de fete).

¹¹ D.A.D., ședința din 20 februarie 1925, „Monitorul Oficial”, Partea a III-a, nr. 67 din 17 martie 1925, p. 1.605, col. I-II.

¹² A se vedea „Monitorul Oficial”, Partea a III-a, nr. 69 din 19 mai 1928.

¹³ Pentru detalii, vezi D.A.D., *Expunerea de motive cu privire la reforma învățământului secundar*, ședința de marți, 13 martie 1928, sesiunea ordinară 1927–1928, „Monitorul Oficial”, Partea a III-a, nr. 69 din 19 mai 1928, p. 2.003–2.106.

Tabelul 1

Numărul școlilor secundare din Bucovina sub Austria, înainte de 1918, și după Unire, în 1922–1923 și 1927–1928¹⁴

Nr. crt.	Anul școlar	Felul școlii	Școli			Elevi			Profesori		
			Gimnazii	Licee	Total	Gimnazii	Licee	Total	Gimnazii	Licee	Total
1	1913–1914	De stat	1	15	16	–	7.440	7.440	–	408	408
		Particulari	–	4	4	–	236	236	–	35	35
		Total	1	19	20	–	7.676	7.676	–	443	443
2	1923–1924	De stat	1	18	19	137	6.815	7.052	7	338	445
		Particulari	–	6	6	–	1.402	1.402	–	113	113
		În familie	–	–	–	–	1.038	–	–	–	–
		Total	1	24	25	137	9.255	8.454	7	451	558
3	1927–1928	De stat	1	18	19	155	7.602	7.757	8	443	451
		Particulari	–	7	7	–	1.063	1.063	–	140	140
		În familie	–	–	–	–	2.106	–	–	–	–
		Total	1	25	26	155	10.771	8.820	8	583	591

Tabelul 2

Învățământul profesional în Bucovina după Unire¹⁵

Nr. crt.	Felul școlii	1923–1924			1927–1928		
		Școli	Elevi	Prof. și maestri	Școli	Elevi	Prof.
1	Școli superioare de comerț	3	468	40	5	500	57
2	Școli elementare de comerț	–	–	–	–	–	–
3	Școli de curs seral și duminică	–	–	–	–	–	–
4	Școli elementare de meserii	8	299	43	13	851	98
5	Școli inferioare de meserii						
6	Școli superioare de meserii						
7	Școli profesionale de fete	7	159	22	12	357	43
8	Școli de menaj	–	–	–	–	–	–
9	Școli elementare de comerț, de fete	–	–	–	–	–	–
10	Școli superioare de comerț, de fete	–	–	–	–	–	–
11	Total	18	926	105	30	1.708	198

¹⁴ *Ibidem*, p. 2.037.

¹⁵ *Ibidem*.

În Basarabia, învățământul secundar fusese organizat după modelul rusesc, în care existau licee clasice și reale, legea din 1902 transformând liceele clasice în licee moderne. Școlile medii, înființate prin legea din 1828, s-au transformat în 1872 în școli orașenești, fiind reorganizate în 1912. În 1917–1918 s-a hotărât introducerea limbii române ca obiect de învățământ în toate școlile și liceele din Basarabia, începând să funcționeze câteva școli cu limba română. În 1918 s-a proclamat Directoratul învățământului din Chișinău, a fost ruptă legătura cu autoritatea școlară din Odessa și hotărâtă românizarea întregului învățământ din Basarabia. Situația școlilor secundare în 1914 se prezenta astfel: 46 școli secundare de stat (16 licee de băieți, nouă licee de fete, 13 școli medii de băieți, două școli medii de fete, șase școli medii mixte) și 19 școli secundare teoretice particulare (cinci licee de băieți, 11 licee de fete, trei școli medii de băieți). În 1927–1928 existau 63 școli secundare de stat și 30 școli secundare particulare. Principala problemă a învățământului în Basarabia era lipsa profesorilor români.

Tabelul 3

Numărul școlilor secundare în Basarabia, în timpul stăpânirii rusești, la 1914¹⁶

Nr. crt.	Felul școlii	Școli			Elevi			Profesori		
		Licee	Medii	Total	Licee	Medii	Total	Licee	Medii	Total
1	De stat	25	21	46	6.578	2.939	9.517	435	187	622
2	Particul. cu drept de Stat	5	–	5	1.518	–	1.518	95	–	95
3	Particul. fără drept de Stat	11	3	14	–	–	–	–	–	–

Tabelul 4

Numărul școlilor secundare, al elevilor și al profesorilor în Basarabia, după Unire¹⁷

Nr. crt.	Anul școlar	Felul școlii	Școli			Elevi			Profesori		
			Licee	Medii	Total	Licee	Medii	Total	Licee	Medii	Total
1	1920–1921	De stat	26	33	59	7.705	313	8.018	462	280	742
		Școli particulare	27	4	31	4.914	416	5.330	439	7	446
		Elevi pregătiți în familie	–	–	–	1.024	–	1.024	–	–	–

¹⁶ *Ibidem*, p. 2.041.

¹⁷ *Ibidem*.

Nr. crt.	Anul școlar	Felul școlii	Școli			Elevi			Profesori		
			Licee	Medii	Total	Licee	Medii	Total	Licee	Medii	Total
		Total	53	37	90	13.643	729	14.372	901	287	1.188
2	1922–1923	De Stat	25	35	60	8.721	3.653	12.374	486	267	753
		Școli particulare	47	6	53	6.549	165	6.714	627	13	640
		Elevi pregătiți în familie	–	–	–	1.497	116	1.613	–	–	–
		Total	72	41	113	16.767	3.934	20.701	1.113	280	1.393
3	1926–1927	De stat	38	25	63	11.901	4.108	16.009	636	254	890
		Școli particulare	29	1	30	3.099	168	3.267	559	8	567
		Elevi pregătiți în familie	–	–	–	749	11	835	–	–	–
		Total	67	26	93	15.749	4.287	20.036	1.195	262	1.457

Tabelul 5

Numărul școlilor profesionale, al elevilor și profesorilor în Basarabia, după Unire¹⁸

Nr. crt.	Felul școlii	1923–1924			1925–1926		
		Școli	Elevi	Prof.	Școli	Elevi	Prof.
1	Școală elementară comercială	2	61	19	6	580	58
2	Școală practică comercială						
3	Școală superioară comercială						
4	Școală profesională comercială	8	685	78	8	1.238	8
5	Școală meserii elementară	13	624	139	17	1.185	202
6	Școală meserii inferioară						
7	Total	23	1.370	226	31	3.003	268
8	Școli particulare	2	–	–	1	–	–
9	Total	2	–	–	1	–	–
10	Total general	25	1.370	226	32	3.003	268

Evoluția învățământului din Transilvania cuprinde două perioade: perioada influenței austriece, care durează până la 1867, și perioada acțiunii maghiare propriu-zise, de la 1867 până la marele război¹⁹. Pe teritoriul Ardealului, în prima perioadă, întâlnim școli episcopale latinești în Alba-Iulia și Oradea-Mare, familiile nobiliare române din această provincie înscriindu-și copiii în asemenea școli, pentru a dobândi cultura latinească a epocii și pentru a deveni actori în viața

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ *Ibidem*, p. 2.042.

statului maghiar (ex. familiile Corvin, Chinezu, Josika, Olah, Nopcea etc.). În Transilvania au existat, de asemenea, școli elementare și gimnaziale întemeiate de biserica protestantă, școli secundare întemeiate de sașii transilvăneni, la Sibiu și Brașov, gimnaziile întemeiate de biserica reformată în Aiud, Orăștie, Târgu-Mureș, Satu-Mare etc., precum și câteva gimnaziile catolice, la Oradea, Cluj și Alba-Iulia. Au fost înființate școli secundare catolice de către iezuiți, care, în 1773, aveau deja 41 de asemenea școli, conducând cea mai mare parte din învățământul secundar din Ungaria și Transilvania, alături de ei câștigând teren și Ordinul Piaristilor. Maria Terezia a fost cea care a trecut învățământul la stat, stabilindu-se în 1777 (*Ratio educationis* I) bazele instrucțiunii publice din Ungaria pe principiile: „*Statul are datoria de a crea și susține școli*”, „*guvernul este în drept a conduce și a controla toate școlile din țară, atât cele de stat cât și cele confesionale*”, și „*școlile de același grad trebuie să aibă în întreaga țară același program*.”²⁰ Școlile secundare aveau șapte clase și erau școli gramaticale, gimnaziile sau gimnaziile capitale, în funcție de cursurile urmate. O radicală reformă școlară s-a produs la 1848–1849 (legea Entwurf), după schimbările din Imperiul Austro-Ungar punându-se bazele învățământului secundar în Austria, Ungaria și Transilvania până la 1868, când a fost introdusă legea învățământului primar a lui Eötvös, respectiv 1883 când a fost introdusă legea învățământului secundar a ministrului Trefort. Legea Entwurf a stabilit cele două tipuri de școli secundare, gimnaziile și clasico-moderne cu 8 clase și școlile reale cu 6 clase, precum și examenul de maturitate după terminarea studiilor secundare.

Prima școală secundară românească din Ardeal a fost liceul din Blaj, fondat de Petru Pavel Aron în 1754. Școlile românești au început să se dezvolte după 1848, când, cu ajutorul lui Andrei Șaguna, școlile ortodoxe au fost scoase de sub jurisdicția arhiepiscopului romano-catolic din Alba-Iulia. Datorită lui Șaguna s-a înființat la Brașov, în 1850, primul liceu ortodox românesc, el solicitând înființarea și a altor 18 școli secundare românești, la Sibiu, Deva, Cluj, Brașov, Alba-Iulia, Sighișoara, Abrud, Tg.-Mureș etc.

După 1867, guvernul maghiar preia acțiunea de îndrumare a școlii, urmărind maghiarizarea tuturor locuitorilor țării. Învățământul secundar din Ungaria și din Ardeal a fost organizat prin legea din 1883, care impunea un plan unitar de învățământ pentru toate liceele. Școlile secundare au fost divizate în școli secundare la dispoziția statului, școli sub conducerea statului și școli autonome (ale sașilor, ale statului catolic, ale reformaților și cele greco-orientale). În anul 1883 existau în Ardeal patru licee și două gimnaziile românești, numărul lor rămânând același până la 1918.

La o privire de ansamblu, structura școlilor secundare pe teritoriul Ardealului sub regimul ungar se prezenta astfel: 66 licee (25 de stat și 41 confesionale, dintre care 14 romano-catolice, 10 reformate, două unitariene, două greco-catolice, trei

²⁰ *Ibidem*, p. 2.044.

ortodoxe, unul fundațional, nouă evanghelice-luterane), dintre care 58 de băieți și opt de fete. Din totalul de 66 de licee, în 51 limba de predare era maghiara, în șase româna, iar în nouă germana.

„Tendința politicii școlare ungare se vede deci clar din aceste cifre. În vreme ce cele 3½ milioane de români aveau numai 4 licee și 2 gimnazii; sașii cu o populație de 250.000 aveau 9 licee și gimnazii; iar ungurii, la o populație de 1.300.000 în care intrau și evreii și șvabii maghiarizați, aveau 51 licee, gimnazii și școli reale.”²¹

Statistica oficială din 1914 arată că sub regimul ungar au funcționat 110 școli civile, 100 din ele având limba de predare maghiară, 10 altă limbă, și anume: șapte – limba germană, trei – limba română.

„Întreg poporul românesc din Ardeal avea deci 3 școli civile, pentru 3½ milioane locuitori, deci o școală la peste un milion de locuitori, pe când 1.330.000 unguri posedau 102 asemenea școli. Niciuna din școlile de stat nu avea altă limbă de predare decât limba maghiară, în școlile evreiești de asemenea se preda în ungurește.”²²

După 1919, s-a pus problema preluării școlilor de către statul român, naționalizării lor și înființării de noi școli românești, această sarcină revenind Directoratelor regionale, instituite în 5 iulie 1919, la Sibiu, Cluj, Timișoara și Oradea. Ca urmare a activității acestora, în anul școlar 1923–1924 existau în Ardeal 33 licee de băieți și 11 gimnazii, 15 școli secundare pentru fete (în total 59 școli secundare de stat). Numărul elevilor români a crescut spectaculos, de la 86 înainte de 1918 la 821 în 1927. Numărul școlilor a sporit de 11 ori, al elevilor de 10 ori și al profesorilor de aproape 12 ori. În anul școlar 1927–1928 funcționau 135 școli secundare de stat și 91 școli secundare particulare.

Situația corpului profesoral s-a schimbat și ea după Unire, acesta trebuind să satisfacă cerințele celor 36 licee și 58 școli civile. Pentru pregătirea cadrelor didactice au fost organizate cursuri, au fost aduși profesori din Vechiul Regat, profesori pensionari sau profesori de dinainte de Unire, astfel că la 1 ianuarie 1922 funcționau 622 profesori la liceele și școlile secundare din Transilvania și 93 la școlile confesionale românești. Dacă la 1914 nu exista niciun liceu și nicio școală civilă românească de stat (erau doar nouă școli confesionale), în anul școlar 1922–1923 erau deja 82 licee și 42 școli civile românești de stat (și doar șapte confesionale), pentru ca în 1926–1927 să existe 92 licee și 31 școli civile românești de Stat (șapte confesionale). Numărul elevilor români la școlile de stat a ajuns de la niciunul în 1914 la 20.404 în 1922–1923 și 21.645 în anul școlar 1926–1927.

²¹ *Ibidem*, p. 2.051.

²² *Ibidem*, p. 2.053.

Cât privește situația învățământului secundar în Vechiul Regat, în anul școlar 1914–1915 existau 56 de școli secundare de stat (23 de gimnazii și 33 de licee) și 62 școli secundare particulare, pentru ca în 1926–1927 numărul lor să atingă cifra de 148 școli secundare de stat (42 gimnazii, 106 licee) și 39 particulare (licee), cu un număr de 64.087 elevi la cele de stat și 6.892 elevi la cele particulare.

Tabelul 6

Numărul școlilor secundare, al elevilor înscriși și al profesorilor din Vechiul Regat înainte și după Unire²³

Nr. crt.	Anul școlar	Felul școlii	Școli			Elevi			Profesori		
			Gimnazii	Licee	Total	Gimnazii	Licee	Total	Gimnazii	Licee	Total
1	1914–1915	De stat	23	33	56	1.503	10.008	11.508	47	724	771
		Particulare	–	62	62	–	5.247	5.247	–	–	–
		Total	23	95	118	1.503	15.255	15.255	47	724	771
2	1920–1921	De stat	17	64	84	2.719	29.524	32.243	139	1.227	–
		Particulare	–	58	58	–	7.379	7.379	–	917	917
		Pregătit în familie	–	–	–	–	10.420	10.420	–	–	–
		Total	17	122	142	2.719	47.323	47.323	139	2.144	2.283
3	1922–1923	De stat	29	88	117	4.892	41.482	46.374	276	1.595	1.871
		Particulare	–	43	43	–	6.460	6.460	–	680	680
		Pregătit în familie	–	–	–	–	11.210	11.210	–	–	–
		Total	29	131	160	4.892	59.152	64.044	276	2.275	2.551
4	1926–1927	De stat	42	106	148	8.750	55.237	64.087	364	1.863	2.227
		Particulare	–	39	39	–	6.892	6.892	–	684	684
		Pregătit în familie	–	–	–	–	10.815	10.815	–	–	–
		Total	42	145	187	8.750	72.944	81.794	364	2.547	2.911

Școlile profesionale de stat dominau în Vechiul Regat, înainte de Unire, în 1914–1915 erau 144 (de agricultură, de comerț, curs seral, inferioare de meserii, superioare de meserii, de gospodărire rurală, de menaj etc.), cu 7.274 elevi înscriși și 586 profesori și maștri; în anul 1923–1924 se înregistrează un număr de 171 școli cu 19.184 elevi și 1.334 profesori, iar în 1925–1926 cifrele ajung la 233 școli profesionale de stat cu un efectiv de 30.575 elevi și 2.144 profesori²⁴.

²³ *Ibidem*, p. 2078.

²⁴ *Ibidem*, p. 2079.

La o privire de ansamblu, Ardealul stătea cel mai bine la numărul școlilor secundare de stat și particulare și la numărul elevilor înainte de Unire. Statisticile arată o creștere a numărului de școli în anul școlar 1922–1923, Ardealul având din nou cifrele cele mai mari (140 școli de stat, 104 școli particulare), pentru ca în 1926–1927 numărul școlilor să rămână aproximativ același.

Tabelul 7

Tablou recapitulativ al școlilor secundare și civile din întreaga țară înainte și după Unire²⁵

Nr. crt.	Felul școlii	Ținutul	1914–1915			1926–1927		
			Școli	Elevi	Profesori	Școli	Elevi	Profesori
1	De stat	Vechiul Regat	56	11.508	771	148	64.087	2.227
		Ardealul	96	21.952	1.011	139	25.810	1.518
		Bucovina	16	7.440	408	19	7.757	451
		Basarabia	46	9.517	622	63	16.009	890
		Total	214	50.417	2.812	369	113.663	5.086
2	Școli particulare	Vechiul Regat	62	5.247	–	39	6.892	684
		Ardealul	80	18.919	925	101	20.273	1.251
		Bucovina	4	236	35	7	1.063	140
		Basarabia	5	1.518	95	30	3.099	567

Revenind la prevederile proiectului Legii învățământului secundar, prezentăm în continuare principalele argumente care militau pentru adoptarea sa, precum și unele critici ce i-au fost aduse de către parlamentarii români ai perioadei.

Importanța proiectului rezida în faptul că impunea modificarea duratei liceului, stabilită prin legea lui S. Haret la 8 ani, reducând, în speță, durata gimnaziului de la 4 la 3 ani. Proiectul a păstrat diviziunea școlii secundare în cele două cicluri, gimnazial și liceal propriu-zis, pentru a nu limita accesul în școala secundară a copiilor din rural, gimnaziul fiind considerat absolut necesar pentru ridicarea păturii rurale. În viziunea legiuitorului, gimnaziul era o școală unică, comună, de unde se ramificau apoi cele două ramuri de învățământ, teoretic și aplicat. De asemenea, legea institua liceul unitar, renunțându-se la trifurcarea sa în secțiile clasic, real și modern, pe baza unor studii care evidențiaseră faptul că această formă de organizare a liceului nu produsese cele mai bune efecte. Ca urmare, liceul a devenit unic pentru toți elevii, pornindu-se de la premisa că liceul trebuie să dea cultura generală, specializarea urmând să se facă la nivelul universității.

²⁵ *Ibidem.*

Deputatul Șt. Pop, în calitate de raportor la proiectul de lege, a menționat în plenul Camerei că reforma educației urmărește să dea învățământului o organizare unitară de jos până sus. În cazul învățământului secundar, obiect al respectivului proiect, se urmărea instituirea școlii secundare unitare cu 7 clase – 3 ani de gimnaziu și 4 ani de liceu –, liceul dobândind o însemnătate deosebită în calitate de „centru vital al organizației școlare”. Astfel că, prin noua reformă, care propunea un singur fel de gimnaziu și un singur fel de liceu, „toți copiii noștri vor învăța, în școala secundară, aceeași carte”²⁶. Motivul alocării a trei ani pregătirii gimnaziale a fost rezumat astfel:

„Gimnaziul este de fapt [...] o școală unică, un învățământ post sau supraprimar, ori o școală primară superioară. În continua dezvoltare a stărilor noastre culturale nu mai putem admite ca tânărul dornic de un rost în societate sau în slujba statului, să se oprească aici. Nu este bine ca în vreo ramură a serviciilor publice să fie primiți, așa cum pe alocurea se face și astăzi, copii cu una sau două clase gimnaziale, în speranța că se vor putea specializa cu vremea. Viitorului funcționar i se cere o bună pregătire. Tot așa și tinerii care se destinașcolilor superioare de specializare nu vor putea pătrunde acolo fără terminarea gimnaziului. De aceea se impune un tip unic de gimnaziu, care servește drept bază liceului, școlii normale, seminarului teologic, școlii comerciale superioare, școlilor de administrație, poștă, căi ferate etc.”²⁷

Apoi, renunțarea la structura tripartită a liceului, așa cum fusese statuată în legea lui Spiru Haret, era motivată de ideea că liceul nu este o școală „de specializare”, ci una de cultură generală.

„Din bogata experiență a trecutului ne-am format convingerea că trebuie introdusă o unitate, o armonie în ansamblul cunoștințelor. Pentru a ne crea o elită intelectuală în câmpul literelor și artelor, ca și în acela al științelor pozitive, economice sau practice, nu trebuie să exagerăm în nicio direcție. Dacă literatura și arta pot da o strălucire netăgăduită numelui țării noastre, științele pozitive, industria și munca pe terenul economic îi asigură puterea și prosperitatea. Să realizăm o înfrățire a acestor tendințe, să luăm și din o parte și din alta. Îmbogățirea cunoștințelor și potențarea lor într-o direcție umanistă sau strict realistă este mult mai puțin importantă decât organizarea și armonizarea lor. Să nu căutăm îngrămădirea de cunoștințe, în școala secundară, cu o imediată tendință de specializare, cât mai ales să considerăm aportul sau contribuția ce fiecare obiect de învățământ, prin varietatea lui, o aduce la formarea acelei forțe intelectuale ce dorim a da copiilor noștri. [...]

²⁶ D.A.D., ședința de marți, 13 martie 1928, sesiunea ordinară 1927–1928, „Monitorul Oficial”, Partea a III-a, nr. 69 din 19 mai 1928, p. 2000.

²⁷ *Ibidem*.

*Iată dar cum se impune o singură organizare a școlii noastre secundare, preconizată în acest proiect: liceul unic.*²⁸

Proiectul prevedea că gimnaziile și liceele puteau fi înființate doar prin lege, că sarcina construcției și întreținerii edificiilor școlare revenea în primul rând statului, că nu trebuia făcute deosebiri între școlile de fete și cele de băieți: „...dacă scopul școlii e acela de a da cultura generală, apoi aceasta trebuie să fie aceeași pentru ambele sexe. Dacă ea dă o pregătire pentru specializare, atunci de ea au nevoie, în același grad, și fetele ca și băieții. Nu există nicio carieră care să fie astăzi închisă femeii, în care ea să nu dea dovada acelorași aptitudini și aceleiași randament util, încât nu există niciun motiv de a crea în mod artificial deosebiri care nu sunt justificate prin nimic.”²⁹ Proiectul de lege decreta limba română ca limbă de predare în învățământul din școlile secundare de stat (art. 10), alte limbi putând figura doar ca obiect de studiu, nu ca limbă de predare pentru alte materii. În regiunile cu populație minoritară mai numeroasă se puteau înființa în licee secții de predare în limba acesteia, cu condiția satisfacerii cerințelor privind efectivele de elevi dintr-o clasă – 50 elevi la gimnaziu și 40 la liceu –, urmând ca istoria românilor, geografia României și instrucția civică să fie predate, obligatoriu, în limba română. De asemenea, proiectul de lege prevedea predarea unei singure limbi moderne, franceza, la gimnaziu, în cursul superior, cel al liceului, introducându-se o a doua limbă modernă, engleza sau germana. Proiectul acorda importanță majoră educației morale (3 ore/săptămână) și educației fizice (4 ore/săptămână). Examenle de la sfârșitul anului, practicate la nivelul claselor de liceu, au fost generalizate pentru întreg ciclul secundar; legea prevedea, în continuare, examene de admitere în gimnaziu și liceu, precum și respectarea prevederilor legii bacalaureatului din 1925.

Proiectul a promovat organizarea disciplinelor în catedre, profesorii devenind inamovibili la catedrele lor din momentul în care deveneau titulari ai corpului didactic. Recrutarea cadrelor didactice se făcea din rândul absolvenților studiilor academice, aceștia trebuind să dețină o specialitate principală și două secundare. Calitatea de profesor putea fi dobândită doar după promovarea unui examen de capacitate, care consta din probe scrise, colocvii și două probe practice pedagogice, una de curs superior și una de curs inferior. Candidații care nu obțineau la una dintre probe nota medie de cel puțin 7,50 erau considerați respinși. Proiectul a modificat procedura de numire a conducerii școlii, alegerea directorilor implicând cerințe și criterii specifice, fiindu-i asigurată totodată stabilitate în funcție celui ales. Astfel, directorii erau numiți de ministru după recomandarea dată de către consiliul inspectorilor generali, putând fi confirmați ca stabili doar după trei ani,

²⁸ *Ibidem*, p. 2.000–2.001.

²⁹ D.A.D., *Expunerea de motive cu privire la reforma învățământului secundar*, ședința de marți, 13 martie 1928, sesiunea ordinară 1927–1928, „Monitorul Oficial”, Partea a III-a, nr. 69 din 19 mai 1928, p. 2.092.

dacă au dovedit competențele necesare și au avizul conform al Consiliului permanent.

Alte probleme care și-au găsit reglementarea în prevederile proiectului de lege au fost problema burselor și internatelor (acordându-se o atenție sporită acestui segment în comparație cu legislațiile anterioare) și chestiunea construcțiilor școlare, preocupare stringentă, de actualitate încă și astăzi, în pofida eforturilor financiare făcute de către autoritatea de stat.

Inovativ și modern, proiectul a prevăzut nu doar crearea serviciului medical în școli, dar a precizat și statutul medicului școlar, punându-l pe picior de egalitate cu cadrele didactice în ce privește obligațiile și retribuția și definindu-i cu claritate rolul și sarcinile. Acesta avea datoria de a ține conferințe elevilor și de a lua toate măsurile necesare pentru prevenirea și profilaxia bolilor infecțioase, în vederea combaterii lor. Conform proiectului, fiecare elev intra în posesia unui carnet de sănătate în care medicul trebuia să consemneze starea lui medicală de-a lungul anilor și care îl însoțea până la universitate.

Dezbaterile parlamentare pe marginea respectivului proiect de lege s-au remarcat prin intervenții substanțiale ale membrilor camerelor, el întrunind susținerea majorității acestora. În opinia lui D. Ionescu (formulată în ședința din 2 aprilie 1928), de pildă, învățământul secundar avea menirea de a asigura cultura păturii mijlocii, de a încheaga sentimentul național, de a pregăti unitatea sufletească și culturală a națiunii române:

„Starea învățământului secundar dinainte de război era [...] cu totul satisfăcătoare [...] După război, împrejurări [...] au dus la o scădere a nivelului școlii secundare. [...] În România Mare s-au întrunit 4 regimuri școlare diferite. La aceasta s-au mai adăugat și lipsurile în personalul didactic provocate mai ales în vechiul regat din cauza războiului. La școlile noastre secundare au venit elevi din noile ținuturi și cu diferite educații. S-au înmulțit enorm, în urmă impropietăririi, cei doritori de școală secundară. Intre soluția de a nu înmulți învățământul secundar, ca nu cumva printr-o pregătire insuficientă să se scoată elemente slabe, și între soluția celor care, conștienți că aceasta va aduce o temporară scădere a școlii secundare au crezut totuși că este necesar a înmulți școlile secundare deoarece era o imperioasă nevoie [...] cred că între aceste două soluții, nu a doua a fost cea mai rea. Această situație explică însă nevoia reformei care ni se înfățișează astăzi și prin care acest rău [...] va fi înlăturat.”³⁰

D. Ionescu milita pentru un învățământ unic, democratic, în care cele două curente – cel clasic sau umanist și cel realist sau modernist, numit și scientist – nu trebuiau să se lupte între ele: „dacă ar predomina unul dintr-însele asupra celuilalt,

³⁰ D. Ionescu, *Reforma învățământului secundar*, Cuvântare rostită în ședința Senatului la 2 Aprilie 1928, cu ocaziunea discuțiunii proiectului de lege al învățământului secundar, București, Imprimeriile Statului, 1928, p. 7–10.

învățământul secundar ar crea o deosebire între fiii acestei țări; unii crezându-se de o cultură superioară celorlalți, apți pentru speculațiuni teoretice, dar inapți pentru realizări.”³¹ Mesajul său reliefa dorința de îmbinare a culturii umaniste cu cea științifică:

„[...] cultura umanistă și cultura științifică nu trebuiesc opuse una alteia. Cultura aparține atât persoanelor, cât și colectivității. Persoanelor, indivizilor, le cere o lungă pregătire; colectivităților, o lungă tradiție. Dacă cu o lungă pregătire poate exista cultură la izolații indivizi, care formează o națiune, fără o îndelungată tradiție nu poate exista cultură pentru o națiune.”³²

Recunoscând importanța legiferării în materie de învățământ, cunoscut fiind faptul că durata unei legislații în domeniu corespunde, în general, duratei unei generații, respectiv 25-30 de ani, D. Ionescu elogia scopul proiectului pus în discuție și sublinia necesitatea adoptării lui:

„[...] o legiferare bine înțeleasă a școlii secundare, și astfel este alcătuit proiectul de față, trebuie să ducă la înmulțirea personalităților capabile de a produce, de a spori bunurile de care națiunea dispune; ea trebuie să formeze cetățeni cu concepția că individul trăiește pentru Stat, iar nu prin Stat și prin ajutorul Statului, cu alte cuvinte nu trebuie să ducă la înmulțirea postulanților la diferite categorii de funcțiuni. Școala secundară nu trebuie să dea diletanți ai culturii generale, ci ființe constructive, practice, capabile de judecată proprie și care să-i conducă la acțiune.”³³

Modernizarea învățământului secundar a fost prezentă în prevederile legii din 1928 prin accentul pus pe necesitatea adaptării procesului educațional în funcție de aptitudinile fiecărui elev, neobservarea aptitudinilor și capacităților elevilor fiind considerată o deficiență a școlii. Satisfacerea acestei nevoi presupunea elasticitatea programelor analitice, pentru a putea fi adaptate aptitudinilor elevilor, subliniindu-se totodată că din comisiile care elaborează programele analitice trebuiau să facă parte și oameni din afara școlii, din diferite ramuri de activitate, competenți în domeniul lor. În opinia lui D. Ionescu, modul de predare trebuia să se centreze pe școala activă, „care nu mai face pe elev un dobânditor pasiv a celor arătate sau spuse, ci este bazată pe solicitarea activă a elevului, făcându-l să treacă de la recepția auditivă și vizuală, pe cât posibil la activitate personală”³⁴.

Legea învățământului secundar a fost considerată de unii parlamentari ca un regres, care ne îndepărta de legislația popoarelor civilizate, aceasta conținând

³¹ *Ibidem*, p. 12.

³² *Ibidem*, p. 13–14.

³³ *Ibidem*, p. 30–31.

³⁴ *Ibidem*, p. 34.

reglementări care, în opinia acestora, indicau o rămânere la nivelul legii din 1864. Între aceștia, V. V. Haneș și Lotar Rădăceanu au adus critici prevederilor cu privire la efectivul de 50 elevi stabilit pentru o clasă, știut fiind faptul că optimul acestuia era de cel mult 30 elevi. O altă eroare, în opinia lui Haneș, a fost faptul că programa analitică și volumul materiei prevăzute a fi predate și asimilate de către elevi nu respectau cerințele pedagogice. El considera un regres al legii și introducerea examenelor de la finalul fiecărei clase, calificând legea învățământului secundar ca fiind „o lege polițistă și jignitoare pentru corpul didactic”, deoarece implica dependența corpului didactic de organele de control, recrutarea inspectorilor după norme subiective, profesorii fiind la discreția inspectorilor și în privința pedepselor și distincțiilor, elemente jignitoare fiind considerate și mijloacele de perfecționare a profesorilor prin conferințe și cursuri. În plus, legea învățământului secundar a fost considerată de Haneș ca fiind incompletă, din moment ce nu s-a putut legifera și cu privire la anul pregătitor dinainte de universitate, existând opinii care convergeau către atașarea acestui an preparator la licee și nu la universități³⁵.

3. CONCLUZII

În ciuda imperfecțiunilor sale, reforma învățământului secundar s-a remarcat prin premisele de la care s-a plecat în conceperea ei: șansa care trebuia oferită copilului de a se putea orienta către o carieră, oportunitatea de a alege ceea ce i se potrivește, și aceasta nu de la o vârstă foarte fragedă, ci atunci când, mai matur fiind, aptitudinile și convingerile sale încep să se contureze. În plus, orientarea către școlile profesionale a fost încurajată, oferindu-li-se acestora un palier asemănător cu cel al școlilor teoretice, pentru ca părinții să nu fie descurajați în a-și orienta copiii către meserii, considerându-le uneori degradante în comparație cu alte ocupații pe care le-ar putea deprinde vlăstarele lor. Învățământul a fost împărțit în trei grade: primar, secundar și superior, fiecare din ele având o ramură teoretică și una practică. Din acest proiect de lege reiese legătura dintre ramurile și gradele de învățământ, prin posibilitatea pentru cei care au vocație ca la un moment dat să aleagă acea ramură care corespunde cel mai bine intereselor și aptitudinilor personale, încercându-se crearea unui sistem educațional în care gimnaziul să fie baza liceului și în care învățământul secundar să poată alimenta atât ramura teoretică, cât și pe cea practică.

Reforma învățământului secundar întreprinsă în primul deceniu interbelic urmărea satisfacerea noilor cerințe ale vremii:

- redefinirea învățământului secundar, stabilind condițiile trecerii elevilor dintr-o clasă în alta, respectiv ale înscrierii lor la universitate;

³⁵ D.A.D., Discursul deputatului V. V. Haneș, ședința din 28 februarie 1929, „Monitorul Oficial”, Partea a III-a, nr. 41 din 6 mai 1929, p. 1.297–1.311.

- reînnoirea curriculumului și a programei de învățământ;
- accentuarea importanței școlii secundare în procesul educativ;
- clarificarea statutului corpului didactic (modul de recrutare a profesorilor din ciclul secundar, organizarea examenelor de capacitate, modalitățile de transfer, de numire și definitivare a personalului didactic);
- limpezirea și introducerea transparenței în ce privește condițiile în care vor fi edificate construcțiile școlare;
- clarificarea rolului comitetelor școlare;
- dispoziții cu privire la înființarea de biblioteci, laboratoare, ateliere, muzee, internate, cantine,

nelăsând la o parte nici unele situații moștenite din trecut, aplicabile la școlile din teritoriile alipite, situații care necesitau o reglementare urgentă.

Nu putem trece cu vederea faptul că prin reforma învățământului secundar din primul deceniu interbelic au fost promovate caracterul deschis al procesului educațional, adaptabil realităților sociale, și caracterul său obligatoriu pentru copiii cu vârste cuprinse între 7 și 16 ani. Remarcăm intenția legiuitorului de la acea vreme de a asigura un caracter formativ procesului instructiv-educativ, prin introducerea în programa școlară, alături de materiile literare și științifice, și a disciplinelor din domeniul artei și dexterităților, finalitatea învățământului secundar dorindu-se a fi dezvoltarea inteligenței și aptitudinilor elevilor, în cazul gimnaziului, și întregirea culturii generale, în cazul liceului, pentru a forma gândirea proprie și baza studiilor de specializare din universitate.

**SOZIALE VERANTWORTUNG IM A4-FORMAT?
EINE KRITISCHE DISKUSSION VON ISO 26000-2010:
GUIDANCE ON SOCIAL RESPONSIBILITY**

Gerhard Zecha

University of Salzburg, Austria

*Abstract. ISO stands for **International Organization for Standardization**. It has recently issued a complex guide of social responsibility for companies and institutions in public and private sectors. This article presents and discusses the suggested recommendations in three chapters. (1) A short summary of ISO 26000 informs about the guide to social responsibility with Seven Principles of Social Responsibility (accountability, transparency, ethical behavior, respect for stakeholder interests, respect for the rule of law, respect for international norms of behavior and respect for human rights) and with Seven Key Topics (organizational management, human rights, working conditions, environmental directions, fair operating practices, consumer issues, community involvement and development). (2) An assessment of the ethical directions follows. (3) A critical discussion of, and complementary notes on, the concept of responsibility invite the reader to form his/her own opinion. It is argued that guidelines to responsibility have to make clear who is responsible (person or institution), what s/he is responsible for (the **object of responsibility**) and finally to whom s/he is responsible (the **authority** that issues a company's guidelines of social responsibility). In this respect, ISO 26000 should be complemented and improved towards a necessary list of applicable and certifiable criteria. A proposed **International Commission of Corporate Social Responsibility** should supervise and assess the social responsibility of institutions and companies from the viewpoint of human dignity.*

Key words: social responsibility (principles), ethical behavior of organizations and companies, human rights in institutions, consumer issues, community involvement of companies, fair working conditions, environmental directions, sustainability.

1. WAS IST DAS PROBLEM?

Von den Grundfragen der Philosophie, die vor 300 Jahren Immanuel Kant aufgelistet hat, verdient die Frage „Was soll ich tun?!“ in unserer Zeit und unter unseren Lebensumständen kein Fragezeichen mehr, sondern ein Rufezeichen. Die

allgemeine Unsicherheit im moralischen Handeln und ethischen Denken ist in fast allen Bereichen öffentlichen und privaten Lebens so außerordentlich geworden, dass wir, um die Bedeutung und Priorität dieser Frage vor allen anderen Fragen zu betonen, nur mehr ausrufen können: „Was sollen wir denn tun!“

Beispiele, die diese prekäre Situation illustrieren, gibt es viele, zu viele. In Österreich gab sich vor kurzem eine politische Partei (der ÖVP) einen Verhaltenskodex mit zwölf Grundsätzen, darunter keine Geschenkkannahme, keinen Friseurbesuch der Frau Gemahlin mit dem Dienstwagen, auch nicht für die Urlaubsfahrt, und in der noblen „Jagdgesellschaft“ soll der „oft sehr teure Abschuss eines Tieres“ vom Politiker selbst bezahlt werden, wenn er nicht repräsentativen Aufgaben gilt¹. Im Jahre 2006 hat der Akademische Senat der Universität Salzburg „Richtlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis“ beschlossen, die eine Reihe von im akademischen Bereich selbstverständliche Regeln aufzählen wie keine Falschangaben, Benennung aller Autoren bei wissenschaftlichen Veröffentlichungen, Vernachlässigung der Aufsichts- und Kontrollpflicht, Plagiat, Ideendiebstahl und Ähnliches². Noch nicht genug. Darüber hinaus ist die Universität Salzburg 2009 der „Europäischen Charta für Forscher“ mit dem „Verhaltenskodex für die Einstellung von Forschern“ beigetreten³. Europaweit sind über 100 Organisationen mit über 1.000 Mitgliedsinstitutionen dieser Charta und dem beigeschlossenen Verhaltenskodex mit Prinzipien für 40 verschiedene Bereiche angeschlossen.

Aber welcher Forscher kennt diesen Kodex? Und wer überprüft die Einhaltung desselben? Vor allem im Bereich der Wirtschafts- und Geschäftsethik sind die Verhaltenskodizes Legion – und dennoch kennen die Experten die tieferen Gründe der praktizierten Wirtschaftsmoral, sprich: Wirtschaftskrise 2009: “Usually commerce is identified with egoistic assumptions, profit maximization, and a general lack of morality”⁴.

2. EINE BEACHTENSWERTE PROBLEMLÖSUNG

Als eine Antwort für Organisationen und Betriebe aller Art wurde “ISO 26000 – Soziale Verantwortung” vorgestellt.

Ich werde diese Antwort in drei Abschnitten besprechen:

- 1 – “ISO 26000 – Soziale Verantwortung” in Kurzfassung
- 2 – Einschätzung der ethischen Direktiven
- 3 – Kleine Vorschläge zur Ergänzung eines großen Verhaltenssystems

¹ „Die Presse“ vom 04.05.12.

² https://www.sbg.ac.at/dir/mb1/2006/mb061122-richtl-gute_wiss_praxis.pdf

³ http://ec.europa.eu/eracareers/pdf/eur_21620_de-en.pdf

⁴ Patricia H. Werhane, Edward R. Freeman (eds.), *Business Ethics*. Blackwell Publishers, 2006, S. 541.

2.1. „ISO 26000 – SOZIALE VERANTWORTUNG“

Gegenstand der Diskussion ist der *Leitfaden zur gesellschaftlichen Verantwortung*, kurz: ISO 26000⁵. ISO ist die Abkürzung für International Organisation for Standardization.

Diese Organisation ist ein Netzwerk von 163 nationalen Standard setzenden Instituten; in Deutschland ist es das DIN (= Deutsches Institut für Normung). Seit ihrer Gründung im Jahr 1947 hat ISO mehr als 18.000 internationale Standards veröffentlicht. Bisher konzentrierte sich diese Organisation vor allem auf technische Bereiche. In den letzten Jahren aber stieg das Interesse an internationaler Normierung für den Dienstleistungsbereich.

Mit ISO 26000-Social Responsibility wurde ein gänzlich neuer Bereich standardmäßig bearbeitet. Es handelt sich um den breit angelegten Versuch, gesellschaftliche Verantwortung auf eine weltweit einheitliche und inhaltlich umfassende Grundlage zu stellen. Nun liegt ein „Leitfaden für die freiwillige Übernahme von gesellschaftlicher Verantwortung“ für Unternehmen und Organisationen jeder Art auf öffentlichem und privatem Sektor vor. Eine international besetzte Arbeitsgruppe von Stakeholdern (= Interessenten oder Anspruchsgruppen, von Eigentümern bis Kunden, Mitarbeitern, Gläubigern etc.) mit Experten aus 83 Ländern hat in sechs Jahren (2004–2010) diese Sammlung von Standards erarbeitet, der innerhalb der Arbeitsgruppe auf globalem Consensus beruht⁶.

Gleich zu Beginn wird betont, dass es sich bei all den Regulierungen und Empfehlungen um *freiwillige Führung* handelt, keinesfalls um betriebliche, gesellschaftliche oder gar um ethische Verpflichtungen – daher taugen die vorgeschlagenen Richtlinien auch nicht für Zertifizierungen, also nicht für Beurteilungen, Bewertungen oder Benotungen.

Gliederung der ISO 26000-2010

Gesellschaftliche Verantwortung (GV) in 7 Kapiteln

1. Einführung: Anwendungsbereich – alle Organisation – global
2. Konzepte, Begriffe und Definitionen: definiert zentrale Begriffe, z.B.: „gesellschaftliche Verantwortung“, „Nachhaltigkeit“ und „Stakeholder“:
„Gesellschaftliche Verantwortung“ (GV): „Verantwortlichkeit einer Organisation für die Auswirkungen ihrer Entscheidungen und Tätigkeiten auf die Gesellschaft und Umwelt durch transparentes und ethisches Verhalten, das zur nachhaltigen Entwicklung, einschließlich Gesundheit und Gemeinwohl, beiträgt ...“

⁵ Im Original: *ISO 26000 (2010): International Organization for Standardization: Guidance on social responsibility – Lignes directrices relatives à la responsabilité sociétale: 26000*. Geneva. Vgl. dazu die ausführliche und mit Beispielen illustrierte Beschreibung von Karl-Christian Bay (Hrsg.): *ISO 26000 in der Praxis. Der Ratgeber zum Leitfaden für soziale Verantwortung und Nachhaltigkeit*. München: Oldenbourg Industrieverlag, 2010.

⁶ http://www.iso.org/iso/social_responsibility

„Nachhaltige Entwicklung“: Entwicklung, die die Bedürfnisse der Gegenwart befriedigt, ohne zu riskieren, dass künftige Generationen ihre eigene Bedürfnisse nicht befriedigen können⁷.

„Anspruchsgruppe“ oder „Stakeholder“: „Einzelperson oder Gruppe, die ein Interesse an einer Entscheidung oder Tätigkeit einer Organisation hat“

3. Hintergründe, Trends und charakteristische Merkmale: hilft GV im globalen Kontext zu verstehen

4. Prinzipien und Praktiken: erläutert die *Sieben Prinzipien* von GV

5. Kernthemen gesellschaftlicher Verantwortung: beschreibt die *Sieben Kernthemen* mit dazugehörigen Handlungsfeldern

6. Integration, Umsetzung und Förderung in der Organisation sowie im Wirkungsbereich der Organisation durch entsprechende Richtlinien und Praktiken

7. Identifizierung und Einbindung der Anspruchsgruppen; Kommunikation von Verpflichtungen, Leistungen und weiteren relevanten Informationen

Sieben Prinzipien gesellschaftlicher Verantwortung

Als *Voraussetzungen für die Praxis* gesellschaftlicher Verantwortung wurden festgelegt:

- das Unternehmen anerkennt die gesellschaftliche Verantwortung
- das Unternehmen identifiziert die Anspruchsgruppen und bindet sie in ihren Verantwortungsbereich ein.

Prinzip 1 – Rechenschaftspflicht

Das spricht die Pflicht jeglicher Organisation an, über Auswirkungen ihrer Tätigkeiten auf Gesellschaft, Wirtschaft und Umwelt Rechenschaft zu geben.

Prinzip 2 – Transparenz

Nur Transparenz gibt den Stakeholdern (= Interessenten, Anspruchsgruppen) die Möglichkeit, die Auswirkungen der Organisation oder des Unternehmens zu beurteilen. Dazu gehört vor allem die Veröffentlichung klarer, vollständiger und verständlicher Informationen zu Entscheidungen, Handlungen und deren Auswirkungen des Unternehmens.

Prinzip 3 – Ethisches Verhalten

Damit ist ein Handeln angesprochen, dem Aufrichtigkeit, Redlichkeit, Gleichheit, Integrität und Rechenschaft zugrunde liegen. Es umfasst neben der Sorge um die Menschen auch die Sorge um die Tiere und die Umwelt.

⁷ K.-C. Bay (Hrsg.), *ISO 26000 in der Praxis. Der Ratgeber zum Leitfaden für soziale Verantwortung und Nachhaltigkeit. Darstellung, Diskussion und Analyse – Vergleiche zu bestehenden Regelungen – Umsetzungshinweise und Beispiele*. München, 2010, S. 27.

Prinzip 4 – Achtung der Interessen der Stakeholder

Meist orientieren sich die Unternehmen an den Interessen der Eigentümer. Mit diesem Prinzip wird jedoch eingefordert, dass sämtliche Mitarbeiter, Geschäftspartner und die durch die Aktivitäten der Organisation betroffenen Gruppen miteinbezogen werden⁸.

Prinzip 5 – Achtung der Rechtsstaatlichkeit

„Gesetze haben Vorrang. Kein Individuum und keine Organisation dürfen über dem Gesetz stehen.“⁹

Prinzip 6 – Achtung internationaler Verhaltensstandards

Dazu gehört nicht nur die genannte Achtung, sondern auch die Vermeidung von Situationen, in denen sich Organisationen durch das Fehlverhalten anderer Organisationen mitschuldig machen¹⁰. Eine solche Mitschuld umfasst oft das Profitieren von Verstößen anderer Organisationen gegen internationale Standards.

Prinzip 7 – Achtung der Menschenrechte

Unternehmen verpflichten sich, die „International Bill of Human Rights“ und ihre universelle Gültigkeit anzuerkennen.

Sieben Kernthemen gesellschaftlicher Verantwortung

Die Organisation sollte für ihren Handlungsbereich die zutreffenden Handlungsfelder bestimmen und nach einer Rangordnung reihen.

Kernthema 1 – Organisationsführung

Ist von zentraler Bedeutung, denn darunter fällt alles, was eine effektive Führung von Organisationen ermöglicht. Diese ist *Voraussetzung* zur Anwendung der genannten Sieben Prinzipien auf die übrigen Kernthemen.

⁸ Hiezu ein Beispiel konkret: Europaweit lief von Oktober 2009 bis Dezember 2010 eine Kampagne um Thema *Psychische Erkrankungen am Arbeitsplatz*. Unter dem Titel „Work. In tune with life. Move Europe“ haben sich in Europa in 18 Ländern 1.987 Unternehmen beteiligt und einen *Online Mental Health Check* ausgefüllt: The European Network for Workplace Health Promotion (2011). In Österreich wurden von 180 teilnehmenden Firmen 40 Unternehmen als „models of good practice“ identifiziert, davon allein in Salzburg sechs. Da die Gesundheit der MitarbeiterInnen die Unternehmenskultur trägt, zählten bei diesem Check zu den Maßnahmen für die MitarbeiterInnen u.a. schwierige Lebensphasen (Todesfall, Scheidung usw.), Führungskräfte trainings, Supervision, umfassende Prozesse zur Stressbewältigung, langfristig angelegte Kommunikations- und Konflikt trainings, Suchtprävention für Lehrlinge und Wiedereingliederung von Alkoholkranken.

⁹ K.-C. Bay, *op. cit.*, S. 32.

¹⁰ Einen erschütternden Bericht über weltweit agierenden Netzwerke unverschämter Profitgier geben J. Ziegler, *Das Imperium der Schande. Der Kampf gegen Armut und Unterdrückung*. München, 2005 und J. Ziegler, *Der Hass auf den Westen. Wie sich die armen Völker gegen den wirtschaftlichen Weltkrieg wehren*. München, 2009.

Kernthema 2 – Menschenrechte

Hier werden angeführt: gebührende Sorgfalt; kritische Situationen bei Menschenrechten wie z.B. Menschenrechtsverletzungen bei extremer politischer Instabilität, bei Naturkatastrophen, bei jeglicher Korruption, in Bezug auf Kinder, in Bezug auf Ureinwohner usw.; die Vermeidung von Mitschuld; Vermeidung von Diskriminierung aufgrund von Rasse, Hautfarbe, Geschlecht, Alter, Sprache, Eigentum Religion, Behinderung, Schwangerschaft usw., auch Verbot von Zwangsarbeit, Ächtung von Kinderarbeit.

Kernthema 3 – Arbeitsbedingungen

Darunter fallen sämtliche Bedingungen und Praktiken, die mit der Arbeit zu tun haben, auch die Schaffung von Arbeitsplätzen und Fragen der angemessenen Entlohnung: „Eine sinnvolle und produktive Arbeit ist ein zentrales Element menschlicher Entwicklung“¹¹.

Sozialer Schutz, sozialer Dialog sind ebenso Themen, die Regelungen oder zumindest Empfehlungen erfordern, wie Gesundheit und Sicherheit am Arbeitsplatz (wobei z.B. alle Sicherheits- und Gesundheitsmaßnahmen für Arbeitnehmer – auch bei einer persönlichen Schutzausrüstung – kostenfrei sein sollten). Menschliche Entwicklung und Schulung am Arbeitsplatz sollte die Menschen in die Lage versetzen, „ein langes, gesundes, unterrichtetes, kreatives, produktives und von Selbstrespekt geprägtes Leben zu führen“¹².

Kernthema 4 – Umwelt

Die vier Handlungsfelder unter diesem Titel sind:

- Vermeidung von Umweltbelastung
- nachhaltige Ressourcennutzung
- Klimaschutz und Anpassung an den Klimawandel
- Schutz der Umwelt und Wiederherstellung natürlicher Lebensräume¹³.

¹¹ K.-C. Bay, *op. cit.*, S. 37.

¹² *Ibidem*, S. 38.

¹³ *Beispiel*: Die FINDUS GROUP, London, die 70% der Umsätze mit Fisch und Meeresfrüchten erzielt. Im Jahre 2010 wurde diesem Unternehmen der Europäische Umweltpreis in der Kategorie „Preis für Management“ verliehen: „... Die Findus Group entwickelt im Rahmen von ‚Fish for Life‘ zehn Prinzipien, die für die gesamte Wertschöpfungskette des Unternehmens sicherstellen, dass die Gewinnung der Meeresprodukte im Einklang mit dem Erhalt der ökologischen Vielfalt steht. Unter der Maßgabe ‚from boat to plate‘ reichen die Anforderungen von der Einhaltung der Artenschutzabkommen, Fangquoten über Fang- bzw. Zuchtmethoden bis hin zur Meeresforschung und stellen sicher, dass die Herkunft der Produkte für den Verbraucher transparent und nachvollziehbar ist. Die Findus Group bekennt sich in diesem Zusammenhang auch zum International Standard for Social Accountability (SA 8000), der die Verantwortung für die Umsetzung und Kontrolle sozialer Mindeststandards in produzierenden Unternehmen umfasst. Findus arbeitet nur mit Lieferanten, die diese Anforderungen erfüllen.“ (K.-C. Bay, *op. cit.*, S. 40). SA 8000 ist ein internationaler Standard der Regulierung von Arbeitsbedingungen zum Schutz von Arbeitnehmern; Unternehmen, die die Kriterien dieses Standards erfüllen, können entsprechend zertifiziert werden.

Kernthema 5 – Anständige Handlungsweisen von Organisationen

An dieser Stelle identifiziert das Regelwerk fünf große Bereiche:

- Antikorruption: „Korruption ist der Missbrauch anvertrauter Macht zum eigenen Vorteil und hat viele Gesichter: ...“¹⁴
- verantwortungsvolle politische Mitwirkung
- fairer Wettbewerb
- Förderung gesellschaftlicher Verantwortung in der Wertschöpfungskette
- Achtung von Eigentumsrechten

Kernthema 6 – Konsumentenfragen

Dieses Thema betrifft angemessene Verhaltensweisen gegenüber Konsumenten:

- bei Marketing, Information und Vertragsgestaltung
- Schutz von Gesundheit und Sicherheit der Konsumenten
- nachhaltiger Konsum
- Kundendienst, Beschwerde- und Konfliktlösung
- Schutz und Vertraulichkeit von Kundendaten
- Sicherung der Grundversorgung
- Aufklärung und Bewusstseinsbildung

Kernthema 7 – Regionale Einbindung und Entwicklung des Umfelds

– Regionale Einbindung hilft Organisationen, auf die Bedürfnisse der Gemeinschaft Rücksicht zu nehmen und ihre Handlungen darauf abzustimmen; besondere Aufmerksamkeit soll schutzbedürftigen, diskriminierten Gruppen (z.B. Ureinwohner; oder Roma in einigen Ländern Europas) geschenkt werden

- Bildung und Kultur: ISO 26000-Soziale Verantwortung empfiehlt, Bildung auf allen Ebenen auszubauen
 - Schaffung von Arbeitsplätzen und Entwicklung von Fertigkeiten
 - Technologien entwickeln
 - Wohlstand und Einkommen schaffen
 - Gesundheit
 - Investitionen zugunsten des Gemeinwohls

Soweit eine schlagwortartige Skizze der Grundidee und der wichtigsten Inhalte eines Katalogs von ethischen Standards für Unternehmen und Organisationen weltweit heute. Der Schwerpunkt liegt eindeutig bei *Empfehlungen* von Wert- und Verhaltensmustern, die individuelle Ratschläge oder Moralprinzipien nicht ausschließen, sondern bekräftigen.

¹⁴ K.-C. Bay, *op. cit.*, S. 42.

2.2. EINSCHÄTZUNG DER ETHISCHEN INHALTEN VON ISO 26000 – SOZIALE VERANTWORTUNG

2.2.1. Einschätzung aus der Sicht des Netzwerkes Soziale Verantwortung Wien

Kurz nach der Veröffentlichung von ISO 26000 wurden kritische Kommentare laut, die – gebündelt vom *Netzwerk Soziale Verantwortung Wien*¹⁵ – folgendermaßen zusammengefasst werden können: Das Anliegen, die Grundidee und die Ausführung der ISO 26000-Direktiven werden positiv eingeschätzt, allerdings nur als ein *erster Schritt in die richtige Richtung* gewertet. Erstmals liege eine globale Definition gesellschaftlicher Verantwortung vor, die alle relevanten Themenbereiche und grundlegenden Konzepte beschreibt. Ein Fundament sei damit gelegt, aber zahlreiche Wünsche seien offen geblieben.

Als wesentliche Kritikpunkte gelten:

- Das Dokument sei nicht zertifizierbar und enthalte keine normativen Anforderungen, lediglich Empfehlungen; eine Überprüfung der Einhaltung vorgeschlagener Normen durch überregionale Gremien sei also nicht vorgesehen;
- es handele sich um eine Auflistung von wohlklingenden Optionen, die klare und bestimmte Empfehlungen nicht ohne weiteres erkennen ließen;
- in weiten Bereichen sind die Stichworte schwammig, nebulos und sehr dehnbar; daher seien die Empfehlungen vielfältig interpretierbar oder lassen wesentliche Fragen offen;
- das *ethische* Anforderungsniveau von ISO 26000-2010 sei aus österreichischer Sicht als „sehr niedrig“ einzustufen. So fehlten Minimalanforderungen, so dass ISO 26000 mit etlichen Empfehlungen *unter dem Niveau* der in Österreich oder Europa geltenden Gesetze liege;
- die notwendigen Rahmenbedingungen für sozial verantwortliches Handeln sollten als „Codes of Conduct“ in Zusammenarbeit mit relevanten Interessengruppen (stakeholdern) ausgearbeitet werden;
- wichtig wären vor allem „Social Reports“ durch unabhängige Dritte, die die anvisierte Zielerreichung überprüfen sollten.

2.2.2. Einschätzung aus philosophischer Sicht

Begriffliche Vorklärungen von „Ethik“, „Moral“, „Norm“

Zur begrifflichen Klärung von „Ethik“, „Moral“, „Norm“ ist festzuhalten:

Ethik ist die Philosophie der Moral, das Denken über Moral. Das Wort „Moral“ kann eine Bezeichnung sein für die gewünschte, geplante oder vorgestellte

¹⁵ E. Angerler, vom *Netzwerk Soziale Verantwortung*: „ISO 26000 ‘Guidance on Social responsibility’ – NeSoVe mit Pressestatement und Bewertung von ISO 26000-2010, <http://www.netzwerksozialeverantwortung.at/pages/posts/nesove-positionen-zur-iso-26000-11.php?searchresult=1&sstring=angerler> (2011).

Sammlung von Verhaltensregeln (= ethischen Normen) sich selbst, anderen Menschen, der Natur und der gesamten Umwelt gegenüber und/oder die tatsächlich gelebte, praktizierte Ausführung oder Anwendung – bewusst oder unbewusst – von ethischen Normen.

Normen oder Verhaltensregeln sind Soll-Sätze, die Gebote, Verbote oder Erlaubnisse ausdrücken. Das heißt, dass auch normative Vorstellungen als *vollständige und korrekt gebildete Sätze* ausgedrückt und dargestellt werden müssen. Eine bloße Ansammlung von Stichworten ist weder Norm noch Verhaltensregel, kann also nicht dazu dienen, den Gehalt von „gesellschaftlicher Verantwortung“ zu beschreiben. Die „Sieben Prinzipien gesellschaftlicher Verantwortung“ nach ISO 26000 stellen daher keine verständliche Botschaft dar, denn es handelt sich lediglich um die Auflistung von sieben komplexen Vorstellungen wie „Rechenschaftspflicht“ (P1), „Transparenz“ (P2) oder „Ethisches Verhalten“ (P3) usw. Mit jedem dieser Kennmarken wird eine Liste weiterer abstrakter Begriffe verbunden, die aber weder informativ noch anwendbar noch überprüfbar sind. So werden etwa im Zusammenhang mit „ethisches Verhalten“ (P3) „Aufrichtigkeit“, „Redlichkeit“, „Gleichheit“, „Rechenschaft“ usw. genannt, die selbst weder analysiert noch erklärt noch an Beispielen illustriert werden. „Rechenschaft“ selbst fällt ohnehin auch unter P2, also gibt es doppelte Nennungen, Überschneidungen und auch Missverständnisse, die für einen Verhaltenskodex kontraproduktiv sind. Dass solche Gebilde als *Normierung gesellschaftlicher Verantwortung* kaum nützlich sind, sollte einleuchten.

2.2.3. Gesellschaftliche oder soziale Verantwortung

Des Weiteren kommt hinzu, dass der Begriff „gesellschaftliche Verantwortung“ nicht definiert wird. Die genannten Stichworte (Prinzipien 1 bis 7) sollen nur als Markierungen dienen. Es ist jedoch der Zweck dieser Sammlung von Standards, dass jeder Leser, Benutzer oder auch Anwender der vorgeschlagenen ISO 26000-Normen erkennen sollte, was womit und in welchem Sinn gemeint ist. Der Verantwortungsbegriff sollte mindestens drei Bezugdaten nennen¹⁶:

a) *Wer* ist verantwortlich? Der Handelnde (eine zurechnungsfähige sowie handlungs- und wertungskompetente Person) oder eine Organisation (ein Unternehmen, ein Kollektiv) müssen angesprochen werden.

b) *Wofür* ist der Handelnde verantwortlich? Der Handlungsgegenstand und auch der Handlungsbereich müssen klar erkennbar sein.

c) *Vor wem* ist der Handelnde verantwortlich? Welcher Instanz hat die Organisation oder das Unternehmen Rechenschaft abzulegen? Auch das sollte verdeutlicht werden, selbst wenn ISO 26000 nur Empfehlungs- oder Motivationsscharakter hat. Die Möglichkeit einer Überprüfung oder Kontrolle von gesellschaftlicher Verantwortung sollte aber zumindest klar ausgesprochen werden.

¹⁶ Vgl. O. Neumaier, *Moralische Verantwortung: Beiträge zur Analyse eines ethischen Begriffs*, Ferdinand Schöningh, 2008, vor allem das Kapitel „3. Moralische Verantwortung“, S. 173–240.

Um diese Dreigliederung des Begriffes „gesellschaftlicher Verantwortung“ zu verdeutlichen, sollte jedes der genannten Sieben Prinzipien entsprechend analysiert werden. Das würde im Rahmen dieses Aufsatzes zu weit führen, jedoch kann am Beispiel von Prinzip 3 „Ethisches Verhalten“ gezeigt werden, dass zu einem hinreichenden, anwendbaren und überprüfbaren Verständnis dieses Prinzips ohne Nennung der drei Bezugspunkte Wesentliches fehlt.

2.2.4. „Ethisches Verhalten“ als eines der Sieben Grundprinzipien gesellschaftlicher Verantwortung

Im Einzelnen wird dazu folgende Information geliefert:

„Prinzip 3: ‚Ethisches Verhalten‘

‚Ethisches Verhalten‘ zielt auf ein Handeln ab, dem Aufrichtigkeit, Redlichkeit, Gleichheit, Integrität und Rechtschaffenheit zugrund liegen. Es umfasst neben der Sorge um den Menschen auch die Sorge um die Tiere und die Umwelt.

Die Verwirklichung dieses Prinzips setzt die Identifikation und Kommunikation von Werten voraus. Dazu sind Rahmenbedingungen, die die Einhaltung dieser Werte fördern, und Maßnahmen zur Überwachung ihrer Einhaltung, aber auch Strukturen, die bei Interessenskonflikten vermitteln, notwendig.“¹⁷

Das Subjekt moralischer Verantwortung

Wer soll sich bei diesem ethischen Verhalten in seinem Handeln auf die genannten Tugenden konzentrieren? Sind es die Unternehmen oder Mitglieder des Vorstandes, sind es die Stakeholder, damit auch alle Mitarbeiter auf jeder Stufe einer Organisation, und damit auch die Außerstehenden bzw. Klienten der Organisation, die als Kunden sich kaum das ethische Verhalten von einem internationalen Normenkodex vorschreiben lassen wollen.

Von einem Handelnden wird erwartet, dass er moralisch zurechnungsfähig ist, sich auch der moralischen Verantwortung bewusst ist und danach handelt. Wie das bei Organisationen, Vorständen von Unternehmen und Kollektiven überprüfbar erreicht werden soll, wird in der Fachliteratur diskutiert¹⁸, ist aber in ISO 26000 ungeklärt.

Der Bereich moralischer Verantwortung

Wofür sollen die Adressaten der Normensammlung, also die Handelnden, verantwortlich sein? Aus dem oben zitierten Text geht nur hervor, dass „ethisches Verhalten“ aufrichtige, redliche, rechtschaffene usw. Handelnde anspricht. Ferner

¹⁷ K.-C. Bay, *op. cit.*, S. 32.

¹⁸ Kann eine Organisation als Kollektiv zurechnungsfähig sein und so auch moralische Verantwortung übernehmen? Siehe dazu Neumaier 2008, S. 176 ff.

umfasst der Begriff die Sorge um Menschen, Tiere und Umwelt. Wie ist das aber von wem zu deuten, zu verstehen, zu realisieren? In welchem Ausmaß? Zu welchem Zeitpunkt? Fällt auch Handeln im privaten Bereich unter „ethisches Verhalten“ oder sind die genannten Sorgen nur auf die Arbeitsstunden in der Organisation oder im Betrieb bezogen? Wiederum fällt auf, dass die für Normen angebrachte Soll-Formulierung fehlt. Geht es nur um die schlagwortartige Erläuterung des Begriffes „ethisches Verhalten“ oder ist gedacht, dass die angesprochenen Handelnden ein moralisch verantwortungsvolles Handeln sich aneignen und konsequent realisieren *sollen*? Wesentliche Spezifizierungen der genannten Begriffe fehlen, daher bleibt auch die angedachte ethische Botschaft offen.

Die Instanz moralischer Verantwortung

Vor wem soll das genannte ethische Verhalten gezeigt und ausgeführt werden – wem gegenüber ist der Handelnde für sein Handeln verantwortlich? Darüber wird in der Normensammlung ISO 26000 kein Wort verloren. Es ist aber offensichtlich, dass in jeder Organisation, in jedem Unternehmen mehrere Verantwortungsinstanzen existieren, ganz nach der Struktur oder Hierarchie eines Betriebes. Jeder Handelnde ist einer Instanz, also dem Vorgesetzten verantwortlich, freilich darüber hinaus auch sich selbst, dem eigenen *forum internum*, also dem Gewissen. Die entscheidende Frage für die Gesamtverantwortung, die ein Vorstandsvorsitzender, ein Direktor, ein Inhaber oder Chef eines Unternehmens hat – vor wem ist diese darzulegen? Natürlich sind die Gesetze des betreffenden Landes oder bei internationalen Organisationen die Gesetze aller betroffenen Staaten zu berücksichtigen, darüber hinaus sicher auch die grundlegenden Abkommen über die Menschenrechte. Aber wer bzw. welche Institution könnte als Beurteilungs- oder Kontrollinstanz der sozialen Verantwortung gelten, eine Institution, die Betriebe in all diesen Fragen und Vorhaben berät, leitet, unterstützt und zur Seite steht? Es müsste neben dem Normenkatalog ISO 26000 auch ein Beratungs- oder Leitungsteam von ethischen Experten ins Leben gerufen werden, das den Organisationen und Unternehmen als *International Commission of Corporate Social Responsibility* zur Verfügung steht. Ohne ein Steuerungs-, Beratungs- und Kontrollgremium dieser Art droht ISO 26000 im Sande zu verlaufen.

3. KLEINE VORSCHLÄGE ZUR ERGÄNZUNG EINES GROBEN VERHALTENS-SYSTEMS

Auch ein vorgeschlagenes Kontrollinstrument wie etwa eine *International Commission of Corporate Social Responsibility* braucht eine ethisch-soziale Grundlage zur Beratung und Beurteilung moralischer Verantwortung von wirtschaftlichen, politischen und sozialen Organisationen: welcher Normenkodex sollte das sein? Wie bereits angemerkt, müssten die genannten Sieben Prinzipien

viel genauer ausgearbeitet und anwendungsorientiert bestimmt werden. Da es aber in erster Linie um die subjektive Verantwortung in Organisationen und Unternehmen geht, würde das uralte, in allen Weltkulturen bekannte und verbreitete *Grundprinzip der Goldenen Regel* als Handlungsprinzip eine Grundlage schaffen: „Was ihr von anderen erwartet, das tut ebenso auch ihnen“ (Lukas, 6:31; Matthäus, 7:12). Natürlich gibt es diesbezüglich mehrere Deutungen, auch Missdeutungen, die ich an anderer Stelle diskutiert habe¹⁹. Der Grundgedanke ist jedoch die Reziprozität, d.h., die Fähigkeit und Bereitschaft, sich in die Lage der anderen Person oder Organisation zu versetzen und diese Denklinie mit den angesprochenen Werten der ISO 26000 zu ergänzen.

Aus den genannten Gründen ergibt sich, dass eine bloße Auflistung von Verhaltensbegriffen, auch wenn sie geordnet und lediglich mit Empfehlungscharakter versehen ist, *kein System sozialer Ethik* darstellen. In der philosophischen Ethik wird immer nach einer Begründung der vorgelegten ethischen Prinzipien gefragt und darzustellen versucht – das verlangt die Rationalität ethischer Forderungen aus philosophischem Blickwinkel. Die Normen sollten in einem systematischen Zusammenhang geordnet sein, ausgehend von einem bestimmten, möglichst klar umschriebenen Menschenbild („Erkenne dich selbst!“). Darüber hinaus sollen die Grundsätze an den Gegebenheiten der Wirklichkeit überprüft, also mit bekannten Tatsachen aus dem Organisationswesen unter dem Aspekt menschenwürdigen Arbeitens konfrontiert werden²⁰.

All das ist in ISO 26000-2010 nicht der Fall; es wird kein „Menschenbild“ vorgestellt, also etwa eine Charakterisierung des Menschen als eine Antwort auf die Frage „Was ist der Mensch?“. Daher bleiben grundlegende Aspekte im Dunkeln. Der Verweis auf Menschenrechte oder auf staatliche Gesetze ist zwar wichtig, ersetzt aber keineswegs eine rationale Begründung mit Rückbezug auf anthropologische Grundlagen²¹. Schließlich ist die unabhängige Überprüfung sowohl der vorgeschlagenen Normen als auch der tatsächlich erreichten Ziele in der Gesellschaft und ihren Organisationen/Unternehmen im Standardkatalog nicht vorgesehen. So ist die Feststellung zutreffend, dass ISO 26000 trotz viel versprechenden Programms und informativen Inhalts nicht die nötigen oder erwarteten ethischen Herausforderungen der e-society erfüllt. Es bleibt zu hoffen,

¹⁹ Vgl. G. Zecha, *The Golden Rule in Applied Ethics: How to Make Right Decisions in Theory and Practice*, „Yearbook of the «George Barițiu» Institute of History in Cluj-Napoca“, Series Humanistica, tom. IX, 2011, S. 89–100.

²⁰ Vgl. Th. Böhler et al. (Hrsg.), *Menschenwürdiges Arbeiten*, Wiesbaden, 2009; wo nicht nur die Menschenwürde in Bezug auf das Arbeiten, sondern auch mit Blickrichtung Arbeitslosigkeit thematisiert wird.

²¹ Vgl. dazu die Studie von St. Pinker, *Das unbeschriebene Blatt. Die moderne Leugnung der menschlichen Natur*, Berlin, 2003; einen Beitrag aus christlicher Sicht hat M. Rhonheimer Rhonheimer (Hrsg.), *Ethos und Menschenbild. Zur Überwindung der Krise der Moral*, St. Ottilien, 1989, vorgelegt.

dass über die Anwendung der ISO-Standards für gesellschaftliche Verantwortung hinaus eine philosophische Auseinandersetzung mit Begründung erarbeitet wird, die über den bisher vorgesehenen Empfehlungscharakter zu verpflichtenden Normen führen.

4. LITERATUR

- Angerler, E., *Netzwerk Soziale Verantwortung: Positionen zur ISO 26000*, 2011, <http://www.netzwerksozialeverantwortung.at/pages/posts/nesove-positionen-zur-iso-26000-11.php?searchresult=1&string=angerler>
- Bay, K.-C. (Hrsg.) (2010), *ISO 26000 in der Praxis. Der Ratgeber zum Leitfaden für soziale Verantwortung und Nachhaltigkeit. Darstellung, Diskussion und Analyse – Vergleiche zu bestehenden Regelungen – Umsetzungshinweise und Beispiele*, München, 2010.
- Bibel: Die Bibel in der Einheitsübersetzung: https://www.bibelwerk.de/shop/erweiterte_suche/einheitsuebersetzung
- Böhler Th. et al. (Hrsg.), *Menschenwürdiges Arbeiten*, Wiesbaden, 2009.
- ISO 26000, *International Organization for Standardization: Guidance on Social Responsibility*, 2010. Genf: http://www.iso.org/iso/social_responsibility
- Messner, J., *Das Naturrecht. Handbuch der Gesellschaftsethik, Staatsethik und Wirtschaftsethik*. Innsbruck, 1966.
- Neumaier, O., *Moralische Verantwortung: Beiträge zur Analyse eines ethischen Begriffs*, Ferdinand Schöningh, 2008.
- Pinker, St., *Das unbeschriebene Blatt. Die moderne Leugnung der menschlichen Natur*, Berlin, 2003.
- Rhonheimer, M. (Hrsg.), *Ethos und Menschenbild. Zur Überwindung der Krise der Moral*, St. Ottilien, 1989.
- SA 8000: Social Accountability, International Standard: <http://de.wikipedia.org/wiki/SA8000>
- The European Network for Workplace Health Promotion (Hrsg.), *Work. In tune with life. Move Europe*, 2011, <http://www.enwhp.org/the-enwhp.html>
- Wollgast, S., *Erkenne dich selbst! Zum Wesen und Wert von Denken in Aufklärung und Romantik*, in: Petsche, H.-J. (Hrsg.), *Topoi der Rationalität – Medialität – Kulturalität*, Berlin, 2010, S. 41–61.
- Zecha, G., *Das Spiel mit der Antike wird ernst: Ist der Mensch wirklich das Maß aller Dinge?*, in: Düll, S. et al. (Hrsg.), *Das Spiel mit der Antike*, Mannheim – Möhnesee, 2000, S. 19–39.
- Zecha, G., *The Golden Rule in Applied Ethics: How to Make Right Decisions in Theory and Practice*, in: “Yearbook of the «George Barițiu» Institute of History in Cluj-Napoca“, Series Humanistica, tom. IX, 2011, S. 89–100.
- Ziegler, J., *Das Imperium der Schande. Der Kampf gegen Armut und Unterdrückung*, München, 2005.
- Ziegler, J., *Der Hass auf den Westen. Wie sich die armen Völker gegen den wirtschaftlichen Weltkrieg wehren*. München, 2009.
- Werhane, Patricia H., Freeman, Edward R. (eds.), *Business Ethics*, Blackwell Publishers, 2006.

IMAGINEA DE SINE ȘI DEZVOLTAREA MORALĂ

Lucia-Elisabeta Faiciuc

Academia Română, Filiala Cluj,
Institutul de Istorie „George Barițiu”,
Departamentul de Cercetări Socio-Umane

Abstract. The relationship between self-image and moral development was relatively ignored in the scientific literature, and still little is known in that respect. The present paper is meant to be a contribution in that direction. It presents a systemized review of some of the most important existing studies that have direct or indirect relevance for the above-mentioned topic in order to facilitate the understanding of the global picture of what is known and what is not known about the relationship between the self-image of a person and her/his moral thinking and moral behaviour. Based on the gaps existing in that global picture, several directions for the future research of that relationship were identified and proposed, considering that they could be useful in filling those gaps.

Key words: self-image, moral development, moral emotions.

Studiul de față a pornit, în primul rând, de la observația că metodele actuale de evaluare a dezvoltării morale sunt grevate de o serie întreagă de deficiențe (mai ales răspunsul în sensul dezirabilității sociale) și sunt puțin relevante din punct de vedere pragmatic, cu toate că există o nevoie stringentă de astfel de probe. Este suficient să citim presa zilnică pentru a remarca faptul că problema moralității este una de cea mai mare actualitate și, totuși, contribuția psihologiei în rezolvarea problemelor cu care se confruntă societatea noastră în această privință este extrem de limitată.

În al doilea rând, acest studiu a fost realizat și ca urmare a unor reflecții personale, care m-au condus spre ideea că imaginea de sine (în sensul său generic) ar trebui să aibă un rol cheie, ca izvor atât pentru dezvoltarea judecății morale, cât și a emoțiilor și comportamentului moral (servind în reglarea acestuia). Bineînțeles, legătura dintre imaginea de sine și aspectele menționate ale dezvoltării morale poate fi și inversă, acestea fiind unite printr-o cauzalitate circulară. Cu alte cuvinte, este de presupus că imaginea de sine ar putea fi și ea, la rândul său, influențată de dezvoltarea morală, deși nu știu să existe cercetări explicite în acest sens.

Prin urmare, pornind de la cele două remarci de mai sus, m-am gândit că o alternativă posibilă în aprecierea moralității unei persoane ar fi investigarea

concepției de sine, prin identificarea acelor elemente care ar putea avea relevanță pentru prognosticul comportamentului moral. Pentru a nu se ajunge din nou la problema dezirabilității sociale și pentru a profita cât mai mult de avantajul oferit de o evaluare indirectă a moralității, ideea susținută în acest studiu este aceea că, în evaluarea moralității, ar trebui să primeze nu aspectele concrete și de conținut ale imaginii de sine, ci cele abstracte, formale, cele de structură.

Cele amintite mai sus au reprezentat impulsul care m-a determinat să studiez literatura de specialitate în privința legăturii dintre imaginea de sine și dezvoltarea morală, pentru a constata ce se știe deja. Spre surprinderea mea, mi s-a părut că se știu relativ puține și că tema de cercetare menționată a fost mult timp mai degrabă neglijată în cadrul domeniului studiilor asupra dezvoltării morale. Acest lucru a fost observat și de Lapsley și Narvez (2004¹), care au evidențiat că nu a existat, din motive paradigmatică și strategice, o preocupare susținută pentru investigarea modului în care cogniția morală se intersectează cu procesele de formare a identității personale.

1. ISTORICUL STUDIULUI LEGĂTURII DINTRE IMAGINEA DE SINE ȘI DEZVOLTAREA MORALĂ

Deși asocierea dintre imaginea de sine (și alte constructe similare, din aceeași familie semantică: concepția de sine, reprezentarea de sine, identitatea personală etc.) și problema moralității a fost sesizată încă de la începuturile psihologiei ca știință, cercetarea empirică a acestei intuiții nu a fost dusă mai departe și doar recent au început primele investigații într-o astfel de direcție. Starea de fapt menționată s-ar putea explica, parțial, prin dificultatea realizării unor studii empirice în această privință și prin antrenarea cercetătorilor în alte direcții de investigație, care, din diverse motive, ținând, în parte, și de sociologia științei (Lapsley și Narvaez, 2004²), au părut a fi mai relevante sau mai importante. Totuși, efortul cerut pentru a realiza astfel de investigații s-ar putea să fie compensat de beneficiile așteptate.

Trecând în revistă cercetările empirice și teoretice de până acum în această privință, se constată că ele sunt relativ fragmentate, încadrându-se în diferite tradiții și linii de investigație empirică și de conceptualizare teoretică. Prin urmare, ar fi nevoie, în primul rând, de integrarea rezultatelor empirice și teoretice disparate obținute până acum, pentru a identifica zonele de suprapunere și lacunele de cunoaștere existente, în vederea stabilirii direcțiilor importante de investigare pentru viitor.

¹ D. K. Lapsley, D. Narvaez, *A Social-Cognitive Approach to the Moral Personality*, in: *Moral Development, Self and Identity*, D. K. Lapsley, D. Narvaez (eds.), Mahwah, NJ: Erlbaum, 2004, p. 189-212.

² *Ibidem*.

Se remarcă faptul că, încă de la începuturile psihologiei ca știință, au existat unele intuiții în ceea ce privește legătura dintre imaginea de sine și dezvoltarea morală. Ilustrativ este cazul lui William James (1890, apud Higgins, 1987³), primul autor care a distins între un sine spiritual și privat, care s-ar referi la propria sensibilitate și conștiință morală, și un sine „social”, public, care este supus validării și aprobării de către instanțele sociale superioare. Tot el s-a ocupat printre primii autori și de studiul emoțiilor morale, precum rușinea și vina, emoții care au o bază în imaginea de sine a persoanei.

Idei importante pentru tema în discuție se regăsesc și în literatura psihanalitică. Astfel, conceptul de *superego* (ca o internalizare a constrângerilor sociale și, implicit, a normelor morale, dând naștere unei componente a imaginii de sine care poate fi identificată cu conștiința morală), propus de Freud (1923, apud Higgins, 1987⁴), poate avea relevanță pentru studiul dezvoltării morale. Este de notat și faptul că raporturile dintre *sine*, *ego* și *supergo* ar putea fi implicate în procesele care stau la baza deciziilor morale, mai ales ținând cont de modul în care emoții morale ca vina și rușinea sunt explicate în literatura psihanalitică (Eisenberg, 2000⁵), ca decurgând din reacții ale *superego*-ului, mediate de *ego*, la impulsuri inacceptabile ale *sinelui*, în contextul amenințării pedepselor și a abandonării de către părinți. Prin urmare, ar fi util să se valorifice mai mult literatura psihanalitică care are importanță pentru studiul dezvoltării morale, chiar dacă elementele sale relevante nu sunt foarte explicite sau cadrul teoretic este unul care necesită revizuirei.

Un pas semnificativ în ceea ce privește abordarea implicită a problematicii imaginii de sine în studiul judecății morale a fost făcut de Piaget și Inhelder⁶, cu toate că, după cum arată Lapsley și Narvaez (2004⁷), stadiile dezvoltării morale descrise de acești autori nu se referă la tipuri de persoane, la diferențe individuale care pot duce la clasificarea și valorizarea morală (prin noțiuni ca virtutea sau caracterul moral) a persoanelor, ci la tipuri de cunoștințe și operații mintale. Piaget și Inhelder⁸ au evidențiat rolul decentrării de pe sine ca un factor important pentru progresul judecății morale, dar nu au insistat foarte mult pe studiul empiric direct al acestui aspect și nu l-au pus în legătură imediată cu imaginea de sine. Totuși, continuarea acestei linii de cercetare ar putea contribui în viitor la o mai bună cunoaștere a legăturii dintre imaginea de sine și dezvoltarea morală, precum și a factorilor care permit sau facilitează decentrarea la vârste timpurii. Un argument teoretic care justifică importanța unei astfel de linii de investigație este dat de

³ E. T. Higgins, *Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect*, “Psychological Review”, 1987, 94, p. 319–340.

⁴ *Ibidem*.

⁵ N. Eisenberg, *Emotion, Regulation, and Moral Development*, “Annual Review of Psychology”, 2000, 51, p. 665–697.

⁶ J. Piaget, B. Inhelder, *Psihologia copilului*, București, EDP, 1966.

⁷ D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

⁸ J. Piaget, B. Inhelder, *op. cit.*

Nagel (1970, apud Nichols, 2002⁹), care evidențiază faptul că altruismul este legat de concepția de sine a cuiva ca fiind o simplă persoană printre altele, de capacitatea cuiva de a se vedea simultan prin prisma eu-lui subiectiv și ca un cineva, un individ oarecare, privit din afară prin decenterare, într-un mod obiectiv. Există și date empirice care susțin indirect această idee. Astfel, Carlson și Miller (1987, apud Eisenberg, 2000¹⁰) au arătat într-un studiu metaanalitic că există o asociere pozitivă între emoția negativă a cuiva și tendința de a ajuta doar în situația în care acea persoană are un nivel ridicat al conștiinței de sine obiective, având capacitatea de decenterare, de a-și concentra atenția pe sine ca un obiect sau ca o persoană printre altele. O persoană capabilă de o astfel de perspectivă este socotită de autorii citați ca fiind capabilă și să recunoască valori și judecăți care sunt independente de propria poziție și situație.

Pe de altă parte, cercetările viitoare ar trebui să clarifice în ce condiții capacitatea de decenterare prin adoptarea perspectivei unei alte persoane este importantă pentru dezvoltarea morală. Există date care indică faptul că, de exemplu, prezența sau absența unei astfel de capacități de decenterare nu poate explica prin ea însăși de ce o persoană reușește sau nu să distingă între ceea ce este nepermis din punct de vedere moral și ceea ce este nepermis în baza unor simple convenții sociale. Astfel, cercetările arată faptul că copiii în jurul vârstei de trei ani (Smetana și Braeges, 1990, apud Nichols, 2002¹¹), copiii autiști, care nu sunt capabili să adopte perspectiva altuia (Baron-Cohen et al., 1985, apud Nichols, 2002¹²) și cei cu sindromul Down (Blair, 1996, apud Nichols, 2002¹³), ca și infractorii care nu sunt psihopați (Blair, 1995, apud Nichols, 2002¹⁴) reușesc să facă o astfel de distincție, iar infractorii psihopați, în ciuda faptului că sunt capabili să adopte perspectiva altuia, nu reușesc să realizeze o astfel de distincție (Blair, 1995, apud Nichols, 2002¹⁵). Nichols (2002¹⁶), pe baza datelor cercetărilor întreprinse de Blair (1997, 1999, apud Nichols, 2002¹⁷), care indică faptul că psihopații, spre deosebire de copiii autiști și cei normali, precum și față de infractorii nepsihopați, au un răspuns fiziologic mai redus la distresul altora, sugerează că, în afară de capacitatea de decenterare, și răspunsul afectiv la distresul altuia ar putea juca un rol în performanța la sarcina de a distinge între prohibițiile morale și cele convenționale.

⁹ S. Nichols, *How Psychopaths Threaten Moral Rationalism, or Is It Irrational to Be Amoral?*, "The Monist", 2002, 85, p. 285–303.

¹⁰ N. Eisenberg, *op. cit.*

¹¹ S. Nichols, *op. cit.*

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Ibidem.*

Continuatorul lui Piaget cu privire la studiul dezvoltării morale, Kohlberg (1984, apud Krebs și Denton, 2005¹⁸), deși a recunoscut importanța unor factori de personalitate, cum ar fi abilitatea de schimbare a perspectivei și inteligența generală, în progresul raționamentului moral, totuși, nu s-a arătat preocupat de importanța în acest sens a virtuților morale ca trăsături de personalitate și a identității morale. El a apreciat că ele sunt greu de definit, datorită variației lor contextuale, și că nu au un impact major asupra dezvoltării judecății morale, înțeleasă ca una care nu încurajează relativismul moral (Lapsley și Narvaez, 2004¹⁹). De exemplu, el arată că ceea ce ar reprezenta integritate pentru unii poate fi interpretat de alții ca încăpățănare sau ceea ce e sinceritate prin prisma unora poate fi văzut ca insensibilitate la trăirile celorlalți prin prisma altora (Lapsley și Narvaez, 2004²⁰). În plus, după cum observă Hardy și Carlo (2005²¹), Kohlberg a presupus la început că înțelegerea principiilor morale asigură motivația necesară acțiunii morale, nemaifiind nevoie de alte surse motivaționale, cum ar fi cele asociate emoțiilor morale sau identității morale, care au fost evidențiate de-abia ulterior de alți autori. Cu alte cuvinte, el a considerat că înțelegerea morală este în mod inerent motivatoare pentru comportamentul moral, fiind suficientă pentru explicarea acestuia. Totuși, mai târziu, Kohlberg împreună cu Gilligan (1972²²) au avut preocupări în ceea ce privește legătura dintre identitatea de sine și dezvoltarea morală, mai ales în contextul adolescenței. Ei au constatat, în baza unor studii empirice pe care le citează, că există o coincidență între apariția în această perioadă a unei tranziții în ceea ce privește problemele legate de identitatea *eu*-ului și o tranziție referitoare la judecata morală. Cei doi autori mai sus citați interpretează teoretic această coincidență, în sensul că pentru a pune sub semnul întrebării moralitatea convențională este nevoie de a pune sub semnul întrebării și identitatea personală, chiar dacă, după o astfel de chestionare, se păstrează în continuare moralitatea convențională. Ca un corolar, ei susțin că persoanele care se situează la nivelul moralității convenționale au șansa cea mai mare să nu-și fi pus niciodată sub semnul întrebării identitatea, să nu fi avut vreodată o criză de identitate. Prin urmare, frecvența crizelor de identitate la adolescenți ar fi, potrivit acestor autori, la fel de redusă ca și la adolescenții care ajung în stadiul moralității postconvenționale.

¹⁸ D. L. Krebs, K. Denton, *Toward a More Pragmatic Approach to Morality: A Critical Evaluation of Kohlberg's Model*, "Psychological Review", 2005, 112, p. 629–649.

¹⁹ D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

²⁰ *Ibidem.*

²¹ S. A. Hardy, G. Carlo, *Identity as a Source of Moral Motivation*, "Human Development", 2005, 48, p. 232–256.

²² L. Kohlberg, C. Gilligan, *The Adolescent as a Philosopher: The Discovery of the Self in a Post-Conventional World*, în: *12 to 16: Early Adolescence*, J. Kagan, R. Coles (ed.), New York, Norton, 1972, p. 39–57.

2. CERCETAREA PROBLEMATICHII DEZVOLTĂRII IMAGINII DE SINE, A IDENTITĂȚII MORALE ȘI A CENTRALITĂȚII MORALITĂȚII PENTRU IMAGINEA DE SINE

Cercetările mai recente, din ultimele cinci decenii, privitoare la rolul aspectelor care țin de imaginea de sine în dezvoltarea morală s-au axat pe câteva teme majore în acest sens. În primul rând, se remarcă seria de cercetări realizată de un grup de autori (Colby, Damon, Hart și Blasi) ale căror rezultate au indicat că centralitatea moralității pentru imaginea de sine ar putea fi determinantul cel mai puternic al concordanței dintre judecata morală și comportament. Cu alte cuvinte, persoanele al căror concept de sine este organizat în jurul convingerilor morale este foarte probabil să traducă acele convingeri în acțiuni într-un mod consecvent de-a lungul vieții (Damon și Hart, 1992, apud Hart și Fegley, 1995²³). Cercetările acestui grup de autori, care s-au desfășurat preponderent în ultimele decenii ale secolului trecut, au fost primele care au încercat să realizeze o etapizare în evoluția modului în care copiii și adolescenții se descriu și se caracterizează (de exemplu, Damon și Hart, 1986, apud Hart și Fegley, 1995²⁴). Astfel, ei au distins patru etape în dezvoltarea înțelegerii de sine. *Primul nivel* este caracteristic copiilor mici, caracterizat printr-o înțelegere de sine redusă și nediferențiată, concentrată mai mult pe aspectele senzoriale și corporale. *Al doilea nivel* este corespunzător definirii prin raportarea la standarde sau norme fizice și sociale, adică prin „cât de bună” se percepe a fi persoana în comparație cu alte persoane (de exemplu, sunt o bună alergătoare sau o bună cititoare). La *al treilea nivel*, principiul organizator în înțelegerea de sine ar fi acceptarea și integrarea socială, preocuparea centrală fiind aceea cu privire la cât de plăcută de alții se simte persoana în cauză și cât de adaptată la grupul din care face parte (de exemplu, sunt o persoană prietenoasă, ceea ce e important, pentru că asta înseamnă că alții mă vor plăcea). La *al patrulea nivel*, teoria despre sine este organizată în contextul unor convingeri sistematice și planuri de viață, calitățile sinelui fiind asociate cu scopuri și valori importante (de exemplu, sunt drăguț cu alții, ceea ce este important, pentru că eu cred că trebuie ca persoanele să fie respectate). Este de remarcat paralelismul acestor patru etape în dezvoltarea imaginii de sine cu etapele în dezvoltarea morală identificate de Piaget și Kohlberg. În ambele cazuri există un progres de la o gândire heteronomă, bazată pe criterii exterioare și pe interesul personal, către o gândire autonomă, bazată pe principii și valori, pe interesul social general. Este de remarcat și faptul că primele emoții morale și semne de preocupare pentru respectarea unor reguli morale de comportament apar în jurul vârstei de doi ani, vârstă la care începe să se

²³ D. Hart, S. Fegley, *Prosocial Behavior and Caring in Adolescence: Relations to Self-Understanding and Social Judgment*, “Child Development”, 1995, 66, p. 1346–1359.

²⁴ *Ibidem*.

cristalizeze și concepția de sine (Papalia, Olds și Feldman, 2009²⁵). În același timp, o preocupare clară pentru respectarea principiilor echității apare în perioada 5–7 ani, vârstă la care apar și mutații semnificative ale concepției de sine (Papalia, Olds și Feldman, 2009²⁶).

Tot grupul de autori mai sus menționat (Colby, Damon, Hart și Blasi) a inițiat cercetări care au încercat să caracterizeze identitatea morală a unor persoane cu un caracter moral exemplar, excepțional, evidențiat cu precădere prin implicare lor în serviciile oferite comunității. Ei au arătat că, în astfel de cazuri de moralitate exemplară, persoanele în cauză reușesc să integreze scopurile morale și cele personale, identificându-și sinele cu angajamentele lor morale (Colby și Damon, 1992, apud Hart și Fegley, 1995²⁷). În studii similare, Hart, Yates, Fegley și Wilson (1995, apud Lapsley și Narvaez, 2004²⁸) au arătat că adolescenții care prezintă un altruism și o implicare în îngrijirea altora ieșite din comun identifică adesea sinele lor cu angajamentele morale, aliniind sinele cu scopurile morale. Ei au remarcat și faptul că această identitate morală se poate schimba în timp. Hart, Atkins și Ford (1998²⁹) au arătat că identificarea cu tatăl în timpul adolescenței prezice dezvoltarea morală a fiilor în perioada adultă. Este de notat că, în studiile citate mai sus, identitatea morală a fost operaționalizată ca manifestându-se prin dorința de a se oferi ca voluntar în serviciile comunitare (Hart et al., 1998³⁰). Pe de altă parte, în astfel de studii, s-a evidențiat și rolul autoreglator al identității morale, ea reprezentând un mecanism care motivează acțiunea morală (de exemplu, Blasi, 1984, apud Lapsley și Narvaez, 2004³¹; Damon și Hart, 1992, apud Hart și Fegley, 1995³²). Studiilor de mai sus li s-au adăugat studiile cu un caracter mai naturalist, întreprinse de alți cercetători, cum ar fi cel realizat de Walker și Pitts (1998³³). Acești autori au încercat să identifice tipologia implicită a maturității morale, reprezentările sociale prototipice ale acesteia. Concluzia lor a fost că noțiunile naturale ale excelenței morale au în conținutul lor nu doar teme legate de judecata morală principială, ci și teme care se referă la aspecte legate de caracterul moral și de virtuțile morale.

Studii cu caracter transcultural în ceea ce privește identitatea morală a persoanelor cu un comportament moral exemplar au fost realizate, de exemplu, de

²⁵ D. E. Papalia, S. W. Olds, R. D. Feldman, *Human development*, 11th ed., New York, McGraw-Hill, 2009.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

²⁸ D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

²⁹ D. Hart, R. Atkins, D. Ford, *Urban America as a Context for the Development of Moral Identity in Adolescence*, "Journal of Social Issues", 1998, 54, p. 513–530.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

³² D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

³³ L. J. Walker, R. C. Pitts, *Naturalistic Conceptions of Moral Maturity*, "Developmental Psychology", 1998, 34, p. 403–419.

Hart și Fegley (1995³⁴). Aceștia au investigat un grup de adolescenți afro-americani și latino-americani care au fost nominalizați de către liderii comunității lor ca având un angajament ieșit din comun în a avea grijă de alții sau față de întreaga comunitate. Astfel de adolescenți și un alt grup de adolescenți de control au fost intervievați în 4–6 ședințe pentru a se identifica teoriile lor implicite privind personalitatea și înțelegerea pe care o au asupra judecății morale. Analiza de conținut a acestor interviuri a relevat faptul că, indiferent de tipul de cultură, adolescenții nominalizați ca având un angajament extraordinar în îngrijirea altora comparativ cu cei din grupul de control s-au descris mai mult pe ei înșiși în termenii trăsăturilor de personalitate și scopurilor cu caracter moral, ceea ce indică centralitatea acestora, a identității morale, pentru imaginea lor de sine. Pe de altă parte, nu au existat diferențe între cele două grupuri de adolescenți, pentru acest tip de operaționalizare a caracterului moral exemplar, în ceea ce privește nivelul mediu al stadiului de dezvoltare a judecății morale, nici cu privire la nivelul de abstractizare a teoriilor lor implicite despre personalitate.

În sfârșit, Blasi (1994, apud Aquino și Reed, 2002³⁵) a fost cel care a făcut o analiză mai complexă a identității morale din punctul de vedere al conținutului ei, susținând și că identitatea morală a oamenilor poate varia în această privință. El evidențiază faptul că, de exemplu, pentru unii a avea compasiune ar putea fi un aspect central pentru identitatea lor morală, iar pentru alții a fi corect ar putea reprezenta punctul central al identității lor morale. Acest lucru înseamnă că există anumite trăsături morale care nu se suprapun și care compun identitatea morală unică a fiecărei persoane. Totuși, autorul citat admite și că, dincolo de aspectele particulare, este probabil să existe un set de trăsături morale care sunt centrale pentru autodefinirea propriei moralități în cazul majorității oamenilor. De asemenea, el remarcă și faptul că a fi o persoană morală poate să fie sau nu parte a autodefinirii generale a unei persoane. Cu alte cuvinte, idealul moral ar putea avea diferite nivele de centralitate în concepția de sine a cuiva. Potrivit lui Blasi (1984, apud Aquino și Reed, 2002³⁶), în absența unei identități morale puternice, care să ocupe un nivel de centralitate ridicat în concepția de sine, abilitatea de a avea și de a prezenta raționamente morale complexe și avansate nu reprezintă un antecedent suficient și necesar al comportamentului moral. Prin urmare, la fel ca și Damon și Hart (1992, apud Aquino și Reed, 2002³⁷), autorul mai sus citat acordă identității morale rolul primordial în motivarea comportamentului moral. Potrivit lui Blasi (1984, apud Aquino și Reed, 2002³⁸), se poate vorbi de identitate morală când sinele este construit sau definit cu referire la categoriile morale (de exemplu, cinste,

³⁴ D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

³⁵ K. Aquino, A. Reed, *The Self-Importance of Moral Identity*, "Journal of Personality and Social Psychology", 2002, 83, p. 1423–1440.

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem.*

corectitudine, compasiune etc.). Mai recent, Blasi (2004, apud Aquino și Reed, 2002³⁹) a încercat să explice caracterul moral, presupunând că acesta are trei componente: puterea voinței, dorințele morale și integritatea morală, înțelese și ca trei seturi de virtuți. *Voința* ar fi necesară pentru a face față obstacolelor în urmărirea obiectivelor pe termen lung; *integritatea* se referă la angajamentele care decurg din sentimentul de sine, iar *dorințele* morale ghidează voința și integritatea și le acordă o semnificație morală.

Un alt tip de studii asupra identității morale s-a concentrat pe variația acesteia în funcție de aspecte sociale, considerând că identitatea morală a cuiva încorporează caracteristici care sunt împărtășite colectiv. Printre puținele studii de acest gen este cel realizat de Aquino și Reed (2002⁴⁰), care au pornit de la ideea că, la fel ca și alte tipuri de identitate, identitatea morală poate reprezenta o bază pentru identificarea socială. Mai mult, cei doi autori prespun că identitatea morală a unei persoane poate avea un referent social reprezentat de o apartenență la un grup real (de exemplu la o asociație de binefacere), un ideal abstract (de exemplu, Dumnezeu), o persoană întâlnită (un mentor), o persoană cunoscută, dar cu care nu a existat vreun contact direct (de exemplu, Maica Teresa) sau de orice alt tip de construct social. Autorii citați susțin că atât timp cât o persoană vede lumea prin prisma implicațiilor prescriptive ale trăsăturilor morale atribuite aceluia construct social, identitatea morală a acelei persoane va fi parte a schemei sale sociale de sine. Rezultatele cercetării întreprinse de cei doi autori au confirmat presupunerile lor că identitatea morală are nu doar o dimensiune privată, ci și una publică, care face referire la constructe sociale. Conform acestor autori, dimensiunea privată, pe care o numesc a internalizării, pare să se refere în mod direct la importanța pentru sine a caracteristicilor morale. În schimb, dimensiunea publică, numită de ei dimensiunea simbolizării, se referă la o sensibilitate mai generală pentru sinele moral ca un obiect social, ale cărui acțiuni publice pot transmite ideea că persoana în cauză are caracteristici morale. Datele obținute de autorii citați au arătat că ambele dimensiuni au prezis emergența unei concepții morale de sine spontane și participarea la acțiuni de voluntariat conform relatărilor proprii ale persoanelor investigate. Totuși, doar dimensiunea internalizării a prezis un comportament real de donație în scopuri de binefacere. Între cele două dimensiuni au apărut și diferențe în ceea ce privește corelația lor cu alte aspecte legate direct sau indirect de dezvoltarea morală a unei persoane. Astfel, dimensiunea internalizării a prezentat cea mai puternică asociere cu acceptarea încălcării normelor sociale (în sens negativ) și cu raționamentul moral (în sens pozitiv), în timp ce dimensiunea simbolizării a fost mai puternic asociată cu religiozitatea (în sens pozitiv). Mai mult, datele au arătat și că dimensiunea internalizării, comparativ cu

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Ibidem.*

cea a simbolizării, a fost mai puternic asociată cu rezultatele măsurării implicite care a evaluat intensitatea legăturii dintre trăsăturile morale și concepția de sine. Autorii mai sus menționați au interpretat aceste date considerând că dimensiunea simbolizării a fost mai puternic asociată cu acele rezultate sau măsurători care au avut un aspect public sau de autoprezentare, cum ar fi cele care se referă la managementul impresiei sau la acțiunile umanitare voluntare autodeclarate. De asemenea, ei arată că, dacă se consideră că religiozitatea poate fi văzută ca o expresie simbolică a angajamentului de bază al unei persoane de a respecta anumite principii morale, atunci este de înțeles de ce ea corelează mai mult cu dimensiunea simbolizării decât cu cea a internalizării. În schimb, acele măsurători care nu au plasat persoanele investigate în contexte sociale recognoscibile (cum sunt probele de raționament moral, sarcinile în care se cerea pentru reușită încălcarea normelor sociale, măsurarea implicită a intensității legăturii dintre aspectele moralității, măsurarea concepției de sine spontane) au fost cel mai puternic asociate cu dimensiunea internalizării. Reynolds și Ceranic (2007⁴¹) au evidențiat faptul că importanța celor două dimensiuni ale identității morale în determinarea unui comportament moral depinde de măsura în care există un consens social asupra moralității sau imoralității aceluia comportament. Potrivit acestor autori, când există un astfel de consens (de exemplu, activități caritabile), rolul judecății morale în decizie este nesemnificativ, în vreme ce rolul primordial îl are factorul motivator al identității morale, mai ales prin dimensiunea sa de simbolizare. Când însă un astfel de consens nu există (de exemplu, copiatul la un examen), judecata morală interacționează cu identitatea morală, mai ales, în acest caz, prin dimensiunea internalizării, în determinarea deciziei în legătură cu acel comportament. Mai precis, identitatea morală are o putere motivațională în determinarea comportamentului numai în măsura în care există o direcție în care să se exercite motivarea, direcție care este determinată de preferința pentru un anumit tip de judecată morală. Datele au indicat faptul că o identitate morală mai puternică a unei persoane prezice o tendință mai mare a acesteia de a alege alternativele extreme ale răspunsului la o situație pentru care nu există un răspuns moral asupra căruia să existe un consens social. Alternativa extremă aleasă a depins de modelul judecății morale utilizate în decizie, adică dacă acest model a fost unul care se bazează mai mult pe consecințele acțiunii sau pe modul cum este realizat scopul acelei acțiuni (respectarea unor reguli formale). De exemplu, în cazul copierii, persoanele care au preferat judecata morală în baza consecințelor acestui comportament au ales extrema neetică a acceptării copiatului la un examen, iar cei care au preferat

⁴¹ S. J. Reynolds, T. L. Ceranic, *The Effects of Moral Judgment and Moral Identity on Moral Behavior: An Empirical Examination of the Moral Individual*, "Journal of Applied Psychology", 2007, 92, p.1610–1624.

judicata morală în baza respectării regulilor formale au ales extrema etica a respingerii necondiționate a copiatului.

Este de remarcat faptul că, deși cercetările de tipul celor menționate mai sus au semnalat importanța schimbărilor dinamice în identitatea morală (ca și conținut și centralitate pentru definirea de sine) în cursul vieții, nu există încă nici acum studii care să investigheze sistematic acest aspect. Câteva date empirice (Damon și Hart, 1988, Power și Khmelkov, 1998, apud Hardy și Carlo, 2005⁴²) indică doar faptul că termenii morali apar foarte rar în descrierile de sine ale copiilor înainte de perioada adolescenței și că, și atunci când apar, ei tind să fie pozitivi și asociați comportamentelor exterioare. Ar fi de dorit ca pe viitor să existe studii care să urmărească astfel de schimbări, mai ales în paralel cu schimbările care apar și în alte domenii ale dezvoltării moralității (comportamentul, emoțiile și judecata morală, de exemplu). De asemenea, încă nu există studii care să investigheze empiric o varietate mai largă de personalități cu un caracter moral exemplar, dovedit și operaționalizat și altfel decât prin implicarea în acțiuni caritative voluntare în cadrul unor servicii comunitare. În acest sens, este de remarcat posibilitatea apariției unei confuzii și a unei restrângerii nejustificate a studiului problematicii identității morale doar pentru cazul persoanelor cu caracter moral exemplar care au și un caracter mai activ, care își manifestă orientarea morală puternică la nivelul unor acțiuni prosocial cu caracter mai concret, mai ușor accesibil și perceptibil la nivel social. Ar trebui să se țină cont de faptul că există contribuții la nivelul societății sau în ceea ce privește binele unor persoane particulare care nu sunt atât de ușor vizibile și cuantificabile, mai ales în condițiile în care o posibilă virtute morală este și modestia. Mai mult, acțiunile caritative care se bucură de recunoaștere socială ar putea fi mai mult legate de dimensiunea simbolizării identității morale și mai puțin de cea a internalizării, după cum o indică și datele obținute de Reynolds și Ceranic (2007⁴³). În acest context, este relevantă și observația făcută de Hardy și Carlo (2005⁴⁴), potrivit căreia identitatea morală a fost studiată mai mult ca o sursă motivațională pentru acțiunea morală, și nu pentru inacțiunea care are un sens moral, mai mult în asociere cu comportamentul prosocial și mai puțin în asociere cu cel antisocial. Aceiași autori citați remarcă și faptul că acțiunile prosociale pot fi motivate nu doar de o identitate morală puternică, ci și interese egoiste sau de emoții și cogniții morale izolate.

3. INVESTIGAREA LEGĂTURII DINTRE DEZVOLTAREA MORALĂ ȘI STRUCTURA ȘI TIPUL SINELUI

De asemenea, este de remarcat că studiile de tipul celor prezentate în cele de mai sus nu au investigat decât într-o mică măsură aspectele morale ale unei

⁴² S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

⁴³ S. J. Reynolds, T. L. Ceranic, *op. cit.*

⁴⁴ S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

persoane în legătură cu toate tipurile de sine identificate de cercetători. Cele mai importante astfel de tipuri, potrivit lui Hart și Fegly (1995⁴⁵), care au realizat o trecere în revistă a studiilor relevante în această privință, sunt sinele real (persoana așa cum este la momentul prezent), sinele ideal (cum și-ar dori cineva să fie la modul ideal), sinele nedorit (tipul de persoană care cineva speră să nu devină niciodată), sinele așteptat (cum ar trebui să fie cineva potrivit așteptărilor altcuiva, semnificativ pentru acea persoană, cum ar fi, de exemplu, mama sa), sine-urile temporale (persoana așa cum era cu câțiva ani în urmă sau care va fi peste câțiva ani etc.), sine-urile sociale (cum este o persoană când este împreună cu mama sa sau cu cel mai bun prieten etc.). Higgins (1987⁴⁶) menționează un mod de sistematizare a tipurilor de sine în baza a două dimensiuni cognitive care ar sta la baza reprezentărilor de sine: domeniul ale sinelui și poziții în raport cu sinele. Din punctul de vedere al domeniului sinelui avut în vedere, categorizarea implică sinele actual, sinele ideal și sinele așteptat, al datoriei. Din punctul de vedere al poziției față de sine, poziția poate să fie una personală sau una bazată pe perspectiva unei persoane semnificative (mamă, tată, soț, copil, prieten, autoritate), putând exista câte un sine corespunzător fiecărei persoane semnificative luate în considerare. Celor două dimensiuni cognitive li s-ar putea adăuga încă două, dacă se ține cont de categorizarea tipurilor de sine prezentată de Hart și Fegley (1995⁴⁷). Aceste două dimensiuni suplimentare ar permite o subcategorizare în cadrul categoriilor de sine distinse mai sus. O dimensiune ar fi aceea a tipului de poziționare personală sau a altei persoane în raport cu un sine (dorit/nedorit, acceptat/neacceptat de către propria persoană sau de alții), iar alta ar fi aceea a dimensiunii temporale (trecut, prezent, viitor). Ar putea fi adusă în discuție și o altă dimensiune, sugerată de studiile lui Mead (1934, apud Higgins, 1987⁴⁸), privitoare la dezvoltarea sinelui, care susțin că, pe măsură ce o persoană se dezvoltă, concepția sa de sine se bazează mai mult pe o perspectivă generalizată și abstractă, ținând cont de punctul de vedere al altor persoane în general, comparativ cu perspectiva de la început, bazată mai mult pe cea a unor persoane anume, particulare, concrete. Prin urmare, gradul de abstractizare sau de generalitate în considerarea perspectivei altora și chiar a perspectivei proprii ar putea reprezenta o nouă dimensiune relevantă pentru categorizarea tipurilor de sine.

După cum arată Higgins (1987⁴⁹), ceea ce se numește de obicei *concepție de sine* s-ar referi mai mult la sinele actual din perspectiva propriei persoane. Sinele ideal și cel așteptat proprii sau din perspectiva altor persoane ar reprezenta un fel de ghid, îndreptar al sinelui, oferind niște standarde directe. Potrivit aceluiași autor, persoanele diferă în ceea ce privește motivația de a urmări unul sau altul

⁴⁵ D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

⁴⁶ E. T. Higgins, *Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect*, ed. cit.

⁴⁷ D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

⁴⁸ E. T. Higgins, *Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect*, ed. cit.

⁴⁹ *Ibidem.*

dintre aceste standarde directoare, existând persoane cărora o parte dintre aceste standarde chiar pot să le lipsească. Este de subliniat ideea menționată de Higgins (1987⁵⁰) potrivit căreia această parte directoare a sinelui are un caracter motivator pregnant. Se deduce din ideea anterior enunțată că acest caracter motivator al sinelui ideal și al sinelui așteptat poate juca un rol important în funcția autoreglatoare a sinelui în general. În acest sens, un rol în autoreglare l-ar juca și concentrarea atenției pe sine, care are drept consecință o mai bună conștientizare a discrepanței dintre sinele actual și sinele așteptat sau cel ideal, urmată de creșterea motivației de a reduce această discrepanță (Duval și Wicklund, 1972, apud Higgins, 1987⁵¹).

Hart și Fegley (1995⁵²), în unul dintre extrem de puținele studii de acest gen, au încercat să compare adolescenții cu un caracter moral exemplar cu un grup de adolescenți obișnuiți nu doar în ceea ce privește centralitatea aspectelor morale pentru sinele lor, așa cum s-a prezentat mai în detaliu în cele de mai sus, ci și în ceea ce privește structura sinelui, în baza unor distincții precum cele menționate anterior. Cei doi autori s-au așteptat ca sinele real al adolescenților din grupul celor cu o implicare exemplară în activități caritative să încorporeze sinele lor ideal. Argumentul lor a fost acela că, în studii anterioare, s-a arătat că sinele ideal ar putea avea funcția de a atrage individul spre un comportament moral adecvat și de a-l îndepărta de la un curs de acțiune oportunistă și instrumentală. În plus, potrivit celor doi autori citați, încorporarea sinelui ideal în cel actual ar indica importanța sinelui ideal, centralitatea sa pentru sentimentul identității, ceea ce ar face mai probabil un comportament prosocial. De asemenea, ei au presupus și că reprezentările în legătură cu părinții și sine-urile legate de părinți (de exemplu, ce persoană așteaptă un părinte să fie fiul sau fiica sa) ar trebui să fie și ele mai mult încorporate în sinele actual pentru adolescenții care au un comportament de angajament prosocial exemplar în comparație cu cei obișnuiți. Date empirice anterioare citate de cei doi autori au stat la baza formulării unei astfel de presupuneri, acestea indicând că identificarea cu tatăl în timpul adolescenței prezice dezvoltarea morală a fiului în perioada adultă sau că cei care au ajutat transfugii în țările ocupate de naziști sau care s-au implicat în mișcările sociale de susținere a drepturilor civile au avut, la rândul lor, părinți care se îngrijeau deosebit de mult de cei din jurul lor. Prin urmare, Hart și Fegley (1995⁵³) au concluzionat că o implicare prosocială exemplară care cere un nivel ridicat de sacrificiu de sine ar fi improbabilă în absența unor modele puternice ale unor persoane apropiate, cel mai probabil părinții, care să furnizeze reprezentări care să fie integrate în sinele actual, astfel încât ele să poată furniza stimulentele și ghidarea necesare unui astfel de comportament neobișnuit. Corelativ, cei doi autori presupun că sinele actual al

⁵⁰ *Ibidem.*

⁵¹ *Ibidem.*

⁵² D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

⁵³ *Ibidem.*

adolescenților cu un comportament prosocial exemplar (implicare în acte de caritate și voluntariat social) ar trebui să integreze într-o mai mică măsură sinele așteptat de cel mai bun prieten al lor sau reprezentarea pe care o au în legătură cu cel mai bun prieten al lor comparativ cu adolescenții obișnuiți care au aceeași vârstă. Despre aceștia din urmă, datele empirice citate de autorii mai sus menționați au indicat că sinele lor actual încorporează mai mult sinele așteptat de cel mai bun prieten comparativ cu sinele așteptat de părinți, ei percepându-se a fi cel mai mult realizați și autentici când se află în prezența prietenilor lor. Cu alte cuvinte, s-a presupus de către cei doi autori citați că adolescenții care sunt implicați în activități prosociale, comparativ cu cei obișnuiți, ar trebui să tindă să opună o mai mare rezistență influenței venite din partea grupului de colegi de aceeași vârstă, care este în creștere în perioada adolescenței, păstrând mai mult, în schimb, influența din partea părinților. Argumentul invocat de autorii menționați este acela că este de așteptat să apară o incompatibilitate, un conflict între dorința colegilor și prietenilor de a-și petrece timpul liber cu acești adolescenți în activitățile obișnuite vârstei și mediului lor și timpul necesar pentru realizarea activităților prosociale. De asemenea, Hart și Fegley (1995⁵⁴) au anticipat că teoria despre sine a adolescenților din grupul exemplar din punctul de vedere al implicării prosociale ar trebui să fie una care să facă mai mult referință la principii și valori decât în cazul adolescenților obișnuiți, având un nivel mai ridicat de generalitate și abstractizare. Ei justifică această presupunere în baza argumentului că angajamentul de a ajuta și a îngriji derivă probabil dintr-o orientare către convingeri personale ferme în legătură cu valoarea unui astfel de comportament, după cum susține și Damon (1984, apud Hart și Fegley, 1995⁵⁵). Rezultatele obținute au confirmat în mare parte aceste așteptări.

Datele studiului empiric al celor doi autori citați au arătat că, într-adevăr, indiferent de apartenența etnică, descrierile furnizate în mod liber de acest tip de adolescenți cu implicare exemplară în acțiuni caritative voluntare nu doar că au conținut mai multe referințe la trăsături de personalitate morale sau scopuri morale, ci au indicat și diferențe semnificative în ceea ce privește modul de structurare a sinelui, de organizare a diferitelor lui elemente, în sensul ipotezelor prezentate mai sus. Adolescenții obișnuiți au tins să evidențieze distincții mai mari între reprezentările imature ale sinelui (sinele temporal din trecut așa cum a fost el cu doi sau cinci ani în urmă) și reprezentările mature ale sinelui (sinele proiectat peste doi sau cinci ani în viitor sau sinele din perioada adultă). În schimb, adolescenții din grupul cu o activitate prosocială exemplară au prezentat o mai mare stabilitate a sinelui, o mai mare continuitate a diferitelor tipuri de sine temporal. De asemenea, în cazul lor, sinele ideal, sinele legat de părinți, reprezentările legate de părinți au tins să fie încorporate mai mult în sinele actual comparativ cu grupul de adolescenți

⁵⁴ *Ibidem.*

⁵⁵ *Ibidem.*

obișnuiți, așa cum s-a anticipat. Cei doi autori citați au interpretat acest rezultat ca indicând faptul că adolescenții din grupul cu comportament prosocial exemplar tind să identifice mai mult sinele lor actual cu sinele lor ideal și cu părinții lor, să fie mai orientați spre idealuri și spre valorile părinților. Adolescenții obișnuiți, în schimb, au tins să încorporeze mai mult în descrierea sinelui lor real sinele după cum e văzut de cel mai bun prieten și reprezentările celui mai bun prieten, cu care tind să se identifice. Teoria lor despre sine a indicat și importanța de prim rang acordată de aceștia pentru acceptarea și integrarea într-o rețea socială a grupului de aceeași vârstă. În schimb, tinerii cu un angajament prosocial exemplar au tins mai mult să aibă o teorie despre sine care face referire la convingeri și filosofii personale, nepunând pe prim plan integrarea lor socială într-un grup de prieteni, în condițiile în care acest lucru le-ar împiedica angajamentul în activitățile caritative. Autorii studiului citat observă că diferențele identificate între cele două grupuri de adolescenți în ceea ce privește structura sinelui nu pot fi reduse la un singur factor explicativ, cum ar fi nivelul maturității sau sofisticarea intelectuală, de vreme ce nu au apărut diferențe între grupurile menționate în ceea ce privește nivelul judecății morale, care, pentru tipul de activități prosociale avute în vedere în acest studiu, nu a avut o influență semnificativă. Nu au apărut diferențe notabile nici în legătură cu complexitatea cognitivă a adolescenților din cele două grupuri. În final, autorii studiului remarcă faptul că ar fi necesare pe viitor studii longitudinale care să lămurească dacă structura sinelui caracteristică adolescenților cu activitate prosocială exemplară precede sau succede acțiunile altruiste. Ele ar trebui să clarifice, în plus, și alte aspecte cauzale, prin identificarea altor factori implicați în modelarea acestei structuri a sinelui și determinarea angajamentului susținut în activități altruiste.

Un alt studiu, probabil singular, aduce o contribuție indirectă în direcția semnalată mai sus, în ceea ce privește legătura dintre structura sinelui și comportamentul moral, dar, în acest caz, comparația este între adolescenții cu un comportament care încalcă normele morale și adolescenții obișnuiți. Studiul a fost realizat de Oyserman și Markus (1990, apud Hart și Fensley, 1995⁵⁶), el comparând tipurile de sine ale adolescenților delincvenți și ale celor nedelincvenți. Ei au arătat că adolescenții nedelincvenți tindeau mai mult decât cei delincvenți să întrevadă ca posibile pentru sine-urile lor temporale în viitor deopotrivă polii negativi și pozitivi ai unor caracteristici obișnuite (de exemplu, succesul sau eșecul academic). Potrivit autorilor citați, acest lucru ar oferi posibilitatea unei mai bune direcționări a comportamentului decât proiecția în viitor, care are în vedere doar un singur pol al unor astfel de caracteristici, existând, în acest caz, nu doar un singur reper, al sinelui dorit, ci și reperul de evitat, al sinelui nedorit. Hart și Fensley

⁵⁶ *Ibidem.*

(1995⁵⁷) au pus în legătură rezultatele acestui studiu cu rezultatele obținute de ei în cercetare lor empirică, descrisă mai sus, care s-a referit la structura caracteristică a sinelui adolescenților cu un caracter moral exemplar. Acești autori au evidențiat faptul că persoanele cu un caracter moral mai pregnant au un comportament idealist, care poate fi asociat unor reprezentări ale sinelui pe o dimensiune a evaluării sociale care este ancorată în doi poli: la un capăt sinele nedorit, iar la celălalt capăt sinele dorit, ideal, o dimensiune care a apărut a fi în mod semnificativ caracteristică pentru descrierile sinelui făcute de către persoanele cu un caracter moral exemplar.

4. CERCETAREA VIRTUȚILOR MORALE ÎN CALITATEA LOR DE COMPONENTE ALE IDENTITĂȚII MORALE

O altă serie de studii, destul de reduse ca număr, s-a centrat pe cercetarea virtuților morale (de exemplu, Aquino și Reed, 2002⁵⁸; Hart și Fegley, 1995⁵⁹), în calitatea lor de componente implicite ale identității morale. Virtuțile care pot fi întâlnite în literatura de specialitate ca având legătură cu domeniul moral sunt trăsături ca onestitatea, sinceritatea, loialitatea, integritatea, caracterul milostiv, imparțialitatea, generozitatea, toleranța, caracterul iertător. Este de remarcat, printre altele, în această privință, că smerenia sau modestia, în mod surprinzător, au fost extrem de puțin investigate științific în ceea ce privește legătura lor cu judecata, emoțiile și comportamentul moral. Dar smerenia, ca și modestia, este o virtute care are de-a face în cel mai mare grad cu imaginea de sine și care se regăsește adesea în descrierile unor personalități care sunt larg recunoscute ca având un caracter moral exemplar, cum ar fi Maica Tereza, Dalai Lama sau alți lideri spirituali. De asemenea, o altă stare afectiv-itudinală, mândria, opusul smereniei, nu a fost nici ea investigată în aspectul său moral. Ea ar putea juca un rol în motivarea comportamentului moral (în formele de fariseism moral, când respectarea normelor morale se face nu din convingere, ci pentru a prezerva o imagine de sine pozitivă) sau dimpotrivă, ar putea favoriza încălcarea unor norme morale, atunci când astfel este posibilă păstrarea unei reputații sau imagini de sine pozitive. Implicarea mândriei ar putea explica și datele obținute în experimentele care au investigat fenomenul licențierii morale, care vor fi prezentate mai jos.

⁵⁷ *Ibidem.*

⁵⁸ K. Aquino, A. Reed, *op. cit.*

⁵⁹ D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

**5. STUDII ORIENTATE
PE INVESTIGAREA SCHEMELOR COGNITIVE
MORALE REPREZENTÂND COMPONENTE ALE IMAGINII DE SINE**

Un alt grup de studii a pornit de la concepția asupra moralității promovată de Rest (1983, apud Rest, Narvaez, Thoma și Bebeau, 2000⁶⁰) și dezvoltată de Lapsley și Narvaez (2004⁶¹), care se bazează pe perspectiva cogniției sociale, cu deschiderile acesteia spre relația dintre personalitate și aspectul social și importanța sa pentru a explica noțiuni cum sunt caracterul sau identitatea personală. Studiile mai sus menționate pun accentul pe ideea de dezvoltare morală ca dezvoltare a expertizei, prin dezvoltarea unor scheme morale în cadrul interacțiunilor sociale. Plecând de la această perspectivă, astfel de studii au evidențiat importanța centrală a proceselor sinelui în dezvoltarea morală și legătura indisolubilă a judecăților și emoțiilor morale care se realizează în cadrul sistemului cognitiv-afectiv al personalității, punând accentul și pe proprietățile motivaționale ale proceselor sinelui și identității personale pentru comportamentul moral. Lapsley și Narvaez (2004⁶²) afirmă că accesibilitatea cronică a schemelor cognitive morale (scheme morale de conceptualizare a evenimentelor sociale), care se formează în baza experienței, este sursa diferențelor individuale în funcționarea morală. Autorii citați prezintă date care susțin această idee, potrivit cărora experiența morală anterioară influențează gradul de înțelegere a povestirilor cu conținut moral. În mod particular, ele indică faptul că reprezentarea a ceea ce este un personaj cu un caracter moral bun are o structură de prototip cognitiv, iar activarea acestui prototip biasează modul în care informația este prelucrată în cazul povestirilor cu caracter moral. Un rezultat cu importanță practică al abordării susținute de cei doi autori citați este sugestia unei metode de evaluare a „cronicității morale” prin numărul de trăsături prototipice pentru un bun caracter moral menționate printre primele șase din cele furnizate atunci când persoanelor li se solicită să descrie o persoană pe care o plac, o displac, o caută sau o evită (Lapsley și Lasky, 1999, apud Lapsley și Narvaez, 2004⁶³). Tot autorii mai sus citați au arătat că cei care sunt „cronici moral” interpretează și codează informația diferit, tinzând să facă mai multe inferențe spontane în legătură cu caracterul moral al unor personaje descrise. În ceea ce privește dezvoltarea caracterului moral, abordarea susținută de Lapsley și Narvaez (2004⁶⁴) prevede că secvențele social-cognitive timpurii sunt transformate în memorie autobiografică. Cu alte cuvinte, amintirile episodice cu caracter moral sunt integrate într-o formă narativă care face referire la un sine a cărui poveste o

⁶⁰ J. R. Rest, D. Narvaez, S. J. Thoma, M. J. Bebeau, *A Neo-Kohlbergian Approach to Morality Research*, “Journal of Moral Education”, 2000, 29, p. 381–395.

⁶¹ D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

⁶² *Ibidem.*

⁶³ *Ibidem.*

⁶⁴ *Ibidem.*

reprezintă, un rol important având în acest sens dialogul cu părinții (Thompson, 1998, apud Lapsley și Narvaez, 2004⁶⁵). Acest dialog cu părinții îi ajută pe copii să identifice trăsăturile morale relevante din experiența lor și să formeze acele scheme morale ușor de amorsat și activat, care sunt cronic accesibile, permițând astfel ca, prin atribuțiile privind caracterul moral, sinele ideal sau cel care este dorit social să devină parte a imaginii de sine. Imaginea de sine în care sunt încorporate diverse scheme, prototipuri, scenarii, sisteme de scopuri personale și strategii reprezintă, conform autorilor citați, un fundament pentru un tip de comportament spontan, care nu presupune o deliberare conștientă, dar care este totuși coerent, fiind organizat și bazat pe reguli care nu sunt explicite, ci implicite (Emde, Biringen, Clyman și Oppenheim, 1991, apud Lapsley și Narvaez, 2004⁶⁶). Lapsley și Narvaez (2004⁶⁷) observă că, prin modul de abordare pe care îl propun, virtuțile nu mai sunt privite ca niște trăsături de personalitate care sunt sau nu în posesia cuiva, manifestându-se independent de context, ci ar putea fi explicate în același cadru prin care Cantor (1990, apud Lapsley și Narvaez, 2004⁶⁸) explică prin modele social-cognitive dispozițiile personale. Acestea ar avea la bază trei elemente: scheme de interpretare, stocare și evocare a informației, sarcini de viață adoptate (definite și cultural), care sunt definite și ca sisteme de scopuri personale, și strategii de îndeplinire a acestora. Prin urmare, dispozițiile personale ar reprezenta dispoziții de a face ceva într-un anumit fel personal într-un context particular, în baza experienței personale acumulate, care determină formarea unor configurații cognitiv-afectiv-comportamentale, a căror coerență explică stabilitatea unor astfel de dispoziții în ceea ce privește interpretarea, planificarea și răspunsul la evenimente (Cervone și Shoda, 1999, apud Lapsley și Narvaez, 2004⁶⁹). În continuarea genului de studii menționat mai sus, ar fi important dacă s-ar urmări cum dezvoltarea schemelor morale particulare este influențată de și influențează dezvoltarea identității morale și, în general, imaginea de sine.

6. CERCETAREA EMPIRICĂ A DINAMICII DECIZIILOR MORALE ÎN FUNCȚIE DE IMAGINEA DE SINE ȘI DECIZIILE MORALE ANTERIOARE: PURIFICAREA ȘI LICENȚIEREA MORALĂ

Un tip mai nou de studii și-a propus investigarea dinamicii deciziilor morale. Ele au evidențiat importanța pentru schimbarea deciziilor morale a concepției de sine asupra propriei moralități, a integrității de sine și a reflecției asupra imaginii de sine formate în baza experienței deciziilor morale anterioare. Astfel, au fost

⁶⁵ *Ibidem.*

⁶⁶ *Ibidem.*

⁶⁷ *Ibidem.*

⁶⁸ *Ibidem.*

⁶⁹ *Ibidem.*

identificate două fenomene majore care pot să apară în cursul dinamicii deciziilor morale: purificarea morală (implicarea activă pentru a compensa greșeli morale anterioare sau chiar acte de purificare fizică prin care se încearcă în mod simbolic purificarea morală) și licențierea morală (când o persoană se crede îndreptățită să ia decizii imorale pentru că recent a luat decizii morale de care a fost mulțumită). Astfel de cercetări au fost realizate în cadrul mai larg al investigării mai aprofundate a ideii de disonanță etică (Barkan, Ayal, Gino și Ariely, 2010⁷⁰), după modelul disonanței cognitive. Este de notat faptul că rezultatul acestor cercetări este ambiguu încă, de vreme ce mecanismul compensator invocat este doar unul ipotetic, nefiind certificat empiric prin studiul motivațiilor care au stat la baza schimbării deciziilor morale, a inconsecvenței lor. Astfel de studii au însă și meritul că au arătat și ele importanța ideii de centralitate a identității morale, la fel ca și studiile anterioare, plasând-o însă într-un cadru dinamic. Ele au evidențiat că există o stabilitate mai mare a deciziilor morale, fenomenele de compensare fiind mai puțin frecvente, în cazul persoanelor pentru care identitatea morală joacă un rol central.

Un număr relativ mare de studii care au avut ca obiectiv studierea licențierii morale sau a purificării morale au fost realizate recent. Dintre acestea am selectat doar câteva pentru a fi prezentate pe scurt, cu rol ilustrativ. Sachdeva, Iliev și Medin (2009⁷¹) au realizat un astfel de studiu, plecând de la un cadru teoretic mai larg, referitor la autoreglarea morală. Ei propun ideea că decizia în favoarea unui comportament moral sau imoral are la bază o cumpănire interioară între câștigul relativ de imagine cu privire la valoarea morală proprie și costul inerent unui comportament altruist, moral. În experimentele realizate de autorii mai sus citați, ei au cerut participanților să scrie povestiri cu relevanță personală care conțineau cuvinte care se refereau fie la trăsături pozitive, fie la trăsături negative din punct de vedere moral. Ei au constatat că comportamentul persoanelor într-o sarcină ulterioară (de donare sau de angajare în cooperare) a depins de tipul de trăsături conținute de povestirea scrisă. Cei care au scris povestiri care s-au referit la trăsături pozitive au tins să doneze sau să coopereze mai puțin decât cei care au scris povestiri care s-au referit la trăsături negative. Concluzia autorilor citați a fost că afirmarea unei identități morale îi determină pe oameni să admită ulterior un comportament imoral. În schimb, atunci când identitatea morală este amenințată, comportamentul moral ulterior poate reprezenta un mijloc de a recâștiga o imagine mai bună în ceea ce privește valoare de sine. Jordan, Mullen și Murnighan (2011⁷²)

⁷⁰ R. Barkan, S. Ayal, F. Gino, D. Ariely, *The Pot Calling the Kettle Black: Distancing Response to Ethical Dissonance*, "Journal of Experimental Psychology: General", 2012, doi: 10.1037/a0027588.

⁷¹ S. Sachdeva, R. Iliev, D. L. Medin, *Sinning saints and saintly sinners: The paradox of moral self-regulation*, "Psychological Science", 2009, p. 523–528.

⁷² J. Jordan, E. Mullen, K. Murnighan, *Striving for the Moral Self: The Effects of Recalling Past Moral Actions on Future Moral Behavior*, "Personality and Social Psychology Bulletin", 2011, 37, p. 701–713.

au plasat fenomenele licențierii și purificării morale în contextul teoriei autoîntregirii sau autocompletării (în engleză: *self-completion*). În baza acestei teorii, ei prezic și demonstrează că evocarea unui comportament moral (sau imoral) anterior conduce la acțiuni ulterioare compensatoare, mai degrabă decât la acțiuni în acord cu ele, reprezentând o cale de a reface imaginea morală de sine inițială. Astfel, participanții din studiile lor care au avut ca sarcină evocarea unor comportamente imorale au participat mai mult la activități cu caracter moral, au prezentat într-o măsură mai mare intenții prosociale sau au înșelat mai puțin în sarcinile ulterioare evocării decât cei care au evocat comportamente morale. În plus, datele au indicat că mărimea efectelor compensatoare a fost asociată gradului de moralitate sau imoralitate a comportamentului evocat. Astfel de efecte compensatoare nu au apărut, în schimb, dacă evenimentele evocate se refereau la comportamentul moral sau imoral al altor persoane.

Effron și Monin (2010⁷³) au reușit, în cadrul unei serii de experimente, să aducă precizări în ceea ce privește condițiile în care apare fenomenul licențierii morale. Astfel, ei au arătat că un comportament, atunci când este în mod clar imoral, va fi admis sau produs în urma realizării anterioare a unor fapte bune doar dacă el nu este din domeniul sau de tipul faptelor bune realizate anterior. În schimb, dacă imoralitatea unui comportament este ambiguă, atunci licențierea morală se va produce indiferent dacă comportamentul în cauză este din același domeniu cu faptele bune realizate anterior sau nu, doar că, în cazul în care ele sunt din același domeniu, licențierea se va face prin schimbarea modului de interpretare a transgresiunii morale a aceluși comportament cu o imoralitate ambiguă. Gneezy, Imas, Nelson, Brown și Norton (2012⁷⁴) au prezentat date care arată că fenomenul licențierii morale apare doar în cazul în care urmează unui comportament prosocial care nu implică costuri semnificative pentru persoana care l-a realizat, acești autori observând că majoritatea studiilor care au investigat licențierea morală au implicat acte prosociale de acest tip. În schimb, dacă o persoană prezintă un comportament prosocial care a presupus costuri majore pentru ea, atunci, ulterior, ea se va purta consecvent, menținând pe mai departe comportamentul prosocial și în alte situații. Autorii citați au interpretat aceste date ca sugerând faptul că un comportament prosocial costisitor funcționează ca un semnal pentru identitatea prosocială, modificând-o semnificativ, iar, ulterior, persoana în cauză se va strădui să păstreze această percepție de sine câștigată printr-un efort propriu major. În schimb, dacă un act prosocial nu implică un cost major pentru o persoană, acesta nu va funcționa ca un semnal pentru identitatea morală, iar motivația de a păstra un eventual câștig pentru imaginea de sine obținută în acest fel nu va fi prea mare. Prin urmare, ar fi

⁷³ D. A. Effron, B. Monin, *Letting People Off the Hook: When Do Good Deeds Excuse Transgressions?*, "Personality and Social Psychology Bulletin", 2010, 36, p.1618–1634.

⁷⁴ A. Gneezy, A. Imas, L. D. Nelson, A. Brown, M. I. Norton, *Paying to be Nice: Costly Prosocial Behavior and Consistency*, "Management Science", 2012, 58, p. 179–187.

de așteptat purtarea ulterioară să fie mai puțin consecventă și să apară o reducere a comportamentului prosocial, ca în cazul licențierii morale.

O categorie de studii înrudite cu cele de tipul menționat mai sus și care ar putea fi relevante pentru înțelegerea legăturii dintre imaginea de sine și dezvoltarea morală ar fi cea a studiilor care au arătat asocierea dintre un anumit status social și modul de comportament moral, ca și a studiilor care prezintă efectele pe care sarcina dată unor persoane de a se imagina ca având un anumit statut social îl are asupra comportamentului moral. Astfel, Piff, Stancato, Côté, Mendoza-Denton și Keltner (2012⁷⁵) au realizat o serie de studii empirice care arată că persoanele mai bogate și cu funcții mai importante se simt mai îndreptățite să se comporte imoral și chiar se comportă astfel în sarcinile experimentale utilizate de cercetători. Una dintre explicațiile acestui comportament este că ele tolerează mai mult lăcomia sau cred că au resursele necesare pentru a scăpa de consecințele faptelor lor. Dar e posibil ca acest lucru să se datoreze și unei imagini sociale cu privire la persoanele cu status social înalt cu care ajung să se identifice. O dovadă în acest sens sunt datele furnizate de aceiași autori, care indică o creștere a comportamentului imoral pentru copiii sau adulții care au fost puși de experimenterii să-și imagineze că sunt bogați sau că sunt șefi. Astfel, elevii cărora li s-a cerut să-și imagineze că sunt foarte bogați s-au servit cu mai multe bomboane dintr-un borcan în comparație cu cei care și-au imaginat că sunt săraci. De asemenea, adulții cu o situație financiară mai bună care au fost puși să joace rolul unor șefi la un interviu de angajare fictiv i-au mințit mai mult pe așa-ziii candidați la angajare în ceea ce privește condițiile angajării comparativ cu adulții care au jucat rolul de șef, dar au avut o situație financiară mai proastă.

Într-un alt tip de cercetări, realizate de Kaufman și Libby (2012⁷⁶), s-au studiat identificarea cu personajele din romanele citite și modul în care fuziunea dintre sinele propriu și un personaj fictiv influențează comportamentele cititorului, atitudinile sale, concepția și imaginea de sine, astfel încât acestea să ajungă în acord cu cele ale aceluia personaj. Datele acestor studii au indicat faptul că identificarea cu personajul este favorizată sau defavorizată de anumite condiții. Astfel, manipulându-se accesibilitatea reprezentării de sine proprii (prin prezența sau absența unor oglinzi în camera de lectură, de exemplu), rezultatele obținute au arătat că identificarea cu personajul fictiv a variat în funcție de această manipulare: în condițiile în care participanții la experimente erau mai dispuși să uite cine sunt sau în condițiile de mediu care favorizau o astfel de uitare (prin absența oglinzilor), participanții au tins mai mult să se identifice cu personajul fictiv. Identificarea cu

⁷⁵ P. K. Piff, D. M. Stancato, S. Côté, R. Mendoza-Denton, D. Keltner, *Higher Social Class Predicts Increased Unethical Behavior*, "Proceedings of the National Academy of Sciences", 2012, 109, p. 4086–4091.

⁷⁶ G. F. Kaufman, L. K. Libby, *Changing Beliefs and Behavior Through Experience-Taking*, "Journal of Personality and Social Psychology", 2012, 103, p. 1–19.

personajul fictiv a fost influențată și de caracterul narațiunii, și de tipul personajului: dacă narațiunea era la persoana întâi singular, iar personajul se aseamăna cu cititorul din multe puncte de vedere, făcând parte din același grup social, identificarea cu personajul a fost semnificativ mai crescută comparativ cu situația în care narațiunea era la persoana a treia și protagonistul era dintr-un grup social diferit de cel al cititorului. Un alt factor distins ca fiind important pentru identificare a fost acela al momentului în care cititorului îi sunt prezentate caracteristicile personajului în discuție. Datele au arătat că dacă apartenența la un anumit grup social a personajului este dezvăluită încă de la începutul narațiunii, șansele unei identificări cu acesta scad. Tot aceste studii au arătat că lectura unei narațiuni favorizează mai mult identificarea cu un personaj decât urmărirea unui film cu același conținut, filmul limitând abilitatea celui care vizionează de a se închipui pe sine în pielea protagoniștilor, efortul imaginativ cerut fiind mai redus. În ceea ce privește dovezile influenței efective pe care lectura o are asupra comportamentului și modului de a gândi, cercetătorii mai sus citați au obținut date care au indicat faptul că participanții care s-au identificat puternic cu un personaj care a depășit multe obstacole pentru a putea să se ducă la vot au tins mai mult să se ducă să voteze la niște alegeri reale care au avut loc la câteva zile de la realizarea experimentului comparativ cu cei care au citit romane cu un conținut care nu se referea la vot. De asemenea, în studiile lor, în situația în care participanții s-au identificat cu personaje care erau de o rasă sau orientare sexuală diferită de a lor, aceștia au tins să folosească mai puțin stereotipurile legate de grupul social căruia îi aparținea personajul. Se poate observa ușor că situațiile vizate în studiile menționate mai sus, cum ar fi participarea la vot sau judecarea persoanelor în funcție de stereotipuri, au un anumit caracter moral. Prin urmare, ar fi de așteptat și de dorit ca în studii viitoare să se investigheze în ce măsură și în ce condiții identificarea cu personajele unor narațiuni ar putea contribui în mod real la favorizarea unor comportamente cu un caracter moral mai pronunțat (a nu minți, a nu fura, de exemplu), dincolo de speculațiile teoretice care se pot face. Astfel de influențe sunt de așteptat dacă se ține cont și de poziția exprimată de Lapsley și Narvaez (2004⁷⁷), potrivit căreia moralitatea ar depinde de formarea unor scheme morale în baza experienței acumulate în ceea ce privește soluționarea situațiilor cu caracter moral. Este de notat că, în cazul lecturii unor narațiuni cu caracter moral, o astfel de experiență este una vicariantă, cititorul învățând în baza experiențelor personajului. Deoarece studiile realizate de Kaufman și Libby (2012⁷⁸) au putut dovedi, până acum, doar efecte pe termen scurt ale identificării cu personajele unor narațiuni, ar fi de dorit ca pe viitor să se investigheze în ce măsură și în ce condiții astfel de efecte pot fi mai mult decât temporare, extinzându-se pe intervale de timp mai lungi.

⁷⁷ D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

⁷⁸ G. F. Kaufman, L. K. Libby, *op. cit.*

În ceea ce privește comportamentul moral în condițiile care favorizează accesibilitatea imaginii de sine și care induc preocupări legate de imaginea socială creată altora, în termeni de reputație (ca expresie a rolului jucat de imaginea de sine prin intermediul controlului social asupra comportamentului moral), Bateson, Nettle și Roberts (2006⁷⁹) prezintă date semnificative în acest sens. Într-un studiu cu caracter naturalist, ei au examinat efectul imaginii unei perechi de ochi care era expusă în cantina unei facultăți asupra onestității cu care studenții puneau bani într-o cutie pentru a-și plăti băutura în mod benevol. Datele au indicat faptul că studenții au plătit băuturile lor de trei ori mai mult când imaginea cu ochii era expusă pe pereți în dreptul cutiei decât atunci când acea imagine a lipsit, în locul ei fiind un tablou cu flori. Explicația dată de autorii studiului a fost aceea că imaginea ochilor a reprezentat un indiciu perceput inconștient că studenții sunt urmăriți în ceea ce privește comportamentul lor prosocial, inducând automat preocupări legate de reputația lor în acest sens. Studiul de genul celui care a fost mai sus menționat ar putea analiza pe viitor mai în detaliu modul în care componenta imaginii de sine care se referă la reputație joacă un rol în judecata și comportamentul moral, aducând date suplimentare în acest sens. Ar fi de dorit ca datele obținute în acest fel să fie puse în legătură cu datele obținute în investigațiile asupra unor emoții morale ca rușinea sau jena, care au legătură cu reputația pe care o persoană dorește să o mențină sau cu datele privind licențierea sau purificarea morală.

În legătură cu tipul de studii menționate anterior se află și o cercetare realizată de Schnall și Roper (2012⁸⁰), care au investigat modul în care exemplul moral pozitiv al altcuiva influențează imaginea de sine și comportamentul ulterior al unei persoane expuse la un astfel de comportament exemplar din punct de vedere moral. După cum arată autorii citați, se cunoștea faptul că expunerea la un comportament moral exemplar conduce la o creștere a comportamentului prosocial de oferire de ajutor altora, dar nu s-a putut determina cauza acestui efect. Una dintre alternativele avute în vedere a fost aceea că o astfel de expunere ar putea reprezenta o amenințare la imaginea de sine morală, din cauza angajării într-un proces de comparare socială, în urma căruia se poate ajunge la rezultatul că integritatea morală a celui expus este inferioară comportamentului exemplar. A doua alternativă luată în considerare a fost aceea că expunerea la un astfel de caz exemplar ar putea furniza un impuls motivațional de a acționa potrivit propriilor valori morale ale persoanei expuse la acel comportament. Schnall și Roper (2011⁸¹) au realizat un experiment pentru a distinge care dintre aceste alternative oferă o explicație mai bună pentru creșterea comportamentului prosocial în urma expunerii la un comportament moral exemplar. Ei au oferit unei părți a participanților la

⁷⁹ M. Bateson, D. Nettle, G. Roberts, *Cues of Being Watched Enhance Cooperation in a Real-World Setting*, "Biology Letters", 2006, 2, p. 412–414.

⁸⁰ S. Schnall, J. Roper, *Elevation Puts Moral Values Into Action*, "Social Psychological and Personality Science", 2012, 3, p. 373–378.

⁸¹ *Ibidem*.

studiu o oportunitate de autoafirmare printr-un comportament moral, care a fost urmată fie de inducerea unui sentiment de elevare morală prin expunerea la un comportament moral exemplar, fie de o stare de control, neutră afectiv, caz în care participanții nu au fost influențați în vreun fel. Rezultatele au arătat că, în comparație cu participanții care s-au aflat într-o stare neutră după ce au avut oportunitatea de autoafirmare, participanții cărora li s-a indus un sentiment de elevare morală prin expunerea la un comportament moral exemplar au prezentat un nivel semnificativ mai ridicat al comportamentului de oferire de ajutor. Mai mult, datele au indicat că, în cazul celor care au fost expuși comportamentului moral exemplar, nivelul comportamentului de oferire de ajutor a fost mai mare decât anterior au avut oportunitatea autoafirmării comparativ cu cei care nu au avut o astfel de oportunitate. Prin urmare, după cum constată și autorii citați, datele susțin mai degrabă a doua alternativă explicativă, indicând că expunerea la un caz moral exemplar nu conduce la o amenințare a valorizării morale de sine în urma unui proces de comparație socială, ci, mai degrabă, oferă un stimul motivațional de acțiune în baza valorilor morale care sunt susținute și afirmate de o persoană.

O altă categorie de studii, care are relevanța cea mai directă în ceea ce privește tema aflată în discuție, este aceea care include cercetări experimentale prin care se manipulează direct sau indirect imaginea de sine sau nivelul de concentrare pe această imagine și se urmărește apoi comportamentul în situații care pot avea un caracter moral mai mult sau mai puțin evident. Un exemplu în acest sens este studiul lui Macrae, Bodenhausen și Milne (1998⁸²), care au arătat că participanții care au fost induși să se concentreze mai mult pe imaginea de sine au produs descrieri mai puțin stereotipe ale unor ținte sociale prezentate de experimenterii. S-a constatat apoi că această reducere a descrierilor stereotipe a apărut doar la acei participanți care aveau standarde personale de evitare a stereotipurilor în calitatea lor de componente ale imaginii de sine. Acest studiu a relevat și un aspect dinamic al controlului comportamentului care este indezirabil social prin intermediul imaginii de sine în condițiile în care concentrarea pe această imagine este susținută din exterior: supresia stereotipurilor poate conduce la un efect ulterior opus, descrierea stereotipă crescând semnificativ după supresia inițială, probabil din cauza epuizării unor resurse limitate necesare efortului de control cerut de supresie. Ar fi interesant de aflat dacă fenomene similare ar putea să apară și pentru situații care au implicații morale mai pregnante decât cazul utilizării stereotipurilor sociale. Date indirecte în acest sens sunt oferite de Ruedy și Schweitzer (2010⁸³). Ei au arătat că realizarea unui exercițiu de intensificare a stării de prezență (Mindfulness⁸⁴) a condus la o reducere

⁸² C. N. Macrae, G. V. Bodenhausen, A. B. Milne, *Saying no to Unwanted Thoughts: Self-Focus and the Regulation of Mental Life*, "Journal of Personality and Social Psychology", 1998, 74, p. 578–589.

⁸³ N. E. Ruedy, M. E. Schweitzer, *In the Moment: The Effect of Mindfulness on Ethical Decision Making*, „Journal of Business Ethics”, 2010, 95, p. 73–87.

⁸⁴ Este vorba de o stare de concentrare a atenției pe starea internă și externă prezentă, care înseamnă implicit și o concentrare mai accentuată pe sine, o conștientizarea mai intensă a sinelui.

a gravității unui comportament lipsit de etică (raportarea de mai puține rezultate obținute prin înșelăciune la o probă dată), chiar dacă nu a avut ca efect o reducere a frecvenței unui astfel de comportament în comparație cu situația în care nu s-a solicitat realizarea unui astfel de exercițiu. De asemenea, ei au arătat și că persoanele care se află mai frecvent într-o astfel de stare tind să ia mai multe decizii etice, să aibă un nivel mai mare al componentei de internalizare a identității morale și un nivel mai scăzut al componentei de simbolizare a acesteia. În plus, aceste persoane tind să aibă mai mult o filosofie etică în deciziile morale care se bazează pe o abordare principială (formalistă) și mai puțin una care se bazează pe consecințele unei acțiuni. Cei doi autori citați au interpretat rezultatele de mai sus în lumina teoriei menținerii concepției de sine, care a fost formulată de Mazar, Amir și Ariely (2008⁸⁵) pentru a explica angajarea în comportamente care încalcă principiile etice. Conform acestei teorii, infrațiunile minore de încălcare a regulilor etice vor tinde să fie uitate câtă vreme gravitatea acestora se află sub un anumit prag, neamenințând astfel concepția de sine. Dar acest prag este considerat a fi unul mobil, el schimbându-se în funcție de diverse cogniții de raționalizare și biasări care vin în sprijinul intereselor personale și în funcție de diverși factori contextuali. Prin urmare, se presupune, conform acestei teorii, că pe măsură ce scade conștiința de sine a unei persoane și, implicit, conștiința proceselor prin care ea decide moral, cu atât mai ușor îi va fi să justifice încălcări mai grave ale regulilor etice fără ca astfel concepția sa de sine să fie afectată. Un alt studiu de tipul celor care investighează efectele concentrării pe sine asupra unor decizii cu caracter moral este cel realizat de Rsin și Spencer (1997⁸⁶), care prezintă și ei date indicând implicarea proceselor legate de menținerea imaginii de sine în judecățile stereotipe și evaluarea altor persoane în baza unor prejudecăți. Astfel, ei au arătat că persoanele a căror imagine de sine a fost îmbunătățită printr-o procedură de autoafirmare au tins să evalueze mai puțin negativ persoanele dintr-un grup care erau victime ale unui stereotip social negativ, iar, atunci când imaginea lor de sine a fost înrăutățită printr-un feedback negativ, ele au tins să evalueze aceleași persoane într-o măsură mai mare în mod stereotip. Mai mult, deprecierea prin stereotip a condus la o creștere a stimei de sine a persoanelor a căror imagine de sine a fost înrăutățită, ceea ce sugerează faptul că prejudicata și evaluarea negativă nejustificată a altora pot reprezenta mijloace frecvente de menținere a propriei imagini de sine. Un alt exemplu care se încadrează în categoria de studii mai sus menționate este cercetarea realizată de Grant și Dutton (2012⁸⁷). Aceasta a investigat efectul pe care reflecția asupra beneficiilor primite comparativ cu reflecția asupra oferirii voluntare de beneficii îl poate avea asupra comportamentului prosocial. Ei

⁸⁵ N. Mazar, O. Amir, D. Ariely, *The Dishonesty of Honest People: A Theory of Self-Concept Maintenance*, „Journal of Marketing Research”, 45, p. 633–644.

⁸⁶ S. Rsin, S. J. Spencer, *Prejudice as Self-Image Maintenance: Affirming the Self Through Derogating Others*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 1997, 73, p. 31–44.

⁸⁷ A. Grant, J. Dutton, *Beneficiary or Benefactor: Are People More Prosocial When They Reflect on Receiving or Giving?*, „Psychological Science”, 2012, DOI: 10.1177/0956797612439424.

au plecat de la ideea că, pe de o parte, primirea de beneficii poate promova comportamentul prosocial prin intermediul invocării reciprocității și a evocării unei stări afective pozitive. Dar, după cum remarcă autorii citați, aceste efecte ar putea să fie, în mod frecvent, de scurtă durată, caracteristice unei anumite relații interpersonale și să fie complicate de reacții ambivalente. Pe de altă parte, cei doi autori susțin că oferirea voluntară de beneficii poate să încurajeze comportamentul prosocial prin creșterea pregnanței și intensității identității morale și imaginii de sine ca fiind o persoană capabilă să contribuie la binele altora și capabilă să le acorde ajutor. Datele cercetării realizate de cei doi autori citați au indicat că studenții participanți la cercetare care au reflectat asupra oferirii voluntare de beneficii au contribuit mai mult pentru susținerea propriei universități și au donat mai mulți bani pentru victimele dezastrelor naturale decât cei care au avut ca sarcină să reflecte asupra primirii unor beneficii. Concluzia autorilor a fost că o concentrare a atenției asupra oferirii de beneficii poate stimula mai mult comportamentul prosocial comparativ cu concentrarea atenției asupra primirii de beneficii. Cameron și Payne (2012⁸⁸) au investigat efectul pe care îl are solicitarea de reglare a compasiunii în sensul reducerii ei, comparativ cu reglarea distresului sau a exprimării emoțiilor la vederea unor imagini care induc compasiunea. Ei au constatat că numai în cazul reglării compasiunii se produce un efect de echilibrare între două aspecte ale concepției de sine (identitatea morală și convingerea că regulile morale pot să fie sau nu încălcate) în deciziile ulterioare ale participanților. Astfel, participanții care au raportat niveluri mai ridicate ale identității morale, ulterior inhibării compasiunii au avut o convingere mai mare că regulile morale pot fi încălcate. Dacă însă participanții și-au menținut convingerile că regulile morale trebuie să fie întotdeauna respectate, ei și-au sacrificat identitatea morală ulterior inhibării compasiunii. Concluzia autorilor citați a fost aceea că reglarea compasiunii are un cost, forțând fie pierderea identității morale, fie renunțarea la convingerea că regulile morale trebuie respectate întotdeauna. Este de notat că ambele schimbări pot conduce la modificări în ceea ce privește comportamentul moral.

În alte studii s-a urmărit nu efectul experimental al manipulării imaginii de sine asupra unor aspecte morale ale comportamentului, ci asocierea unei imagini de sine existente cu anumite decizii având un caracter moral explicit sau implicit. De exemplu, Olatunji, David și Ciesielski (2012⁸⁹) au urmărit legătura dintre dezgustul față de sine și modul de evaluare a unor acte, care au sau nu un caracter ofensator, din punctul de vedere al dezgustului produs de acestea și al pedepsei care s-ar impune în cazul lor, ceea ce implică și o evaluare morală implicită a acestora. Datele autorilor citați au indicat că dezgustul de sine a prezis semnificativ un dezgust și rate de pedepsire mai mari pentru evaluarea actelor care nu reprezentau

⁸⁸ C. D. Cameron, B. K. Payne, *The Cost of Callousness: Regulating Compassion Influences the Moral Self-Concept*, "Psychological Science", 2012, 23, p. 225–229.

⁸⁹ B. O. Olatunji, B. David, B. G. Ciesielski, *Who Am I to Judge? Self-Disgust Predicts Less Punishment of Severe Transgressions*, "Emotion", 2012, 12, p. 169–173.

ofense, după ce s-au controlat factorii care țineau de simptomele depresive și de sensibilitatea pentru dezgust ale persoanelor investigate. În schimb, dezgustul de sine a prezis semnificativ un dezgust mai redus și rate de pedepsire mai reduse pentru actele evaluate care reprezentau ofense majore, după ce s-au controlat, și în acest caz, factorii care țineau de simptomele depresive și de sensibilitatea la dezgust.

7. CERCETAREA INFLUENȚEI COMPORTAMENTULUI MORAL SAU IMORAL ASUPRA IMAGINII DE SINE

Un număr redus de studii au abordat și problema modului în care un comportament moral sau imoral provocat poate induce o schimbare la nivelul imaginii de sine în general. De exemplu, Gray (2011⁹⁰) propune ideea de transformare morală, potrivit căreia un comportament considerat bun sau rău din punct de vedere moral crește sentimentul de agent al unei persoane, creându-i o imagine de sine în care persoana simte că are un autocontrol, o putere personală și tenacitate mai mare. Acest lucru se traduce apoi chiar printr-o putere fizică mai mare, după cum autorul citat a demonstrat într-o serie de trei experimente. Interpretarea dată de autorul citat datelor obținute de el este cea conform căreia apare o identificare a participanților cu prototipurile sociale ale eroilor care fac bine sau care fac rău și care sunt văzuți ca având o mai mare putere de acțiune și ca fiind mai puțin sensibili la experiențele traumatice. Alte două studii longitudinale au urmărit influența moralității comportamentului asupra sinelui moral în mod particular. Astfel, cercetarea lui Pratt, Hunsberger, Pancer și Alisat (2003, apud Hardy și Carlo, 2005⁹¹) indică faptul că în vreme ce sinele moral nu a prezis angajamentul ulterior în activități comunitare, angajamentul în activitățile comunitare a prezis, în schimb, sinele moral ulterior. Acest rezultat este în acord cu cel al cercetării calitative a lui Youniss și Yates (1997, apud Hardy și Carlo, 2005)⁹², care a sugerat că participarea unui grup de adolescenți la activitățile unei cantine sociale a facilitat integrarea principiilor morale în cadrul identității lor și a condus la creșterea angajamentului moral ulterior. Studiile de acest gen, care evidențiază relația dintre comportamentul moral spre imaginea de sine în general și identitatea morală în particular, împreună cu studiile care indică faptul că identitatea morală se definește de-abia în perioada adolescenței, atrag atenția asupra posibilității ca aspectele morale ale identității de sine să joace un rol motivator predominant pentru comportamentul moral de-abia începând cu perioada adolescenței. Prin urmare, de-abia după această vârstă este de așteptat și stabilizarea comportamentului moral, date fiind rațiunile empirice și teoretice care

⁹⁰ K. Gray, *Moral Transformation. Good and Evil Turn the Weak Into the Mighty*, "Social Psychological and Personality Science", 2010, 1, p. 253–258.

⁹¹ S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

⁹² *Ibidem.*

indică faptul că o identitate morală matură este singura care poate motiva angajamentul moral consecvent și de durată (Hardy și Carlo, 2005⁹³). Înainte de această vârstă, s-a arătat că judecata morală și emoțiile morale sunt asociate pozitiv doar moderat cu acțiunile morale, oferind o motivație instabilă pentru acestea (Hardy și Carlo, 2005⁹⁴).

8. INVESTIGAREA EVOLUȚIEI STRUCTURII IMAGINII DE SINE ÎN ASOCIERE CU DEZVOLTAREA PE PLAN MORAL

Un alt tip de studii s-a axat mai mult pe structura imaginii de sine la diferite vârste în combinație cu diverși factori care o influențează, investigând, în același timp, asocierea acestei structuri cu aspecte ale dezvoltării pe plan moral. Un exemplu ar fi cercetarea realizată de Leahy (1981⁹⁵) pe un grup de adolescenți de clasa a X-a și părinții lor. Ei au obținut date conform cărora un nivel mai ridicat al disparității imaginii de sine, în sensul existenței unei imagini de sine ideale exagerat de pozitive și a unei imagini de sine reale mai puțin pozitive, a fost asociat unui nivel mai ridicat al judecății morale la acești adolescenți. În plus, în cazul băieților, un nivel mai ridicat al disparității imaginii de sine a fost legat de practici de educare parentală de tip autoritarian. Pentru fete, o imagine de sine ideală mai pozitivă a corelat cu accentul pus de tată pe control și supraveghere și de mamă pe controlul sexualității și al agresivității. În ceea ce privește importanța caracteristicilor de gen implicate în disparitatea imaginii de sine la adolescenți, Leahy și Eiter (1980⁹⁶) au arătat că participanții care au prezentat un nivel mai ridicat al judecății morale (cu un procent mai mare al judecăților morale postconvenționale) tindeau mai mult să încorporeze aspecte ale sexului opus în imaginea lor de sine. Un alt studiu, al lui Bybee și Zigler (1991⁹⁷), prezintă date suplimentare cu privire la legătura dintre disparitatea imaginii de sine și nivelul dezvoltării morale la diferite vârste. Autorii studiului au plecat de la ideea că disparitatea imaginii de sine (distanța dintre imaginea sinelui real și a celui ideal) se datorează unei diferențieri progresive a sinelui real față de cel ideal odată cu maturizarea unui individ și o capacitate crescută de integrare a normelor morale sociale, ceea ce ar explica datele privind asocierea dintre disparitatea imaginii de sine și nivelul moral, cum sunt și cele prezentate în studiul lui Leahy (1981⁹⁸). Mai

⁹³ S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

⁹⁴ *Ibidem.*

⁹⁵ R. L. Leahy, *Parental Practices and the Development of Moral Judgment and Self-Image Disparity During Adolescence*, "Developmental Psychology", 1981, 17, p. 580–594.

⁹⁶ R. L. Leahy, M. Eiter, *Moral Judgment and the Development of Real and Ideal Androgynous Self-Image During Adolescence and Young Adulthood*, "Developmental Psychology", 1980, 16, p. 362–370.

⁹⁷ J. A. Bybee, E. Zigler, *Self-Image and Guilt: A Further Test of the Cognitive-Developmental Formulation*, "Journal of Personality", 1991, 59, p.733–45.

⁹⁸ R. L. Leahy, *op. cit.*

mult, în baza acestei idei, ei au anticipat o asociere pozitivă între nivelul disparității imaginii de sine și măsura în care este trăită vina ca o emoție morală. Realizând o cercetare empirică pe participanți de clasa a V-a, a VIII-a, a XI-a și pe tineri adulți, autorii citați au prezentat date conform cărora vina a fost asociată disparității imaginii de sine la toate vârstele investigate. Aceste date au indicat faptul că o tendință de a trăi vina într-o măsură mai mare a fost asociată cu un nivel mai ridicat al imaginii de sine ideale pentru toate aceste vârste. În schimb, în ceea ce privește imaginea de sine reală, ea a fost asociată pozitiv vinei doar pentru participanții de clasa a V-a, dar nu și la restul vârstelor. Tot în cadrul aceluiași studiu s-a constatat că nivelul mediu al vinei și disparitatea imaginii de sine nu au fost legate de vârsta școlară a participanților. În schimb, ele au depins de nivelul dezvoltării cognitive, în sensul că participanții mai inteligenți au avut un nivel mai ridicat al imaginii de sine ideale, o disparitate mai mare a imaginii de sine și au tins să se simtă vinovați într-o măsură mai mare decât participanții cu calități intelectuale mediocre.

9. ROLUL EMOȚIILOR MORALE ÎN EVIDENȚIEREA LEGĂTURII DINTRE IMAGINEA DE SINE ȘI DEZVOLTAREA MORALĂ

O serie de cercetări care se referă la emoțiile morale și la dezvoltarea lor ar putea fi relevante indirect în ceea ce privește investigarea legăturii dintre imaginea de sine și nivelul de dezvoltare a judecății și comportamentului moral. Astfel, cercetările care atestă dezvoltarea timpurie a comportamentelor și emoțiilor morale, adică în jurul vârstei de doi-trei ani, indică și o asociere între apariția rudimentelor comportamentelor și emoțiilor cu caracter moral (Barrett, 1995, Kochanska, Casey și Fukumoto 1995, Lewis, 1998 și Tangney, 1991, apud Eisenberg, 2000⁹⁹) și posibilitatea recunoașterii de sine (în testul oglinzii), ceea ce marchează existența unei forme primare a imaginii de sine, prin diferențierea propriilor stări interne de stările interne ale altora. Este de notat că, tot la această vârstă, copiii încep să se implice empatic în suferința altcuiva, empatia sau simpatia fiind emoții care au și ele conotații morale, contribuind la motivarea comportamentelor prosociale și la apariția trăirii vinii (Eisenberg, 2000¹⁰⁰). Ar fi necesare studii care să investigheze în continuare în ce măsură această coocurență a achizițiilor în domeniul moral și al reflecției de sine ar putea avea o semnificație mai adâncă, indicând posibilele procese cauzale. În această direcție, de perspectivă sunt studiile care au indicat modul în care se dezvoltă aversiunea față de inegalitatea care avantajează (LoBue, Nishida, Chiong, DeLoache și Haidt, 2009¹⁰¹). Astfel de studii au arătat că, încă de la trei ani, vârstă la care apar și primele elemente ale imaginii de sine, copiii observă și reacționează negativ la distribuția inegală a unor recompense, mai ales

⁹⁹ N. Eisenberg, *op. cit.*

¹⁰⁰ *Ibidem.*

¹⁰¹ V. LoBue, T. Nishida, C. Chiong, J. S. DeLoache, J. Haidt, *When Getting Something Good is Bad: Even Three-year-olds React to Inequality*, "Social Development", 2009, 20, p. 154–170.

atunci când ei sunt cei nedreptățiți, unii dintre ei fiind capabili chiar să încerce să o repare. Ar fi de dorit ca modelul acesta de investigație să fie extins și pentru vârsta adultă, mai ales ținând cont de faptul că echitatea este considerată a fi o noțiune fundamentală pentru dezvoltarea morală și de faptul că ea indică imaginea pe care o persoană o are despre propriile sale drepturi în raport cu drepturile altora, ca o posibilă componentă a imaginii de sine.

Este de remarcat că ar fi util să se țină cont și de studiile care s-au concentrat pe emoțiile morale care au o evidentă legătură cu imaginea de sine, fără ca această legătură să fie explicit explorată mai îndeaproape. În mod clar, în ultimul timp, există un interes foarte crescut pentru emoții cu caracter moral ca rușinea, vina sau jena, dar foarte rar sunt analizate legăturile lor cu imaginea de sine, deși se recunoaște de către unii autori (de exemplu, Eisenberg, 2000¹⁰²) că aceste emoții sunt emoții ale conștiinței de sine, pentru că înțelegerea și evaluarea sinelui sunt fundamentale pentru apariția lor. Există doar câteva studii care au stabilit o legătură între vină, rușine și jenă și concepția de sine la un nivel foarte general. Dintre cele trei emoții menționate, Eisenberg (2000¹⁰³) crede, pe baza studiilor pe care le invocă, că jena are cele mai puține implicații morale și se referă cel mai puțin la transgresiunea normelor morale. În schimb, ea s-ar referi mai mult la evenimente accidentale, pentru care persoanele se consideră a fi mai puțin responsabile, și mai degrabă la transgresiunea normelor sociale convenționale, pe care cei care le încalcă sunt mai puțin dornici să le îndrepte, ceea ce explică și faptul că jena implică și un nivel mai redus al mâinii îndreptate către propria persoană. Mila este definită ca o trăire dureroasă care decurge din acceptarea responsabilității pentru un comportament care încalcă standarde internalizate sau care provoacă altora distres, fiind însoțită și de dorința și eforturile active de a repara sau îndrepta răul făcut sau de a se autopedeși (Eisenberg, 2000¹⁰⁴), ceea ce explică nivelul ridicat de activare fiziologică (arousal) care însoțește o astfel de trăire. Se observă ușor că acest tip de emoție este cel mai mult legată de aspectul moral al unei persoane, deoarece se poate referi la încălcarea normelor morale internalizate și la răul produs altor persoane. Rușinea, care este adesea confundată cu vina, este o emoție morală pasivă, de deprimare, care exprimă o trăire de neajutorare, descurajare, în raport cu evenimente aversive legate de sine (Eisenberg, 2000¹⁰⁵). Ea se referă la o devalorizare sau condamnare a întregului sine ca având un defect fundamental, care este însoțită și de tendința de ascundere și evitare a altor persoane, de teama presupusului dispreț pe care acestea l-ar putea avea pentru persoana care se autoevaluează astfel și de teama că, în caz contrar, acel defect ascuns ar putea

¹⁰² N., Eisenberg, *op. cit.*

¹⁰³ *Ibidem.*

¹⁰⁴ *Ibidem.*

¹⁰⁵ *Ibidem.*

deveni vizibil, că acea persoană și-ar putea trăda inferioritatea pe care și-o simte (Ferguson și Stegge, 1998, apud Eisenberg, 2000¹⁰⁶). După cum se observă, legătura dintre rușine și imaginea de sine este una mult mai puternică decât în cazul vinii. Rușinea se concentrează mai mult pe o dorință de schimbare a sinelui, referindu-se la întreaga identitate, iar vina se concentrează mai mult pe schimbarea unui comportament, pe dorința de a îndrepta o eroare, care nu este considerată a fi în mod necesar reprezentativă pentru felul de a fi al unei persoane, deși pot exista cazuri în care, pe un fond structural, o persoană să își atribuie în mod greșit responsabilități pentru greșeli care nu-i aparțin (Eisenberg, 2000¹⁰⁷). Deși într-o măsură mai redusă decât în cazul vinii, și emoția rușinii poate să aibă conotații morale, în condițiile în care inferioritatea este simțită a se situa în domeniul moral (spre deosebire de rușinea cauzată de o performanță redusă sau de încălcarea unor norme sociale convenționale). După cum remarcă Tangney (1991, 1996, apud Eisenberg, 2000¹⁰⁸), există o tendință, potrivit unor cercetări empirice, ca cele două emoții să se deosebească în ceea ce privește asocierea lor cu reacția unei persoane la distresul alteia. Astfel, s-ar părea că vina, care nu este însoțită de rușine și care nu este una irațională, bazată fiind pe anxietate, este mai puternic asociată cu o reacție empatică, iar rușinea, mai ales cea care nu este însoțită de vină, mai mult cu o reacție aversivă, concentrată pe sine. De asemenea, rușinea care nu este însoțită și de vină este asociată, potrivit cercetărilor întreprinse de autorul mai sus citat, cu agresivitatea directă, indirectă și deplasată, în vreme ce vina care nu este însoțită de rușine a fost asociată negativ cu aceste tipuri de răspuns. Potrivit lui Eisenberg (2000¹⁰⁹), este posibil ca un nivel foarte ridicat de vină să fie asociat cu rușinea și cu vina irațională, care are la bază anxietatea, și nu empatia. Mai mult, vina se deosebește de rușine și în ceea ce privește structura imaginii de sine cu care este în general asociată. Rușinea, spre deosebire de vină, implică într-o mai mare măsură o preocupare pentru evaluarea făcută de alții propriei persoane, pentru partea imaginii de sine care ține de convingerile cu privire la impresia pe care ar avea-o ceilalți, pentru reputația persoanei (Tangney, 1992, apud Eisenberg, 2000¹¹⁰). Între cele două emoții morale există și o deosebire în ceea ce privește asocierea cu o anumită structură a imaginii de sine. Mai precis, vina a fost pusă mai mult în legătură cu discrepanța dintre sinele așteptat de către propria persoană (în engleză: *ought self*) și uneori și de către alte persoane și cel actual din perspectivă proprie mai ales sau a altuia, iar rușinea mai mult cu discrepanța dintre sinele ideal (dorit) mai ales din perspectiva altora și cel real și, uneori, cu discrepanța dintre sinele

¹⁰⁶ *Ibidem.*

¹⁰⁷ *Ibidem.*

¹⁰⁸ *Ibidem.*

¹⁰⁹ *Ibidem.*

¹¹⁰ *Ibidem.*

așteptat și cel real (Higgins, 1987¹¹¹). Discrepanța dintre sinele actual și sinele așteptat din perspectiva altora tinde să conducă mai degrabă la teamă și la o respectare formală a regulilor, decât la vină (Higgins, 1987¹¹²).

Ca și în cazul ideii de accesibilitate a schemelor morale, adusă în discuție de Lapsley și Narvaez (2004¹¹³), se vorbește și de o disponibilitate și accesibilitate a discrepanței între diversele reprezentări de sine ale unei persoane, menționate mai sus, care s-ar datora mărimii acestei discrepanțe, amorsării de către context a unei discrepanțe care devine astfel pregnantă, recenței ultimei activări a discrepanței și frecvenței cu care o astfel de discrepanță este activată (Higgins, 1987¹¹⁴). Toți acești factori în funcție de care variază disponibilitatea și accesibilitatea discrepanțelor între diferite reprezentări de sine pot contribui la diferențele individuale în ceea ce privește reprezentarea de sine în general, dar este de presupus că ei ar putea influența și apariția unor diferențe individuale referitoare la tendința de a simți emoții morale ca vina, rușinea sau mândria. Mai mult, se poate presupune că aceste diferențe individuale s-ar putea regăsi și la nivelul modului de reglare a comportamentului moral în funcție de astfel de emoții morale și de structura individuală a sinelui.

Deosebiri individuale în ceea ce privește tendința de a manifesta mai mult una din cele două emoții morale în discuție, vina și rușinea, care frecvent se manifestă împreună, au fost evidențiate ca apărând încă de la vârsta de doi ani. Astfel, Barrett, Zahn-Waxler și Cole (1993, apud Eisenberg, 2000¹¹⁵) au observat un grup de copii de această vârstă care se jucau cu o păpușă, dată de către experimentator, astfel alcătuită încât, la un moment dat, atunci când experimentatorul lipsea, să îi cadă un picior. S-a constatat că o parte din copii (numiți evitativi) au prezentat un model de răspuns corespunzător rușinii la acest eveniment: au evitat experimentatorul și au amânat să-i spună acestuia ce s-a întâmplat. O altă parte dintre copii, numiți reparatori, au prezentat un model al răspunsului corespunzător vinii. Ei s-au străduit să repare piciorul păpușii și i-au spus experimentatorului ce s-a întâmplat la puțin timp după întoarcerea acestuia, evitându-l (activ sau prin întoarcerea privirii) într-o măsură redusă. Părinții copiilor din al doilea grup au raportat că acest comportament al lor nu a fost unul situațional, pentru că ei și acasă au manifestat mai mult trăirea vinii decât a rușinii, comparativ cu ce au raportat părinții grupului de copii evitativi.

S-ar putea concluziona, în ceea ce privește rușinea și vina că, până acum, nu au fost analizate încă mai în detaliu aspecte ale identității morale (referitoare la scopuri sau valori morale particulare, de exemplu) care ar putea fi implicate în apariția sentimentelor de vină sau rușine. Există doar o sinteză a studiilor dedicate

¹¹¹ E. T. Higgins, *Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect*, ed. cit.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

¹¹⁴ E. T. Higgins, *Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect*, ed. cit.

¹¹⁵ N., Eisenberg, *op. cit.*

dezvoltării în paralel a concepției de sine și a emoțiilor morale în jurul perioadei de doi ani, realizată de Mascolo și Fischer (2006¹¹⁶).

Este de remarcat că și alte emoții negative, care nu sunt explicit morale, ar putea fi asociate indirect legăturii dintre imaginea de sine și convingerile și comportamentele morale ale unei persoane. De exemplu, există date care susțin, în acest sens, că mânia, dezgustul sau tristețea tind să fie substanțial relaționate cu percepția inechității și imoralității (Mikula, Scherer și Athenstaedt, 1998¹¹⁷; Scher 1997, apud Eisenberg, 2000¹¹⁸). Este de așteptat însă ca percepția inechității să fie influențată de imaginea de sine a unei persoane. Astfel, legătura dintre judecata morală și imaginea de sine ar putea juca un rol în explicarea apariției mâniei și a posibilelor reacții comportamentale însoțitoare, cum ar fi agresivitatea. Pe de altă parte, există studii care indică faptul că persoanele cărora li se induce trăirea mâniei tind să atribuie altora responsabilitatea sau vina pentru evenimentul care a declanșat mânia (Keltner, Ellsworth și Edwards, 1993, apud Eisenberg, 2000¹¹⁹). Este posibil ca și această asociere empirică să fie explicată de legătura dintre imaginea de sine a acelor persoane și judecata lor morală.

Importanța emoțiilor morale și, indirect, cea a imaginii de sine de la baza lor pentru comportamentul moral este evidențiată și de studiile care indică rolul pe care îl au astfel de emoții în autoreglarea acestui comportament. Astfel, Monin, Pizarro și Beer (2007¹²⁰), citându-l pe Giner-Sorolla (2001), arată că, deși atracția pentru emoțiile hedonice pozitive poate contribui la nerespectarea normelor morale, amenințarea emoțiilor negative ale conștiinței de sine (de exemplu, vina anticipată) poate juca un rol important în respectarea propriilor hotărâri care au o semnificație morală. Prin urmare, se evidențiază, în acest fel, că nu doar rațiunea poate constitui o frână pentru acțiuni impulsive care apar sub influența emoțiilor și care pot să încalce norme morale, ci chiar unele emoții, cum sunt cele morale, pot juca acest rol inhibitor, susținând deciziile bazate pe rațiune, sau pot sta chiar la baza unor reacții spontane de autoreglare care să nu implice rațiunea.

10. CERCETAREA ROLULUI REGLATOR AL IMAGINII DE SINE PENTRU COMPORTAMENTUL MORAL

În ultimul rând, sunt de evidențiat studiile care s-au concentrat pe importanța imaginii de sine și a identității morale ca mecanisme importante pentru autoreglare

¹¹⁶ M. F. Mascolo, K. W. Fischer, *The Co-Development of Self and Socio-Moral Emotions During the Toddler Years*, in: *** *Socioemotional Development in the Toddler Years: Transitions and Transformations*, C. A. Brownell, C. B. Kopp (eds.), New York, Guilford, p. 66–99.

¹¹⁷ G. Mikula, K. R. Scherer, U. Athenstaedt, *The Role of Injustice in the Elicitation of Differential Emotional Reactions*, "Personality and Social Psychology Bulletin", 1998, 24, p. 769–83.

¹¹⁸ N. Eisenberg, *op. cit.*

¹¹⁹ *Ibidem.*

¹²⁰ B. Monin, D. A. Pizarro, J. S. Beer, *Deciding Versus Reacting: Conceptions of Moral Judgment and the Reason-Affect Debate*, "Review of General Psychology", 2007, 11, p. 99–111.

în general (Higgins, 1996¹²¹) și pentru reglarea emoțională și comportamentală în particular. Și ele ar putea aduce informații în plus, chiar dacă relevanța lor este mai mult indirectă în ceea ce privește tema discutată, pentru că ele se referă la cazul general al reglării, și nu la cel particular al reglării care îndeplinește scopuri morale. Ele sunt utile și pentru că contribuie cu distincții nuanțate referitoare la elementele componente ale imaginii și cunoașterii de sine. De exemplu, Higgins (1996¹²²) consideră că imaginea de sine e un fel de ghid care sumarizează relațiile unei persoane cu lumea, dar și consecințele acestor relații, fiind un îndreptar ușor accesibil, care are funcții autoreglatorii. El evidențiază faptul că o astfel de concepție se deosebește de concepția clasică în legătură cu cunoașterea de sine, care considera că aceasta ar cuprinde doar un sine real descriptiv. Potrivit autorului citat, acest ghid al sinelui ar conține informații de trei tipuri, corespunzând celor trei tipuri de sine distinse de el: informațiile sinelui instrumental, ale sinelui așteptat și ale celui monitorizat. Prin urmare, aceste informații nu se mai referă exclusiv la cum este sinele în momentul prezent, ci și, cum este sinele sau sineurile dorite, prin intermediul cărora se realizează diferite tipuri de autoreglare (de promovare a unui anumit sine sau de prevenire a realizării unui alt fel de sine), nu doar la propriul punct de vedere asupra sinelui, ci și la punctul de vedere al altora pe care o persoană este motivată să-l ia în considerare. O astfel de perspectivă asupra imaginii de sine pune accentul pe aspectul autoreglator al acesteia, ceea ce ar implica, conform autorului mai sus citat, și o reconsiderare a concepției asupra stimei de sine, asupra autopromovării, coerenței de sine, autoprezentării și asupra diferențelor transculturale în ceea ce privește sinele. Este de remarcat că o astfel de perspectivă poate fi de cea mai mare importanță și pentru a evidenția legătura dintre imaginea de sine și comportamentul și judecata morală, ținând cont de nivelul ridicat de autoreglare pe care acestea le implică. În acest sens, merită a fi subliniat că este de întrevăzut un posibil rol mediator al imaginii de sine în vederea explicării legăturii, susținute de date empirice (Eisenberg, 2000¹²³), între trăsături temperamentale ca impulsivitatea sau inhibiția voluntară a comportamentului și dezvoltarea conștiinței morale și, corelativ, evoluția comportamentului antisocial. Această mediere ar putea explica, cel puțin parțial, și diferențele individuale în ceea ce privește abilitatea de reglare a proceselor atenționale și de comportament, despre care s-a dovedit (Eisenberg, 2000¹²⁴) că joacă un rol important în dezvoltarea și punerea în act a comportamentului cu relevanță morală. O astfel de explicație ar putea avea la bază ideea că o imagine de sine în care aspectele morale au o centralitate ridicată ar putea facilita reglarea atenției, astfel încât aceasta să se orienteze mai ușor către aspectele morale ale unei situații și, de asemenea, ar

¹²¹ E. T. Higgins, *The "Self Digest": Self-Knowledge Serving Self-Regulatory Functions*, "Journal of Personality and Social Psychology", 1996, 71, p. 1062–1083.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ N. Eisenberg, *op. cit.*

¹²⁴ *Ibidem*.

facilita și reglarea comportamentului, astfel încât acesta să se conformeze mai ușor standardelor morale, câtă vreme este mai accesibilă reprezentarea unui model de comportament moral dacă acesta este încorporat în imaginea de sine.

În ceea ce privește autoreglarea comportamentului moral din perspectiva autoreglării în general, Monin et al. (2007¹²⁵) remarcă faptul că paradigma studierii amânării gratificației ar putea fi utilă și pentru studiul autoreglării comportamentului moral, pentru că, și în acest caz, persoanele încearcă să reziste unei tentații imediate cu scopul de a realiza scopuri pe termen mai lung. Prin urmare, este posibil să se regăsească aceleași strategii de rezistență la tentație, care se pot axa pe inhibarea răspunsului emoțional intens provocat de tentație sau pe strategii de tip mai degrabă metacognitiv, cum este cazul comutării atenției spre alți stimuli decât stimulii care au legătură cu tentația. În acest sens, s-ar putea presupune că o comutarea a atenției pe emoții morale, cum ar fi o vină anticipată (Monin et al., 2007¹²⁶), sau pe anumite aspecte ale imaginii de sine, cum ar fi sinele ideal sau cel așteptat, ar putea reprezenta strategii posibile prin care se poate rezista unei tentații. Studiile cu privire la rolul paradigmei amânării gratificării în studiul comportamentului moral aduc în discuție o posibilă direcție viitoare de cercetare, în care legătura dintre imaginea de sine și dezvoltarea morală să fie investigată nu doar în contextul dilemelor morale și al reacțiilor morale, ci și în contextul situațiilor în care persoanele se confruntă cu tentația de a nu respecta normele morale. O astfel de direcție de cercetare este cu atât mai justificată cu cât mecanismele de reglare necesare pentru amânarea gratificării pun problema integrării cognițiilor „fierbinți” și a celor „reci”, adică a emoției și cogniției (Monin et al., 2007¹²⁷), integrare necesară și formării imaginii de sine. O altă paradigmă folosită pentru a conceptualiza autoreglarea în general a fost aceea care face o analogie între puterea voinței și un mușchi (Baumeister și Exline, 1999, în Monin et al., 2007¹²⁸). Potrivit acestei analogii, resursele de autoreglare disponibile la un moment dat sunt limitate și utilizarea lor intensivă duce la epuizarea lor la un moment de timp ulterior. Se susține că acest lucru înseamnă că, după un autocontrol excesiv, este posibil să urmeze un eșec în autoreglare, aceasta fiind temporar abandonată, la fel cum un mușchi obosește și cedează, nemaivând putere de contracție. Totuși, la fel cum puterea unor mușchi poate fi crescută prin exercițiu fizic, adică prin cicluri de contractare și relaxare, la fel și puterea voinței se poate dezvolta în timp, prin exersare, prin cicluri de autocontrol strict urmat de relaxare a acestuia. Consecința va fi că, treptat, autocontrolul va fi din ce în ce mai ușor, consumând mai puține resurse. Se poate întrevădea posibilitatea ca, în cazul voinței morale, întărirea sa prin exercițiu să se datoreze formării unei imagini de sine stabile cu o importantă componentă morală, care va servi ca un model reglator

¹²⁵ B. Monin, D. A. Pizarro, J. S. Beer, *op. cit.*

¹²⁶ *Ibidem.*

¹²⁷ *Ibidem.*

¹²⁸ *Ibidem.*

pentru comportamentul moral și care va permite un control automatizat al acestuia, reducând astfel resursele energetice și de memorie de lucru necesare reglării.

Subliniind, la fel ca și alți autori citați mai sus, rolul subestimat al imaginii de sine din punct de vedere moral pentru motivarea comportamentului moral, prin dorința de păstrare a unei imagini de sine morale pozitive, Monin et al. (2007¹²⁹), la fel ca și Hardy și Carlo (2005¹³⁰), pledează pentru o mai bună integrare a cercetărilor din domeniul psihologiei morale cu datele recente și progresele teoretice din alte domenii ale psihologiei, a căror relevanță a fost în mare parte ignorată până acum. În acest sens, autorii citați menționează că menținerea unei imagini de sine pozitive, în general, nu doar a unei imagini de sine referitoare exclusiv la aspectele morale, a fost studiată, de exemplu, de cercetătorii preocupați de disonanța cognitivă, de autopromovarea sinelui, de percepția de sine motivată, de autoverificarea imaginii de sine sau de întregirea de sine simbolică. Ei observă că aceste teme de cercetare au fost privite de majoritatea cercetătorilor, mult timp, ca neavând legătură cu temele de studiu ale psihologiei morale. Singura excepție notabilă menționată de autorii citați sunt studiile realizate de Blasi asupra identității morale, care au fost prezentate mai sus. Aceiași autori constată însă și ei că, mai ales în ultimii cinci ani, se înregistrează o revigorare a interesului pentru investigarea aspectelor morale ale imaginii de sine, vizându-se teme de cercetare ca modul în care oamenii se compară moral cu alții (Epley și Dunning, 2000¹³¹), modul în care încrederea în propria moralitate poate să îi facă pe oameni să admită comportamente proprii de o moralitate îndoielnică sau cum superioritatea morală poate să conducă la respingere în relațiile sociale (Monin, Sawyer și Marquez, 2007¹³²). De asemenea, potrivit lui Monin et al. (2007¹³³), aspectele morale ale imaginii de sine ar putea juca un rol în codarea unei decizii sau a unui comportament ca fiind relevante din punct de vedere moral sau nu, această codare depinzând de modul particular în care o persoană își reprezintă domeniul moral, de tendința de a vedea lumea dintr-o perspectivă morală și de importanța acordată păstrării sau promovării unei imagini de sine morale pozitive.

11. CONCLUZII

În urma trecerii în revistă a cercetărilor de până acum, care au abordat direct sau indirect problematica legăturii dintre imaginea de sine și dezvoltarea morală, se

¹²⁹ *Ibidem.*

¹³⁰ S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

¹³¹ N. Epley, D. Dunning, *Feeling "Holier Than Thou": Are Self-Serving Assessments Produced by Errors in Self- or Social Prediction?*, "Journal of Personality & Social Psychology", 2000, 79, p. 861–75.

¹³² B. Monin, P. J. Sawyer, M. J. Marquez, *The Rejection of Moral Rebels: Resenting Those Who Do the Right Thing*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 2008, 95, p. 76–93.

¹³³ B. Monin, D. A. Pizarro, J. S. Beer, *op. cit.*

impun câteva recomandări generale în ceea ce privește direcțiile de investigare care ar putea conduce la rezultate utile în acest sens în viitor.

În primul rând, ar fi de dorit să se realizeze studii mai detaliate asupra conținutului și structurii identității morale și asupra originii și modului în care dezvoltarea sa poate fi facilitată (de exemplu, prin măsuri educaționale, cum ar fi încurajarea unui anumit gen de lecturi, a anumitor stiluri de parentaj etc.). De asemenea, ar putea fi utile și studiile care să cerceteze mai aprofundat legătura dintre valorile morale, judecata morală și imaginea de sine, pentru că, până acum, accentul a fost pus mai mult pe studierea legăturii dintre imaginea de sine și comportamentul moral. Apoi, la un alt nivel de analiză, ar fi de dorit să se treacă de la studiul asocierilor dintre identitatea morală sau concepția generală de sine și aspecte ale dezvoltării morale în domeniul comportamentului, judecății sau emoțiilor la mecanismele cauzale care stau la baza unor astfel de asocieri, după cum observă și Hardy și Carlo (2005¹³⁴).

În al doilea rând, ar trebui să se facă o analiză mai aprofundată a importanței socializării pentru formarea imaginii de sine și pentru dezvoltarea morală, mai ales ținându-se cont de faptul că societatea oferă deopotrivă modele pozitive și modele negative în acest sens. În legătură cu acest aspect al socializării, ar fi interesant să se studieze și impactul pe care diferențele culturale în ceea ce privește procedurile de activare a mecanismelor de autoanaliză și autoconștientizare (cum este, de exemplu, spovedania în cultura vestică creștină sau meditația în culturile orientale) l-ar putea avea asupra dezvoltării morale, precum important ar fi și studiul separat al efectului unor astfel de proceduri asupra comportamentului moral.

În al treilea rând, ar fi necesară o extindere a cercetării în vederea identificării tuturor aspectelor sinelui care ar putea avea importanță pentru dezvoltarea moralității, dincolo de cele care au o evidentă legătură cu identitatea morală (de exemplu, onestitatea, compasiunea etc.). De asemenea, până acum, nu au existat cercetări care să investigheze rolul pe care l-ar putea juca factorul imaginii de sine în explicarea legăturii între judecata morală și emoțiile morale, între procesele conștiente, controlate, ale deciziei morale și cele inconștiente, automatizate. Prin urmare, ar fi de dorit ca, pe viitor, să se întreprindă astfel de cercetări.

O importanță sporită ar trebui să se acorde în viitor și investigării mai sistematice a aspectelor dinamice ale aspectelor morale ale imaginii de sine. Aceasta ar trebui să vizeze realizarea de studii experimentale și longitudinale care, pe de o parte, să lămurească aspectele cauzale și reperele temporale ale dezvoltării imaginii de sine în ceea ce privește aspectele sale morale, iar, pe de altă parte, să identifice nivelul de stabilitate a componentelor morale ale imaginii de sine și condițiile de care depinde stabilizarea sau destabilizarea acestora.

Se întrevide și posibilitatea de a aborda problema în discuție și în contextul general al studiilor care urmăresc în cursul unei acțiuni dinamica motivației în ceea

¹³⁴ S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

ce privește evoluția a două aspecte ale sale identificate de Touré-Tillery și Fishbach (2011¹³⁵): motivația de realizare a scopului acțiunii și motivația de atingere a acelui scop pe căi corecte, adică motivația de folosire a unor anumite mijloace pentru realizarea scopului. E de observat că regulile morale pot limita utilizarea unor mijloace în realizarea scopurilor personale, astfel încât realizarea scopurilor altor persoane să nu fie afectată. Prin urmare, ar fi de interes să se urmărească modul în care evoluează dinamic motivația de a respecta regulile morale în alegerea mijloacelor de realizare a scopului unei acțiuni în decursul desfășurării ei. Mai precis, ar trebui să se stabilească în ce măsură se verifică în realitate, în cazul motivației de a alege mijloace morale, sugestia celor doi autori citați mai sus, potrivit căreia motivația de a face ceva „cum trebuie” sau „cum se cuvine” urmează un model în formă de „U”, fiind mai mare la începutul și la sfârșitul demersului de realizare a unui scop și mai mică în perioada lui de mijloc.

În final, se poate conchide că o cunoaștere mai în detaliu a legăturii dintre imaginea de sine și nivelul dezvoltării morale ar putea avea și o importanță pragmatică. Ea ar putea ajuta la crearea unor probe prin care să poată fi identificate persoanele potrivite din punct de vedere moral pentru a ocupa posturi care presupun o înaltă răspundere socială, mai ales în condițiile în care astfel de probe ar putea fi mai puțin influențate de dezirabilitatea socială. O astfel de cunoaștere ar putea fi folosită și pentru a elabora metode mai eficiente de dezvoltare a nivelului moral fie în perioada copilăriei și adolescenței, fie în perioada adultă. După cum observă Hardy și Carlo (2005¹³⁶), până acum, în mod tradițional, programele de intervenție care au urmărit dezvoltarea morală au avut ca țintă nu aspectele morale ale imaginii de sine, ci alte componente ale moralității, concentrându-se pe instruirea în domeniul valorilor morale, pe dezvoltarea răspunsului empatic și a abilităților cognitive cerute de raționamentul moral. Prin urmare, ar fi necesar ca, pe viitor, așa cum remarcă și autorii mai sus citați, să se dezvolte astfel de programe de intervenție care să urmărească integrarea în structura personalității a componentelor moralității avute în vedere până acum, astfel încât scopurile și valorile morale să ocupe un loc central în cadrul imaginii de sine, contribuindu-se astfel la formarea identității morale.

¹³⁵ M. Touré-Tillery, A. Fishbach, *The Course of Motivation*, “Journal of Consumer Psychology”, 2011, 21, p. 414–423.

¹³⁶ S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

**POSSIBILITĂȚI DE ÎMBUNĂTĂȚIRE A VALIDITĂȚII PREDICTIVE
A UNOR SCALE DIN
CHESTIONARUL DE EVALUARE A SIMPTOMELOR
COPILULUI-4 (CSI-4)**

Anca Bălaj^{*}, Monica Albu^{}**

^{*} S.C. Cognitrom S.R.L. Cluj-Napoca

^{**} Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca¹
și S.C. Cognitrom S.R.L. Cluj-Napoca

Abstract. The Child Symptom Inventory-4 (CSI-4; Gadow, Sprafkin, 2002) is a screening instrument that screens for cognitive, emotional and behavioural symptoms of a number of psychiatric disorders in children.

CSI-4 has two checklists: one for teachers and one for parents.

Each disorder is rated using a scale. A Screening Cutoff score is calculated for each scale; a score of “yes” indicates a risk of the respective disorder, while a score of “no” indicates no risk.

In this study we intended to be able to predict the presence of the posttraumatic stress disorder and separation anxiety disorder with a probability higher than 0.50, based on the Screening Cutoff scores of some pairs or triplets of CSI-4 scales.

The sample we used consisted of 1165 children between 7 and 12 years old. 17 children had been diagnosed with posttraumatic stress disorder, and 31 children had been diagnosed with separation anxiety disorder.

We found that, in the case of the CSI-4 Teacher Checklist, the probability of the presence of the posttraumatic stress disorder is higher than 0.50 if the following three conditions are met: (1) the Screening Cutoff score of the Posttraumatic stress disorder scale is “yes”; (2) the Screening Cutoff score of the Major depressive disorder scale is “yes”; and (3) the Screening Cutoff score of the Oppositional defiant disorder scale or/and the Generalized anxiety disorder scale is “no”.

When the Screening Cutoff score of the Separation anxiety disorder scale is “yes”, and the Screening Cutoff score of one of the Generalized anxiety disorder, Posttraumatic stress disorder, Major depressive disorder, Dysthymic disorder or Specific phobia scales is “yes”, the probability of the presence of the separation anxiety disorder is higher than 0.50.

Key words: CSI-4, posttraumatic stress disorder, separation anxiety disorder.

¹ Departamentul de Cercetări Socio-Umane.

1. DESCRIEREA CHESTIONARULUI CSI-4

Chestionarul de evaluare a copiilor-4 (CSI-4) face parte dintr-o serie de instrumente de screening, construite de K. D. Gadow și J. Sprafkin, care evaluează simptome cognitive, emoționale și de comportament ale mai multor tulburări psihiatrice, așa cum sunt acestea definite în cea de-a patra ediție a *Manualului de diagnostic și statistică pentru tulburări mentale (DSM-IV)* al Asociației Americane de Psihiatrie²: *Early Childhood Inventory-4 (ECI-4)*, destinat copiilor cu vârsta cuprinsă între 3 și 5 ani, *Child Symptom Inventory-4 (CSI-4)*, destinat copiilor cu vârste între 5 și 12 ani, și *Adolescent Symptom Inventory-4 (ASI-4)*, destinat adolescenților având vârsta între 12 și 18 ani. Tulburările evaluate de aceste instrumente sunt prezentate în *tabelul 1*.

Tabelul 1

Tulburările psihiatrice
evaluate de scalele din chestionarele ECI-4, CSI-4 și ASI-4

Tulburarea	ECI-4	CSI-4	ASI-4
Tulburări de comportament disruptiv			
ADHD	x	x	x
Tulburarea opoziționism provocator	x	x	X
Tulburarea de conduită	x	x	x
Tulburări de anxietate			
Anxietatea generalizată	x	x	x
Fobia socială	x	x	x
Anxietatea de separare	x	x	x
Tulburarea obsesiv-compulsivă	x	x	x
Tulburarea de stres post-traumatic	x	x	x
Fobia specifică	x	x	x
Atacul de panică			x
Mutismul selectiv	x		
Tulburări emoționale			
Tulburarea depresivă majoră	x	x	x
Tulburarea distimică	x	x	x
Tulburarea bipolară			x
Alte tulburări			
Abuzul de substanțe			x
Tulburările de alimentare	x		x
Tulburările de eliminare	x	x	x
Tulburările pervazive de dezvoltare	x	x	
Tulburările reactive de atașament	x		
Tulburările de somn	x		
Ticurile	x	x	x

² American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 4th ed., Washington D.C., 1994.

ECI-4 și *CSI-4* au fost adaptate și etalonate pe populația din România de un colectiv al unității de cercetare-dezvoltare *Cognitrom*.

CSI-4 are două variante: una pentru părinți și alta pentru educatori. Varianta pentru educatori diferă de cea pentru părinți sub trei aspecte. În primul rând, ea urmărește să obțină informații despre contextul educațional și performanța școlară. În al doilea rând, chestionarul pentru educatori exclude itemii din varianta pentru părinți despre care educatorul ar putea avea informații imprecise (de exemplu, probleme de eliminare). În al treilea rând, chestionarul pentru educatori nu cuprinde acei itemi prezenți în chestionarul pentru părinți care se referă la tulburările caracterizate prin comportamente care sunt problematice în principal în context familial (de exemplu, anxietatea de separare). Toți itemii incluși în varianta pentru educatori fac parte și din varianta pentru părinți.

Persoana care răspunde la chestionar trebuie să indice, pentru fiecare item, frecvența comportamentului descris de acesta la copilul supus evaluării. Variantele de răspuns sunt: „niciodată”, „câteodată”, „deseori” și „foarte des”.

Itemii care se referă la aceeași tulburare sunt grupați într-o scală. Scalele celor două variante ale *CSI-4* sunt prezentate în *tabelul 2*.

Tabelul 2

Scalele chestionarului *CSI-4*

Scala	Număr de itemi	
	Varianta pentru educatori	Varianta pentru părinți
<i>A ADHD deficit de atenție</i>	9	9
<i>A ADHD hiperactiv - impulsiv</i>	9	9
<i>A ADHD combinat</i>	18	18
<i>B Tulburarea opoziționism provocator</i>	8	8
<i>C Tulburare de conduită</i>	9	15
<i>D Anxietate generalizată</i>	7	8
<i>E-49 Fobie specifică</i>	1	1
<i>E-50 Obsesii</i>	1	1
<i>E-51 Compulsii</i>	1	1
<i>E-52 Tulburarea de stres post-traumatic</i>	1	1
<i>E-53 Ticuri motorii</i>	1	1
<i>E-54 Ticuri vocale</i>	1	1
<i>F Schizofrenie</i>	5	5
<i>G Tulburarea depresivă majoră</i>	8	10
<i>G Tulburarea distimică</i>	6	8
<i>H Tulburarea autistă</i>	12	12
<i>H Tulburarea Asperger</i>	8	8
<i>I Fobie socială</i>	4	4
<i>J Anxietatea de separare</i>	–	8
<i>Itemul 96 Enurezis</i>	–	1
<i>Itemul 97 Encoprezis</i>	–	1

Pentru fiecare scală se calculează două scoruri: un scor de severitate a simptomelor, care este cu atât mai mare, cu cât comportamentele descrise de itemii care compun scala se manifestă mai frecvent, și un scor *Cutoff*, care are valoarea „da” atunci când există riscul să fie prezentă tulburarea respectivă și are valoarea „nu” în caz contrar.

Întrucât în cercetarea descrisă în continuare am utilizat doar scorurile *Cutoff* ale scadelor, prezentăm modul în care se obțin acestea.

Fiecare item este cotate cu 1, dacă frecvența de manifestare a comportamentului pe care îl descrie este considerată semnificativă din punct de vedere clinic, sau cu 0, în caz contrar. Pentru majoritatea itemilor cota 1 corespunde răspunsurilor „deseori” și „foarte des”. Se însumează cotele itemilor scalei și se obține, astfel, *scorul numărului de simptome*. Acesta se compară cu *scorul simptomelor care îndeplinesc diagnosticul*, care a fost stabilit pe baza *DSM-IV* și figurează în manualul chestionarului *CSI-4*³. Dacă scorul numărului de simptome este cel puțin egal (\geq) cu scorul simptomelor care îndeplinesc diagnosticul și, pentru unele tulburări, dacă sunt satisfăcute unele cerințe suplimentare (de exemplu, un anumit item are cota 1), atunci scorul *Cutoff* primește valoarea „da”, ceea ce înseamnă că există riscul să fie prezentă tulburarea; în caz contrar, scorului *Cutoff* i se atribuie valoarea „nu”, ceea ce semnifică un risc scăzut de prezență a tulburării.

Scorurile *Cutoff* nu pot fi interpretate ca indicând cu certitudine prezența sau absența unor tulburări specifice. Atunci când scorul *Cutoff* al unei scale, pentru un copil, este „da”, un terapeut calificat va stabili, pe baza unei evaluări clinice amănunțite (având în vedere nu doar starea actuală, ci și istoricul dezvoltării, variabilele de mediu, istoricul medical, sănătatea fizică și, adesea, istoricul psihopatologic al familiei) dacă acel copil îndeplinește criteriile din *DSM-IV* pentru a fi diagnosticat cu tulburarea respectivă.

Manualul chestionarului *CSI-4* atrage atenția asupra faptului că scorurile *Cutoff* au o capacitate limitată de identificare a cazurilor „reale”, adică a persoanelor la care sunt prezente tulburările evaluate de scalele din *CSI-4*, limitarea fiind determinată de presupunerile implicite din *DSM-IV* și de absența unui standard general acceptat, care să permită validarea externă a grupărilor de simptome din *DSM-IV*⁴.

2. VALIDITATEA PREDICTIVĂ A SCALELOR DIN CHESTIONARUL *CSI-4*

O metodă de studiere a validității predictive a unei scale constă în calcularea valorii predictive pozitive și a valorii predictive negative ale acesteia.

³ K. Gadow, J. Sprafkin, *Child Symptom Inventory-4. Screening and Norms Manual*, New York, Checkmate Plus, University of Stony Brook, 2002.

⁴ *Ibidem*.

Valoarea predictivă pozitivă (VPP) a unei scale reprezintă probabilitatea ca o persoană pentru care scala respectivă indică prezența unei tulburări chiar să sufere de tulburarea respectivă.

Valoarea predictivă negativă (VPN) a unei scale reprezintă probabilitatea ca o persoană pentru care scala indică absența unei tulburări să nu sufere de tulburarea respectivă.

Adică, *VPP* și *VPN* arată cât de bine prezice o scală prezența unei tulburări (*VPP*) și absența acesteia (*VPN*).

Cele două probabilități iau valori între 0 și 1. Validitatea unei scale este cu atât mai bună, cu cât valorile *VPP* și *VPN* sunt mai mari.

În cazul scalelor din *CSI-4*, valorile *VPP* și *VPN* se calculează cu următoarele formule:

$$VPP = \frac{B}{B + D}; \quad VPN = \frac{C}{A + C},$$

unde *A*, *B*, *C* și *D* sunt frecvențele a patru grupe de persoane din eșantionul în care se studiază validitatea, formate în funcție de prezența/absența tulburării și de valoarea scorului *Cutoff* al scalei care evaluează tulburarea:

Diagnostic clinic	Valoarea scorului <i>Cutoff</i> al scalei care evaluează tulburarea	
	„nu”	„da”
Tulburarea este prezentă	<i>A</i>	<i>B</i>
Tulburarea este absentă	<i>C</i>	<i>D</i>

Trebuie menționat faptul că valorile *VPP* și *VPN* ale unei scale sunt influențate de frecvența relativă a tulburării evaluate de scală, în eșantionul utilizat la efectuarea calculelor. În general, atunci când frecvența relativă a unei tulburări este foarte mică, *VPP* are o valoare mică, iar *VPN* are o valoare mare.

3. SCOPUL CERCETĂRII

Autorii chestionarului *CSI-4* au calculat valoarea predictivă negativă și valoarea predictivă pozitivă a scalelor într-un eșantion clinic, format din copii diagnosticați cu una sau mai multe tulburări psihiatrice. În cazul variantei pentru părinți, valorile predictive pozitive au fost cuprinse între 0,10 și 0,90, iar valorile predictive negative, între 0,72 și 1⁵. Valorile predictive pozitive scăzute pentru unele scale au fost explicate prin faptul că au obținut valoarea „da” a scorului *Cutoff* mai mulți copii care nu fuseseră diagnosticați cu tulburarea evaluată de scală, dar fie aveau o tulburare ale cărei simptome se suprapun parțial cu cele ale tulburării evaluate de scală, fie aveau tulburarea evaluată de scală, însă, pentru că

⁵ *Ibidem*.

manifestau comportamente care pot fi considerate semne distinctive ale unei alte tulburări, fuseseră diagnosticați – greșit – ca având respectiva tulburare.

Cercetarea noastră a avut *scopul* de a crește probabilitatea predicției unor tulburări psihiatrice luând în considerare, pe lângă scala care evaluează tulburarea respectivă, încă una sau două scale.

4. PARTICIPANȚI, INSTRUMENT, METODĂ

Participanți

Am utilizat un eșantion de copii cu vârsta cuprinsă între 7 și 12 ani, obținut prin reunirea eșantionului non-clinic folosit la etalonarea *CSI-4* în România ($N = 1066$) cu un eșantion clinic compus din 99 de copii care aveau un diagnostic clinic stabilit de un specialist (psihiatru sau psiholog clinician). Caracteristicile eșantioanelor sunt prezentate în *tabelul 3*, iar diagnosticele copiilor din eșantionul clinic în *tabelul 4*. Majoritatea copiilor din eșantionul clinic (88 de copii) au fost diagnosticați cu o singură tulburare, 10 au avut două tulburări, iar un copil a fost diagnosticat cu trei tulburări.

Tabelul 3

Caracteristicile eșantioanelor de participanți la cercetare

Eșantion	Gen	N	Vârsta	
			m	σ
Eșantion non-clinic	băieți	500	8,74	1,34
	fete	566	8,78	1,36
	total	1066	8,76	1,35
Eșantion clinic	băieți	45	9,53	1,46
	fete	54	9,15	1,56
	total	99	9,32	1,52
Eșantion total	băieți	545	8,80	1,36
	fete	620	8,81	1,39
	total	1165	8,81	1,37

Structura pe sexe nu diferă între populațiile din care au fost extrase eșantionul clinic și cel non-clinic: $\chi_{cor}^2(1) = 0,029$; $p = 0,864$. Acest fapt este important, întrucât în manualul chestionarului *CSI-4* s-a subliniat existența unor deosebiri între băieți și fete în privința răspunsurilor la itemi, ceea ce ar putea influența asupra valorilor scorurilor *Cutoff* ale scalelor.

Datele au fost colectate din școli, din centre de sănătate mintală și de la domiciliul copiilor, în perioada 2011–2012. Toți evaluatorii (părinți și educatori) și-au dat acordul scris de a participa la cercetare.

Tabelul 4

Diagnosticile copiilor din eșantionul clinic
(în ordinea descrescătoare a frecvențelor)

Diagnostic	Număr de copii	% în eșantionul folosit în cercetare (N=1165)
Anxietate de separare	31	2,66
ADHD	17	1,46
Tulburare de stres post-traumatic	17	1,46
Tulburare autistă	12	1,03
Anxietate generalizată	9	0,77
Tulburare de conduită	9	0,77
Depresie	4	0,34
Tulburări de alimentație	4	0,34
Enurezis	4	0,34
Fobie specifică	2	0,17
Fobie socială	2	0,17

Instrument

Fiecare copil a fost evaluat de un părinte și de un educator, cu ajutorul variantei potrivite a chestionarului *CSI-4*.

Metoda

Am efectuat prelucrările pentru cele două scale care evaluau tulburările prezente cel mai frecvent în eșantionul de participanți: *Anxietate de separare* (diagnostic prezent la 31 de copii) și *Tulburare de stres post-traumatic* (diagnostic prezent la 17 copii). Deși în eșantion existau 17 copii cu diagnosticul ADHD, din cauza faptului că nu era precizat tipul de ADHD, nu am inclus în cercetare scalele care evaluează cele trei tipuri de ADHD.

Pentru fiecare din cele două tulburări (anxietate de separare și tulburare de stres post-traumatic) am utilizat următorul algoritm compus din trei pași:

1. Pentru fiecare scală din *CSI-4* se calculează probabilitatea prezenței tulburării, atunci când scorul *Cutoff* al scalei are valoarea „da”. Se rețin acele scale pentru care probabilitatea este mai mare sau cu puțin mai mică decât probabilitatea determinată pentru scala care evaluează tulburarea respectivă.
2. Pentru fiecare scală reținută la pasul 1, se calculează probabilitatea prezenței tulburării, pentru valoarea „da” și pentru valoarea „nu” a scorului *Cutoff*, atunci când scorul *Cutoff* al scalei care evaluează tulburarea are valoarea „da”. Se rețin scalele și valorile scorurilor *Cutoff* ale acestora pentru care probabilitatea prezenței tulburării este mai mare decât 0,50.
3. Pentru fiecare pereche formată din scale reținute la pasul 1, se calculează probabilitatea prezenței tulburării în funcție de valorile scorurilor *Cutoff*

ale celor două scale, atunci când scala care evaluează tulburarea are valoarea „da”. Se rețin perechile de scale și valorile scorurilor *Cutoff* ale acestora pentru care probabilitatea prezenței tulburării este mai mare decât 0,50.

Algoritmul a fost aplicat pentru ambele variante ale chestionarului *CSI-4*, în cazul scalei *Tulburare de stres post-traumatic*, și pentru varianta pentru părinți a chestionarului *CSI-4*, în cazul scalei *Anxietate de separare* (deoarece această scală nu există în varianta pentru educatori).

Într-o cercetare anterioară (ale cărei rezultate nu au fost publicate)⁶, am constatat că scalele *E-49 Fobie specifică*, *E-50 Obsesii*, *E-51 Compulsii*, *E-52 Tulburarea de stres post-traumatic*, *E-53 Ticuri motorii* și *E-54 Ticuri vocale* au probabilități scăzute de a prezice existența unei tulburări psihiatrice. Aceste scale sunt alcătuite din câte un item (al cărui număr este inclus în denumirea scalei), care este cotate în alt mod decât majoritatea itemilor din *CSI-4*. Astfel, în timp ce pentru majoritatea itemilor cota 1 corespunde răspunsurilor „deseori” și „foarte des”, pentru itemii care compun aceste scale cota 1 corespunde răspunsurilor „uneori”, „deseori” și „foarte des”. A fost ales acest mod de cotare din cauza faptului că în eșantionul clinic utilizat de autorii chestionarului *CSI-4* frecvențele răspunsurilor „deseori” și „foarte des” au fost foarte mici.

Am observat că dacă se cotează și itemii 49–54 cu 1 doar pentru răspunsurile „deseori” și „foarte des”, atunci capacitatea lor de a prezice existența unei tulburări psihiatrice crește. Din acest motiv, am cotate itemii 49–54 cu 1 doar pentru răspunsurile „deseori” și „foarte des”.

5. REZULTATE

Pasul 1

Analiza rezultatelor din *tabelul 5* conduce la următoarele constatări:

- Nici pentru tulburarea de stres post-traumatic și nici pentru anxietatea de separare, nu există vreo scală cu proprietatea ca, atunci când scorul *Cutoff* al scalei are valoarea „da”, probabilitatea prezenței tulburării să fie mai mare decât 0,50. Deci, nicio scală nu realizează o predicție bună a celor două tulburări.
- Există scale care, atunci când scorul *Cutoff* are valoarea „da”, probabilitatea prezenței tulburării de stres post-traumatic este mai mare decât atunci când scorul *Cutoff* al scalei *Tulburare de stres post-traumatic* are valoarea „da”. Acestea sunt: *Tulburarea depresivă majoră*

⁶ A. Bălaj, M. Albu, Posibilități de predicție a unor tulburări emoționale și de comportament cu ajutorul Chestionarului de evaluare a copiilor (CSI-4), Comunicare prezentată la Conferința națională „Testarea psihologică: Actualități și perspective”, Cluj-Napoca, 12–13 octombrie 2012.

(pentru ambele variante ale chestionarului) și *Tulburarea distimică* (pentru varianta pentru educatori).

Pentru a fi prelucrate la pașii doi și trei ai algoritmului, au fost reținute scalele:

- *Tulburarea opoziționism provocator*, *Tulburare de conduită*, *Anxietate generalizată*, *Tulburarea depresivă majoră* și *Tulburarea distimică*, pentru tulburarea de stres post-traumatic;
- *Anxietate generalizată*, *Tulburare de stres post-traumatic*, *Tulburarea depresivă majoră*, *Tulburarea distimică* și *Fobie socială*, pentru anxietatea de separare.

Tabelul 5

Probabilitățile prezenței tulburării de stres post-traumatic și a anxietății de separare atunci când scorurile *Cutoff* ale scalelor au valoarea „da”

Scala	Tulburare de stres post-traumatic		Anxietate de separare
	Varianta pentru educatori	Varianta pentru părinți	Varianta pentru părinți
<i>A ADHD deficit de atenție</i>	0,052	0,057	0,029
<i>A ADHD hiperactiv - impulsiv</i>	0,128	0,039	0,059
<i>A ADHD combinat</i>	0,111	0,095	0,048
<i>B Tulburarea opoziționism provocator</i>	0,170 (53)	0,159 (69)	0,188
<i>C Tulburare de conduită</i>	0,185 (27)	0,130 (23)	0,087
<i>D Anxietate generalizată</i>	0,176 (68)	0,160 (81)	0,296 (81)
<i>E-49 Fobie specifică</i>	0,050	0,019	0,181
<i>E-50 Obsesii</i>	0,111	0,018	0,091
<i>E-51 Compulsii</i>	0,050	0,053	0,088
<i>E-52 Tulburarea de stres post-traumatic</i>	0,196 (46)	0,197 (68)	0,318 (66)
<i>E-53 Ticuri motorii</i>	0,125	0,103	0,128
<i>E-54 Ticuri vocale</i>	0,000	0,038	0,000
<i>F Schizofrenie</i>	0,000	0,000	0,000
<i>G Tulburarea depresivă majoră</i>	0,281 (32)	0,235 (68)	0,265 (68)
<i>G Tulburarea distimică</i>	0,203 (59)	0,191 (89)	0,292 (89)
<i>H Tulburarea autistă</i>	0,000	0,000	0,000
<i>H Tulburarea Asperger</i>	0,067	0,037	0,074
<i>I Fobie socială</i>	0,107	0,103	0,345 (58)
<i>J Anxietatea de separare</i>		0,047	0,353 (85)
<i>Itemul 96 Enurezis</i>		0,000	0,133
<i>Itemul 97 Encoprezis</i>		0,000	0,000

Observații. Pentru fiecare tulburare pentru care am aplicat algoritmul:

1. a fost notată cu cifre îngroșate (bold) probabilitatea corespunzătoare scalei care evaluează tulburarea respectivă;
2. au fost hașurate celulele care corespund scalelor reținute la primul pas al algoritmului;
3. pentru scalele reținute, în paranteză s-a înregistrat numărul copiilor care au valoarea „da” a scorului *Cutoff*.

Pasul 2

Exceptând scala *Anxietate generalizată*, în varianta pentru educatori, în fiecare variantă a *CSI-4*, atunci când scorul *Cutoff* al scalei *Tulburarea de stres post-traumatic* are valoarea „da” și oricare scală reținută la pasul 1 are valoarea „da” a scorului *Cutoff*, probabilitatea prezenței tulburării de stres post-traumatic este mai mare decât atunci când scorul *Cutoff* al scalei *Tulburarea de stres post-traumatic* are valoarea „da”, însă nu depășește valoarea 0,50 (tabelul 6). Adică, nicio scală din *CSI-4* nu poate, împreună cu scala *Tulburare de stres post-traumatic*, să prezică satisfăcător prezența tulburării de stres post-traumatic.

Tabelul 6

Scalele care, împreună cu scala *Tulburarea de stres post-traumatic*, prezic tulburarea de stres post-traumatic cu o probabilitate mai mare decât probabilitatea cu care o prezice scala *Tulburarea de stres post-traumatic* singură

Varianta <i>CSI-4</i>	Scala	Scor <i>Cutoff</i>	<i>N</i>	<i>P</i>
varianta pentru educatori	<i>Tulburarea opoziționism provocator</i>	„da”	20	0,250
	<i>Tulburare de conduită</i>	„da”	12	0,333
	<i>Tulburarea depresivă majoră</i>	„da”	15	0,333
	<i>Tulburarea distimică</i>	„da”	27	0,259
varianta pentru părinți	<i>Tulburarea opoziționism provocator</i>	„da”	28	0,321
	<i>Tulburare de conduită</i>	„da”	13	0,231
	<i>Anxietate generalizată</i>	„da”	38	0,263
	<i>Tulburarea depresivă majoră</i>	„da”	36	0,333
	<i>Tulburarea distimică</i>	„da”	46	0,283

Legendă:
N = numărul de copii pentru care scorul *Cutoff* al scalei *Tulburarea de stres post-traumatic* are valoarea „da” și scorul *Cutoff* al scalei cu denumirea notată în coloana „Scala” are valoarea notată în coloana „Scor *Cutoff*”;
P = probabilitatea prezenței tulburării de stres post-traumatic.

Dacă scorul *Cutoff* al scalei *Anxietate de separare* și scorul *Cutoff* al oricărei scale reținute la primul pas au valoarea „da”, probabilitatea prezenței anxietății de separare este mai mare decât 0,50 (tabelul 7). Prin urmare, toate scalele reținute la pasul 1, împreună cu scala *Anxietate de separare* prezic satisfăcător prezența anxietății de separare.

Tabelul 7

Scalele care, împreună cu scala *Anxietatea de separare*, prezic anxietatea de separare cu o probabilitate mai mare decât 0,50

Varianta CSI-4	Scala	Scor Cutoff	N	P
varianta pentru părinți	<i>Anxietate generalizată</i>	„da”	38	0,605
	<i>Tulburare de stres post-traumatic</i>	„da”	30	0,667
	<i>Tulburarea depresivă majoră</i>	„da”	29	0,586
	<i>Tulburarea distimică</i>	„da”	42	0,595
	<i>Fobie socială</i>	„da”	33	0,606

Legendă:
N = numărul de copii pentru care scorul *Cutoff* al scalei *Anxietate de separare* are valoarea „da” și scorul *Cutoff* al scalei cu denumirea notată în coloana „Scala” are valoarea notată în coloana „Scor Cutoff”;
P = probabilitatea prezenței anxietății de separare.

Pasul 3

Luând în considerare, pe lângă scorul *Cutoff* al scalei *Tulburare de stres posttraumatic* scorurile *Cutoff* pentru câte două scale dintre cele reținute la pasul 1, au fost identificate mai multe situații în care probabilitatea de a fi prezentă tulburarea de stres post-traumatic este mai mare decât 0,50 sau egală cu 0,50 (tabelul 8). În toate aceste situații, scorul *Cutoff* al scalei *Tulburarea de stres post-traumatic* are valoarea „da”, iar scorurile *Cutoff* ale celorlalte două scale au valori diferite (una este „da”, iar cealaltă este „nu”).

Tabelul 8

Perechile de scale care, împreună cu scala *Tulburarea de stres post-traumatic*, prezic tulburarea de stres post-traumatic cu o probabilitate cel puțin egală cu 0,50

Varianta CSI-4	Perechea de scale	Scoruri Cutoff	N	P
varianta pentru educatori	<i>Tulburarea opoziționism provocator</i> <i>Tulburarea depresivă majoră</i>	„nu” „da”	7	0,571
	<i>Anxietate generalizată</i> <i>Tulburarea depresivă majoră</i>	„nu” „da”	4	0,750
varianta pentru părinți	<i>Tulburarea opoziționism provocator</i> <i>Anxietate generalizată</i>	„da” „nu”	6	0,500

Legendă:
N = numărul de copii pentru care scorul *Cutoff* al scalei *Tulburarea de stres post-traumatic* are valoarea „da” și scorurile *Cutoff* ale scalelor cu denumirile notate în coloana „Perechea de scale” au valorile notate în coloana „Scoruri Cutoff”;
P = probabilitatea prezenței tulburării de stres post-traumatic.

Au fost identificate și situații, îndeplinite de cel puțin 13 persoane, în care, deși scorul *Cutoff* al scalei *Tulburarea de stres post-traumatic* are valoarea „da”, probabilitatea prezenței tulburării de stres post-traumatic are valoarea 0 (*tabelul 9*). În toate aceste situații, scorul *Cutoff* al scalei *Tulburarea de stres post-traumatic* are valoarea „da”, iar scorurile *Cutoff* ale celorlalte două scale au valoarea „nu”.

Tabelul 9

Situațiile în care, deși scorul *Cutoff* al scalei *Tulburarea de stres post-traumatic* are valoarea „da”, probabilitatea existenței tulburării de stres post-traumatic este egală cu 0

Varianta CSI-4	Perechea de scale	Scoruri <i>Cutoff</i>	N
varianta pentru educatori	<i>Tulburarea opoziționism provocator</i> <i>Tulburarea depresivă majoră</i>	„nu” „nu”	18
	<i>Tulburarea opoziționism provocator</i> <i>Tulburarea distimică</i>	„nu” „nu”	13
varianta pentru părinți	<i>Tulburarea opoziționism provocator</i> <i>Tulburarea depresivă majoră</i>	„nu” „nu”	25
	<i>Tulburarea opoziționism provocator</i> <i>Tulburarea distimică</i>	„nu” „nu”	18
	<i>Tulburarea opoziționism provocator</i> <i>Anxietate generalizată</i>	„nu” „nu”	22
	<i>Tulburarea depresivă majoră</i> <i>Tulburarea distimică</i>	„nu” „nu”	19
	<i>Tulburarea depresivă majoră</i> <i>Tulburarea de conduită</i>	„nu” „nu”	26
	<i>Tulburarea distimică</i> <i>Tulburarea de conduită</i>	„nu” „nu”	18
	<i>Tulburarea distimică</i> <i>Anxietate generalizată</i>	„nu” „nu”	18
<i>Legendă: N = numărul de copii pentru care scorul Cutoff al scalei Tulburarea de stres post-traumatic are valoarea „da” și scorurile Cutoff ale scalelor cu denumirile notate în coloana „Perechea de scale” au valorile notate în coloana „Scoruri Cutoff”.</i>			

În cazul tulburării anxietate de separare, am format toate tripletele posibile din scala *Anxietatea de separare* și câte două scale reținute la pasul 1. Scorul *Cutoff* al scalei *Anxietatea de separare* având valoarea „da”, scorurilor *Cutoff* ale celorlalte două scale le-am dat, pe rând, valorile „nu” și „nu”, „nu” și „da”, „da” și „nu” și „da” și „da”. Pentru fiecare situație am calculat probabilitatea prezenței tulburării anxietate de separare. Cazurile în care s-au obținut probabilități mai mari decât 0,50 sunt notate în *tabelul 10*.

Tabelul 10

Situațiile în care anxietatea de separare este prezisă de scala *Anxietatea de separare* împreună cu alte două scale cu o probabilitate mai mare de 0,50

Varianta <i>CSI-4</i>	Perechea de scale	Scoruri <i>Cutoff</i>	<i>N</i>	<i>P</i>
varianta pentru părinți	Tulburare de stres post-traumatic Anxietate generalizată	„da” „da”	21	0,714
	Tulburare de stres post-traumatic Anxietate generalizată	„da” „nu”	9	0,556
	Tulburare de stres post-traumatic Fobie socială	„da” „da”	16	0,875
	Tulburare de stres post-traumatic Tulburarea distimică	„da” „da”	25	0,720
	Tulburare de stres post-traumatic Tulburarea depresivă majoră	„da” „da”	16	0,688
	Tulburare de stres post-traumatic Tulburarea depresivă majoră	„da” „nu”	14	0,643
	Anxietate generalizată Fobie socială	„da” „da”	24	0,708
	Fobie socială Tulburare distimică	„da” „da”	26	0,654
	Fobie socială Tulburare depresivă majoră	„da” „da”	17	0,547
	Fobie socială Tulburare depresivă majoră	„da” „nu”	16	0,563
	Tulburare distimică Tulburare depresivă majoră	„da” „da”	28	0,571
	Tulburare distimică Tulburare depresivă majoră	„nu” „da”	14	0,643

Legendă:
N = numărul de copii pentru care scorul *Cutoff* al scalei *Anxietatea de separare* are valoarea „da” și scorurile *Cutoff* ale scalelor cu denumirile notate în coloana „Perechea de scale” au valorile notate în coloana „Scoruri *Cutoff*”;
P = probabilitatea prezenței anxietății de separare.

6. CONCLUZII

1. Tulburarea de stres post-traumatic nu poate fi prezisă satisfăcător (cu o probabilitate mai mare de 0,50), nici de scala *Tulburarea de stres post-traumatic* singură și nici de această scală împreună cu o altă scală, în niciuna dintre variantele chestionarului *CSI-4*.

2. În varianta pentru educatori a chestionarului *CSI-4*, există două situații în care probabilitatea prezenței tulburării de stres post-traumatic este mai mare decât 0,50:

- scorul *Cutoff* al scalei *Tulburarea de stres post-traumatic* are valoarea „da”, scorul *Cutoff* al scalei *Tulburarea depresivă majoră* are valoarea „da” și scorul *Cutoff* al scalei *Tulburarea opoziționism provocator* are valoarea „nu”;
 - scorul *Cutoff* al scalei *Tulburarea de stres post-traumatic* are valoarea „da”, scorul *Cutoff* al scalei *Tulburarea depresivă majoră* are valoarea „da” și scorul *Cutoff* al scalei *Anxietate generalizată* are valoarea „nu”.
3. În varianta pentru părinți a chestionarului *CSI-4* niciun triplet de scale, format din scala *Tulburarea de stres post-traumatic* și alte două scale, nu poate prezice satisfăcător (cu o probabilitate mai mare de 0,50) prezența tulburării de stres post-traumatic.
 4. *Anxietatea de separare* nu poate fi prezisă satisfăcător (cu o probabilitate mai mare decât 0,50) de scala *Anxietatea de separare* singură.
 5. *Anxietatea de separare* poate fi prezisă satisfăcător de scala *Anxietatea de separare* împreună cu oricare dintre scalele *Anxietate generalizată*, *Tulburare de stres post-traumatic*, *Tulburarea depresivă majoră*, *Tulburarea distimică* și *Fobie socială*. Atunci când scorul *Cutoff* al scalei *Anxietatea de separare* are valoarea „da” și scorul *Cutoff* al uneia dintre scalele menționate anterior are valoarea „da”, probabilitatea prezenței anxietății de separare este mai mare decât 0,50.

7. LIMITE ALE CERCETĂRII ȘI DIRECȚII DE CONTINUARE A CERCETĂRII

Probabilitățile calculate sunt corecte doar dacă diagnosticele psihiatrice sunt corecte. Există posibilitatea ca pentru unii copii să nu fi fost identificată sau notată în chestionar tulburarea de stres post-traumatic ori anxietatea de separare.

Cercetarea ar trebui să fie reluată pentru alte tulburări evaluate de *CSI-4*.

ISSUES REGARDING QUALITY MANAGEMENT IN ROMANIAN UNIVERSITIES

Corina Rusu

“Dimitrie Cantemir” Christian University Bucharest
Faculty of Economic Sciences of Cluj-Napoca

Abstract: The world which we all live in, is going through a process of continuous change. We are the authors of this change, influencing more or less the entire process of human community's development. And in this context, the role of schools in general, especially universities is undeniable.

The paper aims to analyze significant issues related to quality management in Romanian universities, both in terms of educational service providers and in terms of direct beneficiaries of these services – the students and indirect beneficiaries – the employers.

At present, ensuring quality education becomes increasingly important, both nationally as well as internationally. Students are becoming more aware of the benefit of adequate training, appropriate for the requirements of the world they live in. Since quality management is imperative in educational activities it is only natural for universities to be evaluated in the context of quality management implementation, based on the achievement of the proposed strategic objectives. For these reasons, the need to focus on ensuring the quality of all processes in higher education is being felt increasingly. The implementation of an efficient and effective quality management system in each university would help to identify and evaluate opportunities and deficiencies, for the problem areas to be corrected in time, implementing necessary improvements in the whole academic system.

Key words: quality, educational services, quality management, evaluation.

In the current socio-economic context, it has become obvious that education and training are, on the one hand, essential for survival in this knowledge society, and on the other hand, the fact that they are areas that consume significant resources. In Romania, education got to enormous “costs”, from all points of view and for everyone. This means that if we want to be competitive at a European level, we need to invest more than we did before.

There has been an increase in the number of articles written on the quality of education in Romania, the number of studies on the quality of education in public

and private universities, the number of people dealing with these issues, in the press or in various meetings, more or less formal. And this is a valid issue, whether we talk about academia actors or not, because a growing number of people realize that we are equally beneficiaries of the results achieved by our graduate during his bachelor's degree, master's degree or even doctoral studies. Society began to pay attention to not only to positive aspects specific to the Romanian school system (on Olympiad medal winners, a graduate employed in a prestigious company, a model researcher etc.), but also less favourable aspects offered by some Romanian universities: some unsuitable spaces for educational services, teachers who live in poverty, the poor performance of students, the poor results of scientific research, the less favourable image at a European level, rather "dusty" teaching methods in case of some study programs or the activity of some professors, and not least, the training of teaching professionals and the system for acquiring the various academic degrees (I think everybody already knows all the endless discussions about retirement age, promotion prerequisites, the skills necessary to doctoral supervisors and others).

And then we naturally come to the point where we ask ourselves: are the money paid by students (in private universities) and taxpayers (in state universities) efficiently spent? Who benefits on account of this money? Do we truly have a quality higher education?

I do not think we are ever going to provide answers to all these questions, but I think it deserves at least a try.

Quality is an ongoing challenge for any university and not a state that can be achieved once and for all. Because of this, the quality of higher education has become a public concern due to reasons that come both from the Romanian context as well as the process of accession to the European Union, where the topic is very much debated. Analysing the information about the education system in different European countries, we observe that in time, each state introduced in its education related legislation, various elements of management and quality assurance, just that ... if we try to compare these different national initiatives, we find little common elements. This is because the quality of the national education system is interconnected to: the values "promoted in that society, the existing educational policies and strategies at national, regional and local level, to the present situation – defined by contextual factors, by culture and traditions –, and to what each of them understood from the evolution of the concept of «quality»".

The need for quality assurance in higher education in Romania has become a topic of national interest as a result of many influencing factors.

Compared to the situation twenty years ago, a great diversification of educational institutions in general and of universities in particular, took place. This also happened on the background of the emergence and development of new information and communication technologies, which favored the emergence of

virtual or transnational educational institutions and introduced important changes in the way of providing outstanding training and learning services. Also, nationally as well as internationally the number of private educational institutions for profit or non-profit increased significantly.

On the other hand, due to socio-economic changes, the orientation towards upper secondary school attendance and towards university level education increased in Romania, so that these forms of training and learning organization can no longer follow selective and elitist criteria, which dominated classical education. Therefore, the quality of education must be carefully constructed and controlled to give confidence to any study degree or certificate. With the increasing number of graduates of upper secondary and tertiary education, the competitiveness for finding a well-paid job increased and it offers real opportunities for personal development. For these reasons, the beneficiaries of educational services are increasingly exigent when it comes to schools and universities and require complete information about their quality, in terms of professional commitment and personal development¹. Thus, the role of higher education in this context, is undeniable. The academic environment has the power and also the responsibility to create professionals who will lead in the near future, the Romanian society integrated into the European Union. From this point of view, the conduct's orientation towards quality should be a goal for every school. Moreover, the mentality of the individual must assimilate the belief that there can be no wealth without responsible and quality work.

But here the question arises naturally: quality means reliability or does reliability attracts quality?

There are some who say that confidence in an institution of higher education is given only by external evaluations of the study programs, of the scientific research results within the assessed institution, the relationship with the business environment, the institution's equipment and facilities.

But there are other opinions which show that validating the quality of educational services offered by a higher education institution can only be done by the institution in question, by the absorption degree of their graduates into the labour market.

Quality assurance actually aims at a set of measures taken in order to generate public confidence in a product or service. In the case of universities, all stakeholders must be able to verify how the money, assigned from the state budget or collected from the students, is being spent and what are the results of having spent them, they must know the institution's mission and objectives, the methods, processes and outcomes of teaching, learning and research. It is very important to transmit a long-term trust.

¹ <http://www.ad-astra.ro/library/papers/vlasceanu.pdf> (21.01.2013).

According to the legislation in force, currently there are a number of practices to be followed in order to ensure quality in higher education, namely:

- the existence of bodies, standards and procedures for internal and external quality assessment;
- the university's quality management system compliance with the nationally and internationally accepted standards (especially since the adoption of the Bologna system);
- the continuous improvement of educational processes, which is not equivalent to the institution's development².

Accreditation is part of quality assurance, being that system of measures which prevents programs and institutions from functioning below certain minimal standards, and the others are encouraged to self-evaluate and to improve the quality level already reached.

Accreditation is offered for a limited number of years, encouraging institutions to continuously reflect on their optimal functioning. European Consortium for Accreditation in Higher Education – ACE, defines accreditation as “a formal and independent decision indicating that an institution of higher education and the study programs it offers, meet certain standards”³.

In Romania, given the repeated changes in education's legislation, quality assurance policy is based on three fundamental concepts:

1) Accreditation – through which the state exercises quality control based on achieving minimum standards. Control of compliance with these standards is made by the Romanian Agency for Quality Assurance in Higher Education – ARACIS based on legislation and national standards for academic structures and programs. The accreditation of a study program allows students to take their graduation exam (BSc or MSc) in the university. In addition, accredited universities are allowed to enter the higher education system with all their rights in place.

2) Evaluation is the process of quantifying the results obtained in time for the optimal functioning of the quality assurance system. It is made by internal and external audit. Internal audit is the responsibility of universities, while external auditing is carried out by competent bodies at national or international level. The external audit is carried out either by ARACIS or by an international certified assessment body. In this context, internal audit is an element of control by the university and it is specific to the quality assurance policy.

3) Certification is the process of evaluating and approving the quality assurance system, developed by a university. Certification is carried out at a national level by an institution authorized for this. The process can be based on ISO international standards or specific education standards.

² S. Toma, *Asigurarea calității în învățământul superior* [Quality Assurance in Higher Education], Bucharest, Bucharest University Publishing House, 2008, p. 47.

³ <http://www.eaconsortium.net/main/documents/main-documents> (22.01.2013).

In the Romanian higher education system all three methods are now used: accreditation, assessment and certification.

Education quality assessment consists of examining, by many criteria, the extent to which an organization providing education and its programs meet the reference standards.

Following a decision of the ministers of education from the member states of the European Union (Berlin, September 2003), all member states and candidates were required to define and implement – until their meeting in Bergen in May 2005 – a national quality insurance system in higher education. At the same meeting it was agreed that “the primary responsibility for quality assurance in higher education belongs to each institution”.

Based on this decision, it has become necessary, in Romania also, for each university to create and develop their own quality assurance system – known as “quality management system” – in order to make interested parties believe it is able to provide quality exclusive services.

The quality assurance process consists in a set of actions, to develop institutional elaboration capacity, to plan and implement programs of study which make beneficiaries trust the education provider’s quality standards. Establishing specific standards is necessary both in terms of internal quality management as well as external quality assurance evaluation.

Moreover, compliance to standards is an institutional policy objective, but identifying them in accordance with its mission remains the choice of the higher education institution.

Continuous improvement of education involves assessment, analysis and continuous corrective action from the education provider based on the selection and adoption of best procedures as well as the selection and application of benchmarks.

Internal quality assurance indicates overall confidence at a manager’s, teacher’s, administrative staff and student’s level, in the quality of service provided by the university. However, this process involves the establishment of a commission for evaluation and quality assurance. strategy and its rules being developed by the education provider (Fig. 1).

The commission for evaluation and quality assurance in higher education institutions has the following structure:

- 1–3 representatives of the teaching staff, elected by secret vote by the senate;
- a union representative designated by it;
- a student representative appointed by the student organization.

In this structure a representative of the employers and one of the minorities among teachers or students⁴ can also be proposed.

⁴ Parlamentul României, *Legea* (nr. 87 din 10.04.2006) *pentru aprobarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 75/2005 privind asigurarea calității educației*, „Monitorul Oficial al României”, Part I, no. 334, 13.04.2006, art. 3 (1) și 11 (5), (6) și (7).

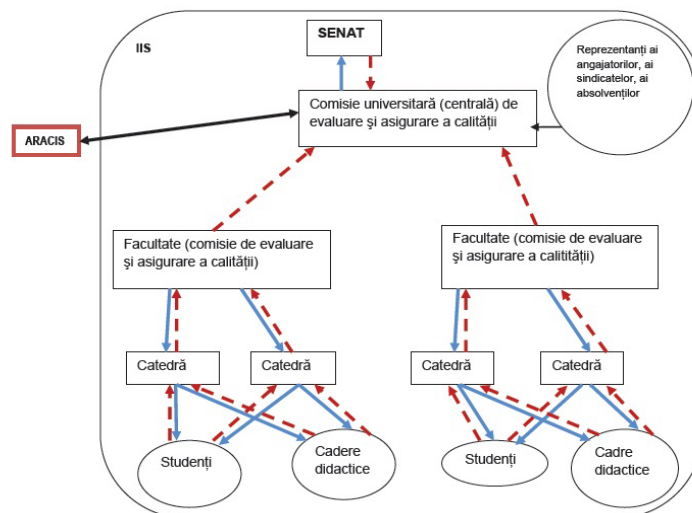

Fig. 1. Formal institutional arrangement on the functioning of universities evaluation and quality assurance⁵.

Specialists speak about the existence of several methods for structuring the quality assurance system at a university's level. Therefore, another possible structure from this point of view, may look like this:

- The dean – coordinator of the quality assurance system implementation at a faculty's level;
- Faculty committee – officially named by the dean and commissioned with the quality assurance system implementation;
- Specialty / study programme committee – made of: dean, vice-dean, head of department, teachers and a student.

External quality assurance reflects the confidence generated among the economic agents, national authorities, the state, the community, shareholders, suppliers etc. by the quality of services provided by the university.

The main purpose of ARACIS materializes in the fact that it is responsible for the accreditation of universities, it assesses according to the standards and methodology approved by Government, on request or on its own initiative and it proposes authorization or accreditation of higher education institutions and study programs.

Asigurarea calității în învățământul superior constituie însă o preocupare nu doar la nivel național, ci și european. Asigurarea calității în învățământul superior din Europa a cunoscut o atenție deosebită începând cu anul 2002, fiind puternic influențată și de Procesul Bologna. Un pas important în cadrul acestui proces a avut

⁵ http://www.aracis.ro/fileadmin/ARACIS/Publicatii_Aracis/Publicatii_ARACIS/Romana/barometru-final.pdf (Barometrul calității 2010, p. 57 – 18.01.2013).

loc în timpul reuniunii ministeriale de la Bergen din mai 2005, când au fost adoptate Standarde și Linii Directoare pentru Asigurarea Calității în Spațiul European al Învățământului Superior (ESG).

Therefore if Europe aims to become the most dynamic knowledge-based economy in the world, then higher education in this area will need to demonstrate seriousness and interest in the quality of offered programs and degrees and it will need to demonstrate its intention of applying the necessary means in order to ensure and prove this quality.

When talking about this, an undeniable role lies within the European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA). One of the main tasks of this association is to disseminate information, experiences and best practices in quality assurance.

European Union has a long tradition of cooperation with third countries based on a set of policies and instruments in which higher education plays an increasingly important role. Currently, the problems of quality, equity and efficiency in education, come first.

In order to work better, the entire educational system must be maintained at a very high quality level. Public authorities act as the guarantor of the education quality, their task being that of ensuring compliance with the quality standards in each educational institution. Moreover, it is unanimously recognized the need to develop national or international quality standards in education.

Moreover, the need to develop national and international quality standards in education is unanimously recognized.

Quality policies represent true fields of force and motivation in each university. These policies are structured by institutional goals and organizational culture objectives.

The ISO 9000 standards define the quality policy through the objectives and general guidelines of an organization in terms of quality.

In specialized literature, there are a few types of known quality assurance policies, namely:

- Entropic policies – these policies regard higher education as a well determined system, characterized by a set of parameters defined by each university and the competent ministry. By evaluating the defined parameters, one can obtain the system's status at a given moment in time;
- Incentive policies, which are also called, field policies. They are characterized by the fact that the Ministry of Education, Research, Youth and Sports does not forcibly insert quality assurance in universities, taking as a reference the ISO 9001 quality standards, but it creates a motivational field for the development and implementation of quality management systems;

- Comprehensive policies that favour the development of organizational culture, without which the implementation of any quality assurance system may be doomed to failure. In the case of the Romanian higher education, it is necessary to address a comprehensive quality assurance policy and an integrating policy which takes the necessary elements from the entropic policy as well as the incentive one⁶.

Each higher education institution adopts within its senate, at the suggestion of the university's rector, its own insurance and continuous quality improvement policy, together with internal adequate evaluation methodologies and procedures for programs, activities and qualifications, offered to beneficiaries of initial and ongoing training.

In terms of quality policy at the university level it is obvious that its task is to "focus on students and their needs in order to meet the labor market, to identify their needs and expectations as accurately as possible and to fully satisfy them"⁷.

This is a primary aiming point for universities in Romania, when they create their own quality policy, referring to the main components of academic activity, namely:

- 1) The quality of education, with the following central aspects:
 - Defining a coherent training profile for each faculty and harmonizing these profiles inside the university's offer, thereby introducing and maintaining a system of continuous qualitative upgrade of the educational and scientific research offer;
 - Identifying study programs opportunities and structural adjustment of the academic offer;
 - Identifying real needs and expectations of the socio-economic environment regarding the skills necessary to each program's graduates, correlating them with the university's experience and with the international practice. In this situation there is a real support coming from universities in terms of communication, collaboration and partnership with social integration organizations at a local, regional and national level, which provide the university's major clients and external partners;
 - Drawing up appropriate curricula and syllabuses. For universities, the creation and further development of the marketing function is considered important because it is designed for identifying and correct understanding of the external customer needs and also for deepening the academic community consultation;

⁶ <http://euromentor.ucdc.ro/vol2nr1martie2011/eur-ro/politici-in-domeniul-calitatii-educatiei-cezar-mil.pdf> (21.01.2013).

⁷ <http://www.ubm.ro/main/calitate/documente/Politica%20de%20asigurare%20a%20calitatii%20in%20UNBM.pdf> (16.01.2013).

- Identifying and applying best practices for keeping under control and continuously improving the educational process. “The university’s management considers that publicizing its results and its human and technical potential as well as cultivating ties with generations of graduates, are permanent and objective means of preserving its partners and customers, gaining new partners and customers and building their confidence in the university.”⁸
 - Introduction of criteria and procedures for evaluating the quality on all segments of the educational process;
 - Introduction of feedback from students, graduates and employers on the structure and quality of educational performance and its appropriate improvement. However, communication and constructive dialogue with students and graduates are considered important means of information, requirement identification and assessment of their satisfaction degree;
- 2) Quality in scientific research, analyzed in terms of the following aspects:
- Establishing assessment criteria and evaluation procedures for the results of the research, in order to motivate performance;
 - Identifying strategic directions of development, scientific research and encouraging the development of excellence centers in these areas, in order to strengthen both basic research as well as the university’s capacity of participating into national and international programs;
- 3) Quality as a dimension of your own organization, namely:
- Identifying and implementing an optimal organizational structure for the quality system, which is based on some principles;
 - Human resource policy. The continuous improvement of the university’s internal organization is an important means of increasing the efficiency of existing human and material resources. The coordinates of this policy are the following:
 - a) Clearly defining performance standards, evaluation criteria and recognition of individual and group activity;
 - b) Promoting training and continuous improvement;
 - c) Creating a climate that encourages responsibility and initiative;
 - d) Regular assessment of the individual contribution to the institution’s achievement.

In the European Union context, considering the need to adapt Romanian universities into a competitive environment, the quality policy dictates compatibility and alignment of university activities to advanced academic practices in European Union countries, namely:

- Creating, supporting, developing and fostering relationships with traditional and perspective universities in the EU and other countries, as a means of

⁸ http://www.upt.ro/pdf/calitate/Declaratia_Rectorului.pdf (21.01.2013).

aligning to advanced academic standards and institutional policies and as a criterion of reputation recognition in the international academic environment;

- Making the educational offer compatible, organizationally and in terms of content, quantity, quality and timeliness of the theoretical and practical professional knowledge and cultivated practical skills, with that of the universities in the European academic area, but not only, in order to increase the university's capacity of integrating in the various international networks;
- Making the research activity in the university compatible with that of the institutions in the European Research Area;
- Encouraging and supporting the development of laboratories and centers of excellence as well as the widest possible cooperation in their use⁹.

The quality assurance system in a university must meet stakeholders expectations and facilitate the fulfilling of institutional policy objectives in the field of quality.

Improving the quality of higher education is a complex process that requires the adoption of measures aimed at:

- Making study programs compatible at a national and international level, complying with the regulations adopted by ARACIS;
- Correlating the syllabus content of department coordinated subjects, referred to in the curricula with subjects from advanced universities in the country and in the European Union;
- Developing self-assessment documentation for the forthcoming accreditation of each major;
- Improving assessment and self-assessment of the education process implemented within the department;
- Securing professional promotion conditions for the department's members, based on performance and complying with minimal legal standards and the standards required by the university's management through its own methodologies;
- Providing the necessary material and teaching instrumentality for each subject;
- Enhancing the activities of the department's teachers by means of lifelong learning programs;
- Organizing and supporting teachers and students participation into national and international scientific.

According to the guidelines for Internal Quality Assurance in Higher Education Institutions¹⁰ there are six major steps in designing and implementing a basic quality assurance system. These are:

⁹ <http://www.umfiasi.ro/organizare/Documents/Managementul%20calitatii/Anexa%2032-00-40b%20Politica%20privind%20calitatea.pdf> (21.01.2013).

¹⁰ http://www.aracis.ro/fileadmin/ARACIS/Proceduri/Metodologie_de_evaluare_externa.pdf (12.01.2013).

1. The development or improvement agreement, refers to the fact that it is necessary to state clearly and precisely what needs to be developed or improved in order to ensure and improve quality. At this stage, objectives, strategies and criteria for quality needs must be defined and discussed in seminars with participation of senior university managers;
2. The second stage consists in identifying personnel and allocating responsibilities related to the development and implementation of the system;
3. Linking the information regarding best practices in universities. This can be done by conducting visits of the development team members in different faculties, departments and interviews with their staff, but also by analyzing existing documentation from the faculty and the department. At this point of the process, a quality strategy will be determined or a strategy to improve quality, this involving a decision on the matters of academic activities which will be subject to quality assurance or improvement, as well as the priority order for carrying them out;
4. The fourth step involves developing adequate work practices as well as criteria and indicators for assessing them. A vertical quality assurance process occurs, from bottom to top, which begins with faculties and departments being involved in finding solutions to implementing their ideas and proposals while monitoring and controlling quality;
5. Another stage, namely the fifth, comes with the establishing / adoption of the quality assurance system. This requires a detailed action plan with activities, timelines and responsible personnel being appointed;
6. In the last stage a process of monitoring takes place, that must be organized in order to allow periodic quality checks for those aspects that were assigned in the designated quality strategy. The advantage of this process is that it helps checking the validity and safety of the quality assurance system as well as informing decisions for future development.

Once the system is implemented, its applicability must be closely monitored, and decisions for its improvement must have a certain regularity.

Making an effective quality assurance management, fosters undisputed academic market success for all institutions in the field, whether they are public or private.

In this respect, private universities trying to build and implement a good image in the public's mind can achieve success only in the context of a coherent management process. To this sense, scholarly literature highlights some proposals on quality in universities, namely:

- Analyzing the problems higher education is facing;
- Analyzing the drawing up of curriculum, according to each subject's usefulness for the labour market;
- Analyzing the curriculum by comparison so that there is no fundamental difference between universities;

- Developing research as sole criteria for promotion and employment in some of the university positions;
- The possibility of having quality assessed by other agencies, not just ARACIS, pointing out that these agencies must be recognized by ENQA;
- The possibility of finalizing the undergraduate studies according to the system prior to Bologna and funding of the first Bologna cycle, providing master's degree opportunities for both sets of graduates;
- Depending on the growing need of confirming both internally and externally, there is a need to reappraise the approach of study programs quality, based on both internal and external assessment.

Having the present education law distinguishing between private and state higher education, especially in the area of financing, in order to balance this situation, both public and private schools should receive subsidies from the state's budget in a fixed proportion established by the law according to the strategic principle of the national educational policy for equal and enhanced access to education, subsidy that will complement revenues obtained from tuition.

Private universities in Romania, over 50 in number, and the students who pursue their studies within them which account for nearly half of the students in the country should be proportionally represented in all national bodies – National Council for Education Reform, National Council for Perspective and Orientation in Higher Education, National Council for Attesting Titles, Diplomas and University Certificates, National Council of Scientific Research in Higher Education, National Council for Financing Higher Education, National Council for University Qualifications.

The European University, through the Bologna Process, gives universities a leading role in the development of the society, based on knowledge in all its cultural, educational, economic and social components.

In this context, private education represents an important foundation for society's general development and the role of private universities becomes increasingly emphasised, as they proved to be open towards the Romanian society and its needs, responding effectively to rapid changes in external environment.

Democratization and the manifestation of private higher education at a national and European level, provides important possibilities for people coming from different backgrounds, to undertake university studies, many of them having interests, talents and ambitions that can not be adequately met only by public higher education sector.

Principles that must govern private higher education may take the following form: “guaranteeing university autonomy, respecting and ensuring academic freedom, public accountability, quality assurance, non-discriminatory access to higher education, transparency of decisions and respecting principles of ethics and professional conduct”.

The public function of private higher education should not be neglected as long as a developed private higher education sector has a substantial role in the general welfare of society.

In this respect, governments and international organizations must promote national and international policies to support diversity in the providing of private higher education. An important aspect here, would be to allow competition and collaboration between public and private higher education institutions, as well as increasing the diversity of higher education institutions, based on the implementation of complex quality assurance and accreditation mechanisms in scientific research and equal free access to grants and research projects.

It is important to highlight the fact that, the private higher education has funded its own development so far, without any support from the government, which is against the stipulations of the Education Act.

The education's reform process must be understood and actively supported by a large part of the Romanian society, the academic community and of course by the political class as well, otherwise it will fail into propaganda statements, with no real chance of success.

In these conditions, the need for co-financing private education from the state's budget arises.

But the financing of the Romanian education system must also be consistent with the competition and state aid laws as well as with the community practice in the field.

Thus, from the competitive sphere point of view, developing financing schemes or applying mechanisms that are comparable to those used at community's level, must facilitate open and non-discriminatory access to budgetary funds, whether central or local, on a competitive basis, available to all educational institutions – public or private, accredited according to the law.

In private universities a creative and decentralized management is practiced, which takes an increasingly pronounced leadership profile, this being an organizational integrator superior to management.

Also, compared to public universities, the private ones practice a team management, which means people in the group have the same responsibility in relation to a set of objectives.

Therefore, team management turns into a powerful integrator, because at a team level, functional and operational structure is not longer rigid and the adopted style is no longer that of command and controls.

In this context the functions of planning, organizing, leadership and control are based on an increased responsibility and an increased freedom of action and the practiced management is characterized by innovation and creativity.

In conclusion, it is obvious that private universities cannot assume the managerial phenomenon developed in public universities, where very often, those responsible for the academic management do not have adequate training in terms of

management and do not understand the managerial elements of the functions, although they may be highly professional teachers, sometimes with extensive scientific research in fields different to management.

Quality, performance, competitiveness – these are the essential requirements falling within university policy in the medium and long term. Their fulfillment is subject to developing from the required accreditation process standards to performance standards, which provide graduates with skills in a global environment characterized by exigency and dynamics. Achieving standards of excellence is possible only if all university activity is oriented towards performance, by continuously improving the offer and the results, by practicing a performant management at all levels and encouraging a responsible attitude with the entire staff (teachers, students and administration). The competitiveness of universities is determined by their ability to adapt to the changing needs of the economic and social environment and of the competitive market in the field of educational services supply and why not consultancy.

Analyzing the issues outlined above we can conclude the following:

- The quality of education is determined by the value added to educational services provided to beneficiaries;
- Accurate evaluation of quality is possible only by combining procedures for self-evaluation, internal evaluation and external evaluation;
- A simple quantitative assessment of the results will never be made, as alone – without a qualitative assessment it is not conclusive (the graduation percentage, the labour market insertion degree and other quantitative results are not necessarily relevant, without taking this into account the qualitative ones related to the value added or the value created by the education system);
- To get quality, the business environment and the social one must also be involved: the systems and quality assurance procedures in the university are not exclusively its duties;

The study's conclusion relates to the multivalent nature of the quality and quality management concepts and, consequently, to the tools that need to be developed, which have the following key features:

- reflection, by means of the quality indicators which will be developed and which characterize the evolution of this concept: internal quality assurance, quality assurance through interface, quality assurance for the future;
- evaluation, judging the quality will be made both by referring to standards as well as through indicators of beneficiary satisfaction and progress;
- value added indicators will be combined with the value created ones;
- standards, indicators and quantitative descriptors will be combined with the qualitative ones.

Concern for quality assurance in Romanian universities is timely and important, as long as internationally, quality is considered as being the solution that provides higher education institutions with credibility in relation to their customers, makes it competitive in the international market of educational services and ensures its performance. The risks of lagging behind in higher education quality assurance are significant for universities and their graduates: non-recognition of diplomas, university's loss of credibility in relation to the beneficiaries and decrease of their competitiveness.

FILOSOFIE

DEWEY'S PHILOSOPHY OF SCIENCE IN SOCIETY: ACCOMPLISHED TECHNICAL GOALS AND UNACCOMPLISHED HUMANISTIC GOALS¹

Herzl Baruch

Beit Berl College, Israel
baruchbi@netvision.net.il

Abstract. "The greatest problem facing civilization today, one might almost say the only ultimate problem," writes Dewey, "is to make of the instrumentality of science and its related techniques – by far the most powerful instrument for good and for evil that mankind has ever known" (Essays, 1931-2, 50). To this new perspective to the 'Baconian' problem, Dewey suggests that science has mainly old and private interests, less new and public. It has also accomplished "technical goals", but not "humanistic" and "aesthetic" goals. As a result science has empowered humankind in the extrinsic, rather than the intrinsic. In order to narrow the gap between the technical and the meaningful, in other words in order to 'humanize science', Dewey suggests a "method of reconciliation". In this respect science isn't in competition with art and religion; rather, they are complementary.

In this article I discuss the problem of the gap between the technical goals that science has accomplished and the humanistic and the aesthetic goals which remained unaccomplished, according to Dewey. I then examine two ways which Dewey suggests to solve this problem: the extension of scientific method to socio-cultural sphere and the appeal to an experience, as a unique, contemplative and self-sufficient experience.

Key words: instrumentality of science, technical goals, humanistic and aesthetic goals, scientific method, method of reconciliation, an experience.

1. INTRODUCTION

In questioning the relation between science and society Dewey's philosophy is of great importance. He is one of the first philosophers of science, even before Popper and Kuhn, to give an account of science in flux and to shift to an epistemology of uncertainty. Alas, to describe Dewey as having a separate

¹ An earlier version of this paper was given at the third international conference on science in society, August 6, 2011 (The Catholic University of America, Washington, DC).

philosophy of science would be misleading. Rather, he is a philosopher of science in society. As such, he is an advocator of the role that science plays and can play in society, not only in practical issues but in issues concerning the quality of our existence as well. In his earlier writings, during the last two decades of the 19th century and the first two decades of the 20th century, Dewey was an enthusiastic proponent of the ethos of science and technology, and less a critical one². However, in his later writings Dewey changes his ideas in this respect. Perhaps it is the outcome of WWI which brought Dewey to be more skeptical of the solely progressive effects of science and to question the modernist ethos of science. In his book *Reconstruction in Philosophy* (1920, 152–153), written after that war, he first diagnoses the danger, more acute than before, of the widening of the gap between purely ideal ends and practical means of applied science to every-day life. These ideal ends, like humanity and justice, he diagnoses, have no real connection with practical means of science, particularly means such as high explosives and bombing airplanes. In this respect, Dewey diagnoses the gap between instrumental or technical goals and humanist goals in the application and use of technologies based on science. As instrumental goals aren't devoid of human agents who aggressively develop them, they are necessarily involved with non-humanist or even anti-humanist goals, or at least unintended anti-humanist consequences. In order to close this gap and successfully integrate scientific tools in social sphere, which is for Dewey the full realization of science, he proposes to extend the scientific method to social planning and inquiry as well.

However, even if this gap between technical and humanist goals is to be closed and even if the instrumentality of science would be a powerful tool for the welfare of all humankind only, assuming that such a goal is possible, there would still be unfulfilled humanist goals. Hence a more significant question that he addresses is that of reconciling practical science with contemplative esthetic appreciation. Why does Dewey appeal to the contemplative, aesthetic and the 'spiritual' domain, and is not satisfied with only closing the gap by full realization of science as both natural and social science? In this article I suggest that for Dewey humanist goals are related not only with promoting the *welfare* of humankind but with nurturing its *wellbeing* too. Thus the full realization of science in society should address not only practical and moral questions but esthetic and 'spiritual' questions as well.

In order to examine Dewey's appeal to the aesthetic and not merely to the practical and moral aspects of science in society, I discuss in the next section, Dewey's account of the gap between techno-science and society and to what extent such a gap poses a serious problem. Then, in section three, I discuss his proposal of

² For example, while referring "to the fact that we are living in a period of applied science" (*The Educational Situation*, 1901, 303, 310; see also the essay *Some Stages in Logical Thought*, 1900, 171), he is more concerned in defending science and its applications and emphasizing its humanist prospect, than in examining its limits and problems.

extending the scientific method to social inquiry. Finally, in section four, I present his most elaborated approach of the relation between science and society, that between scientific experience and aesthetic experience.

2. DEWEY'S PERSPECTIVE TO THE BACONIAN PROBLEM

In his essay entitled *Science and Society (Essays, 1931-32)* Dewey formulates the problematic relation between science and society: “The greatest problem facing civilization today, one might almost say the only ultimate problem is to make of the instrumentality of science and its related techniques – by far the most powerful instrument for good and for evil that mankind has ever known” (50). Thus, Dewey emphasizes that the evil consequences in creating and using the 'fruits' of science should be seriously and urgently challenged. Therefore, in seeking to regulate the instrumentality of science and its techniques for the benefit of humanity, Dewey shifts Bacon's presupposition that science and its techniques are necessarily beneficial to all humankind.

Although Dewey maintains that the unprecedented change in the scope and rapidity of the applications of science has empowered man with “physical tools of incalculable power” (*The Public and its Problems, 1927, 344*), he warns that such empowerment doesn't hold for social, intellectual and moral tools. In the physical fields most people think scientifically, or at least accept the consequences of the inquiries of those few who do. Accordingly, while the scientific method has already been extended to the physical conditions and energies, it hasn't been extended to social conditions and energies.

Moreover, “the instrument is an infant, even though the infant be a giant in stature” (*Essays, 1931-2, 50*). And he continues: “(w)e have had enough intelligence to create a new technique and instrument; we have not had enough to use what we have created deliberately and systematically for social purposes in control of the factors that shape the destinies of men” (*ibid. ibid.*). We are, as Dewey puts it, like children who have enormous power in their hands. And therefore the confrontation with the arbitrariness of using these tools seems to be unavoidable. And like children, to continue with the metaphor, “we have hardly begun to think scientifically about our human relations” (*ibid., 51*). Thus, while technological goals based on physical science are fully accomplished, humanist goals aren't, because “our science is technical rather than widely and deeply human” (*Knowing and the Known, 1947-52, 368*).

Dewey also gives another explanation of the serious gap between science and society and thus for the failure to apply the fruits of science for the benefits of all humankind. This revives questions related to Baconian idols of old attitudes and ends that powerful enemies, like that of the church and the state, preserved regardless of new opportunities, and, thereby, restricting the new opportunities

(*Essays*, 1931-2, 56). According to Dewey, the new tools of science were used to serve old interests, old goals and old social policies, mainly for the benefits of the few who are in power. As a result what is made possible is mostly, or even only the “perfecting the instrument as an instrument” (*ibid.*, 56). Thus, Dewey determines, the fruits of science, mainly used for the benefits of only few, serve private interests, not public. I suggest, as I mentioned earlier, that such narrow interests aren't merely involved with instrumental results but with non-humanist, or even anti-humanist results. Therefore, it is urgent for Dewey to construct the idea and practice of the public and facilitate opportunities for new goals which the enlightenment project failed to create. In this respect, being probably the most potent factors in society, science and technology have accomplished changes in the outward forms of society and human existence. Old habits of thought, sentiments and practices remained the same as they were before the rise of modern science and technology (*Reconstruction*, 137; *The Public*, 312-13).

The problem of science in society, as Dewey ideally puts it, is not between liberal vs. conservative ideas, nor is it between capitalist vs. communist or socialist ideas, “but between undisciplined thinking and confused action, and scientific planning and action” (*Essays*, 1931-2, 51). Accordingly, he visions that “(t)he next great socio-cultural change waits upon development of scientific methods in application to socio-cultural subject matter” (*ibid.*, 52; see also *Essays*, 1947-52, 308). However, Dewey also expects that by extending the scientific method to the socio-cultural spheres of life, in addition to the natural scientific and technological spheres, would change old habits of thought, sentiments and practices, in short changes in the inward forms of society and human existence. In the next section Dewey's answer to this question would be addressed.

3. THE EXTENSION OF THE SCIENTIFIC METHOD

Extending the scientific method to social conditions and actions is intended, as mentioned above, to restrict, and even prevent, 'undisciplined thinking' and confused action' in socio-cultural subject matter. How is this possible? Dewey has more than one answer.

In some cases, as for example in calling for the next great socio-cultural change (section 2, p. 5), he seems to suggest that the scientific method as developed by physical sciences, being the most developed and disciplined method of inquiry, is strictly to be applied to socio-cultural subject matter. In other cases as well, it serves as a general model for social inquiry (*Logic: The Theory of Inquiry*, 1938, 485). However, he also insists that serving as a model for social inquiry doesn't mean that this method of inquiry has to be imitated in social science, thus reducing the human subject to physical and physiological subject matter (*Essays*, 1947-52, 309). Rather, he suggests that social science, and in fact any new inquiry,

should find a way to develop its own experimental method (*The Public*, 361). Thus, when Dewey delineates precise stages to thinking, based on modern science as developed during the last four centuries, like the five stages of problem solving (*Democracy and Education*, 1916) and his notion of 'reflective thinking' (*How We Think*, 1933), he isn't clear whether these procedures should be strictly applied to new inquiry, physical or social, or that any new inquiry should be merely controlled and experimented and explore its unique method.

A significant feature of social inquiry, which Dewey emphasizes, is the major role that social action and social planning plays in it. If the logic in physical matters is of the type "if (something happens)-then (something else happens), in social matters the logic is of the type" if (I/We do something)-then (something else will happen). Therefore, in social inquiry forethought and planning must come before social prediction (*Essays*, 1931-2, 66-7). In other words, in order to understand the logic of social science, it is necessary to understand the logic of social action and social planning first.

However, if in this respect Dewey assumes that daily action and thinking are confused and undisciplined, i.e. not open to 'scientific' method in its modern sense, then social science might not be possible to establish. In order to establish social science, then, he must assume that some method or reflective thinking, like the trial and error method, is necessarily embedded in our practical actions and planning. Otherwise, scientific method in social science would be impossible to advance.

Moreover, assuming that social science is possible, the question is, "would this close the gap between instrumental and humanist goals in a context of rapid production of powerful tools by physical science?" Dewey seems to suggest that the answer is positive. Social science is expected to extend scientific method from the physical domain to the socio-cultural domain. It isn't clear why social science, or the development of "a scientific method which is general and wide enough to be applied to practical or human fields" (*Logic*, 1938, 128), would necessarily close the gap between science and society, and between instrumental and humanist goals. Rather, it is reasonable to expect, that social science would advance social instruments mainly for the sake of promoting instrumental rather than humanist goals.

The precedence of social action and social planning to social science raises yet another problem, that of ideologies and valuation. "It is false", says Dewey, "that the evils of the situation arise from absence of ideals; they spring from wrong ideals" (*Reconstruction*, 154). And even if he insists that 'strong' ideologies and interests in strictly social matters (family, nation, education, etc.), old or new, *are idols* and therefore are hardly open to experiment and control, it isn't clear if and how Dewey extends scientific method (or reflective thinking) to problems of valuation, particularly those values that extend instrumental values. Therefore, even if the scientific method will be accomplished in the social sphere, the

realization of significant humanistic values and goals would be partial. That is to say, if criteria of efficiency and utilization of instruments are at stake, both physical and social science could, in principle, accomplish human goals for the *welfare* of humankind. Human goals such as the vitality of experience, imagination and contemplation, wouldn't be necessarily satisfied (*Reconstruction*, 1920, 152; *The Public*, 1926, 307; *Art as Experience*, 1934, 42-3). In Dewey's terms, even if the technical-scientific problem solving experience is accomplished, aesthetic and 'spiritual' experience isn't.

In the next section, I examine the role that aesthetic experience plays in fully understanding the relation between science and society and between instrumental goals and humanist goals, according to Dewey.

4. AN EXPERIENCE AND THE METHOD OF RECONCILIATION

The extension of the scientific method to social matters might then close the gap between instrumental and humanist goals, according to criteria of efficiency and utility, welfare in general, but it does not challenge questions of "making a life that is worth living". In Dewey's terms, it challenges (disciplined) thinking, but it doesn't challenge the significance of imagination, emotion and contemplation; it challenges science, technology, deliberate experience, but not poetry, art and religion (*Reconstruction*, 1920, 200-1). Ideals of possibility, progress and free movement have been suggested, for example by the enlightenment philosophers, but they displaced imagination and feelings, paralyzing religion and distorting art. Accordingly, what counts in the aesthetic sphere of experience is the primary force of the emotional interest, rather than the solely intellectual and practical interest (*Reconstruction*, 80-1). In this respect, the emotional interest should be given more emphasis.

While politics, education and morality are only underdeveloped, compared to the instruments of physical science, says Dewey, "the really fruitful application of the contemplative idea was not in science but in the esthetic field" (*Reconstruction*, 152). According to Dewey it is the contemplative attitude that has flourished, in cultures such as the Greek, the Hindu and medieval Christian, which attained a high aesthetic development of the fine arts. On the other hand, the scientific attitude proved itself in scientific progress as controlling nature aggressively and unfavorable to the aesthetic enjoyment of the world (*ibid. ibid.*).

Contemplative attitude enhances a unique experience which Dewey calls *an* experience (*Art as Experience*, 42-3). Such experience, however, is not a direct and deliberate experience that could be conducted according to the scientific method. It is not repeatable in the manner in which technologies, procedures of thought and successful predictions are. Neither is it thought that comes after observation, nor a desire that is distinguished from results we get. Rather it is undistracted and not dispersed experience which "runs its course to fulfillment. Then and then only is it

integrated within and demarcated in the general stream of experience from other experiences. A piece of work is finished in a way that is satisfactory; a problem receives its solution; a game is played through; a situation, whether that of eating a meal, playing a game of chess, carrying on a conversation, writing a book, or taking part in a political campaign, is so rounded out that its close is a consummation and not a cessation. Such an experience is a whole and carries with it its own individualizing quality and self-sufficiency. It is *an* experience" (*ibid. ibid.*; italics in the origin). Such experience is so vital that that we spontaneously refer to it, and later on recall it, as being "real experience".

Dewey is aware of the fact that in scientific inquiry and the carrying of its uses to the benefit of society the scientist may have a major role. That would include I think *an* experience of science in society which would be mainly, if at all, experienced by scientists, not by laymen. Therefore, in order to close such a gap and that science wouldn't be a mystery for most people, "what is required is that they (laymen, H.B.) have the ability to judge of the bearing of the knowledge supplied by others upon common concerns" (*The Public*, 337, 365). In this way I suggest *an* experience concerning the function of science and its 'fruits' in society could be accomplished by many. The goal and strategy then, although not given serious attention in his earlier writings, is to suggest that "there is no more significant question before the world than this question of the possibility and method of reconciliation of the attitudes of practical science and contemplative esthetic appreciation. Without the former, humanity will be the sport and victim of natural forces which can hardly be controlled and reflectively used. Without the later, mankind might become a race of economic monsters, restlessly driving hard bargains with nature and with one another, bored with leisure or capable of putting it to use only in ostentatious display and extravagant dissipation" (*Reconstruction*, 152).

5. CONCLUSIONS

The extension of the scientific method to socio-cultural domain enhances disciplined thinking and clear action in social issues, and in this respect it widens the fulfillment of science, but it doesn't necessarily give preference to humanist goals over merely technical goals and non-humanist consequences. Rather, it emphasizes the limits of the role of the scientific method and the necessity of *an* experience which is out of the scope of the method of practical science. In this respect I think Dewey would have to admit that scientific method, although necessary for closing the gap between science and society cannot be fully satisfactory without the vitality of *an* experience of both scientists and laymen.

6. BIBLIOGRAPHY

- Dewey, J., 1902 (1980). *The Child and the Curriculum, MW*, v. 2. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Dewey, J., 1916 (1980). *Democracy and Education, MW*, v. 9. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Dewey, J., 1920 (1988). *Reconstruction in Philosophy, MW*, v. 15. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Dewey, J., 1927 (1988). *The Public and Its Problems, LW*, v. 2. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Dewey, J., 1929 (1988). *The Quest for Certainty, LW*, v. 4. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Dewey, J., 1931-32 (1989). *Essays, Reviews and Miscellany, LW*, v. 6. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Dewey, J., 1933 (1989). *How We Think, LW*, v. 7. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Dewey, J., 1934 (1989). *Art as Experience, LW*, v. 8. Carbondale: Southern University Press.
- Dewey, J., 1938. *Logic: The Theory of Inquiry, LW*, v. 12. Carbondale: Illinois University Press.
- Dewey, J., 1947-52 (1991). *Essays, Typescripts and Knowing and the Known* (with A. F. Bently), *LW*, v. 16. Carbondale: Southern Illinois University Press.

POPPER
SUR LES « OBSTACLES ÉPISTÉMOLOGIQUES »
DANS LA CONSTITUTION DES SCIENCES HUMAINES¹

Ionuț-Constantin ISAC²

Académie Roumaine, Branche Iași, Roumanie
isac.ionut@cluj.astral.ro

*Abstract. The theoretical and methodological works of Sir Karl Popper that have in sight the status, the scope as well as the methods of human sciences/ social sciences are still important, outstanding and influential among the specialists. In what concerns the effort carried on by the scientific community in order to build up the human sciences, Popper points out and analyses – beginning with the '40's of the XXth century – some obstacles inherent to these sciences that appear in the very process of their "construction". According to their nature, a demarcation has been introduced (by A. Boyer) between the so-called "epistemological obstacles" and "real obstacles" that threaten the "house" of humanities. Our paper proposes, on Popperian basis, a critical analysis of the "epistemological obstacles", especially having in sight **the scientism, the essentialism and the positivism** from the point of view of the challenges of **the knowledge society**.*

Key words: *Karl Popper, epistemology, human sciences, scientism, essentialism, positivism.*

On considère aujourd'hui qu'il y a au moins deux aspects « cruciaux » en ce qui concerne l'approche popperienne en philosophie de la connaissance:

1. Le premier consiste dans l'interprétation *propensionniste* des probabilités, qui, elle seule, permettrait de donner un sens positif à la critique que Popper

¹ Cet ouvrage a été rédigé dans le cadre du projet *La société de la connaissance* soutenu par le Programme Opérationnel Sectoriel de Développement des Ressources Humaines (POS DRU), financé par le Fond Européen Social (FSE) et le Gouvernement roumain, sous le numéro de contract POSDRU/89/1.5/S/56815.

² Dr. Ionuț-Constantin Isac est tuteur dans le projet *La société de la connaissance* soutenu par le Programme Opérationnel Sectoriel de Développement des Ressources Humaines (POS DRU), financé par le Fond Européen Social (FSE) et le Gouvernement roumain, sous le numéro de contract POSDRU/89/1.5/S/56815.

adresse à l'interprétation « orthodoxe » de la mécanique quantique signée par l'École de Copenhague (en premier lieu, Bohr *et alii*), notamment dans le contexte d'un débat Bohr-Einstein absolument complexe et fascinant, quoique assez souvent mal compris à son époque: « Le fait que les critiques adressées à l'interprétation standard de Copenhague, ainsi d'ailleurs que les répliques qu'elles ont suscitées, ont été fondées sur des présupposés philosophiques différentes, voire opposées, bien que nourries de la situation réelle en physique théorique, constitue déjà un lieu commun. Alors que l'École de Copenhague a saisi la nouvelle situation de la physique comme radicalement différente de l'ancienne et a essayé d'en fournir des explications satisfaisantes, les physiciens qui gardaient l'idéal classique croyaient qu'il s'agissait d'une situation non radicalement nouvelle dans l'histoire de la science; soit une situation qui ne réclame point d'interprétation 'artificielle' et 'dépourvue de sens'. Si Bohr, Heisenberg ou Born ont toujours soutenu leurs idées d'une nouveauté choquante pour la pensée 'programmée' aux valeurs classiques de la science, Einstein, Schrödinger et de Broglie les ont toujours contestées, restant convaincus que le temps leur fera justice. Même si, en fin de compte, l'École de Copenhague a réussi à démontrer l'impossibilité des normes et des valeurs extra-historiques et atemporelles dans la science, ses critiques classiques 'puristes' n'ont point accepté cette vérité. »³

Avec son interprétation issue d'un point de vue philosophique réaliste et rationaliste, Popper propose une perspective claire et cohérente, même si une majorité de physiciens l'ont jugée comme assez peu convaincante. Selon lui, la science ne saurait être réduite, en manière conventionnaliste ou positiviste, à une pure et simple domination des phénomènes par la prédiction et le contrôle. Quand la réalité nous démontre qu'elle résiste à nos tentatives de la comprendre, cela signifie que la science vise à expliquer « le connu par l'inconnu » – qu'il y a, donc, quelque chose de « réel » qui existe et se manifeste au-delà de notre perception et conscience – en nous donnant à voir des aspects de « l'invisible » avec les yeux « nus » (notamment quand cette réalité nous dit « Non »!, en s'opposant à nos tentatives investigatrices).

2. Le deuxième aspect réside dans la conception poppérienne *évolutionniste* de la connaissance, selon laquelle tout apprentissage est le résultat (ou la synthèse) de l'activité interne de l'organisme et de l'action sélective de son environnement. Ainsi, l'apprentissage se présente lui-même non pas comme quelque sorte d'« instruction » par le milieu – comme le voudraient bien les modèles empiristes –, mais plutôt comme le produit d'une activité interne du sujet. Il faut, donc, que ceux qui s'intéressent à l'apprentissage renoncent, au mythe de l'« instruction » par le

³ Voir Ionuț Isac, *Notes sur la complémentarité, la nature et la recherche du réel*, dans „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Humanistica, VI, 2008, p. 227–228.

milieu (*the myth of learning by instruction without*), car il en dénie sa nature véritable, comme l'a bien souligné J. Swann⁴.

L'idée centrale de l'interprétation évolutionniste poppérienne est la suivante: « tout apprentissage réel est le fruit d'une attitude exploratoire active de la part du sujet [c'est-à-dire une synthèse de l'innovation interne et de sélection externe – n.n.s., I.I.]. »⁵ En effet, l'apprentissage n'est pas du tout une répétition routinière – l'apparence consacrée par la tradition de l'enseignement classique, voire scolastique, qui vise l'aperception des différences par la répétition de l'identique. Et ici se lève la question du langage, sur laquelle la contribution majeure de Popper s'exprime par la fonction *argumentative*: « Méfiant à l'égard de toute philosophie qui réduit les problèmes philosophiques à des questions sémantiques, Popper n'en tient pas moins le langage comme la 'mutation' la plus importante de l'histoire de l'animal humain. Grâce à lui, et singulièrement grâce à sa formulation écrite, nous pouvons objectiver le produit de nos états mentaux, les détacher de nous et les offrir en quelque sorte à la critique (ou à la jouissance) d'autrui. Le langage nous place de ce fait immédiatement dans la sphère de l'intersubjectivité. »⁶

Selon Popper, les obstacles de type épistémologiques avec lesquelles se confronte la constitution des sciences humaines sont de trois catégories: celle appartenant au *scientisme*, à l'essentialisme et au *positivisme*. Examinons-les successivement.

I. Quand il parle du *scientisme*, Popper affirme qu'il s'agit de l'« imitation de ce que certains prennent à tort pour la méthode et le langage de la science »⁷. Dans ce cas, ceux qui prétendent à faire de la science ne font que se tromper, en se livrant aux réductionnismes de toute couleur (physicalisme, psychologisme,

⁴ Voir J. Swann, *Popperian selectionism and its implications for education, or "What to do about the myth of learning by instruction from without"* (communication présentée à la conférence « Rethinking Popper », Institut de Philosophie, Académie des Sciences de la République Tchèque, Prague, 10–14 septembre, 2007): "Most educationists adhere to the idea that learning is an active process requiring of the learner a personal interpretation of experience and the construction of her or his own knowledge. Few educationists, however, are prepared to countenance that in learning *all* new expectations and other ideas are created wholly from within the individual – that is, by the learner. It is generally assumed there is some transference of information to the learner from the social or physical environment, and the processes of interpretation and construction take place after this basic information has been passively received. Karl Popper's evolutionary epistemology challenges this assumption. Following Popper, one can argue that there is no learning by instruction from without the learner, and the effect of the social and physical environment is purely one of *selection*: the environment serves merely to challenge the learner's expectations (implicit and explicit) and partially eliminate them. If, as Popper proposed, learning is invariably a creative and critical process of trial and error-elimination, then the advancement of learning through education and teaching is not, as is widely assumed, a matter of presenting people with basic information and helping them to interpret and utilize it; instead it is a matter of encouraging people to create ideas and test them."

⁵ Voir Alain Boyer, *Introduction à la lecture de Karl Popper*, Paris, Presses de l'École normale supérieure, 1994, p. II.

⁶ Alain Boyer, *op. cit.*, p. III.

⁷ Voir Karl Popper, *Misère de l'historicisme*, Paris, Plon, 1956, vol. II, p. 27, note 1.

biologisme etc.). En effet, ils imitent des simulacres, en employant sans raison – même avec les meilleures intentions – les méthodes de la science (de la physique, en premier lieu). On arrive à ce que Popper appelle « ‘singer’ la physique » (*to ape physics*), en lui empruntant métaphoriquement un certain concept ou plusieurs (comme celui de la « force », de l’ « énergie », du « gravitation » etc.), sans se rendre compte que seule la maîtrise véritable de *la théorie physique* permettrait leur usage en bonne et due forme. « On se leurre à vouloir devancer le travail laborieux – quoique souvent révolutionnaire – d’une science en mouvement en le court-circuitant grâce à un coup de force: c’est le *réductionnisme prématuré*, de nature philosophique ou idéologique, alors même que les théories en question ne sont pas encore très articulées, et surtout alors que toute réduction radicale devrait en passer par *l’histoire* du phénomène réduit, créatrice d’*émergences*. »⁸

Cela se voit notamment quand on discute la situation de la mécanique quantique. Dès sa naissance, dans les années 1930 du siècle passé, la mécanique quantique est devenu sujet des innombrables controverses et débats, au fur et à mesure qu’on s’est rendu compte de son rôle crucial, sans précédent dans la pensée physique contemporaine. S’il fallait invoquer que l’extrême subtilité de son formalisme mathématique, sans entrer en détails concernant les moyens pour obtenir ses interprétations physiques, on arriverait à conclure que tout cela fait l’objet d’une littérature énorme, que nul chercheur spécialisé ne peut connaître que par morceaux.

De plus, cette fragmentarité de l’ordre livresque est souvent accompagnée par la déroute face aux conséquences épistémologiques, méthodologiques et praxéologiques irréfutables des propositions scientifiques quantiques; c’est-à-dire *de faire réviser entièrement et radicalement le cadre conceptuel et imaginatif sur la réalité*. Dans le cas échéant, le travail théorique demeure inachevé si un tel changement ne serait pas assumé et développé selon l’envergure de son enjeu.

Un des plus profonds et brillants physiciens philosophes de langue française (Bernard d’Espagnat) s’exprime à ce sujet-là de la manière suivante: « Il est banal de dire que le développement de la physique durant les trois derniers siècles a fait évoluer nos idées et jusqu’aux concepts par lesquels nous les exprimons. Une remarque si générale ne surprendra, bien sûr, personne. C’est à mesure que nous prenons connaissance de l’ampleur de l’évolution en question que notre étonnement, peu à peu, perce, croît, prend consistance, et cela jusqu’à revêtir, quand nous en savons assez long, la forme d’un aveu de grave désorientation. En fin de compte, veux-je dire, nous nous voyons contraint de reconnaître que nombre de nos évidences en apparence les plus claires, de celles sur lesquelles nous fondons notre vue normale des choses, ne sont guère plus que d’utiles recettes mnémotechniques. »⁹ Ainsi, d’Espagnat focalise son discours critique sur quelques moments cruciaux de

⁸ Alain Boyer, *op. cit.*, p. 194.

⁹ Voir Bernard d’Espagnat, *Physique et Réalité, une introduction à la question* (communication donnée à l’Académie des Sciences morales et politiques, Paris, 1996), <http://www.asmp.fr>, consultée le 15 mars 2005.

l'évolution de la physique moderne et contemporaine, c'est à dire *l'échec du « réalisme proche » ou « mécanicisme cartésien »*; *l'échec de l'idée de « localité »*, qui a engendré la crise de l'atomisme; enfin, le grand problème – « *de savoir ce à quoi se rapportent la physique et jusqu'à notre expérience de tous les jours* ». Un cadre de référence plus étendu crée place pour une vérité moins évidente: les interprétations données aux théories physiques peuvent elles-mêmes laisser la place au réductionnisme et positivisme, comme il arrive dans la lecture métathéorique de B. d'Espagnat sur le principe de complémentarité: l'interprétation standard de Copenhague apparaît comme une « philosophie de l'expérience » d'inspiration positiviste, qui se refuse d'assumer l'idéal noble et ardu de la décryptation de la réalité indépendante. Elle se contenterait de faire des observations, des descriptions et prédictions sur les phénomènes à l'abri des « recettes qui réussissent toujours », en négligeant l'essence profonde de celles-ci. Quand les gens qui appliquent la théorie quantique se bornent à faire des calculs sans se poser de questions sur la nature de ces calculs, il faut parler d'une « mathématique positiviste », « une mathématique qui ne se préoccupe pas de décrire la réalité telle qu'elle est, mais de nous donner des possibilités de prédiction »¹⁰.

Si on allait plus loin, afin d'étendre l'énumération des difficultés imbriquées dans la mécanique quantique sur ses interprétations philosophiques, psychologiques, sociologiques, même littéraires de son noyau théorique, alors probablement personne n'en sera plus capable à en contenir la vastitude. Notamment, en l'absence d'une démarche en pleine conscience de cause, on va courir le risque des appréciations démesurés, voire la chute en dérisoire du côté du sens commun (mystique, lyrique bizarre, bavardage, science-fiction etc.) comme dernière conséquence d'un réductionnisme sans freins. Dans le discours quotidien, qui sait combien de fois on emploie des expressions/ explications contenant le mot « quantique », par exemple « c'est quelque chose de l'ordre quantique », « transition quantique », « longueur d'onde », « émission électronique » etc., sans avoir une connaissance minimale du phénomène ou de la théorie physique en cause? Et, peut-être, le réductionnisme ontologique suprême: combien des gens croient (*bona fide*) que la science de nos jours (en particulier la mécanique quantique) démontre l'existence du Dieu (?).

Le discours réductionniste est, donc, toujours – en quelque sorte – un discours camouflé, où « On veut impressionner le lecteur par un langage (pseudo) – scientifique, hyper-formaliste ou jargonnant, qui donne l'illusion de la scientificité, alors même que l'une des conditions de celle-ci n'est autre que la *clarté* du discours, condition de sa *transmissibilité* et de sa *critiquabilité* »¹¹. Le réductionnisme est artificiel et « métaphysique » *par excellence*, car il n'est pas falsifiable – c'est juste la situation dont Popper parle quand il met sous

¹⁰ Bernard d'Espagnat, *Difficultés qu'on peut créer une attribution d'existence*, dans *The Status of Existence of 'Hidden' Physical Entities*, Switzerland, Association Ferdinand Gonseth, Bienne, 1993, p. 57.

¹¹ Alain Boyer, *op. cit.*, p. 194.

interrogation les systèmes idéologiques comme le marxisme et la psychanalyse¹²; de même, le *réductionnisme prématuré* et le *déterminisme*: « Popper ne conteste pas leur expression régulatrice, méthodologique, déductible du principe de la recherche du plus grand contenu empirique, mais leur forme métaphysique, dogmatique... repérable, par exemple, dans la croyance de Marx selon laquelle il est possible de trouver des 'lois de l'Histoire' qui s'expriment avec une 'nécessité de fer'; ou dans les réductionnismes *a priori* qui gommant les questions les plus intéressantes, celles des passages du local au global et des émergences de structures nouvelles. »¹³

II. Dans la conception de Popper, l'*essentialisme* est « la *tendance* qui fait valoir que l'on doit et que l'on peut partir de propositions auto-justificatrices évidentes, décrivant définitivement la nature réelle du monde, propositions qui n'ont pas elles-mêmes à être expliquées (explications ultimes) »¹⁴. C'est le cas lorsque le chercheur se laisse entraîné dans de faux problèmes, en surestimant la force d'une certaine définition ou explication (soit-elle dirigée sur la 'nature' de l'état, de la valeur, de l'idéologie...) et, par conséquent, en se donnant lui-même l'illusion que sa manière de poser les problèmes touche le niveau 'final' de l'objet de ses investigations. Comme on l'a bien observé, « les sciences sociales – comme la philosophie – sont plus fragiles de ce point de vue que les sciences de la nature, et risquent plus facilement de confondre le verbalisme avec le problème réel. L'essentialisme peut aussi conduire à mépriser les explications partielles et provisoires, rectifiables 'par morceaux' (*piecemeal*); il est proche en cela de son analogue pratique, le *radicalisme utopiste*. »¹⁵ On ne se trouve jamais, pour juste dire, « au fond » des choses, on n'arrive pas à montrer la vérité du doigt (en s'en exclamant: « C'est ça la Vérité! »); au contraire, on pourrait dire que le chercheur marche plutôt toujours vers le pic d'une montagne ensevelie sous le brouillard, en suivant à chaque « station » les pistes du *vérisimilitude*. Les exemples sont à l'aise – Marx avec ses idée-maîtresses de l'infrastructure économique, la seule chose « réelle », « profonde » dans la société, alors que les représentations que se font les gens n'en seraient que des effets « illusoires »; ou bien, von Mises avec son essentialisme (*l'a priorisme*) en méthodologie économique qui dit que si les principes sont *a priori*, alors ils sont soit *analytiques*, soit *synthétiques*. Sur ce point, Popper dit qu' il n'y a pas de jugements synthétiques *a priori*, tout énoncé

¹² Voir Karl Popper, *Alle Menschen sind Philosophen*, München, Zürich, Piper Verlag, 2006, pp. 16, 17: „Mir wurde mehr und mehr klar, dass die Basis dieser Ideologie [le marxisme – n.n.s., I.I.] sehr zweifelhaft ist, mir wurde sogar klar, dass – auch wenn Marxismus eine Wissenschaft wäre, wie die Marxisten damals behauptet haben – die Wissenschaft an und für sich nicht so sicher ist, dass man aufgrund der Wissenschaft solche Dinge wie das notwendige Kommen der Sozialismus, also das notwendige Kommen einer besseren Welt auf Erden, prophezeien kann [...] Die Psychoanalyse schliesst kein mögliches Verhalten von Menschen aus. Sie sagt nicht, es sei unter gewissen Umständen unmöglich, dass ein Mensch das eine oder das andere tut. Daher wird, was immer ein Mensch tut, zu einer Bestätigung der psychoanalytischen Theorie.“

¹³ Alain Boyer, *op. cit.*, p. 194–195.

¹⁴ *Ibidem*, p. 195.

¹⁵ *Ibidem*.

informatif est *conjectural*, même si sa valeur de vérité ne peut être connue *a posteriori* (grâce à l'expérience), c'est-à-dire même s'il s'agit d'un énoncé « métaphysique »; il reste toujours à ajouter une thèse réaliste à toute théorie formelle, afin que la dernière puisse s'acquérir un contenu informatif¹⁶.

Nous croyons qu'on pourrait ouvrir ici une parallèle avec le cadre conceptuel de Ferdinand Gonseth, qui a choisi le syntagme des « horizons de réalité » en plein accord avec l'esprit général de son œuvre scientifique et philosophique, car celle-ci est désignée à éviter tant le *réalisme naïf* (selon lequel notre conception du monde n'est qu'une « empreinte », en nous, du monde extérieur qui nous entoure) que le *solipsisme idéaliste* (qui affirme que la réalité, telle que nous le concevons, est la « production » de notre esprit ou bien la « projection » de notre structure mentale). Ainsi, son concept d'« horizons de réalité » représente une synthèse du subjectif et de l'objectif, comme le résultat d'un « raffinement » du rapport dialectique sujet-objet, mettant la théorie kantienne de la connaissance en accord avec les acquisitions de la science du XXe siècle. Ces aspects nous rappellent l'esprit général du livre *Les mathématiques et la réalité*, selon lequel philosophes et savants ont de bons motifs de lutter sur deux fronts: contre ceux qui poursuivent en vain l'idéal de la *Vérité en soi* et contre ceux qui recherchent, en pure perte, l'idéal de la *Réalité en soi*. Comme, d'ailleurs, l'a remarqué E. Bertholet, « L'interpénétration du subjectif et de l'objectif est si profonde chez Gonseth qu'il n'y sera plus question pour le sujet lui-même de mettre en pratique le 'connais-toi toi-même' sans passer par la double voie de l'intimité et de l'altérité [...] Il faudra qu'apparaisse un horizon commun, un horizon de réalité médiatisé de moi à l'autre par certains gestes, certains comportements, certains langages, autant de signes qui engendreront tel dialogue significatif, telle expérience significative. »¹⁷ La théorie et la structure critique des raisonnements de Gonseth indiquent, aussi, une position *anti-essentialiste*.

Dans ses démarches anti-essentialistes, Popper se rapproche, d'une certaine manière, de Wittgenstein le « second ». Ainsi, il souligne les vertus de la conception nominaliste de la recherche, qui s'oppose à toute enquête sur la « nature essentielle » d'objets hypostasiés, venant de Platon; autrement dit, à toute croyance « naturaliste » en l'existence d'« objets » antérieurs à la théorisation, existence qui impliquerait des distinctions « réelles » entre les différents savoirs. Mais il faut absolument éviter la querelle au sujet des mots, « Car nous n'étudions pas des objets mais des problèmes. Et les problèmes peuvent traverser les frontières de tout discipline ou de tout 'objet' (*subject matter*) »¹⁸. En somme, le rejet de l'essentialisme que entreprend Popper se concentre sur: 1. L'idée de l'explication ultime; 2. Les questions du type « qu'est-ce que...? » (l'existence d'une prétendue

¹⁶ *Ibidem*, p. 196.

¹⁷ Voir E. Bertholet, *La philosophie des sciences de Ferdinand Gonseth*, Lausanne, Éditions l'Âge d'Homme, 1968, p. 257–258.

¹⁸ Voir K. Popper, *Conjectures and Refutations*, London, Routledge, 1963, p. 67.

nature « inhérente » aux choses); 3. Les « propriétés essentielles » qui, apparemment, expliquent le comportement de ces choses. En ce sens, il dit sans ambages que « *La doctrine essentialiste que je conteste est purement et simplement la doctrine selon laquelle la science vise à des explications ultimes; c'est-à-dire des explications qui (par nature) ne peuvent être à leur tour expliquées et qui n'ont pas besoin de l'être* »¹⁹. La conclusion c'est qu'il ne faut pas poser les problèmes en termes essentialistes, car n'importe quelle question peut être prise soit comme question de mots, soit comme question de faits – c'est le *contexte* qui décide. Et, en tout cas, il ne faut pas oublier la source véritable des problèmes philosophique, qui viennent souvent du *dehors* de la philosophie (mathématiques, cosmologie, politique, religion, société etc.). Lorsqu'on arrive à débattre de tels problèmes, il ne faut absolument pas perdre de vue leur signification originelle (et originaire, bien sûr).

Si l'on considère, maintenant, les écrits philosophiques de Wittgenstein, on voit, sans difficulté, que sa manière de philosopher (en particulier celle de la deuxième période de sa vie) est fortement contrastante avec la tradition philosophique platonicienne et celle kantienne, très influentes dans la culture européenne. En effet, on pourrait dire que les œuvres wittgensteiniennes n'ont eu aucun précédent – sinon la dite conception nominaliste. Elles sont un défi considérable, même pour les analystes contemporains. Très controversé comme penseur, Wittgenstein a été successivement associé au néo-positivisme, à la philosophie analytique, puis – peut-être de façon plus avérée – à *la philosophie du langage commun* (en compagnie de Moore, Ryle, Austin ou Strawson).

L'originalité du penseur autrichien est difficile, parfois impossible à juger selon les critères courants (i.e. soit la voie d'un nouveau système, soit la découverte d'une nouvelle méthode transcendantale ou bien la démarche du rationalisme critique poppérien). Et cela parce que Wittgenstein conçoit tout autrement que ses prédécesseurs les objectifs de sa recherche et le moyen de pratiquer la philosophie; ses textes sont autant d'épreuves à découvrir des anciennes présuppositions philosophiques théoriques sur la nature de la pensée ou, parfois, des intuitions primaires (mais vives) de l'entendement commun, pour les soumettre à l'interrogation, par des approches successives et différentes.

Dans l'acception wittgensteinienne, la philosophie devrait cesser de bâtir des théories et des systèmes en guise d'explications de la réalité; tout au contraire, elle déliera les « nœuds » apparus à cause de l'utilisation erronée des expressions linguistiques courantes hors de leur contexte habituel. Ainsi, il faudrait abandonner pour toujours les prétentions essentialistes qui disent que chaque objet ou phénomène a des caractéristiques qui lui préexistent, d'une certaine manière. Bref, la leçon (dans sa majeure partie anti-essentialiste) de Wittgenstein le « second » pour la postérité – et celle qui le rapproche de Popper – se résumerait ainsi: « Le vrai sens des activités qui s'appellent 'philosophiques' n'est pas celui de réaliser des découvertes, d'expliquer des faits en constituant des théories, mais

¹⁹ *Ibidem*, p. 105.

celui de faciliter la compréhension de quelque chose d'aussi sophistiqué que l'utilisation des expressions linguistiques dans le cadre d'un grand nombre d'activités et d'interactions diverses, aussi que dans des formes de la vie des collectivités humaines... Décrire et imaginer les 'jeux du langage' – voilà la technique par laquelle Wittgenstein croit qu'on peut se libérer de certains problèmes et confusions, en principe insolubles, qui prennent naissance dès que les expressions viennent à être utilisées en-dehors des contextes de la vie où nous avons appris à les appliquer. »²⁰ Ces problèmes sont aujourd'hui mis en lumière et font l'objet de la recherche de toute une communauté philosophique spécialisée, dont les membres pratiquent un incessant dialogue critique, à partir des points unanimement acceptés.

Le *positivisme*, quant à lui, incite Popper au critique à partir du fait que la position positiviste se refuse de se référer à des entités cachées, elle « se méfie de tout appel à du 'caché', à de la 'profondeur', et ne veut considérer comme scientifique que les corrélations entre observables »²¹ (ainsi le béhaviorisme en psychologie ou, à la manière du Cercle viennois, le « béhaviorisme social », par lequel Neurath voulait intégrer les *Geisteswissenschaften* rebelles au corps « uni » de la science). « A l'opposé, l'individualisme de Hayek et de Popper insiste sur la nécessité de faire appel à du non observable pour *expliquer* les comportements: les buts, les préférences, les anticipations, les calculs des agents. »²² L'exemple souvent cité ici c'est celui de la fameuse « vertu dormitive de l'opium », une proposition qui fait souvent les gens sourire... « Formulée telle quelle, cette 'théorie' este effectivement *ad hoc*, mais entendue dans le contexte des théories chimiques modernes, elle n'a plus ce caractère: nous expliquons bien les effets dormitifs de l'opium par quelque chose comme sa 'vertu dormitive', mais nous mettons sous ces termes une description théorique complexe des propriétés moléculaires de l'opium, description entée sur des théories universelles testables. »²³

Certes, ces obstacles épistémologiques que Popper analyse et critique dans ses ouvrages impliqueraient des considérations beaucoup plus vastes que celles invoquées dans l'ouvrage ci-présent. Quand-même, une différence majeure s'impose entre la *théorie philosophique* et la *théorie scientifique*. Dans la conception de Popper, une fois prouvée comme insoutenable, la théorie scientifique va être abandonnée en faveur d'une autre théorie, qui va accomplir les nouveaux critères et en proposer, cependant, d'autres plus sévères. Mais, en philosophie (et en sciences humaines), il arrive plus souvent que les théories ne « disparaissent » pas tout simplement; au contraire, elles se transforment et reviennent dans d'autres hypostases, donc leur « sélection » est rarement absolue et

²⁰ Voir M. Flonta, *Ludwig Wittgenstein et Philosophia Perennis* dans „Academica”, Bucarest, avril 2001, p. 19.

²¹ Alain Boyer, *op. cit.*, p. 196.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

définitive. C'est parce que dans ce cas-là *les problèmes* ont une vie plus longue que celle des réponses. Une théorie scientifique déjà infirmée ne présente qu'un intérêt d'ordre historique pour la postérité (p.e. la théorie de l'éther), tandis que les théories philosophiques du passé garderont encore plus longtemps un air d'actualité²⁴. Et c'est, peut-être, pour cela que les dites « obstacles épistémologiques » survivront et accompagneront, pour encore longtemps, le processus du développement des sciences humaines, en particulier celui de la philosophie.

BIBLIOGRAPHIE

- Bertholet, Edmond, *La philosophie des sciences de Ferdinand Gonseth*, Lausanne, Éditions l'Âge d'Homme, 1968.
- Boyer, Alain, *Introduction à la lecture de Karl Popper*, Paris, Presses de l'École normale supérieure, 1994.
- d'Espagnat, Bernard, *Physique et Réalité, une introduction à la question*, (communication donnée à l'Académie des Sciences morales et politiques, Paris, 1996), <http://www.asmp.fr>, consultée le 15 mars 2005.
- d'Espagnat, Bernard, *Difficultés qu'on peut créer une attribution d'existence*, dans *The Status of Existence of "Hidden" Physical Entities*, Switzerland, Bienne, Association Ferdinand Gonseth, 1993.
- Flonta, Mircea *Ludwig Wittgenstein et Philosophia Perennis*, Bucarest, „Academica”, avril 2001.
- Popper, Karl, *Alle Menschen sind Philosophen*, München, Zürich, Piper Verlag, 2006.
- Popper, Karl, *Conjectures and Refutations*, London, Routledge, 1963;
- Popper, Karl, *Misère de l'historicisme*, II, Paris, Ed. Plon, 1956.
- Isac, Ionuț, *Notes sur la complémentarité, la nature et la recherche du réel*, dans „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Humanistica, VI, 2008.
- Isac, Ionuț, *Le rationalisme critique et la théorie des „trois mondes” : une lecture métaphilosophique*, dans *Avenir de la raison, devenir des rationalités*, Actes du XXIXe Congrès de l'Association des Sociétés de Philosophie de Langue Française (ASPLF), Nice, 27 août – 1er septembre 2002, édités par Ali Benmakhlouf et Jean-François Lavigne, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 2004.
- Swann, Joanna, *Popperian selectionism and its implications for education, or “What to do about the myth of learning by instruction from without”* (communication présentée à la conférence « Rethinking Popper », Institut de Philosophie, Académie des Sciences de la République Tchèque, Prague, 10–14 Septembre, 2007.

²⁴ Voir I. Isac, *Le rationalisme critique et la théorie des « trois mondes » : une lecture métaphilosophique*, dans *Avenir de la raison, devenir des rationalités*, Actes du XXIXe Congrès de l'Association des Sociétés de Philosophie de Langue Française (ASPLF), Nice, 27 août – 1er septembre 2002, éd. Ali Benmakhlouf et Jean-François Lavigne, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 2004, p. 381–386.

OMUL DE VOCAȚIE ȘI CHIASMA ARHITECTONICĂ

Virgil Ciomoș

Academia Română, Filiala Cluj,
Institutul de Istorie „George Barițiu”
Departamentul de Cercetări Socio-Umane

Abstract. Starting especially from the contributions of Max Weber, the author restores the political and theological affiliation of the concept of vocation, and dwells on the importance of the operation through which represents as the analogue of transcendence compared to the subject – otherness and therefore, radical exteriority – has to be always internalized. He shows how this internalized transcendence is converted into indeterminacy, thus resulting the splitting of the subject under two unlike possible basis for the difference between power and authority. In the context are also redefined the meaning of the concept of secularization time as well as architectonic chiasm amongst “the top” and “the bottom”, which sheds a new light on modern political system of representativeness.

Keywords: vocation, otherness, introspection, power, authority, impropriation, chiasm.

1. PRESUPOZIȚIILE TEOLOGICO-POLITICE ALE MODERNITĂȚII

Într-o carte devenită celebră, sociologul german Max Weber demonstra legătura strânsă dintre nașterea capitalismului și re-definirea – modernă – a principiilor eticii creștine (mai precis, a celei protestante)¹. După el, omul timpurilor noi e animat de o vocație anume, de o profesiune pe care Sfântul Pavel o numise deja prin grecescul *klesis*. Or, sensul curent al acestui termen presupune nu numai simpla practicare a unei profesii temporale – fiecare dintre noi încercăm, de bine de rău, să exersăm una, fără ca, prin aceasta, să fim (în mod automat) creștini –, ci mai ales disponibilitatea de a răspunde unui apel, unei voci anume, escatologice, precum cea a unui Dumnezeu, care ne dislocă cumva din însăși așezarea noastră temporală cotidiană. În acest context, pro-fesiunea presupune – în mod obligatoriu și înainte de toate – con-fesiunea, iar, prin analogie, puterea

¹ Vezi M. Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, București, Edit. Humanitas, 2007.

temporală modernă se vedește a fi fost – pentru început cel puțin – una teologico-politică². Căci, așa cum avea să sublinieze, mai târziu, Emmanuel Lévinas (fenomenolog, desigur, dar și talmudist de excepție), orice responsabilitate temporală (orizontală) – fie ea proprie unei profesii și chiar unui profesionalism anume – presupune, înainte de toate, disponibilitatea de a răspunde unui apel escatologic (vertical)³. Suntem responsabili numai în măsura în care înțelegem să răspundem la această din urmă chemare, care precede mereu răspunsul însuși și, ca atare, responsabilitatea, mai precis, capacitatea noastră de a răspunde. Mai precis încă, responsabilitatea mai înseamnă, în contextul nostru, capacitatea *personală* de a răspunde la apelul unei Autorități *impersonale*. Căci, pentru a avea o chemare, trebuie mai întâi să fi fost chemat. Omul de vocație nu-și localizează vocația în propria lui subiectivitate (ca un fel de „proprietate” a lui), ci într-o altă instanță, inter-, pentru că, mai întâi, trans-subiectivă. Paradoxal, profesiunea nu e un drept, ci o datorie. Afirmatia „Am o vocație anume” trebuie, în consecință, interpretată ca: „Răspund exigențelor unei anume Voci.”

În orice vocație determinată, trebuie să fim atenți la ecoul – încă remanent, deși cel mai adesea uitat – al unei Voci (secunde), cea care ne cheamă la profesiune. Responsabilitatea noastră temporală constituie doar modul orizontal (direct) prin care se înscrie (indirect) răspunsul nostru vertical la chemarea escatologică. În orice acțiune terestră, Cerul însuși este deja implicat. În mod analog, prin *protesto*, nu trebuie să înțelegem doar simplul „protest” – precum acela, mai cunoscut, al protestanților înșiși, îndreptat împotriva abuzurilor Bisericii catolice –, ci mai degrabă faptul (deja amintit) de a mărturisi – lat. *pro* – și, ca atare, de a „testa” – lat. *testo* – credința noastră secundă (*la foi*, în limba franceză) – *pro-testo*. Prin urmare, a protesta (și, în ocurență, protestanismul însuși) nu înseamnă a fi pur și simplu contra, a cârți la nesfârșit, ci a mărturisi și, deci, *a proba* mai bine decât ceilalți – decât catolicii, în contextul nostru precis – împlinirea unor Valori universale (și, în consecință, catolice!)⁴. Efectul Reformei n-a fost o simplă separare spațială (geografică) de catolicism, cât mai ales un alt fel de a actualiza – în prezentul cotidian – Valorile eterne și, ca atare, catolice (universale) ale creștinismului. În acest sens, protestanții au vrut să fie, în mod sincer, mai catolici decât papa! N-a fost vorba de a contesta Autoritatea în sine, ci doar puterea (coruptă a) Sfântului Scaun. Reforma și, la limită, revoluția nu intenționează să schimbe doar puterea personală: ele restaurează, de fapt, o autoritate impersonală, mereu uzurpată.

² Ipoteza teologico-politică privitoare la originile instituțiilor moderne a fost formulată, între alții, de Hegel și a fost apoi consacrată prin studiile lui Carl Schmitt, un post-hegelian celebru în filosofia dreptului.

³ Em. Lévinas, *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, coll. „Biblio essais”, 1990.

⁴ În filosofie, *ho katholou* desemnează, deja la Aristotel, „universalul”.

2. VOCAȚIA – O EXTERIORITATE INTERIOARĂ

E un fapt notoriu că *Legea* și *Cuvântul* sunt cel mai atent observate – astăzi încă! – în țările protestante. Drept consecință și în măsura în care și-au mărturisit credința lor (secundă) în Autoritate, protestanții s-au expus, inevitabil, morții. Din acest motiv, interesul nostru pentru paulinul *klesis*, pentru vocația creștină, așadar, devine încă mai mare dacă ne reamintim că termenul prin care apare desemnată Biserica însăși (fie ea cea catolică) este un derivat al lui *klesis*, și anume, *ek-klesia*. În această nouă perspectivă, Biserica nu mai constituie o simplă instituție printre celelalte (separată – sau nu – de Stat), cât mai ales comunitatea celor care au asumat în mod personal și, prin urmare, au împărtășit vocația de a răspunde, împreună, apelului unei Autorități impersonale. Originalitatea raporturilor moderne dintre timp și eternitate – care trebuie privite împreună, în limitele unei vocații complet articulate – se regăsește, astfel, în aceea a raporturilor dintre puterea seculară și cea confesională. De unde și situația juridică particulară a unor regiuni care cad sub autoritatea unor state catolice – precum cele din nord-estul Franței – cărora li se aplică prevederile Concordatului sau naturalețea cu care politicienii americani invocă – uneori în exces – natura teologică-politică a puterii și, mai ales, a misiunii lor seculare.

Diferența dintre vocea primară (cea comună, redusă uneori la simpla flecăreală) și vocea secundă (cea etică sau, dacă vreți, escatologică) rezidă în faptul – destul de straniu – că aceasta din urmă survine dinlăuntru sau, mai precis, din „afară” lăuntrului nostru⁵. De aceea, atunci când cineva aude vocea Autorității, nu va mai exclama pur și simplu „Dumnezeule!”, ci „Dumnezeul meu!”⁶. E tocmai Vocea care – trecând prin noi înșine – ne divizează și, ca atare, ne pliază înlăuntru nostru cel mai intim, cel mai adânc. Până să ne obișnuim cu strania ei exterioritate („interioară”), până să inter-ceptăm, adică, pe Însuși Locutorul (Verbul) ei apropiat – care e Persoana divină –, ne vom mulțumi s-o percepem drept... „impersonală”. E un alt fel de a spune că diferența radicală dintre Persoana increată – Dumnezeu Însuși – și persoana creată – omul – se convertește – la nivelul umanului – în diferența (creată) dintre personal și impersonal⁷. Nu știm cum anume i-a putut fi dată Legea lui Moise de către YAHVE însuși. Nu putem, adică, pretinde să fim cu toții asemeni proorocului Legii, care, pentru a putea comunica cu semenii săi, a trebuit să-și acopere fața, prea strălucitoare pentru cei din urmă. Putem,

⁵ Înaintea lui Lévinas, mai există alți doi filosofi pentru care etica precede din principiu ontologia: Spinoza (autorul celebrei *Etici*) și Wittgenstein (al cărui nu mai puțin celebru *Tractatus logico-philosophicus* fusese, de asemenea, inspirat de o viziune etică).

⁶ Această interiorizare a exteriorității radicale marchează trecerea de la iudaismul clasic la creștinism.

⁷ E un alt fel de a spune că ființa umană (în accepția ei occidentală), situată cumva la limita dintre creat și increat, este divizată în funcție de un criteriu analog cu cel presupus de antinomia dintre acești din urmă termeni, mai precis, după antinomia dintre personal și impersonal, divizare pe care psihanaliza o va traduce, mai târziu, prin antinomia dintre conștient și inconștient.

totuși, să cerem ca ea să fie trans-personală, adică anonimă⁸. Precum *Justiția*, care, pentru a fi imparțială, trebuie să fie legată (simbolic) la ochi. Transcendentul infinit se exprimă – ca diferență finită –, în chiar interiorul imanentului, ca un imanent indeterminat. O contribuție esențială a survenirii vocației moderne, căci exterioritatea cea mai radicală – aceea a Transcendenței –, survine acum ca un fel de interioritate radicală în „interiorul” interiorității însăși. În alți termeni, afectarea imanentului de către Transcendent produce divizarea imanentului însuși (într-unul, determinat, și altul, indeterminat). În consecință, impersonalul uman (Libertatea, Egalitatea, Fraternitatea etc.) devine un fel de analog al Personalului divin. E ceva extraordinar în această fenomenologie (în chiasmă) a vocației creștine: Increatul (care constituie o determinație divină) își găsește – la nivelul creatului însuși! – câte un analog (un „vehicul”) pe potrivă, un indeterminat *sui generis*, declinat (deși s-ar putea spune, tot atât de bine, și „conjugat”) în funcție de diferitele sale forme categoriale drept: cel fără-de-calitate, cel fără-de-cantitate, cel fără-de-relație, respectiv, cel fără-de-modalitate⁹. Căci in-de-terminatul acestei fenomenologii secunde (care irumpe din interiorul fenomenului însuși) trebuie înțeles ca o urmă a ceea ce n-a fost, nu este și nu va fi niciodată terminat – Transcendența însăși.

Într-adevăr, pentru cei din această lume, vechi prieteni, dar și viitori apostoli ai Cuvântului lui Dumnezeu, „determinațiile” Înviatului au fost (pentru ei) atât de șterse, adică de anonime – Iisus, Cel înviat, e confundat cu grădinarul, cu pescarul sau cu călătorul (în drum spre Emmaus) – încât Hristosul însuși a putut trece neobservat: „A văzut pe Iisus stând, dar nu știa că e Iisus” (*Ioan*, 20, 14). Indeterminatul asigură cel mai bun camuflaj... Căci el nu mai relevă de excepțional, ci de excepție. O excepție (desigur indeterminată) devenită acum regulă.

3. DE LA PUTEREA PERSONALĂ LA AUTORITATEA IMPERSONALĂ

Iată rațiunea pentru care nu putem întemeia *Autoritatea Bisericii* pe niște relații (medievale) pur exterioare, de dependență față de puterea – personală și, prin urmare, determinată – a cuiva anume, fie el un distins și onorabil personaj. Cum s-ar traduce, așadar, toate acestea într-un limbaj teologic? La nivel uman, *Duhul Sfânt* nu poate fi „personal” (în sens „primar”, pentru a nu spune, de-a dreptul, „primitiv”). Niciun om nu poate exercita o putere discreționară asupra *Lui*. În consecință și prin analogie cu cele de mai sus, clericii nu pot fi decât „miniștri” ai *Duhului*, adică slujbașii *Lui*¹⁰. Duhul (increat) e mereu „impersonal”, mai precis

⁸ Primul matematician care pare să fi tradus infinitatea (fie ea cea divină) printr-o mulțime (de fapt, printr-o varietate) fără nicio proprietate determinată a fost Georg Cantor.

⁹ Regăsim aici celebra diferență kantiană dintre caracterul determinat al conceptelor pure ale intelectului și caracterul indeterminat al conștiinței de sine, care este și originea lor (cf. *Critica rațiunii pure*, capitolul despre *Deducția transcendențială a conceptelor pure ale intelectului*).

¹⁰ Sensul original al latinescului *ministerium* – din care derivă și românescul „ministru” – înseamnă, contrar așteptărilor, „slujire” și nicidecum „stăpânire”, cum s-ar putea crede.

(și la nivelul ființei umane create), inter- și trans-personal. El este trecerea însăși (Tradiția), Duh al comunității. Așa cum spunea André Scrima¹¹: Tatăl s-a putut revela prin Fiul, care este Chipul Lui. Duhul, însă, nu mai are o altă Persoană pentru a se revela pe Sine Însuși. Tocmai de aceea, am adăuga noi, El se dedublează, înscriindu-se ca trecere, ca pasaj (printr-un anume „trans”), precum acela al inter-subiectivității, de pildă. Hegel redescoperise acest adevăr: dacă Duhul este Cel care asigură comunitatea dintre Tată și Fiu, atunci El nu se poate întrupa decât în și printr-o comunitate anume (cea a sfinților, mai preciza el)¹². Nu te poți mântui de unul singur... Principiul modern al secularizării presupune nu atât simpla separare instituțională (pur spațială) între cele două instanțe – cea eternă: Biserica, respectiv, cea temporală: Statul – cât o anume falie (o separație) survenită în chiar interiorul Bisericii (comunitate ireductibilă, în fond, la statutul de simplă „instituție privată” – oximoron patent!) și, implicit, în modul modern de a o re-defini. Cu ale cuvinte, revoluția modernă s-a produs, înainte de toate, în chiar interiorul „divizat” al Bisericii creștine.

Noul mod de divizare (propriu, în egală măsură, atât creștinului, cât și Bisericii sale) între ceea ce este temporal (iar nu pur și simplu exterior) și ceea ce este etern (iar nu pur și simplu interior) constituie, cum se vede, rodul Re-nașterii moderne – și, ca atare, unei anume Învieri (*Ré-surrection*, în limba franceză) – proprii creștinismului însuși și, în mod implicit, textului său evanghelic (celui paulin, în special). Căci, se vedește acum că sensul său nu se găsește într-o țară sfântă, îndepărtată – așa cum au crezut o vreme cruciații medievali, fascinați de Mormântul Hristosului (gol, în fond, pur spațial) – și nici într-un text sfânt, la fel de îndepărtat (și la fel de gol, căci pur temporal), după cum nici în spațiul nostru proxim – fie el unul de cult – sau în prezentul nostru proxim, fie el unul al interpretării, ci în Locul și Prezentul escatologic al Învierii: „De ce căutați pe Cel viu între cei morți? Nu este aici, ci S-a sculat” (*Luca*, 24, 5-6). Duhul „spațial” al comunității verticale dintre subiecți se convertește, astfel, în Duhul temporal al comunității – la fel de verticale – dintre trecut și prezent. Trebuie să ne „sculăm” nu pentru a ne deplasa pe orizontala spațiului sau pe cea a timpului, ci pentru a urca pe verticala care ne conduce spre Origine, într-un fel de *Ispas sui generis*. Cu toate astea, astăzi încă, Ierusalimul pământesc (cel primar) nu încetează să constituie mărul discordiei pentru nenumărate și diverse revendicări teritoriale, pretins „escatologice”. Într-un fel anume, am fost și rămânem niște simpli coloniști pe acest pământ. Iisus Hristos Însuși insistase asupra acestui subiect: „Împărăția mea nu e din această lume!” (*Ioan*, 18, 36). Jurisdicția Lui nu este una „spațială” – în sensul primar al cuvântului –, ci una temporală – în sensul secund al cuvântului (mai precis, în cel pur escatologic).

¹¹ Vezi André Scrima, *Duhul Sfânt și unitatea Bisericii. Jurnal de Conciliu*, București, Edit. Anastasia, 2004, p. 48.

¹² Cf. *Fenomenologia Spiritului*, capitolul *Religia revelată*.

4. ASUPRA SENSULUI TEMPORAL AL SECULARIZĂRII

Prin urmare (și în acest context precis), *secularizarea* nu privește atât raportul dintre interiorul primar (Biserica spațiului privat) și exteriorul primar (Statul spațiului public), cât pe acela dintre timp – Statul cotidian (în fapt, Biserica istorică, în măsura în care, așa cum am văzut, se identifică cu însăși comunitatea vie a celor care au asumat vocația Autorității și istoria ei) și eternitate (Biserica escatologică). Sensul inițial al termenului de „secularizare” este, de altfel, unul pur crono-logic și nicidecum topo-logic (care ar sugera doar o simplă separație spațială, fie ea instituțională) de vreme ce, în toate limbile neolatine, el provine din latinescul *saecularis*, derivat din *saeculum*, care înseamnă, într-adevăr, „veac”, „secol”, „eon”. „În veacul vecilor” se spunea în limba latină *in saeculum saeculi*, sinonim al unei eternități create, fără de sfârșit. În consecință, separația modernă dintre Biserică și Stat reprezintă, din nou, o chestiune de temporalizare și, în consecință, de actualizare: cărei puteri (create sau increate?) i se oferă, de fapt, drept „vehicul” fiecare dintre aceste două instanțe? Ce actualizăm noi – prin puterea executivă (cea a Statului) – atunci când o facem în Numele Autorității? E suficient, oare, să invocăm pur și simplu – adică „în eternitate” – Libertatea, Egalitatea și Fraternitatea pentru a fi siguri de instituirea lor automată în timp? Cât din aceste Valori universale – adică eterne – poate fi instituit în și prin chiar instituțiile noastre temporale? Cum anume se instituie instituțiile însele?

Răspunsurile la toate aceste întrebări depind de clarificarea modului în care creștinismul a redefinit simultaneitatea – în fiecare clipă! – dintre exercitarea unei profesii temporale și proferarea confesiunii sale escatologice, implicite. Această simultaneitate este în măsură să arunce o lumină în plus asupra conceptului modern de cetățean (cel universal, adică, încă o dată: cel „catolic”), concept derivat din acela, teologic, de cetățean al Ierusalimului ceresc. Dacă creștinul nu este din această lume (cum se înțelege, prea adeseori și eronat, vocația lui) trebuie, oare, să fugă de ea, așa cum s-a crezut o bună vreme¹³? Dar, atunci, cum ar mai putea avea el o profesiune? Iar dacă vocația lui s-ar limita la o simplă profesiune, cum ar mai putea răspunde, atunci, chemării lui Dumnezeu? Simultaneitatea dintre aceste două sensuri ale vocației creștine – cel temporal, respectiv, cel escatologic (divizare implicată în însăși Persoana lui Hristos Iisus, în același timp creată și increată) – presupune, în mod paradoxal, un fel de a fugi de lume fără a o părăsi, totuși, câtuși de puțin sau, invers, un fel de a intra în lume fără a o locui, totuși, câtuși de puțin. Vocația cetățenească modernă ține, cumva, de însăși asumarea acestui paradox. Or, pare destul de evident că o asemenea antinomie – vie – nu poate fi rezolvată dacă ne vom mărgini la nivelul unei secularizări și, în mod implicit, al unei topici primare: nu poți fi, în același timp, în două locuri diferite.

O soluție va fi, totuși, posibilă dacă vom reformula dificultatea în termenii unei crono-logii, mai precis, în aceia ai unei anume actualizări la rândul ei

¹³ E vorba aici, evident, de vocația monastică.

„divizate” între timp și eternitate¹⁴. Într-adevăr, sintagma „a avea loc” sugerează două sensuri diferite și complementare. Primul, cel pur topo-logic (orizontal), vrea să ne spună că fiecare lucru are un loc anume, propriu. Al doilea, cel pur cronologic (vertical), vrea, dimpotrivă, să precizeze că niciun lucru nu ar avea, de fapt, un loc dacă ceva anume nu ar fi avut (în prealabil) loc, mai precis, dacă ceva anume nu s-ar fi întâmplat. „S-a întâmplat pur și simplu să fiu în acest loc” trebuie, deci, înțeles ca „Ceva a avut loc pentru ca eu să fiu aici”. Din fericire, în limba română, „întâmplarea” nu ține doar de o dispoziție spațială pur... întâmplătoare; ea presupune un eveniment temporal al cărui sens rămâne mereu de descifrat. Hermeneutica unui loc relevă întotdeauna felul în care ceva anume are sau a avut loc¹⁵. Ea nu ține, spre exemplu, de spațialitatea (distanța) unui text, ci de felul în care textul însuși a fost și mai poate fi temporalizat (adică actualizat). Încă o dată, tema secularizării are de-a face mai degrabă cu o actualizare verticală decât cu o spațializare orizontală. Miracolul pe care îl presimțim atunci când comentăm un text antic, bunăoară, nu rezidă în faptul de a fi putut intra într-o lume demult apusă – una pur imaginară (spațială), muzeală, ci în credința (secundă) că am putea-o reînvia, adică reactualiza (dimpună cu noi înșine!). Dacă ținem ca spațiul să fie implicat aici, va trebui atunci să vorbim, mai degrabă, de o „înspățiere”, și anume, de calitatea acestui din urmă termen de a fi un sinonim al actualizării. Actualizarea (verticală) nu mai are loc aici într-un spațiu prealabil, „absolut” (orizontal), definit ca simplu receptacol. Spațiul însuși se vedește a fi relativ și, în consecință, creat doar în și pe măsura împlinirii acestei actualizări. Din această cauză, în fenomenologia contemporană, nu se mai vorbește despre spațializare și despre temporalizare, ci, la fel ca în fizica relativistă, de spațializare-temporalizare¹⁶.

5. CHIASMA ARHITECTONICĂ DINTRE TIMP ȘI ETERNITATE

Dar cum putem noi actualiza ceva de ordinul timpului, rămânând, simultan, sub semnul eternității? Nu cumva temporalizarea însăși constituie un fel de actualizare a eternității, dimpreună cu realizabilul și, mai ales, irealizabilul ei? Să analizăm, mai îndeaproape, răspunsul Sfântului Pavel, adevărată piatră de încercare pentru comentatorii dintotdeauna (nu doar teologi): „Iată ce vă spun, fraților: timpul (*ho kairos*) s-a contractat (*synestalmenos estin*). Ceea ce ne rămâne [de făcut] de-acum înainte este ca cei care au femei să fie ca și cum nu (*hos me*) ar avea, cei care plâng, ca și cum nu (*hos me*) ar plânge, cei care au parte de bucurie, ca și cum nu (*hos me*) ar avea-o, cei care cumpără, ca și cum nu (*hos me*) ar

¹⁴ Vezi, în acest sens, și V. Ciomoș, *Être(s) de passage*, Bucurest, Zeta Books, 2008, cap. 2.3. *Sécularisation et état d'exception. Le chiasme historial de l'Europe*.

¹⁵ Ea reia sensul unei distincții metodologice centrale în fenomenologie, aceea (consacrată mai ales prin Heidegger) dintre *was* și *wie*, care coincide în act cu conversia întrebării asupra substanței în întrebarea asupra modului ei de advenire.

¹⁶ Cf. M. Richir, *Phénoménologie et institution symbolique*, Grenoble, J. Millon, 1988.

poseda, iar cei care uzează de lume, ca și cum nu (*hos me*) ar folosi-o. Căci trece figura (*to skhema*) acestei lumi” (*I Cor*, 7, 29-31). Acest dificil, de nu chiar straniu pasaj (asupra căruia am mai avut ocazia să insistăm¹⁷) constituie, totuși, cea mai cuprinzătoare „definiție” a vocației creștine, a lui *klesis* adică și, în consecință, a însăși vocației civice moderne. De aceea, în ciuda aparentei sale simplități, el n-a încetat să preocupe – de două milenii încoace – pe teologi (o puzderie, evident), pe sociologi și politologi (precum mai sus pomenitul Max Weber, dar și pe Jacob Taubes¹⁸), pe filosofi (Heidegger¹⁹, Badiou²⁰, Agamben²¹) etc. etc.

Două probleme ne vor preocupa mai cu seamă: cum anume poate timpul – de fapt *ho kairos*, „clipa oportună” – să intre în „contractie”, respectiv, cum anume putem ca, din perspectiva unui „rest” escatologic, să trăim ceva (determinat) în timp – o calitate, de pildă (a uza de ceva anume), o cantitate (a posedea ceva anume), o relație (a fi căsătorit cu o femeie – sau cu un bărbat – anume), o modalitate (a fi fericit sau, dimpotrivă, a fi nefericit într-un fel anume) – fără să ne identificăm, totuși, cu însuși acest ceva temporal și, cel mai adesea, temporar? Din succesiunea textului paulin, rezultă în mod evident că cele două operațiuni – contractarea timpului (într-o clipă: *kairos*), respectiv, noua raportare a creștinului la profesiunea sa temporală – precum aceea de a fi bucuros, căsătorit, proprietar sau beneficiar al unui uzufruct anume – sunt strâns legate. Mai mult, ne avertizează Sfântul Pavel, figura schematică (spațială) a acestei lumi „trece” tocmai datorită mai sus pomenitei contractări a timpului și, implicit, a profesiunilor noastre temporale. Cu alte cuvinte, vocația creștină face ca lumea să intre într-un „pasaj” – într-un fel de Paște, adică – al cărui sens – exprimat prin *hos me*: „ca și cum nu” – revine la o veritabilă răsturnare (printr-un fel de „gaură neagră” ontico-ontologică), la o inversiune a vocației noastre primare (temporale). Hegel avea s-o numească prin *Verkehrung*, Heidegger, prin *Kehre*.

Neobișnuitul acestei noi vocații, secunde, și raporturile ei, în chiasmă, cu cea primară – o răsturnare care, în teologia creștină, se identifică cu conversiunea religioasă însăși – iese la iveală mai ales prin contrast cu tradiția platoniciană (clasică²²) a analogiei dintre realitățile de aici – lucrurile imanente – și cele de dincolo – ideile transcendente. Într-adevăr, participarea lucrurilor la idei creează impresia că ele ar putea reprezenta niște simple copii – fidele – ale propriilor lor modele. Vedem o floare cu simțurile noastre și, în mod simultan, o situăm în raport

¹⁷ Cf V. Ciomoș, *op. cit.*

¹⁸ Cf. *La théologie politique de Paul*, Paris, Seuil, 1999.

¹⁹ Cf. *Einleitung in die Phänomenologie der Religion*, în *Gesamtausgabe*, vol. 60, Klostermann, Frankfurt am Main, 1995.

²⁰ Cf. *Sfântul Pavel. Întemeierea universalismului*, Cluj-Napoca, Edit. Tact, 2008.

²¹ Cf. *Timpul care rămâne. Un comentariu al „Epistolei către Romani”*, Cluj-Napoca, Edit. Tact, 2009.

²² Spunem „clasică” pentru că ultimul Platon este cel care pare să fi inventat tocmai raportul în chiasmă dintre idei și lucruri. Întrebarea centrală din *Sofistul*, de pildă, nu mai este „Ce înseamnă ființa fiindului?”, ci, dimpotrivă, „Ce-ar putea să însemne ființa ne-fiindului?”

cu propriul ei model inteligibil, ideea – *to eidos* – de floare, care e tot un fel de „vedere” – etimologia lui (*v*)*eidos* o atestă –, dar una intelectuală. „Precum în cer, așa și pe pământ!”, se spune în rugăciunea domnească. Un *motto* „mobilizator” la care ar putea, probabil, subscrie mai toți revoluționarii de profesie. Peste două milenii, Vaihinger avea să interpreteze în același fel, analogic, filosofia kantiană: trebuie să ne comportăm aici, pe pământ, ca și cum – *als ob* (gr. *hos*) – faptele noastre ar avea un corespondent în „cerul” ideilor transcendente (al celor morale, în cazul nostru). „Cerul înstelat deasupra mea și legea morală în mine”, aceasta era deviza lui Kant (o ilustrare al celebrului tablou rafaelit consacrat *Școlii de la Atena*). Or, prin comparație cu deviza kantiană – în care cerul înstelat e unul... imanent, iar legea morală din mine e una... transcendentă –, sintagma neotestamentară „precum în cer, așa și pe pământ!” nu relevă, de fapt, modul indicativ, ci, dimpotrivă, pe cel... optativ: *dorim* ca pe pământ să fie ca în cer tocmai pentru că – acum, cel puțin – nu poate fi în niciun caz vorba de așa ceva. Mai mult: lucrurile par să fie „așezate” chiar cu capul în jos! Istoria, ne avertizează (după Hegel) Walter Benjamin, „progresează” întotdeauna pe latura oprimaților, a marginalilor.²³

Asta înseamnă că felul nostru – „uman prea uman” – de a institui a fost și rămâne unul deficitar, că instituirile (și, deci, instituțiile) noastre ar trebui – și ele – „cumva” răsturnate. Iar „răsturnarea” însăși n-ar trebui să se rezume la o simplă schimbare de roluri (adică de putere). În acest caz, re-voluția n-ar reprezenta decât o simplă reluare – cu alți actori – a uneia și aceleiași evoluții. Altfel spus, „revoluțiile” de până acum n-au fost destul de... revoluționare. Uneori, ele au creat chiar confuzia dintre schimbarea puterii și restabilirea Autorității. De aceea, au sucombat într-o luptă – ternă, de nu chiar sordidă – între (noile) partide. Căci, din nefericire, partidele (o spune însăși etimologia lor aferentă) sunt mereu... pătinoare. Or, o instituire și, prin urmare, o instituție autentică a puterii presupune nu doar o „pură și simplă” reprezentare „de jos în sus” – cea care o legitimează în raport cu electoratul –, ci și una „de sus în jos” – cea care o legitimează în raport cu Autoritatea. Fidelitatea copiilor noastre – pretinse instituiți umane ale divinului (fie ele bine intenționate: dar câte crime atroce nu s-au săvârșit în numele bunelor intenții) – trebuie să treacă prin examenul critic al propriei lor precarități. Or, cum remarcam mai sus, asta presupune o răsturnare din temelii a raporturilor – prin tradiție analogice – dintre esență și fenomen, dintre timp și eternitate, dintre spațiu și ubicuitate, o chiasmă arhitectonică asupra căreia vom reveni.

²³ Cf W. Benjamin, *Ecrits français*, cap. *Sur le concept d'histoire*, Paris, Gallimard, 1991.

DES ÉCHOS DE JEAN-JACQUES ROUSSEAU CHEZ LES PREMIERS PHOTOGRAPHES

Nora Labo

Centre de recherche sur les arts et les langages
Paris

« Mais ce n'est pas assez que ce guide existe, il faut le reconnaître et le suivre.

S'il parle à tous les cœurs, pourquoi donc il y en a-t-il si peu qui l'entendent ?

Eh ! C'est qu'il nous parle la langue de la nature, que tout nous fait oublier. »¹

*Abstract. In this short essay, I highlight some striking similarities between Rousseau's description of the experience of nature, and especially a minor, weak mode of this experience (as opposed to the grandiose feeling of the Romantic sublime) that appears mostly in the *Rêveries*, and the new manner of interacting with and representing the natural world that was made possible by the invention of photography in the 19th century, as it was described and felt by the first photographers and observers of the new medium. My hypothesis is that photography was a crucial factor in the emergence and manifestation of a new relationship to nature, very close to Rousseau's conception under some aspects, but which, while having already been present in literary works, had never before been possible in visual representations, and, more importantly, in the creative process itself.*

*The complex relationship between naturalness and artificiality in Julie's garden of the Elysée (in **La nouvelle Héloïse**) is analysed as the effect of a focus on the imitation of the **natura naturans**, instead of the **natura naturata**, the gardener's intervention being limited to conceiving a framework in which nature can manifest according to its own logic. On the other hand, in Rousseau's description of his **herborisations**, especially in the 7th **Promenade**, an interesting dialectic is at play between the subject and the external world: botanical observation seems to involve, for the philosopher, a refusal of all transcendence, a conscious effort of remaining in the immediacy of experience. Compared to Romantic contemplation, the focused attention of the botanist does not transfigure, and privileges detail rather than the whole, fascinated as it is by the multiplicity, difference and prolixity of nature's creations.*

Both of these Rousseauist approaches of the relationship to nature help us make sense of early photographic practice, which in its turn sheds light on one of the ways in

¹ Jean-Jacques Rousseau, *Émile ou de l'éducation*, Paris, Garnier frère, 1866, livre IV.

which Rousseau's ideas were passed on in the 19th century. At its beginnings, photography was still a technique of uncertain functions, its usefulness and faithfulness of representation still under debate, and only one thing seemed given: its strong link to nature. The fascination with this immediate presence of nature in the new medium combined with its uncertainty of purpose allowed for the emergence of an artistic attitude, which can be defined as an active receptivity, downgrading the expression of the creative subject in favour of an exacerbation of his attention to nature. The photographer refuses to impose his reason on nature, same as Rousseau refuses to extract theories from his *herborisations*. The photographer's humble attitude forbids him from claiming absolute control over his images, and allows him to see and take pleasure in all that is insignificant, minor, fleeting, and to welcome flawed, fragmentary, incoherent images, which become for him valuable proof of the richness of nature, that defies human structures. Adopting this attitude demands giving up what Rousseau defines as *amour propre*, and which he discusses as the main obstacle to botanical observation, once more proving the close link between the two topics of this essay.

Key words: Rousseau, early photography, nature, humbleness, Anna Atkins, John Dillwyn Llewelyn, Romanticism.

Le terme de *nature*, omniprésent chez Jean-Jacques Rousseau, recouvre chez le philosophe plusieurs concepts distincts, qui portent sur des enjeux différents et ne sont pas toujours liés. Pour simplifier, on peut considérer qu'il revêt trois valences majeures : en premier, *l'état de nature*, tel qu'il en est question dans le *Second Discours*, comme état hypothétique de l'homme avant l'organisation sociale, servant comme standard en fonction duquel les maux de la société seront jugés ; ensuite, et fortement liée à celui-ci, la nature humaine non-pervertie, qui est, elle-aussi, une construction philosophique qui permet d'évaluer et critiquer la dénaturation des passions humaines dans la vie sociale, mais néanmoins plus atteignable que le premier, définitivement perdu et dont l'existence réelle ne peut même pas, pour Rousseau, être affirmée avec certitude². En troisième lieu vient la nature en tant que monde qui nous entoure, dans la mesure où il échappe à l'influence humaine et permet une expérience qui n'est pas celle de la société. Ce troisième aspect, bien que très important dans l'œuvre du philosophe, qui est souvent crédité d'avoir anticipé le sentiment romantique de la nature, est traditionnellement considéré comme étant le moins politique et le moins polémique, et le refuge de Rousseau dans la nature est vu seulement comme un symptôme de sa déception et son dégoût pour la société des hommes.

Néanmoins, cet aspect de la nature chez Rousseau a été l'une des sources philosophiques des mouvements écologiques récents, telle la *deep ecology*, dont il est, avec Thoreau, l'une des inspirations principales. Cette filiation est

² Voir la *Préface* du *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, Paris, Librairie de la Bibliothèque nationale, 1894, p. 21 : « un état qui n'existe plus, qui n'a peut-être point existé. »

problématique, car souvent les tenants de ces courants prônent un retour à la nature qui pour Rousseau n'est ni atteignable, ni désirable³. En plus, et c'est l'opinion à laquelle adhérera ce court essai, pour le philosophe l'appréciation et l'amour de la nature ne sont possibles que dans un état de société, et seulement par une âme qui n'est plus l'âme naturelle.

Mais mon propos ici sera beaucoup plus restreint. En effet, partant de l'expérience de la nature chez Rousseau (et donc ignorant partiellement ses deux autres sens philosophiques cités au début), j'essayerai de trouver un rapprochement avec le rapport à la nature qu'ont entretenu les premiers photographes ou témoins de la photographie, en essayant de créer un lien qui, n'ayant pas la prétention de trouver une filiation directe d'idées, peut avoir néanmoins une pertinence, qui passe par les mouvements écologistes. Si, d'un côté, ceux-ci se réclament souvent des idées rousseauistes de la nature ou, plus encore, et de manière plus pertinente, d'un éveil à la nature qui trouve son modèle expérientiel dans les *Rêveries du promeneur solitaire*, d'un autre côté, le lien entre l'émergence des courants écologistes et conservationnistes et la photographie de la nature (en France, surtout celle des montagnes ; aux États-Unis, celle de la *wilderness* et de l'Ouest) a été clairement montré⁴. Cet impact de la photographie n'est pas une coïncidence, et mon argument sera que ce médium, notamment lors de son invention, a permis l'émergence et la manifestation d'un nouveau rapport à la nature, évoquant Rousseau sous plusieurs aspects, rapport qui, pour avoir déjà été présent dans des œuvres littéraires, était pour la première fois possible dans des représentations visuelles, et, ce qui est encore plus important, dans leur processus même de création. Je ne m'arrêterai pas sur la photographie environnementale, mais j'essayerai plutôt de montrer comment, à travers la photographie des débuts, une certaine manière d'interagir avec la nature et de la représenter sont devenues possibles, et en quoi celles-ci s'apparentent à la réflexion de Rousseau.

Pour faire ce rapprochement, je m'appuierai sur un texte en particulier, la septième promenade des *Rêveries*, en insistant notamment sur la pratique de la botanique par Rousseau ; je vais compléter l'analyse avec une courte discussion de la description du jardin de Julie dans *La nouvelle Héloïse*. La botanique a été l'un des aspects les plus ignorés du rapport que le philosophe entretient avec la nature à travers ses œuvres : si Derrida la balaie en quelques mots en affirmant qu'il s'agit

³ Pour un regard critique sur l'idée de retour à la nature, et une exposition de ses contradictions (dénî du caractère construit du paysage sauvage, en ignorant l'apport des peuples indigènes ; négligence de la dégradation de l'environnement habité au profit d'une préservation d'oasis de nature ; etc.) voir William Cronon, *The Trouble with Wilderness or Getting Back to the Wrong Nature*, "Environmental History", 1.1 (January 1996), p. 7–55. Pour une contestation de la fidélité à Rousseau des mouvements de la *deep ecology*, voir Joseph H. Lane, *Reverie and the Return to Nature: Rousseau's Experience of Convergence* ("The Review of Politics", vol. 68, no. 3 (Summer, 2006), p. 474–499), dont on discutera brièvement les idées dans ce texte.

⁴ Voir, par exemple, le livre de Finis Dunaway, *Natural Visions: The Power of Images in American Environmental Reform*, Chicago, University of Chicago Press, 2005, p. xxiv.

de la « catastrophe de la catastrophe »⁵, un « supplément », dans le désespoir, qui sert à récupérer un semblant de présence, de plénitude, d'immédiateté et d'innocence définitivement perdues, et si, pour Starobinski, l'étude des végétaux s'apparente plutôt à une régression et à un prétexte pour partir dans un monde imaginaire, une consolation temporaire, on peut néanmoins la regarder comme un effort conscient et soutenu de donner un intérêt authentique au monde naturel lui-même, et non seulement en tant que lieu et source des rêveries et de la méditation sur soi-même, comme je vais essayer de l'expliquer par la suite. Ces deux aspects de la nature chez Rousseau, la relation complexe entre naturel et artificialité dans le jardin de l'Élysée, et le rapport entre subjectivité et monde extérieur dans les herborisations, permettent d'éclaircir la démarche des premiers photographes, qui à son tour nous montrera l'une des voies de transmission des idées rousseauistes.

Mais d'abord il faut éclaircir certaines choses à propos des débuts de la photographie. Comme celle-ci est aujourd'hui la forme hégémonique de représentation dans notre société, et fortement liée à l'idée d'aliénation par le spectacle, par la consommation ininterrompue d'un flux d'images qui nous font négliger tout référent extérieur, il ne faut pas oublier que, lors de son invention, ce médium a pu être excentrique, expérimental et contestataire. Si l'on refuse de voir son histoire comme un enchaînement technique téléologique menant à son état présent, on trouvera, dans ses manifestations, des pratiques marginales, parfois oubliées, qui, souvent, racontent d'autres usages de cette invention. Au XIXe siècle, la photographie était encore un procédé aux usages incertains, dont on ne savait pas clairement ce qu'il pouvait vraiment montrer et à quoi il pouvait servir, mais dont une chose semblait certaine : le fort lien qu'elle entretenait avec la nature⁶. Mais ce lien n'était pas sans ses ambiguïtés, pouvant prendre, d'un côté, la connotation d'une forme de représentation où la nature a enfin le droit de parler, où l'on est à son écoute – comme dans les mots de Talbot, l'un des inventeurs de la photographie, qui dit de ses images « they are impressed by Nature's hand : and what they want as yet of delicacy and finish of execution arises chiefly from our want of sufficient knowledge of her laws »⁷ (en impliquant donc que la voie de la perfection du nouveau médium est une attention plus poussée à la nature, une réceptivité à son fonctionnement) ; de l'autre côté, celle d'une conquête définitive de cette nature par l'homme, qui l'a contenue dans un mécanisme et forcée à imprimer son image selon ses vœux (par exemple, dans l'un des premiers textes sur

⁵ Jacques Derrida, *De la grammatologie*, Paris, Éditions de Minuit, 1967, Deuxième partie, Chapitre 2 – *De l'aveuglement au supplément*, p. 212.

⁶ Ce lien entre photographie et nature dans le discours des débuts a fait l'objet de mon mémoire de master 2 soutenu en 2012, et si l'argument qui fait son propos va être ici très raccourci, j'essayerai, par des exemples parlants, appuyer sa pertinence.

⁷ William Henry Fox Talbot, *The Pencil of Nature*, Chicago, KWS Publishers in association with National Media Museum, 2011, *Introductory Remarks* (pages non numérotées). Fac-similé de l'édition de London, Longmans, 1844.

le daguerréotype, le critique Jules Janin décrit le procédé comme : « l'homme reste toujours le maître, même de la lumière qu'il fait agir [...] ; une fois l'œuvre accomplie par le soleil ou la lumière, le soleil ou la lumière n'y peuvent plus rien [...], c'est dire vraiment à la lumière : *Tu n'iras pas plus loin* »⁸). Cette dialectique entre une saisie de la vraie nature par la réceptivité ou par la domination est aussi présente, on le verra, dans la description par Rousseau du jardin de Julie, et les deux contextes peuvent s'enrichir mutuellement.

Dans la photographie, la notion d'« image naturelle » est au centre de ces tensions, qui articulent un réseau très riche d'idées à travers les métaphores que l'on utilise pour parler du procédé et de l'image qui en est le résultat : pour le premier, celles du soleil, de la lumière, de la nature qui se montre et qui parle, qui serait le vrai agent dans le processus photographique, plus que l'humain, ou bien, d'un autre point de vue, de la rétine mécanique, imitation tellement parfaite de la perception naturelle qu'elle arrive à montrer la nature même ; pour la deuxième, celles du miroir, du dessin tracé par le « crayon de la nature », comme le dit Talbot, de l'ombre, de la trace, de l'empreinte, de l'impression naturelle ou du spécimen naturel. Sur ce continuum, chaque analogie prend des valences propres, et il est important de se rappeler que ce lien à la nature n'est pas perçu d'abord comme une ressemblance, tel que l'on a l'habitude de le considérer aujourd'hui, ni comme une force d'évidence, tel qu'il allait le devenir dans le paradigme de la science objective, mais d'abord et avant tout comme une présence immédiate de la nature, de l'ordre de l'épiphanie. Quelques exemples pourront nous éclairer. Premièrement, le rapprochement que beaucoup de pionniers de la photographie, même ceux des milieux scientifiques, font avec la *Magia naturalis* du XVIe siècle, et avec une connaissance mystique de la nature, en portant des discours aux connotations alchimiques : Talbot parle de « to explore a path so deeply hidden among nature's secrets » et définit la photographie comme « a royal road to drawing », pas encore assez exploré⁹. Arago, qui présente le daguerréotype à l'Académie des sciences de Paris, place explicitement le procédé dans la descendance de deux traditions : la *camera obscura* et l'alchimie. Il y a notamment une idée de l'antériorité de l'existence de la photographie à son utilisation par les hommes, elle est vue comme découverte et non pas comme invention : l'exemple extrême en est le naturaliste français Henri de Lacaze-Duthiers, qui, en 1859, publie un *Mémoire sur la pourpre*, teinture de l'antiquité fascinante pour les scientifiques comme pour les historiens du XIXe siècle, où il s'efforce à prouver, à partir de la photosensibilité des sécrétions de mollusques dont est extrait le célèbre pigment, que la photographie a toujours existé dans la nature, et que les Romains auraient pu faire des photographies s'ils en avaient seulement eu l'idée.

⁸ Cité dans André Rouillé (éd.), *La Photographie en France. Textes et controverses : une anthologie 1816–1871*, Paris, Macula, 1989, p. 48.

⁹ William Henry Fox Talbot, *op. cit.*

Mais non seulement le procédé est naturel, l'agent principal qui agit dans l'image l'est aussi. Nicéphore Niépce, pionnier français de la photographie, hésite entre plusieurs dénominations pour son invention, parmi lesquelles « iconotauphyse » (qui voudrait dire, étymologiquement, « image de la nature par elle-même ») ou « phusaléthotype » (« vraie empreinte de la nature » ou même « empreinte de la vérité de la nature »). Ni lui, ni Talbot ne semblent se soucier de faire une distinction entre l'image comme représentation et la marque de l'action de la nature comme évidence palpable sur le papier. La vérité est la principale conséquence de l'identification de l'auteur d'une photographie à la nature elle-même. La revue allemande *Kunstblatt* remarque, en 1839, à propos de la récente présentation publique du daguerréotype, qu'à partir de ce moment le monde aura accès « non plus [à] une imitation de la nature, mais [à] sa vérité absolue et entière »¹⁰. Les premiers photographes prennent comme devise les vers de Virgile « solem quis dicere falsum audeat ? » (« qui oserait dire que le soleil ment ? »). Mais ce n'est pas pour autant que le caractère de preuve de la photographie est pour autant acquis, et son éventuelle utilisation judiciaire semble longtemps du domaine de la fantaisie. Son témoignage est bien vrai, mais il est juste une affirmation d'elle-même de la nature, une pure épiphanie. Il ne s'agit même pas d'une idée d'objectivité (car, pour parler d'objectivité, il faut considérer que l'on est face à une représentation, alors que justement dans la rhétorique de la nature et du soleil ce qui est affirmé est l'immédiateté de leur présence), mais plus celle d'une vérité absolue, incontestable même si pas toujours compréhensible, qui sert d'étalon auquel tout doit se mesurer, avec en plus une connotation de justice et de bien moral – le traitement indifférent de la photographie pour l'essentiel et le contingent, pour le centre et la périphérie de l'image s'interprète, selon Jules Janin, comme le fait que « toutes les choses, grandes ou petites, sont égales devant le soleil »¹¹. Ce n'est donc pas étonnant si, à travers la photographie, on croit entendre la vérité de la nature.

Et ce qui caractérise cette voix de la nature c'est que, dès le début, elle est perçue comme dissonante par rapport aux conventions sociales. Elle ne peut pas faire partie du champ de l'art, car elle n'implique pas l'interprétation active d'une subjectivité dans sa création, elle ne peut être belle, ne faisant pas de sélection et de jugement esthétique dans les données brutes de la nature ; elle ne peut être ressemblante, car la ressemblance passe par une interprétation selon les codes sociaux. En tant qu'image naturelle, elle peut être perçue comme monstrueuse, mais cette inadéquation est souvent renversée et c'est la convention qui apparaît comme inacceptable du point de vue de la nature. Le biologiste Pierre Jean

¹⁰ Cité dans Herbert Molderlings et Gregor Wedekind, *L'évidence photographique. La conception positiviste de la photographie en question*, Paris, Maison des sciences de l'homme, 2009, p. 15.

¹¹ Cité dans Rouillé, *op. cit.*, p. 46.

François Turpin, après visite de l'atelier de Daguerre en 1840, raconte : « la différence de ces deux sensations était ce que l'une des productions appartenait presque entièrement à la nature, tandis que l'autre était toute de convention, toute de fabrique humaine »¹² (la production « de convention » est la peinture réaliste). Delacroix parle d'une « copie fautive en quelque sorte à force d'être exacte »¹³, et ressent d'abord la photographie comme quelque chose d'incompréhensible et d'effrayant, une monstruosité d'un nouveau genre, omniprésente dans l'image (par son indistinction entre le beau et le laid, l'essentiel et l'accidentel, etc.) et non plus de l'ordre de l'exceptionnel, de l'aberration (comme les monstres classiques). Il est l'un des ceux qui expriment le mieux ce sentiment déroutant : « si l'œil avait la perfection d'un verre grossissant, la photographie serait insupportable : on verrait toutes les feuilles d'un arbre, toutes les tuiles d'un toit et sur ces tuiles les mousses, les insectes etc. », « et que dire des aspects choquants que donne la perspective réelle ? »¹⁴ ; ailleurs il parle des « monstruosité qu'elle présente », qui sont « choquantes à juste titre, bien qu'elles soient littéralement celles de la nature elle-même ». Il y a ici une notion d'obscénité du naturel photographique, que l'on reconnaît comme vrai, mais que l'on ne voudrait pas voir, mais ce qui est intéressant est le renversement radical dans la perception que ce naturel peut produire. Plus tard le même Delacroix parle de la répulsion et du dégoût (c'est un terme qu'il utilise lui-même à plusieurs occasions en parlant de l'art comparé à la photographie) qu'il ressent face aux gravures d'après Raphaël, après avoir vu des photographies de modèles nus « dont quelques-uns étaient de nature pauvre et avec des parties outrées et peu agréables »¹⁵, mais qui lui font remarquer chez Raphaël « l'incorrection, la manière, le peu de naturel, malgré la qualité de style, la seule qu'on puisse admirer, mais que nous n'admirions plus en ce moment »¹⁶. Il est facile de mettre en rapport ces remarques avec la célèbre ouverture de *L'Émile* :

*« Tout est bien sortant des mains de l'Auteur des choses, tout dégénère entre les mains de l'homme. Il force une terre à nourrir les productions d'une autre, un arbre à porter les fruits d'un autre ; il mêle et confond les climats, les éléments, les saisons ; il mutile son chien, son cheval, son esclave ; il bouleverse tout, il défigure tout, aime la difformité, les monstres ; il ne veut rien tel que l'a fait la nature, pas même l'homme ; il le faut dresser pour lui, comme un cheval de manège ; il le faut contourner à sa mode, comme un arbre de son jardin. »*¹⁷

¹² *Ibidem*, p. 215.

¹³ *Ibidem*, p. 406.

¹⁴ *Ibidem*, p. 270.

¹⁵ Delacroix, entrée de son journal de 21 mai 1853, retrouvée dans le dossier de presse de l'exposition du musée Delacroix *Delacroix et la photographie*, consultable sur Internet à l'adresse http://www.musee-delacroix.fr/IMG/pdf/delacroix_photographie.pdf.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Jean-Jacques Rousseau, *Émile ou de l'éducation*, éd. cit., p. 5.

La dégénération du naturel dans la société humaine, oubliée dans la vie quotidienne, semble redevenir visible, au XIXe siècle, par cette irruption d'une image dont la vérité naturelle est incontestable. Alors que Rousseau lui-même admet, ailleurs¹⁸, que « ce n'est pas une légère entreprise de démêler ce qu'il y a d'originaire et d'artificiel dans la nature actuelle de l'homme, et de bien connaître un état qui n'existe plus, qui n'a peut-être point existé, qui probablement n'existera jamais, et dont il est pourtant nécessaire d'avoir des notions justes pour bien juger de notre état présent », la photographie semble, à ses débuts, pouvoir apporter une réponse : Darwin s'en sert pour l'étude des émotions humaines, et des ouvrages comme l'*Atlante della espressione del dolore* (1876), de Paolo Mantegazza, poussent cette idée à ses extrêmes, en provoquant la douleur à des sujets (ou à l'auteur lui-même), afin de rendre visible, par un enregistrement extrêmement rapide, le naturel de l'expression des sensations, avant toute médiation culturelle ou prise de conscience du sujet lui-même. Il est donc logique que c'est dans la photographie, investie avec tant d'espoir quant à sa capacité de manifester la nature, que vont se constituer des formes nouvelles d'envisager le rapport à celle-ci.

L'un de ces rapports sera un type particulier d'attitude esthétique, caractérisée par une réceptivité active et une dévalorisation de l'expression du sujet créateur en faveur de son attention à la nature, attitude tellement nouvelle que longtemps son potentiel artistique ne sera pas reconnu dans le cadre du paradigme expressiviste dominant, et les images ainsi produites confinées à un limbe entre l'art et la science, n'appartenant de fait à aucun des deux. Pour comprendre cette attitude je pense qu'il faut, avant de décrire ses manifestations concrètes, se retourner vers Rousseau, où on la trouve pour la première fois, mais où elle est incapable de produire une représentation. Si l'on considère que Rousseau a été le premier à exprimer le sentiment romantique du sublime, de dissolution du sujet dans la nature, d'identification avec celle-ci, on peut néanmoins cerner dans les *Rêveries* un autre rapport à la nature, tout aussi authentique (ou plus), mais plus humble et moins visible. Pour manque d'autres termes, j'essayerai de distinguer entre un sentiment en mode majeur et un en mode mineur. Le premier est plus connu est correspond au sublime ; Rousseau l'évoque de nombreuses fois dans la cinquième et la septième *Promenade* : « Plus un contemplateur a l'âme sensible, plus il se livre aux extases qu'excite en lui cet accord. Une rêverie douce et profonde s'empare alors de ses sens, et il se perd avec une délicieuse ivresse dans l'immensité de ce beau système avec lequel il se sent identifié » ou « Je sens des extases, des ravissements inexprimables à me fondre pour ainsi dire dans le système des êtres, à m'identifier avec la nature entière. »¹⁹ Souvent, cette perte de soi est déclenchée par la concentration sur un aspect naturel et ses fluctuations,

¹⁸ Dans la *Préface* du *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, éd. cit.

¹⁹ Jean-Jacques Rousseau, *Œuvres complètes*, Paris, Gallimard, Pléiade, 1959–1995, tome I – *Les rêveries du promeneur solitaire*, 7e *Promenade*, p. 1065.

comme le mouvement de l'eau : « le bruit et l'agitation de l'eau fixant mes sens et chassant de mon âme toute agitation la plongeait dans une rêverie délicieuse où la nuit me surprenait souvent sans que je m'en fusse aperçu. »²⁰ Cette désobjectivation mène, paradoxalement, à sentir plus pleinement sa propre existence et, à la question « De quoi jouit-on dans une pareille situation ? », Rousseau répond sans hésiter : « De rien d'extérieur à soi, de rien sinon de soi-même et de sa propre existence, tant que cet état dure on se suffit à soi-même comme Dieu. »²¹ Cette expérience de la nature, qui est l'archétype du vécu romantique, est finalement une victoire du sujet, qui se perd dans la nature seulement pour se découvrir sous une forme absolue, séparée de ses contingences. Ses représentations visuelles les plus caractéristiques, dans les tableaux de Caspar David Friedrich, par exemple, nous montrent comment la nature est seulement la médiation par la contemplation de laquelle l'âme est réunie avec elle-même et retrouve sa plénitude : chez Friedrich on voit rarement le paysage seul, mais souvent devant un personnage, tourné de dos, qui le contemple. Il ne s'agit pas d'une représentation de la nature, mais d'une représentation de l'expérience de la nature, du vécu subjectif. Si l'acte artistique de la création d'un tel tableau peut être considéré en lui-même comme un type de rapport à la nature, ce rapport fonctionne d'une manière analogique au pittoresque, non pas du point de vue de l'esthétique de l'image (le pittoresque offre des vues plus paisibles, moins émouvantes), mais de la logique du regard : le peintre observe la nature sous le filtre de ses idées et de ses intentions (l'harmonie visuelle pour le pittoresque, le sublime pour la peinture romantique), en sélectionne des parties et idéalise d'autres. Friedrich affirme que « L'artiste devrait peindre non pas ce qu'il voit devant lui, mais aussi ce qu'il voit à l'intérieur de lui-même. Si, néanmoins, à l'intérieur de lui-même il ne voit rien, il devrait arrêter de peindre ce qu'il voit devant lui. »²² La contemplation est donc sous-tendue par un idéal expressiviste très marqué.

Cet idéal est resté le paradigme dominant de l'art occidental jusqu'aujourd'hui, mais néanmoins la photographie a permis l'apparition d'un paradigme concurrent, qui s'est d'abord manifesté comme une manière autre de vivre son rapport à la nature. Alors que, dans les *Rêveries*, il ne s'agit pas vraiment de représenter la nature (même si l'herbier est, en toute rigueur, une représentation – « mais maintenant que je ne peux plus courir ces heureuses contrées je n'ai qu'à ouvrir mon herbier et bientôt il m'y transporte. Les fragments des plantes que j'y ai cueillies suffisent pour me rappeler tout ce magnifique spectacle »²³, dit Rousseau), il y est bien question de rapports à la nature, et celui qui est moins visible, mineur, est celui qui se concrétise dans l'activité botanique et dont la description,

²⁰ *Ibidem*, 5e Promenade, p. 1045.

²¹ *Ibidem*, p. 1047.

²² Cité dans Helmut Börsch-Supan, *Caspar David Friedrich*, München/ Berlin/ London/ etc., Prestel, 2005, p. 39 (ma traduction de l'allemand).

²³ Jean-Jacques Rousseau, *Œuvres complètes*, ed. cit., fin de la 7e Promenade, p. 1073.

justification et questionnement occupent la plus grande partie de la *Septième Promenade*. Essayons d'en extraire les traits définitoires, ce qui n'est pas toujours facile, car souvent cette expérience mineure de la nature se transforme en l'autre, vue plus haut.

La passion de Rousseau pour la botanique est bien connue, et c'est une activité à laquelle il s'est adonné avec plaisir et application toute sa vie. Si elle a souvent été considérée seulement comme une consolation du philosophe déchu, dans la *Septième Promenade* on ne peut pas ne pas remarquer la présence d'une vraie réflexion sur le sens de cette pratique, en quoi elle se distingue de celle de ses contemporains, et en quoi elle est différente d'autres appréhensions de la nature présentes dans les *Rêveries*. D'abord, l'une des conditions essentielles de sa possibilité, comme de toute expérience authentique de la nature en général, est annoncée dans la *Première Promenade*, et reprise le long du texte : la séparation de l'amour propre, ce fléau moral dont est coupable la société. Renoncer à chercher la validation de soi-même dans l'appréciation des autres (« tout m'est indifférent de leur part, et quoi qu'ils fassent, mes contemporains ne seront jamais rien pour moi »²⁴) est l'évènement douloureux, contraint, mais qui rend possible la vraie expérience de la nature et la réflexion sur celle-ci. Ceci est d'autant plus vrai pour la botanique : l'accident qui est raconté à la fin de la *Septième Promenade*, où la rêverie induite par les plantes (mais qui s'en sépare assez rapidement) est arrêtée par le bruit d'une manufacture, a comme source (peut-être non pas objectivement causale, mais ressentie comme telle) l'orgueil qui se mêle à la contemplation, et notamment le fait que Rousseau pense qu'il est le premier à avoir pénétré dans le coin désert où il se trouve, idée qui inclut implicitement une comparaison avec les autres, et donc la perte d'autonomie, la dépendance que donne l'amour propre. La souffrance qui en suit en est la conséquence, car ensuite le philosophe se reprend, ironise son malheur, et tire une conclusion plutôt bienveillante sur le mélange entre nature et culture en Suisse.

D'ailleurs cette possibilité d'une expérience authentique de la nature, dans la botanique, qui n'exclut pas, comme celle du sublime, la conscience de la présence humaine dans le paysage, doit être gardée à l'esprit. Mais d'abord établissons les traits explicites de cette activité, en premier : son inutilité. Rousseau insiste sur le fait que la vraie passion des herborisations est opposée à toute considération sur les usages pratiques des plantes, qu'il voit à la limite comme une insulte apportée à la nature : ils réduisent notre relation à la nature à un rapport instrumental – « Ces tournures d'esprit qui rapportent toujours tout à notre intérêt matériel, qui font chercher partout du profit ou des remèdes, et qui feraient regarder avec indifférence toute la nature si l'on se portait toujours bien, n'ont jamais été les miennes. »²⁵ D'ailleurs c'est pour cela qu'il prend bien soin de séparer l'étude des plantes

²⁴ *Ibidem*, 1ère Promenade, p. 998.

²⁵ *Ibidem*, 7e Promenade, p. 1065.

d'autres passions des collectionneurs et naturalistes : le règne minéral est refusé, parce qu'il signifie avant tout une corruption de l'être humain, qui, au lieu de chercher les richesses du monde dans son immédiateté, est mené par sa cupidité à faire une chose contre nature, fouiller dans la terre, s'éloigner du soleil, abîmer sa santé (et, on pourrait dire, sacrifier son amour de soi, son instinct de conservation, à l'amour propre – « de tout ce triste et fatigant travail résulte pour l'ordinaire beaucoup moins de savoir que d'orgueil »²⁶). Le règne animal, tout en étant un objet d'étude naturel, « à notre portée », est plus difficile à maîtriser et son étude impliquerait la dépendance des autres, que Rousseau veut justement éviter. En plus, pour bien comprendre les animaux, « Il faudra donc les étudier morts, les déchirer, les désosser, fouiller à loisir dans leurs entrailles palpitantes ! »²⁷ ; cela implique une agression de la nature, que Rousseau refuse. La botanique est donc la manière de manifester sa curiosité envers la nature qui implique une intense proximité, mais sans agression, une présence qui semble se donner d'elle-même, sans devoir être arrachée. Les plantes sont naturellement à notre portée, et exercent une fascination, semblent « inviter l'homme par l'attrait du plaisir et de la curiosité à l'étude de la nature ». Le plaisir et la curiosité sont les seules motivations légitimes pour Rousseau, elles sont opposées au couple de passions mentionnées quelques lignes plus loin, l'intérêt et la vanité. Surtout, ce qui est plus surprenant, la botanique telle que pratiquée par Rousseau s'oppose à une vision téléologique de progrès du savoir, aussi bien à une échelle individuelle que collective : « Je ne cherche point à m'instruire : il est trop tard »²⁸, il affirme, et plus tôt dans les *Réveries* il critique les gens qui « étudiaient l'univers pour savoir comment il était arrangé, comme ils auraient étudié quelque machine qu'ils auraient aperçue, par pure curiosité »²⁹. La curiosité ne suffit pas, et elle doit être doublée d'un investissement personnel, d'un travail sur soi du sujet dans l'activité qu'il exerce. Mais étrangement, ce travail sur soi semble être, dans le cas de la botanique, une sorte de refus de la transcendance, un effort de se maintenir dans l'immédiat.

Par rapport à la contemplation de la nature dans son ensemble, dans la grandeur et le mouvement de ses éléments, l'attention focalisée des herborisations ne se transfigure en rien, et quand elle tombe dans la rêverie, l'on n'est plus dans l'activité botanique. Celle-ci se caractérise par une attention portée au détail au lieu du tout, par une fascination pour la multiplicité, la différence, la prolifération des créations de la nature. Rousseau décrit cette attention pour le particulier comme une découverte accidentelle et surprenante, provoquée par un état de mélancolie : « Dans cet état, un instinct qui m'est naturel, me faisant fuir toute idée attristante, imposa silence à mon imagination et, fixant mon attention sur les objets qui m'environnaient, me fit pour la première fois détailler le spectacle de la nature, que

²⁶ *Ibidem*, p. 1067.

²⁷ *Ibidem*, p. 1068.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, 3e Promenade, p. 1063.

je n'avais guère contemplé jusqu'alors qu'en masse et dans son ensemble. »³⁰ On déduit de cette citation que fixer son attention sur des objets bien particuliers équivaut à faire taire temporairement sa subjectivité. Alors que la nature en général permet de projeter ses sentiments dans ses mouvements vastes et ses paysages évocateurs, ses éléments concrets, dans leur individualité irréductible à des idées générales, forcent le sujet à s'oublier lui-même en regardant, cette fois pour du vrai, la nature. Pour y arriver, il faut exercer une forme d'autocontrôle, il faut empêcher l'imagination de s'échapper du concret et de se perdre dans « ce beau système avec lequel il [le sujet] se sent identifié »³¹. Justement, dans l'observation botanique aucune identification n'est possible ; si les plantes exercent une fascination, c'est bien en tant que plantes et non pas pour la grandeur des sentiments qu'elles évoquent. L'herborisation est immanence absolue de l'expérience de la nature : elle ne renvoie ni à l'utilité, ni au savoir, ni à un dépassement de soi. Le sujet n'est présent qu'en tant que réceptivité, et non plus en tant qu'expressivité.

Cette attitude est bien étrange pour Rousseau, qui en début des *Rêveries* annonce que « Il y sera beaucoup question de moi, parce qu'un solitaire qui réfléchit s'occupe nécessairement beaucoup de lui-même. »³², et la plupart du temps c'est le cas. Mais parfois la description d'une plante, l'énumération de plusieurs espèces rencontrées sont, de toute évidence, irréductibles au sujet. Même si l'herborisation était seulement une stratégie pour s'échapper aux malheurs, d'oublier les souffrances de l'esprit, force est de constater qu'elle montre une autre manière de vivre le rapport à la nature, plus proche de la nature elle-même, dans sa présence concrète, que la contemplation romantique.

D'ailleurs, ce rapport, somme toute marginal chez Rousseau, n'a pas trouvé de postérité chez les romantiques, où, s'il y a eu un intérêt pour les humbles végétaux dans la poésie, c'est toujours sous la forme de la fleur, forme naturelle symbolique par excellence, qui est contemplée, décrite, évoquée parce qu'elle renvoie, comme *Die blaue Blume* chez Novalis, à autre chose (l'amour absolu, le rêve etc.). C'est seulement à la moitié du XIXe siècle, dans des pratiques de la photographie elles-mêmes marginales, qu'on va le retrouver. En effet, plusieurs facteurs coïncident à rendre possible une manifestation de ce rapport dans l'acte et la représentation photographique : d'abord, cette fascination, détaillée plus haut, pour la présence immédiate de la nature ressentie dans le nouveau médium. Ensuite, une incertitude sur les usages de celui-ci, qui fait que les premiers photographes ne savent pas trop quoi attendre de l'activité dans laquelle ils s'investissent, et n'ont pas encore une vision précise de leur rôle à jouer dans le

³⁰ *Ibidem*, 7e Promenade, p. 1062.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, 1ère Promenade, p. 1000.

processus. Un autre facteur très important, expliqué par Peter Galassi³³, est le fait que, grâce à l'incertitude de son statut, en marge des traditions esthétiques et représentationnelles de la peinture, la photographie a pu être, lors de son apparition, le lieu où s'exprimaient des visions de la nature qui n'étaient pas acceptées dans la peinture publique, mais qui commençaient à se faire sentir dans les œuvres privées des peintres, comme les croquis d'étude, qui ne se conformaient plus à la représentation canonique de la nature comme paysage, et qui souvent portaient leur attention justement sur les aspects humbles, fragmentaires, contingents de la nature, jusqu'alors ignorés.

Une dernière chose qu'il faut prendre en compte est la conjugaison étrange entre deux phénomènes. D'abord, une perception de la photographie, dans certains cercles, comme spécimen naturel, analogue au spécimens botaniques (Talbot, dans *The Pencil of Nature*, premier livre photographique, qualifie souvent les images qu'il présente comme « spécimens », même quand elles ne représentent pas des objets naturels – il les voit comme tels en tant qu'exemples d'une manifestation de la nature par un phénomène naturel, en l'occurrence la photographie). Pour Carol Armstrong³⁴, cette conjonction entre spécimen d'histoire naturelle et spécimen de dessin naturel est la rencontre fondatrice de la photographie. Même si on peut relativiser ce propos, il est remarquable comment les images photographique sont diffusées et appréciées, aux débuts du médium, par des clubs photographiques par correspondance, sur le modèle des échanges botaniques. Un regard rapide sur les images³⁵ échangées par l'un de ces clubs en 1857 nous montre leur variété, qui porte sur tous les sujets imaginables – fleurs, monuments, portraits, mises en scène de personnages, statues, paysages... C'est la photographie en elle-même, en tant qu'objet qui suscite l'émerveillement, qui est collectionnée, plus que ce qu'elle montre. Cet émerveillement est une fascination pour l'objet en tant que présence immédiate de la nature.

Le deuxième phénomène et contrepoint de cette fascination est la relative inutilité scientifique de la photographie des débuts : montrant un nombre infini de détails, mais sans aucune sélection entre le pertinent et l'inintéressant, promettant la vérité de la nature, mais ne donnant accès qu'à l'illisibilité et le chaos de l'apparence. De la conjugaison de ces deux perceptions résulte une pratique qui, à l'époque, est qualifiée de scientifique pour manque d'un autre mot, mais qui est surtout curieuse et captivée. Dans ce sens je vais discuter brièvement deux exemples.

³³ Dans son livre *Before Photography. Painting and the Invention of Photography*, New York, Museum of Modern Art, 1981.

³⁴ Dans Carol Armstrong et Catherine De Zegher, *Ocean Flowers. Impressions from Nature*, New York, Drawing Center / Princeton; New Jersey, Princeton University Press, 2004.

³⁵ Consultables dans l'archive numérique de George Eastman House, sur http://www.geh.org/ne/str117/htmlsrc2/pec_sld00001.html

Anna Atkins, première photographe femme et auteure du premier atlas botanique photographique (aujourd'hui on qualifierait ses images de photogrammes, mais pour l'époque cette distinction ultérieure n'est pas pertinente), est d'abord une dessinatrice talentueuse, qui illustre les ouvrages de son père naturaliste. Si elle se tourne vers la photographie, ce n'est pas par facilité, mais justement par fascination pour ce nouveau médium qui semble laisser la nature s'imprimer d'elle-même. Ce faisant, elle s'impose une retenue qui se manifeste aussi dans un renoncement aux généralisations qu'elle pratiquait dans le dessin botanique : les spécimens sont laissés apparaître dans leur individualité, et leur disposition dans l'image n'est pas régie selon un critère de visibilité, de systématisation, mais, on dirait, d'un effort de suivre les mouvements naturels des algues. Même la couleur de l'émulsion et sa densité irrégulière semblent choisies pour rappeler leur milieu naturel et les inviter à y laisser leur empreinte (voir fig. 1). Tous ces choix sont bien conscients et artistiques, même si à l'époque ils ne sont pas reconnus comme tels (son Atlas sera diffusé comme une curiosité exclusivement dans les cercles scientifiques, où seront appréciés surtout le soin de l'auteure et la grâce de ses images, plutôt qu'un quelconque apport de savoir botanique), parce qu'ils partent d'une vision de la création artistique qui n'est pas centrée sur le sujet, mais dont le but est de cultiver la réceptivité vers la nature et l'accueillir dans l'œuvre.

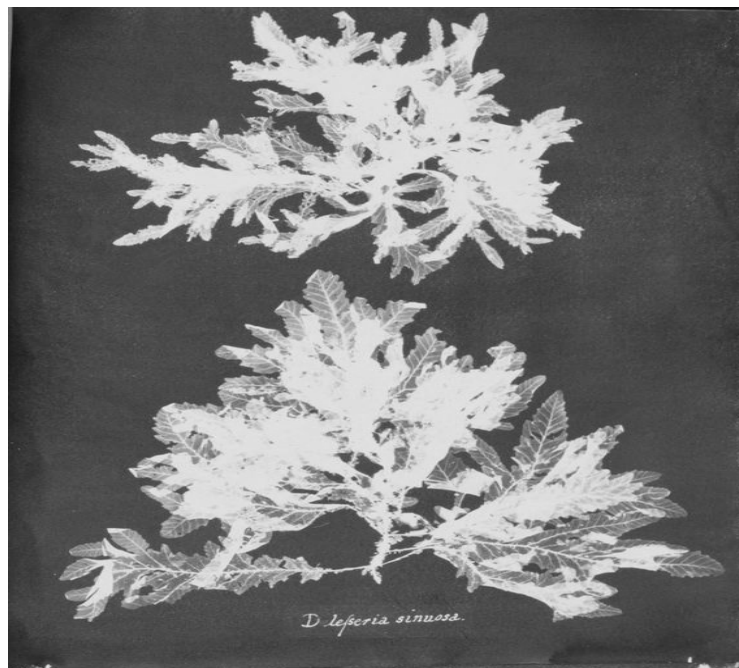

Fig. 1. Anna Atkins, *Photographie de l'atlas*, Photographs of British Algae, 1841.

La même chose peut être remarquée, d'une autre manière, dans une image du photographe du Pays des Galles, John Dillwyn Llewelyn, ami de Talbot, de la même période. Porté par une passion pour la nature et de sa multiplicité infinie, il crée des photographies atypiques pour l'époque, où les plantes, les dunes désertes, les fragments aléatoires de nature sont des sujets à part entière, où les rares personnages humains reçoivent le même traitement que la végétation qui les entoure, sans se conformer aux exigences de cohérence et de composition du paysage, de la nature morte ou du portrait. Comme on peut le voir (dans la fig. 2), cette photographie intitulée *Hedgerow Study of Flowers and Ferns*, qu'il a choisi de conserver dans sa collection, est quasiment illisible, dû à la superposition entre l'ensemble incohérent et proluxe de la végétation et l'intrusion des effluves des substances photographiques, qui ont laissé leur traces irrégulières par-dessus. On est confronté ici à une célébration, par la photographie, de la double imprévisibilité et irrationalité de la nature, dans les formes qu'elle prend dans la flore, qui ne semblent se soumettre à aucun ordre de la composition, et dans le caractère incontrôlable des images qu'elle produit. Plus tard cela aurait été considéré une photographie ratée, qui ne mériterait pas d'être conservée. Pour Llewelyn, en échange, il s'agit d'un spécimen valeureux, qu'il n'hésite pas à nommer « étude » (de quoi, on peut se demander, car les fougères et les fleurs du titre sont à peine visibles), qui montre la complexité de la nature sur plusieurs couches, et qui fascine par son apparence inexplicable, impossible à anticiper. L'auteur de la photographie refuse d'imposer sa rationalité à la nature, tout comme Rousseau refuse de tirer des théories de ses herborisations.

Fig. 2. John Dillwyn Llewelyn, *Hedgerow Study of Flowers and Ferns*, 1856.

On a donc vu que dans ces pratiques de la photographie, en marge des sciences et des arts, on retrouve un rapport à la nature décrit par Rousseau dans la *Septième Promenade*, et irreprésentable avant l'apparition du nouveau médium. Un dernier aspect réunit le philosophe des Lumières avec les pionniers de la photographie, et il est visible dans l'une des descriptions que Talbot donne à ses images dans son livre sus-cité. En parlant de la photographie d'une meule de foin, et de la visibilité de chaque paille dans l'image, il remarque : « the advantage of the Photographic Art will be that it will enable us to introduce into our pictures a multitude of details which add to the truth and reality of the representation but which no artist would take the trouble to copy faithfully from nature »³⁶. La photographie nous permet donc de nous arrêter sur des détails qui ne sont pas assez intéressants pour la peinture et pour personne en général jusqu'alors, et on peut supposer que c'est grâce à l'avantage de la rapidité du procédé photographique, alors que pour l'artiste cela serait un effort déraisonné. Mais cette interprétation n'est pas vraiment juste (au-delà du fait que la photographie à l'époque est elle-même un procédé très laborieux), et la clé de la bonne compréhension vient juste après, où Talbot nous dit pourquoi aucun artiste ne se fatiguerait à représenter tous ces détails : « he would deem it beneath his genius » – il considérerait cela indigne de son génie ! Voilà un problème que le photographe n'a pas, au moins dans les premières décennies de la photographie, et c'est la chance du nouveau médium d'avoir été refusé du temple de l'art, et d'avoir pu développer ainsi une attitude créatrice qui ne glorifie pas la volonté et la subjectivité par-dessus tout. Cette attitude humble du photographe, qui n'oserait pas prétendre à un contrôle absolu des images qu'il crée, lui permet de voir et prendre du plaisir dans tout ce qui est dérisoire, sans importance et mineur, d'accepter que ces images puissent être fragmentaires, imparfaites, mal composées tout en gardant pour lui une valeur, de s'émerveiller de la variabilité de la nature et ses mille nuances au-delà de l'adéquation de ces transformations avec une idée picturale structurante. C'est justement d'amour propre qu'il s'agit ici, comme dans le cas de Rousseau, et de la nécessité de son renoncement.

Mais, comme le remarque de manière très juste Joseph H. Lane³⁷, il serait faux de considérer cette expérience plus immédiate de la nature comme étant complètement indépendante de la subjectivité et de la société. Lane insiste sur le caractère imposé, chez Rousseau, de cette attitude vers la nature, et aussi sur le fait que le texte même de la *Septième Promenade* est un retour réflexif sur cette expérience, un effort d'en tirer une leçon, de la montrer en tant qu'exemple (même si Rousseau prétend écrire les *Rêveries* pour lui-même, toutes les préparations qu'il a faites pour les publier avant sa mort permettent d'en douter), avec la

³⁶ William Henry Fox Talbot, *op. cit.*, dans le commentaire de la planche X.

³⁷ Dans son article *Reverie and the Return to Nature. Rousseau's Experience of Convergence*, éd. cit.

présupposition implicite que ce type de rapport à la nature s'apprend, aussi à travers les récits comme celui-ci. Plus concrètement par rapport à la botanique, on retrouve dans les *Confessions* ce passage : « Quelque élégante, quelque admirable, quelque diverse que soit la structure des végétaux, elle ne frappe pas assez un œil ignorant pour l'intéresser. Cette constante analogie et pourtant cette variété prodigieuse qui règne dans leur organisation ne transporte que ceux qui ont déjà quelque idée du système végétal. »³⁸ Il s'agit donc d'une curiosité qui, bien que cherchant la nature, est avant tout culturelle. D'ailleurs, l'homme naturel, chez Rousseau, ne s'émerveille pas et n'a pas d'intérêt pour la nature :

*« Son imagination ne lui peint rien; son cœur ne lui demande rien. Ses modiques besoins se trouvent si aisément sous la main, et il est si loin du degré de connaissances nécessaires pour désirer d'en acquérir de plus grandes qu'il ne peut avoir ni prévoyance, ni curiosité. Le spectacle de la nature lui devient indifférent, à force de lui devenir familier. C'est toujours le même ordre, ce sont toujours les mêmes révolutions; il n'a pas l'esprit de s'étonner des plus grandes merveilles. »*³⁹

Nulle part n'est cette dialectique entre la possibilité d'un rapport authentique à la nature et la nécessité de son apprentissage culturel plus présente que dans la description du jardin de Julie, dans la *Quatrième partie de La nouvelle Héloïse*, lettre XI. Avant d'analyser ce lieu particulier, arrêtons-nous sur un détail interpellant : parmi les choses que Saint-Preux admire dans ce jardin, il y a des touffes formées « des arbres du bois le plus flexible, dont on avait fait recourber les branches, pendre en terre, et prendre racine, par un art semblable à ce que font naturellement les mangles en Amérique »⁴⁰. On ne peut lire ce passage sans penser à celui de l'*Émile* cité en début de cet essai, où l'homme « ne veut rien tel que l'a fait la nature, pas même l'homme ; [...] il le faut contourner à sa mode, comme un arbre de son jardin. » Il s'agit de ce qui semble en apparence exactement la même pratique, une fois vilipendée comme métaphore de la perversion de la nature humaine dans la société, l'autre louée comme réussite parfaite de la recreation du paradis perdu. Comment pourrait s'expliquer cette contradiction ?

Essayons de comprendre le jardin de Julie dans le détail, afin d'en trouver une sortie (même s'il faudra accepter que toutes les contradictions ne peuvent pas être résolues chez Rousseau, et d'autant moins celle entre recherche de la nature et inévitabilité de la vie sociale). D'abord, la description qui en est faite est fortement inspirée par celles de l'île de Calypso et du jardin d'Alcinoüs dans les textes

³⁸ Jean-Jacques Rousseau, *Œuvres complètes*, ed. cit., *Confessions* 12, p. 641.

³⁹ Jean-Jacques Rousseau, *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, ed. cit., p. 51.

⁴⁰ Jean-Jacques Rousseau, *La nouvelle Héloïse*, Paris, Flammarion, 1967, 4e partie, lettre XI, p. 354.

homériques⁴¹. Déjà, on voit que toute conception possible d'un paradis naturel doit nécessairement passer par un filtre culturel, au niveau du langage et de l'imagination. Pour reprendre l'analyse de Starobinski⁴², il s'agit d'une illusion de la nature sauvage, recrée dans un cadre complètement artificiel. Derrière l'apparence de l'absence de travail humain, se cache un travail tellement parfait qu'il a effacé toutes ses traces. Ce n'est pas la même nature que celle de l'homme primitif (qui d'ailleurs n'en avait pas la conscience), mais une nature reconstruite par l'homme moral. Comme le synthétise l'urbaniste John Friedman⁴³, « It is only by going forward through civilisation and, simultaneously, by raising civilisation to a higher moral level, that a simulacrum of 'natural nature', a nature, so to speak, untouched by human hands, can be achieved. » Mais en quoi consiste cette élévation morale, qui fait que le travail de Julie soit différent de celui visible dans les jardins à la française, que Rousseau déteste ? D'un côté, dans l'image même des arbres dont les branches ont été recourbées, nous avons un indice : alors que ceux critiqués dans l'*Émile* sont tordus selon les règles arbitraires (pour la nature) de la géométrie, ceux de l'Elysée sont « comme le font naturellement les mangliers d'Amérique », c'est-à-dire en imitant le processus naturel lui-même, au-delà de sa forme. C'est une attention portée sur la *natura naturans*, non pas la *natura naturata*. Ensuite, l'intervention du jardinier est limitée à la création d'un cadre où la nature peut se manifester selon ses propres mécanismes (pas de plantes exotiques, pas d'imposition dans le mélange des espèces, qui est laissé suivre son cours naturel, pas de lignes droites), avec des interventions qui sont à chaque fois actives, mais en même temps réceptives aux liens déjà en place (comme le fait de planter des herbes qui nourrissent les oiseaux, au lieu de contrôler leur alimentation d'une part, et la végétation de l'autre ; toutes les plantes présentes sont « des plantes sauvages ou robustes qu'il suffit de mettre en terre, et qui viennent ensuite d'elles-mêmes »⁴⁴). En plus, l'on n'essaie pas d'imposer les critères humains de perfection, mais plutôt de comprendre ceux de la nature elle-même et se réjouir de son imprévisibilité (les fruits sont délicieux, « quoique clairsemés et de mauvaise mine » – mais pour Saint-Preux, au lieu d'être une frustration, cela ne fait qu'un plaisir en plus de les rechercher dans le feuillage).

En dernier, c'est dans la scène de la découverte des oiseaux que la vision du jardin se précise. Quand Saint-Preux, émerveillé par la multitude des oiseaux, les qualifie de « hôtes », Julie répond : « Qu'appellez-vous des hôtes ? [...] C'est nous

⁴¹ cf. Odile de Bruyn, *Les promoteurs du jardin paysager 'à l'anglaise' au XVIIIe siècle et les jardins gréco-romains...en quête de légitimité et de modèles ?*, « Revue belge de philologie et d'histoire », tome 79, fasc. 1, 2001. Antiquité – Oudheid.

⁴² Dans Jean Starobinski, *Jean-Jacques Rousseau : la transparence et l'obstacle*, Paris, Plon, 1957.

⁴³ Dans John Friedmann, *Rousseau's Dream. Nature and Artifice*, « Critical Horizons », vol. 3, no. 2, 2002.

⁴⁴ Jean-Jacques Rousseau, *La nouvelle Héloïse*, ed. cit., p. 359.

ici qui sommes les leurs ; ils sont ici les maîtres et nous leur payons tribut pour en être soufferts quelquefois. »⁴⁵ Et M. de Wolmar rajoute la patience et le temps comme facteurs ayant permis la présence des oiseaux sans la contrainte. Il s'agit donc, dans le jardin de Julie, d'une nature artificielle, mais dont l'expérience est authentique par cette soumission aux forces naturelles, ce respect de celles-ci, par une attitude humble et réceptive, mais en même temps créatrice. J'ai essayé de montrer qu'une telle attitude s'est manifestée dans la photographie des débuts, et qu'elle a été le premier lieu où elle a pu prendre la forme d'une représentation visuelle. Les paradoxes du jardin de Julie sont aussi ceux de la photographie : un moyen technique qui permet la perception d'une présence immédiate de la nature ; une distanciation et artificialisation qui, par l'attitude morale qui les sous-tend, permettent un rapprochement authentique de la nature comme altérité irréductible, en montrant la possibilité d'une création autre qu'expressiviste, et que Rousseau, dans sa réflexion sur la nature, avait anticipée.

⁴⁵ Jean-Jacques Rousseau, *op. cit.*, p. 357.

LES USAGES ET LES PRATIQUES ÉLECTRONIQUES DE L'INFORMATION SPIRITUELLE DANS LA CONSTRUCTION D'UN NOUVEL ESPACE TRANSCULTUREL

Mihaela Grigorean

Liceul Teoretic Negrești-Oaș

Abstract. The plurality of the spiritual experiences leads necessarily to the recognition of its multiple ways of expressing and transmission. Nowadays the problematic regarding the acute necessity of the resurrection of Subject, creates the conditions for shaping a transdisciplinary attitude based on fundamental human values: openness, tolerance, dialogue. The mission of transdisciplinarity is to generate bonds and acquire coherence inside possible links between different levels of knowledge. Assuming transdisciplinarity involves also the compiling a new language, a new logic, new concepts, in order to allow emerging a new dialogue between different fields of knowledge. Understanding transdisciplinarity correctly may bring together and direct these innovations in the field of knowledge with all the major consequences in our daily life.

Keywords: transdisciplinarity, spiritual information, hermeneutical ternaries, levels of knowledge, the resurrection of Subject.

1. L'ESPRIT DE L'INTERROGATION TRANSDISCIPLINAIRE ET LE PARADOXE DE L'INDETERMINISME CONCEPTUEL

L'originalité interrogative du thème abordé gravite autour de l'approfondissement d'un concept de grand intérêt dans le domaine de recherche du dialogue entre science, société et spiritualité : *l'information spirituelle*. Le message de l'information spirituelle franchit comme un Mot Vivant tous les niveaux de conscience : un espoir de devenir Vivants, dans le miroir du sacré. Le paradoxe consiste dans le fait qu'on essaye de décrire ce qui échappe à toute description, de présenter rationnellement ce qui est non raisonnable par un discours : une intuition symbolique, imaginative et virtuelle du sacré. La structure profonde de notre recherche est ancrée dans l'exploitation de la zone du Tiers Caché¹, comme Source

¹ *Le Tiers Caché* est un concept élaboré par Basarab Nicolescu dans la méthodologie transdisciplinaire qui indique la zone alogique, la non-résistance absolue des spiritualités, des religions et des cultures (à voir Basarab Nicolescu, *Noi, particula și lumea*, Iași, Edit. Polirom, 2002).

de l'expérience spirituelle qui rend possible une ouverture vers le transhumanisme², dans le contexte du besoin impérieux de l'homme contemporain de redécouvrir le sacré.

Pour creuser la complexité du processus de la communication électronique il faut établir d'abord avec rigueur le postulat ontologique³ de notre démarche transdisciplinaire : les niveaux de Réalité de l'Objet – *l'espace public* et les niveaux de perception du Sujet – *l'espace privé* et leur cohésion à travers l'échange d'information spirituelle par les diverses technologies électroniques. Une contextualisation nécessaire est configurée autour des usages et des pratiques électroniques de l'information spirituelle en tant qu'utilisateur des bibliothèques dans le monde de Google. La substitution lente des bibliothèques universitaires traditionnelles vers des espaces intermédiaires permet d'avoir accès à un nouveau type de connaissance qu'on peut appeler, dans le langage transdisciplinaire, *la connaissance transgressive et transversale*⁴. Le postulat de complexité de ce nouveau paradigme épistémologique est fondé sur la logique du tiers inclus et l'alogique du Tiers Caché qui nous permet l'exploration féconde et créatrice des interactions et des résonances entre multiples modes de communication culturelle, tout en valorisant l'unicité de la médiation de l'information spirituelle.

Les questions qui s'imposent à notre démarche sont articulées autour de l'enjeu du ternaire épistémologique *unité – unification – unicité* et le ternaire ontologique *personnel – impersonnel – transpersonnel / subjectivité – intersubjectivité-transsubjectivité* :

- Les nouvelles potentialités de communication électronique sont-elles compatibles avec le paradigme du transhumanisme d'aujourd'hui qui nous permet de reconsidérer l'axiologie comme un impératif vital de dialogue, ouverture, rigueur et tolérance entre cultures et spiritualités différentes ?
- Comment peut-on garder notre *unicité* dans le processus d'*unification* de plusieurs *niveaux de connaissance* articulé autour des diverses formes d'interaction et de représentation de l'espace transculturel comme espace virtuel qui peut intégrer les continuités et les discontinuités de la communication électronique ?
- Quels sont les bénéfices, les insuffisances et les limites en tant qu'utilisateur des bibliothèques dans le monde de Google en rapport avec notre vocation spirituelle de construire un noyau intérieur flexible qui peut transformer *la communication en communion* entre les individus ?

² Basarab Nicolescu, le fondateur de la transdisciplinarité, utilise le terme de *transhumanisme* pour désigner le dialogue, la tolérance et l'ouverture entre cultures et spiritualités différentes.

³ Basarab Nicolescu a établi trois postulats dans la méthodologie transdisciplinaire : ontologique, logique et de complexité.

⁴ Pompiliu Crăciunescu, *Strategiile fractale*, Iași, Edit. Junimea, 2003.

La contribution majeure de la compréhension et de la méthodologie transdisciplinaire⁵ consiste justement à relever l'incomplétude de la connaissance et à nous rappeler que les informations digitales offertes par les bibliothèques virtuelles sont insuffisantes sans concevoir un nouveau concept et instrument de recherche – *les metadates*, qui permettent *les interactions* diverses entre les documents de l'univers infini d'informations.

Le présent article nous ouvre l'horizon de l'interrogation, le signe du mouvement de l'esprit, le seul qui garde la richesse et la beauté de la nouveauté de chaque découverte de la recherche scientifique. Voilà quelques questions implicites de notre démarche qui ne suivent pas le trajet de la pensée classique qui a comme objet la clarification et l'élimination des contraires, mais l'exploration du domaine de *l'incertitude, de l'incomplétude de la connaissance*, de la tension et de l'étonnement du paradoxe des contraires qui constituent l'enjeu du nouveau paradigme du processus de communication d'aujourd'hui.

D'où vient l'unicité du langage transdisciplinaire ?

D'où vient la nouveauté de la recherche transdisciplinaire ?

D'où viennent la rigueur et la cohérence de l'abordage transdisciplinaire ?

D'où vient la nécessité d'une attitude et d'une vision transdisciplinaire ?

Toutes ces questions subsidiaires au niveau des postulats méthodologiques sont contextualisées dans l'ancrage thématique aux interrogations autour de la problématique centrale liée à ***la communication électronique dans la société de l'information.***

2. LA REFLEXION ET UN NOUVEAU REGARD ATOUR DE LA REVALORISATION DU CONCEPT DE *FRONTIÈRE* DANS L'ESPACE VIRTUEL

Éviter les confusions qui peuvent survenir au niveau de l'interprétation et de la langue, impose la clarification rigoureuse des concepts en résonance avec la pensée transgressive qui est implicite dans une herméneutique transdisciplinaire. Pour pouvoir accéder à la complexité des résonances entre plusieurs niveaux de Sens, il faut définir avant tout quelques notions transdisciplinaires.

Le concept *de frontière* lui-même qui ordonne le contenu épistémologique dans tous les domaines de la connaissance a perdu le sens *de la délimitation* d'un horizon ontologique, métaphysique ou axiologique, dans la signification de la philosophie classique de *séparation* entre des niveaux différents de Réalité. La

⁵ Des clarifications sur la *méthodologie transdisciplinaire* on peut les trouver dans les livres de Basarab Nicolescu : *Transdisciplinaritatea. Manifest*, Iași, Edit. Junimea, 2007 ; *Știința, sensul și evoluția – Eșeu asupra lui Jakob Böhme*, București, Edit. Cartea Românească, 2007 ; *Noi, particula și lumea*, Iași, Edit. Polirom, 2002 ; *Ce este realitatea?*, Iași, Edit. Junimea, 2009.

notion de *frontière* doit intégrer dans sa structure conceptuelle deux évidences qui ont été découvertes dans la physique quantique : *continuité* et *discontinuité*⁶. La question qui s'impose alors est : comment peut on garder la continuité en traversant la zone de discontinuité qui sépare *l'espace public* de *l'espace privé* ? La réponse est peut être dans la valeur ternaire de *l'espace virtuel* qui peut concilier les deux notions contradictoires. Le postulat de la logique du tiers inclus peut nous aider à dépasser les contradictions dans l'émergence d'un nouveau terme qui a d'autres lois et qui configure un autre niveau de Réalité. On peut définir *l'espace virtuel* comme espace public et espace privé, mais dans le même temps ni publique, ni privé, mais comme étant autre chose. L'espace virtuel met aussi en question la notion de *personnel* avec son corolaire ternaire : *personnel* – *impersonnel* – *transpersonnel*. La communication électronique est une expérience transpersonnelle parce qu'elle prend l'individu dans la possession impersonnelle en l'obligeant avec tendresse à se de-déposséder de tout ce qui est personnel. Le concept central de la transdisciplinarité c'est *le niveau de Réalité*. On comprend par la notion de *niveau de Réalité* « un ensemble de systèmes invariants aux actions d'un nombre de lois générales : par exemple les entités quantiques sont distinctes des lois quantiques, qui à leur tour se situent dans l'opposition en rapport avec les lois qui gouvernent le monde macro-physique »⁷. L'herméneutique transdisciplinaire vise la compréhension et l'interprétation du sens qui oriente d'une manière cohérente la circulation de l'information spirituelle par les niveaux de Réalité et de perception. L'information spirituelle circule simultanément dans la zone de non-résistance *entre* les niveaux de Réalité de l'Objet, *entre* les niveaux de Réalité du Sujet et, aussi, *entre* l'Objet et le Sujet.

Après Basarab Nicolescu, « la Réalité est définie comme tout ce qui résiste aux expériences, représentations, descriptions, images ou formalisations mathématiques ». Sa dimension ontologique lui permet de participer à l'Être du monde. On peut dire que deux niveaux de Réalité sont différents si on passe de l'un à l'autre, s'il y a une rupture, une *discontinuité* des lois et des concepts fondamentaux, comme c'est le cas entre la notion de *causalité locale* du monde classique et la notion de *causalité globale* du monde quantique⁸. L'existence de plusieurs niveaux de Réalité différents a été affirmée tout au long de l'histoire par diverses traditions et civilisations dans une dimension symbolique religieuse ou par l'exploration de l'univers intérieur. L'émergence d'au moins trois niveaux de Réalité différents dans l'étude des systèmes naturels – le niveau macro-physique, le niveau microphysique et le cyber-espace-temps (auxquels on peut ajouter le quatrième niveau, pour le moment théoriquement, celui des super-cordes, considéré par les physiciens comme l'ultime texture de l'univers) – est un événement radical

⁶ Voir Basarab Nicolescu, *Noi, particula și lumea*, ed. cit.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

dans l'histoire de la pensée et de grand impact sur tous les autres domaines de la connaissance. La découverte de l'interaction entre différents niveaux de Réalité peut nous aider à orienter d'une manière nouvelle la réflexion de notre vie au plan individuel et social, à une nouvelle lecture de nos connaissances anciennes, à un nouveau type d'exploration de notre connaissance de soi-même, *hic et nunc*. Le postulat de complexité de la Réalité transdisciplinaire rend possible des distinctions de plusieurs niveaux dans le domaine des systèmes sociaux : le niveau individuel, le niveau des communautés géographiques et historiques (la famille, la nation), le niveau planétaire, le niveau des communautés dans le cyber-espace-temps et le niveau cosmique. Dans l'existence des multiples niveaux de Réalité, l'espace entre les disciplines et au-delà des disciplines est plein, comme le vide quantique est plein de toutes les potentialités.

Grâce à la coexistence de la pluralité complexe et de l'unité ouverte, on peut envisager un nouveau principe de la Relativité : aucun niveau de Réalité ne constitue un lieu privilégié, le monde numérique du cyberspace étant l'endroit qui propose par son paradigme une nouvelle perspective de dialogue entre les cultures, les religions, la politique, l'art, l'éducation et la vie sociale. La communication électronique rend possible une vision inédite et en résonance avec le besoin de l'homme d'aujourd'hui de construire, en courant après le temps, des ponts, des liens transculturels et transreligieux. Et comme notre regard envers le monde est en train de changer avec la création de l'espace virtuel, on garde dans notre âme l'espérance que le monde lui-même va se transformer vers l'accomplissement d'un transhumanisme qui a comme tâche transhistorique le renouvellement des valeurs essentielles universelles. La construction d'un nouvel espace transculturel dans l'échange de type facebook, blog, email, ou via tous les sites internet, est une forme complexe de l'application du nouveau principe de la relativité qui nous montre qu'aucune culture, religion, art ou spiritualité ne représente un endroit privilégié pour juger les autres, qui sont différents. L'idéal humaniste de la création des communautés internautiques est d'aspirer vers l'unité dans la diversité; c'est la clef cosmoderne⁹ de la tolérance, de l'ouverture et du respect transnational.

*L'indéterminisme*¹⁰ constitutif, fondamental et irréductible du concept de *l'orientation*, réside dans la compréhension de l'existence non pas comme une trajectoire déterminée, mais comme une évolution continue qui survole la discontinuité entre les événements de notre vie. La rigueur et la certitude de

⁹ La notion de *cosmodernité* a été élaboré par Basarab Nicolescu en indiquant les interactions des plusieurs concepts transdisciplinaires – transculturel, transreligieux, transgressive, transrationnelle, trans-subjective, fondamentales dans la nouvelle naissance de l'homme dans la société d'aujourd'hui, ayant comme idéal de faire l'unité dans la diversité et re-découvrir l'unicité dans l'unité. Dans sa vision, Basarab Nicolescu ne confond pas la notion de *cosmodernité* avec la notion de *transmodernité*.

¹⁰ Voir Basarab Nicolescu, *Noi, particula și lumea*, ed. cit.

l'investigation philosophique doit prendre en considération la complexité de *la structure contradictoire de la valeur*¹¹ qui inclut aussi une dimension de non-résistance qui échappe à toutes les possibilités de la rationaliser par l'acte discursif. Un esprit ne peut établir un tel ordre entre les valeurs car il est orienté à travers la tension entre *la résistance* et *la non-résistance* qui rend incertaine la notion même de valeur. Comment *le principe d'incertitude* peut-il correspondre dans son essence à un certain ordre établi par la réflexion entre les valeurs, puisque la valeur est un caractère de la pensée, et que la hiérarchie que nous apercevons entre les valeurs est *certaine* ? Une valeur exprime une vérité.

Est-ce que *la notion de valeur* est équivalente avec *la notion du bien* ?

Est-ce que *la notion de valeur* est immanente ?

Comment peut-on devenir et expérimenter la valeur qui est l'objet de notre acte de connaissance ?

Un critérium des valeurs est une échelle axiologique structurée par la résistance¹², *la suprême nécessité*, mais dans le même temps, par son contenu de non-résistance¹³, non-rationalisable, c'est aussi ce que nul homme ne peut jamais atteindre. Alors, on découvre que la notion de valeur appartient au monde et est au-delà du monde, elle est immanente et transcendante, intérieure et extérieure. La valeur n'est pas l'objet d'une connaissance humaine hypothétique, car une valeur, c'est quelque chose qu'on admet inconditionnellement. On a besoin d'un système de valeurs pour orienter une vie.

Quel niveau de connaissance correspond aux valeurs ?

On distingue plusieurs niveaux de compréhension concernant le concept de *contradiction*¹⁴, ce qui met en évidence les confusions qui peuvent survenir en la réduisant au niveau linguistique. La valeur est rationnelle, mais non-rationalisable par un discours. La valeur est rationnelle et transrationnelle car elle est une certitude incertaine. La valeur n'est pas une finalité, mais c'est une finalité implicite qui est ignorée, car elle échappe à toute définition, sa finalité étant paradoxalement la contradiction elle-même car il y a contradiction à prendre comme fins de simples moyens. La valeur est une condition inconditionnelle ; elle est une condition pour la gratuité de l'acte artistique, mais elle n'est pas acceptée sous condition, la connaissance étant conditionnelle, les valeurs ne sont pas susceptibles d'être connues. Le miracle du détachement, exigé par l'orientation que la valeur peut créer dans l'être, est justement le fait que la tension générée par ce mouvement unifie la

¹¹ Voir Simone Weil, *Quelques réflexions autour de la notion de valeur*, dans *Oeuvres*, Paris, Quatro Gallimard, 1999.

¹² Voir Basarab Nicolescu, *Noi, particula și lumea*, ed. cit.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Le concept de *contradiction* est fondamentale dans la logique du tiers inclus, Basarab Nicolescu étant inspiré dans son applicabilité transdisciplinaire par Stéphane Lupascu et sa philosophie concernant *les trois matières* – voir Basarab Nicolescu, *Ce este realitatea?*, ed. cit.

connaissance avec la sensibilité et l'action, l'objet de la réflexion philosophique avec la transformation intérieure. La grâce qui exprime ce caractère miraculeux de l'acte de valorisation c'est d'orienter l'âme vers le détachement¹⁵.

3. CYBERESPACE ET L'ESPACE VIRTUEL

Les réflexions autour des applicabilités contemporaines de *l'espace virtuel* vont suivre comme analyse herméneutique transdisciplinaire un trajet pluriternaire de compréhension, en correspondance avec la complexité de deux nouveaux paradigmes transculturels du monde d'aujourd'hui : *la cosmodernité* et *l'information ternaire*. Les interrogations implicites qui s'imposent dans notre démarche sont les suivantes :

- Comment comprenons-nous le *processus de communication* d'aujourd'hui en rapport avec la notion de *l'information* ?
- En quoi consiste le concept de *l'information* et les connexions possibles avec ses contextualisations disciplinaires ?
- Quel est l'enjeu de l'articulation ternaire entre *potentialisation* et *actualisation* dans l'espace virtuel ?

Une première perspective serait de se demander si admettre une telle opposition n'implique pas, en même temps que le dilemme entre *objectivité* et *subjectivité*, un conflit irréductible entre *l'espace réel* et *l'espace virtuel*. La seconde, que cet article voudrait esquisser, consiste à interroger la réduction du concept de *l'information* à son applicabilité électronique, et à interroger la proposition de l'appropriation cosmoderne de la communication électronique, dans la configuration d'une nouvelle notion, *l'information ternaire*. L'espace virtuel est un espace cosmoderne dans la mesure où l'idée de *cosmos* implique un nouvel *ordre*. Étymologiquement, le mot *kosmos* (de l'ancien grec) signifie *l'ordre de l'univers*. La création du cyberspace confère aux gens d'aujourd'hui une puissance démiurgique qui fait penser dans un sens aux mythes cosmogoniques primordiaux, qui traitaient justement de la force métaphysique permettant d'établir des lois pour ordonner le chaos. La logique de la création contemporaine de l'espace/du cosmos de l'information électronique c'est paradoxalement un usage archétypal qui vise à mettre de l'ordre dans le désordre, tout en utilisant les moyens scientifiques et leurs applications, ce qui implique qu'il y avait en premier lieu un chaos dans notre monde qui demandait impérativement l'instauration et la résurrection d'un nouveau monde. On a dépassé le modernisme qui mettait en opposition radicale l'idée de cosmos avec le scientisme. Aujourd'hui, le transhumanisme propose la résurrection de la Subjectivité grâce à une vocation d'essence cosmique *d'autotranscendance*¹⁶. L'espace virtuel est extérieur et intérieur, mais ni extérieur, ni intérieur; c'est le troisième terme qui est autre chose, un lieu sans

¹⁵ Voir Simone Weil, *Quelques réflexions autour de la notion de valeur*, ed. cit.

¹⁶ Voir Basarab Nicolescu, *Teoreme poetice*, Iași, Edit. Junimea, 2007.

lieu configuré par des transfrontières transgressives et fractales. Comme niveau de Réalité autonome, il a ses propres lois : une éthique spécifique, une axiologie et une esthétique particulières. L'espace virtuel c'est le lieu privilégié de l'autotranscendance de l'Être qui est liée au postulat de complexité qui conçoit le monde structuré sur plusieurs niveaux de Réalité. Dans la méthodologie transdisciplinaire il y a une identité constitutive du point de vue ontologique entre le *niveau de Réalité* et le *niveau énergétique*¹⁷, le passage d'un niveau à l'autre étant nécessairement *discontinu*¹⁸, condition de l'évolution de l'homme. Comme signe de la conscience cosmique, la discontinuité a justement comme singularité paradoxale la redécouverte de la continuité et de la cohérence de son passage dans la Réalité transdisciplinaire¹⁹. Au niveau de la conscience de l'Être qui habite l'espace virtuel, on peut comprendre le concept de discontinuité par le syntagme *l'homme troué*²⁰ qui caractérise la cosmodernité, et le processus de communication électronique comme une nouvelle forme *d'énergétisme éthique*. *L'homme troué* c'est l'utilisateur du monde Google. Troué par les interactions infinies des metades, l'internaute n'est pas seulement un utilisateur, mais il est aussi *utilisé* par le propre monde qu'il a créé. Sans en avoir la conscience et sans être suffisamment conscient. Il est donc à la fois à l'intérieur et à l'extérieur de ce cosmos virtuel. Il ordonne dans cette sphère transartificielle, et il est ordonné par les lois d'échange, vulnérable au hasard informationnel. C'est le virus qui *trou*e le cyber-homme. L'espace intime est contaminé par l'espace public. Le sentiment *de la dignité personnelle*, tel qu'il a été fabriqué par les mouvements humanistes dans l'histoire, est *brisé*. Il faut s'en forger un autre. L'expérience de la discontinuité entre les mondes de chaque utilisateur dans le monde Google a le goût de la liberté dans la mesure où l'accès à la subjectivité objective de l'autre est dans le même temps limité et i-limité.

L'étymologie du mot *cyberespace* vient du grecque ancienne, Κυβερνήτης – *kybernētēs*, signifiant *pilot* ou *timon*. Une possible interprétation herméneutique nous révèle sa fonction metaxologique²¹, de créer *un réseau-pilot* ou *un réseau-timon* qui dirige dans une manière invisible et implicite des réseaux d'interactions infinies entre les méta-dates, dans le cadre de la communication électronique, et, en particulier, d'Internet. L'interconnexion mondiale des ordinateurs a des conséquences majeures et radicales dans *l'éthique de communication* et le contenu valorique de l'intégralité et de la totalité humaine, en prenant comme exemple la

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Voir Basarab Nicolescu, *Noi, particula și lumea*, ed. cit.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Voir Simone Weil, *Oeuvres*, ed. cit. Elle utilise le syntagme *l'homme troué* liée à l'expérience chrétienne de la *kenose*.

²¹ La *metaxologie* c'est un concept élaboré par Emmanuel Gabellieri, philosophe contemporain français, dans ses réflexions sur *la transcendance et médiation comme double vérité du platonisme* chez Simone Weil: « Les trois médiations, de la souffrance, de la beauté et de l'ordre du monde, étant lues comme les dimensions majeures d'une métaphysique du Verbe, donc d'une christologie platonicienne implicite. »

mise en question de la notion *d'individualité*. La possibilité *de partage*, de partager *le personnel*, même en défaveur de sa valeur transcendante et immanente – tout étant accessible de partout –, de déposséder l'autre de sa propre personne par la substitution d'un *clone* ou *avatar*, réduit l'individu à un pauvre et superficiel *profil*, esquisse caricaturale de la notion véritable et authentique de personne qui représente une *personnalité*, d'un individu qui exprime une *individualité*, d'un humain qui découvre tout au long de son existence sa vocation de *singularité* et *d'unicité*. Les métamorphoses du portrait de l'homme à la recherche de son visage perdu et la reconstruction des vérités que proclame sa consistance ontologique, passent inévitablement par la problématique spatio-temporelle, qui propose comme nouvel horizon de cyber-existence le dépassement de l'irréversibilité temporelle dans une réversibilité spontanée. Le paradoxe de cette articulation trans-subjective de *l'instantanéité* avec les acquisitions *de la mémoire*, réside dans le creusement du temps intérieur par des métadates matériellement stockées quelque part dans le réseau. On découvre une nouvelle fois dans nos réflexions le visage dramatique de *l'homme troué* par l'invasion informationnelle.

Le monde de l'information lié aux technologies des télécommunications permet la reconsidération de *la notion de distance* entre les gens: deux personnes peuvent communiquer quelle que soit la distance qui les sépare. *L'ubiquité* qui était depuis toujours un attribut de la divinité est devenu un impératif relatif et absolu, constitutif des relations générées par les *internet-subjectivités*, la communication pouvant être établie-vers ou reçue de n'importe où et à tout moment. L'impression *de présence absente* est liée à l'authenticité du contenu du niveau affectif de l'Être, qui résulte de l'usage du cyberspace; c'est *un miracle* humain qui enrichit le miracle sacré de *primus ordinis*, le principe cosmogonique de la genèse de l'espace originaire.

Yahoo !

Il existe un nouveau maître du monde numérique : VOUS !

Bienvenue sur le nouveau Yahoo !, plus personnel que jamais !

Ajouter les sites de votre choix sur la nouvelle page d'accueil Yahoo !

Gérer vos mails plus intelligemment avec Yahoo ! Mail.

Bénéficier de résultats plus riches sur le moteur de recherche Yahoo !

Accéder à votre Yahoo ! depuis votre mobile.

Il faut dire que la puissance des mots dans le monde numérique ressemble à l'illusion d'être *le maître* de cette force qui utilise toutes les applications électroniques pour devenir *plus personnelle que jamais*. Comment peut-on devenir plus personnel dans un espace où la notion de personne est substituée avec un mot ou un numéro ? Est-ce que les mots peuvent remplacer les vies, les émotions, les expériences uniques, les larmes, les communions entre les cœurs ? Est-ce que les numéros peuvent remplacer les amours, les souffrances, les joies, les sourires ?

Quand on ouvre une session Yahoo, il faut *être protégé* contre le vol du mot de passe à l'aide d'un sceau de connexion construit grâce à un message secret ou une photo confidentielle. Étonnant ! Aujourd'hui le paradoxe virtuel, et qui n'est pas surréaliste, c'est de se faire voler les mots qui sont devenu notre carte d'identité et notre trésor invisible. C'est incompatible avec une interaction directe, réelle, irépétable.

Même les dénominations virtuelles qui font référence à des structures de langage qui sont des produits de l'ère de l'information ont une logique particulière d'infra-cohérence entre le signifiant et le signifié. Il y a des noms de réseaux internet – comme par exemple « *Meebo* », qui ont été choisis justement parce qu'ils ne signifient *rien*, ou à cause de la facilité d'écriture du nom, ou de la résonance harmonique ou disharmonique de la prononciation des lettres. Mais il y a des noms de certains moteurs de recherche qui ont dans leur contenu sémantique des messages bien choisis pour leur impact psychologique sur la consommation des utilisateurs. *Twitter* est sorti du dictionnaire, en signifiant *explosion inconséquente de l'information* ou *gazouillement des oiseaux*. Y aurait-il encore de la place pour *la métaphore* dans l'ère de la transmutation informationnelle ? La poésie est éternelle malgré les changements de l'Histoire. Caché ou visible, le poème nourrit notre subsistance dans l'oppression du numérique froid et impersonnel. *Google* vient de la notion *googol* en mathématique, qui est un numéro formé du chiffre 1 suivi par cent 0. Le nom suggère la performance énorme de ce moteur de l'internet qui offre accès aux quantités inépuisables d'informations. *Yahoo – Yet Another Hierarchical Official Oracle* était inspiré du livre *Les voyages de Gulliver* écrit par Jonathan Swift en 1721, signifiant *des créatures sauvages* ou une personne sans valeurs morales.

4. CONCLUSIONS

Gustave Thibon nous confie la richesse de ces réflexions autour de notre vocation de devenir *homo sui transcendentalis* :

« L'homme, monstrueusement isolé dans la nature par l'irruption de la conscience, s'est construit d'abord dans l'imaginaire des refuges contre le réel (invention des dieux) ; après quoi, déçu par la surdité et l'impuissance des dieux, il s'est mis à construire dans le réel : d'où l'essor des sciences et des techniques qui transforment les forces de la nature, inutilement suppliées, en esclaves obéissant à son intelligence et à sa volonté, moins ils parlent à son âme. D'où le ressac actuel vers le mysticisme. »²²

La responsabilité qui nous revient dans le monde contemporain c'est l'autotranscendance, le tiers inclus qui unifie la science avec la conscience. *Homo*

²² Gustave Thibon, *L'illusion féconde*, Fayard, 1995. p. 87.

sui transcendentalis est en train de se naître. Il est un homme nouveau né de lui-même par lui-même. Dans sa potentialité cosmique il est inscrit depuis toujours qu'il est préférable de choisir l'évolution que d'opter pour la disparition. Il faut articuler l'éveil de la conscience individuelle avec l'éveil du monde.

Les lignes de force qui dirigent les énergies créatrices de l'Être dans la construction des valeurs durables sont un écho à travers l'espace-temps de la Carte de la transdisciplinarité fondée autour d'une clé de voûte – la postulation d'une rationalité ouverte du monde.

L'INCOMPRÉHENSIBILITÉ DE L'INFINI ET LA CONSTITUTION DE LA *SCIENTIA* CHEZ DESCARTES

Călin Cristian Pop¹

New Europe College, Bucharest

Abstract. We intended here to study the correlation between scientia, known as the possibility of any science, and the concept of infinity. This link is being mediated by the metaphysical foundation of scientia, which can be done only by acknowledging the existence of God. From this perspective, the discourse regarding the infinity becomes necessary. However, explaining the infinity implies to question its incomprehensibility. Analyzing the incomprehensibility of the infinity thus opens the possibility of understanding a profound connection between metaphysics as a possibility of scientia and the incomprehensibility. Our conclusion reveals that the metaphysics could only be built on a preliminary acknowledgement of the infinity's incomprehensibility. Moreover, this acknowledgement has the nature of a process, and is necessary for elaborating the metaphysics itself. The incomprehensibility of the infinity must be understood as a constitutive element of the metaphysics, and implicitly of the scientia.

Keywords: Descartes, Infinity, incomprehensibility, *scientia*.

1. LA *SCIENTIA*, DIEU, L'INFINI

Notre recherche vise à établir une corrélation entre la *scientia*, comme possibilité de toute science, et l'incompréhensibilité de l'infini dans l'articulation de cette possibilité même, étant donné que l'infini² ouvre le champ d'élaboration des arguments pour l'existence de Dieu³. Dans la mesure où la possibilité de toute

¹ Researcher in the project MODELS OF PRODUCING AND DISSEMINATING KNOWLEDGE IN EARLY MODERN EUROPE: THE CARTESIAN FRAMEWORK (code PN-II-ID-PCE-2011-3-0998), supported by the Romanian National Research Council (CNCS), implemented at the New Europe College, under the supervision of Prof. Vlad Alexandrescu.

² Alexandre Koyré proclame fortement la signification majeure de l'infini : « L'idée de l'infini joue dans la philosophie de Descartes un rôle important, si important que le cartésianisme peut être considéré comme ayant cette idée pour base seule et unique » (*Du monde clos à l'univers infini* [1957], traduit de l'anglais par Raissa Tarr, Paris, Gallimard, 1973, p. 134).

³ Plus précisément, les arguments par les effets dans la troisième *Méditation*.

science y est s'engagée, il est clair qu'elle doit atteindre l'horizon de la métaphysique⁴ que Descartes développe. En ce sens, notre hypothèse regarde le rapport essentiel qui doit être pensé entre l'incompréhensibilité de l'infini et la métaphysique comme possibilité de la *scientia* : la métaphysique est un processus qui se déploie seulement par l'acceptation préalable et difficile de l'incompréhensibilité de l'infini.

Il faut que nous acceptions dès le début la connexion très forte qui existe entre la possibilité de la *scientia* et la connaissance de l'existence de Dieu⁵, que Descartes assume explicitement plusieurs fois dans les *Meditationes* :

*[...] si Deum ignorarem, facile ab opinione dejicerent, atque ita de nulla unquam re veram et certam scientiam, sed vagas tantum et mutabiles opiniones, haberem*⁶.

*Postquam vero percepi Deum esse, quia simul etiam intellexi caetera omnia ab eo pendere, illumque non esse fallacem; atque inde collegi illa omnia, quae clare et distincte percipio, necessario esse vera; etiamsi non attendam amplius ad rationes propter quas istud verum esse judicavi, modo tantum recorder me clare et distincte perspexisse, nulla ratio contraria affferri potest, quae me ad dubitandum impellat, sed veram et certam de hoc habeo scientiam*⁷.

*Atque ita plane video omnis scientiae certitudinem et veritatem ab una veri Dei cognitione pendere, adeo ut, priusquam illum nossem, nihil de ulla alia re perfecte scire potuerim*⁸.

⁴ Jean-Luc Marion affirme ce statut : « La métaphysique se définit et se constitue par l'acte même de transgresser toute autre science » (*Sur le prisme métaphysique de Descartes. Constitution et limites de l'onto-théologie dans la pensée cartésienne*, Paris, Presses Universitaires de France, coll. « Épiméthée. Essais philosophiques », coll. fondée par Jean Hyppolite et dirigée par Jean-Luc Marion, 1986, p. 25).

⁵ Roger Texier énonce explicitement cette corrélation : « Au principe de la science, il y a Dieu » (*Descartes, la nature et l'infini*, Paris, L'Harmattan, coll. « Ouverture philosophique », 2012, p. 135).

⁶ *Meditatio V*, AT VII 69 (« [...] si j'ignorais qu'il y eût un Dieu. Et ainsi je n'aurais jamais une vraie et certaine science d'aucune chose que ce soit, mais seulement de vagues et inconstantes opinions », AT IX-1 55). Les textes de Descartes sont cités d'après l'édition *Œuvres de Descartes*, publiées par Charles Adam et Paul Tannery, Paris, Vrin, 1996, en indiquant, chaque fois, après l'abréviation AT, le numéro du volume et les pages.

⁷ *Meditatio V*, AT VII 70 (« Mais après que j'ai reconnu qu'il y a un Dieu, parce qu'en même temps j'ai reconnu aussi que toutes choses dépendent de lui, et qu'il n'est point trompeur, et qu'en suite de cela j'ai jugé que tout ce que je conçois clairement et distinctement ne peut manquer d'être vrai : encore que je ne pense plus aux raisons pour lesquelles j'ai jugé cela être véritable, pourvu que je me ressouvienne de l'avoir clairement et distinctement compris, on ne me peut apporter aucune raison contraire, qui me le fasse jamais révoquer en doute ; et ainsi j'en ai une vraie et certaine science », AT IX-1 55–56).

⁸ *Meditatio V*, AT VII 71 (« Et ainsi je reconnais très clairement que la certitude et la vérité de toute science dépend de la seule connaissance du vrai Dieu : en sorte qu'avant que je le connusse, je ne pouvais savoir parfaitement aucune autre chose », AT IX-1 56).

La *scientia* peut se développer seulement dans la mesure où la connaissance de Dieu est devenue la vérité qui lui donne raison, donc qui la fonde. L'existence de Dieu est la garantie de la « veram et certam scientiam » et de la « omnis scientiae ». La démarche cartésienne vise la fondation de toute science, donc de la science en général entendue comme *scientia*. En ce sens, la connaissance de Dieu ne joue pas un rôle exclusivement propédeutique, mais elle doit être comprise comme ayant le statut d'un vrai et unique fondement : « omnis scientiae certitudinem et veritatem ab una veri Dei cognitione pendere ». Seule la connaissance du « vrai Dieu » peut assurer des autres connaissances, dans la mesure où cette connaissance (*cognitione*) donne la certitude et la vérité, qui sont les déterminations essentielles pour la constitution de la *scientia*. Donc la seule possibilité de dépasser les opinions (« vagas tantum et mutabiles ») vers quelque chose de stable et de certain réside dans la connaissance de Dieu (« vero percepti Deum esse », « veri Dei cognitione »⁹).

Etant donné que la connaissance de Dieu est le principe de toute connaissance possible il faut accepter le statut transcendantal¹⁰ de l'idée innée de Dieu : c'est ce qui rend possible les autres connaissances. Mais en plus, on doit penser le caractère fondamental de ce principe sur lequel s'appuie la possibilité véritable de connaître : « [...] chercher un *Être*, l'existence duquel nous soit plus connue que celle d'aucun autre, en sorte qu'elle nous puisse servir de *principe* pour les connaître. »¹¹ Le rapport théorique avec ce principe devient problématique dans la mesure où on n'entend pas une différence subtile, mais radicale, entre les diverses modalités de connaissance qui sont mises en jeu, principalement en ce qui concerne l'infinité divine : comprendre (*comprehendere, capere*) d'un côté, concevoir et entendre (*concipere, intelligere, percipere*) de l'autre côté. La *scientia* s'actualise seulement à l'intérieur d'un horizon ouvert et rendu possible par un principe qui le dépasse par l'acte même de l'ouverture. Le principe est fondement et limite pour la *scientia*, de sorte qu'à partir de la *scientia* il n'est pas possible de transgresser la limite que ce fondement lui impose. Les outils gnoséologiques propres à la *scientia* deviennent inutiles par rapport au fondement de la *scientia*. En fait, il faut accepter que la limite de la connaissance ne peut être atteinte par la connaissance elle-même. En ce sens seul, on pourrait déchiffrer l'importance de la distinction des modalités de connaître que Descartes assume.

Dans une lettre à Regius, Descartes affirme la relation essentielle entre la *scientia* et l'existence de Dieu : « [...] *scientia* vero sit persuasio a ratione tam forti,

⁹ Il y a une différence entre les deux situations épistémologiques : dans la première, il s'agit de la connaissance de l'existence de Dieu, pendant que dans la seconde il s'agit de la connaissance du véritable Dieu. Mais il faut que nous saisissons leur identité conceptuelle, étant donné que pour Descartes le vrai Dieu existe.

¹⁰ Descartes lui-même utilise ce terme dans une lettre. Mais nous l'utilisons dans un sens plus proche de celui de Kant. En outre, l'innéisme cartésien ne s'identifie pas avec l'innéisme psychologique, mais avec celui transcendantal.

¹¹ Lettre de Descartes à Clerselier, [Egmond, juin ou juillet 1646], AT IV 444.

ut nulla unquam fortiore concuti possit; qualem nullam habent qui Deum ignorant»¹². En outre, dans la même lettre, Descartes rejette la possibilité de former l'idée de Dieu par le truchement de l'augmentation « à l'infini » des perfections du fini : « [...] quod contendam me non posse esse talis naturæ ut illas perfectiones, quæ minutæ in me sunt, possim cogitando in infinitum extendere, nisi originem nostram haberemus ab Ente, in quo actu reperiantur infinitæ [...] »¹³. Descartes reprendra cet argument dans la *Troisième Méditation* :

*Nam primo, ut verum sit cognitionem meam gradatim augeri, et multa in me esse potentia quæ actu nondum sunt, nihil tamen horum ad ideam Dei pertinet, in qua nempe nihil omnino est potentiale; namque hoc ipsum, gradatim augeri, certissimum est imperfectionis argumentum. Praeterea, etiamsi cognitio mea semper magis et magis augeatur, nihilominus intelligo nunquam illam idcirco fore actu infinitam, quia nunquam eo devenietur, ut majoris adhuc incrementi non sit capax; Deum autem ita judico esse actu infinitum, ut nihil ejus perfectioni addi possit. Ac denique percipio esse objectivum ideæ non a solo esse potenciali, quod proprie loquendo nihil est, sed tantummodo ab actuali sive formali posse produci*¹⁴.

La connaissance de Dieu s'appuie sur une idée de Dieu, mais elle ne peut pas se configurer par l'élaboration d'une idée adéquate de Dieu à partir des déterminations du fini. Descartes insiste fortement sur le caractère reçu (inné) de l'idée de Dieu, et implicitement de l'infini actuel, étant donné que « l'existence de Dieu est la première et la plus éternelle de toutes les vérités qui peuvent être, et la

¹² Descartes à Regius, [Leyde, 24 mai 1640], AT III 65 (« [...] la seconde [*scientia*], lorsque la raison de croire est si forte qu'il ne se présente jamais de plus puissante, et qui est telle enfin, que ceux qui ignorent qu'il y a un Dieu ne sauraient en avoir de pareille [...] », Descartes, *Œuvres philosophiques*, tome II, (1638–1642), textes établis, présentes et annotés par Ferdinand Alquié, Paris, Classiques Garnier, 1992, p. 245).

¹³ AT III 64 (« [...] j'affirme que ma nature ne pourrait être telle que je pusse augmenter à l'infini par un effort de ma pensée ces perfections qui sont très petites en moi, si nous ne tirions origine de cet être en qui ces perfections se trouvent actuellement infinies », Descartes, *Œuvres philosophiques*, tome II, éd. cit., p. 244).

¹⁴ AT VII 47 (« [...] car, premièrement, encore qu'il fût vrai que ma connaissance acquit tous les jours de nouveaux degrés de perfection, et qu'il y eût en ma nature beaucoup de choses en puissance, qui n'y sont pas encore actuellement, toutefois tous ces avantages n'appartiennent et n'approchent en aucune sorte de l'idée que j'ai de la Divinité, dans laquelle rien ne se rencontre seulement en puissance, mais tout y est actuellement et en effet. Et même n'est-ce pas un argument infaillible et très certain d'imperfection en ma connaissance, de ce qu'elle s'accroît peu à peu, et qu'elle s'augmente par degrés ? Davantage, encore que ma connaissance s'augmentât de plus en plus, néanmoins je ne laisse pas de concevoir qu'elle ne saurait être actuellement infinie, puisqu'elle n'arrivera jamais à un si haut point de perfection, qu'elle ne soit encore capable d'acquérir quelque plus grand accroissement. Mais je conçois Dieu actuellement infini en un si haut degré, qu'il ne se peut rien ajouter à la souveraine perfection qu'il possède. Et enfin je comprends fort bien que l'être objectif d'une idée ne peut être produit par un être qui existe seulement en puissance, lequel à proprement parler n'est rien, mais seulement par un être formel ou actuel », AT IX-1 37–38).

seule d'où procèdent toutes les autres »¹⁵. La primauté de l'idée de Dieu est un principe qui génère les autres vérités, en les assurant même par cette « production » qui fonde. En outre, pour Descartes il n'est pas possible de construire l'idée de l'Être le plus parfait parce que cette perfection n'est pas un résultat de l'intellection, ou une projection à l'infini de certaines qualités de l'être fini. Le concept qui révèle l'impossibilité d'atteindre la perfection absolue par amplification des perfections relatives est celui de l'infini actuel. Descartes met implicitement en jeu la distinction aristotélicienne entre l'infini potentiel et l'infini actuel¹⁶. En plus, Descartes affirme que l'infini actuel ne s'obtient point à partir de l'infini potentiel, à cause de l'impossibilité du *cogito* d'acquiescer¹⁷ l'infini actuel, accompli et absolument parfait, par augmentation ou par addition. L'infini actuel dénote ce qui est achevé par lui-même à partir de lui-même, donc qui n'a pas besoin d'altérité parce qu'il ne manque de rien. La potentialité fonctionne seulement à l'intérieur du champ du *cogito*, champ ouvert par les deux idées innées (l'idée de Dieu et celle du *cogito*).

L'identité entre Dieu et infini est explicitement affirmée dans une lettre : « [...] ut enim variis in locis inculcavi, de iis quæ ad Deum vel infinitum spectant, non quid comprehendere possimus, cum sciamus illa non debere a nobis posse comprehendere, sed tantum quid certa aliqua ratione attingamus, est considerandum. »¹⁸ L'infini exprime l'essence même de la Divinité, par l'affirmation d'une identité significative. Dans ce contexte, la liaison entre l'infini et incompréhensibilité s'exprime par une certitude qui appartient à « sciamus » et par une interdiction directe qui vise l'acceptation de cette limite de l'intellection, constitutive du *cogito*. La compréhension est interdite au *cogito*, mais paradoxalement celui-ci doit assumer cette impossibilité d'une manière positive. Ce manque n'est pas un défaut de la raison, mais au contraire, il appartient à la structure originaire de l'esprit fini : le fini ne peut comprendre l'infini par sa

¹⁵ Lettre de Descartes à Mersenne, Amsterdam, [Amsterdam, 6 mai 1630], AT I 150.

¹⁶ Mais, contrairement à Aristote, il ne rejette pas l'infini actuel.

¹⁷ Nous rejetons la thèse de Françoise Monnoyeur qui affirme : « La notion d'infini existe de façon très particulière chez Descartes dans la mesure où elle est formée à partir du *cogito* [...] » (*L'infini et l'indéfini dans la théorie cartésienne de la connaissance*, dans *Infini des mathématiciens, infini des philosophes*, ouvrage collectif sous la direction de Françoise Monnoyeur, préface de Jean Dieudonné, postface de Hourya Sinaceur, Paris, Belin, coll. « Regards sur la science », 1992, p. 86). Tout au contraire, nous avons explicité le caractère « reçu » de l'idée de l'infini. Même s'il s'agit d'une « idée » du *cogito*, il faut saisir le statut spécial de celle-ci. L'incompréhensibilité est la marque du fait que le *cogito* joue un rôle passif, étant donné qu'il ne « produit » pas l'idée de l'infini, mais seulement « constate » sa présence, qui s'impose à lui.

¹⁸ Lettre de Descartes à X*** (Hyperaspistes), [Endegeest, août 1641], AT III 430 (« [...] car, comme je dis souvent, quand il est question des choses qui regardent Dieu, ou l'infini, il ne faut pas considérer ce que nous en pouvons comprendre (puisque nous savons qu'elles ne doivent pas être comprises par nous), mais seulement ce que nous en pouvons concevoir, ou atteindre par quelque raison certaine », Claude Clerselier (éd.), *Lettres de Monsieur Descartes*, tome II, Paris, traduction par Charles Angot, 1659, p. 134).

« dé-finition ». Le seul chemin à suivre reste celui du *considerandum* qui s'identifie avec « certa aliqua ratione attingamus ». Donc l'infini impose au *cogito* d'assumer ses limites, dans la mesure où l'intelligibilité ultime de l'infini s'appuie¹⁹ sur son incompréhensibilité par rapport au fini. L'infini ne peut être compris, mais seulement atteint d'une manière certaine par la raison. La raison reste capable d'identifier ou d'indiquer l'infini, même si elle ne peut « comprendre » ou l'englober complètement. L'infini ne peut pas être un objet²⁰ du *cogito* ou un *cogitatum*. Il y a un reste de connaissance qui s'appuie sur le mode où l'infini se présente et s'impose au *cogito*, et non sur une « faiblesse » de la *cogitatio* comme telle. Descartes assume explicitement un « defectum intellectus nostri »²¹, mais ce *defectum* caractérise la structure originaire du *cogito*, qui est ainsi objective et non pas subjective.

En plus, il faut saisir le caractère thématique de l'infini actuel dans la mesure où la dimension positive (donc actuelle) de l'infini montre le fait que l'infini s'impose au sujet connaissant, en le forçant de l'accepter comme tel. Dans les *Réponses aux Seconde Objections*, Descartes assume clairement cette dimension thématique de l'infini : « [...] istam vim concipiendi majorem numerum esse cogitabilem quam a me unquam possit cogitari, non a meipso, sed ab aliquo alio ente me perfectiore accepisse. »²² Mais la dimension thématique de l'infini actuel est explicitement plus évidente dans la troisième *Méditation*, où Descartes affirme le caractère reçu de l'idée de l'infini, au moment où il développe la preuve par les effets de l'existence de Dieu. Ici la présence de l'infini change complètement le statut catégorial de la « substance » : « Nam quamvis substantiae quidem idea in me sit ex hoc ipso quod sim substantia, non tamen idcirco esset idea substantiae infinitae, cum sim finitus, nisi ab aliqua substantia, quae revera esset infinita, procederet »²³ ; « Et sane non mirum est Deum, me creando, ideam illam mihi

¹⁹ Pour Jean-Luc Marion aussi, l'incompréhensibilité de l'infini n'annule pas la puissance de la raison : « Il ne s'agit pas, avec l'incompréhensibilité divine, de renoncer à connaître rationnellement Dieu, donc de connaître, au-delà de l'objectivité qu'elle maîtrise méthodiquement, l'infini comme tel, comme incompréhensible au fini. L'incompréhensibilité deviendra même l'indice le plus sûr que c'est effectivement Dieu que connaît la *cogitatio*, selon la règle que rien de divin ne se peut penser, sinon comme incompréhensible, et que rien de véritablement incompréhensible ne peut s'offrir à la *cogitatio*, qui ne concerne à la fin Dieu » (*Sur le prisme métaphysique de Descartes. Constitution et limites de l'onto-théologie dans la pensée cartésienne*, éd. cit., p. 244).

²⁰ En ce sens Jean-Luc Marion affirme que « l'infini se connaît sans pourtant se comprendre, c'est-à-dire se laisser construire selon les règles et les paramètres de la méthode comme un objet mesurable et ordonné, mis en évidence et disponible pour l'esprit » (*ibidem*, p. 263).

²¹ *Réponses II*, AT VII 137 (« la faiblesse de notre entendement », AT IX-1 108).

²² AT VII 139 (« [...] cette puissance que j'ai de comprendre qu'il y a toujours quelque chose de plus à concevoir, dans le plus grand des nombres, que je ne puis jamais concevoir, ne me vient pas de moi-même, et que je l'ai reçue de quelque autre être qui est plus parfait que je ne suis », AT IX-1 110).

²³ AT VII 45 (« [...] car, encore que l'idée de la substance soit en moi, de cela même que je suis une substance, je n'aurais pas néanmoins l'idée d'une substance infinie, moi qui suis un être fini, si elle n'avait été mis en moi par quelque substance qui fût véritablement infinie », AT IX-1 36).

indidisse, ut esset tanquam nota artificis operi suo impressa [...] »²⁴. Même si le *cogito* possède la catégorie de substance, il ne possède pas celle de la substance infinie, qui doit nécessairement être reçue d'une substance (ou un être) actuellement infinie : « [...] Deum autem ita judico esse actu infinitum, ut nihil ejus perfectioni addi possit. »²⁵ L'infini marque l'impossibilité pour l'intellect de transgresser une limite prescrite à lui par sa propre constitution, mais qui devient explicite par cette présentation de l'infini. Donc l'infini s'impose au *cogito*, en le forçant de l'accepter comme principe de la connaissance, mais en lui interdisant de le penser autrement que par l'acceptation de son incompréhensibilité constitutive. Il faut cependant donner une explication : l'infini (et Dieu aussi) n'est pas incompréhensible par rapport à lui-même, mais exclusivement par rapport au pouvoir de compréhension du *cogito*. En outre, l'incompréhensibilité ne s'appuie pas sur un défaut accidentel du *cogito*, mais sur sa constitution originaire : « [...] intellectum meum, qui est finitus, non capere infinitum. »²⁶

Pour le moment, il faut que nous acceptions que la possibilité d'élaborer une *scientia* suppose l'acceptation de l'existence de Dieu, et implicitement l'acceptation des arguments métaphysiques de l'existence d'un Être infini. En fait, les démonstrations de l'existence de Dieu supposent l'implication explicite de l'infini, de sorte que la construction de l'argument suppose l'idée de l'infini. Jusqu'ici nous avons signalé la liaison entre la *scientia*, l'infini et l'incompréhensibilité. Dans ce qui suit nous éclaircissons quelques aspects de l'incompréhensibilité de l'infini à partir de quelques textes cartésiens.

2. L'INCOMPREHENSIBILITE DE L'INFINI

La dimension « reçue » (implicitement donnée), et non acquise, de l'infini devient très évidente par l'incompréhensibilité de l'infini. En ce moment, il est nécessaire d'identifier un parcours un peu surprenant, mais tout à fait intelligible, que Descartes lui-même engage à travers quelques lettres de 1630 à Mersenne, et en passant par le *Discours*, jusqu'aux *Méditations* et aux *Principes*.

Dans le *Discours*, Descartes utilise l'infini seulement et exclusivement en corrélation avec la perfection²⁷. Il y a seulement trois endroits où Descartes montre

²⁴ AT VII 51 (« Et certes on ne doit pas trouver étrange que Dieu, en me créant, ait mis en moi cette idée pour être comme la marque de l'ouvrier empreinte sur son ouvrage [...] », AT IX-1 41).

²⁵ AT VII 47 (« Mais je conçois Dieu actuellement infini en un si haut degré, qu'il ne se peut rien ajouter à la souveraine perfection qu'il possède », AT IX-1 37).

²⁶ *Réponses* I, AT VII 107 (« [...] mon entendement, qui est fini, ne peut comprendre l'infini ». (AT IX-1 85).

²⁷ Selon Jean-Luc Marion, « jamais l'infini ne caractérise-t-il lui seul Dieu, comme sa détermination essentielle ; c'est d'ailleurs pourquoi l'incompréhensibilité qui souligne souvent l'infini dans les *Méditations* [...] n'apparaît jamais dans le *Discours* » (*Questions cartésiennes. Méthode et métaphysique*, Paris, Presses Universitaires de France, coll. « Philosophie d'aujourd'hui », dirigée par Paul-Laurent Assoun, 1991, p. 51).

cette corrélation : « [...] et ainsi être moi-même infini, éternel, immuable, tout connaissant, tout puissant, et enfin avoir toutes les perfections que je pouvais remarquer être en Dieu »²⁸; « [...] d'un être parfait et infini »²⁹; « De plus, je fis voir quelles étaient les Lois de la Nature; et sans appuyer mes raisons sur aucun autre principe, que sur les perfections infinies de Dieu [...]. »³⁰ Etant donné le statut spécial du *Discours*, entendu comme le chemin privilégié d'accéder à la vérité, Descartes était conscient qu'il ne pouvait utiliser la notion d'incompréhensibilité. Il ne faut pas oublier le titre entier de l'opuscule de 1637, qui peut nous éclaircir : *Discours de la méthode pour bien conduire sa raison, et chercher la vérité dans les sciences*. La troisième occurrence indique la possibilité de déduire « les lois de la nature » à partir exclusivement des « perfections infinies de Dieu », qui doivent être entendues comme l'unique principe explicatif. On peut identifier une prudence méthodologique qui concerne la possibilité d'obtenir une voie directe vers la *scientia*. Il est vrai que Descartes assume une certaine limite de la connaissance quand il s'agit de Dieu : « Car, suivant les raisonnements que je viens de faire, pour connaître la nature de Dieu, autant que la mienne en était capable [...]. »³¹ Mais cette limite n'est pas identique à l'incompréhensibilité de Dieu ou de l'infini. Le *Discours* garde un optimisme fort dans les possibilités de la *scientia* : « [...] des progrès que j'ai espérance de faire à l'avenir dans les sciences [...]. »³² L'infini est entendu seulement comme un attribut, parmi les autres, qui indique la perfection divine. Dans un sens, on peut dire que la perfection est un signe de l'accomplissement, par lequel on peut caractériser le système métaphysique clos du *Discours*, système qui concerne même la possibilité de la *scientia* : « Et me résolvant de ne chercher plus d'autre science, que celle qui se pourrait trouver en moi même, ou bien dans le grand livre du monde [...]. »³³

En outre, Descartes a fait dans la *Praefatio ad lectorem* aux *Meditationes* quelques remarques très significatives concernant la métaphysique du *Discours* :

*Tanti enim momenti mihi visae sunt, ut plus una vice de ipsis agendum esse judicarem; viamque sequor ad eas explicandas tam parum tritam, atque ab usu communi tam remotam, ut non utile putarim ipsam in gallico et passim ab omnibus legendo scripto fusius docere, ne debiliora etiam ingenia credere possent eam sibi esse ingrediendam*³⁴.

²⁸ AT VI 35.

²⁹ AT VI 39.

³⁰ AT VI 43.

³¹ AT VI 35.

³² AT VI 78.

³³ AT VI 9.

³⁴ AT VII 7 (« [...] car elles [ces deux questions de Dieu et de l'âme humaine] m'ont toujours semblé être d'une telle importance, que je jugeais qu'il était à propos d'en parler plus d'une fois ; et le chemin que je tiens pour les expliquer est si peu battu, et si éloigné de la route ordinaire, que je n'ai pas cru qu'il fût utile de la montrer en français, et dans un discours qui pût être lu de tout le monde, de peur que les faibles esprits ne crussent qu'il leur fût permis de tenter cette voie », Descartes, *Œuvres philosophique*, tome II, éd. cit., [traduction de Clerselier, édition de 1661], p. 390).

Descartes avoue la difficulté réelle engagée par la métaphysique de Dieu et du *cogito*, et justifie l'importance de rediscuter cette problématique. Il faut procéder à une reprise qui puisse éclaircir les difficultés et les obscurités du noyau de la métaphysique. Ici, on trouve une réponse implicite à la question du refus de l'incompréhensibilité de l'infini. Le chemin qu'ouvre le *Discours* s'appuie sur un chemin préalable qui est un peu étrange est difficile à parcourir pour les hommes qui ne sont pas assez habitués à la métaphysique : « Depuis ce temps-là, prévoyant la difficulté que plusieurs auraient à concevoir les fondements de la Métaphysique, j'ai tâché d'en expliquer les principaux points dans un livre de *Méditations* [...]. »³⁵ En effet, Descartes indique clairement une distinction fondamentale entre le « chemin si peu battu » et « la route ordinaire ». Le premier est inaccessible à plusieurs, étant donné qu'il est nécessaire d'assumer l'incompréhension de l'infini et de Dieu, donc des fondements qui ne sont pas « produits » par le *cogito*. Descartes confesse qu'il s'agit d'une sorte de « peur » vis-à-vis d'une précipitation possible qui serait une grave erreur, parce qu'elle induirait une fausse compréhension de l'infini.

En ce sens, nous pouvons comprendre les raisons pour lesquelles Descartes « refuse » de corréler dans le *Discours* l'infini avec l'incompréhensibilité, même s'il l'a fait auparavant, dans les lettres de 1630 à Mersenne. Plus précisément, il s'agit de trois lettres : « Et de plus, quelle raison avons-nous de juger si un infini peut être plus grand que l'autre, ou non ? vu qu'il cesserait d'être infini, si nous le pouvions comprendre »³⁶ ; « [...] c'est que la plupart des hommes ne considèrent pas Dieu comme un être infini et incompréhensible »³⁷ ; « Je dis que je le sais, et non pas que je le conçois ni que je le comprends ; car on peut savoir que Dieu est infini et tout-puissant, encore que notre âme étant finie ne le puisse comprendre ni concevoir ; de même que nous pouvons bien toucher avec les mains une montagne, mais non pas l'embrasser comme nous ferions un arbre, ou quelque autre chose que ce soit, qui n'excédât point la grandeur de nos bras : car comprendre, c'est embrasser de la pensée ; mais pour savoir une chose, il suffit de la toucher de la pensée. »³⁸ Dans le dernier endroit, Descartes surprend par une identification entre « comprendre » et « concevoir » qui paraît annuler la signification singulière du premier mode de connaissance. Mais il y a des textes explicites qui peuvent nous apporter des éclaircissements : « Cum dicitur Deus inconceptibilis, intelligitur de conceptu adaequate illum comprehendente. »³⁹ Ce texte indique la modalité dans laquelle on doit entendre l'identité entre « concevoir » (*concipere*) et « comprendre » (*comprehendere*). Par définition, « comprendre » signifie entendre quelque chose

³⁵ *Les Principes de la Philosophie*, Lettre de l'Auteur à celui qui a traduit le Livre, laquelle peut ici servir de Préface, AT IX-2 16.

³⁶ Lettre de Descartes à Mersenne, Amsterdam, 15 avril 1630, AT I 147.

³⁷ Lettre de Descartes à Mersenne, [Amsterdam, 6 mai 1630], AT I 150.

³⁸ Lettre de Descartes à Mersenne, [Amsterdam, 27 mai 1630], AT I 152.

³⁹ AT VII 189, *Réponses* III (Réponse à Objection XI) (« Lorsque Dieu est dit inconcevable, cela s'entend d'une conception qui le comprenne totalement et parfaitement », AT IX-1 147).

totalement par l'action qui consiste à englober toutes ses déterminations : « [...] ipsam vero rem, quae est infinita, positive quidem intelligimus, sed non adaequate, hoc est non totum id quod in ea intelligibile est, comprehendimus »⁴⁰. Comprendre signifie totaliser l'entier contenu intelligible de quelque chose qui devient ainsi l'objet du *cogito*. Lorsque Descartes affirme la synonymie comprendre/concevoir il vise seulement le cas-limite de la faculté de concevoir, à savoir la situation où elle s'exerce d'une manière complète et devient identique avec la compréhension. Mais le pouvoir de « concevoir » (*vim concipiendi*) s'actualise légitimement dans l'intervalle déjà ouvert et circonscrit que l'incompréhensibilité met en jeu. Descartes insiste explicitement dans ses *Réponses* de 1641 sur la modalité dont il faut assumer la possibilité de connaître Dieu et implicitement l'infini : « [...] cum Deus dicitur esse *incogitabilis*, intelligitur de cogitatione ipsum adaequate comprehendente, non autem de illa inadaequata, quae in nobis est, et quae sufficit ad cognoscendum ipsum existere [...]. »⁴¹ Bien que dans ce contexte il s'agisse de « cogitare » et non pas de « concipere », Descartes vise la même faculté de connaître, limitée par l'incompréhensibilité, donc « inadéquate », mais « suffisante ». Il y a un paradoxe originaire que l'incompréhensibilité apporte au *cogito*. D'un côté, elle interdit une connaissance de l'infini (obtenue par *cogitare* ou *concipere*) adéquate et accomplie dans les deux sens mentionnés : « conceptu adaequate illum comprehendente » et « cogitatione ipsum adaequate comprehendente ». On peut saisir que les deux formulations indiquent la même- situation limite où *cogitare* et *concipere* tendent à s'approcher de *comprehendere*, jusqu'à l'identification qui s'avère impossible. D'un autre côté, cette interdiction même fonde la possibilité d'obtenir la connaissance véritable, donc « adéquate » à notre pouvoir réel de connaître, « quae in nobis est ». Ce pouvoir est inadéquat par rapport à Dieu et à l'infini, mais il est adéquat par rapport au *cogito* qui seulement ainsi acquiert l'idée de Dieu et l'idée de l'infini.

Ces lettres⁴² de 1630 sont la preuve essentielle que Descartes était très conscient de son attitude concernant le refus d'incompréhensibilité de l'infini dans

⁴⁰ *Réponses* I, AT VII 113 (« Et quant à la chose qui est infinie, nous la concevons à la vérité positivement, mais non pas selon tout son étendue, c'est-à-dire que nous ne comprenons pas tout ce qui est intelligible en elle », AT IX-1 90). Dans ce contexte, Descartes discute explicitement de l'incompréhensibilité de l'infini comme tel.

⁴¹ *Réponses* II, AT VII 140 (« [...] lorsque Dieu est dit être *inconcevable*, cela s'entend d'une pleine et entière conception qui comprenne et embrasse parfaitement tout ce qui est en lui, et non pas de ce médiocre et imparfaite qui est en nous, laquelle néanmoins suffit pour connaître qu'il existe », AT IX-1 110).

⁴² Selon Jean-Luc Marion, dans ces lettres de 1630, « [il] ne s'agit pas encore de l'incompréhensibilité de l'infini », mais « de l'impossibilité de comprendre Dieu » (*Sur la théologie blanche de Descartes. Analogie, création des vérités éternelle et fondement* [1981], Paris, PUF, coll. « Quadrige », 1991, p. 136). Même si du point de vue strictement textuel il a raison, nous considérons que l'incompréhensibilité de l'infini et de Dieu est intimement liée à la possibilité de la métaphysique, en conférant ainsi à l'incompréhensibilité une sorte d'apodicticité que Descartes suggère dès 1630. En plus, le passage cité de la lettre du 15 avril 1630, une lecture attentive, peut nous servir d'argument.

le *Discours* en 1637. La première lettre affirme que l'incompréhensibilité appartient à la structure de l'infini même : ce qui peut être compris n'est pas l'infini, mais seulement le fini. En plus, si quelque chose peut être compris, il ne peut être infini. La possibilité de comprendre annule l'infinité, étant donné que cette possibilité doit être regardée comme le signe de la finitude. La liaison entre le pouvoir de comprendre et la finitude est explicitement marquée par Descartes lui-même : « Car, à cause que le mot de *comprendre* signifie quelque limitation, un esprit fini ne saurait comprendre Dieu, qui est infini; mais cela n'empêche pas qu'il ne l'aperçoive, ainsi qu'on peut bien toucher une montagne, encore qu'on ne la puisse embrasser. »⁴³ En plus, Descartes reprend l'analogie de la montagne, suggérée aussi en 1630. Mais ici nous trouvons une nouvelle identité, implicite, entre « savoir » et « apercevoir ». Pour savoir quelque chose il suffit de l'apercevoir pour un instant, c'est-à-dire de la « toucher » simplement par la vision intellectuelle. En plus, « toucher » est différent d'« embrasser » d'une manière complète. En ce sens, « savoir » se réduit au pouvoir de « toucher de la pensée » qui relève d'une action simple du *cogito* devant un être qui dépasse ses pouvoirs. Mais, par cette action, le *cogito* s'ouvre en assumant simultanément cette présence qui s'impose par le truchement de l'idée. Avoir l'idée de l'infini⁴⁴ ne signifie pas que nous la possédons d'une manière totale, même si nous en avons une perception (où aperception) claire et distincte : « [...] est de natura infiniti ut a nobis, qui sumus finiti, non comprehendatur, nihilominus tamen ipsas clarius et distinctius quam ullas res corporeas intelligere possumus, quia cogitationem nostram magis implent, suntque simpliciores, nec limitationibus ullis obscurantur. »⁴⁵ L'incompréhensibilité caractérise l'infini en tant qu'infini et non pas l'idée de l'infini, que le *cogito* assume comme étant claire et distincte. Plus précisément, l'infini ne se donne comme idée qu'exclusivement par l'intermédiaire de l'incompréhensibilité, de sorte que l'incompréhensibilité préserve la dimension originaire de l'infini, dans la mesure où il est pensé (comme idée) sans être compris. En plus, l'incompréhensibilité ne s'identifie pas avec le confus ou l'obscur, parce qu'elle n'est pas produite par des faiblesses subjectives, mais d'une contrainte nécessaire et originaire. Ce n'est qu'ainsi que l'incompréhensibilité de l'infini peut soutenir la clarté et la distinction de l'idée de l'infini.

⁴³ Lettre de Descartes à Clerselier, [12 janvier 1646], AT IX-1 210.

⁴⁴ Jean-Luc Marion explique le mode d'être de cette idée : « [...] l'idée de l'infini ne consiste pas en un objet, mais en une visée, [...] celui qui vise n'a pas possession de ce qu'il vise [...] » (*Sur la théologie blanche de Descartes. Analogie, création des vérités éternelle et fondement*, éd. cit., p. 405).

⁴⁵ *Principiorum Philosophiae*, AT VIII-1 12 (« [...] la nature de l'infini est telle que *des pensées finies* ne la sauraient comprendre, nous le concevons néanmoins plus clairement et plus distinctement que les choses matérielle, à cause qu'étant plus simple et n'étant point limité, ce que nous en concevons est beaucoup moins confus », *Les Principes de la Philosophie*, AT IX-2 33).

En outre, la limitation que Descartes invoque doit être regardée comme une caractéristique essentielle de la « faculté »⁴⁶ de comprendre. Mais la signification de cette limitation reste équivoque (« quelque ») et nécessite une élucidation, à cause d'une question qui survient. Il n'est pas clair si la puissance finie de comprendre ne peut s'actualiser que seulement devant un objet limité, fini ou si cette puissance apporte elle-même la limitation à chaque objet visé par son action. En fait, toutes les puissances du *cogito* sont limitées⁴⁷, donc la finitude n'est pas un critère de distinction parmi les modalités de connaître (comprendre, concevoir, apercevoir, entendre, savoir). Nous croyons que Descartes vise ici quelque chose de plus fondamental, dans la mesure où il essaie tout le temps de rejeter la puissance de comprendre l'infini, et accepte les autres possibilités. Le processus de compréhension implique une action très similaire à celle d'enfermer, d'englober et même d'assimiler la chose, en le transformant en objet du *cogito*. C'est une sorte de « limitation qui limite »⁴⁸ et annule le caractère de l'être de la chose. En ce sens, il est évident que l'infini qui est compris est simultanément falsifié. Descartes veut garder l'infini comme tel, donc il assume uniquement les modalités de « toucher » l'infini par la pensée. Par ces modalités (apercevoir, concevoir, entendre, percevoir, savoir) l'infini est indiqué, mais il n'est pas transformé. Il s'agit d'une « limitation qui ne limite pas », pour utiliser l'expression de Noica. En plus, l'interdiction de comprendre se dévoile comme constitutive du *cogito* qui « rencontre » l'infini par le truchement de l'idée. Mais cette idée est rendue véritable justement par l'acceptation de l'incompréhensibilité de l'infini.

Dans un autre texte, très éloigné temporellement de 1630, Descartes explicite davantage la signification de l'incompréhensibilité de l'infini : « [...] *idea enim infiniti, ut sit vera, nullo modo debet comprehendī, quoniam ipsa incomprehensibilitas in ratione formali infiniti continetur.* »⁴⁹ Dès de le début des *Meditationes*, Descartes met la métaphysique sous le signe explicite de l'incompréhensibilité :

Tantumque generaliter dicam ea omnia, quae vulgo jactantur ab Atheis ad existentiam Dei impugnandam, semper ex eo pendere, quod vel humani affectus Deo affingantur, vel mentibus nostris tanta vis et sapientia arrogetur, ut quidnam Deus facere possit ac debeat, determinare et comprehendere conemur; adeo ut, modo tantum memores simus mentes nostras considerandas

⁴⁶ Il est impropre de parler d'une faculté concrète.

⁴⁷ Nous ne discutons pas ici l'infinité de la volonté.

⁴⁸ D'après la formule du philosophe Constantin Noica (*Devenirea întru ființă: încercare asupra filosofiei tradiționale. Tratat de ontologie*, [1981] București, Humanitas, 1998).

⁴⁹ *Réponses* V à Gassendi, à la troisième Méditation, AT VII 368 (« [...] car pour avoir une idée vraie de l'infini il ne doit en aucune façon être compris, d'autant que l'incompréhensibilité même est contenue dans la raison formelle de l'infini [...] », Descartes, *Œuvres philosophiques*, tome II, éd. cit., p. 811).

*esse ut finitas, Deum autem ut incomprehensibilem et infinitum, nullam ista difficultatem sint nobis paritura*⁵⁰.

Dans ce contexte, Descartes parle aussi d'un devoir, ou d'une obligation qui concerne le souci d'assumer réellement l'incompréhensibilité parce que cette attitude s'avère être essentielle pour obtenir un rapport théorique adéquat avec Dieu, et implicitement avec l'infini divin. En effet, l'athéisme devient identique à « la présomption » de déterminer complètement les actions de Dieu. Au-delà du rejet des causes finales, nous trouvons une identité entre « *determinare* » et « *comprehendere* », en tant que ces actions intellectuelles se déploient à partir de la vanité de la volonté, donc elles sont le résultat d'une intention projective du fini vers l'infini. L'antidote que Descartes impose est très significatif parce qu'il implique une autre faculté que l'intellect, la mémoire. L'engagement de la mémoire contre la volonté de *comprehendere* rend possible un rapport correct de l'intellect fini devant l'infini. Il s'agit d'une sorte de réduction préalable (qui a une valeur propédeutique) de la volonté de compréhension qui prépare le « chemin si peu battu » de la métaphysique qui part de ce principe difficile à assumer : le fondement (Dieu) est « un être infini et incompréhensible ».

En outre, il faut remarquer le statut épistémologique spécial et en même temps paradoxal de l'incompréhensibilité, dans la mesure où elle rend possible un degré maximal de la vérité : « Est, inquam, haec idea entis summe perfecti et infiniti maxime vera [...] »⁵¹ L'incompréhensibilité n'annule pas l'accès à la vérité, même dans la situation d'une connaissance marquée par un reste constitutif de sa propre actualisation. En plus, Descartes affirme d'une manière explicite que l'absence de compréhension se fonde sur la nature de l'infini : « [...] est enim de ratione infiniti, ut a me, qui sum finitus, non comprehendatur; et sufficit me hoc ipsum intelligere [...] »⁵² L'infini interdit la compréhension par « sa raison » ou par son essence. Dans ce contexte, il est très clair que l'incompréhensibilité caractérise la réalité qui s'explique par le truchement de l'idée, et non pas l'idée comme telle. Mais, l'incompréhensibilité est l'horizon nécessaire (presque apodictique) par

⁵⁰ *Prefatio ad lectorem*, AT VII 9 (« Je dirai seulement en général que tout ce que disent les athées, pour combattre l'existence de Dieu, dépend toujours ou de ce que l'on feint dans Dieu des affections humaines, ou de ce qu'on attribue à nos esprits tant de force et de sagesse que nous avons bien la présomption de vouloir déterminer et comprendre ce que Dieu peut et doit faire ; de sorte que tout ce qu'ils disent ne nous donnera aucune difficulté, pourvu seulement que nous nous ressouvenions que nous devons considérer nos esprits comme des choses finies et limitées, et Dieu comme un être infini et incompréhensible », Descartes, *Œuvres philosophiques*, tome II, éd. cit., [traduction de Clerselier, édition de 1661], p. 392).

⁵¹ AT VII 46 (« L'idée, dis-je, de cet être souverainement parfait et infini est entièrement vraie [...] », AT IX-1 36).

⁵² AT VII 46 (« [...] car il est de la nature de l'infini, que ma nature qui est finie et bornée, ne le puisse comprendre ; et il suffit que je conçoive bien cela [...] », AT IX-1 37).

lequel l'infini est pensé par le *cogito* comme idée ou concept⁵³. L'apodicticité de l'horizon de l'incompréhensibilité indique l'antécédence (transcendantale) de cet horizon. La nécessité⁵⁴ de l'incompréhensibilité s'appuie sur le fait qu'il ne peut avoir aucune connaissance (ni de l'infini, ni même du fini) qui puisse être complète. Dans sa réponse à Gassendi, Descartes indique d'une façon implicite cette présence préalable et nécessaire de l'incompréhensibilité. Descartes lui reproche que « non distinguis intellectionem modulo ingenii nostri conformem, qualem de infinito nos habere unusquisque apud se satis experitur, a conceptu rerum adaequato, qualem nemo habet, non modo de infinito, sed nec forte etiam de ulla alia re quantumvis parva »⁵⁵. Conceptualiser l'infini comme idée n'est possible que par l'antériorité de l'incompréhensibilité qui ouvre la voie véritable pour surprendre adéquatement l'infini sans le modifier par une projection du *cogito*. L'incompréhensibilité peut être entendue comme une sorte de voile qui préserve l'infini (face à la projection) et simultanément le dévoile au *cogito* comme idée claire et distincte. Henri Gouhier surprend très bien ce paradoxe : « [...] le fait même d'*intelligere* cette impossibilité de *comprehendere* fonde l'emploi de *clare* et *distincte* pour la connaissance de l'idée de Dieu. »⁵⁶ L'antériorité de l'incompréhensibilité s'appuie sur un fonctionnement très précis de la pensée devant quelque chose qui la fonde, donc la précède. Cette antécédence s'appuie sur l'acceptation d'une situation qui s'impose au *cogito*, de sorte qu'il doit se soumettre pour se placer correctement devant ce qui le dépasse : « sufficit me hoc ipsum intelligere ». Ce syntagme employé dans la *Troisième Méditation* est repris par Descartes dans d'autres textes : « [...] sufficit intelligere rem nullis limitibus comprehensam, ut vera et integra idea totius infiniti habeatur »⁵⁷ ; « *Et sufficit me hoc ipsum intelligere. Nempe sufficit me intelligere hoc ipsum quod Deus a me non*

⁵³ Roger Texier affirme que « l'infini déborde-t-il tout concept et se révèle-t-il, pour cette raison, incompréhensible sans être inconnaissable » (*op. cit.*, p. 119).

⁵⁴ Jean-Luc Marion établit une relation directe entre l'incompréhensibilité et la fondation de la raison : « Dieu fonde toute compréhension possible, donc il échappe à toute compréhension, mais apparaissant ainsi nécessairement incompréhensible, il devient d'autant plus connaissable en tant que fondement de la rationalité » (*Sur la théologie blanche de Descartes. Analogie, création des vérités éternelle et fondement*, éd. cit., p. 279).

⁵⁵ *Réponses V à la Troisième Méditation*, AT VII 365 (« [...] vous ne mettez point de distinction entre l'intellection conforme à la portée de notre esprit, telle que chacun reconnaît assez en soi-même avoir de l'infini, et la conception entière et parfaite des choses, c'est-à-dire qui comprenne tout ce qu'il y a d'intelligible en elles, qui est telle que personne n'en eut jamais, non seulement de l'infini, mais même aussi peut-être d'aucune autre chose qui soit au monde, pour petite qu'elle soit [...] », Descartes, *Œuvres philosophiques*, tome II, éd. cit., p. 808).

⁵⁶ *La pensée métaphysique de Descartes*, Paris, Vrin, coll. « Bibliothèque d'histoire de la philosophie », 1962, p. 212.

⁵⁷ *Réponses V*, AT VII 368 (« [...] il suffit de concevoir une chose qui n'est renfermée d'aucunes limites pour avoir une vraie et entière idée de tout l'infini », Descartes, *Œuvres philosophiques*, tome II, éd. cit., p. 812).

comprehendatur ut Deum juxta rei veritatem et qualis est intelligam [...]. »⁵⁸ La suffisance d'*intelligere* l'incompréhensibilité de l'infini se rapporte à la possibilité d'avoir une idée véritable de l'infini, donc une idée indique l'infini comme tel et non pas une partie⁵⁹ de l'infini. Si le *cogito* peut acquérir cette « intelligence » il trouvera un point d'appui pour la « déduction » (*sufficit*) métaphysique ultérieure. Cependant, cette acquisition s'avère laborieuse.

Cet engagement qui paraît simple se prouvera très difficile, étant donné que l'incompréhensibilité fonde la clarté et la distinction de la conception de l'idée de l'infini uniquement par une acceptation préalable de l'incompréhensibilité dans son originalité souvent oubliée. Plus clairement, nous affirmons que l'acceptation doit être saisie comme un processus⁶⁰ que le *cogito* doit accomplir incessamment par l'obligation de remémorer à chaque moment l'incompréhensibilité de l'infini. Dans cette situation, le rapport théorique adéquat avec l'infini se clarifie : « Itaque imprimis hic dicam infinitum, qua infinitum est, nullo quidem modo comprehendi, sed nihilominus tamen intelligi, quatenus scilicet clare et distincte intelligere aliquam rem talem esse, ut nulli plane in ea limites possint reperiri, est clare intelligere illam esse infinitam. »⁶¹ La puissance d'*intelligere* fonctionne à l'intérieur de l'intelligible (de l'espace logique) déjà ouvert et fondé par l'incompréhensibilité de l'infini, déjà assumée. En fait, la suffisance que Descartes affirme est le signe clair de l'antécédence de l'incompréhensibilité : si *intelligere* A est suffisant pour obtenir B, il est évident que A doit être antérieur. Il y a une conclusion qui s'impose : *intelligere* se manifeste⁶² uniquement dans l'horizon rendu ouvert par le processus d'*intelligere* l'incompréhensibilité. Nous considérons que cette situation paradoxale atteint la métaphysique de Descartes dans son noyau, donc dans sa possibilité authentique.

3. L'INCOMPREHENSIBILITE DE L'INFINI ET LA METAPHYSIQUE

Avant de discuter les difficultés de la métaphysique mises en avant par Descartes, il faut revenir sur nos résultats. L'antériorité de l'incompréhensibilité

⁵⁸ Lettre de Descartes à Clerselier, [Egmond, 23 avril 1649], AT V 356 (« *Et il suffit que je conçoive bien cela. Car il suffit que j'entend que Dieu ne peut être compris par moi, pour que je conçoive Dieu selon la vérité de la chose et tel qu'il est [...]* » ; la première phrase est traduite d'après AT IX-1 37, mais la dernière est traduite par nous).

⁵⁹ De plus, ici il y a un argument qui soutient la dimension originellement intensive de l'infini.

⁶⁰ Cette affirmation va s'élucider dans la dernière partie.

⁶¹ AT VII 112 (« C'est pourquoi je dirai ici premièrement que l'infini, en tant qu'infini, n'est point à la vérité compris, mais que néanmoins il est entendu ; car, entendre clairement et distinctement qu'une chose soit telle qu'on ne puisse y rencontrer de limites, c'est clairement entendre qu'elle est infinie », AT IX-1 89).

⁶² Fernand Alquie affirme que « Descartes, en une étonnante formule, fera même consister l'intellection de Dieu dans la seule appréhension de son caractère incompréhensible » (*La découverte métaphysique de l'homme chez Descartes*, [1950], Paris, PUF, coll. « Épiméthée. Essais philosophiques », coll. fondée par Jean Hyppolite et Jean-Luc Marion, 1991, p. 216).

engage la nécessité de ce préalable qui rend possible la présence d'une idée véritable de l'infini, étant donné qu'elle est claire et distincte pour le *cogito*. L'idée de Dieu, et implicitement de l'infini, est une idée innée, reçue par le *cogito*. Mais le *cogito* n'a pas seulement une dimension passive par rapport à l'infini. Il doit s'ouvrir d'une manière authentique, justement par l'acceptation du préalable de l'incompréhensibilité. Pour Descartes, la « perception » de l'infini est originaire, et de manière implicite transcendentale⁶³ antérieure au *cogito*. L'acceptation de cette situation paradoxale, qui paraît déconstruire l'ordre des *Méditations*, joue un rôle fondamental dans la constitution de la métaphysique, et implicitement de la *scientia* de Descartes :

*Nec putare debeo me non percipere infinitum per veram ideam, sed tantum per negationem finiti, ut percipio quietem et tenebras per negationem motus et lucis; nam contra manifeste intelligo plus realitatis esse in substantia infinita quam in finita, ac proinde priorem quodammodo in me esse perceptionem infiniti quam finiti, hoc est Dei quam mei ipsius. Qua enim ratione intelligerem me dubitare, me cupere, hoc est, aliquid mihi deesse, et me non esse omnino perfectum, si nulla idea entis perfectioris in me esset, ex cujus comparatione defectus meos agnoscerem?*⁶⁴

L'antériorité de l'infini est directement liée à une *veram ideam* de l'infini. La vérité de l'idée est synonyme de son authenticité. En plus, elle ne peut pas être authentique sans être originaire, donc inchangée (par le *cogito*) et non dérivée d'une autre. L'infini est primordial par rapport au fini. L'infini est le principe du fini, donc sa raison et son fondement. Mais ce fondement se prouve seulement « tangible » par la pensée, non compréhensible, malgré le fait que « *intelligo plus*

⁶³ Pierre Magnard indique une différence entre les deux formes d'antériorité, affirmant que « la priorité de l'infini et du parfait n'étant toutefois que transcendantale alors que la priorité de la subsistance par soi est ontologique » (*Le Dieu des philosophes*, Mame – Editions Universitaires, coll. « Philosophie Européenne », dirigée par Henri Hude, 1992, p. 233). Nous considérons que l'antériorité de l'infini est double, transcendantale et ontologique : « Or je dis que la notion que j'ai de l'*infini* est en moi avant celle du *fini*, parce que, de cela seul que je conçois l'*être* ou *ce qui est*, sans penser s'il est fini ou infini, c'est l'*être infini* que je conçois; mais, afin que je puisse concevoir un être *fini*, il faut que je retranche quelque chose de cette notion générale de l'*être*, laquelle par conséquent doit précéder » ; « La vérité consiste en l'*être*, et la fausseté au *non-être* seulement, en sorte que l'idée de l'infini, comprenant tout l'*être*, comprend tout ce qu'il y a de vrai dans les choses [...] » (Lettre de Descartes à Descartes à Clerselier, [Egmond, 23 avril 1649], AT V 356).

⁶⁴ *Méditation* III, AT VII 45-46 (« Et je ne me dois pas imaginer que je ne conçois pas l'infini par une véritable idée, mais seulement par la négation de ce qui est fini, de même que je comprends le repos et les ténèbres par la négation du mouvement et de la lumière : puisqu'au contraire je vois manifestement qu'il se rencontre plus de réalité dans la substance infinie que dans la substance finie, et partant que j'ai en quelque façon premièrement en moi la notion de l'infini, que du fini, c'est-à-dire de Dieu, que de moi-même. Car comment serait-il possible que je pusse connaître que je doute et que je désire, c'est-à-dire qu'il me manque quelque chose et que je ne suis pas tout parfait, si je n'avais en moi aucune idée d'un être plus parfait que le mien, par la comparaison duquel je connaîtrais les défauts de ma nature ? », AT IX-1 36).

realitatis esse in substantia infinita quam in finita ». Si nous corrélons cette situation avec les analyses que nous avons faites il faut que nous acceptions que l'incompréhensibilité même soit celle qui fonde, la possibilité d'*intelligere*. Le maximum de réalité du principe (de l'infini) ne se fonde sur rien, que sur soi-même. Donc, il est sans fondement⁶⁵ compréhensible. En plus, nous pouvons affirmer que l'antériorité de l'infini s'appuie sur l'antériorité de l'incompréhensibilité de l'infini. Par contre, Jean-Luc Marion considère que « l'incompréhensibilité résulte directement de l'infini [...] »⁶⁶. Sans contester cette affirmation, nous considérons que le rapport infini – incompréhensibilité doit être entendu plus spéculativement. Il est très évident que le Dieu infini en soi est ontologiquement antérieur à l'incompréhensibilité qui se manifeste par rapport au *cogito*. L'infini n'est pas incompréhensible par rapport à l'infini ou à Dieu. Mais nous visons la modalité par laquelle l'infini se donne au *cogito*. Seulement en ce sens nous parlons d'une antériorité de l'incompréhensibilité. En fait, sans l'incompréhensibilité il n'est pas possible de penser l'infini, sans le fausser. Descartes affirme la primauté⁶⁷ ontologique de l'infini sur le fini par la primauté épistémologique : ce qui est premier doit être aperçu premièrement. Elle s'explicite par le truchement du *quodammodo* (« en quelque façon »), qui indique l'incapacité de définir proprement cette antériorité ontologique et épistémologique. Le verbe *percipere* que Descartes utilise renvoie à une action directe, complète et instantanée. Mais cette action suppose la réalisation d'*intelligere* l'incompréhensibilité. Il y a une différence qui concerne la temporalité entre les deux modalités de connaître, dans la mesure où *percipere* est un acte et *intelligere* est un processus qui se développe dans le temps. A partir d'ici devient plus claire la signification du préalable de l'incompréhensibilité. Entendre (*intelligere*) l'incompréhensibilité est un processus qui se déploie difficilement.

La négation « in » utilisée dans « la définition » de l'infini n'a qu'un sens apophatique, parce qu'elle montre l'impossibilité du fini d'indiquer correctement la nature de l'infini. Mais, la négation n'affecte pas l'infini en tant qu'infini, parce que l'infini est ce qu'il y a de réel et de positif. La négation n'affecte pas

⁶⁵ Cette affirmation renvoie, dans une certaine mesure, aux analyses faites par Heidegger dans *Le principe de raison* [*Der Satz vom Grund*, Pfullingen, 1957], [1962], traduit de l'allemand par André Préau, préface de Jean Beaufret, Paris, Gallimard, coll. « Tel », 1986, p. 131. Jean-Luc Marion nie ce rapprochement (*Sur la théologie blanche de Descartes. Analogie, création des vérités éternelles et fondement*, éd. cit., p. 400).

⁶⁶ *Sur le prisme métaphysique de Descartes. Constitution et limites de l'onto-théologie dans la pensée cartésienne*, éd. cit., p. 262.

⁶⁷ Jean-Luc Marion explicite cette antériorité et met en évidence l'idée du « parcours » : « [...] l'infini ne précède pas le fini seulement à titre transcendant, mais surtout à titre de condition transcendantale de la possibilité du fini. L'idée de l'infini ne peut se prétendre paradoxalement *prior*, première après un long parcours, qu'autant qu'elle se révèle un *a priori* du fini » (*Sur le prisme métaphysique de Descartes. Constitution et limites de l'onto-théologie dans la pensée cartésienne*, éd. cit., p. 241).

l'affirmation ontologique essentielle de l'infini, parce que la négation suppose un défaut d'être, que l'infini rejette par sa propre nature. Dans un sens purement spéculatif, la particule « in » peut être considérée comme le signe que l'incompréhensibilité impose au fini qui essaie de se rapporter à ce qui le surpasse. La négation surprend l'interdiction que le fini doit assumer pour obtenir une *veram ideam* de l'infini, et non pas une projection.

Notre interprétation de l'incompréhensibilité est intimement liée à la métaphysique, entendue comme principe de la *scientia*. La position de Descartes devant la possibilité de la métaphysique peut nous aider à clarifier la connexion qui nous intéresse. En premier lieu, la représentation du chemin est explicitement affirmée : « Mon opinion est que le chemin que j'y prends, pour faire connaître la nature de l'Âme humaine, et pour démontrer l'existence de Dieu, est l'unique par lequel on en puisse bien venir à bout. »⁶⁸ Le chemin indique un parcours qui vise le processus de « faire connaître » les deux idées innées, donc il implique la présence de l'horizon préalable de l'incompréhensibilité, étant donné que l'infini la suppose.

En second lieu, Descartes explique le lien nécessaire entre la métaphysique et la *scientia*. En outre, il indique même la possibilité d'une déduction de la *scientia* comme parfaitement accomplie, à partir des principes métaphysiques :

*XXIV. A Dei cognitione ad creaturarum cognitionem perveniri, recordandum esse infinitum, et nos finitos. Jam vero, quia Deus solus omnium quae sunt aut esse possunt vera est causa, perspicuum est optimam philosophandi viam nos sequuturos, si ex ipsius Dei cognitione rerum ab eo creaturarum explicationem deducere conemur, ut ita scientiam perfectissimam, quae est effectuum per causas, acquiramus. Quod ut satis tuto et sine errandi periculo aggrediamur, ea nobis cautela est utendum, ut semper quam maxime recordemur, et Deum authorem rerum esse infinitum, et nos omnino finitos*⁶⁹.

Il est très évident que cette déduction se développe seulement par l'appel au processus nécessaire de se souvenir la différence ontologique entre infini et fini, différence qui s'impose par l'intermédiaire de l'incompréhensibilité, étant donné que *Dei cognitione* suppose cette horizon préalable qui doit être assumé. La *scientia* s'appuie sur un fondement incompris, mais non inconnu ou inconcevable.

⁶⁸ Descartes à Gibieuf, [Leyde, 11 novembre 1640], AT III 237.

⁶⁹ *Principiorum Philosophiae*, AT VIII-1 14 (« 24. Qu'après avoir connu que Dieu est, pour passer à la connaissance des créatures, il se faut souvenir que notre entendement est fini, et la puissance de Dieu est infinie. Après avoir ainsi connu que Dieu existe et qu'il est l'auteur de tout ce qui est ou qui peut être, nous suivrons sans doute la meilleur méthode dont on se puisse servir pour découvrir la vérité, si, de la connaissance que nous avons de sa nature, nous passons à l'explication des choses qu'il a créées, et si nous essayons de la déduire en telle sorte *des notions qui sont naturellement en nos âmes*, que nous ayons une science parfaite, c'est-à-dire que nous connaissons les effets par leurs causes. Mais, afin que nous puissions l'entreprendre avec plus de sûreté ..., nous nous souviendrons, *toutes les fois que nous voudrions examiner la nature de quelque chose*, que Dieu, qui en est l'Auteur, est infini, et que nous sommes entièrement finis », AT IX-2 35–36).

Pourtant, par la métaphysique s'ouvre la discussion véritable du fondement, de sorte qu'elle doit préparer cette déduction de la *scientia*.

Le problème qui reste à discuter est celui de la difficulté de la métaphysique, « car il y a peu de personnes qui soient capables d'entendre la Métaphysique »⁷⁰. Le « chemin si peu battu » de la métaphysique passe par la situation de l'incompréhension, qui ne doit être refusé, mais au contraire, il doit être assumé comme source de (la) vérité. La métaphysique⁷¹ suppose cet acheminement qui est « si éloigné de la route ordinaire », donc qui se prouve inaccessible à plusieurs. Ce chemin est différent d'une voie connue et abordable, donc il n'existe pas des repères qui puissent aider le penseur. En plus, le chemin ne s'entrevoit (parce qu'il n'existe actuellement) que dans la mesure où il est découvert. En fait, ce chemin a un caractère sauvage, donné par son éloignement de toutes les voies connues et déjà tracées. Le penseur est obligé de frayer le chemin et d'éviter les périls et les menaces. Le chemin de la métaphysique se déploie dans l'horizon de l'in-défini, et implicitement de l'incompréhensible. On peut affirmer que le fait d'*intelligere* l'incompréhensibilité s'actualise comme ce chemin même, étant donné qu'il s'agit d'un processus et non d'un acte immédiat. Même si l'incompréhensibilité est constitutive et nécessaire au pouvoir d'entendre ou de concevoir l'infini, donc au *cogito*, l'action d'*intelligere* cette incompréhensibilité suppose le fait de se maintenir dans l'écart (l'éloignement du chemin) de toute détermination ou projection⁷² que le *cogito* veut imposer à l'infini. Ici se trouve le caractère difficile de la métaphysique, dont Descartes parle souvent : « [...] Métaphysique, qui est une science que presque personne n'entend »⁷³ ; « [...] la difficulté que plusieurs auraient à concevoir les fondements de la Métaphysique [...] »⁷⁴ ; « [...] on trouve à peine un homme en tout un pays qui soit capable de les entendre [...] »⁷⁵. Le fondement doit être abordé seulement par *concipere* ou *intelligere*, et non pas par *comprehendere*, parce que le fondement ne peut pas être saisi. En plus, Descartes est très conscient que l'acheminement relève d'une solitude qui rend difficile la possibilité de guider les autres : « [...] au moins pensai-je avoir trouvé comment on peut démontrer les vérités métaphysiques, d'une façon qui est plus évidente que les démonstrations de Géométrie; je dis ceci selon mon jugement, car je ne sais pas si je le pourrai persuader aux autres »⁷⁶ ; « Je ne sais si je dois vous entretenir des

⁷⁰ Lettre de Descartes à Mersenne, 16 octobre 1639, AT II 596.

⁷¹ Fernand Alquié donne aussi à la métaphysique la signification d'un parcours, en la considèrent comme « prise de conscience de l'homme » (*op. cit.*, p. 236).

⁷² Pierre Magnard considère que « l'infinité échappe donc à toute compréhension par le système » (*op. cit.*, p. 234).

⁷³ Lettre de Descartes à Mersenne, 27 août 1639, AT II 570.

⁷⁴ *Les Principes de la Philosophie*, Lettre de l'Auteur à celui qui a traduit le Livre, *laquelle peut ici servir de Préface*, AT IX-2 16.

⁷⁵ Lettre de Descartes à Huygens, 31 juillet 1640, AT III 751. Ici, Descartes parle des vérités métaphysiques.

⁷⁶ Lettre de Descartes à Mersenne, Amsterdam, 15 avril 1630, AT I 144.

premières méditations que j'y ai faites; car elles sont si Métaphysiques et si peu communes, qu'elles ne seront peut-être pas au goût de tout le monde.»⁷⁷

En guise de conclusion, nous affirmons que l'incompréhensibilité n'est pas la marque de l'impuissance du *cogito* devant l'infini, mais au contraire, elle est le signe d'une maturité philosophique, de celui qui accepte que le fondement reste inaccessible à une détermination complète et qui assume que l'incompréhensibilité doit être regardée comme un moment constitutif de la « compréhension ». Concevoir et entendre l'infini présuppose une incompréhension simultanée, qui puisse certifier une conception adéquate sur la transcendance⁷⁸ de l'infini actuel de Dieu. La *scientia* se fonde sur la métaphysique. Le noyau de la métaphysique se fonde sur l'infini. L'infini renvoie à l'incompréhensibilité. Donc, la *scientia* suppose le travail préalable de l'acceptation métaphysique⁷⁹ de l'incompréhensibilité. En plus, nous considérons que le rationalisme⁸⁰ de Descartes doit être repensé, en essayant d'ouvrir une discussion sur les multiples modulations de la pensée que Descartes engage dans sa démarche métaphysique sur l'incompréhensibilité de l'infini.

⁷⁷ *Discours*, AT VI 31. En ce contexte, Jean-Luc Marion considère que « l'expression "peu commun" n'indique aucune extravagance, mais l'abstraction métaphysique et le passage à la limite qu'il impose à l'esprit » (*Sur le prisme métaphysique de Descartes. Constitution et limites de l'onto-théologie dans la pensée cartésienne*, éd. cit., p. 31).

⁷⁸ Geneviève Rodis-Lewis affirme elle aussi explicitement « la transcendance de l'infini », dans son étude *La transcendance de l'infini*, publié dans Jean-Marie Lardic (dir.), *L'infini entre science et religion au XVIIe siècle*, Paris, Vrin, coll. « Philologie et Mercure », collection dirigée par Pierre Magnard, 1999, p. 28.

⁷⁹ Notre recherche peut s'éclaircir par une conclusion similaire de Jean-Luc Marion : « La métaphysique se confirme dans son incompréhensibilité même » (*Sur le prisme métaphysique de Descartes. Constitution et limites de l'onto-théologie dans la pensée cartésienne*, éd. cit., p. 33).

⁸⁰ En ce sens, Jean-Luc Marion affirme explicitement la présence d'« une autre rationalité » que l'incompréhensibilité impose (*ibidem*, p. 243).

ECONOMIE ȘI DREPT

THE UNILATERAL ACT (THE NEW CIVIL CODE – “GENERAL PROVISIONS”)¹

Călina Jugastru

University “Lucian Blaga”
“Simion Bărnuțiu” Law School, Sibiu

Résumé. Le nouveau Code civil roumain régleme, pour la première fois, la notion et le régime juridique de l'acte juridique unilatéral. Le même temps, il régleme l'acte unilatéral (entre vifs) comme source d'obligation. On prévoit que la promesse unilatérale et la promesse de récompense constituent des sources distinctes d'obligations.

L'acte unilatéral est une manifestation de volonté qui détermine, seule, des effets de droit (création de droits, création d'obligations, transfert de biens). La définition légale ne contient pas la condition que la volonté de l'auteur doit être susceptible de générer le rapport d'obligation; mais cette exigence est absolument nécessaire. Il faut distinguer entre l'acte juridique unilatéral et le contrat unilatéral – le dernier est conclu par le concours de deux volontés. Il y a une grande variété d'actes unilatéraux: actes patrimoniaux, extrapatrimoniaux et mixtes; actes abdicatifs, translatifs et déclaratifs; actes statutaires et non-statutaires etc.

Conformément à la nouvelle réglementation, le régime juridique de l'acte unilatéral est celui applicable au contrat. Donc, les conditions de fond, les conditions de forme et les effets de l'acte unilatéral suivent les règles applicables dans la matière contractuelle. Mais, on peut remarquer, aussi, des particularités importantes, car l'acte unilatéral est l'oeuvre d'une seule volonté.

Mots-clé: nouveau Code civil, acte unilatéral, notion, classifications, régime juridique.

1. THE NOTION OF “UNILATERAL ACT”

Generally, the unilateral manifestation of will does not have the power to generate legal effects. The civil law unilateral act, can, in certain cases, alter or end legal relationships. Certainly, the author's manifestation of will cannot generate

¹ This paper was financed through the contract POSDRU/89/1.5/S/61968, strategic project ID 61968 (2009), co-financed from the European Social Fund, by means of the Sectoral Operational Programme Human Resources Development 2007–2013”.

obligations for third parties. The issue on which doctrinaires haven't reached a consensus, yet, is the possibility of considering the author as legally responsible through his own expression of will. As it was underlined, "the bone of contention in the matter of the unilateral act"² is the effect of creating obligations "and not the existence itself of this type of act"³.

The new Romanian Civil code⁴ regulates, for the first time, the notion and legal regime of the unilateral act (Articles 1324–1326). In addition to this, it is regulated the unilateral act as source of obligations- Articles 1327–1329.

The text of Article 1324 Civil code defines as unilateral "the legal act that involves only the manifestation of will of the author". The will belongs to a physical or natural person. *Author* is the man regarded as holder of rights and obligation (physical person) or entity endowed, under the law, with legal capacity (natural person⁵ or moral person). "Author" means sole legal will. The uniqueness of the declaration of will is easier to notice when the act results from a single person. The physical or natural person expresses a single legal will (for example the recognition of paternity, recognition of maternity). If several persons are on the "author's" position, the individual and subjective wills are merged into one sole will (the act through which an association, foundation, is established). This fact becomes possible due to the unique, indivisible cause of the act: the individual wills converge towards the achievement of the same legal scope⁶. The unilateral character of the manifestation of will is legitimized by the unique cause that impelled the participant or participants to the emission of the declaration. The unilateral act is foreign to the conflict of interest specific to contracts⁷.

The expression of will aims at generating legal effects, this being the mention that is not found within the legal definition. The author expresses his will with the intention to create, alter or end civil legal relationships⁸. The author's intention is

² P. Vasilescu, *Actul juridic civil* [The Civil Legal Act], in: I. Reghini, Ș. Diaconescu, P. Vasilescu, *Introducere în dreptul civil* [Introduction to Civil Law], 2nd ed., revised and completed, Cluj-Napoca, Edit. Sfera Juridică, 2008, p. 379.

³ *Ibidem*, p. 379.

⁴ The Civil Code entered into force by means of Law No. 297/2009, published into the "Official Monitor of Romania", Part I, no. 511/24.07.2009.

⁵ "Natural persons" is the legal name used within the new Civil Code (Article 25, paragraphs 1 and 3).

⁶ G. Roujou de Boubée, *Essai sur l'acte juridique collectif*, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, Paris, 1961, p. 243, quoted after P. Vasilescu, *Relativitatea actului juridic civil. Repere pentru o nouă teorie generală a actului de drept privat* [The Relativity of the Civil Act. Landmarks for a New General Theory of the Private Law Act], Bucharest, Edit. Rosetti, 2003, p. 139.

⁷ P. Vasilescu, *Relativitatea actului juridic civil. Repere pentru o nouă teorie generală a actului de drept privat*, ed. cit., p. 108.

⁸ L. Pop, *Drept civil român. Teoria generală a obligațiilor* [Romanian Civil Law. General Theory of Obligations], Bucharest, Edit. Lumina Lex, 2000, p. 133; idem, *Tratat de drept civil. Obligațiile* [Treatise of Civil Law. Obligations], vol. I – *Regimul juridic general* [General Legal Regime], Bucharest, Edit. C. H. Beck, 2006, p. 117; J. Flour, J. -L. Aubert, E. Savaux, *Droit civil. Les obligations. 1. L'acte juridique*, 13e éd., Paris, Dalloz, 2008, p. 436.

insufficient to give birth to a unilateral act. It is necessary that the effects expected by the author cannot be produced unless for the intention that the single manifestation of will should generate legal effects. In the absence of such intention, the unilateral act is not capable of producing legal effects⁹.

For a complete definition of the unilateral act it is recommended that Article 1324 Civil code includes, at the end, the mention that *the manifestation of will of the author of the act is expressed with the intention to produce legal effects, namely to generate, alter or end civil legal relationships*.

The civil law unilateral act is, usually, as it was mentioned, the expression of the exercise of a subjective right provided by law or the contract (for instance, the right to confirmation of the annulable act). This is why in order to be valid it is necessary that the act does not represent an abusive exercise of that right and, also, that it does not bring touch to the legal situations protected by norms having imperative and of public order character. From the provision of Article 11 paragraph 2 Civil code we can draw the idea that “the individual will, generator of private norms, no matter whether it regards conventions or unilateral acts, is limited by the legal provisions concerning the public order and good morals”¹⁰.

The unilateral declaration of will has to be capable of generating by itself, legal effects. In other words, the author’s will and intention of producing legal effects is not conditioned by the concurrent will of another person¹¹. The wording “only the manifestation of will of the author” (s.n.) expresses this requirement.

Are unilateral acts: the testament, the recognition of filiation, the acceptance of inheritance, the confirmative act, waiver of right (for example waiver of servitude and usufruct), waiver of the contract of mandate, the repeal of mandate, the act of establishing a foundation etc.

2. TERMINOLOGICAL ASPECTS

The author-party. The criterion of the number of wills necessary to generate the act differentiates the unilateral act from the bilateral and the multilateral ones. The wording of the new Civil code “only the manifestation of will of the author”

⁹ A se vedea D. Cosma, *Teoria generală a actului juridic civil* [General Theory of the Civil Act], Bucharest, Edit. Științifică, 1969, p. 13.

¹⁰ A se vedea D. Chirică, *O privire asupra noului Cod civil. Titlul preliminar* [A View on the New Civil Code. Preliminary Title], „Pandectele Române”, no. 3, 2011, p. 132.

¹¹ With regard to this issue in the framework of the previous legislation, see L. Pop, *Tratat de drept civil. Obligațiile* [Treatise of Civil Law. Obligations], vol. II – *Contractul* [The Contract], București, Edit. Universul Juridic, 2009, p. 95; C. Stătescu, C. Bîrsan, *Drept civil. Teoria generală a obligațiilor* [Civil Law. General Theory of Obligations], 9th ed., revised and completed, Bucharest, Edit. Hamagi, 2008, p. 99. The civil law dictionary defines the unilateral act as “species of civil legal act, consisting of a sole manifestation of will” (M. Mureșan, *Dicționar de drept civil* [Dictionary of Civil Law], Bucharest, Edit. Cordial Lex, 2009, p. 30).

expresses the uniqueness of the volitional manifestation, the fact that a sole will is capable of creating the act. Correctly, the legislator chose the criterion of the number of wills that concur to the emission of the act¹². The unilateral act is the result of a single legal will. “The act is called *unilateral* (it would be more accurate to say *univolitional*) when, as in testamentary matters, the relationship is born, at least in a latent state of power, through the effect of the author’s will [...]”¹³

The unilateral act comes from the will of the *author*, expressed with the intention of producing legal effects, no matter how many persons (physical or natural) are situated on the “author’s” position. The use of the word “author” leaves the freedom of generating the act by the will of a sole person or by the unique will of several persons animated by a common interest.

Under a terminological aspect, the new Code chooses, correctly, the terminology *author* and not *party*. Technically speaking, “author” means the person or persons that express a unique will with the intention of producing legal effects. The term “party” is inappropriate to the unilateral act, being specific to the contract. “Party” suggests the participation of several actors or entities to the carry out of the agreement. The unilateral act derives from the author, whereas the convention is the result of the parties’ agreement.

The doctrinaire definitions of the unilateral act, in their majority¹⁴, talk about the manifestation of will of a single *party*, usually following the mention that it does not necessarily operate the will of a single person, as party may refer to several physical and/or natural persons. The party is a “physical or natural person bound by the compulsory effects of the contract, from the beginning or during its performance or execution and that has the right to alter or end it *mutuus disensus*”¹⁵.

The classical conception (that resorts to the subjective criterion – the person’s will), by “party” designates the person or persons that agreed, directly or through representative, to the conclusion of the civil act. From a static point of view, referring to moment when the act is concluded, we talk about original parties¹⁶. From a dynamic perspective, referring to the moment after the act is concluded and to the objective criterion (the effects of the act), we have arising parties, meaning persons that did not express their will to the conclusion of the act, however they

¹² The criteria of distinction set in the doctrine are various: the number of legal wills, number of parties, presence of a unique interest, manifestation of will of a single individual.

¹³ M. B. Cantacuzino, *Elementele dreptului civil* [The Elements of Civil Law], Bucharest, Edit. All Educational, 1998, no. 93, p. 58.

¹⁴ We are referring to both our literature on the matter, and the foreign one [R. Guillien, J. Vincent, *Lexiques des termes juridiques* (sous la direction de S. Guinchard, G. Montagnier), 16e éd., Paris, Dalloz, 2007, p. 18].

¹⁵ I. Deleanu, *Părțile și terții. Relativitatea și opozabilitatea efectelor juridice* [The Parties and Third Parties. The Relativity and Opposability of Legal Effects], Bucharest, Edit. Rosetti, 2002, p. 11.

¹⁶ P. Vasilescu, *Relativitatea actului juridic civil. Repere pentru o nouă teorie generală a actului de drept privat*, ed. cit., p. 108–114.

can directly take advantage of it, just like the original parties¹⁷. With respect to the unilateral act we talk about author and third parties; with respect to the contract we have parties, third parties and habentes causam.

In this framework, “unilateral” means the fact that it derives from a single will. In no case does “unilateral act” mean an act that derives from a single person; several persons can express, together a sole manifestation of will. Similarly, “bilateral” doesn’t necessarily mean the work of two persons – the contract, for example, may be concluded by several debtors that express a unique will, having a common purpose¹⁸.

Aspects of synonymy. We mention a few aspects of synonymy in the field of the unilateral act. To indicate the unilateral act, the doctrine uses also the expression *act of unilateral formation*¹⁹. Thus, it is suggested that the unilateral act is the result of a single will. The expression may be used especially in situations that stress out the fact that the unilateral act is the result of a unique will, no matter how many persons – situated on the author’s position – contribute to generate the declaration of will.

The doctrine also uses the phrase *unilateral promise*, as synonymous expression to designate the unilateral act. However, the unilateral act and the unilateral promise do not overlap, the latter referring only to the unilateral act generating obligations for the issuer of the manifestation of will. Whereas, unilateral acts may alter legal relationships, may lead to the end of the legal relationships or, in certain cases, may legally bind the author.

*Unilateral act, unilateral contract*²⁰. The first consists of a unique manifestation of will that legally binds the author, while the unilateral contract represents a consent reached through the meeting of the parties’ concordant will. The contract is “unilateral” as it generates obligations only for one party (for example, the donation without charges does not involve any obligations for the gratified; the sole contractual obligations belong to the donor). The unilateral act is a species of the legal act, and the unilateral contract is a species of the contract²¹. The classification of civil acts into unilateral, bilateral and multilateral considers the criterion of the number of manifestations of will that contribute to the birth of

¹⁷ *Ibidem*, p. 116.

¹⁸ In contractual matters “bilateral” signifies the idea that both parties assume obligations – the case of the synallagmatic contract.

¹⁹ See J. Flour, J.-L. Aubert, E. Savaux, *Droit civil. Les obligations. 1. L’acte juridique*, ed. cit., p. 436; P. Vasilescu, *Drept civil. Obligații, în reglementarea noului Cod civil* [Civil Law. Obligations in the Regulation of the new Civil Code], Bucharest, Edit. Hamangiu, 2012, p. 223.

²⁰ With regard to the distinction, see G. Boroi, L. Stănciulescu, *Instituții de drept civil în reglementarea noului Cod civil* [Institutions of Civil Law in the Regulation of the New Civil Code], Edit. Hamangiu, București, 2012, p. 78–79; O. Ungureanu, *Drept civil. Introducere* [Civil Law. Introduction], 8th ed., Bucharest, Edit. C. H. Beck, 2007, p. 139.

²¹ P. Vasilescu, *Actul juridic civil*, ed. cit., p. 380.

the act; the classification of civil contracts into unilateral and bilateral (synallagmatic) is based on the criterion of the contract's content²².

A mention, regarding the classification of contracts into unilateral and bilateral (synallagmatic) within the new Civil code. Taking into consideration the doctrinaire debates generated by the imperfect synallagmatic contracts, there was adopted the conception according to which "the contract is synallagmatic when the obligations it sets are reciprocal and interdependent. Otherwise, the contract is unilateral, even if its execution implies obligations for both parties" (Article 1771). Thus, it is recognized the possibility of raising, during the execution of the contract, obligations for that party that initially had only rights, and not obligations, situation in which the contract stays unilateral. Under the old civil regulation, the category of the imperfect synallagmatic contract has questioned the criterion of separation between the unilateral and synallagmatic contracts²³.

Short historic track of the unilateral act. The new Civil code embodies a first regulation of the notion, legal regime, as well as of the unilateral act as source of obligations. The notion and legal regime of the unilateral act have not been included within the law up to this moment. However, the intention of regulation existed, a proof in this respect being the important legislative projects that have paid attention also to the unilateral act. *The Carol II Civil code* (1940 – adopted without entering into force) embodied explicit provisions regarding the unilateral promise as a source of obligations, together with the contract: "(1) The unilateral promise, if made in writing and if its duration is not indefinite, binds the offeror as soon as the offeree knows about it, unless he refuses it. (2) The provisions regarding the contract, besides those concerning the agreement necessary for their conclusion, are applicable by similitude also to the unilateral promise. (3) No derogation from the rules established in the field of donations is allowed. (4) The conditions of form and duration stipulated in paragraph (1) are not applicable to the offer of contract, those regarding the duration are not applicable to the reward promise and to bearer bonds" (Article 1162). The following articles regulated the public reward promise and bearer bond, as applications of the unilateral act²⁴. *The Project of the 1971 Civil code* expressly defined the unilateral act as being the legal act that consists of the manifestation of will of a single party. Furthermore, it recognized the quality of the unilateral act as source of obligations, within express legal provisions, however these regulations never entered into force.

²² L. Pop, *Tratat elementar de drept civil. Obligațiile, conform noului Cod civil* [Elementary Treatise of Civil Law. Obligations According to the New Civil Code], Bucharest, Edit. Universul Juridic, 2012, p. 71.

²³ Within the 1865 Civil code, the contract is bilateral if the parties assume reciprocal obligations (Article 943) and is unilateral when one or several persons assume obligations in favor of one or several persons that have no binding obligations (Article 944).

²⁴ For these aspects, see M. Avram, *Actul unilateral în dreptul privat* [The Unilateral Act Within the Private Law], Bucharest, Edit. Hamangiu, 2006, p. 343–344.

3. CLASSIFICATIONS AND GROUPINGS OF UNILATERAL ACTS

1. *Classifications* of unilateral acts:

a. unilateral acts subject to communication, unilateral acts not subject to communication (based on whether the legal effects are conditioned on the communication to the recipient of the manifestation of will). Article 1326 Civil code mentioned that the unilateral act must be communicated when it establishes, alters or ends a right of the recipient or any time the recipient’s informing is necessary due to the nature of the act. Within the first category we have, for instance, the offer, the repeal of mandate, the waiver of the contract of mandate, the public reward promise²⁵; are not subject to communication the testament, the acceptance of inheritance, recognition of filiation;

b. unilateral acts having abdicative effects (for example, the waiver of a right), **unilateral acts having extinctive effect** (the repeal of mandate), **unilateral acts having declarative effects** (the recognition of filiation), **unilateral acts having translative effects** (the testament) – based on the criterion of the consequences awarded by the law to unilateral acts²⁶;

c. patrimonial unilateral acts (the legacy, waiver of a right, acceptance of legal inheritance), **non-patrimonial unilateral acts** (the recognition of filiation of a child born outside the marriage). The majority of unilateral acts are complex, meaning that the author is conferred a fan of patrimonial and non-patrimonial prerogatives, at the same time: for example, the subscribing of securities does not involve only pecuniary rights and obligations; the associate or founder does not have only patrimonial rights and obligations. Certain unilateral acts are *mix*, having patrimonial and non-patrimonial character²⁷, depending on their concrete object (waiver of a right – Article 13 Civil code, the testament – Article 1035 Civil code, the waiver of prescription – Article 2507 Civil code).

d. statutory unilateral acts, non-statutory unilateral acts. The classification has as ground the necessity of acceptance²⁸ in order to produce legal effects. Are statutory the acts that are validly formed through the manifestation of will of the issuer, independent of the acceptance of another subject of law. The statutory acts are subdivided into acts through which subjects of law are born (association, foundations, companies) and acts generating statutes applicable only to the author of the act (for example marriage, recognition of filiation). The non-statutory acts

²⁵ For a detailed presentation of the public reward promise within the new civil regulation, see P. Vasilescu, *Drept civil. Obligații, în reglementarea noului Cod civil*, ed. cit., p. 225–227.

²⁶ B. Starck, H. Roland, L. Boyer, *Obligations. 3. Régime général*, Paris, Litec, 1992, p. 19, paper quoted after P. Vasilescu, *Relativitatea actului juridic civil. Repere pentru o nouă teorie generală a actului de drept privat*, ed. cit., p. 137.

²⁷ See M. Nicolae, *Codex Iuris Civilis*, Tom. 1 – *Noul Cod civil* [The new Civil code], Critical edition, Bucharest, Edit. Universul Juridic, 2012, p. 354.

²⁸ For a detailed presentation of the classification proposed by the author of the monograph, see P. Vasilescu, *Drept civil. Obligații, în reglementarea noului Cod civil*, ed. cit., p. 138–177.

involve, in order to produce legal effects, the meeting of the unilateral declaration of will with the acceptance (the testament, waiver of a right, offer to contract)²⁹.

2. Groupings of the unilateral acts that are not based on well-established criteria:

a. the testament; waiver of a right or faculty; accessory decisions requested for the functionality of the main institution (the facultative exercise of the right of redemption stipulated in a sales contract, the exercise of an opinion in case of an alternative obligation, the ratification of the acts performed by the representative outside the limits of his mandate);

b. acts of special nature (the testament); acts by means of which certain faculties and options are exercised (the acceptance of inheritance, the repudiation of inheritance); acts through which rights are given up (waiver of prescription, waiver of a real guarantee); acts referring to evidence (the confession); acts that conserve rights (the formal notice); acts by means of which a person is invited to exercise a right or faculty (the notification of an act); unilateral acts that complete a bilateral act (the confirmation of an annulable act, the ratification of an act by the mandator).

4. THE LEGAL REGIME OF THE UNILATERAL ACT

The new Civil code mentions that the legal provisions that govern the matter of the contract are applicable, by analogy, to the unilateral act³⁰. *The principles* of the contract have peculiar elements in the matter of the unilateral act. The binding force is, in certain cases, defeated, by the express provisions that allow the repeal. For instance, the public reward promise may be repealed in the same form in which it was made or in an equivalent form (Article 1329, paragraph 1, Civil Code). In what concerns the relativity provided by Article 1280 Civil Code, it is worthy of mention that the unilateral acts subject to communication will produce effects in relation to the beneficiary only after the communication reaches him, even if he did not know about the communication because of reasons that cannot be attributed to him. Opposability (Article 1281 Civil code) is also applicable in the case of the unilateral act. The acts subject to communication become opposable when the formalities of communication are performed.

The conditions and effects of the unilateral act do not benefit of an own regulation within the new Code. The peculiarity of the unilateral act, of being the result of a sole legal will draws the difference of legal regime from the contract. The provisions applicable to the contract represent the common law in relation to

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ With regard to the regime of the unilateral act, see *Noul Cod civil. Comentariu pe articole* [The new Civil Code. Comment on Articles], F. -A. Baias, E. Chelaru, R. Constantinovici, I. Macovei (coord.), Bucharest, Edit. C. H. Beck, 2012, p. 1386.

the unilateral act, the latter having elements that shape it distinctly. Either the law sets forth otherwise for the unilateral act (thus as it results from Article 1325), or its peculiarity imposes the adjustment of the rules in the field of the contract. It is practically impossible to exhaustively mention, in this paper, the specific elements of legal regime of the unilateral act. For this reason, we will only show examples of certain particular aspects in what concerns the conditions of substance, conditions of form and the effects of the unilateral act³¹.

Conditions of substance

The capacity to contract, the valid consent of the parties that assume obligations, the determined, possible and licit object, the valid cause of the obligations – are the validity conditions requested in the field of contracts.

The capacity of the author of the act. The aptitude of the physical or natural person of becoming subject of law by her own manifestation of will gives expression to the first condition of validity of the civil acts. Usually, a valid unilateral manifestation of will, generating legal effects, may be issued by the physical person that has full capacity of exercise or the natural person, under the law's conditions.

Applications. The recognition of filiation. The recognition of the relationship of filiation has a dual legal nature, being simultaneously, a confession (from the point of view of the civil procedural law)³² and a legal act (from the perspective of the civil law). Thus, the rules from both fields are applicable. The rule is that in order to proceed to recognition, the woman or the man has to have full capacity of exercise. By exception, given that it refers to the confession of a factual circumstance (the fact that the woman that makes the recognition is the mother of a certain child, the fact that the man is the father of the child conceived and born outside the marriage) and keeping in mind the superior interest of the child, the law allows the recognition of paternity made by the minor with discernment. According to the express derogatory text “the unmarried minor can recognize alone his child if he has discernment at the date of the recognition” (Article 417 Civil code). We believe that, similarly, the unilateral act of recognition of maternity is valid if the woman has a conscious will at the moment of the declaration, the manifestation being made in one of the forms stipulated by law. The recognition of filiation is valid even if it belongs to a person with limited capacity or with no capacity at all, but with discernment. It was stated that the recognition is also valid if it belongs to the father that is put under interdiction, made in a moment of awareness³³. The act

³¹ Fort the legal regime of unilateral acts, see L. Pop, *Tratat elementar de drept civil. Obligațiile, conform noului Cod civil*, ed. cit., p. 334–335.

³² In respect to the notion, legal nature and characters of the confession, see V. M. Ciobanu, *Tratat teoretic și practic de procedură civilă* [Theoretical and Practical Treatise on Civil Procedure], Bucharest, Edit. Național, vol. II, 1997, p. 200–201.

³³ For the quoted authors, see Al. Bacaci, V. -C. Dumitrache, C. C. Hageanu, *Dreptul familiei* [Family law], 6th ed., Bucharest, Edit. C. H. Beck, 2009, p. 199, 1st note.

of confession of filiation is personal. The recognition can be made neither by the legal representative, nor by the heirs, after the death of the woman, or the man. However, the recognition may be entrusted to the mandatary with special mandate. The minor with limited capacity may recognize filiation without the approval required by Article 41, paragraph 2, Civil Code. It is believed that the recognition made by the mother, within the content of a testament, even void for the lack of capacity, is valid in what the recognition is concerned³⁴.

The consent. Article 1204 Civil code envisages the validity conditions for the parties' consent. The consent of the author of the act must be serious, free and informed.

a. serious consent. When ascertaining the seriousness of the consent, we must bear in mind the author's intention to be legally bound through his manifestation of will. The vague manifestation of will or expressed as joke, out of courtesy, friendship, pure complacency or under a pure potestative condition, evokes the lack of intention to be legally engaged. In these latter situations we are on the field of the "non-law"³⁵.

b. free consent. The threats and pressures vitiate the manifestation of will of the author of the unilateral act, within the volitional dimension³⁶. The consent is vitiated by duress when the author of the unilateral act is insufflated with a fear decisive for the emission of the manifestation of will. The fear must be justified and resulted from the threat of a great and imminent danger directed against his persons, assets, or against his spouse, ascendants or descendents. The threat with the exercise of a right constitutes duress only if it is pursued the achievement of certain unjustified advantages.

c. informed consent. The decision of emission of the manifestation of will, must be made on the grounds of an accurate knowledge of the reality. The decision-making process must be put aside of any misrepresentation- spontaneous or caused by another person. The error and fraud are the two vices that alter the intellectual element of the will. The fraud, in the matter of unilateral acts, may be invoked even if it derives from a third party³⁷.

Applications – the testament. In order to invalidate the consent, the essential error has to regard the identity of the legatee or his decisive qualities for the

³⁴ Tr. Ionașcu, *Capacitatea de exercițiu a drepturilor civile și ocrotirea sub aspect patrimonial a lipsei și a restrângerii acestei capacități în lumina recentei legislații a R. P. R.* [The capacity of exercise of civil rights and the patrimonial protection of the lack and limitation of this capacity in the light of the new legislation of the P. R. R.], „Studii și Cercetări Juridice”, nr. 1, 1956, p. 69.

³⁵ J. Carbonnier, *Flexible droit*, 10e éd., Paris, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 2001, p. 25, p. 37–38.

³⁶ L. Pop, *Tratat de drept civil. Obligațiile* [Treatise of Civil Law. Obligations], vol. II, *Contractul*, ed. cit., p. 229.

³⁷ See D. Chirică, *Dolul – viciu de consimțământ în materie contractuală* [The Fraud – Vice of Consent in Contractual Matters], in: Dan Chirică, *Studii de drept privat*, Bucharest, Edit. Universul Juridic, 2010, p. 431.

liberality – for example, the testator had the wrong belief that the legatee was his close relative. In testamentary matters, the fraud has specific forms: the suggestion and captation. The suggestion regards the discredit of the persons that were initially taken into consideration for the gratification, and the captation attracts the testator’s generation towards the author of the fraud or a third party³⁸. A sole condition has to be met in order to be in the presence of the fraud – that the fraud is decisive, namely that without those maneuvers the testator would not have gratified a certain person or constituted a legacy in respect to a certain good, by his own initiative. The deceptive maneuvers can emanate from the beneficiary of the testamentary provisions or from a third person that acts with or without the beneficiary’s knowledge³⁹ (Article 1038, paragraph 2, Civil code). The maneuvers may consist of the testator’s separation from his relatives and friends, the abuse of influence or authority, his sequestration, the interception of his mail, the separation from the relatives and friends by insinuating certain calumnies with respect to them⁴⁰ etc.

The manifestation of will of the author may be invalid when it is extorted by *duress*. Directed towards the testator, his family or another close person, the fear may be insufflated by physical (physical terror) or moral constraint (the threat with cessation of medical care absolutely necessary for the old and sick testator)⁴¹.

Applications – recognition of filiation. If the manifestation of “will”⁴² was tainted by a vice of consent, the confession of maternity/paternity has no probative value. Unlike the old regulation of the Family code, the new Civil code sets the path for an action for relative nullity if the recognition is tainted by error, fraud or duress (Article 419, paragraph 1).

Within the framework of the vices that can alter the will of the author of the unilateral act, we do not talk about *lesion*. Grounded on the economic imbalance of the contract, resulted from the obvious disproportion of value between the mutual rendering of services, the lesion is peculiar to contracts (more precisely to onerous and commutative contracts), and not to unilateral acts. The new Civil code includes the lesion among the vices of will, following the classical conception. However, it is questionable the qualification of lesion as vice, taking into account a series of

³⁸ M. D. Bocșan, *Considerații asupra dolului în materie de liberalități* [Considerations on the Fraud in the Field of Liberalities], „Dreptul”, nr. 7, 2001, p. 83.

³⁹ In contractual matters, the fraud must be derived from the contractual partner or from a third party – representative, subordinated or manager of the businesses of the other party.

⁴⁰ See M. Eliescu, *Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul Republicii Socialiste România* [The Inheritance and Its Devolution in the Law of the Socialist Republic Romania], Bucharest, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1966, p. 178–179.

⁴¹ D. Chirică, *Drept civil. Succesiuni și testamente* [Civil Law. Inheritances and Testaments], Bucharest, Edit. Rosetti, 2003, p. 145.

⁴² For the fact that duress, hypnosis or the state of drunkenness lack the will from the probative value, see I. Leș, *Tratat de drept procesual civil* [Treatise of Civil Procedural Law], 5th ed., *Cu referiri la Proiectul Codului de procedură civilă* [With References to the Project of the Civil Procedural Code], Bucharest, Edit. C. H. Beck, 2010, p. 601.

arguments that rather include lesion in the category of the causes of dissolution of contracts, as a sanction for the inequality of value of the services assumed by the contractual partners (on grounds of contractual justice)⁴³ or among the conditions for the annulment of the contract for the incapacity to contract of one of the partners⁴⁴, than as a vice of consent⁴⁵.

The object. The new Civil code draws a distinction between the object of the act and the object of the obligation assumed by the parties to the act. For the unilateral act, the object is represented by the legal operation that generates legal effects; the object of the obligation assumed by the author is the service promised to be performed. The object of the obligation must exist, be determined or determinable, within the civil market, possible, licit and moral, involve a personal fact of that who assumes obligations, and that who assumes the obligation “to give” must be the holder of the right.

The cause. The cause is the reason that determines the author to issue the manifestation of will. The cause must exist, be licit and moral. We can distinguish the direct and immediate cause for every category of unilateral act – for example, in the case of the testament, the liberal intention. The indirect and mediated cause is the subjective element that sets into motion the mechanism of the will to issue the unilateral manifestation of will (the concrete impulse for which the testator wants to gratify). There are also other unilateral acts that don't make necessary the analysis of the cause, such as the waiver of a right or the recognition of filiation⁴⁶.

Conditions of form

Resorting to the rules of the contract leads to the freedom of the form of the unilateral act. When the law asks for a given form, it must be observed, under the sanction of absolute nullity. *Ad validitatem*, the testament is ordinary (holograph or authentic) or privileged⁴⁷; the voluntary express repeal of the testament requests an authentic act drawn at the notary (unless the repeal is made through a new testament); the express acceptance of inheritance is made by an authentic act or under private signature; the recognition of filiation is made through a declaration at the civil service, through an authentic act or a testament. In the cases stipulated by law, the waiver of right requests a solemn form. The waiver of inheritance is

⁴³ P. Vasilescu, *Actul juridic civil*, ed. cit., p. 463.

⁴⁴ I. Rucăreanu, *Viciile de consimțământ* [Vices of Consent], in: *** *Tratat de drept civil* [Treatise of Civil Law], vol. I, *Partea generală* [General part], Bucharest, Edit. Academiei, 1989, p. 182–187.

⁴⁵ Among the authors that do not treat lesion as vice of consent: Ph. Malaurie, L. Aynès, Ph. Stoffel-Munck, *Les obligations*, 4e édition, Paris, Defrénois, 2009, p. 264–266; J. Flour, J. -L. Aubert, E. Savaux, *Droit civil. Les obligations. I. L'acte juridique*, 13e éd., Paris, Dalloz, 2008, p. 206–216; L. Pop, *Tratat de drept civil. Obligațiile* [Treatise of Civil Law. Obligations], vol. II, *Contractul*, ed. cit., p. 230–231; P. Vasilescu, *Actul juridic civil*, ed. cit., p. 462–466.

⁴⁶ M. Avram, *op. cit.*, p. 49.

⁴⁷ We mention that the testament void for ignoring the form set by law, produces effects on the basis of the principle of conversion, if it meets the conditions of another testamentary form.

performed in an authentic form (before the public notary, at Romania’s diplomatic missions or consular offices, according to the specific case) – Article 1120, paragraph 2, Civil Code; the repeal of the waiver respects, imperatively, the same form – Article 1123, paragraph 1, Civil Code.

The effects of the unilateral act

The aptitude of the unilateral act of altering or ending civil legal relationships, including obligation relationships, cannot be questioned⁴⁸. The unilateral acts have translative, constitutive, declarative or extinctive effects. In certain situations, they create legal effects. Generically, unilateral acts that generate civil obligations are called “unilateral promises”.

a. unilateral acts having a translative of rights effect. The archetype of the unilateral acts having translative effects is the legacy. Unilateral act embodied in a testament, *the legacy* represents the provision by means of which a person institutes one or more persons who, after his death, will receive free of costs, either the entire patrimony, or a fraction of it, or a determined good from the inheritance. The universal legacy gives vocation to the entire inheritance; the legacy with universal title gives vocation to a fraction of the patrimony; the legatee with particular title of a determined good gains its property at the date when the inheritance is opened, and the legatee with particular title of a generic good is the holder of a claim over the inheritance.

b. unilateral acts having constitutive of right effect. In certain hypothesis, we can talk about the constitutive effect of the legacy, for example, when by means of a last wish provision a dismemberment of property is established.

c. unilateral acts having declarative effect consolidate a pre-existent right, *ex tunc* and *ex nunc*. The confirmative act, the confession, the acceptance of legal inheritance, are a few examples of unilateral acts having a declarative effect. Express or tacit, *the confirmation* is a unilateral act by means of which the entitled person gives away the right to invoke the relative nullity of an act. In contractual matters, the confirmation is one of the modalities of validation of the contract (Article 1261 Civil Code). The confirmation represents a unilateral manifestation of will, abdicative and retroactive. Through confirmation, the relatively void act becomes perfectly valid, being consolidated retroactively, from the moment of its conclusion. These effects happen in relation to the author of the confirmative act, but the rights achieved or conserved by the third parties of good-faith cannot be harmed. The confirmation of the annulable act must not be confused with the regularization, ratification or redrawing of the act.

Applications:

– *the confession*. Legal application of the confession, the recognition of filiation produces effects retroactively, as it is recognized a pre-existent fact,

⁴⁸ I. Reghini, *Dreptul civil. Norma de drept civil. Raportul juridic civil* [Civil Law. Civil Law Norm. Civil Law Relationship], in: I. Reghini, P. Vasilescu, Ș. Diaconescu, *Introducere în dreptul civil*, ed. cit., p. 71.

without creating a new legal situation. In the case of recognition of maternity, the child is considered to have had as mother – from the moment of birth- the woman that recognized him. In the case of recognition of paternity, the child conceived and born outside marriage will be considered as having as a father the man that recognized him. The situation of child from outside marriage rests unchanged, but the effects that result from the recognition of filiation are produced from the moment of the conception (name of child, parental care, obligation of maintenance, etc.);

– *the acceptance of legal inheritance*. The manifestation of will of the heir is a unilateral act by means of which the rights gained at the moment of the inheritance's opening are retroactively consolidated. The acceptant exercises in this manner the right to option in relation to the inheritance, acquiring a special statute – that of heir, with all the consequences;

– *the waiver of inheritance* disclaims, also retroactively, the vocation to that inheritance of the person that does not want the title of heir. We are in the presence of a unilateral, express, solemn and abdicative act, performed after the opening of the inheritance, based on which the author becomes foreign to the inheritance.

d. unilateral acts having extinctive effect put an end to a subjective right or legal relationship. These effects are specific to the waiver of valuing a claim, waiver of the subjective right in litigation, waiver of a real right (servitude, usufruct), waiver of prescription etc.

Applications:

– *waiver of a right*. This is generally an unilateral act by means of which a person chooses to no longer be considered, in the future, the holder of that right;

– *waiver of valuing a claim*. The creditor can unilaterally express his will to give up the valuing of a claim whose holder he is. The finality consists of the ending of the obligation relationship and the debtor's exoneration of payment⁴⁹ (it is not confused with the remission of debt which, even though it also involves a renunciation, represents a convention between the creditor and the debtor⁵⁰);

– *waiver of the subjective right in litigation*. According to Article 247 paragraph 1 from the current Civil procedural law, “in case of waiver of the actual claimed right, the court may issue a decision by which the case will be rejected on the merits and decide upon the expenses”. The plaintiff's waive represents a procedural unilateral act, efficient no matter the defendant's position. The finality is the impossibility of valuing in court a second action between the same parties, having the same object and cause; differently said, the civil trial is definitively ended. The waiver of the right in litigation is an act of disposition, similarly to the waiver of trial⁵¹;

⁴⁹ P. Vasilescu, *Relativitatea actului juridic civil. Repere pentru o nouă teorie generală a actului de drept privat*, ed. cit., p. 160.

⁵⁰ In respect to the remission of debt, see L. Pop, *Tratat de drept civil. Obligațiile* [Treatise of Civil Law. Obligations], vol. I – *Regimul juridic general*, ed. cit., p. 550–558.

⁵¹ For details regarding the two acts of disposition of the parties, see, I. Leș, *Tratat de drept procesual civil*, ed. cit., p. 617–624.

– *waiver of prescription*. The waiver of the extinctive prescription (in what concerns the material right to action) is a unilateral act, express or tacit, that generates effects only against the author. The person in favor of which the prescription runs may give up the benefit provided by the law, but not before the start of the prescription’s course. The waiver may regard either a reached prescription or the benefit of the term run out for the prescription started but unreached⁵². As an effect of the renunciation, another prescription of the same kind will start to run. If we are referring to the acquisitive prescription, the waiver may intervene only after the completion of the term.

e. the birth of certain obligation by means of the legacy. The legatee may be forced to fulfill the charge set in the legacy, in favor or a third party, in the interest of the testator (the provision will produce effects only from the moment of the testator’s death) or in favor of the gratified one. The charge compels the acceptant legatee to give, to do or not to do something, and in case of non-execution the interested persons have the possibility to claim before a court, the forced execution and damages. The third beneficiary can resort to the action for execution, but not to the action for repeal.

5. UNILATERAL ACTS SUBJECT TO COMMUNICATION⁵³

According to whether the generation of legal effect requires or not the communication of the manifestation of will to the direct recipient of the act, unilateral acts are divided into *acts subject to communication and acts not-subject to communication*⁵⁴.

For the first category the offer is a conclusive example. The new regulation of the Civil Code⁵⁵ states that the offer, acceptance, as well as the repeal are subject to communication to the recipient, as a mandatory requirement for the generation of the specific legal effects (Article 1200). The mandatary can give up at any time the mandate, after the previous notification made according to the conditions set forth by Article 2034 Civil Code. The reward promise, as well as its repeal, needs to be brought before the public (Article 1328–1329 Civil code). It is considered that, in general, the acts of unilateral dismissal of the contract by one of the parties, when the law recognizes such faculty, are subject to communication. The testament, acceptance of inheritance, waiver of inheritance, recognition of filiation, are not subject to communication.

⁵² Article 2507 Civil code.

⁵³ See P. Vasilescu, *Drept civil. Obligații, în reglementarea noului Cod civil*, ed. cit., p. 224.

⁵⁴ G. Boroi, *Drept civil. Partea generală. Persoanele* [Civil Law. General Part. The Persons], 4th ed., revised and completed, Bucharest, Edit. Hamangiu, 2010, p. 153.

⁵⁵ See A. -G. Atanasiu ș.a., *Noul Cod civil. Note. Corelații. Explicații* [The New Civil Code. Notes. Correlations. Explanations], Bucharest, Edit. C. H. Beck, 2011, p. 495.

“If the law does not set otherwise, the communication can be made in any proper modality, according to the circumstances”. In certain cases, the law provides the communication’s form. *The notification*⁵⁶ or *writ of summons* are the forms imperatively asked to the creditor that claims the execution of the obligation (Article 1522 Civil code); the public reward promise produces effects if it is made in the same form as the promise or in an equivalent form (Article 1328 Civil Code); the offer and acceptance of offer must be made in the form required for the valid conclusion of the contract; the recipient of the offer must communicate the acceptance using means at least as fast as those used by the offerer (if the law, the parties or the practices established between the parties or other such circumstances, do not stipulate the contrary) – Article 1200, paragraph 2, Civil Code; the termination initiated by the tenant, or the locator, of the rental contract of a house must observe the form of notification according to Article 1824–1825 Civil Code. If no particular form is provided, the author of the act has the liberty to make his own choice, according to the circumstances and nature of the act.

If the unilateral act is subject to communication, its effects are produced in the moment the communication reaches the recipient, even if he did not know about the communication because of reasons that cannot be attributed to him. In the field of the offer to contract this circumstance is expressly provided. The offer’s vocation is of being known in order to be examined by the recipient. Usually, the offer produces effects only after it reached the recipient even if he does not know about it for reasons that cannot be attributed to him. The situation is the same for the acceptance or repeal of the offer.

⁵⁶ The notification has a double role, to protect the recipient of the notification and to offer certitude regarding the seriousness of the author’s manifestation of will (see J. Flour, J.-L. Aubert, E. Savaux, *Droit civil. Les obligations. 1. L’acte juridique*, ed. cit., p. 441).

CÂTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA TRAFICULUI DE DROGURI

Grigore Labo

Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” București
Facultatea de Drept din Cluj-Napoca

Résumé. Chacune des substances actuellement interdites comme drogue produit des effets différents, toujours nocifs, sur la santé physique et mentale des consommateurs, surtout sur les jeunes. En Europe la plupart des pays condamne la consommation des stupéfiants, et on a des organismes comme l'Europol, l'Observatoire Européen des drogues et d'autres pour lutter avec tous les moyens contre le trafic de drogues.

Mots clés: *trafic, drogue, consommateur.*

Drogul, în sensul dat de convențiile internaționale, este una dintre substanțele supuse controlului prin Convenția Unică asupra stupefiantelor din 1961, precum și una dintre substanțele psihotrope al căror control este prevăzut prin Convenția din 1971. Art. 1 din Legea 143 din 26 iulie 2000 desemnează ca droguri plantele și substanțele stupefiante ori psihotrope sau amestecurile acestora înscrise în tabelele I–III din lege¹.

Consumul de droguri a devenit un flagel mondial de la sfârșitul anilor 1960. Criza de identitate a tineretului nord-american, dar și a celui occidental s-a manifestat prin ample mișcări protestatate antiguvernamentale, completate de căutarea unui suport moral și refugiu spiritual în lumea iluzorie a viziunilor cauzate de consumul de droguri. Evoluția numărului consumatorilor urmează un trend ascendent; dacă în 1985 în lume ar fi existat 50 milioane de consumatori de droguri, azi numărul acestora se consideră a fi între 150 și 250 de milioane. Tratatamentul toxicomanilor constă într-o „încercare” progresivă de vindecare, dezintoxicare asociată cu psihoterapia.

În România comunistă, înainte de 1989, fenomenul era aproape inexistent, atât ca uz, cât și ca tranzit. Absența libertății de circulație, legăturile comerciale

¹ Nicoleta Elena Buzatu, *Traficul și consumul ilicit de droguri*, București, Edit. Universul Juridic, 2012, p. 47.

strict supravegheate, cenzura informațiilor din lumea apuseană decadentă, prezența mult mai pregnantă a aparatului represiv au făcut ca traficul de stupefiante să existe doar ocazional, practicat de un număr mic de cetățeni străini. Consumul în rândul românilor era nesemnificativ. Cazurile de trafic au fost absolut sporadice și singulare: câteva rețineri de către unii farmaciști, la etatizarea farmaciilor, a unor substanțe stupefiante și psihotrope sau sustragerea lor din fabricile de medicamente (Cluj, Iași și București) de către hoți. Toxicomanii au fost de obicei ocazionali, cu o singură experiență, uneori victime dependente terapeutic ca urmare a unei medicații administrate incorect sau neglijent.

Imediat după 1989, cei mai mulți cetățeni implicați în traficul și consumul ilegal de droguri erau străini, aparținând de multe ori țărilor producătoare de droguri ori celor în care se consumă mai mult sau mai puțin legal și, de regulă, în mod tradițional asemenea substanțe și produse. Marea majoritate a cetățenilor implicați proveneau din Turcia, după care urmează Egiptul și Grecia, apoi Libanul, Iordania, Italia, Pakistan, Siria, India, Senegal. După câțiva timp, descoperirea oportunității obținerii unor câștiguri facile a făcut ca în rândul traficantilor să pătrundă tot mai mulți cetățeni originari din țările ex-comuniste, printre care și cetățeni români. Traficul, dezvoltându-se pe noile rute Est-Vest, conduce la apariția și dezvoltarea rapidă a crimei organizate în țările est-europene. Dintre rutele care trec prin România cea mai importantă este cea care deservește transportul terestru a canabisului cultivat în Balcani, cu destinație Europa centrală și de vest. Organizațiile cu ramificații transfrontaliere devin tot mai virulente, operațiunile lor ilegale crescând exponențial.

Fenomenul traficului și consumului de droguri în România este în continuă creștere. Studiile efectuate au demonstrat rapiditatea de propagare a acestui fenomen, deosebit de îngrijorător, în care media de vârstă a consumatorului este în continuă scădere. Populația care prezintă vulnerabilitate crescută, având legătură și cu condiții socio-economice precare, este cea tânără, care manifestă o disponibilitate mai accentuată de a testa noi experiențe, permeabilitate în adoptarea anumitor comportamente de risc, uneori, din cauza unei informări insuficiente, fragmentate, deficitare. Se constată o creștere alarmantă a consumului de droguri în rândul adolescenților, mai exact în rândul elevilor și al studenților, mai cu seamă în localitățile București, Constanța, Timișoara și Cluj, zone estimate a fi cu posibilități materiale mai favorizante. Deocamdată, consumul de droguri în România este oarecum inhibat de sărăcie, de imposibilitatea de a plăti drogurile.

Inițial, în atenția mass-media erau „copiii străzii” („aurolacii”) – consumatorii unor vapori de substanțe chimice de uz gospodăresc ce se volatilizează la temperatura normală. Efectul este similar celui al drogurilor, dar mult mai slab și fără să dea o dependență fizică prea mare. Evoluția ulterioară arată că drogurile consumate de tinerii români au devenit în principal heroina și marijuana, urmate de ecstasy, amfetamine și cocaină. Deși mult mai redus, datorită prețului prohibitiv, consumul de cocaină este în continuă creștere, tot mai mulți tineri fiind atrași de

acest drog. Un alt aspect important în cazul heroinei, drogul cel mai periculos, este modalitatea de administrare. Trecerea de la perioada de început (anii '96–'97), când heroina se consuma prin inhalare sau prizare („la țigară” sau „la folie”), la perioada actuală, când majoritatea heroinomanilor se injectează, semnifică intensificarea fenomenului. Injectarea este o formă de administrare mai sofisticată, dar mai eficientă, tinerii consumatori români fiind așadar practicanți avansați ai acestui comportament deviant. La nivelul străzii, heroina este drogul cel mai consumat, în timp ce drogurile sintetice și cocaina sunt întâlnite mai ales în baruri și discoteci.

Planul social este afectat de consumul de droguri din punctul de vedere economic, al stabilității sociale și al creșterii ratei infraționalității. Persoanele care consumă droguri prezintă un risc crescut de infraționalitate, prin comportamentul generat de însuși consumul de droguri, care determină diminuarea controlului faptelor și distorsionarea realității prin generalizarea unei lumi ireale. Aderarea la subcultura drogurilor implică modificarea tiparelor comportamentale, determină în același timp dezvoltarea mirajului câștigului, creându-se contextul favorabil dezvoltării rețelelor de comercializare. Adolescenții și tinerii care consumă droguri sunt potențiali delincvenți, deoarece dependența și duritatea sindromului de abțință (sevrăjul) îi determină să apeleze la orice căi pentru a obține banii necesari procurării drogului. Primul pas (după vânzarea obiectelor personale, furtul de bani și al obiectelor de valoare din casă) este angrenarea în furturile din buzunare, după care urmează furturile din mașini, tâlhăriile și alte infrațiuni comise cu violență.

În legătură cu criminalitatea asociată consumului de droguri, nu există o evidență statistică în România. Totuși, se poate menționa faptul că un procent important dintre persoanele care comit infrațiuni contra patrimoniului (tâlhării, furturi din locuințe, din magazine, din autoturisme etc.) sunt și consumatori de droguri. Destul de frecvente sunt situațiile în care infractori, aflați în stare de arest preventiv în secțiile de poliție, prezintă semne fizice și comportamentale specifice consumatorilor dependenți. De cele mai multe ori se manifestă sindromul de abțință (sevrăjul), fiind nevoie de intervenție medicală.

Tot mai des este dezbătut și discutat subiectul „*etnobotanice*”; sunt prezentate cazuri cu efecte ale acestora și persoane, în special tineri, care în urma consumului au avut nevoie de îngrijiri medicale. Se observă că foarte multe persoane nu știu exact ce sunt aceste etnobotanice, confundându-le foarte des cu plantele medicinale sau cu plante precum marijuana sau cannabis². Ușor accesibile și, deși interzise, tot mai utilizate de către tineri, etnobotanicele sunt considerate „droguri ușoare”. Paradoxal însă, efectele pe care le provoacă aceste plante psihoactive nu sunt deloc ușoare și nu ar trebui neglijate. Mulți consideră că ele nu pot avea efecte nocive dat fiind că sunt „naturale”, însă această idee este complet greșită. Este posibil chiar ca uneori plantele care se vând în așa numitele „magazine de vise” să fie amestecate

² www.farmacistul.eu/2011/01/pe-scurt-despre-etnobotanice.html (30 octombrie 2012).

cu substanțe sintetice extrem de periculoase. De asemenea, foarte multe persoane nu știu ce efecte nocive produc aceste plante, exceptând persoanele interesate de asemenea produse.

Etnobotanicele (*spice-uri* sau *condimente*) sunt droguri psihoactive ilegale, constând din amestecuri de ierburi uscate și diverse componente de plante (frunze, tulpini, rădăcini etc.). După ce au devenit cunoscute, spice-urile au intrat rapid pe piața consumatorilor de droguri, de exemplu, în rândul tinerilor, aceștia folosindu-le din ce în ce mai frecvent la petreceri. Etnobotanicele au devenit, după „iarbă”, cele mai folosite droguri. La distribuitori se găsesc sub diferite forme: Silver, Gold, Diamond, Tropical Synergi, Arctic Synergy etc.

Aceste produse conțin, în funcție de producător, diferite amestecuri de ierburi. De exemplu: coriandru, coadă de leu, floare de lotus albastră, Maconha Brava – cunoscută și sub denumirea de „marijuana falsă” – și multe altele. În urma unor serii de teste efectuate, în aceste amestecuri s-a găsit chiar și tămâie. Pe lângă aceste plante, amestecurile au în componență compuși chimici, precum cei canabiomimetici – compuși ce mimează efectele canabisului, respectiv THC-ul (tetrahidrocanabinol) –, responsabilul pentru efectele asupra sistemului nervos central al consumatorului. În afara acestor compuși, preparatele mai pot conține și diferiți aditivi aromatizanți, cu scopul de a da produsului o aromă specifică tutunurilor parfumate: vanilie, miere sau esență de trandafir.

După ce se fumează, substanțele canabiomimetice declanșează o stare de amețală („high”), asemănătoare cu cea de ebrietate. Efectul acesta de amețală este mult mai puternic decât al THC-ului din canabis. În alte cazuri, s-au raportat: agitație psihomotorie, tremur, delir, stări confuzionale cu halucinații vizuale și auditive, necesitând de cele mai multe ori spitalizarea consumatorului. Cel mai frecvent, pe lângă starea de amețală, s-au raportat tulburări digestive (greață, vărsături, dureri stomacale), care în unele cazuri au necesitat spitalizarea. Cercetători din Germania au observat faptul că multe persoane care au întrerupt consumul au resimțit stări similare sevrajului (vomă, palpitații, dureri de cap, depresie și neliniște), dovedind astfel că etnobotanicele provoacă dependență. Toate aceste efecte sunt mult mai puternice și mult mai toxice pentru organism decât efectele produse de marijuana sau canabis.

Cantitatea de substanță care se consumă o dată (*la o priză*) nu este încă pe deplin cunoscută, deoarece compușii chimici sunt pulverizați peste amestecurile de plante, iar dozarea nu este foarte exactă, astfel că, în ciuda testelor de laborator efectuate până în prezent, nu se știe câtă substanță chimică se consumă odată.

În 2009, Germania, în urma studiilor de laborator și la insistența farmaciștilor cu privire la interzicerea etnobotanicelor, a decis interzicerea comercializării lor pe piață. Acum sunt interzise și în Franța, Letonia și Irlanda, dar și în alte țări.

În România, teoretic și conform legii sunt interzise, dar producătorii și distribuitorii le comercializează sub pretextul utilizării lor în medicina veterinară, produse cosmetice sau aditivi cu destinație horticolă. Deși lista substanțelor

stupefiante și a precursorilor acestora interziși prin lege suferă modificări anuale, apar constant noi compuși chimici ale căror efecte sunt la fel de periculoase. Acești compuși se regăsesc în compoziția unor noi produse ce inundă piața, producând în continuare aceleași efecte asupra sănătății consumatorului.

Distribuitorul se află de obicei în spatele tejghelei unui mic magazin ce desface produse aparent inofensive, din gama celor menționate anterior. Se poate ca în același magazin să se obțină un număr de telefon la care să se poată comanda prin curier produsul dorit. Din datele obținute de la un astfel de distribuitor din Cluj reiese că vânzarea cea mai intensă prin curier este între orele 21 și 03, cu vârfuri în special vineri și sâmbătă noaptea. Raportat la condițiile de criză actuale, prețul unei doze de etnobotanice este competitiv, iar dacă mai multe persoane se asociază, în vederea achiziționării în comun a mai multor doze, atunci este rentabilă chiar și livrarea la domiciliu. Este posibilă și accesarea unor site-uri pe Internet, prin care să se facă comenzi, această posibilitate fiind utilizată uneori și de către cei care se aprovizionează cu cantități mai mari, în vederea distribuirii ulterioare. În această situație, munca organelor judiciare este foarte dificilă, ținând seama de numărul mare de locații de pe net și de marea diversitate de denumiri sub care apar noile produse, corespunzând unor noi substanțe sintetizate chimic.

Dacă examinăm situația principalelor orașe ale țării, constatăm că problemele au un anumit specific zonal, chiar dacă în mare sunt aceleași. Datele centralizate de Agenția Națională Antidrog sunt edificatoare.

București. Mii de toxicomani sunt nevoiți să aștepte luni în șir pentru a obține un loc în centrele de tratament. „Acești oameni au nevoie de tratament zilnic, ca și diabeticii de insulină. Centrele trebuie să funcționeze și pentru că numărul toxicomanilor din București a fost estimat oficial la peste 17.000.”³

Cluj-Napoca. Șeful Brigăzii de Combatere a Crimei Organizate Cluj, comisarul Horea Oltean, susține că la Cluj nu se poate vorbi despre o creștere a infracțiunilor comise de consumatorii de droguri pentru a face rost de bani, chiar dacă prețul stupefiantelor a crescut în ultimele luni. Cel mai căutat drog este cannabisul. Un gram costă în jur de 40–50 de lei și poate ajunge și până la 100 de lei, dacă marfa este adusă de afară. În cercuri restrânse se consumă cocaină, iar prețul unui gram se situează între 80 și 100 de euro.

Iași. „Din datele noastre, în Iași nu au crescut tarifele la droguri. Nu am avut cazuri de consumatori care să dea în cap cuiva sau să se apuce de furat pentru a procura bani. Cel puțin până acum, acest lucru nu s-a întâmplat”, a precizat Iulia Diaconu, șeful DIICOT – Biroul Teritorial Iași.

Timișoara. Potrivit șefului Brigăzii de Combatere a Crimei Organizate (BCCO) Timiș, Ștefan Negrilă, în ultimele două luni prețurile drogurilor vândute pe stradă a crescut simțitor. „Dacă nivelul prețurilor va rămâne crescut, ne așteptăm să scadă numărul consumatorilor de droguri scumpe, cum ar fi cocaina sau ecstasy”, a punctat Negrilă).

³ Eugen Hrișcu (psihiatru), Centrul de Asistență a Adicțiilor „Alexandru Obregia”.

Constanța. Numărul infracțiunilor comise de consumatorii de droguri este irelevant la Constanța, susține șeful Agenției Teritoriale Antidrog, comisar Sorin Petrescu. „Numărul consumatorilor de droguri de pe litoral este destul de mic, însă vara cunoaște o explozie. Atunci se consumă, în cluburi și discoteci, în special droguri sintetice, pastile, al căror preț a crescut de la 30 de lei până la 70 de lei bucata, așa că este posibil ca numărul infracțiunilor să crească în sezonul estival.”

Raportul Național privind Situația Drogurilor pentru anul 2012, prezentat de Agenția Națională Antidrog (ANA), evidențiază că în anul anterior a crescut numărul consumatorilor de droguri în București, din cauza apariției pe piețele din România a noilor substanțe cu proprietăți psihoactive; numărul estimat de consumatori problematici de droguri se ridică la 19.265 în anul 2011, față de 18.316 în 2010 și 16.867 în 2007.

Potrivit raportului ANA, zonele de risc, în funcție de numărul de cazuri de urgențe non-fatale înregistrate în 2011, sunt: București și Iași (zone de risc foarte mari, pondere peste 10%), Cluj, Constanța, Galați (zone de risc mare, ponderi între 5% și 10%), Bihor, Timiș, Bacău, Dâmbovița, Suceava, Buzău, Vrancea (zone de risc mediu, ponderi între 1% și 5%), Neamț, Harghita, Călărași, Ialomița, Hunedoara (zone de risc mic, ponderi între 0,5% și 1%) și Arad, Mureș, Ilfov, Satu Mare și Teleorman (zone de risc foarte mic, ponderi sub 0,5%).

54,1%, adică peste jumătate din cazurile de urgență înregistrate în anul 2011, raportează un tip de consum de substanțe noi cu proprietăți psihoactive. „S-a observat în anul 2011 că în România este o tendință de creștere a persoanelor de sex feminin care au solicitat asistență medicală. Vârsta de debut în consum care a fost declarată se situează între 15 și 19 ani, iar modul de consum este cel prin injectare”, a precizat chestorul Sorin Oprea, directorul ANA.

Ca și în anul 2010, și în anul 2011, în București și Iași au fost înregistrate un număr foarte mare (pondere de peste 10%) de cazuri de urgențe medicale pe motiv de consum de substanțe psihoactive, înregistrându-se o treime din numărul total de cazuri semnalate la nivel național. Totodată, la nivel național, în anul 2011 a scăzut numărul deceselor directe în ceea ce privește consumul drogurilor. „Dacă în anul 2010 aveam 49 de decese înregistrate, în anul 2011 au fost 41. Se remarcă însă o creștere a deceselor indirecte asociate consumului de droguri concomitent cu scăderea cazurilor de decese directe”, a precizat Oprea⁴.

Flagelul stupefiantelor reprezintă un grav pericol ce amenință tot mai mult umanitatea, printr-o diversitate de forme specifice, pornind de la influența nocivă pe care o are asupra tinerei generații și alterarea relațiilor interumane, continuând cu distrugerea sănătății, îmbogățirea de nejustificat din punct de vedere moral sau licit-economic a infractorilor, apariția de organizații criminale redutabile, care de

⁴ www.capital.ro/.../a-crescut-numarul-consumatorilor-de-droguri-in-bucuresti (30 noiembrie 2012).

multe ori concurează cu puterea unor guverne, și culminând cu provocarea unor adevărate războaie locale, soldate cu pierderi de vieți omenești.

La nivel internațional, necesitatea unui răspuns global, echilibrat și pluridisciplinar împotriva fenomenului drogurilor a fost recunoscută de foarte mult timp în cadrul ONU. La nivel european, programul de luptă împotriva drogurilor din anul 1992 propunea deja statelor membre ale UE să compare eficacitatea mecanismelor lor de coordonare națională. În controlul stupefiantelor și substanțelor psihotrope este important să fie întărite și dezvoltate mijloacele juridice eficiente de cooperare internațională în materie penală, pentru a pune capăt activităților infracționale internaționale reprezentate de traficul ilicit⁵.

Cu ocazia reuniunii Consiliului European de la Bruxelles din 16–17 decembrie 2004, a fost adoptată Strategia Uniunii Europene pe droguri (2005–2012), aceasta fiind inclusă în Programul Haga și considerată un instrument cheie în lupta împotriva traficului și consumului ilicit de droguri, de asigurare a unui nivel înalt de protecție a sănătății și a unui nivel ridicat de securitate pentru publicul larg.

Potrivit acestui document european, politica judiciară și de aplicare a legii în cadrul UE privind fenomenul traficului ilicit de droguri trebuie concentrată pe următoarele priorități și activități:

1. Întărirea cooperării UE în domeniul aplicării legii, atât la nivelele strategice, cât și la cele de prevenire a criminalității, cu scopul de a dezvolta activitățile operative în domeniul drogurilor și al deturnării precursorilor din circuitul legal de producție, a traficului de droguri peste frontierele interne ale UE, a rețelelor criminale angajate în aceste activități și a celorlalte infracțiuni grave legate de acestea, respectând, în același timp, principiul subsidiarității.
2. Intensificarea cooperării eficiente în aplicarea legii între statele membre ale UE prin utilizarea instrumentelor și cadrelor de lucru actuale.
3. Prevenirea și pedepsirea importurilor și exporturilor ilicite de droguri și substanțe psihotrope, inclusiv în teritoriile altor state membre ale UE.
4. Lărgirea cooperării între statele membre ale UE care au interese comune și se confruntă cu aceleași probleme legate de droguri, în domeniul aplicării legii, al investigațiilor în cauze penale și al criminalisticii, în cadrul de lucru al UE.
5. Intensificarea eforturilor de aplicare a legii direcționate către țările care nu sunt membre ale UE, în special către țările producătoare de droguri și regiunile aflate de-a lungul rutelor de trafic.

Ca în toate celelalte domenii, constituirea în timp a UE a condus la nevoia creării unor instituții specializate pe diferite problematice cu care această entitate a

⁵ Ioan Dascălu (coord.), Cristian Eduard Ștefan, Cătălin Țone, Maria Surduleac, *Drogurile și crima organizată*, Craiova, Edit. Sitech, 2009, p. 170.

ajuns să se confrunte. În prezent, în domeniul drogurilor, UE include organisme cu rol de elaborare a politicilor la nivel european și recomandări pentru statele membre, organisme specializate în colectarea de date și realizarea unor studii pentru evaluarea dimensiunilor fenomenului și instituții cu activitate circumscrisă reducerii ofertei de droguri⁶.

Principalele instituții europene implicate în lupta antidrog sunt Oficiul European de Poliție (Europol), Eurojust, Grupul Pompidou, Centrul European de Monitorizare a Drogurilor și Dependenței de Droguri (EMCDDA) și Grupul Orizontal de Lucru pe Droguri (HDG).

Oficiul European de Poliție (Europol). Este organizația care se ocupă de aplicarea legii în cadrul UE și care operează cu informațiile referitoare la criminalitate⁷. Obiectivul său este acela de a îmbunătăți eficacitatea și cooperarea autorităților competente din statele membre, în ceea ce privește prevenirea și combaterea formelor grave de crimă internațională organizată și de terorism. Europol are misiunea de a-și aduce o contribuție semnificativă la acțiunea UE de aplicare a legii împotriva crimei organizate și a terorismului, concentrându-și atenția asupra organizațiilor criminale. În componența Europol există șapte Unități de Crimă Organizată sau SC (Serious Crime). În domeniul drogurilor, există SC 2: Droguri, ce conține o bază de date privind logo ecstasy, o bază de date privind logo cocaină și o bază de date privind depistarea, în vederea anihilării, a laboratoarelor clandestine.

Eurojust. În vederea consolidării luptei împotriva formelor grave de criminalitate organizată, Consiliul European de la Tampere din 15–16 octombrie 1999 a decis crearea unei unități Eurojust formată din procurori, magistrați sau ofițeri de poliție cu competențe echivalente. Obiective principale ale Eurojust sunt:

- stimularea coordonării între autoritățile competente ale statelor membre în investigarea și punerea sub acuzare;
- îmbunătățirea coordonării între autoritățile competente din statele membre, în special în facilitarea asistenței legale reciproce și implementarea cererilor de extrădare;

(EMCDDA) sprijinirea autorităților competente din statele membre pentru a eficientiza investigațiile și punerea sub acuzare.

Grupul Pompidou. Este o organizație interguvernamentală menită să realizeze cooperarea multidisciplinară în domeniul prevenirii și combaterii consumului și traficului ilicit de droguri, prin adoptarea unei viziuni unitare asupra problematicii drogurilor, asigurând colaborarea cu toate sectoarele implicate în efortul de reducere a consumului și traficului ilicit de droguri: sănătate, asistență socială, educație, justiție, poliție și vamă.

⁶ Victor Nicolăescu, Sebastian Gordan, *Instrumente și direcții de acțiune la nivel european în prevenirea și combaterea fenomenului drogurilor*, „Info-Drog” – Buletin de informare și documentare nr. 1(5)/2007, București, Edit. Ministerului Internelor și Reformei Administrative, 2007, p. 7.

⁷ N. P. Săndulescu, *Puncte de vedere pe marginea aplicării O.U.G. nr. 103/2006 privind unele măsuri pentru facilitarea cooperării polițienești internaționale*, „Dreptul”, nr.2/2008, p. 158.

Centrul European de Monitorizare a Drogurilor și Dependenței de Droguri (EMCDDA). A fost instituit printr-un Regulament al Consiliului UE din anul 1993, cu scopul de a oferi informații obiective, fiabile și comparabile, care să ofere comunității și statelor membre o perspectivă de ansamblu asupra fenomenului drogurilor și toxicomaniilor și asupra consecințelor acestora.

Regulamentul (CEE) nr. 302/93 al Consiliului privind înființarea unui Observator European pentru Droguri și Toxicomanie (OEDT) a trebuit să fie reformat pentru a ține pasul cu noile evoluții din Uniunea Europeană (UE)⁸. Regulamentul necesita, de asemenea, o actualizare, astfel încât să se extindă rolul observatorului la examinarea noilor tendințe în consumul de droguri, în special a policonsumului de droguri, în cazul în care se utilizează droguri ilicite în combinație cu droguri și medicamente licite.

Rolul OEDT este să proceseze și să producă informații de natură statistică, documentară și tehnică, menite să ofere Comunității și statelor membre o imagine de ansamblu asupra fenomenului drogurilor și toxicomaniei (poate chiar organiza informațiile sub formă de recomandări), atunci când iau măsuri sau hotărăsc acțiuni în domeniile lor de competență. Observatorul nu poate depăși limita acestor informații generale și nu trebuie să colecteze date cu caracter personal.

Acest regulament de reformare consolidează rolul observatorului, extinzând atribuțiile de colectare, înregistrare și analiză ale Observatorului astfel încât să acopere, de asemenea, datele privind noile tendințe de consum de droguri. Regulamentul subliniază importanța schimbului de informații între diferite organizații, cu privire la cele mai bune practici dezvoltate în țările UE.

Domeniile prioritare ale activităților OEDT constau în: • supravegherea situației fenomenului drogurilor și urmărirea noilor tendințe, în special ale celor care implică policonsumul de droguri; • urmărirea soluțiilor aplicate problemelor legate de droguri; furnizarea de informații privind cele mai bune practici din statele membre și înlesnirea schimbului de experiență între acestea în ceea ce privește cele mai bune practici; • menținerea unui sistem de informare rapidă și evaluarea riscului de noi substanțe psihoactive; • dezvoltarea unor mijloace și instrumente pentru a susține Comisia și statele membre în supravegherea și evaluarea politicilor lor în materie de droguri.

Modul de organizare și metodele de lucru ale OEDT sunt definite astfel încât să fie conforme cu caracterul obiectiv al rezultatelor căutate, anume comparabilitatea surselor și a metodelor referitoare la informațiile despre droguri. Activitățile sale în acest cadru pot fi rezumate astfel: • colectarea și analiza datelor existente; • îmbunătățirea metodologiei de comparare a datelor; • difuzarea datelor; • cooperarea cu organizațiile europene și internaționale și cu țări terțe; • difuzarea de informații cu privire la noile evoluții și tendințe.

⁸ Nicoleta Elena Buzatu, *op. cit.*, p. 193.

Observatorul este asistat de un comitet științific și dispune de Rețeaua europeană de informații privind drogurile și toxicomania (Reitox). Rețeaua cuprinde câte un punct focal pentru fiecare stat membru și fiecare țară care a încheiat un acord privind participarea la OEDT și un punct focal pentru Comisie.

Observatorul trebuie să țină seama de activitățile deja desfășurate de alte agenții, de exemplu, de Oficiul European de Poliție (Europol). Curtea de Justiție (CEJ) este competentă să se pronunțe cu privire la orice acțiune introdusă împotriva Observatorului. OEDT este deschis, de asemenea, țărilor terțe care acordă aceeași importanță problemei drogurilor ca și Uniunea Europeană și statele membre. Regulamentul precizează statutul membrilor care reprezintă aceste țări în consiliul de administrație.

Observatorul își îndeplinește în mod treptat obiectivele, în conformitate cu obiectivele stabilite în programele de lucru triennale și cele anuale, precum și cu respectarea resurselor disponibile. La fiecare șase ani, Comisia efectuează o evaluare externă, care trebuie să acopere și rețeaua Reitox.

EMCDDA (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction) – cu sediul la Lisabona, este, prin intermediul Observatorului European pentru Droguri și Toxicomanie (OEDT), sursa principală pentru o informare cuprinzătoare cu privire la situația drogurilor și a dependenței de droguri în Europa.

Analizele OEDT, pe baza datelor disponibile în urma anchetelor realizate între 2004 și 2010, au în vedere consumatorii de droguri în rândul tinerilor între 15 și 25 de ani. Consumul de cannabis, cocaină și ecstasy în cadrul Uniunii Europene arată astfel: Cehia – cannabis 29,5%, cocaină 0,7%, ecstasy 4%; Spania – 23,9%, 4%, 2,4%; Italia – 22,3%, 2,5%, 1,2%; Franța – 21,7%, 1,1%, 1,1%; Anglia – 21,2%, 6,4%, 5,1%; Slovacia – 20,4%, 1,8%, 2,2%; Estonia – 19,4%, 2%, 3,3%; Danemarca – 18,9%, 2,9%, 1,1%; Germania – 15,1%, 2,1%, 1,3%; Irlanda – 13,1%, 3,8%, 2,8%; Letonia – 12,9%, 1,3%, 3,6%; Lituania – 12,8%, <0,5%, 2,2%; Belgia – 11,9%, 1,8%, <0,5%; Olanda – 11,4%, <0,5%, <0,5%; Austria – 10,6%, 2,1%, 2,2%; Ungaria – 10,1%, 1,15, 2,2%; Finlanda – 9,1%, 0,9%, 2%; Bulgaria – 8,7%, 1,9%, 2,4%; Norvegia – 8,4%, 0,9%, <0,5%; Cipru – 7,5%, 1,5%, 1,1%; Polonia – 7,5%, <0,5%, 0,9%; Slovenia – 7,3%, <0,5%, <0,5%; Portugalia – 6,6%, 0,7%, 1%; Suedia – 5,6%, 1,6%, <0,5%; Grecia – 3,6%, <0,5%, <0,5%; România – 1,5%, <0,5%, <0,5%⁹.

Grupul Orizontal de Lucru pe Droguri (HDG). Prin acest grup se realizează coordonarea politicilor privind drogurile la nivelul UE. Atribuțiile HDG constau în elaborarea unei politici pe droguri clară și coerentă pentru a fi adoptată de Consiliul UE și în urmărirea implementării acelei politici din partea Consiliului. Deciziile Consiliului sunt pregătite în cadrul Grupului, care se întrunește lunar la Bruxelles și include reprezentanți la nivel de expert din statele membre.

⁹ *** *La consommation de drogue chez les Européens*, "Courrier international", no. 1128, 14-20 juin 2012, p. 15.

Centrul maritim de operațiuni și analize-stupefiante. În dorința de a limita consumul de cocaină în Europa, consum aflat în continuă creștere, la data de 30 septembrie 2007, Regatul Unit al Marii Britanii, Portugalia, Irlanda, Franța, Italia, Spania și Olanda au inaugurat un centru care să se ocupe cu prevenirea și combaterea traficului de cocaină dinspre Atlantic înspre Europa. Centrul maritim de operațiuni și analize-stupefiante (MAOC-N), cu sediul la Lisabona, a fost înființat pentru a intercepta transporturile ilicite de droguri din America Latină și Africa de Vest înspre Europa. Ideea înființării acestui Centru aparține Guvernului Francez din anul 2005, dar la acel moment nu a avut suficientă susținere din partea celorlalte state.

Cooperarea regională în sud-estul Europei. Criminalitatea transfrontalieră în sud-estul Europei a evoluat semnificativ, reușind să depășească granițele naționale ale statelor din regiune, iar lupta împotriva acestui fenomen doar la nivel național își dovedește limitele, fapt pentru care cooperarea internațională la nivelul agențiilor de aplicare a legii devine un element esențial. La reuniunea Comitetului de Agendă al Inițiativei de Cooperare în sud-estul Europei (Southeast European Cooperative Initiative – SECI) din 15 aprilie 1998, România a propus înființarea la București a unui Centru Regional pentru Combaterea Infraționalității Transfrontaliere. La 26 mai 1999 s-a semnat la București Acordul de cooperare pentru prevenirea și combaterea infraționalității transfrontaliere, având ca parte integrantă Carta de organizare și funcționare a Centrului Regional SECI. Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 201/2000 a creat cadrul instituțional necesar în scopul funcționării Centrului Regional pentru Combaterea Criminalității Transfrontaliere (SECI).

Centrul Regional SELEC de la București este continuatorul Centrului SECI, singurul instrument regional care contribuie direct la sprijinirea eforturilor instituțiilor de aplicare a legii din sud-estul Europei pentru combaterea criminalității transfrontaliere. În 2006 a fost creat un grup de lucru pentru negocierea proiectului de Convenție pentru stabilirea Centrului sud-est european de Aplicare a Legii (Convenția SELEC). Textul acestei Convenții a fost adoptat în septembrie 2009, la reuniunea de la Salonic a Comitetului Comun de Cooperare, și apoi semnată la reuniunea Comitetului de la București din decembrie 2009. În cursul anului 2011 au avut loc mai multe reuniuni pregătitoare și a fost adoptată o strategie de tranziție a Centrului SECI la Centrul SELEC, având un spectru mai larg de activități, inclusiv în domeniul cooperării în combaterea terorismului.

La baza cooperării internaționale a stat permanent principiul respectării independenței și suveranității statelor și implicit a dreptului lor intern, statuat în normele juridice elaborate. Un element principal care a stat la baza apariției și dezvoltării ulterioare a cooperării internaționale, fără de care aceasta nu se putea

concepe, l-a constituit încrederea reciprocă într-un cadru instituțional bine reglementat¹⁰.

Pe plan intern, la data de 28 iunie 2004, Parlamentul României a adoptat *Legea* (nr. 302/2004) *privind cooperarea judiciară internațională în materie penală*¹¹, prin intermediul acesteia reglementându-se unitar diferite forme de cooperare și asistență judiciară internațională în materie penală.

Legea nr. 302/2004 se aplică următoarelor forme de cooperare judiciară internațională în materie penală: extrădarea, predarea în baza unui mandat european de montare, transferul de proceduri în materie penală, recunoașterea și executarea hotărârilor în materie penală, transferarea persoanelor condamnate, comisiile rogatorii, asistența judiciară în materie penală și alte forme de cooperare judiciară internațională în materie penală.

Instituțiile de cooperare polițienească internațională din România

Biroul Național Interpol. La data de 10 ianuarie 1973, în cadrul Inspectoratului General al Poliției, a fost creat Biroul Național Interpol, unitate centrală a Poliției Române, a cărei atribuțiune principală constă în asigurarea schimbului de informații între autoritățile judiciare române și serviciile corespondente din celelalte 185 state membre ale Organizației, dispunând în acest scop de mijloacele tehnice necesare primirii și transmiterii, în timp scurt, a informațiilor referitoare la criminalitatea de drept comun.

În domeniul traficului ilicit de droguri, analiza cererilor de asistență primite de Biroul Național Interpol în anul 2008 a arătat o menținere a implicării cetățenilor români, în calitate de cărăuși, în traficul internațional de droguri având ca destinație țările Europei de Vest, în special pe rutele aeriene dinspre America de Sud (cocaină) și pe rutele terestre ce traversează Marocul (canabis), înregistrându-se arestări de cetățeni români în țări cu rezonanță exotică, cum ar fi Antilele Olandeze sau Trinidad-Tobago, în căutarea de aeroporturi mai „sigure”, unde să se poată imbarca în curse aeriene către mari aeroporturi europene (Amsterdam, Madrid etc.); în traficul de cocaină, cărăușii români utilizează diverse metode de disimulare a drogurilor, atât „in corpore”, cât și în bagaje. Aceste cazuri au fost transmise cu operativitate DGCCG, făcând și obiectul unor informări către conducerea MAI. În același domeniu, merită subliniat faptul că în anul 2008, Biroul Național Interpol a transmis către DGC-CO și IGPF noul mesaj standard de raportare către Secretariatul General al OIPC-Interpol a capturilor de droguri, formulare care au fost deja implementate.

Punctul Național Focal. Este unitatea specializată care asigură: ● legătura operativă dintre autoritățile competente române și atașatii de afaceri interne ori ofițerii de legătură ai MAI acreditați în alte state sau la organizații internaționale și

¹⁰ Alexandru Boroi, Ion Rusu, *Cooperarea judiciară internațională în materie penală*, București, Edit. C. H. Beck, 2008, p. 1.

¹¹ www.dreptonline.ro/legislatie/legea_cooperarea_internationala_penala (30 noiembrie 2012).

ofițerii de legătură străini acreditați în România; • gestionarea fluxului informațional de interes operativ aferent cooperării internaționale derulate de structurile specializate ale MAI pe acest canal.

În realizarea atribuțiilor sale, Punctul Național Focal desfășoară activități de cooperare cu Centrul Regional SEQ, ofițerii de legătură ai MAI acreditați în alte state, ofițerii de legătură străini acreditați în România (la solicitarea acestora), Europol, iar în viitor cu țările membre din spațiul Schengen, prin intermediul Serviciului SIRENE.

În anul 2008, Unitatea Națională Europol a primit 219 cereri de asistență pe linia traficului de droguri de la Europol, statele membre și structurile interne de aplicare a legii. În urma acestora, s-a constatat că, în domeniul traficului de droguri, rolul traficantilor români se limitează, în prezent, la transportul și distribuția drogurilor. Principalele modalități de introducere a drogurilor în România sunt: coletele, prin intermediul societăților de curierat rapid (cocaină, ecstasy și rar heroină); transporturi de legume-fructe, prin intermediul societăților de import-export de legume-fructe (heroină, ecstasy); transporturi de articole electrice, electrocasnice, mobilă (cocaină); transporturi aeriene și rutiere prin intermediul căraușilor (droguri sintetice, cocaină); alte metode (containere, colete prin intermediul șoferilor de autocare etc.). De curând, un cărauș român a decedat în urma absorbției accidentale de cocaină, datorită ambalării necorespunzătoare a unor capsule pe care le înghițise, în vederea transportului ilegal¹².

Pe plan internațional, în ultimii ani a apărut ideea liberalizării controlului narcoticelor, pentru a se încerca forme de control mai permissive, ca de exemplu neincriminarea posesiei de mici cantități de drog pentru uzul propriu, posibilitatea prescrierii de către medici a acestor substanțe celor dependenți ori vânzarea drogurilor fără restricții.

Propunerile formulate au vizat neincriminarea posesiei pentru uzul personal și consumul unor cantități mici de droguri, în timp ce comercializarea ar fi considerată, în continuare, infracțiune. În practică, aceasta ar conduce la procurarea unor cantități de drog de pe stradă. Se mai avansează ideea ca medicii să aibă în mod legal posibilitatea prescrierii unor substanțe stupefiante celor cunoscuți și înregistrați ca dependenți de droguri. De asemenea, legalizarea trebuie să reprezinte abolirea completă a controlului guvernamental și să permită vânzări libere ori manifestarea unui monopol ca în cazul alcoolului, instituindu-se taxe mărite, restricții de vârstă etc.

Unii autori libertarieni consideră că riscurile asociate consumului moderat de drog au fost mult exagerate. Cercetările din ultimele decenii au arătat însă că toate tipurile de narcotice dăunează sănătății, provocând dependență și neputându-se realiza un consum moderat, deoarece organismul cere în continuare drog, chiar dacă acesta este dăunător. Nimeni sau aproape nimeni nu susține că uzul de droguri

¹² www.roportal.ro/stiri/caraus-roman-mort-in-avion-2588937.htm (30 noiembrie 2012).

este bun pentru sănătate. Ceea ce se pune în discuție este de a se stabili limita de la care o substanță este prea nocivă sau conduce la o prea mare dependență. Această limită depinde și de convențiile sociale: opiul nu a fost întotdeauna interzis, alcoolul a fost uneori. Din punct de vedere etic distingem două poziții susceptibile de a rezolva de o manieră categorică problema drogurilor: pe de-o parte ascetismul, care interzice recurgerea la orice stupefiant, pe de altă parte, libertarismul, care respinge orice interferență a statului cu liberul nostru arbitru¹³.

În legislație se incriminează operațiunile și folosirea drogurilor, nu însă și dependența în sine. Prin Convenția Internațională a Națiunilor Unite privind Drogurile, s-a arătat că acestea pot fi folosite numai în scop medical și științific. Folosirea drogurilor pentru uz personal, în scopuri recreative, religioase ori pentru a-și provoca halucinații, nu este permisă de vreme ce drogurile nemedicale includ și riscuri majore, atât pentru individ, cât și pentru societate.

Interzicerea drogurilor a făcut ca acestea să prezinte un mai mare interes, ca în cazul fructului oprit. Motivul pentru care drogurile sunt considerate excitante este că provoacă efecte plăcute, cel puțin la început, creând în timp dependența care împinge consumatorul să-și procure cu orice preț sursa plăcerii. Faptul că dependența este greu de contracarat este un motiv important pentru a controla drogurile.

Controlul drogurilor a creat o oportunitate de îmbogățire pentru syndicatele crimei și a generat infrațiuni grave, care ar dispărea dacă drogurile ar fi legalizate. Profiturile sunt posibile prin generarea dependenței la toxicomanii dispuși să plătească sume enorme pentru achiziționarea drogurilor și satisfacerea nevoilor. O piață liberă ar face ca și mai mulți oameni să devină dependenți, creând profituri și mai mari producătorilor. Dacă societatea – prin educație, tratament și sancțiuni penale – elimină aceste necesități, syndicatele crimei ar fi private de profit. Prin prescrierea legală a drogurilor pentru dependenți, sub control medical, societatea i-ar scoate pe aceștia din circuitul pieței negre și i-ar elibera de nevoia de a comite infrațiuni pentru a-și plăti drogurile.

Unele țări au încercat să implementeze acest sistem, prin prescrierea drogurilor către dependenți, aceștia fiind liberi să le consume în ce mod doresc, însă rezultatele au fost departe de a fi încurajatoare. În schimb, în Elveția, prin programul Zipp-Aids de furnizare a metadonei heroinomanilor, s-a încercat combaterea patologiei grele (hepatită, sida, infecții), precum și realizarea stabilității în plan psihologic și social a consumatorilor¹⁴. Izolarea socială este rezultatul direct al consumului de droguri, procurarea acestora devenind prioritară în fața oricărei alte nevoi, diminuând interesul față de societate.

¹³ Hernando Gomez Buendia, *Si légaliser la cocaine est souhaitable*, „Courrier international”, no. 1112, 23–29 février 2012, p. 32.

¹⁴ *** *À Zurich, des médecins plutôt que des policiers*, „Courrier international”, no.1128, 14-20 juin 2012, p. 14.

Libera comercializare ar însemna că tot mai mulți oameni ar fi scoși în afara societății.

Controlul drogurilor a avut un rol decisiv. Răspândirea drogurilor și creșterea posibilităților de procurare au dus la creșterea numărului dependenților, care numai prin operațiuni stricte ar putea fi ținuți sub control. Nimeni nu poate estima nivelul pe care l-ar putea atinge consumul dacă s-ar proceda la legalizarea drogurilor.

MICROECONOMIA, MACROECONOMIA ȘI ECONOMIA NAȚIONALĂ¹

Mihaela Nicoară

Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” București
Facultatea de Științe Economice din Cluj-Napoca

Abstract. This study describes three concepts, parts of the economy, their features and the connections and differences between microeconomics, macroeconomics, national economy and national economic complex as well. It has been shown the key role of the international cooperation for the creation of a modern economy, the international exchange being inevitable, considering that each country has developed distinctly, under certain historical conditions. The growth of the interdependences at a global scale makes the development of each economy to be strongly conditioned by its position in the international context, by the development of its connections' complexity with the other national economic systems. The dependence on external structures is determined by the volume and level of the national economy on one hand and by certain structure factors on the other hand. For any country, no matter the development level, the given structure of the production cannot cover the whole consumption of the people, thus revealing the tendency to continuously diversify the production, which means a structure which is larger than the previous one and the growth of the production consequently means cooperation between countries.

Key words: microeconomics, macroeconomics, national economy, national economic complex, macroeconomic assemblies, macroeconomic indicators, the system of the material production, the national accounts system.

1. MICROECONOMIA

Economia contemporană s-a structurat pe plan vertical și orizontal, datorită adâncirii diviziunii muncii și întăririi interdependențelor dintre diversele activități sociale. În cadrul structurii pe verticală a acesteia funcționează *microeconomia* – componentă esențială a ei.

Etimologia pare să sugereze că *microeconomia* studiază doar micile unități, respectiv că aceasta se ocupă cu studiul firmelor și menajurilor.

¹ Acest studiu este preluat dintr-o publicație care întârzie să fie tipărită din motive independente de autor.

Microeconomia exprimă ansamblul proceselor, fenomenelor, actelor și comportamentelor agenților economici individuali, gospodăriilor familiale, firmelor, băncilor, administrațiilor privite în interacțiunea tuturor legăturilor dintre ele. Altfel spus, microeconomia reprezintă „etajul de jos” al sistemului economiei naționale².

Microeconomics-ul, cum se obișnuiește să i se mai spună, a preocupat și mai preocupă teoreticienii. În 1776, părintele microeconomiei politice clasice – Adam Smith – definea microeconomia, în lucrarea sa *Avuția națiunilor* (citită cu interes și în zilele noastre), drept ramură a economiei politice care studiază comportamentul entităților individuale, respectiv se ocupă cu studiul piețelor, gospodăriilor și firmelor³. În cadrul acestei lucrări, Smith studiază modul de stabilire a prețului pământului, muncii și capitalului, proclamând principiul „mâinii invizibile”, prin care se evidențiază modul de funcționare a sistemului economic de piață, respectiv anumite proprietăți de eficiență ale piețelor: fiecare individ se străduiește să utilizeze capitalul de care dispune astfel încât valoarea rezultatului obținut să fie maxim. În general, individul nu intenționează nici să promoveze interesul public, nici să știe cât de mult îl promovează el însuși. Individul nu urmărește decât să se autoasigure, el nu vizează decât propriul câștig. Dar, în demersul său, individul este condus de o mână invizibilă spre promovarea unui țel ce nu face parte din intențiile sale. Urmărindu-și propriul interes, el promovează de multe ori interesele societății într-un mod mult mai eficient decât ar fi dorit să facă acesta cu tot dinadinsul⁴.

Chiar dacă anumiți autori clasici, precum Adam Smith și David Ricardo, au furnizat anumite raționamente microeconomice de bază pentru timpul lor, esențialul teoriei microeconomice s-a născut odată cu „revoluția marginalistă” a anilor 1850–1880, dată de la care cercetările se orientează spre găsirea de noi soluții la anumite probleme, cum ar fi:

- cum să maximizezi profitul la o întreprindere;
- cum să ajungi la o satisfacție marginală pentru un consumator, gospodărie;
- cum să efectuezi alegeri raționale.

În vreme ce clasicii considerau că resursele sunt reproductibile – datorită viziunii lor pe termen lung, marginaliștii sau neoclasicii au pornit, în analiza lor, de la raritatea resurselor, despre care credeau că are un caracter universal. Astfel, ei fac deseori ipoteza unei oferte a factorilor de producție dați și caută modalitatea în care trebuie organizate resursele pentru a ajunge la un optim, sub restricția rarității.

Thomas Robert Malthus, în lucrarea intitulată *Eseu asupra populației*, realizează o analiză a populației și a consecințelor ei, demonstrând că populația crește în progresie geometrică, iar mijloacele de subzistență sau bunurile cresc în progresie aritmetică.

² A se vedea Constantin Popescu, Dumitru Ciucur, Dan Ilie Morega, *Microeconomia concurențială*, București, Edit. Economică, 1997, p. 89.

³ A se vedea Adam Smith, *Avuția națiunilor*, București, Edit. Academiei Republicii Populare Române, vol. I, 1962, p. 288 și 304.

⁴ *Ibidem*, p. 13 și 14.

Autorii *Dicționarului de economie* elaborat sub coordonarea lui Niță Dobrotă definesc *microeconomia* ca „parte, nivel de structurare a activităților economice constând din procesele, faptele, actele și comportamentele participanților individuali la fluxurile economice (societăți comerciale, nefinanciare, bănci și instituții financiare, administrații, menaje, etc.)”⁵; o „componentă a științei economice care studiază procesele, faptele, actele și comportamentele individuale ale agenților economici, privitoare la modul cum se iau deciziile individuale într-o economie la nivelul menajului, al firmei, sau al unei industrii”⁶.

Microeconomia, ca teorie a cunoașterii, se bazează pe microanaliză și constituie „partea din analiza economică ce studiază comportamentul unităților economice individuale (consumatorul, șeful de întreprindere, muncitorul)”⁷. Deci, consumatorul individual și producătorul individual vor fi privilegiați și vor fi analizați îndelung pe piața unui anumit bun-marfă, făcându-se abstracție de celelalte piețe. Pe baza comportamentului agentului economic individual, se va încerca explicarea funcționării generale a sistemului economic în ansamblul său. Se vor interpreta modul în care se face informarea unităților individuale, modul în care se vor alocă resursele, modul în care unitățile se vor organiza și își vor alege strategiile sau modul în care vor lua decizii. Deși se încearcă o microanaliză separată a piețelor de mărfuri obiectuale și servicii, o separare totală nu se poate realiza în realitate, datorită interdependențelor dintre diferitele aspecte ale vieții economice. Analiza microeconomică este completă dacă se evidențiază mecanismul general de funcționare a pieței, concurenței, modul în care se formează prețul de echilibru, respectiv starea de echilibru microeconomic. Așadar, *microeconomia reală*, ca obiect al științei, este acea componentă a științei economice care studiază actorii economici individuali, structurali și comportamentul lor (gospodării familiale, întreprinderi, administrații), precum și interrelațiile dintre aceste unități elementare în cadrul activității de producție, distribuție și consum ale bunurilor materiale și serviciilor⁸. Consumatorul apare ca fiind un actor al cererii, iar producătorul ca fiind actor al pieței și susținător al ofertei. Dacă acest consumator dorește să-și maximizeze utilitățile, producătorul va avea în vedere modul cum va combina factorii de producție, astfel încât să-și poată atinge scopul de maximizare a câștigului.

Conform părerilor lui Richard G. Lipsey și K. Alec Chrystal, microeconomia „se ocupă de comportamentul piețelor individuale, cum ar fi piața grâului, a

⁵ *** *Dicționar de economie*, Niță Dobrotă (coord.), București, Edit. Economică, 1999, p. 301.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Janine Bremond, Alain Geledan, *Dicționar economic și social*, București, Edit. Expert, 1995, p. 230.

⁸ A se vedea *** *Economia politică*, Niță Dobrotă (coord.), București, Edit. Economică, 1995, p. 26.

cărbunelui sau a căpșunilor, și cu comportamentul amănunțit al agenților individuali, cum ar fi firmele și consumatorii”.⁹

Ca o concluzie, *microeconomia* este ramura cunoașterii ce rezultă dintr-un proces de concentrare a fluxurilor reale și monetare de la nivelul de bază al vieții economice, deci de la nivelul omului luat ca producător, dar și consumator în același timp. Această concluzie nu epuizează definiția. Noi împărtășim convingerea că microeconomia este, în primul rând, o anumită parte a realității economice, iar în al doilea rând, o ramură a cunoașterii, o parte a economiei politice care studiază realitatea microeconomică – relațiile, procesele, fenomenele, principiile și legitățile care guvernează micromișcarea economică, adică microeconomia, privită în mișcarea și evoluția ei.

Microeconomia i-a preocupat și îi preocupă și azi pe marii teoreticieni. Astfel, unii consideră că teoria economică s-ar trata pornind de la microeconomie, deci de la nivelul consumatorului individual, respectiv al producătorului individual. De inspirație marginalistă, deci având în centrul atenției individul, ce are la bază principiul hedonistic, ea urmărește maximizarea utilității economice; însă microeconomia nu se reduce doar la acest curent, ci respectă anumite aspecte ale școlii anglo-saxone, respectiv nord-americane, astfel că o problemă esențială ar fi generalizarea microeconomiei în termenii unui echilibru general sub ipoteze foarte restrictive¹⁰.

Mediul în care se desfășoară etajul de jos al economiei naționale are în centrul său activitatea actorilor economici și fluxurile reale și monetare dintre aceștia, desfășurarea faptelor economice, pârgھیile economico-financiare folosite, modul în care se realizează echilibrul dintre cerere și ofertă, realizarea intereselor ce vizează producătorul și consumatorul. Toate acestea impun studierea de procese, fapte, comportamente individuale, modalități de luare a deciziilor individuale într-o economie a menajului, a firmei.

Studiul microeconomiei trebuie să pornească de la cercetarea comportamentului omului izolat, al unei piețe de bunuri, să cerceteze modul de funcționare a pieței, modul în care aleg producătorii (susținători ai ofertei) și consumatorii (susținători ai cererii) și care sunt consecințele acestor opțiuni, modul de formare a prețurilor, modul de determinare a cantităților ce se vor cumpăra sau vinde, arătând cum funcționează fiecare piață, cu ce consecințe aleg producătorii și consumatorii. Toate acestea se vor realiza într-un mediu care dă libertate de acțiune individului, adică un mediu concurențial bazat, în principal, pe proprietatea privată asupra factorilor de producție, respectiv asupra mărfurilor obținute de către unități. În acest caz avem de-a face cu microeconomia, ca parte a economiei și ca ramură a cunoașterii în condițiile unei economii de mărfuri, de piață.

⁹ Richard G. Lipsey, K. Alec Chrystal, *Economia pozitivă*, București, Edit. Economică, 1999, p. 550.

¹⁰ A se vedea Janine Bremond, Alain Geledan, *op. cit.*, p. 230.

Având în vedere opiniile lui Janine Bremond și Alain Geledan, cele trei domenii principale care caracterizează microeconomia sunt:

- formarea prețurilor;
- determinarea cantităților ce se vor produce;
- distribuirea venitului la nivelul întreprinderii în cadrul unei teorii a remunerării marginale¹¹.

Considerăm că pentru o caracterizare completă a realității microeconomice, aceste domenii pot fi completate cu altele. Printre problemele importante studiate de către microeconomie mai putem enumera:

– definirea, descrierea și analiza logică a mecanismului cerere – ofertă, modul de interacțiune între cerere și ofertă și cum influențează acesta procesul de formare a prețurilor, precum și impactul pe care îl are asupra comportamentului producătorilor și consumatorilor;

– identificarea posibilităților și căilor de asigurare a echilibrului la nivel individual, a deducerii și formalizării condițiilor necesare pentru realizarea echilibrului, evaluarea multiplelor influențe sub care se formează acesta;

– optimizarea deciziei la nivel microeconomic în condițiile unui sistem bazat pe economia de piață.

Un rol central în cadrul economiei politice îl au și anumite concepte, precum cele de eficiență, echilibru între costurile marginale și beneficiul marginal, avantajul comparativ, câștig din schimburi comerciale, piața forței de muncă, salariu, care sunt abordate prioritar din punct de vedere microeconomic.

Unitățile individuale se vor informa asupra resurselor de care dispun, vor elabora strategii, își vor defini anumite reguli, vor face opțiuni, își vor ierarhiza preferințele.

Adam Smith, în lucrarea sa *Avuția națiunilor*, relatează comportamentul individului, analizând și modul de formare a prețului bunurilor, al pământului, muncii și capitalului, arătând carențele mecanismului de piață, identificând acea „mână invizibilă” care te îndrumă spre binele comun. Adam Smith a dezvoltat mecanismul coordonării sociale, care funcționa în societate fără implicarea permanentă a statului, fiecare individ urmărindu-și propriile interese, avantajoase pentru toți. Mulți economiști moderni l-au susținut pe Smith, dar, din anumite motive, teoria lui Smith își pierde valabilitatea; datorită monopolurilor, repartiției inegale a veniturilor, anumitor descoperiri științifice, proprietățile de eficiență ale mâinii invizibile pot fi diminuate, restrânse sau chiar eliminate.

Pornind de la realitate, *microeconomia* nu se limitează la studiul comportamentelor individuale doar luate separat, ci privity și în interacțiunea lor. Datele obținute la nivelul actorilor individuali vor fi centralizate, pentru a obține date cu privire la elemente ce privesc marile ansambluri.

Microeconomia, ca ramură a cunoașterii, analizează modul în care se informează unitățile individuale, modul în care acestea își alocă resursele, își

¹¹ *Ibidem*.

definesc regulile care le ajută în stabilirea opțiunilor, respectiv felul în care își organizează preferințele și prezintă alternativele.

O altă opinie privind știința microeconomică este dată de R. Dornbush, D. Begg și S. Fisher, care, în lucrarea *Economics*, prezintă microeconomia ca fiind formată din două părți:

- teoria microeconomică pozitivă,
- teoria bunăstării sau economia normativă.

Știința economică a bunăstării face aprecieri referitoare la modul în care ar trebui să funcționeze economia astfel încât să se obțină maximum de eficiență.

În teoria economică a bunăstării, realitățile microeconomice – adică actele, faptele, comportamentul individului – sunt abordate normativ. Această parte a științei economice are la bază o mulțime de teorii, reguli, moduri de gândire și de organizare ale individului (consumator și producător); țelul acestei teorii este de a face o microanaliză a funcționării economiei și de a scoate în evidență performanțele ce s-ar putea obține pornind de la realitatea întruchipată de acțiunile și comportamentele indivizilor: „Cel care a fundamentat o nouă ramură a științei economice – economia bunăstării, numită de autorul însuși ghidul alegerilor publice –, A. C. Pigou, a formulat regulile care, dacă sunt respectate, asigură ca deciziile privind externalitățile să fie în beneficiul public.”¹²

Microeconomia pozitivă arată cum funcționează economia în realitate.

Sfera de cuprindere a celor două teorii este ansamblul microeconomic, ceea ce face ca aceeași realitate să fie abordată din unghiuri diferite.

Concluzionând, economia bunăstării urmărește bunăstarea, prosperitatea, iar economia pozitivă redă realitatea economică întocmai așa cum este. Economia bunăstării studiază modul de alocare a resurselor pe baza criteriilor de eficiență economică, având ca rezultat o stare de bine la nivelul întregii societăți. Bunăstarea, situația opțională la care aspiră individul, nu presupune agonisirea economică neîncetată, ci constituie și o bază concretă care conferă siguranță.

După părerea noastră, microeconomia nu creează nimic nou, dar ea determină felul modificărilor și dezvoltării comportamentelor individuale luate în interacțiunea lor.

2. MACROECONOMIA

„Macro” își are originea în grecescul „makros”, care înseamnă „mare”. Termenul de „macroeconomie” a fost introdus pentru prima dată în anul 1933, de Ragnar Frish, desemnând acea parte a teoriei economice care privește totalitatea ansamblului economic, actele economice ce privesc o anumită țară, interdependențele dintr-un ansamblu semnificativ de variabile globale ce sintetizează evoluția

¹² Michael Parckin, *Economics*, Addison Wesley, Wokingham England, New York, Tokyo, Bonn, 1995, citat după Niță Dobrotă, *Economie politică*, București, Edit. Economică, 1997, p. 210.

întregului sistem economic. Macroeconomia este tratată în lucrarea *Tabloul economic* a lui Fr. Quesnay. Macroeconomia are ca obiect de studiu performanțele globale ale economiei.

Etimologia pare să sugereze că macroeconomia privește „marile” ansambluri, economiile naționale ca entități proprii.

Macroeconomia, ca ramură a cunoașterii, există în forma sa modernă din anul 1936, când John Maynard Keynes a publicat marea sa lucrare *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii și a banilor*. Pornind de la ideea că mecanismul de piață poate să se deregleze, Keynes, în această lucrare, încearcă să găsească soluții care să rezolve problemele șomajului, crizelor economice, pieței monetare, progresului social, ratei dobânzii, cererii și ofertei globale. Keynes pune în lumină modul în care se poate ieși din crize economice. Cercetarea lui Keynes conturează macroeconomia. Keynes va completa abordarea vieții economice de la nivel individual cu cea de la nivel global, construind un model. Ulterior, teoria macroeconomică a lui Keynes a fost contestată de unii teoreticieni, dar a fost și dezvoltată de alții, precum P. A. Samuelson, G. Myrdal, M. Kalecki, J. Robinson și P. Sraffa¹³.

După unii autori, *macroeconomia* studiază „modul în care se comportă economia în linii generale, fără a se opri asupra nenumăratelor sale detalii interesante, ci numai asupra celor care creează confuzie”¹⁴; ea este „partea teoriei economice care studiază activitatea economică așa cum apare ea la scara economiei naționale a unei țări ca un întreg, unde se realizează agregarea cererii și ofertei individuale, în cererea și oferta globală, a fluxurilor dintre agenții economici în circuite sintetice care exprimă veniturile și cheltuielile, consumul intermediar și consumul final etc.”¹⁵

Conform unor opinii, macroeconomia este considerată „etajul superior”¹⁶ al sistemului economiei naționale și reprezintă „ansamblul activităților economice primate în unitatea și interdependența lor tehnico-productivă și social-economică, ce se desfășoară într-un cadru politico-cultural și etic istoricește constituit, în cadrul granițelor țării”¹⁷, deci va agrega fluxurile reale și monetare la nivel de economie națională.

¹³ Dintre lucrările cu care s-au remarcat acești teoreticieni enumerăm: Paul Anthony Samuelson, *L'Économie*, vol. I și II, Paris, Editeur Armand Colin, 1982, sau *Economics*, New York, 1989 (edition XIII); Gunnar K. Myrdal, *An American Dilemma* și *The Negro Problem*, 1944; *The Asiatic Drama*, 1968; *An International Economy: Problems and Prospects*, 1956; *Economic Theory and Under-Developed Regions*, 1957; *Challenge to Affluence*, 1963; *Against the Stream*, 1973; Michael Kalecki, *Schiță a teoriei creșterii economice socialiste*, București, Edit. Politică, 1972; Joan Robinson, *Eseuri asupra teoriei ocupării*, 1937; *Eseuri asupra economiei lui Marx*, 1942; Piero Sraffa, *Producția de mărfuri prin intermediul mărfurilor. Preludiu la o critică a teoriei economice*, 1960.

¹⁴ Richard G. Lipsey, K. Alec Chrystal, *op. cit.*, p. 550.

¹⁵ Dumitru Ciucur, Ilie Gavril, Constantin Popescu, *Economie politică*, București, Edit. Economică, 1999, p. 323.

¹⁶ Constantin Popescu, Dumitru Ciucur, Dan Ilie Morega, *op. cit.*, p. 87.

¹⁷ *Ibidem*.

Niță Dobrotă prezintă macroeconomia ca fiind parte a științei care „studiază relațiile între marile agregate, respectiv între indicatorii economici agregați, cum sunt producția, ocuparea, nivelul general al prețurilor, rata dobânzii și cursul de schimb valutar. Ea formalizează legăturile dintre toate acestea cu deciziile sectorului public.”¹⁸

Dicționarul de economie apărut sub redacția profesorului Niță Dobrotă definește macroeconomia ca fiind „acea parte a economiei, a activității economice, ce constă din procesele, faptele, actele și comportamentele de natură economică în contextul raporturilor dintre ele, ca mărimi și variabile agregate ce se realizează prin ceea ce face fiecare participant”¹⁹; „componentă a științei economice ce se ocupă cu studiul structurii, funcționalității și comportamentul de ansamblu al economiei ca sistem.”²⁰

La nivel macroeconomic, teoria economică vizează:

- actele economice ce privesc marile ansambluri;
- interdependențele dintr-un ansamblu semnificativ de variabile globale, de exemplu, volumul producției depinde de cel al investițiilor, ce condiționează utilizarea forței de muncă;
- totalitatea ansamblului economic, fiecare act nu are sens decât în raport cu o structură care reglează sistemul, de exemplu, rata de economisire nu prezintă mare importanță dacă nu se cunoaște scopul economisirii, comportamentul de investiții al agentului economic²¹.

Concluzionând, *macroeconomia* urmărește să descopere, din anumite premise, legile generale ale funcționării economiei. Rolul ei este de a explica probleme ce nu pot fi înțelese complet analizând piețele individuale, astfel că un studiu al fenomenelor luate în ansamblu permite deseori o amplificare a nivelului de pricepere a fenomenelor și actelor economice. Macroeconomia are în vedere actele economice care privesc marile ansambluri, interdependențele dintr-un ansamblu semnificativ de variabile globale care sintetizează evoluția sistemului economic, totalitatea ansamblului economic prin care fiecare act nu are valoare dacă nu e luat în raport cu o structură care reglează evoluția sistemului²².

După părerea noastră, dacă economia întreprinderilor vizează actele economice de la nivelul unităților economice, macroeconomia vizează latura globală, agregată, trage concluzii pornind de la premisele furnizate de microeconomie, operând cu mărimi globale, care să permită fundamentarea deciziilor macroeconomice. Macroeconomia, ca ramură a științei economice, caută

¹⁸ Niță Dobrotă, *Economia politică*, București, Edit. Economică, 1997, p. 280.

¹⁹ *** *Dicționar de economie*, Niță Dobrotă (coord.), ed. cit., p. 281.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ A se vedea Janine Bremond, Alain Geledan, *op. cit.*, p. 230–231.

²² A se vedea Aurel Negucioiu (coord.), Anton Drăgoescu, Sabin Pop, *Economie politică*, vol. II, Cluj-Napoca, Edit. George Barițiu, 1998, p. 192.

răspuns la întrebări legate de factorii sub influența cărora se modifică venitul național brut, venitul disponibil, rata șomajului, etc.

„Atât microeconomia cât și macroeconomia sunt abstracții științifice, rezultate din procesul de integrare și agregare a fluxurilor economice reale și monetare, la niveluri diferite ale verticalei economice, începând cu nivelul de bază al vieții economice – unitățile – și continuând cu mezoeconomia – ramurile – și în final macroeconomia.”²³ Dacă macroeconomia se ocupă cu studiul comportamentului economic în ansamblul său, adică are în vedere nivelul total al producției, al ocupării forței de muncă și al prețurilor dintr-o țară, microeconomia studiază prețuri, cantități și piețe individuale. Astfel, microeconomia va analiza modul în care un cartel petrolier poate stabili prețul petrolului, iar macroeconomia va cerceta motivul pentru care o creștere accentuată a prețului mondial al petrolului cauzează inflație și șomaj, sau microeconomia studiază elementele individuale ale comerțului exterior, pe când macroeconomia studiază tendințele generale ale importurilor și exporturilor naționale²⁴.

Macroeconomia permite observarea fenomenelor la nivel de grupuri de subiecți economici, indivizi sau firme, reuniți în categorii omogene și degajați astfel de comportamentele lor individuale. Macroeconomia operează, deci, cu mărimi globale, denumite *agregate*, concentrându-se cu prioritate pe analiza calitativă a corelațiilor dintre variabile, pe aspectele de măsurare a influențelor directe și indirecte dintre acestea, în vederea fundamentării deciziilor macroeconomice. De aceea, macroeconomia a trebuit să elaboreze noi instrumente, concepții, principii, legi și reguli de funcționare.

Un studiu al funcționării unei economii ar presupune, mai întâi, o analiză a comportamentului: consumatorului, agent al cererii, care, pe baza principiului hedonist, dorește să-și maximizeze utilitățile economice; al producătorului, care este un susținător al ofertei și ia decizii oportune privind ceea ce trebuie să producă, în ce cantități și pentru cine să producă.

Pornind de la microanaliză, de la studiul pieței, ofertei, cererii, prețului, al comportamentului individului, microeconomia trece la studiul unor probleme mult mai mari, de genul celor specifice macroeconomiei.

Macroeconomia se prezintă sub forma relațiilor multiple ce apar între actorii economici individuali; ea exprimă faptele, comportamentele, procesele agenților economici de ansamblu, deci mărimi și variabile agregate de intrări și ieșiri.

Macroeconomia trage concluzii pornind de la anumite premise furnizate de microeconomie, încearcă să stabilească legi generale de funcționare a unei economii, bazându-se pe deducție. Va neglija anumite aspecte ce privesc individul,

²³ Constantin Popescu, Dumitru Ciucur, Dan Ilie Morega, *op. cit.*, p.13.

²⁴ A se vedea P. A. Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economie politică*, București, Edit. Teora, 2000, p. 462.

în schimbul unei analize foarte detaliate a marilor agregate, astfel că, în loc să analizeze fiecare piață de bunuri în parte, va face o analiză a unui număr restâns de piețe mai mari prin intermediul ofertei și cererii agregate. De exemplu, economiile țărilor se deosebesc prin anumite trăsături ce caracterizează anumite sectoare, dar aceste detalii pot fi pierdute dacă se face o analiză la nivel agregat. Rezultatele ce se obțin la nivel macroeconomic depind foarte mult de rezultatele de la nivel microeconomic; de exemplu, o întreprindere care deține un segment important de piață, modificându-și prețul bunurilor pe piață, va influența celelalte unități care produc bunuri asemănătoare, astfel că, în final, se va obține un lanț de modificări, cu repercusiuni asupra întregului mecanism economic, asupra marilor ansambluri. Cu ajutorul unor instrumente de politică macroeconomică, cum ar fi politica monetară și fiscală, statul poate influența volumul total al cheltuielilor, al producției, al șomajului, al prețului, al ocupării forței de muncă, al inflației. Uneori, nu putem explica un comportament la nivel agregat prin comportamentele componentelor individuale. Un rol deosebit de important în practica de analiză îl are tehnica descompunerii rezultatelor complexe în părți componente, având în vedere influența anumitor factori. Fenomenele complexe sunt descompuse în elemente care sunt analizate separat, permițând o analiză atât la nivelul global al fenomenelor, cât și la nivelul elementelor structurale ale acestora. Descompunerea pe factori permite ca actele economice să fie studiate comparativ cu o bază de referință, oferind imaginea nivelului atins de un fenomen, ritmul de dezvoltare al acestuia, tendința de evoluție în timp și spațiu față de alte fenomene și procese asemănătoare. Este deosebit de important ca agregarea rezultatelor și cheltuielilor de la nivel microeconomic să aibă parte de teorii și metodologii de calcul, astfel încât să se obțină, în final, mărimi comparabile în timp și spațiu, cum ar fi: inflația, șomajul, creșterea economică, venitul național, consumul și investițiile, oferta agregată, cererea agregată, ciclurile economice, dezvoltarea economică, comerțul internațional, politica fiscală, balanța de plăți și a datoriei publice, produsul intern brut, produsul intern net.

Rezultatele obținute la nivel macroeconomic pot influența comportamentul actorului economic; de exemplu, producătorul va putea să-și modifice deciziile privind investițiile, distribuirea veniturilor, privind producția etc.

Între microeconomie și macroeconomie există o legătură foarte strânsă. O serie de rezultate – indicatori, indici – sunt semnificative pentru ambele nivele ale verticalei economice; de exemplu, evoluția salariului și a ratei dobânzii. Dacă *produsul național* va înregistra o creștere, se va obține o creștere a producției de bunuri și o creștere a veniturilor oamenilor. Un nivel ridicat al ratei șomajului face să crească riscul salariaților de a rămâne fără locuri de muncă și implicit de a pierde din venituri.

Rezultatele furnizate de cele două nivele sunt importante pentru a înțelege cauzele unor fluctuații mari ale prețurilor, cauzele unui nivel ridicat al șomajului, ceea ce duce la dereglarea întregului sistem economic. Economia politică abordează economia ca un întreg, anumite aspecte fiind privite din unghiul microeconomic, iar altele din cel macroeconomic.

Diferența dintre microeconomie și macroeconomie are la bază aspecte legate de tipul de scară de abordare, și nu aspecte legate de tipul de abordare a problemelor.

Trecerea de la microeconomie la macroeconomie nu este tocmai simplă, deoarece, chiar dacă macroeconomia se interesează de latura agregată, globală a unei economii și chiar dacă, în principiu, agregarea înseamnă suma cantităților individuale, multe raționamente sunt adevărate pentru individ și false pentru societate. De exemplu, dacă un individ primește mai mulți bani, situația acestuia se va ameliora, dar dacă toată lumea primește mai mulți bani, situația acesteia nu se va ameliora.

Pentru a ne confrunța cu o problemă macroeconomică, înseamnă să trecem de la interese individuale la interese generale, bineînțeles, ținând cont de interesele personale.

Conform opiniei lui Niță Dobrotă, printre problemele macroeconomice cele mai importante se numără:

- asigurarea unui echilibru între oferta globală și cererea globală, asigurarea creșterii economice, respectiv asigurarea unei dezvoltări durabile; economia nu se desfășoară cu regularitate sub aceeași formă, ci este caracterizată prin cicluri economice, conform cărora au existat perioade când lumea a cunoscut mari depresii naționale, internaționale și mondiale, creștere economică susținută, descreșteri, mișcări economice ascendente și descendente;
- o mai mare grijă față de factorul uman, prin asigurarea unei ocupări depline, chiar dacă resursele de muncă nu au fost și nici nu sunt pe deplin ocupate în nicio țară, datorită șomajului voluntar și involuntar, astfel că ideile privind ocuparea au fost reformulate acceptându-se un șomaj normal, natural; analiza cauzelor șomajului reprezintă probleme de maximă actualitate ale macroeconomiei;
- asigurarea de monedă în circulație în cantitățile cerute de fluxurile economice reale; obținerea unei piețe monetare echilibrate, scop care este deosebit de greu de realizat, datorită inflației;
- asigurarea unei balanțe de plăți externe și comerciale echilibrate;
- asigurarea integrării problemelor macroeconomice în strategii globale de creștere și dezvoltare, cum ar fi prognozarea macroeconomică și programarea macroeconomică²⁵.

²⁵ A se vedea Niță Dobrotă, *Economie politică*, ed. cit., p. 283–284.

Rudiger Dornbusch și Stanley Fischer consideră că problemele principale supuse studiului macroeconomiei sunt în număr de trei:

- șomajul, ca o problemă esențială macroeconomiei;
- explicarea inflației, căutându-se soluții care să mențină o rată scăzută a inflației, dar fără a spori rata șomajului;
- găsirea de soluții care determină rata creșterii productivității.²⁶

Macroeconomia este o ramură a științei economice, aceea care caută răspuns la întrebări legate de factorii sub influența cărora se modifică venitul național, de modificarea gradului de ocupare și evoluția ratei șomajului, de influența inflației asupra veniturilor populației, de efectele pe care le au creșterea sau scăderea salariilor asupra inflației și șomajului, de posibilitățile de sporire a outputului național etc., întrebări care sunt deosebit de frecvente și actuale, mai ales într-o economie de tranziție. La toate aceste întrebări se poate răspunde din ce în ce mai exact pe măsură ce deciziile de politică macroeconomică sunt adoptate conform unor principii și reguli ce decurg din abordarea științifică globală a problemelor pe care le ridică fiecare tip de politică, raportul dintre efectele avute în vedere și cele care se obțin într-un mediu economic dinamic și incert, cum este orice economie națională.

Problemele macroeconomice se regăsesc în forme și cu intensități diferite în toate țările, datorită interdependențelor crescânde din economia mondială, datorită resurselor limitate de care dispune fiecare țară, datorită nevoilor diferite ale indivizilor din fiecare țară. Ele se regăsesc în problemele globale ale economiei mondiale. Pot avea două laturi: una pozitivă (arată sensul progresist al evoluției) și alta negativă (apare sub forma unor dezechilibre).

Abordarea statică a unei macroeconomii presupune o cercetare a acesteia într-un anumit moment al mișcării, evoluției sale, comparativ cu un alt moment ce va fi luat ca bază de comparație, adică se vor compara rezultatele obținute la nivel macroeconomic din diverse țări, în același moment.

Abordarea dinamică a macroeconomiei este expresie a unei evoluții în timp a unor acte, procese sau fenomene economice, vizează studiul fluxurilor economice în continuitatea și interdependența lor, desfășurate într-un orizont de timp. După cum spunea și John Stuart Mill: „Există o mișcare progresivă care s-a transmis, fără întrerupere istorică, de la an la an, de la o generație la alta, o sporire a bogăției, o creștere a ceea ce se numește prosperitate materială. Toate națiunile pe care noi le numim în mod obișnuit civilizate își sporesc producția și populația.”²⁷

Noțiunile specifice acestor abordări dinamice sunt: creștere economică pozitivă, creștere economică negativă, creștere economică zero, dezvoltare economică,

²⁶ A se vedea R. Dornbusch, S. Fischer, *Macroeconomia*, Timișoara, Edit. Sedona, 1997, p. 7–8.

²⁷ John Stuart Mill, *Despre libertate*, București, Edit. Humanitas, 1994 (citată după Niță Dobrotă, *Economie politică*, ed. cit., p. 11).

subdezvoltare economică, progres economic, regres economic, expansiune economică, recesiune economică etc.

Mai întâi, analiza economică s-a oprit asupra indivizilor, apoi în timp, teoreticienii au trecut de la microanaliză la o cercetare la nivel agregat, global, astfel că teorii ale creșterii economice s-au construit pe baza doctrinelor de la nivel microeconomic. Acest mod de gândire i-a caracterizat pe teoreticienii clasici și neoclasici.

Reproducția este un *concept macroeconomic*, specific teoriei marxiste, care exprimă procesul reluării continue a producției, la scara unei economii naționale, și care se compune din patru faze – producție, repartiție, schimb, consum – privite în interdependență și intercondiționare.

Dacă se au în vedere dimensiunile reluării producției sociale, se poate vorbi:

- de o reproducție simplă, dacă procesul producției va fi reluat la același nivel în aceleași proporții, adică plusprodusul se va utiliza în întregime pentru consum, lipsind acumularea;
- de o reproducție lărgită, dacă procesul de producție va fi reluat la un nivel superior celui anterior, astfel că o parte a plusprodusului se va acumula.

Creșterea producției sociale poate fi obținută pe cale *extensivă*, adică printr-un aport prioritar cantitativ al factorilor, sau pe cale *intensivă*, adică prin aportul prioritar calitativ al factorilor.

Toate modificările de la nivel macroeconomic sunt foarte bine exprimate de indicatorii macroeconomici de rezultate. Informațiile obținute prin măsurarea, ordonarea și sistematizarea fenomenelor din economia unei țări stau la baza calculării unor agregate macroeconomice ce exprimă aspecte esențiale ale economiei luate în ansamblul său. Indicatorii globali obținuți servesc la fundamentarea unor decizii financiar-economice și stau la baza comparațiilor internaționale. Comparația se impune nu doar în scopul unei ierarhizări, ci și în vederea stabilirii etapei de dezvoltare în care se află țara respectivă, a evoluției și perspectivei de dezvoltare. Această comparabilitate presupune găsirea acelor indicatori cu ajutorul cărora să se aprecieze, realist și obiectiv, starea reală și mișcarea economiilor naționale ale diferitelor țări. Un rol deosebit de important îl are exprimarea indicatorilor în prețuri constante, adică fluxurile de bunuri și servicii vor fi evaluate în prețurile la care aceleași bunuri și servicii au fost evaluate într-un anumit an de referință sau în prețuri curente, stabilindu-se volumul valoric al activităților. Indicatorii macroeconomici calculați în prețuri constante exprimă dinamica activităților, asigurându-se comparabilitatea datelor în timp, și permit cunoașterea influențelor modificărilor de prețuri asupra diferiților indicatori economici, prin care se exprimă progresul economico-social înregistrat în cadrul unei economii, evidențiat prin creșterea nivelului de trai, de exemplu.

Văzând realitatea, o economie nu poate exista fără a duce mărfuri în afara granițelor țării sau fără a aduce mărfuri din alte țări. În condițiile unei piețe libere, ale dezvoltării cooperării și migrării capitalului, care fac necesară participarea la circuitul mondial de valori, nu se mai poate vorbi de dezvoltarea unei economii naționale autarhice, nici măcar teoretic. Dacă ar trebui să ne raportăm la anii secolului al XVIII-lea, am observa că economia modernă depinde foarte mult de specializarea indivizilor și a firmelor, motiv pentru care între economiile țărilor există o vastă rețea de schimburi comerciale. Specializarea presupune concentrarea eforturilor asupra unui număr redus de operațiuni, permițând țărilor să se pregătească și să folosească în cel mai avantajos mod aptitudinile și resursele de care dispun. Astfel, unitățile vor deveni tot mai performante în domeniul ales, fiind necesar tot mai mult schimbul de activități și, implicit, se va crea o rețea de interdependențe între actorii economici, zonele teritoriale, țările lumii.

Conform unui dicționar economic, specializarea internațională reprezintă un „proces de adaptare și dezvoltare a potențialului economic național, a economiei de piață internă, la cerințele pieței mondiale, în vederea valorificării cât mai bune a condițiilor naturale, a tradițiilor, a forței de muncă și a capitalurilor din țara respectivă”²⁸. Factorii cei mai importanți care conduc la specializarea internațională a economiilor țărilor sunt:

- condițiile naturale, ce pot favoriza un anumit tip de producție;
- tradițiile economice, care pot favoriza sau nu specializarea în producție de un anumit tip;
- calificarea forței de muncă, disponibilitățile de capital, nivelul aparatului productiv și gradul său de diversificare;
- anumiți factori extraeconomici.

Specializarea se poate realiza la nivel de ramură sau în interiorul (sub)ramurilor. Se remarcă prin grade diferite la nivelul fiecărei țări, evidențiind potențialul economic al statelor.

Macroeconomia deschisă semnifică raporturile dintre economiile țărilor. Este un efect al practicării schimburilor de bunuri și servicii inter-țări. *Economia mondială* cuprinde totalitatea economiilor țărilor, legate între ele prin relații complexe de participare la diviziunea internațională a muncii și la circuitul mondial. Deși relații între state au existat din cele mai vechi timpuri, despre o economie mondială nu se poate vorbi în antichitate sau în evul mediu, ci doar corelat cu formarea pieței mondiale și cu cea a diviziunii internaționale a muncii. Deci, aceasta s-a format în cadrul unui proces istoric îndelungat, finalizat la începutul secolului al XX-lea, și are la bază existența unor economii naționale, a unor țări cu nivel diferit de dezvoltare.

²⁸ *** *Dicționar de economie*, Niță Dobrotă (coord.), ed. cit., p. 440–441.

Având în vedere structura eterogenă a economiei mondiale, distingem *economia deschisă mare* și *economia deschisă mică*.

Datorită dimensiunilor sale și puterii economico-financiare pe care le au anumite țări, economiile acestora nu se vor raporta la rata dobânzii ce se va forma în funcție de condițiile existente pe piața financiară mondială, ci rata dobânzii se va forma pe baza și sub influența proceselor economice interne. Acest tip de economie este cunoscută sub denumirea de *economie deschisă mare*. Toate aceste țări vor exercita o influență însemnată asupra stării pieței financiare internaționale și asupra nivelului mondial al ratei dobânzii.

Economia deschisă mică este economia caracteristică țărilor cu mici puteri comerciale, cu slabe forțe economice, care se raportează la rata dobânzii formată pe baza condițiilor existente pe piața financiară mondială. Acest tip de economie nu exercită o influență nici asupra pieței mondiale și nici asupra mișcării ratei mondiale a dobânzii.

Realitatea economică a demonstrat că este mult mai eficient să se realizeze o diviziune a muncii care să permită împărțirea producției pe etape sau operațiuni specializate și utilizarea resurselor de care dispun, decât să se producă de toate la nivel mediocru, și că, în condițiile actuale, nicio economie nu se poate considera independentă, toate depinzând în proporții diferite de exterior: „Nicio economie națională nu se poate considera ca fiind independentă față de contextul mondial, iar acest context rezultă dintr-o mulțime de comportamente care nu caracterizează nicio națiune luată separat [...] De aceea, fiecare trebuie să vegheze pentru a-și menține locul în competiția comercială, echilibrul schimburilor internaționale fiind astăzi o constrângere inevitabilă.”²⁹

Dezvoltarea economico-socială a țărilor s-a făcut în condiții istorice concrete, specifice fiecărei țări, astfel că ne confruntăm cu evoluții și rezultate diferite de la o țară la alta. Comparabilitatea ce se realizează între țări are drept scop nu doar ierarhizarea țărilor, ci și stabilirea concretă a etapei de dezvoltare în care se află țările și perspectiva de dezvoltare a acestora. Se ridică astfel problema stabilirii acelor criterii metodologice și a indicatorilor care permit aprecieri obiective și realiste. O problemă teoretico-metodologică extrem de importantă, dar și foarte dificilă este găsirea unui consens în privința calculului și conținutului pe care-l vor avea indicatorii sintetici pe care-i vor calcula țările. Datorită creșterii importanței și ponderii serviciilor în majoritatea țărilor, aspect valabil și pentru România, în viitor va apărea necesitatea includerii în comparațiile internaționale nu numai a indicatorilor macroeconomici, ci și a celor sociali.

Din punct de vedere statistic, vor continua să coexiste indicatori ce vor avea obiectiv o dispersie mai mare, ca urmare a dezvoltării inegale a elementelor de

²⁹ Michel Didier, *Economie: regulile jocului*, București, Edit. Humanitas, 1994.

capital și ritmului diferit de rețehnologizare, alături de alți indicatori cu o dispersie mai mică sau la care se va reduce dispersia, pe măsura dezvoltării elementelor caracteristice economiei de piață. Toate aceste aspecte impun sporirea preocupărilor generale vizând îmbunătățirea metodologiei și practicii în domeniul comparabilității indicatorilor macroeconomici pe plan internațional.

După părerea noastră, problema unificării metodologice a calculului indicatorilor sintetici la nivel macroeconomic trebuie să fie o preocupare continuă a principalelor organisme internaționale sau a instituțiilor naționale, pentru a elabora tehnici de calcul și recomandări privind modul de determinare a indicatorilor sintetici, astfel încât să poată fi folosiți în comparații internaționale.

3. ECONOMIA NAȚIONALĂ

Sistemul economic este un ansamblu de activități care se află în interacțiune dinamică unele cu altele sau cu mediul natural, și care se desfășoară de către individ în scopul satisfacerii nevoilor sale de viață normală. Sistemul economic poate fi interpretat ca fiind economia unei țări, compusă din mai multe nivele, unul fiind economia națională, ca subsistem al sistemului global al unei economii.

Conform *Dicționarului explicativ al limbii române*, prin națiune se înțelege o „comunitate stabilă de oameni, istoricește constituită ca stat, apărută pe baza unității de limbă, de teritoriu, de viață economică și de factură psihică, care se manifestă în particularitățile specifice ale culturii naționale și în conștiința originii și a sortii comune”³⁰. Națiunea are o puternică influență asupra activității economice a țării pe care o reprezintă, constituind cadrul complex al dezvoltării generale.

Până prin secolul al XVIII-lea, puțini autori considerau națiunea responsabilă de bunăstarea economică a populației. Bogăția de la nivel național îl privea doar suveran, în vreme ce omul de rând nu însemna mai nimic. Suveranul acumula bogății, le folosea conform bunului plac, nu pentru a îmbunătăți nivelul de trai al poporului, ci tot pentru el, având drept scop sporirea puterii și a prestigiului. Astfel, Colbert, ministrul lui Ludovic al XIV-lea, spunea: „Toată lumea este de acord că puterea și măreția unui stat se măsoară în cantitatea de argint pe care o posedă.”³¹ Această putere era obținută prin înfrângerea altora: „o țară poate câștiga, numai dacă o alta pierde”³².

Începând cu secolul al XVIII-lea și până în secolul al XX-lea, scopul economic și politic ce s-a făcut remarcant a fost sporirea bunăstării populației.

³⁰ *** *Dicționarul explicativ al limbii române*, Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche (coord.), ediția a II-a, București, Edit. Univers Enciclopedic, 1996.

³¹ Robert B. Reich, *Munca națiunilor*, București, Edit. Paideia, 1996, p. 20.

³² *Ibidem*.

Cetățenii unei națiuni împărțeau astfel responsabilitatea bunăstării economice. Se observă că economia unei țări este legată tot mai mult de bunăstarea populației țării respective. Istoria relevă că unitatea unei națiuni reprezintă condiția esențială a unei prosperități durabile. Națiunea a ajuns la o dezvoltare a forțelor productive doar atunci când interesele indivizilor au avut un scop comun, când interesul particular a fost subordonat interesului general.

Economia națională s-ar putea defini ca fiind „un sistem complex, un ansamblu istoricește constituit de activități, relații și fluxuri economice variate, care se desfășoară de, și se statornicesc între subiecții (actorii economici) ai unei națiuni în cadrul și pe teritoriul unui stat determinat”³³ sau, dacă avem în vedere alte păreri, putem spune că economia națională poate fi caracterizată prin următoarele trăsături esențiale:

- este nucleul tuturor activităților și relațiilor sociale, economice sau de altă natură, desfășurate în cadrul granițelor unei țări;
- este nucleul forțelor geografice, politice și strategice din același spațiu;
- este nucleul rațiunilor spirituale, socio-culturale, economice, politice desfășurate în cadrul granițelor unei țări³⁴.

Conform unui dicționar de economie, economia națională „exprimă o formă specifică a diviziunii și cooperării muncii, în interiorul unei națiuni, al unei țări, formate în timp, ca urmare a acțiunii conjugate a factorilor interni (naturali, social-politici, economici) și a interacțiunii lor dinamice cu factorii externi, rezultați din diviziunea și cooperarea din economia mondială”³⁵.

Economiile naționale n-au existat întotdeauna, ci s-au format în funcție de condițiile specifice ale fiecărei țări; ele sunt sisteme ce au apărut pe o anumită treaptă de evoluție a societății. După opinia lui Cornel Burtică, economia națională este „cadrul de bază al progresului economico-social”³⁶. În secolele XVI–XVII, mercantiliștii remarcău o sporire a forței economiilor naționale, în comparație cu economiile naturale, închise ca necesară intervenția statului în economie.

În secolul al XVIII-lea, ca reprezentant al fiziocraților, Fr. Quesnay, a expus – în faimoasa sa lucrare *Tabloul economic*, publicată în 1758 – fluxurile economice într-o societate compusă din trei clase sociale, între care circulă produsul net, care poate fi creat doar în agricultură. Deci, primul model de economie națională prezentat în mișcare este cel al lui Fr. Quesnay.

Caracteristica esențială a economiei naționale este dată de noțiunea de sistem, care evidențiază faptul că aceasta nu este o îngrămădire haotică de activități, ci apare ca un întreg, în care fiecare parte are un loc bine determinat. Economia

³³ Aurel Negucioiu, Anton Drăgoescu, Sabin Pop, *op. cit.*, p. 188.

³⁴ A se vedea Gabriela Bodea, *Sistemul economic, între dezechilibru și dezvoltare*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1999, p. 34.

³⁵ *** *Dicționar de economie*, Niță Dobrotă (coord.), ed. cit., 1999, p. 188–189.

³⁶ *** *Economia mondială. Tipologia economiilor naționale*, Cornel Burtică (coord.), București, Edit. Politică, 1977, p. 68.

națională apare ca un sistem cibernetic, cu capacitate de autoreglare. Ea este o realitate dinamică, ai cărei subiecți sunt indivizii priviți din unghiuri diferite, care trăiesc într-un spațiu bine determinat. Formarea națiunii, a statelor naționale, apariția piețelor naționale, a diviziunii muncii, a cooperării la nivel global au constituit factori importanți în formarea economiilor naționale. Specificul fiecărei economii naționale este faptul că aceasta este influențată de factorul timp. Astfel, economia națională dintr-o anumită perioadă nu este identică cu ea însăși raportată la altă perioadă. Dacă ar fi să privim lucrurile la scară mondială, vom observa că economiile naționale diferă de la o țară la alta, datorită anumitor factori naturali, social-economici, politici, factori care fac ca printre ele să vedem adevărați giganți, pitici, națiuni normale, civilizate, semicivilizate. Economia națională e întâlnită sub diverse forme: economie de piață mixtă, economie socială de piață, economie mixtă de piață social-umanistă. Cunoașterea fenomenelor, a relațiilor și a proceselor economice, descoperirea principiilor și legilor economice, a sistemelor economice, descoperirea esenței fenomenelor și proceselor economice constituie rolul economiei politice. Altfel spus, rolul economiei politice este de a educa națiunile.

Ca o concluzie, economia națională poate fi caracterizată prin următoarele trăsături:

- dispune de autonomie și independență relativă;
- evoluția și mișcarea acesteia sunt guvernate de legi proprii;
- se întrepătrunde cu celelalte economii naționale;
- presupune un sistem economico-social structurat astfel:
 - pe sectoare economice (primar, secundar, terțiar, cuaternar);
 - pe tipuri de actori economici;
 - pe ramuri și subramuri de activitate;
 - pe trepte de agregare verticală (microeconomică, mezoeconomică, macroeconomică).

Conceptul de economie națională este aplicabil oricărui stat al lumii, fie că e vorba de o țară agrară, agrar-industrială, industrial-agrară, industrial-dezvoltată. Unii specialiști consideră că despre un complex economic național nu se poate vorbi decât la nivelul statelor dezvoltate din punct de vedere economic. De exemplu, anumite țări slab dezvoltate au economie națională, dar, la nivelul acestora, nu putem vorbi de complex economic național.

Potrivit unor opinii, complexul economic național statal-unitar desemnează „starea economiei naționale, a mecanismului ei de funcționare într-o anumită perioadă de timp și într-un spațiu geografic determinat”³⁷, iar din punctul de vedere al altor specialiști, complexul economic național statal-unitar este „o formă

³⁷ Aurel Negucioiu, Anton Drăgoescu, Sabin Pop, *op. cit.*, p. 195–196.

superioară de organizare, integrare și dezvoltare a economiei naționale în care diferitele activități sunt agregate la un nivel înalt³⁸.

Complexul economic național statal-unitar definește o economie națională mai evoluată, o formă superioară de existență, organizare, funcționare și evoluție.

Complexul economic național presupune o piață națională, o diviziune a muncii, o structură cu un grad de diversificare și specializare a ramurilor, un nivel tehnic ridicat, bazat pe tehnica mașinistă, grad înalt al productivității muncii, grad înalt de integrare a industriei și agriculturii, participă la circuitul economic mondial cu bunuri cu grad avansat de prelucrare.

O serie de lucrări privesc macroeconomia și economia națională ca fiind identice. Privite dintr-un anumit unghi, aceste două concepte se suprapun numai parțial.

Macroeconomia este o realitate economică cu un nivel agregat al faptelor, proceselor economice. Macroeconomia se referă la „agregarea reacțiilor individuale ale agenților economici dintr-o țară, cu ajutorul unui complex de factori, care prestabilesc și determină buna funcționare a economiei naționale”³⁹. Deci, ea nu studiază doar actele și faptele realizate de actorii economici, ci acordă prioritate analizei calitative a mecanismului de funcționare a economiei naționale în strânsă legătură cu mediul din care fac parte și cu sistemul economiei mondiale. Ea stabilește corelațiile dintre variabilele macroeconomice și măsoară influențele dintre acestea în vederea fundamentării deciziilor.

Economia națională cuprinde faptele, procesele și comportamentele subiecților economici agregați, mecanismul de funcționare, structura și comportamentul de ansamblu, dar cuprinde și întreaga microeconomie, deci toate entitățile celulare dintr-o economie, precum și întreaga mezoeconomie, adică toate ramurile. Economia națională are drept scop principal asigurarea echilibrului și a progresului.

Economia națională se caracterizează prin următoarele trăsături:

- economia națională este o totalitate organică, un întreg în care elementele componente constituie un organism economico-social, deci este un sistem complex de activități, relații și fluxuri economice, istoricește constituit, sistem apărut pe o anumită treaptă de evoluție a societății;
- presupune existența pieței naționale, corespunzătoare gradului de dezvoltare și nivelului economico-social al țării, prin prisma potențialului ei de resurse naturale, materiale, umane, financiare, tehnologice;
- presupune existența națiunii, ca tip de comunitate social-umană, ca suport existențial al vieții unui popor;

³⁸ *Ibidem*, p. 196.

³⁹ *** *Economie politică*, Gheorghe Postelnicu (coord.), vol. II, Editor Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Științe Economice, Catedra de economie politică, Cluj-Napoca, 2004, p. 47.

- transformarea statelor premoderne în state naționale;
- apariția și consolidarea diviziunii muncii, în raport cu specificul național al împărțirii economiei în sectoare, ramuri, subramuri și activități, dar având în vedere amploarea mondială a fenomenului;
- nașterea și amplificarea unui subsistem de relații de cooperare la scară macroeconomică;
- subiecții economici sunt oameni ce au o anumită cetățenie și ce aparțin unei anumite națiuni;
- economia națională e constituită dintr-o mulțime de entități celulare, dintr-o sumă de întreprinderi;
- economia națională reprezintă un anumit nivel și o anumită scară de agregare a subiecților economici, a activităților și fluxurilor economice;
- economia națională este un sistem cibernetic cu capacitate de autoreglare;
- deoarece economiile naționale au cunoscut perioade de progres sau regres, pot fi definite ca fiind o realitate dinamică guvernată de legi economice obiective;
- presupun un context bine conturat de organizare a componentelor și structurilor caracteristice economiilor naționale, funcționează și evoluează într-un mediu natural, economic internațional, social-național și internațional determinate.

Alături de asemenea trăsături esențiale, generale, economiilor naționale le sunt proprii și trăsături specifice, una dintre ele fiind momentul analizei unei economii naționale sau cadrul de desfășurare a unei economii naționale, astfel că, o economie națională aflată într-o anumită perioadă se deosebește de ea însăși în altă perioadă sau de economia altei țări, în același moment.

Macroeconomia, ca ramură a științei economice, cercetează actele, relațiile, variabilele, mecanismele macroeconomice; ea încercă să explice legile obiective care le guvernează mișcarea.

Economia națională include în structura sa toate elementele care dau conținut macroeconomiei, dar și întreaga micro și mezoconomie.

După părerea noastră, între macroconomie și economie națională există deosebiri de sferă, conținut, de ordin cantitativ și calitativ, ceea ce face ca macroeconomia să se suprapună doar parțial cu economia națională.

Spre deosebire de macroconomie, economia națională integrează sub aspectul social-politic, național-statal sistemele și subsistemele de activități economice și sociale într-o formă concret-istorică a evoluției națiunilor.

Macroeconomia este parte a teoriei și realității economice care se referă la actele economice care privesc marile ansambluri, ramuri, agregate de producție și se concentrează spre a analiza corelațiile dintre variabilele globale; ea presupune studiul mijloacelor care privesc realizarea anumitor scopuri fixate de către societate, analiza principalelor dezechilibre care pot să apară între agregate. Macroeconomia studiază comportamentul economiei naționale privită ca ansamblu

coerent și este prezentă în toate domeniile vieții sociale. Astfel, oamenii de afaceri care evaluează cererea viitoare pentru oferta lor trebuie să cunoască ritmul de creștere a veniturilor populației; populația care trăiește dintr-un salariu fix este curioasă să cunoască cât va fi inflația; șomerii care caută de lucru speră că economia se va înviora și se vor crea noi locuri de muncă etc. Toate aceste probleme depind de starea economiei naționale la un moment dat. Obiectivul macroeconomiei este de a clarifica fenomenele, noțiunile și legitățile macroeconomice, fără de care nu se pot înțelege acțiunile de politică economică.

Istoria a demonstrat că unitatea unei națiuni reprezintă condiția esențială a unei prosperități durabile. Națiunile au ajuns la o dezvoltare armonioasă a forțelor productive doar atunci când interesul general s-a îmbinat și împletit armonios cu cel particular. Astfel, se vor înregistra progrese doar dacă interesele indivizilor sunt aceleași: „Ceea ce în economia privată este înțelepciune – spunea Adam Smith – cu greu poate fi nesăbuință în economia unor națiuni mari. Fiecare individ, prin faptul că își urmărește propriul interes, favorizează prin aceasta, în mod necesar, și interesele societății. Evident că fiecare individ, prin faptul că el cunoaște mai bine ca oricine situația locală și acordă cea mai mare atenție activității lui, este mult mai în măsură decât omul de stat, și decât legiuitorul, să aprecieze cum pot fi folosite capitalurile sale în modul cel mai inteligent. Cel care are curajul să dea indicații poporului cum să-și utilizeze capitalurile, nu numai că se ostenește în zadar, dar își asumă și o autoritate care aparține exclusiv producătorului și care poate fi încredințată, cel mai puțin, acelor persoane care se cred capabile să preia o sarcină atât de dificilă.”⁴⁰ Smith consideră că sunt inutile restricțiile comerciale cu scopul încurajării industriei, recomandând aprovizionarea de acolo de unde este cel mai ieftin. Cel mai înalt grad de prosperitate poate fi obținut urmând deviza: „laissez-faire, laissez-passer”. Avuția societății reprezintă suma avuției tuturor indivizilor. Astfel, cea mai avută națiune este cea care asigură cea mai mare libertate de inițiativă. În acest caz, nu se poate vorbi de o economie națională, ci de un sistem de economie privată a speciei umane. Acestor teorii li se opun cei care arată că un individ, deși își apără interesele proprii, nu apără neapărat interesele unei națiuni, recomandând intervenții ale statului în economie.

Între individ și omenire există națiunea, cu „limba și literatura sa distinctă, cu originea și istoria sa proprie, cu moravurile și obiceiurile sale, cu legile și instituțiile sale, cu idealurile sale proprii de existență, de interdependență, de progres, de continuitate neîntreruptă și cu teritoriul său distinct; o societate care a devenit unită printr-o mie de legături spirituale și de interese, într-un tot existând prin el însuși, care recunoaște în sânul său autoritatea legii, dar care, față de alte societăți de același fel, își păstrează încă libertatea sa naturală, și care, în consecință, este în stare, în conjunctura actuală a lumii, să-și mențină

⁴⁰ Adam Smith, *op. cit.*, p. 305–306.

independența și neatârarea numai prin forțele și prin mijloacele sale proprii”⁴¹.

Fiecare națiune are dreptul de a se organiza potrivit concepțiilor proprii, de a înfăptui toate transformările economice, sociale, politice conform cerințelor progresului contemporan. Un rol deosebit de important în crearea unei economii moderne îl deține cooperarea internațională.

Statele naționale, cu economiile lor, alcătuiesc o realitate fundamentală a lumii contemporane și baza dezvoltării societății umane.

Analiza unei economii mondiale trebuie să pornească de la nivelul economiilor naționale; economia națională reprezintă cadrul fundamental al participării țărilor la comerțul internațional⁴².

Statele naționale mici și mijlocii, ca și cele în curs de dezvoltare sunt cele mai interesate de cooperarea internațională economică, tehnico-științifică, în producție, care să le ofere șansa de a se dezvolta în raport cu cerințele de la nivel mondial. Dependența de exterior mai este determinată și de alți factori, precum diviziunea muncii, caracterul limitat al resurselor: „raporturile dintre diferite națiuni depind de gradul în care fiecare dintre ele și-a dezvoltat forțele productive, diviziunea muncii și relațiile interne.”⁴³ Astfel, fiecare națiune va produce ceea ce știe cel mai bine, și ceea ce poate cât mai bine, având în vedere posibilitățile fiecărei țări. Nicio economie națională nu se poate considera independentă față de celelalte state. Fiecare caută să-și mențină poziția în cadrul economiei mondiale. A compara țările între ele înseamnă nu numai să stabilești o ierarhie a acestora, ci și să stabilești nivelul de dezvoltare a fiecăreia dintre ele. Nivelul dezvoltării economice este expresia „gradului de dezvoltare a forțelor de producție în cadrul unui spațiu național”⁴⁴, adică gradul de pregătire a forței de muncă, nivelul tehnic atins și capacitatea tehnologică.

Schimbările internaționale sunt inevitabile. Participarea la schimbările internaționale presupune cunoașterea direcției de acțiune și are ca scop maximumul de eficiență.

Creșterea interdependențelor la scară mondială face ca dezvoltarea fiecărei economii să fie condiționată tot mai puternic de poziția pe care o ocupă în contextul mondial, de lărgirea și creșterea complexității legăturilor sale de conlucrare cu celelalte economii naționale. Astfel, se adâncește sfera colaborării între economiile naționale. Colaborarea între state trebuie să aibă în vedere avantajul reciproc.

⁴¹ F. List, *Sistemul național de economie politică*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1973, p. 148.

⁴² Cornel Burtică (coord.), *op. cit.*, p. 110.

⁴³ Karl Marx, Friederich Engels, *Opere*, vol. 3, ediția a II-a, București, Edit. Politică, 1962, p. 21.

⁴⁴ Cornel Burtică (coord.), *op. cit.*, p. 27

Nivelul de dezvoltare economică exprimă gradul de dezvoltare și calitatea activităților externe, dimensiunea și structura comerțului internațional, investițiilor, comerțului invizibil etc.

Nivelul de dezvoltare economică încorporează modalități de combinare microeconomică și macroeconomică a factorilor de producție, punând în lumină măsura utilizării avantajelor specializării și cooperării. Un rol important îl dețin structura dimensională, structura pe ramuri a economiei naționale, gradul ei de diversificare, gradul de integrare națională, fluxurile intersectoriale. Exprimarea nivelului de dezvoltare economică este destul de greu de realizat, mai ales că trebuie să se asigure și o comparabilitate la nivel mondial. Astfel, trebuie să se calculeze o serie de indicatori care să nu deformeze realitatea, să fie obținuți în forme absolut comparabile, pornind de la statisticile existente și de la calculul în monede naționale. Cel mai cunoscut dintre indicatori este produsul național brut, dar există și alți indicatori prin care se încearcă redarea cât mai fidelă a realității.

CULTE ÎN ISTORIA JAPONIEI

Marius Ioan Mihuț

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
Facultatea de Științe Economice și Gestiunea Afacerilor

Abstract. As the name implies, this article aims to capture the existing cults in the Japanese archipelago, crystallized over the ages. We will discuss the four cults that we consider essential, namely: the cult of the Emperor (Tenno), the cult of labour, the family cult (ie) and the cult of harmony (wa), which still manifests itself today almost at the same intensity and which determines the Japanese way of thinking and organization.

We will address the cult of the Emperor both constitutionally (analyzing the fundamental Japanese laws since 604 AD until 1946) and ideologically, for a better capturing of this two thousand years old institution.

In what the labour cult is concerned, we will try to show one of the reasons due to which the human factor managed on the long-term to compensate for natural vicissitudes and shortage of Japanese soil. We will try to explain the fact that the Japanese work harder than other advanced countries' populations and therefore we will use the number of strike days, of overtime (declared and undeclared), of working days per year, etc., compared with the values found in the United States, Great Britain and France.

We will then draw attention, as previously mentioned, to the family cult and the cult of harmony, trying to catch their manifestation from ancient times to the present day, especially their shaping of the Japanese spirit. We will also attempt a comparative analysis of the Japanese and the Western spirit.

As conclusions, we will try to show how all these cults influenced the Japanese development model.

Key words: Japan, japanese cults, Tenno, ie, wa.

Fiecare națiune are caracteristicile sale bine definite, care s-au cristalizat odată cu trecerea anilor și care ne arată modul de organizare, de acțiune și de gândire existente în interiorul granițelor.

În cazul Japoniei, întâlnim particularități specifice doar arhipelagului nipon, dintre care vom analiza cultele împăratului, muncii, familiei și armoniei (*figura 1*), considerând că studiul acestora poate fi de un real folos pentru o bună înțelegere a modelului nipon.

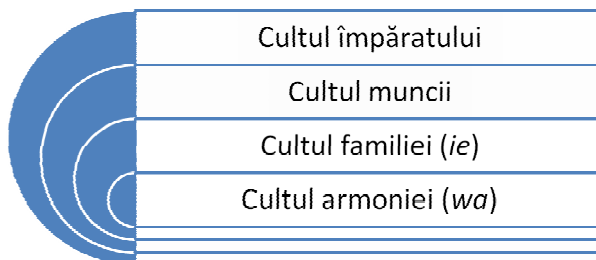

Fig. 1. Culte în istoria Japoniei.

1. CULTUL ÎMPĂRATULUI (*TENNO*)

Din cele mai vechi timpuri, arhipelagul nipon s-a fundamentat pe cultul împăratului, denumit *Tenno*¹ sau *Mikado*² – personaj considerat mistic, sacru, zeu coborât pe pământ, înțelepciune supremă, providență, dar și un suveran universal, un șef de țară și de familie etc. Pentru a surprinde mai bine caracteristicile acestui cult, vom încerca să privim lucrurile din două perspective: constituțională, respectiv ideologică.

1.1. CULTUL ÎMPĂRATULUI DIN PUNCT DE VEDERE CONSTITUȚIONAL

Analizând arhipelagul nipon, putem observa că puterea împăratului a înregistrat o evoluție sinuoasă. Prima lege fundamentală – cea din anul 604³ – stipula că „suveranul este stăpânul poporului și al întregii țări” și că „stăpânul este cerul, vasalul este pământul”⁴, conferind astfel puterea supremă împăratului⁵.

¹ Care în traducere din japoneză înseamnă „suveran ceresc”

² Care în traducere din japoneză înseamnă „poartă onorifică” (mi = onorific; kado = poartă)

³ În arhipelagul nipon existau practici și cunoștințe cu mult timp înainte ca această „ocârmuire dătătoare de sfaturi” să apară, la începutul secolului al VII-lea. În Asia Mică, spre exemplu, Codul lui Hammurabi (denumit după regele babilonian de la acea dată și care conține o serie de elemente comune) a fost scris cu peste un mileniu înainte (1760 î.e.n).

⁴ Florea Țuiu, *Niponism*, București, Edit. Politică, 1987, p. 72.

⁵ În religia creștină, această idee o găsim scrisă mai devreme cu peste 500 de ani, în *Epistola apostolului Pavel* (cca 5 î.e.n.–cca 67 e.n.) către romani, în care autorul acestei cărți spune: „1. Tot sufletul să se supună înaltelor stăpâniri, căci nu este stăpânire decât de la Dumnezeu; iar cele ce sunt, de Dumnezeu sunt rânduite. 2. Pentru aceea, cel ce se împotrivesc stăpânirii se împotrivesc rânduielii lui Dumnezeu. Iar cei ce se împotrivesc își vor lua osândă. 3. Căci dregătorii nu sunt frică pentru fapta bună, ci pentru cea rea. Voiești, deci, să nu-ți fie frică de stăpânire? Fă binele și vei avea laudă pentru ea. 4. Căci ea este slujitoare a lui Dumnezeu spre binele tău. Iar dacă faci rău, teme-te; căci nu în zadar poartă sabia; pentru că ea este slujitoare a lui Dumnezeu și răzbuunătoare a mâniei Lui, asupra celui ce săvârșește răul.” [*** *Biblia* (alias *Sfânta Scriptură*), București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1982, p. 1288]

A urmat apoi Constituția din anul 1889, în al cărei preambul se preciza (contrar teoriei suveranității populare): „dreptul de suveranitate asupra Statului, noi l-am moștenit de la strămoșii Noștri și îl vom lăsa mai departe urmașilor noștri.”⁶ Prin urmare, puterea provenea de la împărat fiind dobândită ereditar, impunerea acestei paradigme fiind cu puțință datorită modului în care s-a înfăptuit restaurația Meiji (și anume de sus în jos)⁷.

Cultul împăratului a stat și la baza Revoluției Meiji, având rolul de a înlesni aplicarea reformelor dorite. Instituția imperială a fost utilizată cu mare abilitate fiind asociată cu acțiunile statului. Astfel, toate măsurile erau luate în numele acesteia, ceea ce a facilitat acceptarea lor de către populație. Prin urmare „caracterul mistic al împăratului a ajutat atât statu-quo-ul, cât și revoluția”⁸.

Pentru a scăpa de răspundere în fața poporului, miniștrii și oligarhii niponi de atunci susțineau că doar împăratul, cu originea sa divină, are autoritatea necesară de a-i trage la răspundere și doar lui trebuie să îi dea socoteală. Aceasta s-a și întâmplat, iar astfel clasa conducătoare scăpa de amenințarea populară. Șeful Statului reprezenta doar o titulatură ideologică, căci din punct de vedere juridic puterile împăratului erau totuși limitate: el exercita puterea legislativă numai cu încuviințarea Dietei (art. 5 și 37), actele sale trebuiau contrasemnate de miniștri (art. 55) etc.

După înfrângerea în cel de Al Doilea Război Mondial și ocupația americană, împăratul a fost obligat să renunțe public la originea sa divină, la 1 ianuarie 1946. A urmat apoi o nouă Constituție, promulgată pe 3 noiembrie 1946⁹, care a adus o modificare majoră în tradiția niponă: de acum, împăratul este considerat doar simbolul Statului și al unității poporului japonez, spre deosebire de legea fundamentală din 1889, unde era numit Capul Statului. Începând cu această perioadă, polul puterii a fost reprezentat de popor, și nu de împărat, așa cum se obișnuia până la acea dată. Astfel, la nivel legislativ, teoria suveranității populare o domină pe cea imperială.

⁶ Eleodor Focșeneanu, *Constituția Japoniei*, București, All Educational, 1997, p. 4.

⁷ Mulți autori consideră că a fost cea mai bună soluție pentru Japonia din acele vremuri.

⁸ Eleanor Westney, *Imitation and Innovation: The Transfer of Western Organizational Patterns to Meiji Japan*, Cambridge, Harvard University Press, 1987, p. 13.

⁹ Iată câteva pasaje din această constituție: „Articolul 1. Împăratul este simbolul Statului Japonez și al unității poporului japonez, iar acest statut se bazează pe voința unanimă a poporului japonez care este deținătorul suveranității; Articolul 2. Tronul imperial este dinastic și se moștenește după cum se prevede în Statutul Casei Imperiale aprobat de Dietă; Articolul 3. Toate actele împăratului care se referă la chestiuni de stat au nevoie de avizul și aprobarea Cabinetului, iar Cabinetul își asumă responsabilitatea acestora; Articolul 4. Împăratul îndeplinește numai actele referitoare la chestiunile de Stat, stabilite prin această Constituție, și nu are prerogative referitoare la guvernare.” (Apud Eleodor Focșeneanu, *op. cit.*, p. 32)

1.2. CULTULUI ÎMPĂRATULUI DIN PUNCT DE VEDERE IDEOLOGIC

În Japonia, se remarcă prezența spirituală a împăratului, care, deși ușor de perceput, este greu de definit. Dezbaterile de până acum pe această temă s-au finalizat întotdeauna prin afirmații precum: „voi nu aveți cum să înțelegeți”, „este mai presus de orice” sau „este ceva sacru”. Un moment important pentru susținerea ideilor prezentate anterior îl considerăm a fi sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial, când, pentru a capitula, japonezii au impus o singură condiție: împăratul lor să nu fie înlăturat. Au acceptat totul, cu excepția înlocuirii instituției imperiale, considerată o blasfemie, insulta supremă (de neacceptat) la adresa lor. Pentru apărarea Mikado-ului, japonezii ar fi fost dispuși să lupte până la ultimul supraviețuitor.

Instituția împăratului este una bimilenară, comparabilă poate numai cu aceea a bisericii creștine¹⁰. Prezicerea unei astfel de longevități era făcută chiar de către o zeităte. Nicăieri nu se mai remarcă o astfel de profeție, precum cea a zeiței soarelui – Amateratsu, care îi spune nepotului ei că „urmașii noștri vor fi suveranii țării unde noi vom recolta veșnic... Tu, nepotul meu, du-te și fii suveran. Du-te! Dinastia imperială va exista cât va exista cerul și pământul.”¹¹ Se pot observa pe de o parte ascendența sacră a împăratului, iar pe de altă parte, perenitatea dinastiei lui. Astfel, firul roșu al dinastiei imperiale a continuat fără întrerupere, devenind cea mai longevivă la nivel mondial¹².

Danielle Elisseeff apreciază că legenda care spune că împăratul ar fi fiul zeilor, nepotul zeiței Amateratsu, „reprezintă extrapolarea legendară a perenității efective a unei ascendențe ce vine cu adevărat din epoca protoistoriei nipone” sau „faptul că își afundă rădăcinile într-un infinit ce depășea rațiunea și pe care numai soarele în aparenta sa eternitate, îl putea figura”¹³.

În perioada feudală, în special în cea a shogunatului, instituția imperială a suferit o pierdere a puterii decizionale, aceasta fiindu-i răpită de către marele general. Important este că Tenno a rămas liderul ideologic (*figura 2*), „sursa și fântâna onoarei” – cum îl numește Katsuro Hara¹⁴.

¹⁰ În ceea ce privește creștinismul, acesta perpetuează unele credințe și mituri apărute pe malurile Eufratului cu peste cinci milenii în urmă.

¹¹ Ushisaburō Kobayashi, *The Basic Industries and Social History of Japan: 1914–1918*, New Haven, Yale University Press, 1930, p. 171.

¹² Încoronarea primului Tenno a avut loc la 11 februarie 660 î.e.n.; de atunci și până azi, vreme de 26 de secole, au domnit 125 de împărați.

¹³ Vadime și Danielle Elisseeff, *Civilizația japoneză*, București, Edit. Meridiane, 1996, p. 150.

¹⁴ Katsuro Hara, *Histoire du Japon*, Paris, Payot, 1926, p. 242.

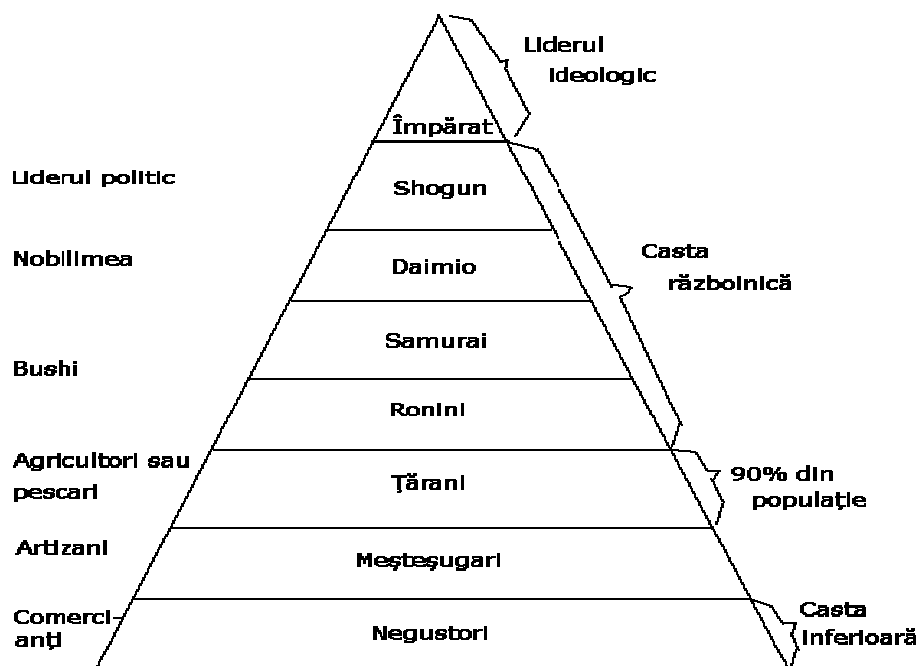

Fig. 2. Structura claselor în Perioada Togukawa.

Merită subliniat faptul că niciodată puterea ideologică a împăratului nu a fost contestată. În peste două secole de putere militară, shogunii Togukawa nu au știrbit poziția împăratului. În fapt, toate acțiunile shogunului erau săvârșite în numele Tenno – care „nu trebuia să se pângărească” cu astfel de fapte, cum ar fi cârmuirea războinicilor¹⁵, dar autoritatea lui s-a menținut în toată istoria arhipelagului nipon.

Dacă în perioada shogunală, puterea reală a instituției imperiale era practic inexistentă, în timpul Restaurației Meiji¹⁶, toate reformele au fost adoptate în numele împăratului (pentru a fi mai ușor acceptate de populație); în realitate, puterea era deținută de către samurarii de rang inferior și mediu care au făurit revoluția. Constituția din 1899 conferea o serie de atribuții pentru Tenno, care se situau la un nivel declarativ, având nevoie de aprobări ale executivului pentru a fi exercitate.

În perioada următoare epocii Meiji, militarismul a căpătat amploare, cercurile militare acaparând controlul în stat. Astfel, împăratul își pierde treptat puterea, fiind cel mult consultat pe marginea problemelor cu care se confrunta Japonia.

După înfrângerea suferită în cel de Al Doilea Război Mondial, odată cu noua constituție, rolul politic al împăratului a dispărut practic, dar la nivel ideologic a

¹⁵ Împăratul a încetat să mai fie conducătorul războinicilor în anul 1232.

¹⁶ Care înseamnă „guvernarea luminată” (1868–1912).

rămas pilonul în jurul căruia se concentrează energiile nipone. În Japonia, „canoanele determinate de strămoși sunt considerate de neclintit reprezentând ordinea celestă. În acest spațiu revoltele și numeroasele dispute nu au pus sub semnul întrebării niciodată rolul împăratului. Adevărat că, în practică, el a putut fi îndepărtat în favoarea shogunului (ca putere decizională), dar principiul său nu a fost niciodată contestat.”¹⁷

După cel de Al Doilea Război Mondial, aleșii poporului i-au înlocuit pe shoguni, dar, precum în perioada Togukawa¹⁸, importanța, semnificația spirituală și simbolică a Tenno-ului, atât ca persoană, cât mai ales ca idee imperială, își menține prestigiul suprem. Aceste virtuți dăinuiesc și în perioada postbelică, intervenția străină neizbutind să distrugă ființa imperială.

Împăratul nu mai este privit ca un zeu¹⁹, dar rămâne un simbol al Japoniei, un intermediar între zei și oameni, „un punct virtual care explică și coordonează eforturile unei întregi națiuni”²⁰. Împăratul este precum matca pentru albine, cu diferența fundamentală că Japonia este un grup unit, o societate, nu un conglomerat.

De-a lungul timpului, toate energiile au fost coagulate în jurul Tenno-ului. Societatea niponă a fost întotdeauna ca un „ciorchine de strugure”, în care, de la împărat și până la ultima treaptă pe scara ierarhică a societății, s-au găsit astfel de conexiuni. Populația își face, la orice nivel, o religie din încercarea de a-și sprijini țara și suveranul, considerat fiul zeilor. Întreaga națiune alcătuiește o singură familie care l-a avut întotdeauna pe împărat drept patriarh. Țelul cel mai mareț al oricărui japonez este să vină în slujba lui Tenno („Tatălui” lor), care are rol de protector (pentru „fiii” săi).

Spiritul de solidaritate cu supușii l-a determinat pe împăratul Daigo (884–930) să petreacă noaptea afară în frig pentru a vedea cum trăiesc oropșiții de soartă, iar pe Nintokou (313–399) să afirme că „bogăția poporului meu este bogăția mea”²¹. Și exemplele pot continua. Prin urmare, prin grija purtată pentru supușii lui, modelul aplicat de Mikado poate fi catalogat ca făcând parte din doctrina despotismului luminat (concept prezentat de Turgot²², Mirabeau²³, Holbach²⁴, Wolff²⁵).

Ca asemănare cu doctrina fiziocrată, merită subliniat faptul că în arhipelagul nipon nu există o distincție între împărat și Dumnezeu. Dacă în Europa

¹⁷ René Servoise, *Japon: Les clés pour comprendre*, Paris, Plon, 1995, p. 208–209.

¹⁸ Familia shogunală care a condus Japonia în perioada 1603–1867

¹⁹ Când împăratul își face apariția, nimeni nu îndrăznește să-și ridice privirea.

²⁰ Vadime și Danielle Elisseeff, *op. cit.*, p. 146.

²¹ Jacques Bardoux, *Le socialisme a l'étranger*, Paris, Nabu Press, 1950, p. 296–297.

²² Anne-Robert-Jacques Turgot, Baron de Laune (10 mai 1727–18 martie 1781).

²³ Honoré Gabriel Riqueti, conte de Mirabeau (9 martie 1749–2 aprilie 1791).

²⁴ Paul-Henri Thiry, baron de Holbach (8 decembrie 1723–21 ianuarie 1789).

²⁵ Christian Wolff (24 ianuarie 1679–9 aprilie 1754).

creștinismul a impus o linie de demarcație între cele două entități, confundarea lor nefiind posibilă, în Japonia situația rămâne diferită. Dar trebuie să ținem cont că autoritatea lui Tenno nu vine doar din originea sa divină²⁶, ci și din venerația Mikado-ului, care a conferit (japonezului) o certitudine, o siguranță, un sentiment de solidaritate cu oamenii asemenea lui, adunați sub aceeași pavăză.

Națiunea niponă are o sensibilitate crescută în ceea ce privește simbolurile și riturile, astfel că era nevoie de un asemenea de personaj, care să înglobeze frumosul, binele, înțelepciunea etc. Din acest motiv, japonezii sunt pregătiți să sacrifice absolut orice pentru apărarea misticii imperiale. René Servoise notează că „nimeni nu poate cere unui tânăr japonez să moară pentru un prim-ministru, personaj efemer fără autoritate morală... în timp ce Tenno încarnează o continuitate neîntreruptă și o promisiune de eternitate pentru Japonia”²⁷. Acesta este „garantul moralei supreme” și reprezintă cheia legăturii, „independentă sintactic”, între modernizate și tradiție.

Religia indigenă a japonezilor este shintoismul, care are ca fundament venerarea împăratului. Această manifestare de prețuire profundă își are leagănul doar în spațiul nipon. Din păcate, glorificarea Mikado-ului împinsă la extrem și propaganda din jurul ei au condus și la dezastru, deoarece se considera că împăratul trebuie să fie stăpân peste întreaga lume și că nimeni nu trebuie să îi stea în cale²⁸.

2. CULTUL MUNCII

Japonia este țara care, fără să beneficieze de resurse naturale, a reușit să devină, în 1968, dintr-un stat devastat de cel de Al Doilea Război Mondial, a treia putere economică mondială. Factorul uman a izbutit astfel să compenseze vicisitudinile naturale, penuria solului, lipsa inițială de capital și tehnologie.

În *L'Esprit des lois* (IV, 4), Montesquieu²⁹ afirma că „mai multe lucruri guvernează omul: climatul, religia, legile, maximele guvernului, exemplul lucrurilor trecute, morala, manierele; toate acestea formează un spirit general.”³⁰ Vom încerca să analizăm cele mai importante elemente pentru a vedea mai bine cum s-a format acest spirit general japonez, care se reflectă în modul de a gândi, de a trăi și de a acționa al unei societăți.

²⁶ Octavian Simu, *Civilizația japoneză tradițională*, București, Edit. Științifică și Pedagogică, 1984.

²⁷ René Servoise, *op. cit.*, p. 239.

²⁸ În anul 1933, ministrul Yosuke Matsuoka (3 martie 1880–26 iunie 1946) afirma, în cadrul unei conferințe a Ligii Națiunilor, că „peste câțiva ani, vom fi înțeleși în lume așa cum a fost Iisus din Nazaret... Misiunea Japoniei este să conducă lumea, spiritual și intelectual... Japonia va fi leagănul unui nou Mesia” (Vadime și Danielle Elisseeff, *op. cit.*, p. 150).

²⁹ Charles-Louis de Secondat, baron de Brède și de Montesquieu (18 ianuarie 1689–10 februarie 1755).

³⁰ <http://dictionnaire-montesquieu.ens-lyon.fr/index.php?id=236>

Climatul – este cunoscut faptul că în zonele sărace în materii prime se vor dezvolta populaţii mai creative şi mai destoinice; un exemplu concludent este cel al Africii şi Asiei de Est, unde se poate observa o diferenţă majoră între practicile existente la nivelul celor două zone. Principalul argument este clima prielnică a continentului sudic, care favorizează recolte bogate de fructe şi legume. Cazul Japoniei este complet diferit, aici fiind nevoie de strădanie pentru a supravieţui. Pentru un alt exemplu, ne putem îndrepta atenţia înspre ţările Europei de Sud şi cele ale Europei de Nord, cele din a doua categorie fiind mai merituoase; statele scandinave au trebuit să compenseze dificultăţile generate de factorul climatic, prin determinare şi conştiinciozitate. Prin urmare, este vorba despre o problemă de zonare, aşezarea geografică influenţând semnificativ modul de viaţă al populaţiei.

Religia – *Shintoismul* îi învaţă pe japonezi că împăratul este descendentul zeilor, că ei sunt rasa aleasă şi că menirea lor este de a fi primii în tot ce fac. Conform unei relatări pe care o regăsim în cartea lui Jean Courdy³¹, un campion japonez la ciclism dormea profund şi a fost trezit de un grup de persoane care strigau: „Hoţul! Hoţul!”. Acesta a ieşit de îndată şi a văzut în depărtare făptaşul care luase o bicicletă pentru a scăpa de cohorta care îl urmărea. Sportivul a pornit în urmărirea infractorului, pe care în scurt timp l-a ajuns, ba chiar l-a depăşit, din dorinţa lui de a fi cel mai bun, de a-şi face meseria cât mai bine, de a fi primul.

Un alt exemplu care vine în sprijinul celor afirmate. Atunci când compania producătoare de laptop-uri, Fujitsu-Siemens, a pierdut primul loc mondial, a cerut o sumă importantă pentru a-şi recâştiga poziţia de lider. La auzirea acestei propuneri, o doamnă parlamentar de origine coreeană s-a opus aprobării alocării fondurilor necesare, spunând: „Avem destule datorii! De ce să mai alocăm o sumă atât de mare doar pentru a deţine poziţia fruntaşă? Locul doi nu ne ajunge???” Aceste vorbe au stârnit isterie în rândul aleşilor niponi care ţipau: „Japonia trebuie să fie prima!”, „Noi putem fi doar lideri!”, „Vom munci şi mai mult doar să ajungem în frunte!”

Japonezii sunt capabili de orice sacrificiu pentru a ajunge primii, pentru a fi mândri de ei, indiferent că este vorba despre o companie sau despre naţiunea văzută ca întreg. Spiritul competiţional şi cultul muncii sunt ridicate la rang de artă. În plus, niponul nu trebuie privit ca fiind un conservator, deoarece el copiază noul, este deschis schimbării, din dorinţa de a se autodepăşi.

În anii 1980, întrebaţi fiind „care va fi ierarhia în lume în anul 2000?”, niponii au răspuns că „în jurul acelei date pe locul întâi se va situa Japonia, pe locul doi nicio ţară, pe locul trei nici o ţară şi pe locul patru restul lumii”³².

Legile – încă de la prima Constituţie (604 î.e.n.) se stipula că „toţi slujbaşii şi oficialităţile trebuie să înceapă lucrul devreme şi să-l întrerupă târziu”³³. A urmat

³¹ Jean Courdy, *Les Japonais*, Paris, Belfond, 1979, p. 416 şi 417.

³² Florea Ţuiu, *Japonia – un miracol?* Bucureşti, Edit. Politică, 1973, p. 228.

³³ Idem, *Niponism*, Bucureşti, Edit. Politică, 1987, p. 72.

codul Bushido (*Calea războinicului*³⁴ – lege pentru samurai), care susținea varianta lucrurilor realizate în mod temeinic de la rădăcină la vârf.

Exemplul lucrurilor trecute – angajatul japonez muncește precum țăranii perioadei Togukawa, preluând din acea perioadă etica și spiritul samuraiului, care era dedicat trup și suflet muncii pe care o întreprinde. Din păcate, se poate cădea în extremă, ajungându-se chiar la moarte prin epuizare, practică denumită Karoshi³⁵.

Morala – *confucianismul* a avut ca fundament, în afara ierarhizării, pietatea filială, hărnicia, devotamentul, sârguința, strădania etc. Munca, pe lângă faptul că este o datorie morală, mai reprezintă și o definiție de sine, un serviciu pentru societate. Totodată, ea cuprinde devotamentul față de stăpân, față de companie, față de țară. Pentru a întări aceste afirmații, este interesant faptul că japonezii au fost cu greu convingși să își ia duminica liber după cel de Al Doilea Război Mondial – când economia începuse să performeze, iar când peste câțiva ani li s-a propus să își ia și o jumătate din ziua de sâmbătă liber au organizat o serie de proteste, întrebându-se ce se va alege cu compania/țara lor în noile condiții.

Un raport al CCE din 1979 aducea un omagiu muncii intense, disciplinei, loialității față de companie și calității gestiunii unei populații insulare calificate și competitive. A doua parte a raportului menționa că, „în Europa, etica protestantă a muncii a fost substanțial erodată de egalitarism, de intervenția statului și de o credință foarte răspândită, conform căreia a munci din greu și a câștiga bani sunt comportamente antisociale”³⁶. În Japonia nu s-a pus niciodată această problemă, chiar și munca dusă la extrem fiind considerată socială, deoarece era întreprinsă în sânul grupului sau al familiei adoptive (compania).

Munca reprezintă „o definiție de sine”, astfel că japonezul este mai destoinic, sârguincios, neostenit și alocă atâta timp cât este nevoie pentru a face un produs/serviciu de calitate. *Tabelul 1* are menirea de a sublinia diferențele semnificative existente între programul de muncă din Japonia, comparativ cu Statele Unite și Franța.

Tabelul 1

Analiză comparativă a zilelor de muncă anuale în Japonia, SUA și Franța (1988)³⁷

Indicatori	SUA	Franța	Japonia
Ore de muncă	1.924	1.643	2.168
Zile libere săptămânale	104	104	84
Zile libere (în afara celor săptămânale)	11	11	19
Zile de concediu plătite pe an	26	26	9
Zile de muncă	231	228	253

³⁴ Cleary, Thomas. *Codul samuraiului*, București, Edit. Humanitas, 2008.

³⁵ Numărul deceselor din această cauză a depășit 10.000 pe an.

³⁶ Rene Servoise, *op. cit.*, p. 194.

³⁷ Apud Renaud Maricourt, *Societate japoneză – défi ou modèle?* Paris, Vuibert, 1996, p. 115.

Din datele *tabelului 1*, se observă că japonezii muncesc mai multe ore într-un an, decât americanii și francezii, iar numărul solicitărilor privind zilele de concediu este mai mic³⁸. Subliniem că datele sunt aferente anului 1988, mult după înfăptuirea miracolului japonez (în timpul căruia efortul depus era superior) și când niponii erau îndemnați de către autorități să muncească mai puțin. Începând cu anul 1986, a apărut sloganul „munciți mai puțin, profitați mai mult de viață”, formându-se și așa zisele „poduri” între zilele de sărbătoare și sfârșitul de săptămână pentru a-l prelungi pe acesta din urmă. În ciuda acestor programe, care îndemneau la odihnă, ei continuau să muncească, mânați fiind de aceeași dorință de autodepășire.

Japonia este țara care, cel puțin după Al Doilea Război Mondial, nu a cunoscut absenteismul. Dedicarea acestei națiuni pentru muncă și companie este redată în *tabelul 2*, care reflectă zilele de grevă la 1000 locuitori, în comparație cu Statele Unite și Marea Britanie.

Tabelul 2

Analiza comparativă a numărului zilelor de grevă
în SUA, Japonia și Marea Britanie în perioada 1983–1990³⁹

Țara	Anii	Zile de grevă/ 1000 locuitori
Statele Unite	1983	73,46
	1987	18,50
	1990	23,78
Japonia	1983	4,22
	1987	1,43
	1990	1,13
Marea Britanie	1983	66,68
	1987	62,43
	1990	11,36

Bazându-ne pe informațiile prezentate în *tabelul 2*, constatăm că, spre exemplu în anul 1983, americanii au absentat de peste 17 ori mai mult decât japonezii, în timp ce britanicii de aproape 16 ori, fenomen practic inexistent în arhipelagul nipon. Și asta, în condițiile în care, după un număr impresionant de ore de muncă, *japonezul* petrece mult timp liber cu colegii, iar apoi are nevoie în medie de 2 ore pentru a ajunge acasă. Cu toate acestea, dimineața *el* se trezește devreme și merge la muncă, unde își îndeplinește obligațiile cu strictețe.

Absenteismul la locul de muncă pare a fi anticipat de absenteismul la școală. În perioada amintită, nivelul absenteismului școlar s-a situat la 9% în SUA, iar în Franța la 5%, în vreme ce în Japonia nu a existat un astfel de fenomen⁴⁰.

³⁸ În Japonia, vacanțele anuale sunt de 10–12 zile, în comparație cu Franța, unde sunt alocate 33–35 zile, sau cu Germania, care are circa 40 zile. 31,4% dintre japonezi își iau doar între 20–40% din concediul care le revine, iar 30% puțin peste 50%.

³⁹ Apud Renaud Maricourt, *op. cit.*, p. 101.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 77.

Japonezii se amuză de faptul că birourile occidentalilor sunt pline cu ceasuri, pe care angajații le privesc din 10 în 10 minute, așteptând să vină ora de plecare, să închidă biroul și să se îndrepte spre casă. În Japonia, programul se încheie abia atunci când munca a fost terminată, fiind dese cazurile în care se rămâne peste program, ca o dovadă a loialității față de companie. O mare parte din aceste ore suplimentare nu sunt declarate (nefiind astfel luate în calcul de statistici), reprezentând, cum spuneam, recunoștința angajatului față de companie.

În *tabelul 3*, redăm numărul mediu de ore suplimentare lunare efectuate în anul 1991 în zona Tokyo și în împrejurimi.

Tabelul 3
Numărul mediu de ore suplimentare lunare în companiile nipone (1991)⁴¹

0–10 ore	10–30 ore	30–50 ore	50–70 ore	70–90 ore	+ 90 ore
12,7%	27,6%	26,1%	16,8%	7,2%	7,4%

Subliniem faptul că e vorba doar de ore suplimentare declarate, care reprezintă numai circa 40% din cele reale, efectuate după o recesiune ce avusese loc între timp, când numărul orelor de muncă a fost mai mic.

Cu toate că numărul orelor suplimentare declarate este semnificativ mai redus decât cele reale, doar puțin peste jumătate dintre ele au fost remunerate integral⁴², în timp ce aproape 25% au fost neremunerate (*tabelul 4*) – fenomen unic la nivelul celorlalte țări industrializate.

Tabelul 4
Remunerația aferentă orelor suplimentare (1991)⁴³

Remunerate integral	Neremunerate	Remunerate până la un anumit nivel	Remunerate de o manieră variabilă
54,9%	24,9%	13,1%	7,1%

Datele analizate ne îndreptățesc să acordăm Japoniei titulatura de „țară furnică” și să ne întrebăm (alături de Suzuki Takashi, citat de Jean Courdy) dacă nu cumva țara a devenit, la un moment dat, a doua putere a lumii datorită faptului că muncitorul japonez este înainte de toate un japonez? Punctul nostru de vedere referitor la această întrebare l-am formulat prin argumentele prezentate în paragrafele anterioare.

⁴¹ *Ibidem*, p. 116.

⁴² Sunt dese cazurile în care orele suplimentare au fost remunerate inferior celor normale, contrar situației din societatea occidentală.

⁴³ Apud Renaud Maricourt, *op. cit.*, p. 116.

3. CULTUL FAMILIEI (*IE*)

Ie reprezintă celula fundamentală a societății nipone și este constituită dintr-un grup social având la bază 3 sau 4 generații ale aceleiași familii⁴⁴, care trăiesc sub același acoperiș. Costin Murgescu nota: „conceptul de *ie* este legat de marea familie a civilizației rurale, familie cu ierarhii bine structurate, cu datoria capului familiei de a avea grijă de toți membrii ei și cu obligația strictă de fidelitate a acestora față de șef”⁴⁵.

Prin *ie* nu trebuie să înțelegem doar un așezământ în care trăiau membrii unei familii și la care se adăugau cei adoptați, ci o entitate socială în toată puterea cuvântului, care a dăinuit de-a lungul vremii până în zilele noastre, devenind din ce în ce mai puternică.

Ie a reprezentat fundamentul perioadei Togukawa⁴⁶, de unde s-a încărcat cu energie; aceasta nu i-a putut fi luată nici măcar de perioada tumultuoasă Meiji, în care se urmăreau introducerea cu orice preț a noului și abolirea feudalismului, și nici de ocupația americană. Acest sistem familial s-a sprijinit pe principii feudale și, chiar dacă feudalismul a fost abolit, principiile lui au rămas în viață. Prin urmare, *ie* a reprezentat și reprezintă temelia ordinii sociale, conceptul în sine menținându-se până în zilele noastre.

Elementul fundamental al *ie* nu este conviețuirea părinților cu fiii și nepoții lor și nici structura conform căreia puterea este deținută de „grupul rezidențial constituit, care formează un grup social bine definit incluzând, în principal, membrii gospodăriei”, de vreme ce există „posibilitatea includerii și altor membrii”⁴⁷. Altfel spus, notează Chie, „acest grup (*ie*) se sprijină pe o unitate de rezidență (viață comună) și în marea majoritate a cazurilor, pe o organizare a administrării”⁴⁸.

Gospodăria *ie* reprezintă celula de bază a societății, „ierarhizată sub conducerea unui șef, obligatoriu de sex bărbătesc (cu o singură excepție: cea a unei văduve având copii cu vârste fragede)”, iar „șeful era considerat ca administrator temporar al gospodăriei”⁴⁹. La moștenirea titlaturii de „capul familiei” de către fiul cel mare (în general sau de către frații lui, dacă acesta nu este capabil⁵⁰), pe lângă patrimoniul material care i se cuvine, acesta devine și simbolul familiei.

⁴⁴ La generațiile aceleiași familii se adăuga cei proveniți din căsătorii, adopții etc.

⁴⁵ Costin Murgescu, *Japonia în economia mondială*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 118.

⁴⁶ Această perioadă a avut ca suport moral confucianismul, care promovează ierarhia, pietatea filială, loialitatea etc.

⁴⁷ Chie Nakane, *Relations humaines au Japon*, Tokyo, Ministère des Affaires Étrangères, 1983, p. 11.

⁴⁸ Eadem, *La société japonaise*, Paris, Armand Colin, 1974, p. 262.

⁴⁹ Bernard Bernier și Vincent Mirza, *Le Japon au travail*, Montréal, Les Presses de l'Université de Montréal, 2009, p. 34.

⁵⁰ În cazuri extreme, când existau numai fete, „capul familiei” putea fi unul dintre gineri sau cineva înfiat.

Pentru japonezi, relațiile existente în interiorul grupului sunt infinit mai importante decât cele din afara lui. Dacă în interior ei sunt extrem de uniți, în exterior relațiile sunt foarte reci. Nora care se alătură familiei „adoptive” va avea o poziție superioară fiicei care a părăsit casa părintească (același tratament fiind aplicat și persoanelor de sex bărbătesc⁵¹). Părăsind casa părintească în urma căsătoriei, fetele se îndepărtează de *ie*, membrilor familiei fiindu-le mai apropiat cineva înfiat (cu care conviețuiesc) decât ele. Elementul primordial este constituit astfel de grupul „de casă”. Frații se ajută mult mai puțin după ce părăsesc gospodăria părintească, relațiile strânse fiind între cei care rămân (mai repede este ajutată o cumnată cu care stau în casă decât un frate care și-a creat propria *ie*).

Un alt aspect pe care ni-l oferă analiza familiei japoneze este faptul că prin căsătorie nu se întemeiază o nouă familie; în marea majoritate a cazurilor, noul cuplu locuiește împreună cu familia bărbatului, deci este un simplu proces prin care una dintre familii își înstrăinează un membru în favoarea alteia.

Sistemul familial este considerat sacru pentru membrii lui, care se supun deciziilor luate de șeful *ie*. Prin urmare, individualismul nu este tolerat în societatea niponă, existând pedepse extrem de severe pentru cei care se împotrivesc.

În felul acesta, s-a conturat *conceptul* de morală domestică, leitmotivul educației copiilor în familie. Conform *acestuia*, pietatea filială căpăta proporții uriașe, întreg edificiul social fiind construit pe această virtute. Încă din secolul al VIII-lea, împărăteasa Koken (718–770) decreta obligativitatea deținerii în fiecare gospodărie a cel puțin un exemplar din Cartea Pietății Filiale, care trebuia cunoscută pe dinafară⁵².

Având în vedere că religia autohtonă este *shintoisumul*, care are ca fundament venerarea strămoșilor, capul *ie* este văzut ca legătura gospodăriei cu aceștia. *Ie* este privită ca „locul medierii între oameni și anumite divinități”⁵³. Astfel, puterea părintelui (tatălui) este despotică, hotărându-le celorlalți destinul. În cazuri extreme se poate ajunge chiar la alungarea lor, dar în realitate întotdeauna părintele îi sprijină, spre deosebire de modelul occidental care contrastează puternic cu cel nipon.

Toate acestea l-au făcut pe japonez să nu aibă un *ego* dezvoltat, să dețină un spirit gregar, cu o tendință nativă îndreptată înspre grupism. Maricourt făcea o sinteză a cultului familiei (*ie*), arătând cum a influențat acesta spiritul japonez, punându-l în antiteză cu cel occidental. Autorul are în vedere că, în cazul nipon, putem vorbi despre „cultura plantației de orez”, în care este nevoie de mână de lucru însemnată, îndreptată spre munca în grup, realizată cu deosebită migală și

⁵¹ De obicei bărbaiții se mută în casele socrilor atunci când aceștia au doar fete. Prin urmare, aceia care părăsesc familia o fac deoarece există alți frați; deci, sunt foarte mici șansele ca alții din exterior să mai fie încorporați grupului. În cazul bărbaiților, este vorba în general de construirea unor noi cămine.

⁵² Octavian Simu, *op. cit.*, p. 131.

⁵³ Patrick Beillevoire și André Burguière, *Histoire de la famille*, Paris, Armand Colin, 1986, p. 494.

rigoare, în comparație cu activitățile vestice, care se săvârșesc în mod individual sau în grupuri foarte restrânse (*tabelul 5*).

Tabelul 5

Analiză comparativă a spiritului occidental și japonez⁵⁴

Spiritul occidental	Spiritul japonez
Comportament „sec” și „dur”	Comportament „umed” și „moale”
Individualist, precum nisipul	Solidar, lipit precum orezul fiert
Primează raționamentul „rece, intolerant”	Primează sentimentele: „cald, sensibil”
Comunicare verbală	Comunicare non verbală
Prevalare a noțiunilor de drept și contract scris	Compasiune

Tabelul 5 ne arată că, potrivit spiritului nipon, care-și menține valorile până în zilele noastre, japonezii sunt solidari, miloși, iar pentru ei sentimentele sunt mai importante decât raționalul, așa cum se întâmplă într-o familie autentică. Acest comportament casnic a fost și continuă să fie transmis la nivelul întregii populații.

4. CULTUL ARMONIEI (WA)

În spațiul nipon, armonia este considerată dintotdeauna sacră. Încă în prima Constituție se găsesc afirmații precum: „armonia este inestimabilă”, „*Wa* este cel mai prețios lucru”, „armonia trebuie onorată și continuată” și „fiecare trebuie să accepte deciziile majorității, chiar dacă este convins că el are dreptate”. Un alt argument care vine în sprijinul sacralității armoniei este denumirea *Yamato* pe care a avut-o Japonia, însemnând „marea armonie”. *Wa* a jucat un rol fundamental în istorie, Florea Țuiu considerând-o a fi „rezultatul firesc al dorinței naturale de a coexista împreună cu alții”.

De la început, copiilor li se explică faptul că trebuie să zâmbescă și să vorbească frumos, irascibilitatea fiind reprimată cu strictețe. De mici, ei sunt educați în acest spirit: al respectării legilor, al expunerii părerilor cu delicatețe, într-o manieră neprovocatoare, fără critici. Sunt învățați să lucreze împreună, dându-li-se sarcini diferențiate de la vârste fragede, respectându-se totodată ierarhiile dintre frați. Atunci când unul dintre ei are o părere tranșantă este imediat muștrat, astfel de gesturi negăsindu-și locul într-o civilizație precum cea niponă.

În societatea japoneză a fost înălțat un paravan între ceea ce simt indivizii și modul în care reacționează aceștia. Aici, a fi „sincer” este echivalent cu a te comporta „social”, a nu îi deranja pe ceilalți și a recunoaște adevărul oficial, public. A acționa cum „trebuie”, și nu conform simțămintelor, este privit ca o virtute, și nu ca o ipocrizie, precum în Occident. Cel mai important aspect este armonia, iar dacă

⁵⁴ Apud Renaud Maricourt, *op. cit.*, p. 29.

pentru crearea și menținerea ei este nevoie de astfel de practici, japonezul nu face rabat de la ele, fiind încurajat încă de mic să le săvârșească.

Două adevăruri și-au croit drumul în viața niponă: unul public, oficial (*tatamei*), și unul autentic (*honne*). Apar deseori confruntări lăuntrice între sentimentele colective și cele personale, victoria fiind întotdeauna repurtată de primele, japonezii fiind maeștri ai artei disimulării.

În situația în care simțămintele japonezului vin în contradicție cu părerea unanimă a grupului, iar exprimarea punctului său sincer de vedere ar duce la periclitarea armoniei, i se cere să vadă dincolo de bariera ego-lui și să respecte opinia grupului, menținând astfel buna înțelegere în cadrul comunității; sentimentele contradictorii și le va păstra pentru el, fără să le expună în public.

Japonia este țara în care declarațiile sunt vagi tocmai pentru a nu fi prea directe și se judecă astfel încât atât de prețioasa armonie să fie menținută. În acest spațiu, avem parte de înțelegerea jumătăților de cuvinte, adevărul fiind oarecum relativizat, pentru a nu fi prea tranșant. În spațiul nipon sunt des utilizate și proverbele: „cuiul care iese cheamă ciocanul” și „este onorabil să nu te opui”. Este des întâlnită fraza: „defectul găsit într-o piatră de jad poate fi înlăturat, dar răul comis de un cuvânt este ireparabil.”

Într-o țară în care căutarea armoniei constituie una dintre principalele aspirații, japonezul va spune „ceea ce toată lumea spune”, va face un anumit lucru pentru că „ceilalți fac la fel”, nefiind permisă nicio contradicție⁵⁵. La polul opus se situează atitudinea occidentală, unde întâlnim sintagme precum: „este fals ce susții”, „nu ai dreptate”, „mă văd nevoit să te contrazic” și „greșești fundamental”.

Neapartenența la un astfel de grup este o grea povară pe umerii oricărui japonez. Probabil că și aceasta reprezintă una dintre cauzele care îi determină să facă mai multe concesii decât occidentalii, în ceea ce privește grupul.

5. CÂTEVA CONCLUZII

Importanța mare a cultelor prezentate rezidă în faptul că acestea au reprezentat pietre unghiulare ale fundamentului societății și culturii japoneze. Spiritul lor dăinuie până în zilele noastre cu aproape aceeași intensitate.

Ceea ce le este dintotdeauna caracteristic japonezilor, indiferent de epocă, este supunerea lor față de stăpân (alături de existența relațiilor de protector-client, capacitatea de a-și însuși noul, devotamentul total de care sunt capabili etc.). Societatea niponă continuă să fie ca un ciorchine de strugure (întors cu codița în jos), în care, pornind de la împărat, găsim conexiuni până la ultima treaptă pe scara ierarhică a societății. Populația, la orice nivel, își va face o religie din încercarea de a-și sprijini țara și suveranul.

⁵⁵ Spre exemplu, atunci când patronatul și sindicatul trebuie să negocieze, pentru a nu exista o confruntare între cele două părți, care ar putea tulbura *Wa*-ul din cadrul companiei, există comisii de conciliere, care acționează ca o zonă de tampon între părți.

Se poate reține că, în afara faptului că se simt ocrotiți și favorizați, japonezii au dezvoltată instinctiv apartenența la un grup, aceasta determinându-i să ofere toată loialitatea de care sunt capabili. Spre exemplu, viața angajatului este dedicată întreprinderii, chiar și la sfârșit de săptămână, când se organizează întâlniri (iar prezența nu este obligatorie) toată lumea participă. Pentru ei este important să își arate devotamentul, deoarece acesta este cel mai apreciat aspect în cadrul companiilor. Adesea muncesc peste program, fără a îndrăzni să se gândească la plata unor ore suplimentare, iar drept răsplată compania, la rândul ei, când își atinge obiectivele, le distribuie bonusuri substanțiale.

Un aspect important al vieții nipone este faptul că aceste culturi au fost răspândite și în cadrul companiilor. În Japonia, compania negociază direct cu angajații, sindicatele fiind structurate pe întreprinderi, și nu pe bresle. Este vorba despre sindicate în cadrul firmelor, din care fac parte angajați aparținând tuturor scărilor ierarhice, și nu unui sindicat al sudorilor, de pildă, care să îi reprezinte în toate companiile. Această situație este una benefică, deoarece în perioada în care firma înregistrează performanțe, compania are posibilitatea oferirii unor bonusuri și privilegii mai mari, iar în cazul în care trece prin anumite „tulburări” economice, cuantumul acestora se diminuează, fără să apară contestații, întrucât toată lumea cunoaște starea companiei. O negociere la nivel de branșă poate crea probleme unei firme care se află într-o postură dificilă la un moment dat, se poate ajunge chiar la faliment și la concedierea angajaților (prin cererea unor salarii peste posibilitățile existente).

Un rezultat al acestor culturi este și sistemul angajării pe viață. Datorită muncii asidue, japonezilor nu le rămâne timp de socializare în exteriorul companiei. Grupul ocupațional răpește majoritatea timpului, întreprinderea devenind o a doua familie. Astfel, se conturează o diferență majoră a lumii nipone față de cea occidentală: în timp ce în Vest angajatul este privit ca făcând parte din clasa lui socială înainte de orice altceva, în arhipelag el face parte din companie. Dacă salariatul occidental este considerat o persoană care își vinde forța de muncă firmei, angajarea lui reprezentând ceva efemer, în Japonia purtătorul forței de muncă este perceput ca parte integrantă a întreprinderii (insideri). Dacă în Occident se găsește un „loc de muncă”, în arhipelag se „intră într-o companie”.

Paternalismul determină patronul să aibă grijă de angajații săi atât din punct de vedere material, cât și spiritual. Astfel, pe lângă faptul că sunt tratați cu respect, sunt considerați importanți (spre exemplu: propunerile lor sunt aduse în discuție), li se oferă și o serie de avantaje financiare: bonusuri, apartamente de vânzare mult sub prețul pieței, chirii preferențiale etc. În schimbul acestei griji, salariații vor da dovadă de o loialitate trup și suflet, vor fi dispuși să facă orice sacrificiu pentru compania protectoare (precum samurarii perioadei Togukawa). Se creează astfel relații emoționale, afective, sentimentale, aidoma celor din perioada, feudală care confereau forță și substanță grupului.

În sfârșit, un element de mare importanță poate fi consensul, urmărit în toate activitățile nipone. Astfel, în cadrul companiilor funcționează un sistem prin care oricine poate propune îmbunătățirea proceselor companiei; acestea sunt dezbătute și, după ce se ajunge la consens, sunt repede puse în practică. Un factor important este faptul că, odată ce se regăsesc în minoritate, cei care nu erau întru totul de acord se aliază numaidecât taberei care a propus⁵⁶. Astfel, timpul pierdut pe durata procesului decizional este câștigat în cadrul implementării; după discuțiile avute, toți angajații cunosc și își însușesc noua hotărâre.

În concluzie, cultele respective reprezintă aspecte importante în dezvoltarea națiunii nipone, influențând societatea în profunzimea ei.

⁵⁶ Disensiunile prelungite nici nu și-ar avea locul într-o societate armonioasă și consensuală ca și cea japoneză.

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND REGLEMENTAREA PRESCRIȚIEI EXTINCTIVE ÎN NOUL COD CIVIL

Adrian Hodiș

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
Facultatea de Drept

Abstract. The new Romanian Civil Code, which came into force as recently as the 1st of October 2011, dedicated its 6th book to the extinctive prescription, decay and term calculations. As such, the former Decree no. 167/1958 concerning the extinctive prescription and the few articles regarding this matter in the former civil code, have all been abrogated.

Taking advantage of this new regulation of the extinctive prescription, in this study we approach both the implications of some of the novelties concerning our matter – the extinctive prescription, that is – and, by our own means, the possible uncertainties one would come across while interpreting the provisions of the new law. Our goal is not to reiterate what has already been said or widely known, but rather to point out and examine some of the challenging and innovative provisions that we considered debate-worthy, such as: the new definition of the extinctive prescription; the procedural aspects of the institution; the temporal application of the new law; a short analysis regarding the period of prescription from the viewpoint of its debut etc.

Just as the new provisions shift the powerhouse from the prioritized interest for the common good of the society – the extinctive prescription being a matter of public order – to the revitalized interest for the will of the individuals, we think that the new regulation of this institution should mostly be seen as auspicious, in the context of the modern tendency to give a greater importance to contractual freedom of the parties.

Key words: the new Civil Code; extinctive prescription; novelties; uncertainties.

După aproape un veac și jumătate de existență, *Codicele civil de la 1864* s-a văzut abrogat, odată cu intrarea în vigoare a *Legii* (nr. 287/2009) *privind Codul civil*¹, semnificativ modificată prin *Legea* (nr. 71/2011) *privind punerea în aplicare a Codului civil* și, deopotrivă, prin recenta *Lege* nr. 60/2012². Odată cu noile legi, s-a abrogat și *Decretul* (nr. 167/1958) *privitor la prescripția extinctivă*

¹ În continuare, abreviat NCC.

² Parlamentul României, *Lege* (nr. 60 din 10.04.2012) *privind aprobarea Ordonanței de Urgență a Guvernului nr. 79/2011 pentru reglementarea unor măsuri necesare intrării în vigoare a Legii nr. 287/2009 privind Codul civil*, „M.Of. al României”, Partea I, nr. 255 din 17.04.2012.

(în continuare *Decretul*), care, timp de peste o jumătate de secol, a reprezentat dreptul comun în materie de prescripție extinctivă. Deși folosim în mod curent expresia *noul Cod civil* pentru a sublinia mai bine tranziția dintre cele două reglementări, în realitate, ar trebui să vorbim despre *Codul civil în vigoare* – care, dacă ne gândim la timpul îndelungat în care s-a desfășurat travaliul realizării acestuia, parcă nici nu mai e așa de nou – și *vechiul Cod civil*.

Lucrarea de față își propune să abordeze implicațiile unor elemente de noutate ale instituției prescripției extinctive, așa cum rezultă acestea din sediul acestei materii cuprins în *Codul civil în vigoare*. În plus, acolo unde am considerat de cuviință, ne-am asumat, după măsura puterilor noastre, misiunea de a merge dincolo de „luminile și umbrele”³ *noului Cod civil* pentru a desluși consecințele posibilelor interpretări ale anumitor dispoziții din noua lege civilă.

1. **Definiția prescripției extinctive.** Probabil și datorită faptului că prescripția extintivă este cel mai bine explicată prin însuși efectul pe care îl produce, *noul Cod civil* nu definește *in terminis* această instituție. Ceea ce reglementează însă expres este obiectul și, respectiv, efectul acesteia. Într-adevăr, prin art. 2.500 alin. (1) NCC – a cărui denumire marginală este chiar „Obiectul prescripției extinctive” –, se arată dintru început că efectul prescripției extinctive se răsfrânge asupra dreptului material la acțiune neexercitat în termenul legal⁴, în timp ce art. 2.506 alin. (1) și (2) din același cod prevede, pe de o parte, că după împlinirea prescripției, cel obligat este îndreptățit să refuze executarea prestației, iar, pe de altă parte, că dacă ulterior împlinirii termenului de prescripție obligația a fost executată de bunăvoie de către debitor, acesta nu are dreptul la restituirea prestației.

2. **Sediul materiei și caracterul normelor.** *Sediul materiei* prescripției extinctive este reprezentat de art. 2.500–2.544 din Cartea a VI-a a *Codului civil* în vigoare, intitulată „Despre prescripția extintivă, decădere și calculul termenelor”. Spre deosebire de reglementarea din *Decret*, noua reglementare este, așa cum rezultă și din art. 2.516 alin. (1) NCC, veritabilul *drept comun* în materia prescripției extinctive. De asemenea, față de vechea reglementare, *noul Cod* distinge acum între dreptul material la acțiune și dreptul de a obține executarea silită, acesta din urmă rămânând supus dispozițiilor *Codului de procedură civilă*. Chiar și în acest caz însă, în măsura în care acest din urmă cod nu reglementează o anumită situație, se va reveni tot la dispozițiile din *noul Cod civil*, în calitatea lor de drept comun în materie.

³ Expresie folosită de domnia sa, prof. univ. dr. Nicolae Turcu, în cadrul conferinței *Codul civil – teze și antiteze la Cluj*.

⁴ Intuim că nu în van a decis legiuitorul să înceapă cu această frază cartea privitoare la prescripția extintivă. Aceasta nu doar pentru că era și firesc ca reglementarea acestei instituții să debuteze cu trasarea principalelor sale coordonate, ci și pentru că astfel se curmă, în mod definitiv și printr-o dispoziție de o univocitate fermă, una dintre infinitele dispute doctrinare cu privire la obiectul prescripției extinctive.

În ce privește caracterul normelor care reglementează instituția prescripției extinctive, se admite în mod unanim că acestea sunt *de ordine privată*. Amintim că dispozițiile din *Decret* relative la prescripție erau, dimpotrivă, *imperative, de ordine publică*, ocrotind cu prioritate interesele statului.

În principal, datorită faptului că prin noile dispoziții tendința este de a acorda mai multă greutate voinței părților și deopotrivă mai multă libertate, precum și datorită caracterului preponderent *supletiv* al normelor din materia prescripției, se poate susține că actuala reglementare a prescripției extinctive este de ordine privată. Libertatea părților de care vorbeam reiese poate cel mai bine din faptul că acestea au acum dreptul de a amenaja după cum le dictează propriile interese chestiuni ce țin, de pildă, de durata termenelor de prescripție și de momentul de la care acestea încep să curgă.

Aceasta nu înseamnă cătuși de puțin că este total absent caracterul imperativ al acestor norme. Astfel, deși libere să potrivească anumite chestiuni legate de prescripția dreptului la acțiune după bunul plac, totuși, *sub sancțiunea nulității absolute*, părțile vor fi oprite de la a face acest lucru dincolo de limitele expres stabilite. Bunăoară, acolo unde legea prevede că prescripția se suspendă în anumite cazuri, acestea nu vor putea fi suprimate de către părți prin convenție, tot așa cum părțile nu vor putea declara imprescriptibile drepturi care sunt prin lege prescriptibile sau invers.

3. Noua reglementare a prescripției – de interes public? S-a susținut în literatura de specialitate⁵ că noua reglementare a prescripției, deși de ordine privată, cuprinzând norme preponderent dispozitive, ar fi de interes public. Trecând peste faptul că autorul – a cărui autoritate în materie nu o contestăm – nu dezvoltă vreo argumentare a acestei alegații, suntem de părere că această afirmație poate fi pusă la îndoială. Este suficient să ne referim la vechea reglementare a prescripției din *Decret* ca să ne dăm seama ce înseamnă, de fapt, că normele reglementând prescripția extintivă sunt de interes public. Astfel, este larg cunoscut faptul că la baza textelor de lege cuprinse în *Decret* stătea nevoia de a satisface un interes obștesc, ce depășea sfera privată a particularilor; acesta era un interes public, general, ce trebuie cu necesitate circumstanțiat și prin raportare la garnitura politică și ideologiile acesteia, existente la momentul edictării și, respectiv, al intrării în vigoare a *Decretului*. Astăzi, însă, vorbim despre o prescripție la care cel îndreptățit poate renunța, o prescripție care nu mai poate fi invocată de către instanță din oficiu, excepția prescripției fiind una relativă, iar nu de ordine publică, o prescripție a cărei curgere poate fi, în anumite limite, amenajată potrivit intereselor părților. În atare condiții, în ton cu principiul autonomiei de voință pe terenul dreptului substanțial și, deopotrivă, cu cel al disponibilității din dreptul procesual civil – ambele revitalizate în dreptul modern –, suntem înclinați să

⁵ M. Nicolae, *Prescripția extintivă și procedurile FIDIC (1999) de soluționare a litigiilor în dreptul privat român*, „Revista română de drept privat”, nr. 5, 2011, p. 100, București, Edit. Universul Juridic.

apreciem că actuala reglementare a prescripției extinctive este mai degrabă de interes privat. Ponderea redusă a normelor imperative din cuprinsul actualei reglementări considerăm că nu justifică afirmația potrivit căreia noul drept comun al prescripției extinctive ar fi de interes public.

4. Ce se stinge prin prescripție? Este notorie disputa doctrinară aferentă dispozițiilor vechii reglementări, în sensul de a stabili *ce anume* se stinge prin prescripție: însuși dreptul subiectiv (și obligația corelativă) sau doar dreptul material la acțiune în realizarea acestuia? Pe cât de împărțite erau opiniile cu privire la acest aspect, pe-atât de tranșant rezolvă problema art. 2.500 alin. (1) din *Codul civil* astăzi în vigoare: „dreptul material la acțiune (...) se stinge prin prescripție” (s.n.). Precizarea potrivit căreia ceea ce se stinge prin prescripție este dreptul *material* la acțiune nu este lipsită de importanță, ci are menirea de a evita confuzia cu dreptul la acțiune în sens *procesual*, care este imprescriptibil extintiv (dreptul de petiționare fiind, de altfel, garantat chiar prin art. 51 din *Constituția României*). Este deosebit de important ca exercitarea dreptului de a fi ascultat în instanță să nu fie îngăduită pentru ca, în cazul nostru, titularului dreptului subiectiv să-i fie asigurată verificarea pe cale judiciară a condițiilor privind împlinirea termenului de prescripție. Bunăoară, este posibil să fi intervenit fie o cauză de suspendare sau de întrerupere a prescripției, fie un motiv temeinic care să justifice repunerea în termenul de prescripție, or, aceste aspecte nu pot fi constatate decât de către instanța de judecată. Dat fiind faptul că ceea ce se stinge prin prescripție este dreptul material la acțiune, obligația corelativă dreptului subiectiv „retrogradează”, cum spune M. Pipera⁶, dintr-o obligație perfectă, înzestrată cu dreptul la acțiune, într-una naturală, imperfectă, lipsindu-i dreptul de a apela la concursul coercitiv al statului pentru a obține realizarea dreptului subiectiv. Este motivul pentru care alin. (2) al art. 2.506 NCC permite debitorului ca, odată împlinit termenul de prescripție, să poată refuza executarea obligației, având certitudinea că nu va mai putea fi obligat la executare pe calea justiției. Dacă însă acesta a înțeles să-și execute obligația de bunăvoie – fie pentru că aceasta a fost opțiunea lui, fie pentru că nu avea cunoștință de faptul că prescripția s-a împlinit –, o eventuală acțiune în repetițiune va fi inadmisibilă, potrivit art. 2.506 alin. (3), executarea obligației în contul creditorului fiind un drept câștigat, în ciuda împlinirii termenului de prescripție, iar nu o plată la baza căreia să nu fi existat o cauză valabilă.

5. Dreptul la acțiunea ipotecară – imprescriptibil. Faptul că dreptul la acțiunea ipotecară supraviețuiește prescripției dreptului la acțiunea privind creanța principală, reprezintă o excepție de la unul din cele două principii ale efectului prescripției extinctive – cel potrivit căruia *stingerea dreptului la acțiune privind un drept principal atrage și stingerea dreptului la acțiune privind un drept accesoriu*. Dacă, inițial, unii autori au înțeles din tăcerea legiuitorului faptul că acest drept se

⁶ *** *Noul Cod civil. Note. Corelații. Explicații*, București, Edit. C.H. Beck, 2011, p. 893, ISBN: 978-973-115-945-4.

încadrează în art. 2.518 pct. 1 *Cod civil*, fiind un drept real nedeclarat prin lege imprescriptibil și nesupus vreunui termen special de prescripție, fiind, deci, supus unui termen de prescripție de 10 ani, o intervenție legislativă de dată recentă⁷ a revenit asupra acestei chestiuni, tranșând problema în sensul imprescriptibilității dreptului la acțiunea ipotecară.

6. Modul de aplicare a prescripției extinctive. *De lege lata*, prescripția extinctivă nici nu operează de drept [art. 2.506 alin. (1) NCC], nici nu poate fi invocată din oficiu [art. 2.512 alin. (2) NCC]. Rezultă, deci, că pentru a produce efectele specifice, prescripția extinctivă este necesar să fie invocată de către partea interesată [art. 2.512 alin. (1) NCC]. Ceea ce se naște prin efectul împlinirii prescripției este doar un drept al debitorului de a refuza îndeplinirea obligației la care este, de altfel, în continuare ținut și pe care, dacă înțelege să o execute, face o plată valabilă, nesusceptibilă de repetițiune. Apreciem și noi, alături de alți autori, că acest drept de a invoca beneficiul prescripției extinctive are o natură *potestativă* care poate fi valorificat sau, dimpotrivă, abandonat prin intermediul renunțării la prescripție.

6.1. Instanța nu poate invoca din oficiu prescripția. Prescripția nu poate fi aplicată *ex officio* de către instanța de judecată (sau organul cu activitate jurisdicțională), chiar de-ar fi în interesul statului sau al unităților administrativ-teritoriale [art. 2.512 alin. (3)] –, este necesar ca ea să fie invocată de către partea interesată. Mai mult, s-a apreciat că judecătorul nu poate, în virtutea rolului activ, să pună această chestiune în discuția părților, din moment ce excepția prescripției extinctive este una relativă, iar nu de ordine publică⁸. Dimpotrivă, lăsând la latitudinea părții invocarea sau nu a unei astfel de excepții, se respectă și principiul disponibilității în procesul civil.

6.2. Până când poate fi invocată prescripția? În ceea ce privește momentul până la care prescripția poate fi invocată, art. 2.513 NCC reclamă ca aceasta să fie opusă *in limine litis*, numai în primă instanță, prin întâmpinare sau, în lipsa invocării, până la primul termen de judecată cu procedura de citare legal îndeplinită. Pe bună dreptate, în doctrină a fost criticată această dispoziție pe motiv că sintagma „în lipsa invocării” va da naștere unor confuzii, în sensul că nu se

⁷ Parlamentul României, *Lege* (nr. 76 din 24 mai 2012) *pentru punerea în aplicare a Legii nr. 134/2010 privind Codul de procedură civilă*, „M.Of. al României”, Partea I, nr. 365 din 30 mai 2012, art. 74 din Titlul V (*Dispoziții finale*).

⁸ Pentru o discuție ce pune la îndoială caracterul de ordine publică al excepției prescripției extinctive încă dinaintea de intrarea în vigoare a *noului Cod civil*, vezi F. Radu, *Excepția prescripției extinctive este o veritabilă excepție de ordine publică?*, publicat pe www.juridice.ro la 27 iulie 2011 (disponibil la <http://www.juridice.ro/157841/excepția-prescripției-extinctive-este-o-veritabilă-excepție-de-ordine-publică.html>). Înțelegem să facem referire și la comentariile făcute pe marginea articolului, în particular la cel care ne aparține (nume utilizator: Adrian Hodiș), prin care am evidențiat aplicarea în timp a regulilor privind prescripția, o interpretare dată obligației instanțelor de „a cerceta” acțiunea sub aspectul prescripției prevăzute de *Decret*, precum și faptul că, punând toate aspectele în balanță, fostul mecanism de funcționare a prescripției nu era atât de străin echității pe cât se pretinde.

înțelege cu exactitate dacă partea poate, *la alegere*, să invoce prescripția fie prin întâmpinare, fie cel mai târziu la primul termen de judecată la care părțile sunt legal citate, în ciuda faptului că întâmpinarea era *obligatorie*, sau, dimpotrivă, în cazurile în care întâmpinarea este obligatorie (covârșitoarea majoritate), dacă partea nu a invocat prescripția prin întâmpinare, aceasta este decăzută din acest drept. Într-o atare situație, s-a susținut că se va impune prima variantă, întrucât este mai favorabilă celui în folosul căruia curge prescripția⁹. În ce ne privește, deși nu contestăm concluzia autoarei, apreciem că, dată fiind unicitatea unei astfel de soluții raportat la dispozițiile actualului *Cod de procedură civilă* din care probabil că se inspiră, intenția legiuitorului pare să fi fost, totuși, în sensul celei de-a doua variante.

Prescripția nu va putea fi invocată direct în apel sau în recurs. Subliniem însă că atât respingerea greșită de către prima instanță a excepției prescripției dreptului la acțiune, cât și faptul că prima instanță a omis să se pronunțe asupra acestei excepții pot constitui motiv de apel, astfel că și instanțele de control judiciar pot fi puse în situația de a se pronunța asupra prescripției. Așa cum se întâmplă în cazul excepțiilor care nu pot fi invocate decât *in limine litis*, neinvocarea prescripției în acest termen atrage decăderea din dreptul de a mai putea invoca prescripția.

7. Aplicarea în timp a normelor privind prescripția extinctivă. Aflându-ne în prezent într-o situație tranzitorie, în contextul în care *Decretul* nr. 167/1958 a fost abrogat și, de la 1 octombrie 2011, a intrat în vigoare *noul Cod civil* care găzduiește, așa cum am văzut deja, *noul drept comun* în materie de prescripție extinctivă, se impun unele precizări privitoare la aplicarea în timp a celor două acte normative, cu atât mai mult cu cât urmează o perioadă de tranziție între cele două legi, pe a cărei durată se vor găsi incidente ambele reglementări.

În ceea ce privește aplicarea în timp a normelor în materie de prescripție extinctivă, trebuie avute în vedere, în principal, dispozițiile art. 6 alin. (4) NCC, precum și dispozițiile relevante din *Legea* nr. 71/2011 de punere în aplicare a *noului Cod civil*. Amintim cu această ocazie prevederea cu titlu de regulă generală din art. 223 al acestei din urmă legi, potrivit căreia „dacă prin prezenta lege nu se prevede altfel, procesele și cererile în materie civilă sau comercială în curs de soluționare la data intrării în vigoare a *Codului civil* se soluționează de către instanțele legal învestite, în conformitate cu dispozițiile legale, materiale și procedurale, în vigoare la data când acestea au fost pornite” (s.n.). Pentru acest motiv, răspunsul la problema care s-a pus în practică referitoare la chestiunea dacă, pentru prescripțiile începute sub imperiul fostului *Decret*, instanța mai poate să invoce din oficiu excepția prescripției extinctive, trebuie să fie unul afirmativ, în lipsă de dispoziție specială derogatorie, aplicându-se regula consacrată de cele două texte amintite, întrucât aceasta nu face distincție între normele de drept material și cele procesuale.

⁹ N. Țândăreanu, *Prescripția extinctivă prin prisma prevederilor noului Cod civil*, partea I-a, „Revista română de jurisprudență”, nr. 6, 2011, p. 176.

Cât despre prescripțiile extinctive, este unanim admis că cele începute și împlinite sub vechea reglementare sunt supuse în totalitate acesteia, tot astfel cum cele începute sub noua reglementare vor fi, evident, supuse normelor în vigoare. Pentru cele care au început să curgă sub vechiul regim, dar nu erau încă împlinite la data intrării în vigoare a legii noi, atât art. 6 alin. (4) NCC, cât și art. 201 din *Legea* nr. 71/2011 prevăd în mod expres că acestea sunt în întregime supuse dispozițiilor legale care le-au instituit. Putem, așadar, trage concluzia că, în principiu, legea aplicabilă prescripției extinctive este legea sub care aceasta a început să curgă. Față de această regulă, apreciem că este lipsită de temei juridic practica unor instanțe care, de pildă, caracterizează normele de procedură privind prescripția ca fiind de imediată aplicare. Faptul că prescripția este guvernată de o lege sau alta înseamnă că ea va fi supusă, sub toate aspectele, normelor sub care a început să curgă. Bunăoară, aceasta poate să însemne că o prescripție începută sub regimul *Decretului* – deci guvernată de acesta – și împlinită în 2013, dar pusă în discuție abia în 2030, va putea fi invocată din oficiu de către instanță (lucru permis de *Decret*) sau, pentru aceleași rațiuni, o astfel de prescripție va putea fi invocată și direct în recurs pentru prima oară, deși *noul Cod civil* se va fi aflat deja în vigoare.

De la regula de mai sus, art. 203 și art. 204 din *Legea* nr. 71/2011 prevăd două excepții:

- cauzele de suspendare prevăzute de art. 2.532 pct. 6 și 7 NCC se aplică și prescripțiilor începute sub vechea reglementare, cu condiția ca aceste împrejurări să fi survenit după intrarea în vigoare a legii noi;
- dispozițiile cuprinse în art. 2.539 alin. (2) teza a II-a NCC se aplică și în cazul cererii de chemare în judecată sau de arbitrare introduse după intrarea în vigoare a *noului Cod civil*.

Legea nr. 60/2012 aduce la rândul ei precizări suplimentare față de actualul text al art. 2.539 privind cererea de chemare în judecată sau de arbitrare întreruptivă de prescripție, dispunând că „dispozițiile art. 2.539 alin. (2) teza a II-a NCC se vor aplica inclusiv în cazul în care prin hotărârea rămasă definitivă s-a luat act de renunțarea la judecată ori s-a constatat perimarea”. Totodată, prin aceeași lege se instituie, față de actuala formulare a art. 2.556 privind prezumția efectuării în termen a actelor, condiția ca oficiul poștal sau telegrafic, serviciul de curierat rapid sau serviciul specializat de comunicare la care se vor fi predat actele *să fie înființate potrivit legii*¹⁰.

8. Prorogarea legală a termenului de prescripție. Deși, la nivel de principiu, singurele în măsură să modifice durata termenelor de prescripție sunt părțile, prin excepție, *noul Cod civil* cuprinde și o dispoziție prin care durata termenului de prescripție este modificată prin lege. În concret, art. 1.394 NCC prevede, în materia răspunderii civile delictuale, că „în toate cazurile în care

¹⁰ Observăm că, prin completarea adusă art. 2.556 NCC, actele cu pricina pot fi predate și altor servicii de curierat sau de comunicare, în afară de oficiul poștal sau telegrafic.

despăgubirea derivă dintr-un fapt supus de legea penală unei prescripții mai lungi decât cea civilă, termenul de prescripție a răspunderii penale se aplică și dreptului la acțiunea în răspundere civilă". Așa cum reiese, nu doar din litera acestui text de lege, ci și din spiritul lui, această prevedere vine în sprijinul victimei, asigurându-i o protecție sporită în ceea ce privește dreptul ei la acțiunea în repararea prejudiciului suferit ca urmare a săvârșirii unei fapte ilicite, suficient de gravă încât să fie prevăzută de legea penală.

În situația în care dreptul la acțiunea în răspundere civilă se va prescrie după un termen prevăzut de legea penală potrivit textului de lege în discuție, apreciem că ceea ce acțiunea în răspundere civilă „împrumută” de la legea penală este doar durata mai favorabilă a termenului, acesta urmând să fie asimilat unui veritabil termen de prescripție, supus, sub toate celelalte aspecte, noii legi civile.

9. Prorogare legală a termenului sau termen special derogator? Raportat la natura juridică a acestui termen special de prescripție, s-a pus problema dacă acesta reprezintă, într-adevăr, o prorogare legală a termenului de prescripție sau este, de fapt, un termen special derogator. *Prima facie*, având în vedere calificarea dată de doctrina recentă și mai cu seamă cea dată de însuși legiuitor prin denumirea marginală atribuită articolului din cod – „*prorogarea termenului prescripției*” (s.n.) – suntem înclinați să optăm pentru prima variantă. Oricare ar fi însă calificarea juridică corectă, suntem de părere că finalitatea ar fi aceeași: aplicarea termenului de prescripție mai favorabil victimei, astfel că distincția terminologică este mai degrabă una de ordin pur teoretic.

Considerăm că trebuie avut în vedere și algoritmul care ne conduce la aplicarea termenului prevăzut de legea penală. În concret, din lege reiese că dacă faptul cauzator de prejudiciu este prevăzut de legea penală, urmează să se facă un examen de comparație al termenelor din cele două legi, penală și civilă. Dacă se constată că cel prevăzut de legea penală este mai lung – așadar, mai favorabil victimei –, acesta se va aplica de drept¹¹ și acțiunii în răspundere civilă. Merită precizat și faptul că acolo unde legiuitorul a vrut să prevadă un termen derogator de la regula de principiu, a făcut-o, de regulă, expres, precizând durata exactă a termenului special.

10. Începutul prescripției – regula generală. În ceea ce privește momentul de debut al cursului prescripției extinctive, art. 2.523 stabilește următoarea regulă generală: „*prescripția începe să curgă de la data când titularul dreptului la acțiune a cunoscut sau, după împrejurări, trebuia să cunoască nașterea lui.*”

Spre deosebire de reglementarea din *Decret*, precum și de cea din *Codul civil de la 1864*, se pot observa cu ușurință schimbări de esență. În concret, atât *Decretul*

¹¹ Sau se va prelungi cel prevăzut de legea civilă până la împlinirea celui din legea penală? Răspunsul legiuitorului pare a fi în acest sens din moment ce a calificat drept „prorogare” mecanismul prezentat.

prin art. 7 alin. (1)¹², cât și *vechiul Cod civil* prin art. 1886¹³ edictau regula potrivit căreia momentul din care începe a curge prescripția este stabilit în mod *obiectiv*, anume *data nașterii dreptului la acțiune*. Autorii *noului Cod civil* au înțeles să renunțe la acest mod rigid de a fixa începutul prescripției, în favoarea unei reguli cu caracter mixt, prin care debutul cursului prescripției se va determina, în mod alternativ, alegând unul dintre două momente posibile, așa cum reiese din formularea art. 2.523 NCC:

- data cunoașterii nașterii dreptului la acțiune (moment subiectiv);
- data când, după împrejurări, trebuia cunoscută data nașterii dreptului la acțiune (moment obiectiv).

Față de vechea reglementare, s-a argumentat că era injust ca termenul de prescripție să înceapă să curgă automat de îndată ce s-a născut dreptul la acțiune, deoarece începutul prescripției extinctive ar trebui să coincidă cu data la care titularul acestui drept are atât posibilitatea materială, cât și pe cea juridică de a-și apăra dreptul pe calea justiției, întrerupând astfel prescripția. Practic, prin această nouă optică, legiuitorul se întoarce la însăși rațiunea care stă la baza prescripției extinctive ca sancțiune îndreptată împotriva titularului dreptului subiectiv neglijent sau pasiv. Aceasta pentru că, așa cum retoric se întrebă un autor, „*despre ce posibilitate materială ori juridică poate fi vorba când titularul dreptului la acțiune nu are cunoștință efectivă și nici nu trebuia să cunoască faptul că, potrivit legii ori contractului, are deschisă o acțiune contra altuia!*?” (s.n.). *Noul Cod civil*, prin punerea la dispoziție a celor două momente de la care prescripția începe să curgă, vine să întâmpine neajunsurile mai sus semnalate. Din această perspectivă, noua regulă generală este, într-adevăr, binevenită. Pe de altă parte însă, așa cum s-a preconizat și în doctrină, odată cu aceasta vor apărea serioase dificultăți în privința *probei* unuia sau altuia dintre momentele la care face referire art. 2.523 NCC, aprecierea acesteia fiind în sarcina instanțelor de judecată. Așadar, din perspectiva probațiunii, regula generală cuprinsă în vechea reglementare prezenta un vădit avantaj.

11. Începutul prescripției – cazul particular al contractului de credit bancar. În privința prestațiilor succesive, art. 2.526 NCC distinge, practic, între cele având un caracter individual, cum sunt dobânzile, și cele care formează un tot unitar, precum plata eșalonată a prețului dintr-un contract de vânzare-cumpărare.

Astfel, în cazul celor dintâi, noul cod dispune că prescripția dreptului la acțiune va începe să curgă *separat pentru fiecare prestație*, de la data când aceasta devine exigibilă, în timp ce în cazul secundelor, prescripția pentru întreaga creanță va începe să curgă la data când *ultima dintre prestații* devine exigibilă (i.e., trebuie executată).

¹² Art. 7 alin. (1) din *Decret* are următorul conținut: „Prescripția începe să curgă de la data când se naște dreptul de acțiune sau dreptul de a cere executarea silită.”

¹³ Prin art. 1886, *Codul civil de la 1864* dispunea: „Nicio prescripție nu poate începe a curge mai înainte de a se naște acțiunea supusă acestui mod de stingere.”

Amintim pe această cale că o dispoziție similară există și în cuprinsul *Decretului*, care, în art. 12, dispune că „în cazul când un debitor este obligat la prestațiuni succesive, dreptul la acțiune cu privire la fiecare dintre aceste prestațiuni se stinge printr-o prescripție deosebită”.

Deși regula analizată se aplică indiscutabil prestațiilor succesive datorate în temeiul unor contracte cum sunt cel de întreținere sau de rentă viageră, ea pare să suscite însă unele discuții cu privire la aplicabilitatea ei în cazul contractelor de credit bancar prin care este prevăzută o restituire eșalonată a sumei de bani¹⁴, conform unui plan detaliat de rambursare¹⁵ prestabilit prin acord pentru toată durata previzionată a contractului de credit. Potrivit practicilor bancare, sumele de bani reprezentând ratele de credit (prestațiile succesive) sunt, de regulă, fixe și se plătesc lunar. La aceste sume fixe, se adaugă dobânda care, la rândul ei, este formată dintr-o parte fixă și una variabilă; în cazul celei din urmă însă, modificările ce pot surveni nu depind de părțile contractante (banca, pe de o parte, și clientul, pe de altă parte), ci de Banca Națională a României (în continuare, BNR). Trebuie spus că sistemul bancar de finanțare prin intermediul creditelor – componentă principală a activității oricărei bănci – este unul profesional, sistematizat, organizat cu autorizarea legii și care funcționează sub permanenta activitate de supraveghere și control a BNR. În aceste condiții, considerăm că există o sesizabilă diferență între contractele de credit în care una dintre părți este o bancă și contractele de împrumut încheiate între profani. Este adevărat că și acestea din urmă pot să împrumute până la identificare unele clauze care, de regulă, se întâlnesc doar în cazul celor dintâi, însă, în cazul contractelor de împrumut dintre profani, părțile au o plajă mult mai largă de opțiuni în ceea ce privește amenajarea contractului după propriile interese, pe când în cazul contractelor de credit bancar supuse reglementărilor, controlului și cenzurii organismelor de specialitate, se poate afirma că, odată ce debitorul atinge un anumit prag critic al nivelului datoriei, unitățile bancare din teritoriu au nu doar dreptul, ci chiar obligația de a urma calea justiției pentru recuperarea întregului împrumut, mai puțin, desigur, ceea ce deja s-a plătit.

În această ordine de idei, se pune întrebarea dacă, într-un contract de împrumut încheiat între două persoane, se prevede că suma împrumutată va fi restituită în două etape, prima tranșă până la o anumită dată, a doua până la o dată ulterioară primei date, iar plata primei tranșe nu este efectuată în timpul prevăzut în contract, poate creditorul să introducă o acțiune în *rezoluțiunea* contractului pe

¹⁴ Nu pune asemenea probleme situația contractelor de împrumut bancar prin care se prevede restituirea *uno ictu* a sumei împrumutate, întrucât nu suntem în prezența mai multor prestații succesive datorate de către împrumutat, ca atare prescripția va începe să curgă odată ce creanța devine exigibilă, la termenul prevăzut în contract.

¹⁵ Analiza pe care noi o propunem este una de principiu, însă, în realitate, un astfel de plan privind rambursarea creditului poate suferi ulterior unele modificări, din motive precum reducerea sensibilă a veniturilor debitorului sau, dimpotrivă, intenția acestuia de a accelera rambursarea împrumutului grație unor noi surse de venit.

motiv că plata parțială a prețului (prima tranșă) nu s-a realizat conform înțelegerii? Dacă răspunsul la această întrebare este negativ – soluție la care, în principiu, ne raliem –, atunci negreșit că nicio acțiune în *executarea* contractului nu va putea fi promovată cu succes înainte de scadența celei de-a doua tranșe, nici măcar pentru plata primei rate. Ca atare, suntem înclinați să credem că, în lipsă de stipulație contrară, în contractele de împrumut dintre particulari, prestația la care este ținut debitorul reprezintă, de regulă, un tot unitar în sensul art. 2.526 NCC. În definitiv, suntem într-o situație similară unei vânzări cu plata prețului în rate, tot ce diferă este doar *titlul* cu care suma de bani este datorată: preț în cazul vânzării, împrumut în cazul contractului de împrumut.

Revenind la contractele de credit bancar, în ceea ce privește începutul prescripției dreptului la acțiune în executarea fiecărei prestații succesive (în cazul nostru, a fiecărei rate), BNR a stabilit că dreptul la acțiune în executarea acestora nu se naște în momentul în care fiecare prestație devine exigibilă, ci este necesar ca datoria să fie scadentă de un număr minim de zile (ceea ce implică, de regulă, două sau mai multe rate restante)¹⁶. În aceste condiții, credem că rezultă implicit și faptul că aceste prestații nu pot fi privite ca un tot unitar în sensul art. 2.526 NCC, contractul de credit bancar fiind, din această perspectivă, un caz special, intermediar, aflat undeva între prestațiile succesive privite individual și totul unitar în sensul articolului sus-menționat. Ar fi, de altfel, absurd ca în situația în care debitorul sistează, prin ipoteză, plata ratelor după 6 luni de la încheierea contractului și fără intenția de a mai continua vreodată plata acestora, dreptul la acțiune al băncii să se nască abia la împlinirea perioadei de creditare, care, uneori, poate fi de 10, 20 sau 30 de ani¹⁷.

Așa cum am arătat, apreciem că, în temeiul caracterului supletiv al art. 2.526 NCC, nu există niciun motiv pentru care părțile n-ar putea să prevadă faptul că, de pildă, în cazul mult citatului exemplu al plății prețului în rate în cazul unei vânzări, dreptul la acțiunea în plata prețului – și, odată cu el, începutul prescripției acestuia – se naște pe măsura exigibilității fiecărei tranșe, proporțional cu acestea.

În fond, toate aceste chestiuni se vor rezuma în practică la interpretarea fiecărui contract. Astfel, judecând după voința concordantă a părților, se va putea stabili (prin contract, probe testimoniale etc.) dacă tot ce-a vrut creditorul a fost să facă o favoare debitorului său prin permiterea plății eșalonate a sumei datorate (chiar stabilind unele date orientative, de principiu, la care tranșele să fie achitate) și, în același timp, să-și vadă creanța realizată la finele contractului sau, dimpotrivă,

¹⁶ A se vedea, de pildă, *Anexa 3 a Regulamentului BNR (nr. 3 din 19 martie 2009) privind clasificarea creditelor și plasamentelor, precum și constituirea, regularizarea și utilizarea provizioanelor specifice de risc de credit* („M.Of. al României”, Partea I, nr. 200 din 30 martie 2009).

¹⁷ Trebuie menționat în acest context că, deși banca are deschisă calea acțiunii în rezoluțiunea contractului, aceasta nu o va uzita decât *ultima ratio*, întrucât interesul ei este ca executarea – chiar silită – a contractului să fie finalizată cu succes, debitorul plățind dobânzile aferente creditului, rezultând astfel profit.

avea motive determinante pentru a proiecta în viitor recuperarea sumei de bani după un anumit plan de plată a tranșelor¹⁸, bazându-se astfel pe acele sume obținute la diferite momente din interiorul termenului de plată a sumei totale. Practic, pentru celelalte situații afară de cele în care prestațiile sunt succesive prin chiar natura contractului, în această distincție stă însăși rațiunea art. 2.526 NCC. Desigur că unele elemente, precum durata perioadei de timp în care trebuie restituită întreaga sumă sau motivele care au determinat părțile să considere prestațiile respective ca fiind succesive sau alcătuiind un tot unitar, vor contribui la deslușirea intenției reale a părților, putându-se astfel determina și momentul în care prescripția dreptului la acțiune va începe a curge. În cazul contractelor de credit bancar, chiar și în lipsa numeroaselor acte normative de aplicabilitate generală în domeniu, lucrurile nu ar fi într-atât de complicate, dat fiind că plata regulată a ratelor de credit ține de specificul contractului de credit bancar, neputându-se afirma cu temei că singurul scop al instituției creditoare ar fi acela de a-și recupera, în final, toată suma împrumutată, întrucât, așa cum se știe, băncile sunt un important punct de circulație a banilor, unde sursele bănești provenite, de pildă, din restituirea unor împrumuturi pot fi folosite în acordarea de noi credite, așadar plata ratelor la scadență este de un real interes pentru asigurarea bunului mers al societății de profil.

Precizăm cu acest prilej că, în cazul obligațiilor bănești, începutul termenului de prescripție a dreptului la acțiune privind plata dobânzilor (pretenție accesorie) este deosebit de cel al dreptului la acțiune privind pretenția principală, primul termen debutând odată ce dobânzile au devenit exigibile.

12. Întrebări privind delimitarea noțiunii de „negociere” și posibilele consecințe, în lumina art. 2.532 pct. 6 NCC. Conform pct. 6 al art. 2.532 NCC, prescripția nu începe să curgă, iar, dacă a început să curgă, ea se suspendă pe întreaga durată a negocierilor purtate în scopul rezolvării pe cale amiabilă a neînțelegerilor dintre părți, însă numai dacă acestea au fost ținute în ultimele 6 luni înainte de expirarea termenului de prescripție.

Ne întrebăm în acest context: care este sensul exact al termenului de „negociere” din art. 2.532 pct. 6 NCC? Se referă la tratativele purtate într-un cadru organizat, în fața unui mediator care profesează potrivit *Legii nr. 192/2006 privind medierea și organizarea profesiei de mediator*? În ce măsură se suprapune peste instituția concilierii directe (în *noul Cod civil*, denumită încercarea de împăcare, potrivit art. 2.532 pct. 7) reglementată de art. 720¹ și urm. *C. proc. civ.*? În funcție de răspuns, rămâne de văzut cum se vor concilia pct. 6 și 7 din același articol, cu atât mai mult cu cât condițiile în care suspendarea produce efecte sunt diferite. Se înscriu în noțiunea de „negocieri” și simplele discuții dintre părți? Iar dacă răspunsul la această ultimă întrebare ar fi afirmativ, cum se poate proba o astfel de negociere: scrisori de intenție între părți, procese-verbale, martori sau orice alt

¹⁸ În prima situație, avem de-a face cu prestații succesive, iar în a doua, cu prestații alcătuiind un tot unitar.

mijloc de probă? Bunăoară, dacă, prin ipoteză, aceste negocieri sunt inițiate de către partea interesată în ultima zi a termenului de prescripție, iar răspunsul celeilalte părți, având forma și conținutul unei scrisori de intenție – chiar menită să producă efecte juridice –, este primit abia după ce termenul de prescripție s-a împlinit, mai putem vorbi de o veritabilă negociere ținută în ultimele 6 luni ale termenului de prescripție? Mai rezultă oare dintr-o astfel de situație buna-credință în negocieri cerută de art. 1.183 NCC sau doar intenția (nedeclarată) a titularului dreptului la acțiune de a obține în mod nejustificat o prorogare legală a termenului de prescripție cu încă 6 luni, în temeiul art. 2.534 alin. (2) NCC?

13. Este cererea de asigurare a dovezilor întreruptivă de prescripție? În primul rând, din economia textelor care alcătuiesc sediul materiei în ceea ce privește asigurarea de dovezi (art. 235–241 *C. proc. civ.*), rezultă că o asemenea cerere poate fi, credem noi, asimilată unui act de conservare, în sensul că se solicită administrarea unei probe care nu s-ar mai putea administra ulterior¹⁹. Din această solicitare, făcută în eventualitatea că petentul se va decide să introducă o cerere de chemare în judecată în vederea declanșării unui proces propriu-zis, considerăm că nu se poate deduce intenția clară a acestuia de a se judeca.

În al doilea rând, așa cum s-a statuat și într-o decizie a Curții Supreme de Justiție, cererea de asigurare a dovezilor nu poate fi asimilată unei cereri de chemare în judecată în sensul art. 16 alin. (1) lit. b) din *Decret* (sau a art. 2.537 pct. 2 NCC, pentru aceleași motive) și, implicit, nu poate echivala cu o recunoaștere a dreptului a cărui acțiune se prescrie²⁰.

În egală măsură, se poate observa din formularea art. 235 și a art. 239 *C. proc. civ.* că poate introduce o asemenea cerere *orice persoană care are interes*. Prin această sintagmă, folosită cu consecvență în ambele texte amintite, legiuitorul extinde sfera persoanelor în drept să ceară asigurarea de dovezi și la alte persoane decât titularul dreptului a cărui acțiune se prescrie. Bunăoară, neavând o dispoziție legală contrară, ne întrebăm dacă nu s-ar putea justifica un astfel de interes chiar și în persoana pârâtului (sau a celui care, în eventualitatea unui proces viitor, ar avea această calitate²¹)? Or, dacă o astfel de cerere este introdusă de o altă persoană decât titularul dreptului la acțiune, desigur că nu se poate vorbi despre vreun efect întreruptiv de prescripție.

În fine, dacă în cazul perimării, în procesul declanșat printr-o cerere de chemare în judecată (care, pe moment, întrerupe prescripția) se administrează

¹⁹ Art. 236 alin. (2) *C. proc. civ.* vorbește despre „primejdia întârzierii” când indică o serie de elemente speciale ce vor fi cuprinse cu necesitate în cererea de asigurare a dovezilor.

²⁰ CSJ, Secția comercială, decizia nr. 415/29 ianuarie 2003, B.J./2003, p. 580.

²¹ Fiind conștient de iminența promovării unei acțiuni în justiție de către o altă persoană, cel împotriva căruia aceasta s-ar îndrepta poate avea un interes, prin ipoteză, de a solicita constatarea unei stări de fapt susceptibilă a se constitui într-o probă care să stea la baza unei viitoare apărări.

probe cu respectarea principiului contradictorialității și al dreptului la apărare²², cu citarea părților²³, nu avem de-a face cu un efect întreruptiv de prescripție ca urmare a perimării²⁴, iar administrarea probelor, deși făcută în cadrul unui proces pendent, este lipsită de relevanță sub aspectul întreruperii termenului de prescripție, atunci cu atât mai mult administrarea unor probe în afara unui proces nu poate produce acest efect. Cu alte cuvinte, abandonarea intenției de a te judeca – cauză a perimării, subsecventă unei cereri de chemare în judecată deja înregistrată, nu poate să însemne mai puțin decât abandonarea intenției de a introduce o cerere de chemare în judecată.

²² Pentru detalii privind aceste principii fundamentale ce guvernează, alături de altele, procesul civil, v. M. Tăbărcă, *Drept procesual civil*, ediția a II-a revăzută și adăugită, vol. I, București, Edit. Universul Juridic, 2008, p. 52 și urm.

²³ Amintim aici că, așa cum rezultă din art. 236 alin. (4) *C. proc. civ.*, încuviințarea cererii de asigurare de dovezi poate fi făcută și fără citarea părților.

²⁴ Acest lucru reiese implicit din formularea art. 254 alin. (1) *C. proc. civ.*: „Perimarea are drept urmare că toate actele de procedură făcute în acea instanță nu-și produc efectele.” Referindu-se la întreruperea prescripției, art. 16 alin. final din *Decret* dispune, de asemenea, că „Prescripția nu este întreruptă, dacă s-a pronunțat încetarea procesului, dacă cererea de chemare în judecată sau executare a fost respinsă, anulată sau *dacă s-a perimat*, ori dacă cel care a făcut-o a renunțat la ea.” (s.n.)

OPINII ȘI DEZBATERI

PARADOXUL STATULUI ÎN CONDIȚIILE TRANZIȚIEI POSTCOMUNISTE (CAZUL REPUBLICII MOLDOVA)

Valeriu Capcelea

Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți, Republica Moldova

Abstract. The article is devoted to the analysis of the postcommunist transition paradoxes in the Republic of Moldova with a main focus on the paradox of the state. The main feature of this paradox is that the essence of the communist state has changed dramatically. In particular its functions as main source of creating laws and as the guarantee for ensuring their implementation has, comparatively with other functions, substantially declined. This occurred due to the fact in conditions of transition from a totalitarian state to democracy have disappeared its coercive tools which made him during communism times as a „comprehensive” state, while other mechanisms and instruments have been developed and applied very slowly. In the article have been also analyzed the state’s social assistance functions, which became extremely important, due to a significant increase in the number of population living below the poverty line. Furthermore, the article present the institutional deficiencies which had adverse impacts on the modality of state’s functioning that caused a series of distortions in the market functioning mechanisms, created economical problems, as well as reoriented public funds towards the aims of narrow interests of the political elite. It was specified that the paradox of the state consists also in the fact that during transition period the state functions been reduced, especially when it was the biggest need in the state, as the deficiencies of the newly created political institutions, which are much more democratic in their intentions and objectives than previous ones, couldn’t ensure its role in guiding and implementing social changes and transformations. Furthermore, the article emphasizes that the weaknesses of the state system and its institutions have affected the fulfilment of democratic functions, and that the state, quiet often, has acted in the favour of certain particular interests rather than of public ones.

Keywords: paradox, transition, postcommunist transition, institutional deficiencies, paradox of the state, state system.

De mai bine de două decenii, practica socială a țărilor care au procedat la transformări pentru a efectua o trecere de la totalitarism spre democrație, de la economia bazată pe planificare la economia de piață ne demonstrează că promisiunea mobilizatoare și inspiratoare a prosperității, care a existat la începutul tranziției postcomuniste, inclusiv în Republica Moldova, a fost descalificată de

antinomia neliniștitoare cu realitatea permanentelor incertitudini, a crizelor economice, financiare și monetare, a falimentelor, a privatizărilor păguboase și a șomajului, a precarității protecției și asistenței sociale, a înfloririi birocrăției și corupției, a costurilor exorbitante ale serviciilor comunale.

Teoreticienii care investighează problemele tranziției postcomuniste au scos la iveală un întreg șir de paradoxuri care au apărut în această perioadă de schimbare și transformare socială. Spre exemplu, politologul moldovean V. Saca consideră că, în prezent, unele state ex-sovietice din Europa de Est au moștenit o serie de paradoxuri la nivel mentalitar și comportamental:

– *paradoxul stihinic*, care afectează majoritatea populației, în conștiința și comportamentul căreia, în cel mai straniu mod, se adaptează susținerea transformărilor de piață și, totodată, nesusținerea categorică și condamnarea actorilor acestor transformări (bancherilor, antreprenorilor etc.);

– mentalitatea și comportamentul paradoxal al „jefuitorilor”, „hrăpăreților”, adică al oligarhilor contemporani, al diferiților combinatori, care consideră justificată uzurparea de către ei a bogățiilor naționale, prin „grija” față de viitorul țării, al poporului;

– *paradoxul „mutanților”*, care au împărtășit timp îndelungat o anumită concepție despre lume, pentru ca în perioada de cotitură să se declare adepții unor idei și convingeri diametral opuse. Mulți dintre aceștia nu au renunțat doar la concepția în care au crezut și pe care au propagat-o, ci au supus-o unei critici aspre, despărțindu-se demonstrativ de carnetul de partid;

– *paradoxul „staiierilor rătăcitori”* (îndeosebi în rândul intelectualității), adică al migranților dintr-o mișcare în alta sau dintr-un partid în altul. Această migrație este însoțită aproape întotdeauna de schimbarea radicală a principiilor, întruchipând doar dorințele proprii ale „rătăcitorilor”, și nu aspirațiile poporului spre transformarea democratică;

– *paradoxul „simulanților”*, al cărui purtător este o mare parte a funcționarilor, nomenclaturiștilor din societatea postsovietică. Ei simulează cu iscusință grija față de binele public, manifestându-se, pe de o parte, prin retorică, iar, pe de altă parte, prin jefuirea fostei avuții populare;

– *paradoxul diferitelor genuri de „șovinism și naționalism obișnuit”*. Purtătorii acestuia declară că susțin valorile general-umane, respectul față de alte popoare, însă, în împrejurări concrete, nu rareori manifestă intoleranță, chiar violență morală față de reprezentanții altor etnii¹.

În același timp, profesorul canadian Jiri S. Melich consideră că paradoxurile tranziției postcomuniste decurg din dilema continuitate-discontinuitate, care trebuie situată în centrul abordării analitice a dinamicii transformărilor din Europa de Est. *Continuitatea* constă în moștenirea regimului comunist, a mentalității formate în

¹ V. Saca, *Fenomenul transformării democratice între mentalitate și comportament (Cazul Republicii Moldova)*, „Moldoscopie”, 2011, nr. 1 (LII), p. 189.

condițiile societății totalitariste, dar și a patrimoniului tradițional în general, iar *discontinuitatea* se referă la efortul deliberat de reorganizare a vechiului sistem de valorificare a experienței sale. Într-o primă fază a tranziției, cel puțin, această dilemă este acută și nu poate fi evitată. Ea se exprimă, în opinia lui Jiri S. Melich, prin apariția următoarelor paradoxuri: al statului, al elitelor, al standardului de viață și al securității sociale, al democrației, al timpului și al celui moral².

Politologul maghiar E. Hankiss extinde aria paradoxurilor, luând ca punct de reper dependența și poziționarea în Europa și în lume a noilor democrații postcomuniste³. Totodată, sociologul polonez P. Sztompka, raportându-se la cadrul mondial, identifică o altă serie de paradoxuri ale tranziției spre democrație⁴. El constată că între socialismul real din fostele state socialiste și politica statelor postcomuniste există similitudini surprinzătoare în ceea ce privește motivațiile și obiectivele urmărite. Dincolo de ornamentele ideologice, în ambele situații, necesitatea schimbării și-a găsit motivația în inegalitățile fundamentale din lumea contemporană între „centru” și periferii. Obiectivul urmărit, și într-un caz și în celălalt, a fost emanciparea, evadarea din periferie, prin eforturi de reducere a diferențelor dintre societățile mai dezvoltate și cele mai înapoiate, subdezvoltate. Ambele proiecte și-au propus modernizarea, dar, în timp ce socialismul real a conceput-o și aplicat-o ca proiect impus de sus, prin economie de comandă, conducere autoritară și „control al gândirii”, postcomunismul urmărește același scop prin democratizare, respectivele proiecte având ambiția de reconstrucție socială a societății, dar fiecare dintre ele fiind marcate de concepții fundamentale contradictorii.

În continuare, vom examina unul dintre paradoxurile fundamentale ale perioadei de tranziție postcomunistă, paradoxul statului, care, în opinia noastră, constă în faptul că esența statului comunist a evoluat în mod dramatic. În mod particular, s-au diminuat funcțiile sale de sursă și garant al forței legii în comparație cu alte funcții ale sale. Acest lucru s-a întâmplat deoarece, în condițiile tranziției de la totalitarism spre democrație, au dispărut pârghiile sale de coerciție, care-l făceau să fie „atotpătrunzător” în societate, iar alte mecanisme de influență, precum conștiința civică, educația etc., se formează destul de lent. Din păcate, în Republica Moldova, polemicile despre noul rol al statului în crearea condițiilor pentru transformările sociale impuse de procesul de democratizare a societății sunt needificatoare, atât în plan teoretic, cât și în plan practic. Aceasta s-a întâmplat deoarece noile instituții politice, mult mai democratice în intențiile și obiectivele lor decât în realitate, n-au reușit să asigure aceste funcții ale statului. Slăbiciunea inițială a instituțiilor și a sistemului social a afectat exercitarea funcțiilor

² Apud C. Vlad, *Reconcilierea*, București, Edit. Institutului Revoluției Române din 1989, 2009, p. 171–173.

³ *Ibidem*, p. 173–174.

⁴ P. Sztompka, *Competența civilizatoare: condiție prealabilă a tranziției post-comuniste*, „Sociologie Românească”, Serie nouă, 1993, nr. 3, p. 260–273.

democratice ale statului, care a acționat, mai degrabă, în favoarea unor interese particulare decât în interesul cetățeanului.

În aceste condiții, susține sociologul român D. Chiribucă, „una dintre caracteristicile esențiale ale tranziției [...] constă în existența unui clivaj între norma scrisă (legile, normele juridice, contractele) și cea informală (normele sociale, valorile). Nu e vorba doar de o contradicție între cele două componente ale câmpului cultural, ci de o ruptură ce se obiectivează în funcționare paralelă, în practici și comportamente sociale duble.”⁵ Acest clivaj a condus la situația că în Republica Moldova s-a instituit un „sistem” de norme și relații ale „*justiției criminale*”, care se ocupă de soluționarea, contra plată, a unor cauze ce au un caracter criminal, dar, de multe ori, și non-criminal. Deseori, oamenii sunt nevoiți să recurgă la serviciile lui, din simplul motiv că organele de ocrotire a normelor de drept nu pot sau nu vor să soluționeze problemele stringente cu care se confruntă oamenii.

În pofida faptului că doctrina liberalismului este deseori criticată, mai ales de către partidele de stânga, statul liberal, prin caracterul său integrator, garantează în principiu dimensiunea sa socială. Statul, prin definiție, trebuie să fie *liberal* în ceea ce privește construcția instituțională, prin garantarea libertăților cetățenești și prin performanța politicilor sale, și *social* în ceea ce privește modul în care bunăstarea, rod al acumulării avuției, se regăsește în casele unui număr cât mai mare de oameni. Totodată, viziunea liberală asupra statului de drept consideră că statul are un rol important în societate, dar acest rol trebuie redimensionat, în funcție de criteriile eficienței și onestității. Statul liberal se întemeiază pe principiul libertății, al inițiativei private, al competiției corecte și al garantării proprietății, permițând într-un mod eficient aplicarea acestora în sensul sporirii bunăstării individuale și al sustenabilității politicilor publice.

Este adevărat că diminuarea drastică a funcției asistențiale a statului a dus la menținerea unei mari părți a populației din țara noastră la limita sărăciei, permițând partidului comunistilor, care s-a aflat la putere timp de aproape nouă ani, să dispună de o masă de manevră electorală, întreținută prin sistemul „pomenii” distribuite din resursele obținute de la segmentele productive ale societății. Componenta clientelară ținea, în cazul lor, de satisfacerea intereselor clientelei politice prin cheltuieli, investiții și achiziții publice necontrolabile și nerentabile pentru societate, dar profitabile pentru gruparea politico-financiară aflată la putere.

În aceste condiții, deficitul de natură instituțională au devenit deosebit de mari și grave. Problema construcției instituționale în condițiile tranziției este una dintre cele mai importante, având în vedere faptul că nici capitalismul și nici democrația nu pot fi consolidate și nu pot fi funcționale fără o construcție instituțională solidă. Dificultatea ei constă în faptul că modelarea instituțională necesită voință politică și viziune strategică, dar și un anumit temei cultural, fără de

⁵ D. Chiribucă, *Tranziția postcomunistă și reconstrucția modernității în România*, Edit. Dacia, Eikon, Cluj-Napoca, 2004, p. 13.

care instituțiile nu prind viață. Cel mai ușor lucru, în ceea ce privește o instituție, este să o crezi, și poate că tocmai de aceea tentația proliferării instituționale este atât de mare la clasa politică din Republica Moldova.

Cel mai acut deficit de natură instituțională se observă la noi în modul de funcționare a statului, deoarece, în condițiile în care acesta ar trebui să fie garant al liberei competiții și al egalității de șanse, al funcționării corecte și libere a piețelor, el s-a transformat *de facto*, în condițiile tranziției, dimpotrivă, într-un factor perturbator. El a introdus o seamă de distorsiuni în mecanismul de funcționare a piețelor, a generat blocaje economice, a deturnat și continuă să deturneze fondurile publice în interesul îngust al clientelei politice. Prin urmare, deficitul instituțional este strâns legat de exercițiul defectuos al autorității. În aceste condiții, este necesară redimensionarea rolului statului, prin diminuarea ponderii sale economice și decizionale ca agent economic și a ponderii sale decizionale, concomitent cu întărirea rolului de garant al drepturilor constituționale și al bunei funcționări a piețelor.

Practica ne demonstrează că în statele cu o democrație consolidată sunt elaborate mecanisme instituționale integre de coordonare a intereselor sociale și de soluționare a conflictelor sociale. Astfel de mecanisme, care să se bazeze pe principiile reprezentării în Parlament a intereselor sociale globale ale societății, se impun a fi create și în cazul Republicii Moldova, pornind de la următoarele principii: 1) activitatea partidelor să fie îndreptată spre depistarea, în diversele interese de grup și corporative ale societății civile, a aceluia început comun și semnificativ, care să poată fi plasat la baza politicii statale și a legislației; în realitate însă, societatea noastră este divizată pe principiile intereselor de partid; 2) tehnologia procesului electoral trebuie să fie programată în așa fel încât atenția să fie canalizată spre interesele semnificative ale diferitelor grupuri sau straturi ale societății, pentru ca, în final, să se asigure protejarea acestor interese de către partide și/sau candidați; 3) procedurile parlamentare trebuie să asigure armonizarea întregului spectru de poziții social-politice existente în societate (prin audieri parlamentare, cooptarea părților interesate în grupurile de lucru, expertiză socială, științifică și departamentală etc.); 4) procesul de elaborare a legilor trebuie să fie în stare să elimine tensiunea socială sau să diminueze gradul său de intensitate, pentru ca, în final, să fie adoptată o legislație determinată din punct de vedere social⁶.

În această ordine de idei, ne raliem opiniei lui V. Nerseseanț, care subliniază că legiuitorul trebuie, în mod obligatoriu, să se ghideze în elaborarea normelor după principiul egalității formale⁷, care însă, în virtutea unor cauze de ordin obiectiv sau subiectiv, nu este valorificat întotdeauna de către puterea legislativă. Acest lucru se observă mai ales în cazul în care legiuitorii tratează problemele înlesnirilor și privilegiilor. Este necesar să remarcăm că principiul egalității

⁶ V. Capcelea, *Normele sociale*, Edit. ARC, Chișinău, 2007, p. 183.

⁷ V. S. Nerseseanț, *Filosofia prava. Ucebnic dlea vuzov*, Izd. Gruppy INFRA M-NORMA, Mockva, 1997. p. 17–22.

formale, care trebuie să fie propriu oricărei norme juridice, admite și recunoaște înlesnirile ca fenomen al dreptului, dar, în același timp, neagă privilegiile ca fenomen îndreptat împotriva dreptului.

De asemenea, este necesar să conștientizăm și faptul că, în anumite cazuri, adoptarea unor hotărâri juridice în favoarea unor grupuri sociale trebuie să fie însoțită nu numai de formularea unor cerințe sporite față de ele, ci și de anumite compensații pentru cei ale căror interese pot fi afectate de rezultatul deciziei în cauză. Un exemplu elocvent în această privință, al subestimării de către legiuitor și de către structurile puterii de stat a acestei logici în procesul tratării problemelor sociale, îl reprezintă practica privatizării, în urma căreia o mică parte a societății a obținut avantaje enorme, care nu au fost echilibrate, cât de cât, cu niște cerințe sporite față de noii proprietari și cu compensații corespunzătoare în favoarea celor lipsiți de proprietate.

Destul de actuală este pentru statul nostru și problema compromisului juridic, care poate fi obținut dacă în norma de drept sunt luate în considerație, într-o măsură egală, toate interesele din sfera respectivă a reglementării de drept, astfel ca nimeni să nu obțină privilegii în detrimentul altora, ca materializarea unui interes să nu producă prejudicii altor interese. Spre exemplu, oferind unor subiecți ai dreptului avantaje în sferele lor de activitate, în care ei pot soluționa mai ușor anumite obiective sociale importante, legiuitorul trebuie să condiționeze aceste drepturi de obligații suplimentare, care trebuie să fie echilibrate în mod semnificativ.

În societatea contemporană, au devenit prioritare acele norme de drept care emană din echitatea morală și au ca obiectiv asigurarea unei anumite egalități economice și sociale a oamenilor. În această ordine de idei, astăzi trebuie materializată teza despre necesitatea garanțiilor dreptului la muncă, la studii, la standarde unice de viață, care este o problemă stringentă pentru țara noastră. Într-adevăr, standardele corespunzătoare ale asistenței medicale și posibilitățile de instruire trebuie să fie asigurate fiecărui copil. Din păcate, realitatea este cu totul alta, iar posibilitatea societății de a atinge aceste obiective în diverse țări este diferită. În afară de aceasta, amplificarea exagerată a momentului egalitar-nivelator al normelor de drept și atribuirea responsabilității din partea statului pentru materializarea acestor norme duce spre aceea că societatea riscă să piardă măsura necesară a libertății, iar oamenii își limitează posibilitățile lor social-economice.

Statul de drept, care este proclamat în art. 1, al. 3 al *Constituției Republicii Moldova*, este definit prin excelență de ideea de justiție și lege, care își subordonează deciziile ce rezultă din ele în toate domeniile de activitate. Însă totul trebuie privit în realitate în limitele rezonabilului, deoarece unele măsuri, mai ales, în condițiile noastre, pot transforma normele de drept într-un „lucru în sine” de factură kantiană, fapt care generează riscul ca statul de drept să degenereze într-un stat polițienesc, ceea ce s-a întâmplat *de facto* în regimul lui Voronin. Deși s-au gândit soluții și au fost imaginat și înființate diverse instituții, societatea noastră se confruntă și astăzi cu foarte multe probleme, care pun la îndoială existența statului

de drept: arestări nejustificate, decizii judiciare eronate, arbitrarii, nemotivate logic și temeinic, care sunt infirmate de organisme internaționale, mai ales de *Curtea Europeană a Drepturilor Omului*.

În opinia multor specialiști, statul de drept, dar mai ales statul nostru este amenințat și se confruntă cu reale pericole: instrumentalizarea dreptului (transformarea dreptului în instrument al politicii; în condițiile Republicii Moldova aceasta se realizează prin împărțirea organelor de drept între partidele ce fac parte din Alianța pentru Integrare Europeană, aflată în prezent la putere), inflația legislativă (excesul de normativism juridic), explozia judiciară (creșterea spectaculoasă a numărului proceselor), juristocrația (abuzul de independență a judecătorului), care se manifestă începând cu instanțele judecătorești inferioare și terminând cu *Curtea Constituțională* (un exemplu elocvent în această privință îl constituie atacurile de tip *raider* asupra unor bănci și companii efectuate în vara lui 2011, cu complicitatea judecătorilor și executorilor judecătorești și hotărârea *Curții Constituționale* care a declarat neconstituțională legea care prevedea lichidarea instanțelor speciale, inclusiv a *Judecătoriilor Economice* și *Curților de Apel Economice*, ceea ce a trezit suspiciuni la capitolul imparțialitate, obiectivitate și independență a judecătorilor Înaltei Curți), multiplicarea și instituționalizarea unor noi drepturi ale omului, fenomene negative în curs de amplificare în statul nostru.

Astăzi, birocrația, concepută și descrisă de către M. Weber ca un instrument necesar organizării raționale și funcționării eficiente a societății moderne, s-a transformat într-un factor disfuncțional, perturbator al mecanismului social. În aceste condiții, chiar și scopurile generoase pot conduce la birocrație, pe motiv că ea își afirmă caracterul alienant. Fiind o creație umană, determinată obiectiv de idealul organizării sociale, birocrația își domină toți membrii, inclusiv liderii; ea este atotcuprinzătoare, deoarece a invadat societatea. Birocrația se poate dezvolta în orice tip de regim politic și formă de guvernământ și se manifestă, fără excepție, în toate domeniile societății: în viața politică, în viața economică etc. Însă ea se manifestă mai grav în unele țări din Europa de Est, inclusiv în țara noastră, unde, după 50 de ani de subminare a încrederii cetățenilor față de aparatul funcționăresc de către sistemul comunist, s-a deformat conștiința civică a celor care au trăit și s-au format în acea perioadă. În acest sens, birocrația și corupția reprezintă o amenințare majoră la adresa democrației și economiei de piață, care împiedică dezvoltarea economică și socială, subminează încrederea cetățenilor în democrație, erodează regula legii, constituind o negare a drepturilor omului și a principiilor democratice. Astfel, corupția destructurează principiile fundamentale ale statului de drept, demolează încrederea în mecanismele democrației și slăbește ordinea constituțională.

Despre starea de lucruri din această perspectivă ne vorbesc în mod elocvent datele topului „competitivității globale” alcătuit, pe baza birocrăției și corupției, de către Forumul Economic Mondial (WEF), în care țara noastră ocupa, în 2011, locul 93 din 142 state analizate. În acest top, Republica Moldova a realizat un scor general de 3,9 puncte, pe o scală de la 1 la 7, păstrându-și poziția din anii precedenți.

Prin urmare, paradoxul statului constă în aceea că, în condițiile tranziției, s-a produs colapsul său, tocmai atunci când era mai mare nevoie de el, deoarece noile instituții politice, mult mai democratice în intențiile și obiectivele lor decât în realitate, n-au reușit să susțină rolul statului în efectuarea schimbărilor și transformărilor sociale. Slăbiciunea inițială a instituțiilor și a sistemului statal a afectat exercitarea funcțiilor democratice ale statului, care, de multe ori, a acționat mai degrabă în favoarea unor interese particulare decât în interesul general.

INFLUENȚA GENULUI ȘI A STATUTULUI PROFESIONAL ASUPRA RELAȚIILOR DINTRE AGRESIVITATE ȘI COMPORTAMENTUL CIVILIZAT

Monica Albu^{*}, Carmen Văsar^{**}, Carina Herbei^{***}

^{*} Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca¹
și S.C. Cognitrom S.R.L. Cluj-Napoca;

^{**} DGASPC Arad și Cabinet Individual de
Psihologie Văsar Carmen Camelia;

^{***} Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca²

Abstract. Our study intended to test the following hypothesis: the relationships between civilised behaviour and the dimensions of aggression vary according to the individuals' gender and professional status and the environment.

We used four samples. The first two samples consisted of individuals who attended some type of educational program (elementary school, high school, or college) and were not employed (18 boys and 22 girls), while the other two samples consisted of individuals who were employed and did not attend any type of educational program (35 men and 62 women).

All participants answered the CC and A questionnaires. The CC questionnaire contains eight items and determines, through self-assessment, the degree to which the respondent follows the rules of civilised behaviour in various environments: at school, at work, within the family, within the circle of friends, on the street, on public transport, while going out and while shopping. The A questionnaire contains six scales, which assess dimensions of aggression: Hostility, Physical self-aggression, Physical aggression towards others, Verbal self-aggression, Verbal aggression towards others, and Anger.

We found that the size and the sign of the Spearman's rank correlation coefficients computed between the scales of the A questionnaire and the items of the CC questionnaire depend on the individuals' gender and professional status: there are cases in which the correlation coefficient between a scale of the A questionnaire and an item in the CC questionnaire is significant (at threshold $p=0.05$) for two or more categories of individuals, but the sign is different.

Consequently, the formulated hypothesis was confirmed.

Key words: aggression, civilised behaviour.

¹ Departamentul de Cercetări Socio-Umane.

² Departamentul de Cercetări Socio-Umane.

1. INTRODUCERE

A te comporta civilizat înseamnă a fi amabil, cuviincios, a respecta anumite reguli de politețe, specifice timpului și locului, acceptate și promovate de societate. Aceste reguli sunt învățate încă din primii ani de viață, în familie, grădiniță și școală, iar mai târziu din cărți, articole din reviste sau de pe internet, emisiuni de radio și de TV.

O persoană se comportă civilizată atunci când cunoaște regulile de politețe și acceptă să se conformeze lor, fie pentru că a conștientizat importanța manifestării respectului față de ceilalți, fie pentru că dorește să creeze o impresie favorabilă. Atunci când nu știi cum să se comporte într-o anumită situație, dar vor să fie politicoase, persoanele își aleg modele pe care le imită sau își construiesc propriile reguli.

Întrebarea pe care ne-am pus-o și care a stat la baza acestei cercetări a fost: „De ce unele persoane nu respectă regulile de comportare civilizată pe care le cunosc (sau cred că le cunosc)?” Am presupus că, printre cauzele comportamentului necivilizat, se află teribilismul generat de dorința de a ieși în evidență, de a fi altfel decât ceilalți, nonconformismul, incapacitatea de a controla comportamentul propriu – cel puțin în acele medii în care un comportament neadecvat este observat de mai puține persoane sau nu este sancționat grav –, precum și unele trăsături de personalitate, printre care agresivitatea.

Cercetarea noastră a avut *scopul* de a identifica modul în care agresivitatea se reflectă în respectarea regulilor de politețe.

Am formulat *ipoteza*: relațiile dintre comportamentul civilizată și dimensiunile agresivității sunt diferite, în funcție de genul persoanelor, de statutul lor profesional (persoane care urmează o formă de învățământ, respectiv persoane încadrate în muncă) și de mediu (școală, serviciu, familie, cerc de prieteni etc.).

2. PARTICIPANȚI, INSTRUMENTE, METODĂ

Participanți

Am utilizat patru eșantioane de participanți, formate în funcție de gen și de statutul profesional. Primele două eșantioane au fost compuse din persoane care sunt cuprinse într-o formă de învățământ și nu sunt încadrate în muncă (elevi și studenți), iar celelalte două din persoane care lucrează și nu urmează vreo formă de învățământ. Structura acestor eșantioane este prezentată în *tabelul 1*. Majoritatea persoanelor incluse în eșantioanele formate din elevi și studenți sunt mai tinere decât cele care fac parte din eșantioanele de persoane care sunt încadrate în muncă (92,5% dintre elevi și studenți au cel mult 23 de ani și 93,8% dintre cei care lucrează au cel puțin 24 de ani).

Tabelul 1

Prezentarea eșantioanelor de participanți

Eșantion	Frecvența			Vârsta (în ani)			
	Total	Bărbați	Femei	minimum	maximum	<i>m</i>	σ
Elevi și studenți	40	18	22	14	32	20,0	3,1
Persoane care lucrează	97	35	62	21	57	37,6	10,0
Total	137	53	84	14	57	32,5	11,8

Instrumente

Am utilizat chestionarul *CC*, construit special pentru această cercetare, și chestionarul *A*, de evaluare a agresivității, construit de Albu, Herbei și Văsar³.

Chestionarul CC este un instrument de auto-evaluare a respectării normelor de comportare civilizată. Este compus din opt itemi. Fiecare item indică un mediu în care persoanele interacționează:

- itemul 1: la școală;
- itemul 2: la serviciu;
- itemul 3: în familie;
- itemul 4: în cercul de prieteni;
- itemul 5: pe stradă;
- itemul 6: în mijloacele de transport în comun;
- itemul 7: în localuri (cofetării, restaurante etc.);
- itemul 8: la cumpărături.

Persoana care răspunde la chestionar apreciază, pentru fiecare item, gradul în care, în mediul respectiv, respectă regulile de comportare civilizată („foarte puțin”, „puțin”, „nici prea mult, nici prea puțin”, „mult”, „foarte mult”). Cotele itemilor sunt cifre cuprinse între 1 (pentru răspunsul „foarte puțin”) și 5 (pentru răspunsul „foarte mult”). Scorul chestionarului este media aritmetică a cotelor itemilor la care s-a răspuns.

Elevii și studenții nu au răspuns la al doilea item, iar persoanele care lucrează nu au răspuns la primul item.

Chestionarul A se compune din 30 de itemi, grupați în 6 scale, care evaluează dimensiuni ale agresivității: *Ostilitate*, *Agresivitate fizică îndreptată spre sine*, *Agresivitate fizică îndreptată spre alții*, *Agresivitate verbală îndreptată spre sine*, *Agresivitate verbală îndreptată spre alții* și *Furie*.

Unii itemi descriu un comportament (de exemplu, „Am atacat pe cineva folosind o armă”) și îi cer respondentului să indice dacă a procedat sau nu așa în ultimele 12 luni.

Alți itemi prezintă un mod de a gândi, a simți sau a acționa (de exemplu, „Dacă nu-mi convine cum mă tratează ceilalți, izbucnesc imediat”). La acești itemi,

³ M. Albu, C. Herbei, C. Văsar, *Variații ale componentelor agresivității în funcție de vârstă*, Comunicare prezentată la Conferința Națională „Testarea psihologică: actualități și perspective”, Cluj-Napoca, 12–13 octombrie 2012.

respondentul trebuie să aprecieze dacă afirmația respectivă este sau nu valabilă pentru el, având în vedere ultimele 12 luni. Dacă ea i s-a potrivit adesea sau aproape întotdeauna, răspunde „da”, iar dacă i s-a potrivit rareori sau nu i s-a potrivit aproape niciodată, răspunde „nu”.

Itemii sunt cotați cu 0 și 1. Scorul fiecărei scale se obține prin însumarea cotelor itemilor componenți. Scorurile mari indică o agresivitate accentuată, iar cele mici, o agresivitate redusă.

Metodă

Cercetarea s-a desfășurat în perioada iunie–septembrie 2012, în Banat și Transilvania, atât în mediul urban, cât și în mediul rural.

Toți participanții și-au dat acordul de a fi incluși în cercetare. Pentru asigurarea confidențialității, pe chestionare nu s-a notat numele respondenților.

Participanților li s-a administrat mai întâi chestionarul de evaluare a agresivității (A). Imediat după aceea, aceștia au răspuns la chestionarul de auto-evaluare a comportamentului civilizat (CC).

3. REZULTATE

Compararea răspunsurilor la chestionarul CC între bărbați și femei

Am comparat mediile cotelor itemilor între bărbați și femei, atât pentru elevi și studenți, cât și pentru persoanele încadrate în muncă, utilizând testul t pentru eșantioane independente (tabelul 2). Apoi, prin testul Friedman, am comparat între ele distribuțiile de frecvențe ale răspunsurilor la itemii din chestionarul CC (tabelul 3).

Tabelul 2

Compararea mediilor cotelor itemilor chestionarului CC între bărbați și femei

Statut profesional	Item	Bărbați		Femei		Rezultatele testului t		
		m	σ	m	σ	t	$g.l.$	p
Elevi și studenți	1	3,33	1,50	4,09	0,68	1,987	22,78	0,059
	3	3,44	1,42	3,91	0,75	1,250	24,58	0,223
	4	3,11	1,37	3,82	0,91	1,881	28,46	0,070
	5	3,44	1,29	4,05	0,72	1,857	25,44	0,091
	6	3,72	1,23	3,95	0,95	0,675	38	0,504
	7	3,67	1,50	4,05	0,79	0,971	24,53	0,341
	8	4,00	1,08	4,00	0,76	0,000	38	1,000
	Persoane care lucrează	2	3,86	0,91	4,21	0,68	2,161	95
3		4,03	0,66	4,06	0,77	0,233	95	0,817
4		3,66	0,68	4,08	0,66	2,995	95	0,003
5		3,71	0,99	4,10	0,80	2,070	95	0,041
6		3,80	0,90	4,15	0,70	1,959	57,26	0,055
7		4,11	0,68	4,27	0,79	1,004	95	0,318
8		3,89	0,76	4,13	0,74	1,548	95	0,125

Observație. S-au notat cu cifre îngroșate pragurile de semnificație mai mici decât 0,05.

Cele mai mici medii ale cotelor itemilor le-au obținut bărbații din categoria „Elevi și studenți”, iar cele mai mari medii – femeile din categoria „Persoane care lucrează” (figura 1). În ambele categorii, femeile au medii mai mari decât bărbații.

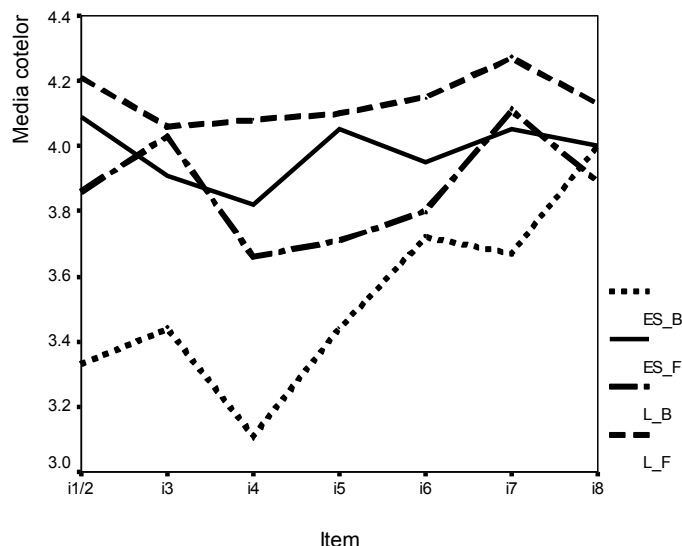

Fig. 1. Mediile cotelor itemilor chestionarului CC⁴.

În categoria formată din elevi și studenți nu există deosebiri semnificative (la pragul $p = 0,05$) între bărbați și femei în ceea ce privește gradul de respectare a regulilor de politețe, pentru niciunul dintre mediile descrise de itemii chestionarului CC (tabelul 2).

Femeile care lucrează sunt mai politicoase decât bărbații care lucrează, în toate mediile descrise de itemii chestionarului CC, dar diferențele de gen sunt semnificative numai pentru următoarele medii: la serviciu (itemul 2), în cercul de prieteni (itemul 4) și pe stradă (itemul 5).

Răspunsurile la itemii din chestionarul CC diferă semnificativ între ele, la pragul $p = 0,05$, numai pentru bărbații care lucrează (tabelul 3). Aceștia se comportă politicos mai ales în localuri ($m = 4,11$) și în familie ($m = 4,03$), fiind mai puțin civilizați în cercul de prieteni ($m = 3,66$) și pe stradă ($m = 3,71$). S-a efectuat o analiză *post-hoc*, cu ajutorul testului Wilcoxon cu corecția lui Bonferroni, cu un prag de semnificație $p < 0,0024$. Singurii itemi între care distribuțiile de frecvențe ale răspunsurilor diferă la pragul fixat sunt „în cercul de prieteni” (itemul 4) și „în localuri” (itemul 7) ($z = 3,398$; $p = 0,001$).

⁴ Legendă: ES_B = Elevi și studenți; ES_F = Eleve și studente; L_B = Bărbați care lucrează; L_F = Femei care lucrează. Pe axa absciselor, cifra care urmează literei i reprezintă numărul itemului din chestionarul CC. $i1/2$ reprezintă itemul 1 pentru eșantioanele formate din persoane care urmează o formă de învățământ și itemul 2 pentru eșantioanele formate din persoane care lucrează.

Tabelul 3

Compararea distribuțiilor de frecvențe ale răspunsurilor la itemii chestionarului CC, prin testul Friedman

Statut profesional	Gen	N	$\chi^2(6)$	p
Elevi și studenți	Bărbați	18	11,478	0,075
	Femei	22	4,476	0,613
Persoane care lucrează	Bărbați	35	15,333	0,018
	Femei	62	7,957	0,241
<i>Observație.</i> S-a notat cu cifre îngroșate pragul de semnificație mai mic decât 0,05.				

Relații între comportamentele în diverse medii

Am prelucrat prin analiză de clusteri răspunsurile la itemii chestionarului CC, în fiecare dintre cele patru eșantioane de participanți. Coeficientul de similaritate a doi itemi a fost egal cu coeficientul de corelație a rangurilor (Spearman) între cotele celor doi itemi. Coeficientul de similaritate a doi clusteri a fost cel mai mic dintre toți coeficienții de corelație a rangurilor (Spearman) calculați între un item dintr-un cluster și un item din celălalt cluster. În felul acesta, în fiecare cluster au fost reuniți itemii având proprietatea că valorile relațiilor dintre comportamentele în mediile descrise de ei sunt crescătoare (altfel spus, cu cât gradul de politețe în mediul descris de un item este mai mare, cu atât este mai mare gradul de politețe în mediile descrise de ceilalți itemi ai aceluiași cluster).

Am oprit algoritmul analizei de clusteri atunci când coeficientul de similaritate a doi clusteri a fost un coeficient de corelație nesemnificativ la pragul $p = 0,05$, pentru a nu include în același cluster itemi care nu corelează semnificativ între ei, adică itemi care descriu medii cu proprietatea că persoanele care sunt mai politicoase decât celelalte într-un mediu nu sunt mai politicoase decât celelalte și într-un alt mediu.

Tabelul 4 prezintă clusterii formați.

Tabelul 4

Gruparea itemilor din chestionarul CC prin analiză de clusteri

Eșantion	Cluster	Itemii care compun clusterul
Elevi și studenți	C1	1, 4, 5, 6 și 7
	C2	3
	C3	8
Elevi și studente	C1	1
	C2	3 și 4
	C3	5, 6, 7 și 8
Bărbați care lucrează	C1	2
	C2	3 și 4
	C3	5, 6, 7 și 8
Femei care lucrează	C1	2
	C2	3 și 4
	C3	5, 6, 7 și 8

În trei dintre cele patru eșantioane (excepția o constituie eșantionul format din elevi și studenți) itemii se grupează în același mod. Itemul 1 (în cazul elevilor și al studenților), respectiv itemul 2 (în cazul persoanelor care lucrează) este izolat, ceea ce înseamnă că participanții se comportă la școală, respectiv la locul de muncă, în alt mod decât în celelalte medii. Gruparea itemilor 3 și 4, care se referă la medii în care comportamentul este mai puțin autocontrolat (familie și cerc de prieteni), indică faptul că persoanele care sunt mai politicoase în cercul de prieteni sunt mai politicoase și în familie. Gruparea itemilor 5, 6, 7 și 8, care descriu medii în care comportamentul persoanelor este observat de necunoscuți (pe stradă, în mijloacele de transport în comun, în localuri și la cumpărături), arată că, deși gradul de respectare a regulilor de comportare civilizată nu este același în cele patru medii, persoanele care sunt mai politicoase în unul dintre medii sunt mai politicoase și în celelalte trei.

În cazul elevilor și al studenților, itemul 1 este inclus în aceeași grupare cu itemii 4, 5, 6 și 7, iar itemii 3 și 8 rămân izolați. Aceasta înseamnă că elevii și studenții se comportă în familie (itemul 3) și la cumpărături (itemul 8) altfel decât în celelalte medii. Nu se poate trage nicio concluzie cu privire la cât de politicoși sunt la școală pe baza comportamentului lor în familie sau la cumpărături.

Genul și statutul profesional au influență asupra relațiilor dintre itemul referitor la școală sau la locul de muncă (itemul 1, respectiv itemul 2) și ceilalți itemi ai chestionarului *CC* (tabelul 5). Pentru persoanele care lucrează, gradul de politețe la serviciu nu este într-o relație crescătoare cu gradul de politețe în celelalte șase medii (adică, din faptul că o persoană *A* este mai politicoasă decât o persoană *B* într-un mediu diferit de locul de muncă nu se poate afirma că există șanse mari ca persoana *A* să fie mai politicoasă decât persoana *B* și la serviciu). În cazul persoanelor care sunt cuprinse într-o formă de învățământ și nu lucrează, pentru ambele sexe, există corelații directe semnificative (cel puțin la pragul $p = 0,05$) între comportamentul la școală și cel manifestat pe stradă și în localuri. În plus, cotele itemului 1 („la școală”) corelează direct, semnificativ la pragul $p = 0,05$, cu itemii 4 („în cercul de prieteni”) și 6 („în mijloacele de transport în comun”), pentru bărbați, și cu itemii 3 („în familie”) și 8 („la cumpărături”), pentru femei.

Tabelul 5

Coeficienții de corelație a rangurilor (Spearman) între itemul 1 („la școală”) sau itemul 2 („la serviciu”) și ceilalți itemi din chestionarul *CC*

Item	Eșantion			
	Elevi și studenți	Eleve și studente	Bărbați care lucrează	Femei care lucrează
în familie	0,229	0,474 *	-0,053	-0,190
în cercul de prieteni	0,477 *	0,219	0,129	0,031
pe stradă	0,509 *	0,576 **	-0,159	0,196
în mijloacele de transport în comun	0,476 *	0,395	-0,133	0,157
în localuri (cofetării, restaurante etc.)	0,515 *	0,495 *	-0,094	0,232
la cumpărături	0,347	0,463 *	-0,008	0,018

Legendă. * = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$.

Relații între comportamentul civilizat și agresivitate

Am calculat coeficienții de corelație a rangurilor (Spearman) între cotele itemilor chestionarului CC și scorurile scalelor din chestionarul A (tabelul 6).

Tabelul 6

Coeficienții de corelație a rangurilor (Spearman)
între itemii chestionarului CC și scalele chestionarului A

Scala	Item din chestionarul CC						
	1 sau 2	3	4	5	6	7	8
Elevi și studenți							
<i>O</i>	-0,115	-0,411	-0,550 *	-0,494 *	-0,297	-0,205	-0,276
<i>AFS</i>	0,317	-0,262	0,183	0,058	0,215	0,125	-0,048
<i>AFA</i>	-0,506 *	-0,110	-0,631 **	-0,663 **	-0,343	-0,520 *	-0,450
<i>AVS</i>	-0,276	-0,244	0,033	-0,104	-0,145	-0,260	0,209
<i>AVA</i>	-0,263	-0,609 **	-0,660 **	-0,610 **	-0,344	-0,307	-0,345
<i>F</i>	-0,009	-0,402	-0,153	-0,247	-0,187	-0,068	0,139
Eleve și studente							
<i>O</i>	-0,047	-0,391	-0,281	-0,109	-0,088	-0,196	0,170
<i>AFS</i>	0,067	-0,466 *	-0,308	0,100	0,305	-0,038	0,189
<i>AFA</i>	0,481 *	0,508 *	0,504 *	0,481 *	0,223	0,223	0,236
<i>AVS</i>	-0,424	-0,368	-0,029	-0,103	0,051	-0,024	0,031
<i>AVA</i>	-0,424	-0,472 *	-0,328	-0,308	-0,191	-0,399	-0,294
<i>F</i>	-0,381	-0,528 *	-0,246	-0,186	-0,067	-0,392	-0,094
Bărbați care lucrează							
<i>O</i>	0,243	-0,082	0,008	-0,158	-0,118	0,041	-0,006
<i>AFS</i>	-0,129	0,403 *	0,133	-0,160	-0,107	0,079	-0,019
<i>AFA</i>	-0,346 *	0,229	-0,063	-0,195	-0,170	-0,229	-0,114
<i>AVS</i>	0,234	-0,103	0,207	-0,029	-0,109	0,037	0,107
<i>AVA</i>	-0,174	-0,159	0,023	-0,023	0,039	-0,069	-0,125
<i>F</i>	0,084	-0,086	0,043	-0,084	-0,112	0,014	-0,090
Femei care lucrează							
<i>O</i>	-0,047	-0,179	-0,114	-0,170	-0,166	-0,144	-0,203
<i>AFS</i>	0,080	-0,145	0,263 *	0,254 *	0,099	0,048	0,094
<i>AFA</i>	0,249	-0,418***	-0,050	0,263 *	0,262 *	0,263 *	0,003
<i>AVS</i>	-0,003	-0,321 *	-0,064	0,063	0,048	0,026	0,064
<i>AVA</i>	-0,025	-0,212	-0,164	-0,314 *	-0,275 *	-0,217	-0,274 *
<i>F</i>	0,071	-0,168	0,020	-0,015	-0,078	-0,155	0,004

Legendă: *O*=Ostilitate; *AFS*=Agresivitate fizică îndreptată spre sine; *AFA*=Agresivitate fizică îndreptată spre alții; *AVS*=Agresivitate verbală îndreptată spre sine; *AVA*=Agresivitate verbală îndreptată spre alții; *F*=Furie; * = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$.

Fiecare dimensiune a agresivității corelează semnificativ (la pragul $p=0,05$) cu cel puțin un item din chestionarul CC, în cel puțin una dintre categoriile formate în funcție de gen și statut profesional. Exceptând scala *Agresivitate fizică îndreptată spre alții*, pentru fiecare scală există cel puțin o categorie de persoane în care toate corelațiile cu itemii chestionarului CC sunt nesemnificative la pragul

$p=0,05$ (adică, legăturile dintre comportamentele în diverse medii și respectiva dimensiune a agresivității nu sunt monotone). De exemplu, ostilitatea corelează invers, semnificativ la pragul $p=0,05$, cu itemii 4 (comportamentul în cercul de prieteni) și 5 (comportamentul pe stradă), în cazul elevilor și al studenților, și nu corelează semnificativ, la pragul $p=0,05$, cu niciun item în celelalte trei categorii de persoane.

Există cazuri în care coeficientul de corelație între o scală a chestionarului *A* și un item din chestionarul *CC* este semnificativ (la pragul $p=0,05$) în două sau mai multe categorii de persoane, dar nu are același semn. De exemplu, *Agresivitatea fizică îndreptată spre sine* corelează cu itemul 3 (comportamentul civilizat în familie) invers pentru eleve și studente (cu cât acestea sunt mai agresive, cu atât sunt mai puțin politicoase în familie) și direct pentru bărbații care lucrează (cu cât aceștia sunt mai agresivi, cu atât sunt mai politicoși în familie).

Cele mai multe corelații semnificative la pragul $p=0,05$ cu itemii chestionarului *CC* le are scala *Agresivitate fizică îndreptată spre alții*. Ea corelează semnificativ (la pragul $p=0,05$):

- invers cu itemii 1, 4, 5 și 7, pentru elevi și studenți;
- direct cu itemii 1, 3, 4 și 5, pentru eleve și studente;
- invers cu itemul 2, pentru bărbații care lucrează;
- invers cu itemul 3 și direct cu itemii 5, 6 și 7, pentru femeile care lucrează.

Prin urmare, agresivitatea fizică îndreptată spre alții afectează negativ comportamentul civilizat al bărbaților: elevii și studenții mai agresivi față de alții sunt mai puțin politicoși la școală, în cercul de prieteni, pe stradă și în localuri, iar dintre bărbații care lucrează, cei mai agresivi față de alții sunt mai puțin politicoși la serviciu.

În cazul femeilor care lucrează, agresivitatea fizică îndreptată spre alții dăunează doar comportamentului civilizat în familie; în schimb, cu cât agresivitatea este mai mare, comportamentul pe stradă, în mijloacele de transport în comun și în localuri este mai politicos. Probabil, persoanele care au o agresivitate fizică îndreptată spre alții mai mare, văzând efectele negative ale acesteia asupra comportamentului lor în familie, manifestă un grad de autocontrol mai mare și se comportă mai politicos decât celelalte persoane în mediile în care știu că pot fi observate de multă lume.

Elevele și studentele care au o agresivitate fizică îndreptată spre alții mai mare sunt mai politicoase decât cele mai puțin agresive, atât la școală, cât și în familie, în cercul de prieteni și pe stradă.

Agresivitatea fizică îndreptată spre alții este singura dimensiune a agresivității care corelează semnificativ cu comportamentul civilizat la școală sau la locul de muncă. Corelația este inversă în cazul elevilor și al studenților și în cel al bărbaților care lucrează și este directă în cazul elevelor și al studentelor.

Toate corelațiile scalei *Agresivitate verbală îndreptată spre alții* cu itemii chestionarului *CC* care sunt semnificative la pragul $p=0,05$ sunt inverse. Elevii și studenții care au o agresivitate verbală îndreptată spre alții mai mare sunt mai puțin civilizați în familie, în cercul de prieteni și pe stradă. Elevele și studentele care sunt mai agresive verbal față de alții sunt mai puțin politicoase în familie, iar dintre femeile care lucrează, cele care au o agresivitate verbală îndreptată spre alții mai mare sunt mai puțin civilizate pe stradă, în mijloacele de transport în comun și la cumpărături.

Cel mai puțin afectate de agresivitate sunt comportamentele manifestate:

- la cumpărături: itemul 8 corelează semnificativ (la pragul $p=0,05$) numai cu scala *Agresivitate verbală îndreptată spre alții* și numai în categoria femeilor care lucrează, corelația este inversă;
- în localuri: itemul 7 corelează semnificativ (la pragul $p=0,05$) numai cu scala *Agresivitate fizică îndreptată spre alții* și numai în categoria elevilor și studenților (unde corelația este inversă) și în categoria femeilor care lucrează (unde corelația este directă);
- în mijloacele de transport în comun: itemul 6 are corelații semnificative (la pragul $p=0,05$) numai în categoria femeilor care lucrează și numai cu scalele *Agresivitate fizică îndreptată spre alții* (corelația fiind directă) și *Agresivitate verbală îndreptată spre alții* (corelația fiind inversă).

4. CONCLUZII

- Gradul de respectare a regulilor de comportare civilizată nu diferă semnificativ (la pragul $p=0,05$) între categoriile „elevi și studenți” și „eleve și studente”, în niciunul dintre mediile descrise de itemii chestionarului *CC*.
- Deosebiri semnificative (la pragul $p=0,05$) între categoriile „bărbați care lucrează” și „femei care lucrează”, în ceea ce privește gradul de respectare a regulilor de politețe, apar doar în trei medii: la serviciu, în cercul de prieteni și pe stradă. Așa cum era de așteptat, femeile sunt mai politicoase decât bărbații.
- În categoriile „elevi și studenți” și „eleve și studente” itemul 1 corelează direct, semnificativ (la un prag $p<0,05$) cu itemii 5 și 7. Aceasta înseamnă că modul de comportare – mai mult sau mai puțin civilizată – la școală (itemul 1) poate fi dedus din comportamentul manifestat pe stradă (itemul 5) și în localuri (itemul 7): cu cât persoanele sunt mai politicoase pe stradă sau în localuri, cu atât sunt mai politicoase la școală.
- În categoriile „bărbați care lucrează” și „femei care lucrează”, itemul 2 nu corelează semnificativ (la pragul $p=0,05$) cu ceilalți itemi din chestionarul *CC*. Adică, persoanele care sunt mai politicoase la serviciu

nu sunt mai politicoase și în celelalte medii descrise de itemii chestionarului *CC* (în familie, în cercul de prieteni, pe stradă etc.).

- Agresivitatea fizică îndreptată spre alții este singura dimensiune a agresivității care corelează semnificativ cu comportamentul civilizat la școală sau la locul de muncă. Corelația este inversă în cazul elevilor și al studenților și în cel al bărbaților care lucrează (adică, bărbații care au o agresivitate fizică îndreptată spre alții mai mare sunt mai puțin politicoși la școală sau la locul de muncă decât cei care sunt mai puțin agresivi) și este directă în cazul elevilor și al studenților (adică, elevele și studentele care au o agresivitate fizică îndreptată spre alții mai mare sunt mai politicoase decât cele care sunt mai puțin agresive).
- Mărimea și semnul coeficienților de corelație a rangurilor (Spearman) calculați între scalele chestionarului *A* și itemii chestionarului *CC* sunt dependente de genul și statutul profesional al persoanelor:
 - Exceptând scala *Agresivitate fizică îndreptată spre alții*, pentru fiecare scală există cel puțin o categorie de persoane în care toate corelațiile cu itemii chestionarului *CC* sunt ne semnificative la pragul $p=0,05$.
 - Fiecare dimensiune a agresivității corelează semnificativ (la pragul $p=0,05$) cu cel puțin un item din chestionarul *CC*, în cel puțin una dintre categoriile formate în funcție de gen și statut profesional.
 - Există cazuri în care coeficientul de corelație între o scală a chestionarului *A* și un item din chestionarul *CC* este semnificativ (la pragul $p=0,05$) în două sau mai multe categorii de persoane, dar nu are același semn.

Prin urmare, ipoteza cercetării a fost confirmată: relațiile dintre comportamentul civilizat și dimensiunile agresivității sunt diferite, în funcție de genul persoanelor, de statutul lor profesional (persoane care urmează o formă de învățământ, respectiv persoane încadrate în muncă) și de mediu.

5. LIMITE ALE CERCETĂRII ȘI DIRECȚII DE CONTINUARE A CERCETĂRII

Există posibilitatea ca unii participanți să fi răspuns în sensul dezirabilității sociale, încercând să dea impresia unor persoane cu agresivitate redusă, care respectă regulile de comportare civilizată. Apreciem că numărul acestora nu este mare, având în vedere că doar opt participanți au acordat cota maximă (5) tuturor itemilor chestionarului *CC* și s-ar putea ca unii dintre ei să fie, cu adevărat, foarte politicoși.

Cercetarea ar trebui reluată, înlocuind chestionarul de auto-evaluare a comportamentului civilizat (chestionarul *CC*) cu un instrument de evaluare a comportamentului civilizat de către alte persoane.

SOCIALISMUL MARXIST *VERSUS* COOPERAȚIA MODERNĂ ÎN CONCEPȚIA PROFESORULUI NICOLAE GHIULEA*

Stanca Alexandra Pop

Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
Facultatea de Științe Economice și Gestiunea Afacerilor

Abstract. The study is based on a conference held by Professor Nicolae Ghiulea in 1946. In this context, Ghiulea makes a parallel between the two doctrines, the scientific socialism and the modern cooperative, leaving utopian conceptions, sentimentality and related ideologies aside. He strictly refers to scientific socialism, as built by Marx and Engels, and modern cooperative, with its principles established by the equitable Rochdale pioneers. Although seen at first as two completely different notions, the professor reveals many similarities and connections between the two systems, while also pointing out the differences that singularize them.

Key words: cooperatism, socialism, profit, property, democracy, working class, agent.

Economist și sociolog cu funcții administrativ-sociale de seamă, Nicolae Ghiulea¹ a fost unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai doctrinei cooperatiste din perioada interbelică. Se numără printre inițiatorii economiei sociale de piață din România, remarcându-se de asemenea printr-o însemnată carieră universitară și publicistică în domeniile teoriei statisticii, economiei sociale, cooperației și sociologiei.

Problematicile social-economice, în general, și situația vremurilor, în particular, au fost principala preocupare a profesorului Ghiulea. Din bogata sa activitate științifică face parte și conferința cu titlul *Socialismul marxist și cooperația modernă*, rostită la Fundația „Regele Carol I”, în ziua de 6 aprilie 1946, în cadrul ciclului „Socialismul și Cultura”, organizat de Gruparea Socialistă de

* Această lucrare a fost posibilă cu sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/107/1.5/S/76841, cu titlul „Studii doctorale moderne: internaționalizare și interdisciplinaritate”.

¹ S-a născut la Iași (la 11 septembrie 1884) și a avut formația inițială de matematician. A fost profesor de politică socială la Facultatea de Drept a Universității din Cluj (1919–1942) și a efectuat studii sociologice la Paris, Göttingen și Iași.

An. Inst. de Ist. „G. Barițiu” din Cluj-Napoca, Series Humanistica, tom. XI, 2013, p. 363–370

Artă și Cultură. În prezentul studiu expunem pe scurt, așa cum rezultă din prelegerea amintită, concepția sa cu privire la gradul de asemănare dintre cele două sisteme aparent divergente.

Paralela pe care Nicolae Ghiulea o realizează între cele două doctrine este dezbrăcată de orice viziuni utopice, sentimentalism și ideologii. Autorul se referă strict la socialismul științific construit de Marx și Engels și la cooperarea modernă cu principiile sale fixate de către cinstiții pionieri de la Rochdale.

Născute odată cu omul, din nevoia acestuia de trăi, a munci și a lupta în comun, ideile socialismului și ale cooperării au luat de-a lungul timpului căi diferite. Referindu-se la începuturile celor două curente, Nicolae Ghiulea arată că la popoarele sărace – popoare agricole ce dețineau pământul în comun și munceau colectiv – predomina cooperarea, socialismul cunoscând o epocă glorioasă în vremea lui Platon (≈400–300 î.H.), în Grecia. Creștinismul și suferințele crescânde ale muncitorilor au readus mai târziu în atenția tuturor cele două idei, transformate în adevărate idealuri sociale ale umanității.

Ghiulea găsește că atât socialismul, cât și cooperarea au precursori comuni. El se referă aici la utopiștii, misticii și reformiștii din secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea, și mai apoi la „saint-simoniștii, asociaționiștii, proudhoniștii, chartiștii englezi, revoluționarii, care sunt revendicați ca precursori atât de socialism cât și de cooperatism”².

Analiza în paralel a socialismului și a cooperării îi ridică autorului întrebarea dacă se poate realiza într-adevăr o comparație între cele două noțiuni. În ansamblul lor, noțiunile sunt complet diferite: socialismul este o doctrină social-politică, iar cooperatismul este o doctrină social-economică; singurul lor element comun este caracterul social. Chiar dacă cele două concepții tind să se întrepătrundă, eficacitatea preocupărilor economice ale socialismului este contestată de cooperatori, iar înclinațiile politice ale cooperării sunt desconsiderate de marxiști. Charles Gide, un reprezentat al cooperării, consideră marxismul ca fiind sfârșitul economiei clasice capitaliste, iar socialistul Karl Marx privește cu neîncredere realizarea de către cooperatiști a unei reforme sociale fără înlocuirea regimului burghez-capitalist.

Nicolae Ghiulea semnalează identitatea scopului și idealului social al celor două doctrine. Potrivit lui, ambele urmăresc înlocuirea capitalismului cu o nouă ordine socială. Socialismul luptă pentru introducerea republicii socialiste, iar cooperatismul dorește, firește, instituirea republicii cooperatiste.

Autorul pune deosebirea esențială existentă între socialism și cooperatism, pe care le enumeră, iar apoi le analizează pe rând. „Astfel: socialismul este revoluționar, cooperatismul evolutiv; socialismul transformă societatea prin lege, cooperatismul prin substituție; socialismul e distructiv, cooperatismul, constructiv.”³

² N. Ghiulea, *Socialismul marxist și cooperarea modernă*, București, Edit. Partidului Social-Democrat, 1946, p. 3–4.

³ *Ibidem*, p. 5.

Nicolae Ghiulea afirmă că și cooperatismul este revoluționar, în aceeași măsură ca socialismul. El are ca scop înlăturarea regimului capitalist, chiar dacă nu printr-o reglementare legală, ci prin cucerirea treptată a tuturor întreprinderilor economice și instituirea republicii cooperatiste pe fond democratic. Cooperăția se dezvoltă în cadrul societății capitaliste, intrând în liberă concurență cu regimul existent și urmărind înlocuirea lui treptată. De aici caracterul revoluționar al cooperăției.

Idealul socialismului, pe de altă parte, este cât se poate de asemănător. „Socialismul, consideră Ghiulea, urmărește același scop: desființarea regimului economic capitalist, și are același ideal: crearea unei noi societăți.”⁴ Deosebirea rămâne așadar numai în mijloacele de luptă utilizate. Socialismul dorește introducerea economiei socialiste prin cucerirea puterii politice și transformarea societății prin lege, exproprierea mijloacelor de producție și folosirea lor în colectivitate.

Ambele doctrine întâmpină însă rezistență din partea regimului capitalist. Mișcarea cooperatistă este deviată și acaparată de capitalismul ce se dezvoltă într-un ritm accelerat, iar socialismul întâlnește rezistența puternică din partea statului burghez-capitalist, care nu dorește să-și piardă privilegiile de natură economică, socială și politică. Totuși, el luptă pentru acapararea definitivă a puterii politice și exproprierea totală a mijloacelor de producție prin acțiuni directe, precum crearea de curenți de opinie, colectivizări parțiale de întreprinderi, politici sociale, culturalizarea maselor ș.a.

Autorul nu este de acord cu afirmația conform căreia cooperatismul este constructiv, iar socialismul distructiv, deoarece ambele doctrine trebuie să dărâme instituțiile capitaliste și să construiască altele în procesul de realizare a idealului lor moral, social și economic.

Socialismul se bazează pe lupta de clasă, deoarece conflictul social-economic aflat în atenția socialiștilor este cel dintre capital și muncă, dintre patroni și muncitori, pe când cooperatismul dorește solidaritatea de clasă, urmărind rezolvarea conflictului dintre comercianți și consumatori. Nicolae Ghiulea arată că la baza cooperăției stă tot lupta de clasă, pentru că tocmai exploatarea muncitorului de către patron este cea care l-a determinat să se alăture unei cooperative. Salariul insuficient primit l-a împins să se asocieze, înlăturând astfel intermediarii și câștigurile acestora. Mai mult, conflictul nu poate fi între muncitori și comercianți, pentru că ei fac parte din aceeași clasă, a proletariatului. Lupta se desfășoară între muncitori și patroni, oamenii muncii folosind cooperativele ca arme de emancipare în lupta contra exploatării. Iată cum nici pe acest teren nu există deosebire între cooperăție și socialism.

Socialismul vizează desființarea profitului rezultat din plusvaloarea (n.n.) pe care patronul și-o însușește integral, în timp ce cooperăția militează și pentru

⁴ *Ibidem*, p. 5–6.

suprimarea profitului, care pentru aceasta înseamnă prețul majorat al mărfii, mai exact beneficiul intermediarului. Dacă privim atent asupra cooperăției de producție însă, scopul creării acesteia a fost tocmai înlăturarea patronului și a profitului său. Se poate afirma, în consecință, că membrii cooperatori „își rezervă întreaga valoare a produsului, deci și plusvaluta, pe care o apără, în luptă, socialismul”⁵. Cooperăția, în toate felurile sale, apără munca și produsul muncii și se declară împotriva acelor care îi exploatează pe muncitori, îmbogățindu-se pe spatele lor. Înlăturând profitul și exploatarea muncii, cooperăția se apropie din nou de idealurile socialiste.

Socialismul dorește desființarea proprietății individuale, pe care cooperăția, din contră, o întărește. Ghiulea aduce contraargumente acestei afirmații: socialismul desființează doar proprietatea de producție, mai exact proprietatea de exploatare, cu respectarea proprietății de muncă (mica proprietate agricolă, atelierele de meseriași sau prăvăliile micilor comercianți), respectă proprietatea asupra obiectelor de folosință și a capitalului pe care muncitorii îl obțin din propriile economii; socialismul „respectă proprietatea imobilului de locuință proprie, obiectele de uz personal, material sau moral, și banii câștigați din muncă proprie”⁶.

Cooperăția sprijină proprietatea de muncă a țăranimii și a micii burghezii. În cooperăție, capitalul nu constituie proprietate de exploatare; el este un factor de producție, format din totalitatea capitalurilor individuale, și are tendința de a deveni colectiv și a înlocui capitalurile individuale. În cooperativele de producție, încă de la înființare, proprietatea de producție este colectivă. Prin urmare, atât socialismul cât și cooperăția respectă capitalurile individuale, dar urmăresc colectivizarea proprietății.

Socialismul nu recunoaște rolul cooperăției în transformarea societății. Deoarece cooperatismul nu acționează pe plan politic, ci doar economic, și pentru că se dezvoltă în cadrul capitalismului, ar fi sortit pieirii odată cu regimul capitalist. Ghiulea combate însă acest argument. Născută ca protest contra regimului capitalist-burghez și pentru apărarea claselor muncitoare exploatare, cooperăția este o mișcare de transformare socială, pentru că scopul ei suprem este înlocuirea organizării social-economice existente cu republica cooperatistă. Mișcarea cooperatistă nu are într-adevăr puterea de a răsturna regimul, necesitând sprijinul politic al partidului socialist, reprezentantul claselor muncitoare și, de altfel, susținătorul cooperăției. Alianța cooperatismului cu socialismul poate într-adevăr înlocui cu succes capitalismul, instituind un nou regim pe baze socialiste, în care cooperăția să fie un aspect al laturii sale economice sau cel puțin un mod de organizare a economiei naționale.

Considerând aceste deosebiri dintre socialism și cooperăție ca fiind lipsite de consistență, Nicolae Ghiulea acordă o atenție sporită similitudinilor dintre cele

⁵ *Ibidem*, p. 9.

⁶ *Ibidem*, p. 10.

doctrine. În primul rând, el consideră că cele două trebuie să acționeze simultan și în colaborare pentru a reuși înlocuirea regimului capitalist. Socialismul trebuie să cucerească puterea politică, să ajungă în fruntea statului și să îmbunătățească situația proletariatului. Cooperăția vine să materializeze revoluția socialistă, prin organizarea economiei în sectoarele fundamentale, pe baze colective, juste și echitabile. „Prin cooperăție socialismul pregătește și realizează democrația economică”⁷, afirmă Ghiulea.

Dorința de înlocuire a regimului burghez-capitalist a dus la nașterea atât a socialismului, cât și a cooperăției. Împrejurările social-economice din Anglia primei jumătăți a secolului al XIX-lea i-au determinat pe Karl Marx să pună bazele socialismului științific (ale cărui principii sunt enunțate în 1847 în *Manifestul comunist*), iar pe cinstiții pionieri de la Rochdale să fondeze cooperatismul modern (ale cărui principii sunt enunțate în 1844, în *Manifestul pionierilor din Rochdale*).

Marx a abordat situația existentă în teorie și din punct de vedere social-politic, iar pionierii în practică, sub aspect social-economic. Ambele părți au realizat că muncitorii nu vor avea niciodată înțelegere din partea patronilor sau sprijin din partea statului pentru ameliorarea situației lor, motiv pentru care ei trebuie să ia calea ajutorului propriu, a unirii forțelor și a acțiunii hotărâte. „Singura soluție a problemei sociale, spune Ghiulea, este răsturnarea regimului capitalist, prin cucerirea puterii politice și socializarea economiei naționale.”⁸ Calea politică propusă de Marx, chiar dacă necesita timp, urma să-și atingă scopul în mod cert și complet.

Pionierii, pe de altă parte, aflându-se ei însuși în situația de a fi exploatați de patroni, ruinați din punct de vedere material și moral, au ales calea economică practică, cu rezultate mai reduse, dar realizabile într-un timp scurt.

Criticând exploatarea muncii, concurența și nedreptatea repartiției bunurilor din capitalism, socialismul și cooperăția, în egală măsură, au luat naștere, afirmă Ghiulea, „pentru înlăturarea intermediarului exploatare în toate sectoarele vieții economice, socializarea factorilor de producție și crearea proprietății colective, desființarea întreprinderii capitaliste așezată pe bază de exploatare a muncii și pe acapararea plusvalutei, socializarea producției și distribuției, socializarea repartiției bunurilor, organizarea vieții economice în folosul masselor, ridicarea economică, socială, culturală, morală a muncitorimii”⁹. Se poate observa ușor aici identitatea scopurilor celor două sisteme.

Ambele doctrine sunt doctrine populare, ce apără interesele muncitorilor și sunt întemeiate pe democrație. Doctrina social-politică a socialismului stă la baza partidului socialist, care reprezintă în stat pe clasa muncitoare. În esență, această doctrină este democratică, pentru că urmărește deținerea puterii statului de către proletariat și astfel conducerea națiunii prin popor și pentru popor. În drumul său

⁷ *Ibidem*, p. 13.

⁸ *Ibidem*, p. 14.

⁹ *Ibidem*, p. 14–15.

spre reușită, socialismul vizează și obținerea democrației sociale (prin desființarea claselor sociale) și a democrației economice (prin colectivizarea întreprinderilor). Ca doctrină social-economică, cooperarea urmărește transformarea societății într-o democrație economică, prin trecerea puterii economice în mâinile poporului, în întreprinderi constituite pe baze democratice, numite cooperative.

O altă asemănare se referă la faptul că amândouă doctrinele au fost concepute și dezvoltate de către clasa muncitoare, pentru apărarea propriilor interese. Apoi, consideră Nicolae Ghiulea, atât socialismul, cât și cooperarea „sunt întemeiate pe aceeași concepție socială și economică, ele impun întâietatea economiei față de celelalte activități omenești, ele impun primatul muncii în fața capitalului și tind la organizarea unei economii colective”¹⁰.

Societatea pe care socialismul și cooperarea urmăresc s-o întemeieze va fi organizată democratic din punct de vedere economic. „Dacă socialismul așază întreaga construcție a societății pe o bază economică logică și dreaptă, cooperarea este chiar construcția acelei baze”¹¹, este de părere autorul.

Cele două doctrine întrunesc și același scop moral, și anume eliberarea omului de exploatarea la care este supus, dezvoltarea sa spirituală și morală. Cooperarea mai urmărește, pe lângă scopul economic al ridicării bunăstării tuturor, formarea omului socialist, drept și iubitor de aproape, fiind, afirmă Ghiulea, cea mai prețioasă sursă de oameni pentru mișcarea socialistă. Așadar, „prin socialism cooperarea se dezvoltă, prin cooperatism socialismul se întărește”¹², iar prin conlucrarea celor două capitalismul poate fi înlăturat.

Deși cele două mișcări se aseamănă mult, de-a lungul timpului între ele au existat conflicte. Cooperarea era acuzată de către socialiști că ar fi de esență burgheză și ar transmite spiritul capitalist clasei muncitoare. „Însă, spune Nicolae Ghiulea, importanța și valoarea cooperării a fost întrevăzută de Karl Marx, cu intuiția sa genială, încă de la începuturile mișcării cooperative.”¹³ În cadrul primului Congres internațional al muncitorilor din 1866 de la Geneva, în adresa inaugurală, Marx și-a exprimat aprecierea pentru mișcarea cooperatistă ca fiind o valoroasă experiență social-economică și a subliniat că în acest fel întreprinderile pot fi conduse prin propriii muncitori, care se pot emancipa prin ei înșiși, prin acțiunile lor politice și economice. Cu toate acestea, realismul lui Marx îl face să fixeze locul cooperării în sânul mișcării muncitorești. Așadar, Ghiulea afirmă că „pentru Karl Marx ideea cooperativă atât de fructuoasă nu poate reuși deplin decât dacă este raportată pe plan național, adică dacă se face cooperatizarea întregei economii naționale și dacă puterea politică este cucerită, mai întâi de clasa muncitoare”¹⁴, pentru că altfel capitalismul burghez va înăbuși toată mișcarea cooperativă.

¹⁰ *Ibidem*, p. 16.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 17.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 19.

Marx nu vede cooperația ca unicul mijloc de luptă în emanciparea clasei muncitoare, ci doar ca pe unul dintre ele, care necesită mereu să fie adaptat nevoilor proletariatului. În plus, el susține dezvoltarea mișcării cooperatiste în deplină libertate, fără implicarea statului, doar prin eforturile proprii ale muncitorilor. Socialiștii se declară prin urmare pentru libertatea cooperației, luptând pentru ea în cadrul statului capitalist.

Ideea autonomiei cooperației și a neutralității ei politice a fost aproape în unanimitate acceptată de diferitele partide socialiste naționale și recunoscută în congresele socialiste internaționale, cu excepția țărilor în care cooperația era deja cuprinsă în mișcarea socialistă (Anglia și Belgia). În cadrul congresului socialist internațional de la Copenhaga din August 1910, Lenin, extremist de stânga, s-a declarat în favoarea mișcării cooperatiste, dar cu câteva condiții: impunerea concepției socialiste și a exproprierii prealabile, înscrierea membrilor cooperatori în partidul socialist și subvenționarea de către cooperative a mișcării politice socialiste prin presă, greve sau campanii electorale. Prin acestea, Lenin cerea de fapt aderarea cooperației la mișcarea socialistă, însă rezoluția congresului a fost mai puțin categorică, lăsând mână liberă cooperativelor să-și ia deciziile. Realizatorul revoluției ruse din 1917 a păstrat cooperația, pe care o considera singurul organism bun din regimul capitalist, dar și-a urmat planul – exproprierea generală și instaurarea dictaturii proletariatului. În 1923, el definea socialismul ca „un regim de cooperatori de cultură înaltă, atunci când mijloacele de producție au devenit proprietatea comună și proletariatul a triumfat împotriva burgheziei”¹⁵. Lenin a admis cooperația ca soluție a chestiunii sociale, însă nu îi recunoștea independența față de mișcarea socialistă. În 1919, în Rusia, mișcarea cooperatistă a fost naționalizată, iar în anul 1923 și-a recăpătat libertatea. Cooperația în această țară a fost de mare folos în faza socialistă a regimului sovietic, socializând majoritatea sectoarelor economiei.

Nicolae Ghiulea observă că peste tot în lume organizarea cooperației a depins de situația organizării muncitorilor, ea „a reușit mai bine și legăturile dintre ea și socialism au reieșit mai clare în țările în care mișcarea muncitorească era mai vie și socialismul mai bine încheșat”¹⁶. Avem aici exemplul Angliei și Belgiei, țările cu cele mai puternice mișcări cooperatiste, unde existau legături strânse între cooperatism și socialism. La fel a fost și în România, unde socialiștii s-au aliat cu adepții cooperației în lupta pentru autonomia mișcării, chiar dacă s-au confruntat mereu cu opoziția și tendința de acaparare manifestată de statul burghez-capitalist.

Autorul afirmă că, deși cooperația nu înseamnă socialism, ea poate fi considerată ca o valoroasă formă de socializare. Ea transformă întreprinderile de tip capitalist, în care capitalul conduce și muncitorul este exploatat, în întreprinderi în care munca este cea care conduce și capitalul este salariat. Dacă la începutul

¹⁵ *Ibidem*, p. 23.

¹⁶ *Ibidem*, p. 25.

secolului al XIX-lea, în era manufacturii, cooperăția de producție era capabilă și suficientă pentru a socializa întreprinderile economice, secolul al XX-lea și dezvoltarea mării industrii i-au redus eficacitatea, din cauza imposibilității conducerii marilor întreprinderi după principiile cooperatiste. „Cooperăția de producție poate fi folosită însă întotdeauna acolo unde nu se cere o pregătire tehnică deosebită, unde bunul simț, judecata sănătoasă și experiența practică sunt suficiente”¹⁷, consideră autorul. Din analiza istoriei cooperăției de producție, Ghiulea deduce că aceasta „este o soluție socialistă în anumite ramuri de producție, la un anumit grad de dezvoltare a întreprinderii și păstrându-se strict credința în principiile cooperăției”¹⁸.

În final, Ghiulea consideră cooperăția capabilă să constituie forma cooperativei integrale, în care cooperativele de consum să realizeze și producția și transportul celor necesare, iar toate activitățile să fie întemeiate pe principiile cele mai pure ale cooperăției. Astfel s-ar crea premisele întemeierii întreprinderii socialiste și, mai important, s-ar realiza ridicarea socială, culturală și morală a clasei muncitoare.

¹⁷ *Ibidem*, p. 27.

¹⁸ *Ibidem*, p. 28.

ROLUL INFORMATICII ÎN EVALUAREA ÎNTREPRINDERII

Mariana Rodica Țîrlea, Miranda Petronella Vlad

Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” București
Facultatea de Științe Economice din Cluj-Napoca

Abstract. The purpose of enterprise diagnosis, aims overall assessment of the company. Diagnosis, as objective assessment and as delimitation of the enterprise's manifestations performed on the business or partially on one of its activities is carried out by diagnosis of its functions. At an enterprise level, the diagnosis is based on its functions, namely: judicial function, human resources function, trade function, technique function, organizational function, financial and accounting function, activity based on qualitative and quantitative data, leading to forming the specialist's opinion on the diagnosis of the enterprise.

Key words: diagnosis, financial diagnosis, judicial diagnosis, technique and production diagnosis, commercial diagnostic, human resource diagnostic.

1. INTRODUCERE

Diagnosticul, în activitatea de evaluare, începe printr-o analiză de date și de informații, având drept scop aprecierea modului de manifestare a funcțiilor întreprinderii, prin care se stabilesc puncte tari, puncte slabe, oportunități și amenințări ale întreprinderii.

În cadrul evaluării întreprinderii, ca pondere, diagnosticul reprezintă aproximativ 80%, iar calculelor de evaluare, le revine aproximativ 20%.

Diagnosticul, ca judecată sau ca apreciere făcută asupra a unei întreprinderi sau asupra unei activități sau funcții ale sale este, în mod esențial, o activitate calitativă, care se bazează pe date cantitative, sens în care un rol esențial îl au datele și informațiile.

Datele și informațiile primite din partea întreprinderii, solicitate de către expertul evaluator, în condițiile contractului de prestări de servicii, și alături de celelalte date și informații obținute prin calcule de către evaluator reprezintă baza informațională documentară pentru stabilirea diagnosticului întreprinderii.

Stabilirea diagnosticelor funcțiilor întreprinderii se realizează corespunzător funcțiilor întreprinderii, respectiv: funcția juridică, funcția de resurse umane, funcția comercială, funcția tehnică, funcția organizatorică și funcția financiar-contabilă. Rezultatul final al fiecărui diagnostic se concretizează într-o opinie, formulată de evaluator, privind starea de fapt a acelei funcții la nivel de întreprindere.

Ca urmare, diagnosticul întreprinderii reflectă starea de sănătate a întreprinderii.

Diagnosticul întreprinderii este opinia finală, clară, concisă și reală, dată de către evaluator.

2. DIAGNOSTICUL ÎNTRPREINDERII. CONCEPT, CLASIFICARE ȘI SCOP

Diagnosticul reprezintă o opinie a unui expert evaluator, pe care acesta o emite după o prealabilă examinare a funcțiilor întreprinderii, respectiv:

- funcția juridică;
- funcția de resurse umane;
- funcția comercială;
- funcția tehnică;
- funcția organizatorică;
- funcția financiar contabilă.

Evaluarea este o profesie liberală, care se realizează de către un specialist evaluator, asupra unei întreprinderi (ca întreg) sau asupra unei componente a întreprinderii (parte ale acesteia), în scopul cunoașterii poziției pe piață a întreprinderii, dar și pentru cunoașterea avantajelor sau a dezavantajelor concurențiale.

Conceptul de diagnostic provine de la cuvântul grecesc „diagnostikos”, care înseamnă „apt de a discerne”.

În literatura de specialitate, prin diagnostic se apreciază „starea de sănătate” a unei întreprinderi, pe baza analizei în dinamică a indicatorilor tehnici, economico-financiari și a studierii comportamentului acesteia în mediul concurențial de afaceri.

Diagnosticul se concretizează în analiza individuală a funcțiilor întreprinderii, după metoda SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) și formularea concluziilor în baza acestora.

„Metoda analizei punctelor slabe și forte constă în a identifica domeniile importante pentru rezultatul urmărit și, în cadrul acestora, aspectele care trebuie analizate.”¹

¹ R. Mircea, A. Androniceanu, *Management*, București, Edit. Economică, 2000, p. 310.

„Analiza diagnostic constituie astfel un procedeu care ajută conducerea întreprinderii să înțeleagă trecutul, prezentul și totodată să determine acțiunile de desfășurat în viitor.”²

Scopul diagnosticului întreprinderii vizează aprecierea generală a întreprinderii evaluate, respectiv punctul de pornire în implementarea de soluții tehnico-economice de dezvoltare a întreprinderii, pornind de la modul în care își desfășoară activitatea, pentru a putea evalua tendințele în viitor ale acesteia.

Rolul important pe care diagnosticul îl are în cadrul raportului de evaluare se concretizează în sintetizarea într-o singură opinie a concluziilor obținute în baza celor cinci diagnostice, utilizând „îndeosebi metode de randament”³.

Așa cum se spune în literatura de specialitate, „Diagnosticul strategic sau starea de sănătate a unei întreprinderi are în vedere studierea acesteia sub diverse aspecte, precum: concurențial, tehnologic, social și financiar”⁴.

Diagnosticarea întreprinderii se realizează, de către expertul evaluator, prin aprecierea unor parametri, considerați normali de către evaluator, pe baza datelor și a informațiilor referitoare la întreprinderea evaluată.

În literatura de specialitate, diagnosticul întreprinderii se clasifică astfel:

1. După obiectul lui, diagnosticul poate fi:

- diagnostic global, concretizat într-o sumă a diagnosticelor funcțiilor întreprinderii;
- diagnostic parțial, specializat pe fiecare funcție în parte a întreprinderii.

2. În funcție de beneficiarii informațiilor derivate din diagnostic, deosebim:

- diagnostic solicitat de managerul întreprinderii;
- diagnostic solicitat de terți.

3. După periodicitate, diagnosticul poate fi:

- diagnostic cu caracter ocazional, determinat de situații de criză sau de disfuncționalități grave cu care se confruntă întreprinderea la un moment dat sau de o situație excepțională (ex: fuziunea cu o altă întreprindere);
- diagnostic specific întreprinderilor mici și mijlocii (ex. evaluarea în scopuri fiscale, la interval de 3 ani);
- diagnostic în condiții de totală disfuncționalitate a întreprinderii;
- diagnostic cu caracter repetitiv, care reexaminează la anumite intervale de timp, cel puțin anual (iar în scopuri fiscale la trei ani), punctele forte și cele slabe ale întreprinderii, ținând seama de politica sa generală;
- diagnostic al schimbărilor din mediul de afaceri, diagnosticul orientat spre acțiuni de previziune, verificare, control și audit.

4. În funcție de calitatea evaluatorului, există:

² *Ibidem*.

³ A. Ișfănescu et al., *Evaluarea întreprinderii*, București, Edit. Economică, 1998, p. 66.

⁴ M. Toma, F. Alexandru, *Finanțe și gestiune financiară de întreprindere*, București, Edit. Economică, 1998, p. 56.

- diagnostic realizat de o echipă din interiorul întreprinderii (analist intern), condusă de managerul acesteia;
- diagnostic realizat de o echipă de specialiști externi (analist extern), care au calitatea de experți;
- diagnostic realizat de o echipă mixtă, alcătuită din specialiști externi și analiști din interiorul întreprinderii diagnosticate.

Realizarea diagnosticului presupune cunoștințe multiple, pentru că implică o abordare interdisciplinară a aspectelor economice, financiare, de marketing, sociale, juridice și psihologice.

Pentru aprecierea unor parametri, considerați normali de către evaluator, respectiv pentru estimarea valorii întreprinderii, evaluatorul va ține seama de factorii interni și externi care pot avea influențe pozitive sau negative în activitatea întreprinderii.

3. RELEVANȚA INFORMAȚIEI ȘI ROLUL INFORMATICII ÎN EVALUARE

Informatica a devenit „un nou mod de viață pentru mediul de afaceri, la care se adaugă, economia digitală”⁵. Prin intermediul unor medii precum intranetul și internetul, economia digitală a creat noi modele de afaceri, cum ar fi:

- e-business;
- e-banking;
- e-Government;
- e-Learning;
- etc.

Economia digitală este numită în literatura de specialitate „noua economie”, *Neteconomie*, *Web Economie*, *Internet Economie*. Indiferent de denumire, ea se referă la o economie bazată pe tehnologii digitale, incluzând comunicații digitale (internet, intranet), calculatoare, software și alte elemente din domeniul tehnologiei informației (TI).

Noua economie reprezintă convergența dintre comunicare, capacitate de procesare și informație.

Elementele fundamentale ale economiei digitale sunt⁶:

- digitizarea și folosirea intensă a tehnologiilor informaționale și de comunicație;
- codificarea cunoștințelor;
- transformarea informațiilor în produse;
- noi mijloace de organizare a muncii și producției.

⁵ M. Scarlat, *Aplicații ale conceptului de „Economie digitală” pentru industria textilă*, București, Edit. Performantica, 2003.

⁶ S. K. Sharma, *Socio-Economic Impacts and Influences of e-Commerce in a Digital Economy*, in: H. S. Kehal, V. P. Singh, *Digital Economy Impacts, Influences and Challenges*, Hershey, Idea Group Publishing, 2005.

Obiectivele securității informației presupun:

- să realizeze protecția față de un număr mare de amenințări, pe durata întregului ciclu de viață a informației, pentru a asigura continuitatea afacerii, minimizarea riscurilor și maximizarea recuperării investiției și a oportunităților de afaceri. Un obiectiv cheie al securității informației este reducerea impactului negativ asupra organizației la un nivel de risc considerat acceptabil;
- să asigure toate procesele cu informații pe suport fizic sau electronic, indiferent dacă implică resurse umane și tehnologie sau relații cu parteneri de afaceri și clienți;
- să protejeze informațiile împotriva riscurilor de pierdere, alterare, folosire necorespunzătoare, dezvăluire neautorizată, discontinuitate operațională și inaccesibilitate;
- să asigure protecție față de riscul potențial privind răspunderea civilă sau legală cu care organizațiile se confruntă ca rezultat al unor informații incorecte, pierderi de informații sau lipsei protecției informațiilor personale.

Conform *Information Security Governance*, document emis de IT Governance Institute (ITGI), pentru majoritatea organizațiilor, se poate considera că obiectivul securității informației este îndeplinit atunci când:

1. Informația este accesibilă numai persoanelor autorizate să o acceseze din motive de *confidențialitate*;
2. Informația este protejată împotriva operațiunilor neautorizate, asigurând acuratețea și protecția conținutului informației, *integritatea acestora*;
3. Informația este disponibilă și poate fi utilizată atunci când este necesar, iar sistemele ce o furnizează pot face față în mod corespunzător atacurilor de securitate și există facilități de asigurare a continuității operaționale – *disponibilitate*;
4. Tranzacțiile și schimburile de informații cu alte locații ale organizației, cu parteneri sau clienți sunt de încredere – *autenticitate și non-repudiare*.

International Guidelines for Managing Risk of Information and Communication Statement #1: Managing Security of Information, emis de International Federation of Accountants, precizează șase activități principale în securitatea informației, și anume:

1. Dezvoltarea politicii de securitate, pornind de la obiectivele de securitate definite și principiile de bază;
2. Alocarea de roluri și responsabilități – rolurile individuale, responsabilitățile și autoritatea trebuie să fie clar comunicate și înțelese de toți membrii organizației;
3. Proiectarea sistemului de securitate, prin dezvoltarea unei structuri de control și securitate, cuprinzând standarde, măsuri, practici și proceduri;
4. Protecția împotriva operațiunilor neautorizate;
5. Implementarea soluției și întreținerea acesteia;

6. Monitorizarea, prin măsuri menite să detecteze și să asigure corecții ale problemelor de securitate, astfel încât toate breșele actuale sau suspectate să fie prompt identificate, investigate și rezolvate, pentru a asigura conformitatea permanentă cu politicile, standardele și practicile de securitate minim acceptabile.

Conștientizarea necesității de protecție a informației presupune școlarizare pentru dobândirea de cunoștințe în vederea operării securizate a sistemelor informatice și educație privind practici și măsuri de securitate.

„Procesarea datelor se caracterizează prin tratarea informației numerice, după reguli matematice și logice, și este larg răspândită în activitățile care solicită un mare volum de calcule, de situații și de rapoarte: economie, proiectare, management, statistică etc.”⁷

Datele organizate sub forma bazelor de date sunt exploatate cu ajutorul unor pachete de programe denumite sisteme de gestiune a bazelor de date (SGBD), dintre care cele mai răspândite sunt: base iv, foxpro, paradox, access, approach etc.

Datele organizate sub forma foilor de calcul electronic se prelucrează folosind pachete soft specializate, cum sunt procesoarele de tabele: LOTUS 1-2-3, EXCEL și QUATTRO.

Procesarea documentelor reprezintă un mod de utilizare modern și eficient a tehnicilor informatice și electronice în vederea receptării, memorării și prelucrării grafice a imaginilor conținute în documente.

Procesarea sunetului îmbracă forme foarte variate, de la vocea umană (mesaje, convorbiri telefonice, întâlniri, conferințe) la sunete obținute prin sinteză electronică, la sunete naturale sau la sunete muzicale.

Procesarea de imagini completează gama de posibilități oferite de celelalte genuri de tratare a informației și constituie una dintre realizările cele mai moderne ale electronicii și informaticii.

Aplicații pentru firme

- online banking;
- sisteme de administrare a afacerii (ERP – Enterprise Resource Planning), ex. SAP R3, Navision, B-Org;
- achiziționarea biletelor de avion;
- asigurări.

Caracteristicile informaționale care deosebesc informația din zilele noastre de informația perioadele precedente sunt⁸:

- apariția societății bazate pe informație;
- organizațiile (firme de comerț, instituții, întreprinderi industriale, corporații) devin dependente de tehnologia informației în desfășurarea activităților specifice (gestiune, contabilitate, evidența surselor umane etc.);

⁷ Miranda Vlad, Marius Deac, *Informatică economică*, suport curs, 2011.

⁸ I. Dzițac, G. Moldovan, *Sisteme distribuite. Modele informatice*, CCC Publications, Edit. Universității Agora, Oradea, 2006.

- au loc transformări ale proceselor de muncă cu scopul creșterii productivității muncii;
- succesul unei afaceri este determinat în mare măsură de eficacitatea cu care este folosită tehnologia informației și comunicației;
- tehnologia informației și comunicației este încapsulată în tot mai numeroase produse și servicii.

„Informația de calitate se definește ca fiind acea informație care este utilizată ca sursă în crearea de valoare. Experiența, fundamentată pe cercetare, arată că o informație bună are următoarele calități”⁹:

- este consistentă și relevantă pentru scopul propus;
- este suficient de exactă;
- este suficient de completă;
- provine de la o sursă de încredere;
- este comunicată utilizatorului corespunzător;
- este comunicată în timp util față de producerea evenimentului;
- este plasată pe nivelul corespunzător de detaliere;
- este comunicată printr-un canal adecvat de comunicație.

„Informația nu are o valoare în sine”; „Valoarea informației apare în momentul utilizării eficiente a acesteia.”¹⁰

„Informația este unul dintre cele mai utilizate cuvinte în lumea economică.”¹¹

4. CONCLUZII

Rolul informaticii în evaluarea întreprinderii se concretizează în prelucrarea datelor și a informațiilor, deoarece, aprecierea făcută de către evaluator asupra unei întreprinderi sau asupra unei activități sau funcții ale sale se bazează pe date și informații cantitative.

Evaluarea reprezintă o activitate din sfera serviciilor profesionale, specifică economiei de piață și necesară în vederea efectuării tranzacționării cu diferite tipuri de proprietăți. Ea este o activitate efectuată de către profesioniștii evaluatori, prin care se estimează o valoare, respectiv, reprezintă „operațiunea de a aprecia, a stabili valoarea, prețul, numărul, a calcula, a socoti”¹².

Necesitatea utilizării datelor și a informațiilor reprezintă baza de realizare a misiunii evaluatorului.

Ca atare, considerăm că expertul evaluator trebuie:

- să dispună de date și de informații;

⁹ E. Munteanu, M. Munteanu, *Sisteme informatice de afaceri*, Edit. Risoprint, Cluj-Napoca, 2008.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² A. Ișfănescu et al., *op. cit.*, p. 10.

- să verifice sursele de date și de informații;
- să verifice documente;
- să selecteze datele și informațiile relevante;
- să efectueze estimări corecte pe baza datelor și a informațiilor;
- să efectueze estimări corecte ale valorii întreprinderii;
- să se asigure și să considere că toate informațiile și evidențele de orice fel sunt corecte;
- să ia în considerare informații și din mediul extern: din presă, de la concurență, de la salariații întreprinderii etc., informații care să aibă menirea de a înfățișa realitatea din cadrul întreprinderii evaluate;
- informațiile culese și prelucrate de către expertul evaluator trebuie să îi permită expertului evaluator să identifice factorii de risc și să stabilească ipotezele de evaluare, să anticipeze trendul întreprinderii;
- să analizeze toate aspectele legate de manifestarea funcțiilor întreprinderii, prin realizarea diagnosticării juridice, a diagnosticării resurselor umane, a diagnosticării activității comerciale, a diagnosticării tehnice, a diagnosticării organizatorice și a diagnosticării financiar-contabile, funcții care au la bază metodele de evaluare a întreprinderii;
- să supună datele și informațiile primite din partea clientului sau obținute de la terți unor teste de validitate, pentru a se încredința că: ● au fost stabilite cu o grijă deosebită; ● criteriile utilizate pentru întocmirea lor sunt în acord cu reglementările în vigoare; ● informațiile prezentate nu riscă să inducă în eroare pe cei care urmează să le folosească, în mod deosebit prin insuficiența lor; ● valorile absolute cuprinse în ele sunt corelate cu aceleași valori cuprinse în celelalte documente primite sau obținute (de pildă, valorile anuale ale livrărilor furnizorilor sau cele facturate clienților să fie egale cu rulajele anuale existente în balanțele de verificare sintetice anuale care au stat la baza întocmirii situațiilor financiare); ● în general, că datele și informațiile supuse testelor de validitate sunt fiabile.

În spiritul celor arătate mai sus, în activitatea de evaluare a întreprinderii, informaticii îi revine un rol important în obținerea și prelucrarea datelor, obținerea de situații, efectuarea de calcule și alcătuirea de grafice, efectuarea unor scenarii economice și întocmirea raportului de evaluare.

RESTITUIRI

DESPRE ESTETICA LUI PLATON¹

Dumitru Isac

DUMITRU ISAC ȘI FILOSOFIA ELINĂ SAU ESTETICUL CA RAȚIUNE DE A FI²

*Consecință majoră a câtorva decenii de apreciată activitate didactică, de cercetare și publicistică, Dumitru Isac (1914–1984) își susținea mult-așteptata teză de doctorat în anul 1971, sub îndrumarea maestrului său preferat, profesor dr. docent D. D. Roșca, care era la acea vreme membru corespondent al Academiei Române. Amânarea din partea candidatului a prezentării tezei fusese motivată și de dorința de a-l avea conducător pe vechiul său profesor, căruia îi devenise deopotrivă coleg și colaborator în munca științifică. Aproximarea dintre magistrul și discipol (una atât pe planul ideatic, cât și pe cel afectiv) fusese evidentă încă din perioada studenției lui D. Isac, dovadă stând atât însemnările din **Jurnalul de idei** al acestuia, cât și mențiunea făcută de profesorul D. D. Roșca în volumul **Linii și figuri**, unde pomenește, printre altele, și numele fostului său student, aflat în rândurile aceluși „interesant tineret ardelean” interbelic, situat printre „speranțele” filosofiei românești, care urmau să continue și să dezvolte opera înaintașilor, a primei generații de **creatori** în filosofia românească. Dar aceasta, vorba lui Blaga, doar atâta timp cât se putea visa „liber și nepedepsit”!*

*Teza de doctorat elaborată de D. Isac face parte din categoria lucrărilor care se finalizează la vârsta maturității depline (nu numai biologice, ci mai ales științifice), exprimând chintesența rezultatelor unor cercetări desfășurate pe o durată apreciabilă de timp. Fără îndoială, pe autor îl vor fi ajutat considerabil erudiția acumulată și exersată în cadrul prelegerilor de la catedră, dar și stilul literar ales, șlefuit la înalte cote calitative, care îi permitea formularea unor judecăți de fapt și de valoare care obțineau înțelegerea și aprecierea oricărei **alte individualități** din specialitatea sa. Întrucât discutăm despre unul dintre cele mai importante manuscrise ale lui D. Isac pe teme sale predilecte de specializare, vom încerca în cele de mai jos să decelăm câteva idei-directoare ale constituirii acestora și ale rezonanței lor sub semnul unei generoase „asemănări de familie”.*

Se poate pune întrebarea: de ce a fost aleasă ca subiect al tezei estetica Antichității grecești?

*După cum arată autorul însuși, „considerăm teza de față ca ținând deopotrivă de istoria filosofiei și de estetică, mai precis de **istoria ideilor estetice**”. Altfel spus, opțiunea fusese făcută pentru un subiect interdisciplinar, în fapt o sinteză distilată a preocupărilor profesionale multiple și diverse ale autorului, din care nu lipseau logica, etica, istoria și critica literară, activitatea publicistică (în calitate de membru al redacției revistelor „Tribuna” și „Steaua” și de director al Teatrului Național din Cluj). În lipsa unei mărturii specifice consemnate în scris, pare rezonabil să afirmăm că D. Isac a considerat de cuviință să își încununeze aceste vechi și rodnice preocupări academice și extra-academice cu o teză de doctorat. Probabil că – și aceasta este o coniectură plauzibilă – în timpuri considerate „normale”, el ar fi ales subiectul care l-a pasionat încă din*

¹ Text tehnoredactat de Ionuț-Constantin Isac.

² Studiu introductiv de Ionuț-Constantin Isac.

tinerețe – filosofia kantiană, pe care reușise s-o abordeze dintr-un punct de vedere cu accente de originalitate, încă în lucrarea **Cunoaștere și transcendență**.

Filonul estetic era vizibil încă în scrierile timpurii ale lui D. Isac, sub forma implicită a calităților sale stilistice excepționale, care se vedeau cu ușurință în orice subiect abordat. Încă din anii 1933–1940, scriitura frumoasă, elegantă și exactă – rezultând nu numai din educația academică, ci și dintr-un incontestabil simț estetic nativ – pe care autorul, abia ieșit de pe băncile studenției, o exercita cu egală competență și elevație, fie că era vorba de comemorarea unei personalități culturale, fie de un studiu kantian, de o recenzie critic-polemică blagiană sau de o sinteză privind vreuna dintre marile ontologii clasic-moderne, a făcut o foarte bună impresie. Mulți dintre cei care au citit la acea vreme pentru prima oară asemenea studii, articole și recenzii își aminteau cu plăcere de ele mai târziu, după trecerea câtorva decenii, atunci când atmosfera intelectuală devenise cu totul alta, nemaifiind propice libertății spirituale.

Asumarea foarte personală a esteticului în ipostaza trăirii personale, exprimată prin eseu existențial, o întâlnim la D. Isac în **Jurnalul** său (1933–1952), început cu accente dramatice în anii tinereții universitare. Interogațiile sale grave despre om, viață, cultură, destin, univers ș.a. se continuă în perioada mijlocului de viață, culminând cu reflecțiile asupra problemei capitale a sensului existenței umane, a vieții și a morții. Uneori cultivat în mod expres, alteori luat doar ca pretext, esteticul constituie substratul constant al acestor însemnări, care îl situează pe autorul lor în categoria **conștiințelor tragicului**, cel puțin privind lucrurile prin prisma amplitudinii și intensității trăirii interioare. Eximate ca rezultat al unei stări descrise ca „o chinuitoare frământare”, redactarea lor avea și semnificație **cathartică**, întrucât, scria D. Isac, această exprimare putea să aibă semnificația psihologică a „eliberării interioare”. Să fi fost studiul constituirii reflecțiilor despre frumos în Antichitatea elină, al **catharsisului** aristotelic, de pildă, (și) o reacție sublimată, intelectuală, la acest **catharsis** al trăirilor din tinerețe și prima maturitate?

Lucrările de maturitate ale profesorului și cercetătorului chujean au adus esteticul în prim-plan, datorită re-specializării lui D. Isac, după anii 1945–1948, în istoria esteticii, teoria artei și frumosului artistic. Ele au fost și consecințe ale activității didactice desfășurate cu multă sobrietate și deplină competență, în câteva importante așezăminte universitare. Departate de a constitui ocupații conjuncturale, asemenea teme teoretico-filosofice au fost cele cărora D. Isac li s-a dedicat în cea mai mare măsură, până la sfârșitul vieții. Începând cu perioada respectivă, el a redactat numeroase lucrări în această arie tematică, cele mai importante fiind teza de doctorat **Frumosul la Socrate, Platon și Arzoarele poeziei**, precum și cursul de estetică, din păcate pierdut în cea mai mare parte. Ultimul deceniu de viață și l-a dedicat elaborării a ceea ce urma să fie, probabil, sinteza operei sale de istoric al filosofiei: lucrarea **Introducere în istoria filosofiei eline** – o analiză a principalelor idei, teorii și curente filosofice ale Antichității grecești.

Manuscrisul **Introducere în istoria filosofiei eline** are un caracter atât propedeutic, cât și sistematic, propunându-și drept obiect evoluția și realizările filosofiei eline din perspectiva exegezei istoriografice și istoriologice de notorietate internațională a ultimei jumătăți a secolului al XIX-lea și primei părți a secolului al XX-lea. Este probabil că titlul a fost inspirat de studiul omonim al prof. D. D. Roșca, publicat în Revista „Țara Bârsei”, 877, nr. 4/1931, care cuprindea ideile esențiale din primele două lecții ale cursului de profil ținut la Universitatea din Cluj. Elaborată în structura ei fundamentală între finele anilor '60 și începutul anilor '70, **Introducerea în istoria filosofiei eline** reprezenta opera unei vieți, expresia unor convingeri profunde acumulate în mai multe decenii de activitate profesională de specialitate. Nu mai puțin, ea reflecta idealul propriu de investigare a domeniilor și epocilor istorice prin prisma unui **sistem de valori perene** ale filosofiei, inaugurate de gânditorii greci antici. Idealurile filosofiei și filosofării realist-critice împărtășite de autor se regăsesc tacit în această lucrare, cu virtuți atât de ordin expozitiv, cât și analitic-critic și comprehensiv. Privirea interpretului se întoarce, cu presupuzițiile criticiste, spre greci, văzând într-un fel specific mersul istoriei filosofiei, încă debitoare în a da seama de amploarea moștenirii cultural-spirituale fascinante a elinilor. Ultimul cuvânt filosofic al lui Dumitru Isac – la propriu, întrucât cartea a fost publicată postum (în anul 2005) – este, explicit, un omagiu adus **începuturilor**.

Punctul de vedere general și presupuziția însoțitoare a tuturor acestor lucrări sunt constituite de paradigma inaugurată în istoria filosofiei moderne de I. Kant, cu premise solide în critica istorico-filosofică antică realizată de Aristotel. De pildă, fragmentele (notele) de curs de istoria esteticii, susținut de D. Isac la Catedra de Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” în anii 1970–1980, rămase în arhiva familiei, atestă efortul identificării analitice a procesului conturării teoriei artei și frumosului (esteticii) ca domeniu și disciplină autonomă, începând cu istoria filosofiei eline, până la momentele culminante ale gândirii germane clasic-moderne (în primul rând Kant).

Astfel, odată cu gândirea presocratică, începutul reflecțiilor despre frumos relevă caracterul indistinct al viziunilor și concepțiilor estetice la filosofi greci (frumosul și binele), pentru ca Socrate să introducă criteriile general-valabile ale frumosului și ierarhizarea modalităților acestuia. Prin sistemul său dialectic speculativ, Platon ipostaziază Frumosul în absolutul ontologic **transcendent**, identificând universalitatea frumosului și caracteristicile acestuia – unitate, armonie, simetrie, proporție etc., însă cu prețul minimalizării caracterului artei și importanței artiștilor. Cu toate acestea, exigențele lui Platon trebuie să fie reconsiderate la ora actuală. Asemenea poziției teoretico-metodologice exprimate în alte lucrări similare, D. Isac apreciază și valorizează opera lui Aristotel, prin revenirea sa la **imanent**, la concretul individual și artistic, datorită felului în care el reabilitează arta; Aristotel enunță criteriul moral în artă, opera exemplară constituind o împletire a eticului și a esteticului.

Evul Mediu a adus cu sine, în cercetarea fenomenului artistic, ingerința **teologicului**, a perspectivei moralității religioase în artă, prin alternativele: fie contemplarea divină (pentru clerici), fie chestiuni utilitare (pentru popor).

Renașterea și modernitatea consacră revenirea la natură, la frumusețea concret-sensibilă în general și la cea umană în special; este o revenire la Antichitate, fără idealismul absolut platonician (Dante, Leonardo da Vinci). Frumosul este conceput ca fiind obiectiv, arta reproduce realitatea. Iluminismul aduce cu sine perspectiva artei supuse rațiunii – veridică, morală, rațională (Boileau), unde **frumosul=moralul** (nici acum nu se poate vorbi de o autonomie a esteticului). Treptat însă, se produce o glisare de la general la **individual**. Pentru Diderot și Hume, arta este o imitație a naturii, care trebuie să caute verosimilul, nu adevărul, în timp ce pentru Gottsched, Bodmer sau Winckelmann arta este un demers intelectualist, în căutarea perfecțiunii, a frumosului ca ideal al cunoașterii estetice. La Goethe, arta este studiul și reproducerea naturii, îmbinarea generalului și a particularului, realizată exemplar de **geniul** artistic.

După un excurs în estetica Evului Mediu și în principalele probleme estetice ale Renașterii și Modernității, schița manuscrisului cursului de istoria esteticii se încheie (provizoriu) cu considerații asupra contribuțiilor lui I. Kant, care introduce cea mai elaborată perspectivă metafizică de până la el, concepând frumosul ca un caz particular al finalității, vizibilă în ceea ce este individual, concret.

Revenind la concepția gânditorilor elini, în special a lui Aristotel, vom spune că factura realist-științifică a gânditorului din Stagira i-a reținut lui D. Isac atenția și admirația discretă, atât în monografia **Aristotel**, cât și în teza de doctorat. Profesorul clujean aprecia fără rezerve această latură a personalității gânditorului grec antic, contrapunând-o metafizicii lumii Ideilor dezvoltată de Platon; totodată, era apreciată și critica pe care discipolul Aristotel o făcea teoriei estetice de sorginte platoniciană, demonstrându-i fără cruțare punctele slabe și elaborând modalități pentru depășirea acestora. Împărtășind cu magistrul Platon aspirația spre cunoașterea și teoretizarea universalității frumosului, dar deosebindu-se de acesta prin modul interpretării fenomenului estetic (ca **imanent**), respectiv prin critica poziției opuse (a **transcendenței**), Aristotel a contribuit consistent și la acest capitol teoretic-disciplinar. Reabilitarea artei și așezarea ei pe un teren realist-naturalist, redescoperirea firescului din actul creației artistice constituie un fapt cultural caracteristic marelui gânditor grec și operei sale epocale, constituită într-o remarcabilă unitate de viziune științifică și filosofică. D. Isac aprecia că gânditorul din Stagira ajunsese la concluzii mai firești și mai apropiate de adevăr decât cele ale lui Platon, prin justificarea necesității artei, a tragediei și muzicii, care sunt asociate intim logicii naturii umane, prin **catharsisul** lor inerent.

Dacă se ia în considerare îndelungatul și complexul proces al apariției și dezvoltării filosofiei eline, începând cu reprezentările pre-filosofice, mitologico-poetice ale lui Hesiod și Homer,

continuând cu identificarea operată de Socrate între **frumos, bine și util**, trecând prin sistematica tripartită a metafizicii lui Platon, unde frumosul în sine culminează, ca formă perfectă și absolută a universalului abstract, probabil că metafizica lui Aristotel vizează, mai corect și mai coerent decât în cazul iluștrilor săi predecesori și contemporani, frumosul existent structural în datul concret, clasificabil conform metodologiei științifice.

Se poate vedea în aceste preferințe teoretico-metodologice ale lui D. Isac rezultatul asimilării temeinice a „lecției” kantiene – nu atât în litera, cât mai ales în spiritul ei –, fapt care i-a permis să analizeze critic, la vremea sa, sistemul trilogial blagian. Or, critica aristotelică a sistematicii platoniciene (cu nuanțe „deconstructive”, cum ar putea unii să spună astăzi) se situează la cel mai înalt nivel din întreaga Antichitate, prin întreita calitate a cuprinderii, perspicacității și imaginației, fără precedent până atunci și – multă vreme după acel moment – fără consecvent pe măsură. Oricum ar fi privite lucrurile, Aristotel a rămas nu numai o sursă majoră de referință pentru istoria filosofiei eline – ceea ce l-a făcut să treacă drept „părintele istoriei filosofiei” –, ci și o autoritate în estetică pentru foarte mult timp după încetarea sa din viață (într-un anumit sens, până astăzi), un izvor istorico-filosofic demn de încredere pentru cercetătorii perioadelor pre-clasică și clasică ale filosofiei grecești antice.

Interesul statornic al lui D. Isac pentru estetica antică greacă avea o componentă inedită chiar în substanța sa profundă, constituind la prima vedere o intenție mai greu decelabilă: toate lucrările majore, amintite anterior, pe care le-a elaborat (monografia **Aristotel**, teza de doctorat **Frumosul la Socrate, Platon și Aristotel** și lucrarea finală, **Introducere în istoria filosofiei eline**) sunt pledoarii pentru ideea de **personalitate** ca ferment și catalizator cultural al ideilor unei epoci istorice. Ca atare, ele se referă în primul rând la personalități ale istoriei filosofiei universale, impunând în atenția cititorilor – indiferent de gradul lor de pregătire educațională sau de nivelul intelectual – ideea de **personalitate**. În pofida tezei clasice marxist-leniniste, care spunea că „masele fac istoria”, D. Isac impunea teza contrară, aceea că personalitățile își au locul și rolul lor indiscutabil în istorie, mai ales în istoria culturii și a gândirii filosofice (idee recognoscibilă subtextual și în substanța monografiei **Jean-Jacques Rousseau**, publicată în 1966).

Asemenea monografiei **Aristotel**, teza de doctorat se sprijină pe o bibliografie foarte solidă, reflectând lucrări fundamentale ale domeniului istoriei filosofiei antice, esteticii și teoriei artei. Foarte bine documentate, lucrările la care ne referim i-au permis lui D. Isac să conchidă că, din punctul de vedere al armoniei, ordinii, măsurii, proporției, concepția aristotelică a frumosului reprezintă o pledoarie foarte convingătoare în favoarea unei teorii realiste a artei. Inovațiile sale notabile produc răsturnarea perspectivei platoniciene, instaurând un realism durabil, preluat și dezvoltat de urmașii săi spirituali. Cercetări de această factură au avut darul să evidențieze și faptul că Aristotel **esteticianul** nu rămâne în urma lui Aristotel **logicianul**, cu toate că Stagiritul a rămas în istoria gândirii în primul rând pentru întemeierea științei logicii. De fapt, asemenea metafizicii, epistemologiei și eticii, logica și estetica se întrepătrund firesc în personalitatea și opera aristotelică genuină, fapt pentru care logicianul și esteticianul D. Isac le admira în mod lucid și critic ca expresii specifice ale unor îndelungate eforturi depuse de elini în căutarea **forme perfectă**, a **universalului concret** și a **cauzelor prime**.

Prin intermediul lucrărilor sale de istorie a filosofiei antice, D. Isac a demonstrat consubstanțialitatea valorică a creațiilor teoretice ale Antichității grecești. Dintr-o perspectivă mai generală, el invocă admirația marilor exegeți, a filosofilor și oamenilor de cultură din toate timpurile față de măreția culturii eline, afirmând că ceea ce au adus grecii la progresul spiritualității umane merită, în cuvintele lui E. Rohde, „un respect etern”. Apoi, particularizând, prin analiza cercetării fenomenului estetic la gânditorii elini, profesorul clujean se lăsa convins și fascinat de multilateralitatea și pătrunderea fără egal a geniului enciclopedic aristotelic, întâlnindu-se în considerațiile sale cu opiniile altor distinși specialiști ai domeniului.

Desigur, autorul lucrărilor anterior amintite nu a înțeles să opereze o limitare a cercetărilor întreprinse pe tema apariției preocupărilor de estetică în Antichitate la intervalul temporal al ființării efective a filosofiei eline. Dimpotrivă, D. Isac a subliniat în repetate rânduri relevanța și importanța

acestor reflecții ale lui Socrate, Platon și, mai ales, Aristotel pentru epocile istorice care au urmat, în mod deosebit pentru Modernitate. Amplitudinea reflecțiilor asupra artei și frumosului care s-au transmis Europei și omenirii civilizate venind de la greci a reprezentat o sursă permanentă de inspirație și de raportare, fie laudativă, fie critică. Sunt, astfel, analizate în teza de doctorat fundamentele pozițiilor ilustrate de esteticieni și critici ai artei de la finele secolului al XIX-lea și din primele decenii ale secolului al XX-lea, care s-au exprimat fie critic la adresa esteticii antice (Benedetto Croce, Robert Zimmermann), fie laudativ (Charles Bénard, Max Schasler). Indiferent de poziția adoptată de acești teoreticieni, răspunsul vine de la sine: fără contribuțiile și anticipările elinilor, estetica nu poate fi înțeleasă în mod adecvat, nici genetic-istoric, nici structural-sistematic. Dintr-o perspectivă mai nuanțată, se impune și ideea că, în pofida acestor contribuții și anticipări remarcabile, estetica în calitate de știință nu a apărut în antichitate, ci mult mai târziu, așa cum se știe, în secolul al XVIII-lea, o dată cu Baumgarten. Din acest punct de vedere, cele două secvențe cultural-istorice mari (Antichitatea și Modernitatea) se arată a fi complementare, întrucât niciuna nu poate fi înțeleasă corect și complet în absența celeilalte: fără începutul speculativ-metafizic al celei dintâi – chiar dacă nu a ajuns la esențialul științei despre obiectul cercetat –, nici cea de a doua – cu toată cristalizarea ei teoretic-conceptuală excepțională – nu ar fi pe deplin inteligibilă, ci ar rămâne, probabil, o enigmă „rea” a umanității.

Limita fundamentală a demersurilor estetice ale lui Platon, bunăoară, rămâne, în opinia lui D. Isac, aceea a imposibilității sau incapacității acestuia de a teoretiza esteticul sub semnul specificului și autonomiei; în viziunea sa, arta se află fie în permanență subordonată „tehnicii” (în sensul antic), fie, dacă se admite eventuala ei autonomizare, devine un potențial pericol pentru virtuțile cetății. „Pan-kalismul” platonician și aristotelic se extinde asupra întregului ontos socio-uman, fără a i se preciza semnificația estetică, însă pan-estetismul platonician se cantonează la confluența valorilor estetice cu valori de altă natură. Cu toate că, așa cum argumentează profesorul clujean, este cu neputință și inutil să se opereze o ierarhizare a locului ocupat de cei doi corifei ai filosofiei eline în ce privește concepțiile lor teoretice asupra frumosului, se evidențiază totuși faptul că Aristotel a văzut și aici mai departe și mai clar decât magistrul său, întrucât a susținut justificarea artelor care delectează și înobilează sufletul omenesc prin influența lor propriu-zisă, intrinsecă, fără a servi vreunui alt scop.

Se pune însă și întrebarea hotărâtoare: era posibilă constituirea, încă din Antichitate, a esteticii ca știință? Dacă luăm în considerare condițiile sociale, culturale și intelectuale specifice vechilor greci și le comparăm cu cele din perioada Modernității, atunci evident că răspunsul este negativ. După părerea filologilor clasiști, însăși structura limbii eline impune anumite forme sau tipare de conceptualizare și raționament, excluzându-le pe altele. Decât reproșul abstract că marii gânditori elini nu au ajuns să întemeieze și știința despre frumos (așa cum au reușit să o întemeieze pe cea a gândirii corecte, logica) – oricum inutil astăzi –, mai pertinentă pare relaționarea „eșecului” lor fecund cu coordonatele sistemelor metafizice pe care le-au elaborat, întrucât acestea sunt – în analiza lui D. Isac – „vinovate” de neîmplinirea în idee a gândului aspirând spre conceptualizarea frumosului. Se găesc, astfel, mai ales la Platon, cauze mult mai obiective și imputabile pentru acest fapt; tot astfel, unele ambiguități, indistinții și generalități la Aristotel (de pildă, ideea **cetății frumoase**, care putea însemna fie frumusețe pură și simplă, fie trănicie arhitectonică, fie ambele). Totuși, frecvent remarcatul **spirit analitic** al lui Aristotel – caracteristic pentru întreaga sa operă – face și aici diferența, întrucât el și-a clădit estetica frumosului pe aplicarea lui, lucru care se vede într-un dublu sens: ca proces, dinspre creator spre creația sa, în cursul elaborării, precum și dinspre critic sau analist spre operă ca produs constituit.

Lucrările publicate cu această ocazie demonstrează continuitatea dintre preocupările didactice și științifice ale lui D. Isac, răsfrângerea acestora asupra vieții sale, a trăirilor și atitudinilor pe care le-a adoptat, a unui fel de a fi și de a se manifesta ca personalitate. Rod al acestei munci inspirate, sistematice și consecvente, lucrări ca **Introducere în istoria filosofiei eline**, monografia **Aristotel** ori teza de doctorat, **Frumosul la Socrate, Platon și Aristotel** ilustrează la fiecare pagină convingerea autorului lor, și anume că filosofia și cultura greacă au exercitat, chiar din momentul constituirii, o puternică atracție pentru posteritate, stârnind admirația unanimă a

tuturor spiritelor dornice să cunoască nu numai izvoarele culturii europene, dar și să se înobileze cu pasiunea clasică pentru adevăr, bine și frumos.

Ionuț-Constantin Isac

Abstract. This text focuses on Dumitru Isac's unpublished philosophical manuscript concerning Plato's aesthetics (specifically as featured in the dialogues Hippias Major and Phaedrus). The main metaphysical problem for Plato's aesthetics was the status of Beauty Itself, conceived as distinct from specific beautiful concrete things. In his interpretation, D. Isac sometimes goes against current judgment on Plato's theory of art, which theorizes in the first place the primordial and outstanding importance of the transcendent Beauty Itself, and he draws attention to places in the dialogues where the Greek philosopher pre-eminently values the artistic artifacts (paintings, statues, poetries etc.), belonging to the immanent existence. Following D. Isac, Plato is to be appreciated for imposing high standards on the quality of artistic products and performances rather than condemned for his radical prescriptions on artists. The manuscript ends with a brief comment on Platonic scholarship connected to Plato's aesthetic heritage.

D. Isac's manuscript on Plato's aesthetics is one of a series of developed lectures, each of them treating a historical moment, a historical epoch or a personality belonging to ancient or modern times (e.g. Socrates, Plato Aristotle, Shaftesbury, Hutcheson, Hume, Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Kant etc.). The main issue of all of these interpretations is the idea of beauty. It is to be hoped that the publication of these manuscripts will demonstrate once again that Professor Isac was a valuable historian and theoretician of aesthetics.

Key words: aesthetics, history of philosophy, ancient Greek philosophy, Plato; Beauty; Dumitru Isac.

Una din preocupările estetice principale ale lui Platon este *problema frumosului* și meritul său constă în a fi căutat să-i delimiteze specificul și să-i afirme independența. Socrate identifica frumosul cu utilul, cu scopul pentru care obiectul e făcut, când îi corespunde. Platon afirmă existența unui frumos „în sine”, adică a unei realități a cărei valoare nu rezultă din alte valori. Platon a căutat mereu o autonomizare a frumosului, o apărare a lui de confundarea cu plăcutul sau cu un alt scop extern, eterogen.

Notăm faptul că, într-un fel, Platon concepea frumosul ca o însușire obiectivă a lucrurilor. Ar fi nebunesc – spune el în *Fileb* – să credem că binele și frumosul n-ar fi în corpuri, ci numai în suflet și aici numai în plăcere. Dar, dacă ținem seama de faptul că, pentru Platon, lucrurile nu erau decât niște copii ale adevăratei realități, frumosul își pierde și el mult din caracterul unei realități adevărate.

Dialogurile în care Platon dezbate problema frumosului sunt mai ales *Hippias Major* și *Fedru*. *Hippias Major* face parte dintre dialogurile de tinerețe, așa numitele „dialoguri socratice”. Sensul său este acela de a lua în discuție teoriile anterioare despre frumos, a le combate arătându-le slăbiciunile și inconsistența, în

vederea edificării unei doctrine noi pe care o va prezenta în alte dialoguri. Ceea ce caută el să precizeze în *Hippias* este conceptul frumosului, diferențiat de realizările lui concrete în diverse lucruri frumoase sau opere de artă frumoase. Problema capitală este să se obțină esența conceptuală a frumosului, adică să se treacă de la „*acest lucru este frumos*” („*ti esti kalón*”) la „*acesta este frumosul*” („*ti esti tó kalón*”). Acest mod de a pune problema presupune că există o frumusețe prin care toate lucrurile (frumoase) sunt frumoase. Astfel, frumosul se substanțializează oarecum, e ceea ce pătrunde lucrurile, le face frumoase, dar nu se confundă cu ele deși este în ele.

Dacă dialogul *Hippias* curăță terenul de concepțiile inacceptabile, *Fedru* oferă o estetică pozitivă a frumosului. E un dialog din epoca de maturitate a filosofului și, deși nu este dedicat exclusiv problemelor artei și frumosului, are contingențe substanțiale cu acestea. Dialogul cuprinde una dintre expunerile cele mai pregnante și mai literare ale teoriei Ideilor și a presupuselor raporturi ale sufletului omenesc cu lumea modelelor eterne și perfecte. În cadrul acestei concepții idealiste, frumosul e considerat ca fiind una dintre acele Idei transcendente existente în mod real în spațiul inteligibil. Această Idee de frumos este frumusețea însăși, absolută – cauză a frumuseții din lumea sensibilă.

Aici, problema frumosului este legată mai ales de problema educației. Socrate enunță problematica artistică, invocând *erosul* (pasiunea iubirii) și inspirația divină văzută ca „*nebunie trimisă de divinitate*”, acest din urmă factor important: „*Cine se apropie de porțile poeziei fără să fie cuprins de nebunia muzelor, în credința că poate să ajungă poet numai datorită artei, va fi nedesăvârșit, iar poezia lui, de om cuminte, pălește față de aceea a oamenilor cuprinși de nebunie.*”³

Dialogul *Fedru* cuprinde, după cum se știe, una dintre expunerile cele mai pregnante și mai literare ale *teoriei ideilor* și ale raporturilor sufletului omenesc pământean cu lumea lor transcendentă. În cadrul acestei concepții, frumosul e considerat ca una dintre acele idei transcendente, existente în sfera inteligibilului, sediu al acestor realități în sine. Frumusețea există și în lucrurile sensibile, dar aceasta e doar o umbră, o amăgire, o copie a adevăratei frumuseți. Și atunci când întâlnește această frumusețe de aici, omul e cuprins de o mare ardoare și dorință să se înalțe la adevărata frumusețe, în sine, de care-și amintește prin frumusețea de aici. E ceea ce se numește *dragoste de frumos*, pe care însă oamenii o au în măsuri diferite, deoarece nu toți își mai amintesc așa de bine de frumusețea contemplată odinioară, *acolo*. Căci numai *atunci*, înainte de căderea sufletului în materie, a avut el neasemuitul prilej de a sta față în față cu adevărata frumusețe: „*Însă frumusețea în toată strălucirea ei, o vedeam atunci când cu ceata binecuvântată mergând unii sub conducerea lui Zeus, iar alții sub conducerea altor zei, contempnam o privești fericită, și eram inițiați în tainele care cu drept cuvânt pot fi numite cele mai*

³ Vezi Platon, *Fedru*, Șt. Bezdechi (trad.), Edit. RAM, Aninoasa, 1939, p. 54.

*fericite, pe care le sărbătoream în toată curățenia și neîntinați încă cu relele ce aveau să ne pască mai târziu; de neîntinatele, neamestecatele, neschimbătoarele și binecuvântatele întruchipări, apropiindu-ne cu sfințenie, și de ele desfătându-ne privirea într-o lumină curată, fiind noi înșine curați și nepătați de acest așa-numit trup în care suntem închiși ca o stridie în scoica ei.*⁴

În *Symposion*, frumosul fusese considerat de asemenea ca „idee” veșnică, adică acea frumusețe transcendentă „căreia îi este proprie o existență veșnică, ce nu cunoaște nici naștere și nici pieire, nici creștere și nici descreștere, care în al doilea rând nu este frumoasă aici, urâtă dincolo [...] care nu este frumoasă într-un anumit raport, urâtă sub altul [...]”⁵ Este o înțelegere a frumosului în consonanță cu esența idealistă a concepției sale filosofice.

Acest frumos, absolut, este foarte aproape de existența supremă, universală și transcendentă, Binele. Tot ce e frumos în lume e frumos numai prin acest frumos în sine. Ascensiunea către *Frumosul în sine* se face prin mai multe trepte (patru) escaladate sub freamătul erosului: *iubirea formelor sensibile, iubirea sufletelor, dobândirea științei și atingerea idealului*. Adică formele frumuseții sunt patru, în trepte crescătoare: *frumusețea corporală, morală, intelectuală și ideală (absolută)*.

Contemplarea frumuseții în sine este aspirația supremă a omului, îi spune Diotima lui Socrate în *Symposion*: „O, scumpul meu Socrate, ceea ce poate să dea preț acestei vieți este spectacolul eternei frumuseți.” Căutarea frumosului absolut e o dorință permanentă de purificare; ea lasă în om numai iubire și bucurie. În același timp, prin frumos omul atinge și gnoseologic absolutul, realizează treapta supremă a cunoașterii.

Drumul ascensional spre frumosul absolut e inițiat de trăirea și contemplarea frumuseții terestre, care ne-o reamintește pe cea absolută: „Oricare ar fi distanța care separă frumusețile terestre de Frumusețea adevărată, cei care au văzut-o strălucind ca o lumină incomparabilă între toate ideile în lumea supra-terestră, aceia vor ști s-o recunoască în frumusețile de aici care sunt imitația lor îndepărtată și degradată.” Direct, *Ideea de frumos* poate fi cunoscută – cum știm din gnoseologia platoniciană – numai prin starea de intuiție rațională (*noesis*).

Găsim deci, în opera platoniciană, trei tipuri de frumusețe ierarhizate:

a) *Frumusețea corpului*, despre care ni se vorbește în *Hippias*, aparține calităților socotite de Platon inferioare: sănătatea, forța, bogăția. Aici, Platon rămâne în domeniul sensibil; face numai o rapidă aluzie la frumusețea moravurilor și legilor.

b) *Frumusețea sufletelor*, pe care o găsim mai ales în *Fedru*. Există o frumusețe spirituală, a gândirii; când, printr-un iscusit efort de gândire, Theaitetos îi dă lui Platon o bună și exactă rezolvare a unei probleme, acesta îl admiră:

⁴ *Ibidem*, p. 64.

⁵ *Le Banquet*, în Platon, *Oeuvres complètes*, L. Robin (trad.), vol. I, Edit. Gallimard, Paris, 1953, p. 747.

„Adevărul, Theaitetos, e că tu ești frumos, și nu urât, cum spunea Theodoros [care vestise că Theaitetos seamănă la chip cu... Socrate – n.n., D.I.]; căci cel ce vorbește frumos e pe cât de bun pe atât de frumos!”⁶ Mai mult decât atât, găsim și un răspuns la întrebarea în ce constă frumusețea poeziei lui Homer și Hesiod. Când sunt acestea lipsite de frumusețe? „Când zeii și eroii sunt reprezentați rău, cum face un pictor care figurează obiecte fără nicio asemănare cu cele pe care voia să le reprezinte.”⁷ Dar Platon așeza mai presus, pe cât se pare, frumusețea omului, înțeleasă ca armonie a frumuseții sufletești morale cu una a trupului, corespunzătoare. „Omul care întrunește deodată frumoase dispoziții în sufletul lui și în exteriorul lui, trăsături care se aseamănă și se acordă cu aceste dispoziții, pentru că ele participă la același model, constituie cel mai frumos dintre spectacole pentru cine-l poate contempla.”⁸

c) Pentru înțelepți există *frumusețea în sine*. Aceste trei stadii sau niveluri sunt definitiv stabilite și subordonate în *Symposion*, care sintetizează puncte de vedere contrare anterioare și, plecând de la frumosul sensibil din *Hippias*, parcurge celelalte două superioare, întrevăzute în *Fedru*.

Într-un alt grup de dialoguri, *Phaidon*, *Theaitetos*, *Philebos*, *Timaios*, *Republica*, Platon se arată foarte puternic influențat de pitagorism, în ideile sale de ordin estetic. Frumusețea se determină acum mai ales prin puritate și măsură: „În orice lucru, măsura și proporția constituiesc frumusețea ca și virtutea” (*Fileb*, 64 e). În *Teetet* se ia în considerare tot mai mult structura geometrică a lumii, armonia universului, armonia muzicală a lumii, măsura, simetria, ordinea. Ordinea stăpânește, de asemenea, în stat, în societate; ea este o regularitate, o ierarhie, un ritm, o multiplicitate într-o unitate. Iată aspecte estetice existente în lumea sensibilă. Dar, în cadrul concepției platoniciene, ele nu reprezintă decât modalitățile prin care se imprimă în sensibil Frumosul inteligibil.

Frumusețea supremă e legată de Ideea adevărului și binelui. În unele dialoguri, frumosul e indicarea splendorii adevărului și binelui, deci e o splendoare, prin urmare ceva neabstract, nerațional, ceva sensibil și senzorial. Frumusețea are elemente în comun cu rigoarea adevărului și puritatea binelui; la rândul său, acționează și ea asupra Ideilor: justiția nu este numai un acord, o identitate între două elemente, ci o *armonie care unește totul*.

Elementele definiției ale frumosului au în gândirea platoniciană o sferă universală de extensiune și eficiență. Ele nu se restrâng la artă, ci se regăsesc în structura cosmică, în structura socială și în sufletul omenesc. Frumosul e ordine și armonie, dar și justiția e ordine și armonie: ierarhia pe care Platon o reclamă insistent în planul conștiinței politice ideale e o expresie a justiției, ordinii și

⁶ *Théétète*, în Platon, *Oeuvres complètes*, L. Robin (trad.), vol. II, Edit. Gallimard, Paris, 1955, p. 151.

⁷ Platon, *République*, Baccou (trad.), Librairie Garnier Frères, Paris, 1936, p. 68.

⁸ *Ibidem*, p. 101.

armoniei – factori totodată estetici. „Injustiția face să se nască între oameni disensiuni, uri și lupte, în timp ce justiția întreține concordia și amicitia.”⁹

Pe lângă problema frumosului, gândirea platoniciană a mai lăsat considerații remarcabile și în problemele artei. La Platon există un concept de artă legat de practica imediată a producției de bunuri materiale (profesiunile și meseriile), artă care e în același timp și știință, pentru că presupune cunoștințe de specialitate și pricepere tehnică în realizarea bunurilor, cunoașterea lucrurilor, materialelor, utilităților și a procesului practic de producție. Textul platonician menționează în acest sens: arta medicinei, arta bucătarului, arta cizmarului, arta hoplitului, arta muzicianului, arta ecvestră (a echitației), a pilotajului (navigației) și multe altele. Avem aici arte-meserii care procură fiecare o utilitate specifică sau aduce un beneficiu. Printre ele nu o dată întâlnim și artele imitative sau ceea ce noi numim artele frumoase, artele propriu-zise. Credem, însă, că nu e just să se spună că Platon confundă arta cu meseria. E mai just să observăm că el le amestecă dintr-un punct de vedere care realmente le este comun: ca forme ale unei munci care face și produce ceva. Încolo, avem suficiente distincții date de textul platonician însuși.

Dacă frumosul este independent, ca valoare în sine, arta e dependentă: ea este imitația lucrurilor care, la rândul lor, erau umbre, copii, reflectări ale ideilor. În felul acesta, raportate la modelele eterne ale lucrurilor, produsele artei se impregnează mai mult de irealitate decât de realitate; cum realitatea este un atribut al desăvârșirii, iar irealitatea – un semn al imperfecțiunii, Platon ajunge la vestita sa condamnare metafizică a artei.

Totuși, în opera platoniciană găsim destule locuri în care filosoful recunoaște frumusețea artei și o admiră: în *Menon*, de exemplu, admiră statuile lui Dedal pe care le găsește de o „frumusețe perfectă”, iar în alt pasaj amintește de „frumoasele lucrări ale lui Phidias”. În general, poezia e supusă măsurii și armoniei, determinante ale frumosului. În *Fedru*, vorbind de tragedie, Platon observă, anticipând în oarecare măsură pe Aristotel – că ea e o reuniune de părți care se acordă între ele și compun un ansamblu. În *Legile* (VIII), frumusețea dansului constă într-o justă imitație a atitudinilor naturale ale corpurilor frumoase și sufletelor frumoase; „niciun conținut contrar nu poate fi frumos” (aici, frumosul artistic e translatarea celui real). Deci, în aprecierea artelor, Platon revine la un criteriu politic și etic utilitar, în fața căruia nu rezistă nici tragedia, nici comedia timpului său, nici muzica în întregul ei, nici chiar eposul homeric. Prin aceasta, felul său de a considera arta în raport cu morala se aseamănă cu acela în care consideră frumosul în raport cu binele.

În *Republica* și *Legile*, Platon condamnă tragedia, argumentând că ea obișnuiește pe spectatori să vadă pe scenă eroi iluștri lamentându-se și suferind; în același timp, tragedia obișnuiește cu suferința, face pe oameni să se complacă în suferințe, ceea ce moleștește sufletul și îl sensibilizează. De asemenea, Platon s-a

⁹ *Ibidem*, p. 35.

pronunțat împotriva comediei care, după el, ar fi trebuit interzisă din preocupările oamenilor liberi. De comic se ocupă în *Fileb* și *Republica*. Ridicoli sunt cei slabi și incapabili să se răzbune când sunt ridiculizați; ridicolă e neștiința la cei slabi, înfumurarea nedăunătoare.

Poezia se bucură la un moment dat de multă considerație în fața lui Platon; sursa ei se află în filosofie. Dar, pe parcurs, Platon n-a mai rămas consecvent acestei poziții, introducând alte criterii, care-i erau defavorabile; în *Fedru* face poezilor un strălucit elogiu, dar în *Republica* nu mai găsește niciun rost și propune să fie alungați din cetate, nu fără a-i încununa cu flori. De aceea, mulți autori îl consideră pe Platon un adversar al poeziei, contra căreia el ridică mai multe obiecții:

a) Poezia nu redă lumea adevărată, în sine, lumea ideilor, pe care o „prinde” numai filosofia, ci doar umbra acesteia – lumea sensibilă înconjurătoare.

b) Poezia păcătuiește etic și religios, arătând pe zei în lumină defavorabilă, iar pe unii oameni fericiți, contrar a ceea ce ar trebui, după dreptate și evlavie.

c) Pe lângă acestea, poezia se adresează părții mai puțin raționale a omului, răscolind pasiunile josnice, legate de plăcere și durere.

Poezia era considerată a fi o artă a inspirației, a imaginației. Pentru Platon însă, în cele din urmă, era mai importantă rațiunea. Poetul este inferior filosofului pentru că filosoful, pe baza dialecticii, poate ajunge la adevăr și poate astfel să-i lumineze și să-i ajute pe oameni, învățându-i să-și subordoneze rațiunii instinctele grosolane și pasiunile. E adevărat că la început poezii au fost dascăli ai omenirii, dar i-au învățat pe oameni și greșeli. Așa că, odată cu apariția filosofiei, rostul lor s-a încheiat: filosofilor le aparține acum să-i guverneze pe oameni; poezii să plece...

După considerentele de mai sus, cea mai periculoasă dintre arte i se părea pictura. Platon o repudia ca fiind o artă mincinoasă; privită de aproape nu spune nimic, iar de departe ne dă iluzia unei realități care nu există în tablou... În schimb, el aprecia teatrul, sculptura, arhitectura. De asemenea, muzica, sub toate formele ei (instrumentală, vocală, coregrafică), joacă un rol important în stat, modelând caracterele și îmblânzind moravurile. În general, în artă, ca și în politică, Platon era contra inovațiilor.

Prin urmare, Platon dovedește o mare incomprehenșiune a artei, pe care o considera o simplă imitație a unei realități aparente. Nici asupra artiștilor nu arunca o lumină mai apreciată, identificându-i cu simplii și cei mai dăunători meseriași.

În contrast cu arta, el acordă, însă, frumosului, cum am văzut, multă atenție, prețuire și un loc de seamă în ansamblul sistemului filosofic. Frumusețea pune pe om în fața Absolutului; din tot ce există pe pământ, ea este cea dintâi care are puterea de a ne pune în legătură cu lumea externă în care trăiesc ideile, iar calea pe care o urmează frumusețea este iubirea ce aprinde sufletul.

Critica pe care o aplică Platon artei timpului său are și o altă motivare: arta trebuie să servească binelui, educației, perfecționării omului, să fie deci morală și educativă. Ea nu e chemată să rămână indiferentă, redând deopotrivă binele și răul,

contribuind în acest fel la coruperea caracterelor. În *Symposion*, poeții se bucură de prețuire, ca prieteni ai lui Socrate, iar Hesiod și Homer sunt considerați rivali, în nemurire, cu Lycurg și Solon. Începând cu cartea a II-a a *Republicii*, Platon le deschide însă un susținut proces, îndulcit întrucâtva în cartea a X-a, dar consecvent, cum arată și *Legile*, care păstrează aceeași poziție.

Platon atribuie o mare importanță educativă și politică artei. Cum el pledează pentru ordine, disciplină și stabilitate socială, educația trebuie să rămână aceeași, iar arta să nu aducă nici ea inovații, întrucât acestea sunt foarte periculoase cu cât, într-o formă naivă și distractivă, deci fără a se observa, se poate strecura disprețul pentru legi. Puterea de influență a artei e mare, într-un sens sau altul. Un nou gen muzical poate pune totul în pericol, dar o muzică potrivită infiltrează în tineret ordinea, îi amplifică forța și redresează ceea ce în cetate e în declin.

Astfel, el va admite pentru educarea copiilor povestirea de fabule bine alese, care, deși în general false, conțin totuși anumite adevăruri. Dată fiind marea putere de influență asupra copiilor, alegerea acestor fabule și activitatea însăși a fabuliștilor vor fi supravegheate cu grijă, alegându-se povestirile bune și aruncându-se cele rele. Așa va trebui să se facă, dar în prezent cele mai multe povestiri care circulă sunt de aruncat. Și cu aceasta începe, în finalul cărții a doua a *Republicii*, critica înverșunată și necruțătoare a literaturii timpului său, măsurată cu etalonul moral și educativ.

Nu mai e vorba aici de micile povestiri pentru copii, ci de „marile” fabule ale unui Hesiod, Homer și alți poeți –, fabule mincinoase intrate în teologia populară. Împotriva acestei teologii se ridicaseră înainte de Platon și Pythagoras, Xenofan și Heraclit, care-i reproșaseră:

a) Că înfățișează pe zei cu trăsături umane. Xenofan spunea: „Ei își închipuie că zeii au fost zămisliți și au ca și ei îmbrăcăminte, o voce și o formă.”

b) Că atribuie zeilor pasiuni omenești. Xenofan: „Homer și Hesiod au atribuit zeilor tot ceea ce este, printre oameni, subiect de rușine și de blam: furtul, adulterul și arta de a se înșela unii pe alții.” Deci ei ignoră natura divină și o prezintă oamenilor denaturat și dăunător. Acestui antropomorfism îi aplică și Platon, în continuare, o critică și mai accentuată.

Nu este nici adevărat, nici frumos, nici educativ, deci nici folositor, să înfățișezi pe zei comițând crime oribile, declanșând războaie unii asupra altora, întinzându-și curse și bătându-se între ei. Astfel de legende pot fi un exemplu rău și un îndemn pentru ca și paznicii (războinicii) cetății să se certe între ei, iar cetățenii să se urască. „Dar să se povestească întâmplarea Herei pusă în lanțuri de fiul ei, a lui Hephaistos zvârlit din cer de tatăl său pentru că-și apăra mama, pe care acesta o lovea, și luptele zeilor pe care le-a imaginat Homer, iată ceea ce noi nu vom admite în cetate, fie în aceste ficțiuni alegorice sau nu. Copilul, într-adevăr, nu poate discerne ceea ce e alegorie de ceea ce nu e, și părerile pe care el le primește la această vârstă devin, de obicei, neșterse și de neclintit. Fără îndoială că tocmai din

acest motiv trebuie făcut tot posibilul pentru ca primele fabule pe care el le aude să fie cele mai frumoase și mai apte să-i predea virtutea.”¹⁰

Trebuie subliniat că aici Platon nu combate arta ca atare, nici diversele genuri literare ca atare, ci numai anumite practici artistice referitoare la modul de a înfățișa divinitatea. Și dă și unele recomandări: „Dumnezeu trebuie reprezentat totdeauna așa cum este, fie că e pus pe scenă, în epopee, poezie lirică sau tragedie.” Problema nu mai este de ordin estetic propriu-zis, ci de resortul teologiei platoniciene, care se opune teologiei populare. Înainte de Platon, cu privire la reprezentarea divinității se pronunțaseră eleații și Heraclit pentru un concept de *divinitate unică, imuabilă și bună*. Xenofan spusese: „Există un Dumnezeu, cel mai mare printre zei și oameni, care nici prin formă, nici prin gândire nu se aseamănă muritorilor [...] el e întreg ochi, întreg spirit, întreg urechi, el rămâne mereu în același loc și se mișcă, nu-i aparține defel să meargă când într-o parte când într-alta, de ici-colo, de colo-colo.” Iar Heraclit spunea că lui Dumnezeu îi aparțin toată frumusețea, toată bunătatea și toată justiția. Adept al unei astfel de idei, purificată, în raport cu reprezentările populare, Platon se ridică împotriva manierei blasfemiatoare a poezilor de a înfățișa divinitatea cu vicii și acțiuni antropomorfe. Dumnezeu nu e cauza a tot ce există, ci numai a ceea ce e bun: „Și Dumnezeu este absolut simplu și adevărat, în faptă și în vorbă; nu se schimbă el însuși ca formă, și nu înșeală pe ceilalți nici prin fantome, nici prin discursuri, nici prin trimiterea de semne, în stare de veghe sau de somn.”¹¹ Deci, supărarea lui Platon pe poeți nu e atât una de ordin estetic, cât teologic: ei greșesc printr-o falsă și profanatoare reprezentare a divinității în arta lor. „Astfel, în timp ce vom lăuda multe lucruri la Homer, noi nu vom lăuda pasajul unde el spune că Zeus a trimis în vis lui Agamemnon [...]”¹² Când poezii vor vorbi cum nu trebuie despre zei, noi va trebui să ne supărăm pe ei, să-i oprim pe educatori de a se folosi de fabulele lor, „dacă vrem ca păzitorii noștri să fie pioși și divini în cea mai mare măsură în care oamenii pot să fie așa”.¹³ Acestea vor fi legi și reguli în societatea ideală.

Arta nu trebuie să difuzeze nici teama de moarte, întrucât ea slăbește curajul luptătorilor; de aceea, lumea Hadesului trebuie lăudată, nu blamată. Platon citează în acest sens numeroase locuri din *Iliada* și *Odiseea*, în care poetul n-a procedat cum se cuvine. Aceasta nu afectează aprecierea artistică a lucrării, ci finalitatea ei civică și educativă. Pasajele respective vor trebui șterse din text, dar „nu pentru că ar fi lipsite de poezie și n-ar incita urechea celor mulți: ci, cu cât mai poetice sunt ele, cu atât se cuvine mai puțin să fie auzite de copii și de oameni ce trebuie să fie liberi și să se teamă de sclavie mai mult decât de moarte.”¹⁴ Reprezentarea în culori sumbre și înspăimântătoare a lumii de dincolo de viață descurajează, slăbește forțele și anihilează eficiența păturii luptătoare.

¹⁰ Platon, *République*, Baccou (trad.), ..., p. 70.

¹¹ *Ibidem*, p. 76.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 77.

¹⁴ *Ibidem*, p. 79.

În al treilea rând, arta nu trebuie să înfățișeze pe oamenii mari și pe eroi lamentându-se și dând dovezi de slăbiciune. „Vom avea deci dreptate să luăm lamentațiile de la oamenii iluștri, să le lăsăm femeilor, și încă femeilor de rând și bărbaților lași, pentru ca astfel de slăbiciuni să provoace indignarea celor pe care noi pretindem că-i creștem pentru apărarea țării.”¹⁵

Dar apărătorii cetății nu se cuvine să devină nici „prieteni ai râsului”, pentru că râsul violent aduce tulburări sufletești. „Deci, a reprezenta oameni demni de stimă dominați de râs e inadmisibil, și cu atât mai mult când e vorba de zei.”¹⁶ Platon vrea aici nu o artă *umanizatoare, realistă*, ci una *idealizatoare*; o artă care să înfățișeze omul nu așa cum *este*, cu stările psihologice reale și cu slăbiciunile și frământările inerente omenescului, ci omul idealizat, *omul așa cum ar trebui să fie*. Arta trebuie să învețe temperanța, stăpânirea pornirilor, excesele fiind indecente și urâte, apoi tăria, hotărârea, fermitatea; cu un cuvânt, arta se va supune cerințelor morale și civice. Zeii și eroii trebuie înfățișați ca nobile și perfecte modele, fără lipsuri și slăbiciuni, altfel artistul cade în impietate și falsitate.

Poeții și fabuliștii comit greșeli și în felul de a reprezenta pe oamenii obișnuiți, și anume atunci când arată că nedreptii sunt fericiți, iar cei drepti nenorociți; când arată că nedreptatea câștigă dacă rămâne ascunsă, că dreptatea e un bun pentru altul și o pagubă pentru sine. Astfel de inversări ale ordinii în judecata morală nu vor fi admise în artă și poezilor li se va cere să cânte contrariul.

Platon se va întreba mai departe dacă sunt de admis în cetate artele imitative (tragedia, comedia), tocmai pentru că ele practică imitația, adică exercită o astfel de influență asupra spectatorului încât îl transpune în starea morală și psihologică a unui personaj sau altul, identificându-se cu acesta și lăsându-se influențat de el. E bine oare ca apărătorii cetății să suporte astfel de „transfigurări”, de tulburări și transferuri de caracter? Nu e bine, va răspunde Platon. Apărătorii cetății n-au altă misiune în viață, nici altă profesiune decât aceea de a se devota asigurării independenței acesteia. De aceea, ei nu au a imita, încă din copilărie, decât acele însușiri care servesc scopului pentru care trăiesc: *curajul, cumpătarea, sfințenia* și niciunul dintre vicii, având în vedere că imitarea unui viciu poate deschide gustul pentru practicarea lui, întrucât imitarea devine cu vremea obișnuiță.

Din acest punct de vedere, nu sunt de „imitat” femei injuriindu-și bărbatul, stări de nenorocire, sclavi, oameni răi și lași, grosolani în vorbire și gesturi, cu apucături urâte, nici cuvintele și gesturile nebunilor, nici alte meserii decât aceea pe care o au, nici nechezatul cailor, mugetul taurilor, murmurul pâraielor, vuietul mării, tunetul și zgomotele de acest fel. Trebuie imitat în povestire sau discurs felul de a vorbi al oamenilor de ispravă, cinstiți, înțelepți; pe ceilalți îi va reda fără să insiste cu imitarea.

Arta de a imita e laudată de Platon, ca artă, dar nu e admisă în cetate, ca dăunătoare. „Deci, dacă un om în aparență capabil, prin abilitatea lui de a lua toate

¹⁵ *Ibidem*, p. 80.

¹⁶ *Ibidem*, p. 82.

formele și de a imita totul, ar veni în cetatea noastră pentru a se produce acolo, el și poemele sale, noi l-am saluta cu mare plăcere ca pe o ființă uimitoare, agreabilă; însă noi am spune că nu există niciun om ca el în cetatea noastră și că nici nu ar putea să existe; apoi l-am trimite într-o altă cetate, după ce-i vom fi vărsat smirna pe cap și-l vom fi încoronat cu panglici. În ce ne privește, vom fi apelat la poetul și povestitorul mai auster și mai puțin plăcut, care va imita pentru noi tonul omului cinstit și se va conforma, în vorbirea sa, la regulile pe care le-am stabilit chiar de la început, când vom fi întreprins educarea războinicilor noștri.”¹⁷

Chiar cu o astfel de atitudine față de poeți, Platon se dovedește mai puțin sever cu ei decât se pronunțase Heraclit, după care Homer ar fi trebuit exclus de la concursuri publice, și biciuit; la fel și Archiloch. Platon va reveni asupra poeziei în cartea a X-a a *Republicii*, unde îi va da și posibilitatea de a se apăra, deși concluzia va fi aceeași. Punctul său de vedere, din care o judecă aici, e numai unul: ca *mijloc de educație*. Aristotel va avea o privire mai largă și mai pătrunzătoare asupra poeziei: ea e superioară istoriei, pentru că redă generalul, în timp ce aceasta rămâne la particular. Apoi, Aristotel îi conferă și anumite virtuți catarctice.

Dar epurarea întreprinsă de Platon merge și mai departe: el va cere eliminarea anumitor mijloace de expresie și chiar a anumitor instrumente muzicale, întrucât acestea răspândesc lamentații, stări lascive, moliciunea, indolența, beția. Printre ele sunt armoniile lidiene, ioniene; în timp ce doriană și frigiană – violente și voluntare – convin formării unor caractere tari, ferme și active, cu înțelepciune, calm și cuviință. Devin inutile unele instrumente de coarde, flautul, cithera.

Deci, bazat pe ethosul armoniilor muzicale și al instrumentelor, adică pe conștiința influenței psihologic-morale a diverselor modalități muzicale – a armoniilor, ritmurilor și instrumentelor – asupra afectivității umane, Platon întreprinde o analiză a valabilității și îndreptăririi acestora în cetate. De altfel, el nu era singurul care se ocupa de acest *ethos* al ritmurilor și armoniilor și pare să fi fost influențat de Damon, prietenul lui Socrate, care formulase unele teorii asupra efectului moral al muzicii. Platon îl evocă în chip de autoritate, când e vorba să precizeze „care sunt măsurile care corespund joshniciei, insolenței, nebuniei și celorlalte vicii, și ce ritmuri trebuiesc lăsate pentru contrarele lor”¹⁸.

În cartea a treia a *Republicii*, Platon oferă o detaliată și clară expunere a exprimării artistice a virtuților morale și a condițiilor acestei exprimări. Armoniile, ritmurile, măsurile exprimă moduri de viață diferite, virtuți diferite sau vicii. Ele trebuie să se potrivească limbajului (textului), „însă felul de a spune și discursul însuși nu depinde oare de caracterul sufletului?”¹⁹ De aici rezultă că izvorul prim al ethosului artistic este structura și factura morală: din suflet, prin limbaj, valorile etice se imprimă elementelor muzicale și se transmit prin ele. „Astfel, discursul bun, buna armonie, grația și euritmia depind de simplitatea caracterului; nu de

¹⁷ *Ibidem*, p. 95.

¹⁸ *Ibidem*, p. 98.

¹⁹ *Ibidem*, p. 99.

acea prostie pe care noi o numim cu gentilețe simplitate, ci de simplitatea veritabilă a unui spirit, care aliază bunătatea cu frumusețea.”²⁰

Tinerii trebuie să caute aceste calități estetice și să le realizeze în toate artele. „Dar de ele e plină pictura, la fel cu toate artele de același gen: e plină de ele industria țesătorului, groderului, arhitectului, fabricantului celorlalte obiecte, chiar natura corpurilor și plantelor; în toate acestea, într-adevăr, există grație sau urâtenie. Și urâtenia, aritmia, inarmonia sunt surori ale răului limbaj și răului caracter, în timp ce calitățile opuse sunt surori și imitații ale caracterului opus, ale caracterului înțelept și bun.”²¹

Mai departe, Platon atrage atenția că nu numai poeții sunt cei ce vor trebui supravegheați și constrânși să nu reprezinte în creațiile lor decât imaginea caracterului bun. Vor trebui supuși controlului toți ceilalți artizani, pentru a nu introduce desfrânarea, viciul, josnicia și urâtenia în reprezentarea ființelor vii în arhitectură sau în celelalte arte. Nu numai poeții, dar nici aceștia nu vor fi îngăduiți să lucreze în cetate dacă nu se vor supune cerințelor ei. În schimb, artizanii folositori vor fi căutați și utilizați: „Nu trebuie oare, dimpotrivă, căutați artizanii fericiți dotați pentru a urma fidel natura frumosului și grațiosului, pentru ca tinerii noștri, asemeni locuitorilor unui ținut sănătos, să profite de tot ce-i înconjoară, din orice parte ar veni spre ochii sau urechile lor, o afluență de lucrări frumoase, ca o briză aducând sănătatea regiunilor salubre și dispunându-i din copilărie să imite, să iubească frumoasa rațiune și să se pună de acord cu ea?”²²

Platon recunoaște excelența acțiunii educative posibile a artei. Suverană e declarată educația muzicală, „pentru că ritmul și armonia au în cel mai înalt grad puterea de a pătrunde în suflet și a-l afecta puternic, aducând cu ele grația și conferind-o, dacă a fost crescut bine, iar nu contrariul”.²³ Frumosul și grațiosul produc plăcere; imperfecțiunea și urâtenia, fie din lucrările de artă, fie ale naturii, produc neplăcere. „Tânărul laudă lucrurile frumoase, le primește bucuros în sufletul său, pentru a face din ele hrana lui, devenind astfel nobil și bun; dimpotrivă, el blamează pe drept lucrurile urâte, le urăște încă din copilărie, înainte de a-i fi venit rațiunea, iar când îi vine rațiunea, el o întâmpină cu tandrețe și o recunoaște ca pe o rudă, cu atât mai bine cu cât educația l-a pregătit pentru ea.”²⁴

Nu poate fi cineva muzician dacă nu cunoaște virtuțile: „Noi nu vom fi muzicieni, nici păzitorii noștri pe care pretindem că-i creștem, înainte de a ști să recunoaștem formele temperanței, curajului, generozității, măreției sufletești, ale virtuților înrudite și ale viciilor contrare, peste tot unde ele sunt răspândite; înainte

²⁰ *Ibidem.*

²¹ *Ibidem.*

²² *Ibidem*, p. 100.

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem*, p. 100 și 101.

de a le percepe prezența acolo unde ele sau imaginile lor se află, fără a neglija nici una în lucrurile mici, nici în cele mari, convinși că ele sunt obiectul aceleiași arte și aceluiași studiu.”²⁵

Frumusețea și ordinea sunt obiectul adevăratei iubiri, aceea care iubește cu înțelepciune și măsură. În artă trebuie să fie adevăr și frumusețe, un echilibru, o armonie a lor. Dacă se dă culoare unei statui, nu vom da părților celor mai frumoase ale statuii culorile cele mai frumoase, ci pe cele ce li se potrivesc, întrucât *noi nu trebuie să vopsim ochii statuii așa de frumoși încât ei să nu mai pară că-și ochi*²⁶.

Influența, recunoscută și subliniată de Platon, a artelor asupra psihicului și moravurilor omului, ar putea fi admisă ca un început al ideii, încă neteoretizată, a *catharsisului*. Referindu-se în *Republica* la rațiune și impuls (mânie): „Dar nu-i așa că, precum am spus, un amestec de muzică și de gimnastică e ceea ce va pune de acord aceste părți, întărind și alimentând pe una prin discursuri și prin științe, relaxând, potolind, îndulcind pe cealaltă prin armonie și ritm?”²⁷

Cu un cuvânt, cum în lumea inteligibilă frumosul e un aspect al Binelui, Ideea de Frumos și de Bine sunt de aceeași esență, predominând Binele; în lumea sensibilă, în sfera artelor, de asemenea, binele, idealul moral trebuie să primeze. Iată de ce, în cele arătate mai sus, arta și frumosul din ea sunt tratate din punctul de vedere al severului și austerului moralist politic.

Platon n-a dat o atenție deosebită clasificării artelor și raporturilor dintre ele. Cum am spus, artele imitative sunt cele pe care le numim arte frumoase: desenul, pictura, sculptura, poezia, muzica; Platon le citează întotdeauna când are nevoie de exemple. Dar, dintre acestea ies în evidență, în considerația lui ca principale, mai ales două: muzica și poezia, ele având și cea mai mare putere de acțiune asupra educării moravurilor. Se vorbește rar de arhitectură. Toate aceste arte împreună cu partea practică a științelor intră sub denumirea de muzică, și se opun artelor servile – sunt *artele liberale*.

Platon a dat o definiție, în felul său, tragediei, anticipând în oarecare măsură pe Aristotel: „Dar ce! Dacă cineva s-ar duce pe lângă Sofocle și Euripides și le-ar spune că el e în stare să găsească pe baza unui mic subiect lungi dezvoltări, și să trateze în puține cuvinte o materie amplă, că el știe să facă discursuri patetice sau teribile și amenințătoare și multe alte lucruri de acest fel și că predându-i cuiva această artă l-ar învăța pe acela de a face o tragedie, cred că cei doi poeți și-ar râde de el dacă el ar crede că tragedia este altceva decât reuniunea tuturor acestor părți, în așa fel ele se acordă unele cu altele și compun un ansamblu.”²⁸

În această definiție se cuprind trăsăturile principale ale definiției aristotelice. Platon n-a văzut însă ceva foarte important, ce a observat numai Aristotel: că

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 123.

²⁷ *Ibidem*, p. 154.

²⁸ Platon, *Phaidros*, L. Robin (trad.), Société d'Édition „Les Belles Lettres”, Paris, 1933, p. 77.

spectacolul tragic purifică pasiunile pe care le provoacă. Pentru Platon, drama corupe și pune sufletele în pericol; pentru Aristotel, acțiunea dramei este direct și puternic etică, fiindcă face sufletele mai bune, purificându-le prin *catharsis*.

Platon l-a premers pe Aristotel și în definirea comicului și a comediei. În *Fileb* se referă la acel sentiment amestecat de plăcere și neplăcere pe care ni-l provoacă spectacolul comic, prin evidențierea ridicolului. După el, ridicolul e un anumit viciu al sufletului, născut din ignoranță și slăbiciune. Platon examinează și comedia cu exigența critică pe care o aplicase tragediei, dar îi prescrie măsură și n-o repudiază, spunând în *Cratylus* că „chiar și zeilor le place gluma”.

Din cele relatate până aici, se vede în ce mare măsură ideile estetice ale lui Platon sunt tributare idealismului său mistic. Izvorul suprem al frumuseții din lume stă în Ideea de Frumos existentă la toate Ideile platoniciene, într-o sferă transcendentă lumii sensibile și conștiinței omenești. Aceeași interpretare o dă Platon și izvorului creației artistice. Încă din *Apologie*, Socrate arată că, cercetând poezii, și-a dat seama îndată că ei nu știu să-și explice singuri poemele, ceea ce înseamnă că în creația lor nu sunt conduși de știință, ci de un fel de instinct și de o inspirație divină, la fel cu ghicitorii și profeții, care spun și ei multe lucruri frumoase, dar fără să-și dea seama de ceea ce spun. „Poezii mi-au părut a fi aproape în aceeași situație. Și observai în același timp că din cauza talentului lor poetic ei se credeau și în celelalte lucruri cei mai înțelepți oameni, ceea ce de fapt nu erau defel.”²⁹ Poezii sunt ignoranți și goi ca și rapsozii, oamenii de stat, oratorii. Nu există o știință a acestor domenii, după care s-ar conduce cei ce le cultivă; o asemenea știință posedă numai *filosofia*.

Aceeași idee se găsește în dialogul *Ion*, unde poezia e prezentată ca o chestiune de inspirație, nu de rațiune – idee preluată de la Homer, care roagă Muza să-i povestească mânia lui Ahile și erorile lui Ulysse, și de la succesorii lui Homer care invocau Muza la începutul poemelor lor.

Socrate îi arată lui Ion că el e un rapsod homeric, și nu al altor poeți, pentru că activitatea lui nu se bazează pe artă și știință, fiindcă în acest caz ar putea vorbi și de alți poeți, deoarece există „o artă poetică generală”. Procesul de „inspirație” creatoare e un act irațional în cadrul căruia artistul lucrează ca un „iluminat”, mai bine zis ca un „medium” sau instrument al zeilor. Redând această concepție, Socrate spune în dialogul *Ion*: „Toți poeții buni își fac poemele lor frumoase nu prin ajutorul artei ci în prada inspirației și stăpâniți oarecum de o putere divină, și tot astfel și compozitorii adevărați... nu-și compun cântecele lor frumoase când sunt cu mintea trează ci când se cufundă în ritm și armonie, lăsându-se obsedați în prada delirului [...] Poetul e o ființă ușurică, zburătoare și sacră și nu e în stare să creeze ceva până ce nu e cuprins de inspirație și-și iese din fire, astfel ca mintea sa să nu mai locuiască într-însul [...] Operele lor nu se datoresc artei, ci puterii divine

²⁹ *L'Apologie de Socrate*, în Platon, *Oeuvres complètes*, L. Robin (trad.), vol. I, Gallimard, Paris, 1953, p. 155.

[...] *Tocmai de aceea zeul le ia mințile și se servește de ei ca de niște slujitori, prooroci și tълmaci divini, pentru ca noi când îi auzim să știm că nu ei, niște oameni cu mintea absentă, sunt cei care spun lucruri așa de vrednice de luare-aminte, ci zeul însuși e cel care ne grăiește nouă printr-înșii [...] Nu trebuie să susținem că poemele frumoase sunt ale oamenilor și sunt lucruri omenești, ci că sunt divine și opere sacre ale zeilor, iar poeții nu sunt altceva decât niște tълmaci ai zeilor, fiecare posedat de zeul care-l stăpânește.*³⁰

Inspirația poetică e un fel de fluid transmisibil, ca un curent care trece de la muză la poet și de la acesta la alții în felul în care magnetul, atrăgând o bucată de fier, o înzestrează cu proprietatea de a atrage și ea alte obiecte de fier. Așa se formează de la muză, prin poeți, un lanț de inspirați. Așa că „*De fapt nu prin artă, ci prin inspirație și sugestie divină își compun toți marii poeți epici frumoasele lor poeme; și marii poeți lirici, la fel.*” Prin poet și rapsod ca instrumente ale sale, Dumnezeu transmite spectatorului frumusețea și virtutea. Cât despre sfera de recepție a artei, Platon era aristocratic, ca și Socrate: arta se adresează cu frumusețile ei nu oricui, ci numai celor care au primit educația convenită pentru a o înțelege și a o gusta. Firește, aceștia nu puteau fi decât oamenii înstăriți, care-și puteau oferi o educație și instrucție aleasă.

În dialogurile platoniciene care se referă la artă și la frumos se găsesc semănate numeroase alte observații și idei interesante. Astfel, în același dialog *Ion*, Socrate îi spune rapsodului, la un moment dat: „*Nu poți să devii rapsod, de fapt, dacă nu înțelegi ceea ce vrea să spună poetul; pentru că rapsodul trebuie să interpreteze gândirea poetului în fața auditorilor săi, și e imposibil să faci acest lucru cum se cade dacă nu înțelegi ceea ce el vrea să spună.*”³¹ Este, firește, aici o recomandare valabilă pentru toate timpurile în privința interpretării unui text.

În același dialog, se simte tendința susținută și evidentă a lui Platon de a găsi elementele generale și esențiale ale artei, cu alte cuvinte de a descoperi și defini esența artei poetice. Corespunzător esenței unei ramuri (gen) de artă, cum ar fi poezia, pictura, sculptura, Platon atrage atenția că se formează și *principii generale* de apreciere artistică în ramura respectivă. „*Și în sculptură – îl întreabă Socrate pe Ion –, ai văzut până acum vreun om care să fie capabil să deslușească acele calități ale lui Dedal, fiul lui Metion, ale lui Epeos, fiul lui Panopeus, ale lui Theodor din Samos sau ale altui sculptor particular oarecare, și care cu privire la operele celorlalți sculptori să se simtă încurcat, să se zăpăcească și să nu știe ce să spună?*” La care întrebare, Ion răspunde: „*Nu, pe Zeus, nici eu n-am văzut încă vreunul din aceștia.*”³²

Fără îndoială, Platon are anumite merite istorice în dezbaterile de început a unor probleme fundamentale ale esteticii. Esența concepției sale filosofice a atras,

³⁰ Platon, *Ion*, în *Oeuvres complètes*, L. Robin (trad.), vol. I, Edit. Gallimard, Paris, 1953, p. 62–64.

³¹ *Ibidem*, p. 57.

³² *Ibidem*, p. 61.

însă, și asupra ideilor lui estetice o serie de grave insuficiențe teoretice, dintre care unele au fost arătate în expunerea de până aici. În estetica lui Platon ar sta, după unii, germeii artei pure, ai formalismului, ai tezei incognoscibilității artei și ai iraționalității frumosului. Totuși, unii istorici ai esteticii nu se pot abține să facă din Platon figura centrală a esteticii grecești antice și a dezvoltării esteticii de atunci și până la Renaștere. Influența sa merge până la Kant, Schelling și Schopenhauer, care au împrumutat în gândirea lor substanțiale elemente platoniciene.

A N E X Ă

1. OBIECTUL ȘI DEFINIȚIA ESTETICII³³

Termenul „estetică” provine din limba greacă, de la cuvântul „*aisthesis*”, care însemna senzație, sentiment.

Ca denumire a unei științe anume, el este creația gânditorului german Baumgarten care, pe la mijlocul sec. al XVIII-lea, într-o lucrare intitulată *Aesthetica*, încerca o analiză a formării gustului. Dar, ca adept al intelectualismului leibnizian după care viața afectivă era partea inferioară a inteligenței, Baumgarten considera estetica un fel de logică inferioară – a ideilor obscure. În acest sens o și definea ca „știința cunoașterii sensibile, teoria artelor liberale, gnoseologia inferioară”.

Concepția lui Baumgarten este preluată de Kant, care, în *Critica puterii de judecată*, consideră estetica o disciplină ce emite judecăți apreciative cu privire la ceea ce e frumos.

Cu privire la obiectul esteticii s-au formulat adesea concepții opuse și chiar contradictorii. Unii teoreticieni ai domeniului au văzut ca obiect principal al esteticii *arta*, în timp ce alții au exclus-o, afirmând că despre artă are a se ocupa o știință aparte, o *Allgemeine Kunstwissenschaft* (Max Dessoir, Utitz, Worringer). N-au lipsit nici pozițiile cu totul negatoare, care contestau însăși posibilitatea unei estetici ca „știință a frumosului privit în universalitatea lui”, poziție pe care o găsim în *Istoria literaturii române contemporane* a lui Eugen Lovinescu.

Unii autori au luat ca obiect al esteticii numai arta sau numai frumosul, alții pe amândouă, cu excluderea realității naturale, și iarăși alții ca o știință a desfătării artistice, a plăcutului în general.

Hegel, de exemplu, excludea frumosul natural din preocupările esteticii, deși îi recunoștea existența. Pentru el, „obiectul științei despre care tratăm este frumosul în artă. Frumosul din natură nu ocupă loc decât ca primă formă a frumosului [...] Necesitatea frumosului din artă decurge din imperfecțiunea realității” (*Prelegeri de estetică*).

De la Platon și până în sec. al XIX-lea, estetica a rămas o preocupare despre artă și frumos, dar pe parcurs ea s-a amplificat cu alte probleme importante: relația dintre viață și artă, specificul național și necesitatea tratării istorice a fenomenelor artistice, caracterul popular al artei, principiile realismului, autenticitatea în artă, problema originii artei, real și ideal în sfera artisticului și altele.

³³ Note din cursul de estetică al profesorului Dumitru Isac, text tehnoredactat de Ionuț-Constantin Isac.

Dintre esteticienii români, Tudor Vianu adoptă punctul de vedere hegelian. În *Estetica* sa, el spune că: „Pentru punctul de vedere al acestor pagini, estetica este știința frumosului artistic.” Alta este definiția pe care o dă esteticii Liviu Rusu, care în *Logica frumosului* scrie astfel: „Estetica este știința frumosului. Iar această noțiune implică cu aceeași îndreptățire atât frumosul artistic, cât și pe cel natural.”

Nu mai insistăm asupra altor concepții cu privire la obiectul esteticii. Să constatăm doar că el nu se restrânge numai la artă și la frumos, ci implică toate problemele care rezultă din caracterul social al artei.

După Marx, proprietățile fundamentale de însușire estetică a realității de către om sunt următoarele:

- a) *Însușirea practic-utilitară*, ca ființă biologică, în vederea satisfacerii unor trebuințe vitale: alimentație, îmbrăcăminte, adăpost etc. Omul își însușește *utilitar* obiectele materiale în vederea consumului lor biologic.
- b) *Însușirea teoretică-științifică*, cunoașterea abstractă a realității, reflectarea în conștiință a esenței lucrurilor, care nu se mai finalizează în „consumarea” obiectelor reflectate.

Cunoașterea teoretică, științifică, se formulează în abstracții, se îndepărtează, într-un fel, de concret, de viu; numai practica, de la care ea pornește și la care se întoarce ca aplicație, se află în contact direct cu realitatea concretă.

- c) *Însușirea practic-spirituală* are două aspecte: ea este reflectare spirituală inclusă într-o creație materială, în cazul esteticii, în *opera de artă*, care e un produs material cu semnificație spirituală.

Aici putem face disjunția dintre creator și consumatorul de artă. Creatorul *crează*, adică are capacitatea de a da formă materială unui conținut spiritual; consumatorul de artă deține doar o capacitate „contemplativă”, însă nu pasivă în fața unei adevărate opere de artă (pe plan subiectiv, intelectual, emoțional, voluntar).

- d) *Însușirea estetică* a realității nu se realizează doar prin intermediul artei, ci și prin directă contemplare a fenomenelor naturale și sociale – oriunde întâlnește o alcătuire armonioasă de elemente, o unitate care rezultă dintr-o varietate de detalii „organizate” unitar, în măsură să-i satisfacă gustul și simțul estetic.

Și însușirea estetică, și contemplația artistică presupun existența reală a unor fenomene exterioare conștiinței – naturale, artistice, sociale sau morale. Contemplația depinde și de subiectul receptiv, dar *obiectul* contemplației nu mai depinde de subiect.

- e) Spre deosebire de însușirea teoretică, în cadrul căreia au loc specializări științifice, delimitări în sfera analitică a realului, însușirea estetică a realității are ca obiect sfera largă a tot ce este accesibil percepției concret-senzoriale în mod unitar, inclusiv fenomene abstracte care se exprimă cu eleganță și frumusețe, cum ar fi chiar unele operații matematice. Reflectarea estetică redă obiectul în mod *plastic*, cu bogăția lui concretă. Aspectul concret-senzorial este particularitatea cea mai importantă a esteticului.

- f) O altă caracteristică a însușirii estetice este rolul important al elementului sensibil-emoțional. Frumusețea lumii exterioare sau a operelor de artă nu poate fi prinsă decât pe calea simțurilor – în special prin văz și auz – sau pe calea reprezentărilor, cum este cazul literaturii. Artei, atât ca fenomen de creație, cât și ca obiect de receptare estetică, îi este specific un anumit *patos* care îl face pe spectator să vibreze, să se emoționeze, să-i procure o anumită plăcere pe care

mulți esteticieni o consideră a fi *dezinteresată*. Creația și contemplația estetică se mai caracterizează, esențial, prin prezența factorului afectiv, valorificator. Contemplația estetică este o raportare a obiectului contemplat la sentimentul de plăcere sau neplăcere al subiectului. E adevărat că în contemplația estetică intervine și cunoașterea, dar ea fuzionează cu afectivitatea; avem aici o cunoaștere îmbibată de sentiment și sentimente saturate de cunoștință.

În unele arte, cum este literatura, nu există un contact direct cu realitatea, ci doar cu anumite semne convenționale. Aici se declanșează procesul reprezentărilor, care știm că are la bază tot experiența senzorială concretă. În gândire, obiectul e reflectat prin noțiuni; în cunoașterea practic-spirituală obiectul e reflectat în forma sa proprie, reală.

- g) Însușirea estetică a realității este și cunoaștere, dar și creație – ne referim aici la artă. Ea are o funcție de cunoaștere, care se adresează realității ca obiect, dar într-un fel specific. Creația artistică nu reproduce adevărul, ci transfigurează realitatea, reușind să surprindă generalul în individual. Opera de artă se înfățișează și ca o individualitate vie și sensibilă, dar se arată și pătrunsă de esențialitatea și universalitatea obiectului. În forma individuală în care se înfățișează opera de artă, apar numai acele particularități ale obiectului în care transpar esența, semnificația și caracterul obiectului vizat, cu excluderea amănuntului nesemnificativ. Producția materială nu e în afara perspectivei esteticii, ci, dimpotrivă, se îmbină cu el în oarecare măsură, dar aici se urmărește în primul rând prepararea în scopuri utilitare a calităților firești, naturale, ale diverselor materiale. Esteticul devine însă necesar pentru valorificarea bunurilor materiale create de om.

Arta este felul de creație în care însușirea estetică este primordială, fără a-și pierde însă caracterul utilitar. Nu e vorba de o utilitate în vederea unui consum biologic sau de interes industrial ori comercial. În artă, obiectul contemplației artistului e transfigurat pentru a sugera idei și sentimente, anumite semnificații spirituale umane.

Scopul producției materiale este însușirea practic-utilitară a obiectului; în artă se efectuează o însușire practic-spirituală a lumii.

- h) Procesul de însușire estetică a lumii, privit sub aspectul său psihologic, gnoseologic și social, este deosebit de complex și multilateral. Cea mai simplă analiză scoate în evidență cei doi factori fundamentali: existența esteticii în obiectul real și capacitatea subiectivă de reflectare a lui, adică existența *simțului estetic*. Însușirea estetică, sub aspectul ei de creație artistică, face parte din practica umană. Arta, frumosul, capacitatea trăirii estetice își au originea în muncă, în plăcerea spirituală pe care aceasta, desfășurată în cadrul societății, o conferă.

Receptarea inițială a obiectului estetic este senzorială și se înfățișează ca percepție estetică, în care e infuzată o stare afectivă specifică, de *plăcere estetică*. Urmează, de obicei, o *apreciere estetică*, adică formularea unei *judecăți de valoare estetice*. O reflecție intelectuală mai aprofundată asupra procesului de percepere și trăire estetică, pe baza analizei desfășurării lui, duce la treapta de *analiză estetică*, iar generalizarea acestei analize duce la domeniul *teoriei estetice*. Totalitatea gusturilor, a concepțiilor și reprezentărilor artistice, a idealurilor și programelor artistice elaborate, într-o anumită etapă a dezvoltării practicii sociale, formează ceea ce se numește *conștiința estetică*, parte a conștiinței sociale.

În societate, pe baza practicii sociale și a practicii artistice, se formează anumite *idei* despre frumos, sublim, tragic, comic, despre esența și sarcinile artei, despre conținutul și forma ei, despre conținutul ei ideologic. Aceste idei formează concepțiile artistice ale societății.

Concepțiile artistice influențează puternic creația artistică, gustul și aprecierea estetică a publicului. Frumosul a fost și va fi mereu altul, după popoare, climat fizic, moment istoric, mai ales după regimuri politice și forme sociale.

Ideile estetice ale societății se concretizează în activitatea artiștilor, în practica estetică a poporului, iar teoretic sunt sintetizate și exprimate în *estetică*, știință care devine astfel expresia teoretică a concepțiilor artistice ale poporului. *Sentimentul estetic* își găsește expresia deplină doar în sfera vieții sociale: aici, gustul estetic depinde nu numai de anumite noțiuni estetice, ci și de alte elemente, cum sunt trăsăturile naționale și individuale ale oamenilor, tradițiile și obiceiurile – particularități psihice formate în decursul dezvoltării istorice. Raportul estetic al omului cu realitatea este un *raport social*: în aprecierea estetică se include și importanța fenomenelor – pozitivă sau negativă – pentru om, pentru societate.

Să rezumăm cele spuse până aici despre însușirea estetică a realității. Aceasta are următoarele caracteristici:

- 1) nu tinde la „consumarea” obiectului și, în acest sens, poate fi considerată ca „gratuită”;
- 2) nu se limitează la artă, ci vizează și natura, omul și rezultatele producției omenești;
- 3) operează asupra unei realități obiective;
- 4) se manifestă ca o contemplație cognitivă sensibilă, urmată de o materializare expresivă – ca operă de artă – în cazul artistului creator;
- 5) este concret-sensibilă și unitară: expresie a esenței în planul sensibilului;
- 6) se însoțește de stări afective;
- 7) este o reflectare integrală a obiectului, a ceea ce e general și individual în el;
- 8) este o modalitate de cunoaștere a realității, prin redarea formei proprii obiectelor, o cunoaștere senzorial-imaginativă și ideologic emoțională;
- 9) este transformatoare și creatoare după legile naturii și aspirațiile omenești.

Obiectul esteticii este o *însușire specifică a realității de către om, în special arta ca forma cea înaltă a acestei însușiri*.

De aici rezultă și definiția esteticii, ca *știința unei însușiri practic-spirituale specifice a realității de către om, în special știința artei ca forma cea mai înaltă a acestei însușiri*.

S-a ridicat și problema sferei de extensiune a însușirii estetice. Putem spune că ea este universală: aproape toate formele de existență din natură, din viața socială, spirituală și artistică constituie obiecte posibile ale receptării estetice. Cele mai felurite domenii ale realității sunt proprii să declanșeze o atitudine estetică: producția de bunuri materiale, atitudinea față de muncă, relațiile dintre oameni, faptele și soarta omului, evenimentele social-politice, spațiul domestic și, în primul rând, arta, care e domeniul specific al esteticii.

Elementul comun care provoacă reacția estetică prin mijlocirea unor forme existențiale atât de diverse este *esteticul* însuși, care există potențial în natură, în societate, în viața umană și în artă. Estetica nu poate exclude din sfera sa niciunul dintre aceste domenii.

Estetica a tratat problemele sale fundamentale când *metafizic* (Platon, Plotin, Schelling, Hegel ș.a.), când *logic* (de ex. Kant), când *psihologic*. S-a aplicat uneori o

metodă *analitic-obiectivă* (analiza marilor fenomene estetice ale naturii și a capodoperelor artistice), alteleori o metodă *introspectiv-psihologică* sau *experimentală* (Fechner). S-au mai propus: *metoda descriptivă*, care n-ar avea de făcut aprecieri, ci numai descrieri ale operelor de artă, apoi metodologii care recomandă *extazul* ca mijloc de prindere a frumosului sau *intuiția* (Bergson), care ar înlocui extazul plotinian. După aceștia, frumosul ține de resortul afectivității, nu al intelectului, și el nu poate fi prins prin analiză, ci prin trăirea lui.

Estetica dogmatică reclamă formularea unui ideal în raport cu care să fie judecate și valorizate operele de artă (Platon și Hegel). Dar arta e în permanentă evoluție și erezie în raport cu orice dogmă stagnantă. S-au emis și tezele unei *estetici normative*, în conformitate cu care estetica ar trebui să formuleze precepte sau norme, adică judecăți de valoare asupra a ceea ce opera de artă „ar trebui” să fie. Formularea unui „ideal” nu are nicio șansă de a se impune decât în măsura în care el se dovedește a fi anticiparea unui viitor „normal” sau cel puțin posibil.

O metodă în estetică au propus și fenomenologii: e vorba de renunțarea la explicații cauzale și de prinderea prin intuiție a esenței esteticului.

Estetica, știință socială, are contingente cu un mare număr de alte științe cu caracter mai mult sau mai puțin general, de al căror instrumentar metodologic se și folosește uneori. Dintre ele amintim: filosofia, gnoseologia, sociologia, psihologia, etica, istoria culturii, istoria universală ș.a. Ea are însă relații și mai strânse cu diversele științe particulare ale artei, cum sunt: istoria diferitelor arte, teoria acestora, critica de artă. Estetica nu se confundă cu niciuna dintre aceste științe, dar se folosește de vastul material concret pe care ele i-l oferă. Ea are, desigur, și unele probleme comune cu teoria diverselor arte, cum ar fi rolul cognitiv al artei sau importanța ei educativă, dar teoria artei pune accent pe particularitățile distinctive ale diverselor arte și cuprinde multe date tehnice specifice acestora. Teoria artelor nu se ocupă de legile generale ale artei, ea nu tratează probleme ca adevărul artistic sau caracterul popular al artei, ci are în vedere numai legile specifice fiecărei arte, dictate de natura ei.

Estetica se află în cele mai apropiate raporturi cu propria sa istorie, care ne dezvăluie concepțiile estetice formulate de marii gânditori, în special filosofi, și procesul istoric de formare a categoriilor esteticii.

2. CATEGORIILE ESTETICII. ESTETICUL

2.1. CATEGORIILE ESTETICII

În sens larg filosofic, categoriile sunt noțiuni logice fundamentale care reflectă cele mai generale și esențiale legături și relații ale obiectelor și fenomenelor din realitate (*materie, mișcare, spațiu, timp, cauzalitate, necesitate, calitate, cantitate, conținut, formă* etc.). Categoriile se diferențiază astfel de termenii care indică noțiuni mai restrânse, subordonate ca sferă.

Categoriile au *caracter istoric* și s-au format pe baza practicii sociale a oamenilor. Ele sunt mijloace de cunoaștere mai profundă a realității. Cunoașterea însăși este un proces complex de formare a categoriilor, noțiunilor, legilor care-i permit omului să stăpânească natura.

Categoriile formează *un sistem*, pe baza coordonării lor după gradul de generalitate al fiecăreia. Acest sistem este *deschis*; categoriile nu sunt veșnice, nici în număr fix. Numărul lor crește pe măsură ce știința avansează și realitatea se dezvoltă.

Categoriile sunt flexibile, mobile, legate între ele. Dezvoltarea realității obiective nu-și poate găsi o reflectare adecvată în categorii metafizice, adică imuabile, ci în categorii care se dezvoltă ele însele dialectic. Categoriile filosofice reflectă fiecare o latură a lumii obiective; sistemul lor reflectă însă *concretul* în plenitudinea lui.

Aceste trăsături ale categoriilor filosofice aparțin și categoriilor esteticii. Sistemul categoriilor esteticii este *totalitatea acelor concepte generale care, împreună, tind să cuprindă și să epuizeze cunoașterea întregului obiect al științei noastre*.

Categoriile esteticii reflectă aspecte esențiale și specifice ale realității, adică aspecte pe care nu le mai reflectă niciun alt sistem de categorii. Dacă realitatea nu ne-ar fi reflectată și prin categoriile esteticului, ne-ar scăpa aspecte importante din cunoașterea ei completă.

Categoriile estetice au *caracter obiectiv*, în sensul că reflectă aspecte ale realității existente independent de voința sau dorința omului. Facem distincție între însușirile estetice ale realității și categoriile estetice care reflectă aceste însușiri. Percepțiile și trăirile estetice, gusturile și idealurile estetice, arta ca formă superioară de atitudine estetică își au obiectul în lumea reală materială.

Diverși filosofi, cum sunt kantienii, machiștii, pragmatistii ș.a., consideră categoriile estetice ca produse ale subiectului, existențe apriorice practicii, experienței umane. Nicolai Hartmann spunea în *Estetica* sa din 1953: „Obiectul în importanța sa estetică există numai pentru subiectul care percepe estetic.” Esteticul își are însă o *existență obiectivă*: frumosul, tragicul, comicul, sublimul există în realitate, în afara subiectului și independent de el.

Totuși, categoriile esteticii nu sunt simple reproduceri mecanice, plate, simple a ceea ce le corespunde exterior în realitate. În ele pătrund și puternice rezonanțe subiective, sociale, etice, ideologice și politice. În ele se dezvăluie și poziția artistului față de obiect, ideile lui, idealurile lui. Așa că, rămânând pe pozițiile afirmării aspectului obiectiv, ca rădăcină principală a categoriilor estetice, trebuie admis că esteticul în artă este o unitate între gândire și viață, între obiectiv și subiectiv.

În comparație cu categoriile filosofice, categoriile estetice au o sferă mai restrânsă: ele oglindesc și sintetizează numai un singur aspect al realității, care cuprinde: însușirea estetică a realității de către om; calitățile estetice ale realității obiective; activitatea estetică a omului și forma specială a acestei activități, *arta*.

Categoriile estetice au și un conținut afectiv; obiectul lor e determinabil numai cu ajutorul unei judecăți de plăcere, de preferință, de gust sau de valoare. „Categorii estetice se constată, mai întâi, ca o reacție sentimentală sau emoțională a contemplatorului în fața operei de artă”³⁴ și a oricărui obiect estetic.

Categoriile estetice nu se fixează în anumite genuri sau specii artistice cu totul exterioare una alteia. Ele sunt și relativ independente și interdependente; nici nu pot fi reduse una la alta, nici înglobate în sfera frumosului. Nu este de admis teza că sublimul, tragicul și comicul ar fi aspecte variate ale frumosului. Acestea sunt entități de sine stătătoare, aparțin sferei esteticului, fiindu-i subordonate. Frumosul, tragicul, sublimul și

³⁴ Cf. Gh. Achiței, *Problema categoriilor estetice*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1968, p. 18.

comicul sunt cazuri particulare ale esteticului și, în același timp, însușiri ale realității obiective.

Categoriile estetice – ca toate celelalte – trec unele într-altele, în contrariul lor, în condițiile necesare acestei treceri. Un fenomen istoric, *tragic* într-o epocă, în anumite condiții, devine *comic* în alte condiții istorice.

Categoriile estetice, care nu se confundă cu cele filosofice, dar le sunt subordonate, formează un sistem deschis, cuprinzând două grupuri:

- I) Grupul de categorii care redă relațiile estetice ale omului cu realitatea:
 - a) *Esteticul*, socotit de unii drept categoria cea mai cuprinzătoare, întrucât reflectă esența generală a tuturor însușirilor estetice implicate în celelalte categorii;
 - b) *Frumosul și urâtul*;
 - c) *Sublimul*;
 - d) *Tragicul și comicul*;
- II) Al doilea grup e format din categoriile care tratează fenomenul artistic ca atare, arta în specificitatea sa:
 - a) *Imaginea artistică*;
 - b) *Conținutul și forma în artă*;
 - c) *Procesul de creație artistică*;
 - d) *Metoda de creație*.

Bipolaritatea unor categorii estetice (frumos-urât; tragic-comic) este relativă; între frumos și urât stă *non-frumosul* (indiferentul estetic), iar comicul nu e un opus numai al tragicului, ci și al sublimului.

În legătură cu categoriile estetice s-a pus și problema variabilității sistemului lor în diversele epoci istorice, la diferite civilizații. Wilhelm Worringer susține că nu categoria frumosului ar predomina istoric în toate artele: arta orientală n-ar putea fi abordată prin această categorie, căci în cadrul ei frumosul ar cădea pe un plan secundar. În aceeași ordine de idei, André Malraux crede că civilizațiile sunt ireductibile și fiecare om își are sensibilitatea sa prin care vede estetic lumea. Fiecare civilizație – cum ar fi cea asiatică – își are categorii proprii prin care asimilează și își subordonează valorile altor civilizații.

Există deci în estetică o problemă a locului și funcțiilor categoriilor estetice în istoria artei. S-a ridicat, de asemenea, și teoria alternanței categoriilor estetice de-a lungul unor perioade istorice, conform profilului spiritual al fiecărei epoci.

Unii esteticieni socotesc că fundamentale ar fi categoriile de *frumos* și *sublim*, celelalte (tragicul, comicul, urâtul etc.) ar fi categorii secundare, derivând din altele. De fapt, se poate admite că există o predominare a unora sau altora dintre categorii în diverse epoci, din cauza împrejurărilor istorice, dar nu se poate afirma lipsa celorlalte.

Prin urmare, nu este de imaginat un sistem *static* al categoriilor estetice, un sistem *închis*, cu subordonări și coordonări fixe, definitiv valabile. Momentul istoric dat, anumite structuri social-istorice concrete sunt singurele care explică apariția și dispariția alternativă a anumitor categorii în primul plan al vieții estetice.

În estetica contemporană, se remarcă tendința de extindere nelimitată a sferei termenului de categorie estetică. Pe lângă cele consacrate de o veche tradiție (frumos, sublim, tragic, comic), care corespund sensurilor estetice ale realității, se enunță drept categorii *curentul*, *metoda*, *imagea artistică*, *realismul*, *romantismul*, *barocul*, *modernismul*, *inovația*, *stilul*, *procesul de creație*, *inspirația*, *caracterul popular* etc. Rămân în discuție unele concepte estetice care stau la frontiera categoriilor bine conturate:

eroicul, monumentalul, tragi-comicul, grotescul, ironia. Pentru acestea există o zonă a sub-categoriilor, care așteaptă să fie explorată și teoretizată.

Așezarea și enunțarea categoriilor în perechi cu componente contrastante evidențiază caracterul specific al judecății estetice: fenomenele exterioare (natură, societate, artă) emit semnale estetice care declanșează, după *intensitatea și natura* lor, fie reacții pozitive (frumos, sublim, tragic), fie negative (urât, comic), fie ambivalente (ironie, tragi-comic, grotesc etc.). Există însă și fenomene care nu ne provoacă aparent nicio reacție de ordin estetic; acestea pot fi considerate „obiecte” estetice ale căror semnalizări ca atare nu trec pragul sensibilității noastre estetice.

Instabilitatea care domină în efortul de sistematizare a categoriilor estetice mai este alimentată și de concepția ce se are în vedere despre estetică. Dacă prin estetică se înțelege o anume „însușire” a realității de către om, atunci categoriile se definesc în raport cu aspectele sub care existența obiectivă se prezintă sensibilității noastre: frumoasă, tragică, grațioasă, comică, patetică, urâtă. Dacă estetica e înțeleasă cu sensul mai vechi de „știință a frumosului”, atunci categoriile ei vor fi inevitabil concepute ca „modificări ale frumosului”, iar dacă, pe lângă aceasta, ea mai este concepută și ca filosofie a artei, atunci categoriilor tradiționale li se mai atașează și acelea de realism, clasicism, romantism, baroc, liric, epic, dramatic, stil, curent, mișcare artistică...

Uneori estetica a fost axată pe procesul de creație artistică sau de practică artistică. În acest caz, se impune acceptarea categoriilor de *metodă de creație, procedeu artistic, mijloc de expresie, imagine artistică, tipizare*. Dar o extindere prea amplă a categoriilor estetice duce inevitabil la eclectism și la confundarea esteticii cu alte discipline artistice.

Să menționăm și anumite poziții de minimalizare a diversificării sau sistematizării categoriilor estetice, o lipsă de interes pentru categorizare care nici n-ar fi autentic estetică. De pildă, T. Vianu scria că „așa-numitele categorii” reprezintă noțiuni obținute din sistematizarea aspectelor vieții sau naturii, dintr-un alt unghi de vedere decât cel propriu-zis estetic. Nici Benedetto Croce nu avea mai multă atracție spre problema categoriilor.

În încheierea acestui șir de idei, nu o dată direct contradictorii și în general reprezentând poziții divergente, precizăm că termenul categoriilor e o problemă reală a esteticii, care nu poate fi negată. Nu se poate face abstracție de problema categoriilor, care sunt genurile cele mai generale, punctele de vedere supreme în sfera estetică. Dar acest sistem trebuie elaborat și considerat *dialectic*, nu absolutizat mecanic, rigid.

2.2. PROBLEMATICA ESTETICULUI

Noțiunea și termenul de „estetic” cunosc o frecvență întrebuintare, atât în lucrările de specialitate, cât și în literatura mai largă sau în vorbirea curentă. Semnificația sa nu este însă, științific, bine conturată, iar în uzul curent ea se confundă cu aceea a frumosului sau cu una limitată, tot pe linia conceptului de frumos.

Definiția esteticului nu este elucidată în măsură corespunzătoare, ceea ce creează dificultăți rezolvării unor probleme fundamentale ale esteticii: *obiectul, conținutul, natura artei, metoda artistică*.

Există concepții diferite privitoare chiar la poziția pe care esteticul o ocupă în cadrul celorlalte categorii ale esteticii. Nu există unanimitate în considerarea esteticului drept categorie-axă, supraordonată celorlalte. Au existat, de asemenea, divergențe cu privire la

rezolvarea problemei dacă esteticul e categoria supremă, o categorie cu un specific propriu, sau s-a format ca o derivație din categoria frumosului.

Cercetările întreprinse în ultimul deceniu³⁵ și discuțiile care s-au purtat pe această temă nu par să fi adus clarificările necesare. Problema esteticului nu poate fi considerată ca definitiv soluționată.

În istoria gândirii estetice, problema esteticului nu s-a pus în mod direct, ci apare doar în cadrul discuțiilor despre frumos. Semnificativ, apare și fenomenul destul de curios că unii autori (de ex. Borev) pledează pentru distincția între estetic și frumos, dar practic, în textele lor, această distincție e ca și inexistentă; nu vedem un singur loc în care, înlocuind termenul „estetic” cu cel de „frumos”, frazele să nu-și păstreze, neștirbite, sensul lor³⁶. Prin urmare, aprecierea estetică se face prin categoria *frumosului*. Rămâne, însă, neclar dacă frumosul e un complex eclectic care ar cuprinde, unitar, un anume nivel moral, profesional, social-politic sau ceva aparte, ceva în plus și de altă natură și proveniență?

În sensul identificării esteticului cu frumosul merge uneori și determinarea conceptului de *ideal estetic*, precizat ca fiind *concepția despre frumos*, cristalizată în funcție de existența frumosului în realitate și în artă. Dintre esteticienii noștri, cu mult mai mare precauție se pronunță în această problemă Marcel Breazu, care admitând că esteticul a fost multă vreme „sinonimizat” cu frumosul, „de îndată ce trăsăturile frumosului au început să fie ale unei categorii particulare (ca și *urâtul, tragicul, comicul* etc.), esteticul tinde să-i ia locul pe care-l ocupă în doctrinele estetice mai vechi.”³⁷ Deci, ne-am afla încă într-o fază de trecere, în care termenii nu și-au găsit o determinație stabilă.

Așa fiind, să vedem atunci ce sens se atribuie categoriei de *estetic* de către cei care-i acceptă existența ca o categorie generală.

Prin categoria esteticului se exprimă *ceea ce este comun pentru toate calitățile estetice ale realității obiective*. Esteticul reprezintă ceea ce este general în celelalte categorii (frumosul, urâtul, sublimul, jocosul, tragicul, comicul, dramaticul etc.). Din prima trăsătură rezultă că aprecierea estetică este aprecierea cea mai generală și ea se referă atât la fenomenele sociale, la cele artistice, cât și la cele ale naturii înseși.

Esteticul este o trăsătură proprie realității obiective. Trebuie să înțelegem prin aceasta că frumosul, sublimul, tragicul, comicul, urâtul există chiar în viață, în realitate. Atitudinea estetică față de realitate nu este numai de natură emoțională, ci și intelectual-cognitivă.

Caracterul obiectiv și caracterul social al esteticului sunt totuși însușiri prea generale și abstracte pentru a-i defini specificul. De aceea, s-au făcut referințe și la alte trăsături. S-a luat în considerare că trăsăturile estetice se deosebesc de celelalte însușiri ale lucrurilor prin *caracterul lor expresiv și natura lor emotivă*. Expresivitatea și natura emotivă a însușirilor estetice rezultă din caracterul lor senzorial, concret pe care de altfel îl au și calitățile fizice, chimice, biologice etc. ale fenomenelor naturii. Calitățile estetice nici nu există decât prin acestea, deși nu se reduc la ele. Dar însușirile respective nu devin estetice decât în cadrul unor semnificații etic-sociale, umane ale fenomenului dat aprecierii estetice.

Și acum, să ne referim și la ceea ce se numește „ideal estetic”. Termenul se afirmă, în general, antinomic cu ceea ce este *real*, în sensul că idealul profilează ca *model*, ca gradul

³⁵ Autorul are în vedere, cu aproximație, deceniul 1955–1965 [n.ns., I.I.].

³⁶ Vezi I. Borev, *Sistemul categoriilor estetice*, Edit. Politică, București, 1963, p. 158.

³⁷ Vezi: *** *Dicționar de estetică generală*, Gh. Achiței, M. Breazu, I. Ianoși (coord.), Edit. Politică, București, 1972, p. 109.

cel mai înalt de desăvârșire, ca ceea ce *ar trebui să fie* realizat pe linia realului existent. Idealul e un scop către care se tinde. Tocmai prin natura lui, precizată mai înainte, idealul nu este o simplă reflectare pasivă a realului, ci exercită un rol mobilizator pentru imaginația și gândirea umană, în vederea unei realizări desăvârșite a unei acțiuni, a unui scop, al unei creații pe care omul o urmărește.

Idealul estetic este îmbinat cu idealul social (politic, filosofic, etic, cognitiv, uneori și religios). Idealul estetic se concretizează în creația artistică în care el infuzează, în mod specific, politicul și eticul.

Se face distincție între *idealul estetic* și *idealul artistic*, în sensul că primul se referă la valorile estetice din natură, societate și artă, iar cel de al doilea s-ar referi numai la opera de artă, care e o construcție umană cu structură și materialitate precisă.

Idealul estetic are și *funcție apreciativă* sau *normativă* în raport cu ceea ce „trebuie să fie” în cadrul celorlalte categorii estetice. Așa se fac aprecieri cu privire la ceea ce este sau trebuie să fie frumos sau urât, agreabil sau dezagreabil, plăcut sau neplăcut. Idealul estetic poate fi formulat în anumite manifeste ale unor curente artistice sau concretizat în anumite creații efectuate. La formarea unui ideal estetic participă numeroși factori: el este *un model imaginativ* la alcătuirea căruia contribuie și *un element concret-sensibil, unul afectiv, unul rațional*, toate fiind condiționate, determinate chiar de *factorul social obiectiv*. Idealul estetic are o structură dialectică, fiind „în același timp spontan și conștient, relativ și absolut, concret-istoric și general-uman, stabil sau dinamic, existent sau dorit, proiecție în trecut sau anticipare imaginativă, practica socială în sens larg și cea artistică îndeosebi subliniind cu precădere una sau alta dintre trăsăturile sale polare”.³⁸

Din cele spuse până aici despre estetic, rezultă strânsa sa legătură cu categoria frumosului, caracterul său obiectiv, faptul că el reflectă într-un mod transfigurat realitatea, deci implică funcția de cunoaștere, că este socialmente condiționat și ca atare exercită, prin toate celelalte categorii pe care le impregnează, o forță activă de modelare și transformare a conștiinței omenești.

³⁸ Vezi I. Pascadi, *Ideal (estetic)*, în: *** *Dicționar de estetică generală*, Gh. Achiței, M. Breazu, I. Ianoși (coord.), Edit. Politică, București, 1972, p. 168.

CERCETĂRI DE SOCIOLOGIE RURALĂ ÎN ROMÂNIA*

George Em. Marica

Preliminary Note. *George Em. Marica (1904–1982) is one of the most important Romanian sociologists. Held in high esteem by professor Virgil I. Bărbat, he graduated in 1927 from the Faculty of Letters and Philosophy of the University of Cluj with a major in Sociology. In 1928–1932, he was a postgraduate student at several German universities (Berlin, Cologne, and Bonn), and defended his doctoral dissertation, supervised by L. von Wiese, in 1931.*

George Em. Marica began his career in sociological journalism as foreign correspondent for the periodical “Revista de sociologie” (Journal of Sociology, Cluj, 1931, director V. Bărbat). He authored several papers dealing with the German realities of the age, as well as a substantial essay dedicated to Ernst-Robert Curtius, which anticipated one of the main topics of his research and contribution to the field of sociology, namely the critical analysis of various thinkers or schools in world sociology. His interest was also illustrated by two remarkable early works dedicated to German and French sociology, namely: Emile Durkheim, Soziologie und Soziologismus (1932), his doctoral dissertation, well received in Western sociology circles, and Problema culturii moderne în sociologia germană (The Topic of Modern Culture in German Sociology, 1935), a systematic and critical presentation of F. Tönnies’s, M. Weber’s and G. Simmel’s thought. In the early years of his career, George Em. Marica also wrote the article whose translation is presented below Dorfsoziologische Untersuchungen in Rumänien, published in the German journal “Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie”. In this article based on the results of a monographic research carried on by the members of the Sociological Seminar led by D. Gusti, published in vol. X (1932) of the journal „Arhiva pentru știința și reforma socială” (Archive for Social Science and Reform), Marica sketches the principles of Gusti’s sociological system and emphasizes the potential of Romanian research on rural sociology.

Andrei Negru

Abstract. The following paper is a brief presentation of the Romanian research in rural sociology carried on by the School of sociological monographs led by D. Gusti. In its introduction, the author ranges Gusti’s studies with the international framework of research in rural sociology. He emphasizes the growing interest in rural life displayed by Western sociology after World War I, and at the same time focuses on the East European, chiefly Russian, sociological practice of research in the field. According to the author, the literary and socio-political agrarian movements that have dominated, side by side with the national question, the Romanian public and intellectual life before 1918 should be ranged with the abovementioned tradition.

* Acest text reprezintă varianta românească a articolului *Dorfsoziologische Untersuchungen in Rumänien*, publicat de către George Em. Marica în „Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie”, XII, 1934, nr. 2, p. 127–138. (Traducere: Carina Herbei; editare text, notă preliminară și rezumat: Andrei Negru).

Learning from both schools, D. Gusti aimed at an objective approach to the Romanian village in his monographic fieldwork studies. Conducted every year by the members of the Sociological Seminar led by D. Gusti in the villages of various parts of our country in order to perceive the diversity of the Romanian rural area, the fieldwork research was initiated in 1925 and the first papers were published in the volume X of the journal „Arhiva pentru știința și reforma socială” (Archive for Social Science and Reform).

Starting from these studies, George Em. Marica first delineates the principles of the sociological system elaborated by D. Gusti, based on the theory of social life frames and manifestations. The respective frames and manifestations, the questions related to them are the very criteria according to which the papers in the volume have been elaborated and grouped together. This association, Marica asserts, has the advantage of emphasizing the consistency of the theoretical-methodological principles and the unity of the work. Nevertheless, it offers a fragmented picture of the village, shortcoming that becomes blatantly apparent in the volume, as it comprises papers dedicated to five different villages. At the same time, as far as the redaction is concerned, he states that it would have been more useful to sum up all theoretical and methodological remarks in one chapter common to all the papers, and to replace the systematic organization of the material by an objective association.

Besides the aforementioned critical remarks, Marica highly values the scientific accuracy of the redaction as well as the content of the papers. His appreciation is emphasized by a more detailed analyses of several papers included in the volume, signed by some of D. Gusti's closest collaborators, such as H. H. Stahl, A. Golopenția, D. Amzăr, N. Argintescu, Tr. Herseni, and M. Vulcănescu. His only objection concerns the tendency manifested by several of D. Gusti's disciples, more obvious in M. Vulcănescu's case, to “mix sociology with philosophy”, to make a too close, even extreme, connection between sociology and philosophy. Because, Marica asserts, although “philosophical learning is the necessary preliminary of a flawless sociological thought, philosophy and sociology are essentially, both in their aim and vision, different disciplines. The former is a theory of principles; it can be developed phenomenologically. Sociology is a factual science, namely a pragmatic discipline, and its pursuit is empirical”.

Keywords: „Arhiva pentru știința și reforma socială” (Archive for Social Science and Reform), sociological monographic method, monographic campaigns, rural community, urbanization process, rural social strata, theory and sociology of economic life.

Interesul pentru viața rurală și pentru țărani a crescut mult în ultimul timp. Nu doar la americani, ale căror cercetări sociologice rurale sunt numeroase și îndeajuns de cunoscute la scară mare pentru a mai fi citate aici, ci și în țările vest-europene se înregistrează această orientare. Bibliografia lucrărilor de sociologie rurală alcătuită de Hanna Meuter (anexată la antologia *Satul ca structură socială*, inițiată și editată de L. von Wiese¹) indică asemenea studii nu doar în Germania, ci și în Anglia, Franța, Belgia și Olanda. În timp ce în perioada premergătoare războiului (Primul Război Mondial – n.trad.), când predomina concepția industrială

¹ *Das Dorf als soziales Gebilde*, Herausgegeben von Leopold v. Wiese, München–Leipzig: Duncker & Humblot, 1928 (n.ed.).

asupra vieții, și sub influența marxismului, ale cărui interese se adresau exclusiv muncitorului industrial și orașului, cercetările sociologice rurale aproape că nu existau, la scurt timp după război aceste cercetări s-au intensificat, apărând chiar și manuale de sociologie rurală.

Alta este situația în țările est-europene. Aici, felul și destinul țăranului și problemele de viață ale satului au fost mereu o chestiune importantă. Deoarece aici țăranimea a fost o realitate prea puternică pentru a fi neglijată. A se vedea cel mai important stat al acestei arii culturale – Rusia. Aici, studiile de sociologie rurală au o lungă tradiție.

În acest context și în această atmosferă trebuie înțelese interesul și activitatea sociologului român prof. Gusti și ale mișcării monografice pe care a fondat-o în scopul cercetării satului românesc. Aceasta continuă și tradiția curentelor agrare, literare și social-politice care au dominat, alături de problema națională, viața publică și intelectuală românească din perioada de dinaintea Primului Război Mondial².

Cu toată determinarea emoțională, de multe ori empatică și totdeauna partinică, năzuința prof. Gusti se îndreaptă spre o cuprindere obiectivă a satului. Pe aceasta se bazează meritul și importanța demersului său. El a dat o expresie științifică la ceea ce înainte a fost doar o stare generală de spirit. A însemnat, în același timp, o apropiere a gândirii sociologice românești de realitate. Gândirea și viața au fost prin aceasta din nou contopite, în avantajul ambelor. Acestui scop, al unei cunoașteri exacte și exhaustive a multilateralității vieții rurale, trebuia să servească monografia sociologică. Din acest motiv a organizat prof. Gusti împreună cu studenții săi bucureșteni vizite și campanii de cercetare la țară.

Primele cercetări monografice au început în anul 1925. De atunci, Seminarul bucureștean de sub conducerea prof. Gusti a petrecut în vara fiecărui an între patru și șase săptămâni în diferite sate. De fiecare dată a fost selectată o altă regiune. În acest fel, au ieșit în evidență peisaje și provincii întregi: atât zone de munte, de deal, cât și de câmpie, România cea veche, precum și România cea nouă.

Seria a X-a (1932) a revistei „Arhiva”³, editată de prof. Gusti, aduce pentru prima dată în atenția opiniei publice rezultate ale campaniilor monografice de vară. Sunt 28 de contribuții din cele mai diverse domenii ale vieții sociale, care aproape toate (cu foarte puține excepții) provin din cercul membrilor Seminarului. Unele conțin doar culegeri de documente; cele mai multe sunt însă analize ale unui anumit domeniu al vieții țărănești; foarte multe studii abordează și probleme principale și sistematice. Și datorită volumului lor – realizările monografice

² Din acest motiv mi se pare fără importanță să cercetez în ce măsură mișcarea monografică românească a primit imbolduri de la Le Play, de la autorii ruși sau de la activitatea Asociației pentru Politică Socială (prof. Gusti este un elev al lui Schmoller). Asemenea imbolduri ar putea exista; ele însă nu explică nici cele mai profunde motive, nici felul și forma cercetărilor sociologice rurale bucureștene.

³ „Arhiva pentru știința și reforma socială” (n.ed.)

cuprind peste 500 de pagini și ocupă jumătate din revistă – acestea merită o examinare detaliată. Redau mai întâi pe rând, după titlu și autor, diversele contribuții: *Determinări geofizice în așezarea satului Runcu* (I. Conea); *Evoluția demografică a satului Cornova – 1817–1930* (D. Georgescu); *Vatra satului Cornova* (H. H. Stahl); *Individ și societate în satul Fundul-Moldovei* (Tr. Herseni); *Contribuții la examinarea mentalității satului. Convorbire cu Grigorie Loghie din Runcu-Gorj* (Gh. Focșa); *Despre Inochentie și inochentism. Fragment de convorbire cu Ioan Zamă, din satul Cornova* (H. H. Stahl); *Scrisori din război* (P. Ștefănuță); *Contribuții la problema calendarului în satul Cornova* (E. Bernea); *Teoria și sociologia vieții economice. Prolegomene la studiul morfologiei economice a unui sat* (M. Vulcănescu); *Bugetele țărănești* (N. Cornățeanu); *Datoriile agricultorilor din satul Runcu* (R. Cressin); *Industria morăritului la Runcu* (Ad. Negrea); *O industrie țărănească* (Em. Buznea); *Despre bocetul de la Drăguș* (C. Brăiloiu); *Considerații statistice asupra vrăjitoriei satului Runcu* (D. Ioanovici); *Practica magică a descântecului de „strâns” în satul Cornova* (Șt. Cristescu); *Un manuscris miscelaneu necunoscut* (E. Turdeanu); *Ceramica populară* (Mac Constantinescu); *Jocurile din comuna Fundul-Moldovei* (F. Capsali); *Contribuții la problema gustului popular* (N. Argintescu); *Contribuții la studiul limbilor speciale din Cornova: pășăreasca* (M. Pop); *Caracterul devălmaș al familiei nerejene* (X. Costa-Foru și H. H. Stahl); *Nerejul în război. Un fragment* (N. Conț); *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova* (I. Zamfirescu); *Țigani din viața satului Cornova* (D. Păun); *Categoriile sociale cornovene. Prezentare de material și schițarea problemei* (Tr. Herseni); *Aspecte ale desfășurării procesului de orășenizare a satului Cornova* (A. Golopenția); *Șapte ani de cercetări monografice* (Tr. Herseni). La acestea mai adaug două lucrări, care de fapt au fost extrase din numere anterioare ale „Arhivei” (Seria VIII, nr. 4, Seria IX, nr. 1-3, și seria IX, nr. 4), dar care țin de aceeași problematică: *Contribuții la problema răzășiei satului Nerej. Dreptul public obișnuielnic vrâncean* (H. H. Stahl) și *Sociologia „șezătorii”* (D. Amzăr).

Deja din citarea acestor titluri rezultă foarte limpede caracteristicile mișcării sociologice rurale românești: diversitatea studiilor și extensia ariei de cercetare. Cercetările bucureștene aspiră către o cuprindere completă a vieții rurale, nu doar a comportamentului țărănesc și a structurilor sociale agrare, ci și a profunzimilor spirituale și mentale ale vieții sătești în trecut și prezent, o enciclopedie a vieții rurale. Viața în grup este explicată de prof. Gusti prin patru condiții hotărâtoare: mediu extern, rasă și cadre biologice, viață mentală și spirituală care se desfășoară în interiorul grupului și, în fine, puterea trecutului, adică istoria. De aceea, în primele patru capitole se cercetează de fiecare dată relația dintre mediu și grup. Alături de problema mediului, o a doua mare grupă de probleme o formează manifestările vieții sociale: economice, spirituale, juridice și politice, din nou descompuse în patru capitole. La acestea se mai

adaugă încă trei capitole, care cuprind fenomenele sociologice într-un sens mai restrâns: unități, relații, procese⁴.

Contribuțiile sunt grupate în volum în funcție de aceste problematice, ceea ce are avantajul de a scoate în evidență omogenitatea principiilor teoretico-metodologice și caracterul unitar al lucrării. Această grupare prezintă inconvenientul fragmentării unuia și aceluiași material; se rupe realitatea imediată, unitatea satului în bucăți, o deficiență care iese aici în evidență în mod pregnant, deoarece este vorba despre studii referitoare la cinci sate diferite. Așa, de exemplu, se relatează despre satul Runcu în următoarele pagini: 59, 159, 240–280 și 360. Între acestea (studiile despre Runcu – n.ed.) se găsesc și studii privind unele aspecte din celelalte sate cercetate: Nereju, Drăguș, Fundul Moldovei, Cornova. Ar fi fost mai bine dacă aceste considerații teoretice și metodologice ar fi fost folosite ca o parte introductivă la studiile propriu-zise, iar în locul unei grupări sistematice să se fi realizat o grupare obiectivă a materialului. În acest mod s-ar fi putut evita anumite repetări în cadrul studiilor.

Contribuțiile monografice ale diferiților autori se evidențiază printr-o atenție și o ținută metodologică strictă. Sunt evitate generalizările, care conduc mult prea repede spre un rezultat și nu reflectă situațiile concrete de viață. Datorită acestei discipline științifice, nu sunt luate în considerare nici chiar cele mai ispititoare ipoteze și formule. Se pune mult mai mult preț pe descrieri complete și analize individuale explicate. În acest scop, au fost utilizate toate mijloacele științifice cunoscute: scheme, reprezentări grafice, tabele statistice, reproduceri ale unor stenograme, note fonetice în cazul folclorului muzical; chiar și filmul sociologic a fost utilizat în două sate.

Îmi este imposibil să intru în detaliile fiecărui studiu în cadrul unei asemenea prezentări. Pe lângă aceasta, unele dintre ele (precum cercetările științifice de artă) necesită pregătire de specialitate. Din același motiv, trebuie lăsate la o parte și studiile geografice, demologice și de economie națională. Sunt scoase în evidență doar studiile meticuloase asupra problemei calendarului în Cornova, de E. Bernea, asupra țiganilor și poziției lor în același sat, de D. Păun, și interesanta analiză a unei gospodării țărănești din Cornova, de I. Zamfirescu.

Mă limitez în continuare asupra studiilor lui Amzăr, Argintescu, Golopenția, Herseni, Stahl și Vulcănescu. Sunt cei mai buni elevi și mai apropiați colaboratori ai prof. Gusti.

Henri Stahl este probabil cel mai bun cunoscător al satului vechi românesc din acest grup. Scopul pe care și l-a fixat în primul său articol privitor la țărănimea liberă în satul Nereju este interpretarea acestei mult discutate vechi organizări sociale autohtone. Autorul optează pentru înțelegerea satului liber ca o unitate organică. Țărănimea liberă devine pentru el o problemă a ordinii sociale a unui

⁴ O expunere detaliată asupra sistemului lui Gusti face G. Vlădescu-Răcoasa, în articolul *La Sociologie en Roumanie*, „Revue Internationale de Sociologie”, 1929, broșura 1–2.

anume stil de viață mai primitiv, în opoziție cu anumiți cercetători, precum juriștii, care accentuează doar momentul proprietății comune, ori precum istoricii, care pun accentul doar pe libertatea acestor grupuri. Pe baza materialului pe care Stahl l-a descoperit în satul Nereju, parte în documente, parte prin cercetări proprii, el schițează stilul comunității sătești timpurii. Ca ultimă unitate socială a vieții rurale de odinioară el consideră ceata, care s-a suprapus inițial cu satul. A fost o comunitate firească, aproape independentă, a cărei conducere s-a aflat în mâinile celor mai vârstnici și mai respectați, dar care acționau în numele comunității și îi solicitau mereu acordul. Comunității îi reveneau administrarea proprietății comune, jurisprudența și colectarea dărilor, deoarece nu indivizii, ci comunitatea era supusă dărilor. Încă la începutul secolului trecut se puteau constata toate aceste trăsături ale unei întovărășiri țărănești libere în Nereju. Însă acest sat era, în același timp, – și aici începe particularitatea acestei regiuni –, membru al unei comunități de sate, Vrancea, care odinioară cuprindea 14 sate, iar de-a lungul timpului a ajuns, prin creșterea populației, până la 24 sate. Acest grup mai mare, care corespundea provinciei („marca”), era adevăratul proprietar și administrator al regiunii; pentru că acesta stabilea împărțirea și folosința corespunzătoare a pământului între satele din care era compusă. Regiunea Vrancea beneficia de o poziție unică, relativ independentă și vizavi de principatul Moldova, de care aparținea politic, mulțumită poziției muntoase și situației privilegiate de a fi un teritoriu situat la granița a trei țări (Moldova, Valahia și Transilvania). Urme ale acestor întovărășiri sătești, care s-au dizolvat abia în 1816, dăinuie și astăzi în folosința în comun a minelor de sare existente acolo. Între sat și provincie (marcă), autorul constată că există o organizare sătească intermediară, comunitatea satelor aceleiași văi, în a cărei sarcină cădea administrarea problemelor comune ale acestor unități sociale. Această organizare intermediară a rezultat din faptul că, la origini, satele unei văi formau o comunitate, care s-a descompus treptat, ca urmare a creșterii ei. Proprietatea comună însă, în special pășunile și munții rămân în continuare comune, neîmpărțite. De interes sunt și considerațiile pe care autorul le face asupra formării de noi sate, pe care le compară cu roiurile de albine. Părăsirea satului la șes se petrece în grup și într-un anumit moment. Satul cel nou se întemeiază la o anumită distanță de satul de origine. În zona de munte însă, migrarea nu are loc într-un moment stabilit, ci treptat și individual. Adeseori tinerii căsătoriți părăsesc satul în care s-au născut și se stabilesc în apropierea satului natal, în așa fel încât legăturile cu el și cu rudele lor să dăinuie în continuare. De aici provin numeroasele legături între satele de munte.

În cea de-a doua parte a acestui studiu, cu titlul *Dreptul cutumiar privat în Vrancea*, Stahl cercetează poziția de odinioară a individului în interiorul acestei provincii libere țărănești (marcă). Ea este determinată și condiționată de concepția comună asupra vieții. Individul avea cotă-parte din bunurile comune, folosința neîngrădită și liberă a pădurii, pășunii, minelor de sare, în măsura în care era membru al vreunui sat. Condițiile pentru aceasta erau: să fie localnic (în caz contrar

să fie recunoscut de către sat), să locuiască în interiorul satului și să contribuie la cheltuielile comune. Chiar și proprietatea privată – deoarece o ordine comunitară, accentuează autorul, nu o exclude – era condiționată de comunitate. Nu este aceea proprietate absolut liberă după modelul roman, ci ceva (de exemplu, o bucată de pământ) ce se acorda de către comunitate unei familii, nu unei persoane particulare. Chiar și proprietatea asupra terenului despădurit prin muncă proprie era doar tolerată. Comunitatea se considera în continuare proprietarul adevărat. Cedase doar posesia. Abia răscumpărarea crea proprietatea integrală în sensul ei prezent, și chiar și atunci trebuia să se lase bucata de teren, toamna și iarna, după recoltă, pentru folosința comună, ca pășune liberă.

Față de studiul analizat mai sus, care a fost dedicat mai mult istoriei satului Nereju, cercetarea lui Stahl asupra stilului de viață al comunității familiale din Nereju (concepută împreună cu Xenia Costa-Foru) țintește spre o cuprindere a formelor actuale de viață ale satului, și anume, așa cum indică deja și titlul, asupra încă existentei comunități familiale. Viața familială în Nereju – este ideea de bază a autorilor – are loc, încă și astăzi, în spiritul obiceiurilor și cutumelor vechi patriarhale. Ca exemplu caracteristic pentru aceasta ei consideră relațiile de proprietate și de succesiune din familia de acolo. Împărțirea proprietății între copii se petrece și astăzi la fel ca odinioară, pe timpul vieții părinților. Se face de obicei la majoratul fiului celui mai vârstnic sau la revenirea sa din serviciul militar sau cu ocazia căsătoriei unei fiice. În acest scop, tatăl împarte proprietatea sa în părți egale, în funcție de numărul copiilor, însă își păstrează, alături de casa de locuit, o parte la fel de mare cu cea atribuită fiecărui copil, care apoi va fi împărțită în mod egal între moștenitori. În funcție de cât de bine își lucrează și își administrează copiii proprietatea, tatăl obișnuiește să se considere în continuare coproprietar. Această proprietate în comun se rezumă însă doar la relația dintre tată și fiu, nu și la cea dintre frați și se extinde doar pe două generații. De aceea, autorii accentuează că nu trebuie să confundăm această organizare cu organizarea slavă Zadruga. Fiul cel mai tânăr, care de obicei îngrijește părinții la bătrânețe, moștenește și casa părintească și în plus o bucată de pământ mai mult decât ceilalți frați. Nimeni nu s-ar supăra din cauza asta, deoarece în aceste sate încă domnește concepția conform căreia copilul ar intra în discuție la moștenire în măsura în care înfăptuiește ceva productiv pentru familie și pe domeniul familial. Codul civil a făcut doar o singură breșă în domnia exclusivă a dreptului cutumiar: aceleași relații succesoriale și pentru fiice, care odinioară nu primeau niciodată teren ca zestre.

Într-un al treilea articol, *Vatra satului Cornova*, Stahl recurge din nou la reliefaarea mai vechii orânduiri comune de grup, de această dată a unui sat basarabean. Punctul de plecare îl constituie pentru el cele douăsprezece bucăți de teren diferite, denumite *delnițe*, ale țăranilor, din cadrul bunurilor satului, o împărțire care se repeta odinioară și în vatra satului, chiar dacă aici parcelele erau mult mai mici. Aceste delnițe au fost inițial proprietatea comună a unei familii. Împărțirea pământului în cadrul delnițelor de abia dacă mai corespunde astăzi

relațiilor de rudenie și relațiilor familiale, deoarece de-a lungul timpului au avut loc variate deplasări, ca urmare a căsătoriei și vânzării. Proprietatea s-a individualizat. Delnițele au mai mult un caracter nominal. Cu toate acestea, ele persistă, și devotamentul față de tradiția acceptată merge atât de departe încât locuitorii atribuie chiar și noile delnițe strămoșilor – până în 1881 au fost șapte delnițe, iar de atunci s-au înmulțit la douăsprezece. La aceasta a contribuit, fără îndoială, faptul că sub stăpânirea rusească (asta înseamnă până în 1917) impozitele nu au fost plătite individual, ci de către aceste mici comunități, de către delnițe. Autorul speră ca pe baza unei cercetări topografice amănunțite a vetrei satului Cornova să continue acest studiu și să conchidă, atât în ce privește originea, cât și istoria satului.

Îndreptat în totalitate spre prezent, chiar spre prezentul imediat, este studiul despre Cornova al lui A. Golopenția. În pofida titlului său modest, *Aspecte ale desfășurării procesului de orașenizare a satului Cornova*, studiul este mai mult decât o descriere a influențelor urbane asupra acestui sat; el este o istorie a Cornovei din ultimele decenii. După ce a enumerat diversele obiecte de proveniență citadină existente în sat: cromolitografii, mobilier, țesături, îmbrăcăminte, muzică, dansuri, Golopenția se întoarce la originile și fazele procesului de civilizare a acestui sat. Deja din 1850, Cornova a intrat în cercul industriei capitaliste, îndeosebi prin comerțul cu Odesa. Dar abia construirea câtorva linii de cale ferată în Basarabia și dezvoltarea orașelor au produs o cotitură mai decisivă, prin faptul că au determinat satul să se reorienteze de la creșterea vitelor la cultura cerealelor. Îmbogățirea țăranilor, care a fost consecința acestei schimbări, a făcut posibilă o mai rapidă și mai ușoară introducere a elementelor urbane, în special a ornamentelor, care au pătruns primele. Ce a dat Cornovei un avans față de satele învecinate a fost structura sa socială: existența unei aristocrații țărănești, o realitate asupra căreia vom mai reveni. Această țărănime superioară, plină de ambiția de a se diferenția de simplii țărani, și-a însușit tot mai mult formele de viață citadine, ceea ce bineînțeles că păturile inferioare au imitat pentru a nu rămâne în urmă. Aproape că se dezvoltă o competiție între diferitele grupe ale acestui sat, care, în scurt timp, către 1900, a fost însoțită de o puternică echilibrare a diferențelor sociale, urmare obligatorie a procesului de civilizare. Integrarea Basarabiei la România a favorizat și mai mult această dezvoltare prin școala publică, serviciul militar, participarea generală la politică. Chiar dacă s-au păstrat până astăzi un număr mare de deprinderi de viață specific arhaice, obiceiuri și valori, lui Golopenția i se pare că mersul evenimentelor este fără echivoc. Tineretul confirmă fără rezerve civilizația; formele de viață urbane au valoare neîngrădită de model pentru toți oamenii tineri. Nu mai sunt privite ca mijloace de diferențiere, ci ca un scop în sine.

Mai aducem în atenție un ultim studiu despre acest sat: *Categoriile sociale cornovene*, de Tr. Herseni. El tratează diferențierea socială a satului basarabean amintit mai sus. Cornova dă la iveală până acum încă o stratificare în cadrul populației sale. Odinioară erau grupele: dvoreni, mazili și țărani simpli. Primele

două, aristocrații, s-au apropiat și asimilat; din cauza aceasta, deosebirea față de țărani simpli este tot mai puternică. Aceasta pare astăzi surprinzător și ciudat, deoarece nu există diferențe economice sau de altă natură între aceste două tipuri de țărani. Separarea merge atât de departe, încât partea aristocratică a satului și țărani simpli au doar legături economice unii cu ceilalți. Se căsătoresc numai rareori în cadrul celeilalte pături sociale – este și astăzi o discreditare pentru o fiică de mazăl să se căsătorească cu un țaran simplu –, se distrează separat; chiar și la biserică au locuri diferite, în față și în spate. Bazat pe un material bogat, autorul demonstrează convingător cât de puternic este ancorată credința mazălilor în aristocrația lor, care, după unii, se întoarce în timp până la documente ale domnitorului moldovean Ștefan cel Mare (sfârșitul secolului al XV-lea). Aceste grupuri ale satului formează probabil prelungiri nedezvoltate ale formării nobilimii.

În acest loc aș dori să fac o observație. Ea se referă la titlul articolului discutat. Desigur, obișnuim să vorbim și despre categorii de oameni. În sociologie s-a încetățenit însă conceptul de *pătură socială* sau *diferențiere socială*, atunci când este vorba despre diferențe în cadrul poziției sociale. Din acest motiv, ar fi oportun să fie utilizate aceste formulări ale conceptelor general recunoscute, în caz contrar pricinuindu-se confuzii. Evitarea cuvântului *categorie* mi se pare recomandată îndeosebi în acest caz, pentru că, în special din filosofie, este încărcat mult prea tare cu semnificația: condiție generală, principiu general (al recunoașterii sau al existenței).

O altă cercetare a lui Herseni se ocupă de raportul individ-societate în satul Fundul Moldovei. Mai întâi intră în detalii asupra relației individ-familie. Familia din Fundul Moldovei îi apare ca o comunitate de muncă; o situație care ilustrează poziția copiilor în interiorul acestei comunități mai restrânse. În timp ce decesul celor mai mici este privit aproape cu indiferență, pierderea copiilor mari – prin deces sau căsătorie – este simțită și regretată. Totuși, autorul respinge concepția că viața de familie de acolo se bazează exclusiv pe temelii economice. Căsătoriile se încheie de cele mai multe ori din dragoste; fetele mai frumoase se căsătoresc mai ușor decât cele mai bogate, dar mai urâte. Și acest sat evidențiază situația mai favorabilă a fiului mai tânăr, care moștenește casa părintească, situație caracteristică pentru viața familială românească mai veche. În general, Herseni constată o dizolvare a familiei comune. Un alt tip o înlocuiește: unul mai individualizat și mai liberal. După el, acest lucru se datorează schimbării rapide a stăpânilor în ultimul timp: austriacă, românească și, între ele, stăpânirea rusească. După o scurtă trecere în revistă a relației dintre individ și stat, pe care autorul o găsește mai încordată decât cea cu familia sau satul, ca urmare a distanței și heteronomiei, el trece la analiza vieții religioase a satului. Observă aici aceeași tendință de individualizare; ea are loc în două moduri: ca formare de secte și ca înmulțire a profeților și misticilor, care rămân însă în continuare în interiorul bisericii. Pe baza analizei sale, Herseni crede că se realizează interpretării lui Geiger asupra categoriilor lui Tönnies, care vede în comunitate și societate principii de

clasificare, și nu tipuri sociale. Ar fi posibil ca ele să fie stabilite, aproximativ, prin compararea mediului cu manifestările sociale și a valorilor individuale subiective cu valorile sociale obiective.

Studiul interesant al lui D. Amzăr, *Sociologia „șezătorii”*, realizează o analiză a comunității țărănești de tors. Șezătoarea este o reuniune și întovărășire de femei și fete tinere, căreia uneori i se alătură și bărbați, care are loc în special toamna și iarna. Mână în mână cu lucrul, care constă în tors, cusut, dărăcire, merg voioșia conversațiilor, bârfa, nararea poveștilor, care din când în când sunt întrerupte de cântec și dans. Se strâng la o femeie mai în vârstă, de obicei în casă, dar și în curte sau chiar pe uliță, în fața porții gazdei, întotdeauna de cu seară până la miezul nopții. Acestui obicei îi corespunde în vest Veillée-ul francez de Ev mediu. Datorită importanței lui în cadrul vieții satului, autorul îl compară cu căsătoria și înmormântarea. Spre deosebire de cele din urmă, șezătoarea are un caracter liber, neconstrâns. Ea este o formă de viață socială, sub anumite auspicii, expresia unui cerc țăranesc simpatetic. Remarcabil îmi pare ultimul paragraf, unde Amzăr se oprește asupra funcției sociale a șezătorii, aceea de mijloc de transmitere a valorilor grupului, a valorilor spirituale populare și a îndemnării țărănești. În articol sunt inserate reproduceri verbale lungi ale unor asemenea scene din sate, pe care autorul le-a trăit personal.

Dintr-un domeniu de interes înrudit provine și cercetarea lui Argintescu, *Contribuții la problema gustului popular*. Esența acestui stil se evidențiază printr-un caracter impersonal, acceptat și transmis. Este norma grupului, care vorbește prin gura țăranului. Chiar dacă stilul său nu este inferior celui vestic, diferențiat estetic, țăranul manifestă în ceea ce privește idealul de frumusețe fizică, așa cum dovedesc declarațiile prezentate, o uimitoare siguranță și o artă a exprimării inegalabilă. Frumosul este pentru el întotdeauna ceea ce este cumpătat. Cu finețe, autorul relevă la final și celelalte motive ale esteticii frumuseții fizice din mediul rural: legătura ei cu curățenia, cu atracția sexuală, cu munca etc.

Să discutăm încă un ultim studiu sistematic: *Teoria și sociologia vieții economice* de M. Vulcănescu. Expunerile întrucâtva abstracte, foarte erudite, cele mai teoretice din întreaga antologie, conțin mai mult decât o teorie economică; ele pot fi considerate o contribuție la sociologia generală. Autorul se referă mai întâi la relația dintre economie și societate. Chiar dacă, pur și simplu, nu apreciază economicul, după esența sa, ca social, el îi apare în realitate foarte determinat social. Deoarece viața economică este posibilă doar în grup și prin grup. Din acest motiv, Vulcănescu solicită o mai strânsă raportare a științei economice la momentul sociologic. În continuare, el analizează relația tehnică–economie, două concepte strâns legate și totuși diferite. Tehnica se caracterizează prin orientarea pe mijloc. Ea este alegerea mijlocului în funcție de un scop bine definit. Economia este alegerea, atât a mijlocului, cât și a scopului. În al doilea rând, în timp ce în tehnică relația mijloc–scop este ireversibilă, în economie, dimpotrivă, este reversibilă. Într-o a doua parte, autorul tratează problema interpretării științei

economice și sociologice. El diferențiază în aceasta două momente: unul fenomenologic, al înțelegerii, și unul etiologic, al explicării în sens restrâns, explicarea cauzală. Aceasta este și concepția lui Gusti, al cărui sistem este apoi pe scurt prezentat.

Ca și concluzie, trebuie arătată o tendință care nu este străină și altor colaboratori, ieșită însă la ultimul autor mai pronunțat în evidență, care ar putea periclita frumoasele începuturi ale cercului de sociologie bucureștean. Prin aceasta, am în vedere legătura mult prea apropiată, care șterge granițele, dintre sociologie și filosofie. Într-o apreciere a realizărilor prof. Gusti, Vulcănescu, care este la fel de familiarizat cu filosofia, ca și cu economia națională, afirmă că sistemul său ar fi „o adevărată ontologie regională a existenței sociale în sensul lui Husserl, prin faptul că combină în mod armonios atât direcții naturaliste, cât și noologice ale sociologiei”. Deja modul de exprimare dă de gândit. Ontologie regională este o noțiune greșită. Nu există o știință individuală regională, cu atât mai mult o filosofie sau o ontologie regională. Fiecare disciplină este în cadrul domeniului ei de cercetare „centralistă”; asta înseamnă că ea cuprinde totalitatea complexă a problematicilor care îi revin. Admițând că ceea ce a afirmat autorul despre sistemul lui Gusti ar fi valabil, atunci ar fi vorba cel mult de o contribuție la ontologia comunității, care este numai un segment, un aspect al ontologiei. Dar nu este vorba aici despre o dispută. Formularea nu tocmai fericită aduce o înclinare clară, care se simte oricum, spre amestecarea sociologiei cu filosofia, amintită mai sus. Aici nu persistă atât de mult pericolul sociologismului, cât inversul: asuprirea sociologiei de către filosofie. Dar și această încălcare a granițelor este la fel de inadmisibilă și arbitrară ca prima. Dacă învățătura filosofică este premisa obligatorie a unei gândiri sociologice ireproșabile, totuși filosofia și sociologia sunt, în esența lor, atât conform scopului, cât și opticii lor, discipline diferite. Prima este o teorie a principiilor; se poate petrece fenomenologic. Sociologia este o știință reală, adică o disciplină concretă, și procedează ca atare empiric. Nu văd, în orice caz, de ce o abordare sociologică, care ia în considerare și prelucrează, atât punctele de vedere naturaliste, cât și noologice, să fie considerată din acest motiv ca o ontologie – chiar regională – în sensul lui Husserl (trebuie însă precizat cât de mult este permis să se vorbească în cazul lui Husserl despre o ontologie).

Aceasta este bineînțeles doar o controversă în legătură cu interpretarea lui Vulcănescu, deoarece sistemul lui Gusti, în măsura în care îi cunosc propriile expuneri, este liber de asemenea tendințe.

RECENZII

Antonio Momoc, *Capcanele politice ale sociologiei. Școala gustiană între carlism și legionarism*, București, Edit. Curtea Veche, 2012, 411 p., ISBN: 978-606-588-270-6.

În istoria sociologiei românești, în dicționare, în monografii și studii, Școala sociologică de la București a fost abordată din perspectiva metodei monografice, a teoriei cadrelor și manifestărilor, a descrierii campaniilor monografice și a prezentării celor două monografii: *Nerej, un sat dintr-o regiune arhaică și Drăguș – un sat din Țara Oltului*, prima în coordonarea lui H. H. Stahl, iar a doua în aceea a lui Traian Herseni.

Volumul lui Antonio Momoc, *Capcanele politice ale sociologiei. Școala gustiană între carlism și legionarism*, pe care-l consemnăm, plasează, pe de o parte, în fundal, problematicile enunțate mai sus și, pe de altă parte, aduce în prim plan raporturile Școlii sociologice de la București cu grupările politice interbelice; mai precis, se analizează comprehensiv relația dintre omul de știință și omul politic, întrucât „această carte se înscrie într-un efort de revizitare lucidă a interbelicului, importantă pentru prezent, nu doar pentru trecut” (p. 7).

Cartea este structurată în următoarele șase capitole: I. *Dimensiunea politică a sistemului gustian „Sociologie-Politică-Etică”*; II. *Institutul Social Român „incubator” al omului politic*; III. *Tehocratul Gusti și instituțiile puterii în anii '30*; IV. *Grupuri în Școala sociologică de la București*; V. *Orientări și reorientări politice ale discipolilor*; VI. *Naționalismul gustian – Știința națiunii*, la care se adaugă o serie de subcapitole care descriu modul de evaluare a autorului și dorința sa de a fi cât mai clar în prezentarea Școlii sociologice „între carlism și legionarism”.

Punctele principale ale sintezei se află în numeroasele cărți de istorie orală despre școala gustiană ale profesorului și sociologului Zoltán Rostás, care compun o veritabilă bibliotecă de reconstituire a Școlii sociologice de la București pe teme și reprezentanți. De fapt, la origine, lucrarea lui Antonio Momoc a fost chiar teza sa de doctorat, scrisă sub coordonarea profesorului Zoltán Rostás, cel care, de altfel, semnează și *Prefața* lucrării.

Discursul lucrării *Capcanele politice ale sociologiei. Școala gustiană între carlism și legionarism* are mai multe niveluri: unul sociologic, centrat pe scrierile lui Dimitrie Gusti și ale discipolilor săi, și un altul de reconstrucție istorică a faptelor, bazat pe cele mai recente sinteze istoriografice și pe memorialistică. Aceste două niveluri sunt însumate într-un stil agreabil cu cel al sociologiei politice, constituit din prezentarea grupărilor politice românești și europene și descrierea atitudinilor politice ale lui Dimitrie Gusti și ale discipolilor săi: Dumitru Cristian Amzăr, Ernest Bernea, Traian Herseni, Mircea Vulcănescu, Henri H. Stahl, Anton Golopenția și Octavian Neamțu.

De la început, sociologia gustiană nu este privită ca sociologie rurală, sociologie monografică a satelor, ci ca un proiect și o realitate organizațională, la a cărei timonă s-a aflat constant Dimitrie Gusti, al cărui ideal didactic a fost să-i atragă pe studenții studioși spre cercetarea socială, o cercetare pusă în slujba modernizării societății românești, eminentamente rurală în anii interbelici.

Antonio Momoc percepe opera lui Dimitrie Gusti ca pe „un sistem unitar”, în sensul că savantul sociologiei monografice înțelege sociologia în conexiune cu politica și etica. Sub aspectul biografiei intelectuale și a profilului de gânditor, Dimitrie Gusti este înfățișat ca un sociolog european, inspirat de Ferdinand Tönnies și Émile Durkheim, dar și de Auguste Comte, de la care a preluat „socio-crația”, „adică socializarea democrației pe bază de personalitate”, întâlnindu-se astfel cu teoria elitelor ca personalități sociale a lui Saint-Simon. De asemenea, Gusti a avut afinități față de Marx, atitudine critică față de Weber, l-a respins pe Lenin și l-a aprobat pe Mussolini, în plan pragmatic fiind adeptul monarhiei sociale ca tendință de dezvoltare politică și economică a societății românești.

Datorită acestui adevăr doctrinar, „sistemul gustian a fost compatibil de la bun început cu doctrina culturală a lui Carol al II-lea”. Dimitrie Gusti a identificat națiunea cu țărănimea, iar „Carol al II-lea se va promova drept apărătorul social al celor de jos, al țărânimii române”. Dimitrie Gusti l-a și numit pe Carol al II-lea drept „Regele țărănilor”.

Institutul Social Român, creația organizațională cea mai importantă a lui Dimitrie Gusti și a Școlii sociologice de la București, are două perioade distincte de manifestare: cea din prima jumătate a perioadei interbelice, când dezbaterile s-au organizat „deasupra disputelor dintre partidele politice”, și cea de-a doua, spre sfârșitul anilor '30, când „conferințele ISR s-au specializat și s-au închis pe secții și nu au mai cunoscut ecoul public din deceniul anterior”, aceasta datorită politicii carliste a lui Dimitrie Gusti.

Un „produs” organizațional al Institutului Social Român a fost Legea Serviciului Social. Serviciul social a fost creat „pentru cunoașterea țării cu ajutorul cercetărilor monografice asupra tuturor satelor și orașelor”. Miza serviciului social a fost „intervenția culturală la sate pentru cultura sănătății, cultura muncii, cultura sufletului și cultura minții”. În subordinea Serviciului Social s-au aflat și publicațiile „Căminul cultural”, „Curierul echipelor studențești”, devenit din 1939 „Curierul serviciului social”.

Ca om politic, Dimitrie Gusti a activat în Partidul Național Țărănesc, simțindu-se confortabil „în relația cu aripa naționalistă transilvăneană” a acestuia. La nivelul sociologiei politice, discursul lui Antonio Momoc se desfășoară progresiv și cumulativ, atât în definiția omului politic Dimitrie Gusti, cât și a profilului politic diferențiat al discipolilor acestuia. Au fost radiografiate și grupurile politice din anii '20 și '30, într-o viziune bine documentată, atât pentru politicile românești, cât și pentru cele europene. Ni se dezvăluie și competiția dintre Carol al II-lea și Mișcarea Legionară, în care regele recurge la dictatură pentru a bloca ascensiunea acesteia. În acest context, politica rurală a lui Dimitrie Gusti a servit „interesele politice și de imagine ale monarhiei”. Discipolilor lui Dimitrie Gusti, Antonio Momoc le consacră câteva biografii bine realizate, din care aflăm că acțiunile lor au fost călăuzite și de multă pasiune în „disputele culturale și ideologice ale vremii”.

Lucrarea pune accent pe situarea Școlii sociologice de la București în context social și politic și ne înfățișează „naționalismul gustian” cu expresia lui sociologică: „știința națiunii”. Acesta este prezentat astfel: „Naționalismul lui Dimitrie Gusti, Octavian Neamțu și Anton Golopenția, angajați în cadrul Fundației Culturale Regale după 1934, nu este unul antisemit sau xenofob. Acești sociologi insistă pe cultivarea etnicului românesc cu accent pe tradiția populară, pe limba română curată extrasă din cultura orală și pe istoria națională a marilor personalități care îl prefigurau pe voievodul Carol al II-lea. Naționalismul gustian ajunge la sfârșitul anilor '30 instrument al propagandei regelui Carol al II-lea” (p. 348).

În cele din urmă, deși a făcut politică, sprijinindu-l pe Carol al II-lea, imaginea ultimă a lui Dimitrie Gusti în viziunea lui Antonio Momoc este cea a unui „tehnocrat”, care a susținut educația „la sat pentru construcția armonioasă, organică a națiunii române”.

Sub aspect științific, lucrarea lui Antonio Momoc este utilă nu numai pentru perspectiva veridică pe care o oferă asupra raportului dintre omul de știință și omul politic în Școala sociologică de la București, ci și pentru că ea se constituie într-un reper pentru investigarea raportului dintre știință și politică prezent în întreaga sociologie românească, atât în perioada comunistă, cât și în cea postcomunistă.

Florența Lozinsky

Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Zoltán Rostás și Vasile Șoimaru, Chișinău, Edit. Quant, 2011, 852 p., ISBN: 978-9975-4247-1-4.

Plasată cronologic în cea de-a treia etapă („etapa expansiunii monografice”¹), a cercetărilor de teren desfășurate de Seminarul de sociologie condus de către Dimitrie Gusti, campania monografică de la Cornova (Basarabia) din 1931 trebuia să se finalizeze printr-un proiect editorial de amploare,

¹ Lucia Apolzan, *Sate, orașe și regiuni cercetate de Institutul Social Român. 1925–1945*, Institutul Social Român, Institutul de Cercetări Sociale al României, București, 1945, p. 15.

care viza prezentarea rezultatelor activității monografice în cadrul Congresului Internațional de Sociologie care era preconizat a se desfășura la București. („Atunci, alături de proiectele lui Stahl și Herseni, s-a pus și problema monografiei Cornovei sub direcția lui Anton Golopenția, Ștefania Cristescu și Mihai Pop. Dintre aceste proiecte, s-a finalizat doar monografia lui Stahl, parțial cel al lui Herseni, iar ultima monografie a rămas în fază de proiect”, p. 709). În realitate, campania cornoveană a împărțit, și ea, drama cercetărilor sociologice interbelice românești, „drama neîmplinirii lor în sinteze scrise și editate”².

Față de campaniile anterioare, cercetarea de la Cornova a fost, totuși, mai bine și mai substanțial valorificată chiar în perioada respectivă, prin câteva „studii secvențiale”, publicate, în cadrul unui grupaj consacrat cercetării monografice, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”. Astfel, în volumul X (nr. 1-4/1932) al revistei, considerat cea mai consistentă și mai reprezentativă „producție publicistică” a membrilor Seminarului de sociologie de până atunci³, din cele 28 de contribuții rezultate din primele șapte campanii monografice ale acestuia, 12 sunt consacrate „cadrelor și manifestărilor” cornovene. Aceste contribuții constituie miezul „monografiei” apărute, la distanță de opt decenii, în capitala Basarabiei – Chișinău.

Apariția acestui volum monumental se datorează efortului a trei editori, legați sentimental și profesional de „făptuitorii” cercetării din 1931 ori de localitatea care i-a fost gazdă. Primul dintre ei, editorul și istoricul literar Marin Diaconu, este un „apropiat” al multor filosofi și sociologi români din perioada interbelică, remarcându-se prin o serie de lucrări de recuperare a publicisticii și eseisticii acestora, între care și una consacrată mișcării monografice (*Școala sociologică a lui Dimitrie Gusti. Documentar sociologic* – 2000). Cel de al doilea, sociologul Zoltán Rostás, este, probabil, cel mai bun cunoscător și cel mai avizat exeget al „fenomenului monografic” (cărui i-a consacrat în ultimii ani nu mai puțin de șase volume⁴), de care s-a apropiat atât prin aprofundarea scrierilor sociologilor monografiști, cât mai ales prin investigațiile de istorie orală din anii '80 ai secolului trecut în rândul unor „supraviețuitori” ai Școlii sociologice de la București. În fine, economistul basarabean Vasile Șoimaru, cornovean de baștină – coordonatorul unei lucrări, de asemenea monumentală, despre istoria Cornovei⁵, dedicată „profesorului Dimitrie Gusti, cetățean de onoare al Cornovei”, ca și altor personalități care și-au legat numele de această localitate, și inspirată de cercetarea din 1931 – este, se pare, cel care a mobilizat resursele materiale necesare publicării acestui volum.

Așa după cum subliniază și cei trei editori, *Cornova 1931* nu este o monografie în sensul „clasic” al termenului, ci mai curând o „inventariere” a rezultatelor cercetării respective, precum și a persoanelor implicate în desfășurarea sa. Lucrarea „se deschide cu suita studiilor, continuă cu scrieri despre ciclul de conferințe, recenzii, însemnări de jurnal, memorialistică, articole și se prelungește cu portrete sociologice și fișe despre monografiști, spre a se îmbogăți printr-o suită de ilustrații” (p. 784).

² Tr. Vedinaș, *Cercetarea monografică de la Măguri*, „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai», Series Sociologia-Politologia, XXXVIII, nr. 1, 1993, p. 57. Această „dramă” a sesizat-o, de altfel, și George Em. Marica, care semnala în epocă lipsa unor „lucrări de sinteză” și limitarea valorificării rezultatelor cercetării monografice la „studii secvențiale” (vezi George Em. Marica, *Satul ca structură psihică și socială. Curs de sociologie rurală*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2004 [1948], p. 11).

³ Acest volum a beneficiat de o prezentare amplă în revista germană „Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie” (vezi George Em. Marica, *Dorfsoziologische Untersuchungen in Rumänien*, XII, 1934, nr. 2, p. 127–138).

⁴ *Monografia ca utopie*, interviu cu Henri H. Stahl, București, Edit. Paideia, 2000; *O istorie orală a Școlii Sociologice de la București*, București, Edit. Printech, 2001; *Sala luminoasă. Primii monografiști ai școlii gustiene*, București, Edit. Paideia, 2003; *Atelierul gustian. O abordare organizațională*, București, Edit. Tritonic, 2005; *Parcurs întrerupt. Discipolii școlii gustiene din anii 30*, București, Edit. Paideia, 2006; *Strada Latină nr. 8. Monografiști și echipieri gustieni la Fundația Culturală Regală „Principele Carol”*, București, Curtea Veche, 2009.

⁵ *** *Cornova*, V. Șoimaru (coord.), Chișinău, Edit. Museum, 2000, 708 p.

Nu știm care ar fi fost contribuția lui D. Gusti la proiectata monografie a Cornovei din anii '30, profesorul absentând, din motive obiective, de la cercetarea de teren, dar este de apreciat ideea editorilor de a prefața volumul din 2011 cu un scurt extras din lucrarea acestuia – *Sociologia monografică, știință a realității sociale*. Fragmente substanțiale din această lucrare, relevantă pentru concepția metodologică gustiană, deschid și capitolul de bază al lucrării (aprox. 400 pagini), în care sunt reproduse, respectând ordinea din teoria cadrelor și manifestărilor, cele 12 contribuții publicate în vol. X al „Arhivei”, precum și altele opt, apărute ulterior, în alte publicații ale epocii. Aceste contribuții sunt, așa cum remarca și recenzentul lor din anul 1934, inegale atât din punctul de vedere al conținutului, cât și al modului de elaborare: „Unele conțin doar culegeri de documente; cele mai multe sunt însă analize îngrijite ale unui singur domeniu al vieții țaranului; foarte multe studii se ocupă și cu probleme de principiu și sistematice.”⁶ În afară de contribuția lui D. Gusti (*Sociologia monografică*), capitolul *Studii* cuprinde următoarele lucrări: *Evoluția demografică a satului Cornova. 1817–1930* (D. Georgescu); *Vatra satului Cornova; Despre Inochentie și inochentism. Fragment de convorbire cu părintele Zamă, din satul Cornova* (H. H. Stahl); *Scrisori din război* (P. Ștefănuță); *Contribuții la problema calendarului în satul Cornova; Botezul în satul Cornova. Încercare de interpretare sociologică* (E. Bernea); *Un manuscris miscelaneu necunoscut* (E. Turdeanu); *Contribuții la studiul limbilor speciale din Cornova: păsăreasca* (M. Pop); *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova* (I. Zamfirescu); *Țiganii din viața satului Cornova* (Domnica I. Păun); *Categoriile sociale cornovene. Prezentare de material și schițarea problemei* (Tr. Herseni); *Aspecte ale desfășurării procesului de orășenizare a satului Cornova* (A. Golopenția); *Basarabia* (D. Șandru); *Învățăturii din zodiac* (H. H. Stahl, A. Golopenția); *Practica magică a descântecului de „strâns” în satul Cornova; Frecvența formulei magice în satul Cornova; Agentul magic în satul Cornova; Chestionarul pentru studiul credințelor, practicilor și agenților magici în satul românesc* (Ștefania Cristescu); *Criterii de clasificare pentru manifestările spirituale* (Ion I. Ionică); *Studiu monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative* (Xenia Costa-Foru).

Dacă s-ar fi mărginit doar la reproducerea acestor studii, demersul și efortul editorilor ar fi fost aproape inutil, deoarece o parte dintre acestea fuseseră deja retipărite de Ovidiu Bădina în lucrarea *Cornova. Un sat de mazili* (1997), precum și de V. Șoimaru, în lucrarea din anul 2000, pe care am amintit-o mai sus. Față de aceste două lucrări, volumul *Cornova 1931* oferă cititorului, într-un al doilea capitol, de asemenea substanțial (circa 200 pagini), un grupaj de „informații” privitoare la cercetarea de la Cornova, grupate sub genericul *Despre a VII-a campanie monografică*, menite să întregască imaginea acesteia și a contextului în care s-a desfășurat.

Este vorba, mai întâi, de un text al lui A. Golopenția din anul 1931 (*Cornova – satul ultimei campanii monografice*), care „trasa în câteva notații rapide elementele mari ale icoanei” satului-gazdă al campaniei de teren din 1931, ce anticipau monografia Cornovei, care „va sta destul de curând la îndemâna celor interesați” (p. 407). Apoi, de câteva materiale consacrate Cornovei, apărute în diferite publicații basarabene sub semnătura lui P. Ștefănuță, în 1931–1932 (*Starea culturală a satului Cornova; Studenții, învățătorii și preoții, factori de orășenizare a satelor; Substrat revoluționar în lume satelor; Însemnări pe marginea bibliotecii unui sâtean* etc.), care, din motive obiective, n-au putut fi incluse în capitolul *Studii* (alte contribuții ale acestui autor au fost doar menționate în anexa *Note a volumului*).

Un alt grupaj din capitol cuprinde informații despre ciclul de prelegeri referitoare la Cornova, prevăzut a se desfășura în cadrul Secției sociologice a Institutului Social Român în prima parte a anului 1932, „desfășurătorul” acestui ciclu constituind, se pare, planul pe baza căruia urma să fie redactat materialul de teren și, în același timp, planul de elaborare a monografiei. Ciclul de conferințe, găzduit de Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale, a debutat cu prelegerile cu caracter metodologic: *Sociologia monografică* (D. Gusti: filmul sociologic, realitatea socială și cercetarea monografică, și Tr. Herseni: metoda monografică). Alte prelegeri au vizat: *Metoda cercetărilor monografice* (H. H. Stahl: tehnica muncii monografice); *Natura și viața socială* (I. Conea:

⁶ George Em. Marica, *art. cit.*, p. 128.

condiționarea geofizică a așezării satului; Livia Gavat: flora și fauna satului; Maria Cotescu: cadrul construit; Tr. Herseni: raportul dintre natură și cultură); *Magia și descântecul în Basarabia* (A. Golopenția: aspecte generale privind viața spirituală; Ștefania Cristescu: descântecurile); *Viața morală a satelor basarabene* (Gh. Focșa). De mare interes și audiență s-a bucurat „conferința” ținută în acest cadru de către preotul Ion Zamă („Popa Zamă”), un povestitor de talia lui Ion Creangă, animator și „observator” timp de peste patru decenii al vieții cornovene și un „furnizor” de date și informații prețioase pentru monografiști.

O altă secțiune a capitolului II cuprinde materiale ale unor monografiști, elaborate și/sau publicate mai târziu, precum și texte ale altor autori despre cercetarea de la Cornova. De menționat, în acest context, studiul lui Anton Golopenția, *Un sat basarabean*, publicat inițial de Sanda Golopenția în 1988, care, probabil, era menit să „deschidă” monografia pe care acesta trebuia s-o coordoneze: „Înfățișarea de către unul singur a ceea ce e miezul rodului șederii îndelungate a câtorva zeci de cercetători tineri, membri ai celei de a șaptea campanii monografice, icoana satului de la marginea Codrului Basarabiei pe care urmează să o întruchipăm aci prin câteva din trăsăturile sale de competențe nu e încheată dintr-un număr oarecare de imagini desprinse cu prilejul unei treceri de câteva ceasuri prin partea locului. Ci este înmănuncherea vederilor la care au dus feluritele cercetări particulare săvârșite cu acest prilej, care datorează fiecăruia dintre părtașii acestei cercetări cel puțin câteva trăsături. Părerile și spusele băștinașilor ce o întregesc sunt culese chiar din dosarele cercetării” (p. 512–513). Apoi, textul lui E. Turdeanu, *Într-un sat basarabean* (Cornova, 1931), publicat inițial în anul 1995, și contribuția Sandei Golopenția din anul 2000, *Fișe de teren din campania monografică de la Cornova* (1931), care valorifică materiale din arhiva familiei. Tot aici este publicat și textul lui V. Șoimaru, *Un sat în flori, născut din dragoste*, care ține loc de prefață în lucrarea coordonată de acesta, *Cornova 2000*, dar și o substanțială recenzie a acesteia, semnată de Iulia Mărgărit. În fine, câteva texte inedite, dintre care două cu caracter documentar: *Alegerea satului Cornova pentru cercetări sociologice* (autor Gr. Botezatu), care prezintă, între altele, *Regulamentul campaniei*, respectiv *Campania monografică Cornova, 1931* (autor M. Diaconu), în care este prezentată lista monografiștilor.

Capitolul este întregit în mod fericit cu extrase din „convorbirile” din anii '80 ale lui Zoltán Rostás cu unii dintre monografiștii din anul 1931, care introduc elemente noi privind activitatea de la Cornova. Interlocutorii lui Zoltán Rostás sunt: H. H. Stahl („Era, fără îndoială, interesantă Cornova. Era un lucru cu totul nou, pentru că aveam de-a face aici cu problemele unui sat care suferise influența puternică, și culturală, dar și administrativă rusească. Aveai acolo o serie întreagă de probleme care erau inexistente în alte regiuni”, p. 493), M. Pop („Păi s-a văzut cum a ieșit la monografia, că pe urmă s-a căutat să se rotunjească cât mai mult, dar tot nu s-a putut, nu s-a putut face adică o cercetare interdisciplinară, nici nu se poate face de către mai mulți oameni... Părerile mele este că o cercetare interdisciplinară poate fi făcută de un singur om care stăpânește această realitate. Este, desigur, foarte greu. Este foarte greu să găsești un om care să fie și folclorist muzical, și folclorist literar, și să poată să facă și inter-relații, și să poată face și scheme de comunicare și toate lucrurile astea...”, p. 496), Marcela Focșa, E. Bernea, Paula Herseni („...niciunul dintre noi nu se rezuma numai la un singur lucru, n-aveam ochelari de cal. Când îți pica o informație interesantă pentru altă problemă ori pentru o altă echipă, o notai, inclusiv – evident – informatorul, și o transmiteai echipei respective”, p. 503), R. Cressin, Gh. Focșa, Gh. Lăzărescu, Gh. Macarie și C-tin Marinescu.

Majoritatea participanților la cercetarea din Basarabia sunt prezentați în capitolul *Monografiști. Fișe de dicționar* (Cornova, 1931). De astfel de prezentări bio-bibliografice, de mai mare sau mai mică extensie, se bucură 32 din cei 55 de echipieri, la care se mai adaugă două persoane implicate în realizarea filmului sociologic despre Cornova.

Câțiva dintre aceștia „beneficiază” însă de prezentări mai ample, *textele inedite* reunite în capitolul *Portrete sociologice* putând constitui, ele singure, o lucrare de sine stătătoare. „Portretele” monografiștilor sunt realizate cu contribuția majoră a unuia dintre editori, profesorul Zoltán Rostás –

remarcat prin „munca sa de o viață și lucrările sale despre lumea gustiană” –, precum și prin noua direcție de studiu inițiată de el, aceea a raportului dintre știință și politică la D. Gusti⁷ – cel care semnează patru dintre cele șapte studii inserate în capitol. Seria acestora este deschisă, firesc, de studiul consacrat conducătorului Școlii monografice (*Dimitrie Gusti – schiță pentru un portret de fondator*), o abordare complexă a operei și activității acestuia, care relevă principalele sale contribuții la dezvoltarea sociologiei noastre: „...Dimitrie Gusti a reușit să înființeze o școală sociologică și să o facă cunoscută atât în țară, cât și în viața științifică internațională. Organizând activitatea științifică în Universitatea din Capitala română și în spațiul extrauniversitar, a fost propulsorul unor instituții specializate legate de științele sociale. Preluând conducerea Fundației Culturale, a înființat reviste de sociologie și de îndrumare culturală, a editat volume, a înființat muzee de tip skansen și a integrat sociologia în circuitul mondial al științelor sociale. A lărgit cunoașterea monografică a realității rurale românești, mergând până la organizarea unor acțiuni sistematice de modernizare a satului, în care a implicat tineretul universitar. În ciuda lipsei de realism a Serviciului Social inițiat de el, Gusti a oferit o alternativă morală la mobilizarea de tip fascist a tineretului” (p. 615).

Tot Zoltán Rostás semnează și „portretele” lui O. Neamțu (*Octavian Neamțu sau valoarea devotamentului*), „legendarul îndrumător al echipelor regale studențești” (p. 696), „eminența cenușie a efortului colectiv care a fost crearea Muzeului Satului” (p. 699) și, mai presus de toate, „discipolul și colaboratorul cel mai loial al profesorului Dimitrie Gusti” (p. 704), M. Pop (*Mihai Pop sau luciditatea discretă*), sub a cărui conducere științifică „maniera de cercetare monografică a continuat să funcționeze” (p. 716) și după înlăturarea sociologiei din cercetare și învățământ, în cadrul Institutului de Folclor din București, și H. H. Stahl (*H. H. Stahl sau un savant solitar într-o comunitate*), cel mai longeviv reprezentant al Școlii gustiene și, în același timp, cea mai autorizată sursă de informații despre sociologia monografică, inclusiv despre campania de la Cornova.

Alte trei „portrete” îi vizează pe Dumitru C. Amzăr, printr-un studiu bio-bibliografic exhaustiv semnat de Dora Mezdrea (editor al unor gânditori interbelici, între care și acesta), Ștefania Cristescu (*Ștefania Cristescu și Cornova*), a cărei „producție” monografică (studiile privind manifestările spirituale din Cornova, dar și din Drăguș) o „recenzează” fiica sa, Sanda Golopenția, și Gheorghe Focșa (*Gheorghe Focșa – etnograf și muzeograf*), remarcat de Lina Codreanu pentru „contribuția fundamentală la aprofundarea cercetării monografice pe temeuri științifice, la citorirea muzeală și sistematizarea dezvoltării muzeografice” (p. 681).

În fine, volumul cuprinde și trei anexe: *Note*, în care sunt furnizate informații privind materialele reproduse (sursa de unde au fost preluate, alte eventuale publicări, caracterul inedit ale unor materiale, locul de desfășurare a unor conferințe, autorii și sursele fișelor de dicționar; *Rezumate în limba franceză* ale celor 12 studii publicate în „Arhiva pentru știința și reforma socială” în anul 1932; *Cornova 1931. Iconografie de Iosif Berman*, în care sunt reproduse 133 de imagini fotografice din satul-gazdă al campaniei monografice realizate de renumitul fotograf al acesteia, câteva imagini din localitate după opt decenii, dar și diploma de cetățean de onoare acordată lui D. Gusti de către Consiliul sătesc al satului Cornova.

Cornova 1931 este o realizare editorială deosebită, care îi permite cititorului să-și formeze o imagine asupra activității Seminarului de sociologie condus de către D. Gusti, mai apropiată de dimensiunile sale reale. Această apreciere nu poate înlătura însă constatarea unei anumite lipse de interes a lui D. Gusti pentru valorificarea, prin lucrări de sinteză, a rezultatelor campaniilor de teren, în condițiile în care alte instituții ale epocii aflate în strânsă legătură cu el și cu sociologia monografică (Echipele regale studențești, Institutul Social Banat-Crișana) au reușit să-și finalizeze o parte din cercetările lor prin lucrări de o asemenea factură. Această deficiență din activitatea Seminarului a fost, de altfel, subliniată și de H. H. Stahl în următorii termeni: „Până la urmă, monografia se transformase în rutină, lipsită de oricăre scop. Fără finalizare vizibilă. Ceea ce, fără îndoială, a dezamăgit pe foarte, foarte mulți oameni, care, pur și simplu, n-au mai venit, n-au mai

⁷ A. Momoc, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism*, București, Edit. Curtea Veche, 2012, p. 6 și 11.

participat la aceste lucrări. Dar asta s-a întâmplat încă o dată la Cornova... (Gusti) A lăsat-o încurcată – deci, nu s-a amestecat nimeni la conducere și s-a mers mecanic; au reușit câțiva să mai facă câte ceva. Dar prin faptul că au avut ei o anumită idee proprie. Dar n-a mai fost o conducere. O acțiune colectivă” (p. 496).

Andrei Negru

*** *Ion Aluș, 1927–1994. Memoriile unui intelectual scrise de prietenii lui*, Mircea Petean (editor), Florești–Cluj, Edit. LIMES, 2012, 300 p., ISBN 978-973-726-712-2.

La începutul lunii noiembrie 2012, profesorul Ion Aluș ar fi împlinit vârsta de 85 de ani. Acest eveniment a fost marcat prin simpozionul *I. Aluș. Omul, personalitatea, epoca și opera științifică și instituțională*, organizat de Universitatea clujeană (prin Departamentul de sociologie al Facultății de Sociologie și Asistență Socială), instituție în slujba căreia profesorul s-a pus timp de o jumătate de secol. Îndemnul pentru organizarea acestui eveniment aparține însă, în egală măsură sau poate chiar mai mult decât atât, și celor două fiice ale profesorului, care au avut inițiativa și au contribuit substanțial la alcătuirea acestui volum omagial, alături de coordonatorul acestuia, doamna Viorica Greculovschi-Prodan.

Înzestrate, și ele, cu un simț sociologic acut, Ligia Pic-Aluș și Silvia Leahu-Aluș conturează în *Argumentum*-ul volumului (*À la recherche du temps perdu*, respectiv *Tată, mentor, prieten*) portretul profesorului Ion Aluș, cel care a fost pentru ele nu doar părinte, ci, ca și pentru mulți dintre studenții și colaboratorii lui, în același timp, și „mentor” și „prieten”. „Intelectualul Ion Aluș este persoana cea mai influentă în formarea propriei mele personalități și a sistemului de valori pe care îmi bazez viața...” (Silvia, p. 10); „Un om pentru care profesia de sociolog [...] era mai presus de orice” (Ligia, p. 7), cele două fiice devenind „ucenici” în ale sociologiei (fără să-și fi făcut din aceasta o carieră!) pentru a fi cât mai mult alături de tatăl mistuit de profesie.

Tot din *Argumentum* face parte și cronologia vieții și activității lui Ion Aluș. Intitulat sugestiv *Drumul unei vieți neretușate*, acest capitol aduce în fața cititorului evenimente mai mult sau mai puțin cunoscute, valorificând informații din documente aflate în arhiva familiei, din scrisori, articole, interviuri etc. Capitolul recompune traseul presărat cu momente mai faste și mai puțin faste parcurs de această personalitate marcantă a vieții științifice și intelectuale românești, dar și internaționale. Probă a acestei notorietăți sunt nu numai realizările sale consemnate în documente, dar și faptul că numele său continuă să fie prezent, așa cum rezultă din cronologie, în comunitatea sociologică, și după trecerea sa prematură în eternitate.

Volumul propriu-zis debutează cu un capitol de *Portrete. Evocări. Articole dedicate*, structurat pe trei subcapitole:

1. *Ion Aluș și memoria scrisului*, în care sociologul și profesorul este evocat în textele unor foști studenți, unii devenindu-i apoi colegi și colaboratori, dar și ale unor colegi de breaslă din țară sau de peste hotare ori ale unor apropiați ai săi din afara profesiei. De remarcat în acest context *Portretul „Împăratului”* (nume ce sugerează „anvergura” personalității lui I. Aluș!), „alcătuit” de Tudor Cătineanu, căruia acesta i-a fost nu doar profesor și apoi coleg, ci și tată, spiritual desigur. Personalitatea complexă a lui I. Aluș („marele profesor”) este surprinsă fidel în textul *Rățiune, pasiune și acțiune la cote maxime* semnat de Petru Iluș, care a avut privilegiul de a-i sta în preajmă și de a participa la „discuțiile informale din biroul comun”. „Înzestrat cu un uimitor simț de a detecta incongruențele logice și talent de a produce metafore înalt sugestive, omul de vastă cultură Ion Aluș era gata oricând să formuleze întrebări încuietore, să pună la îndoială afirmații ale interlocutorului care păreau valide și pe care, de altfel, în alte contexte, le apăra. Și nu era numai pregătit, dar o și făcea adesea. Nu era însă vorba de disfuncționalul negativism și nici măcar de mai benignul spirit polemic. Era îndoiala carteziană, dublată de maieutica socratică, subtil puse în joc” (p. 61). Evocarea unui alt colaborator apropiat al profesorului, Ágnes Nemenyi, scoate în relief preocupările de sociolog de teren ale acestuia. În articolul *Amintiri din sala de curs*, Ionuț Isac evidențiază impresia puternică,

vecină cu teama, provocată „bobocilor” filosofi de întâlnirea cu profesorul de doctrine sociologice, impresie împărțită, de altfel, și de alții, de vârste mai înaintate. „Chiar de la prima privire, profesorul Aluaș te convingea că ai de a face cu o personalitate neobișnuită, intimidantă. Fizicul său foarte masiv, impunător, dublat de discursul complex, erudit și impecabil *acordat* teoretic, cu fraze lungi, încărcate de idei dificile, împănate cu excerpte și sintagme terminologice străine, în special germane, induceau auditoriului juvenil o vagă senzație de neputință, oscilând între atenție respectuoasă și veselie naivă” (p. 64). Aprecieri elogioase la adresa lui I. Aluaș mai semnează profesorii americani Joan Heifner, Mitchell Ratner și Khaterine Verdery, sociologul Mihail Cernea, Vasile Muscă, Tr. Vedinaș, Banfi Geza, N. Kallos, Dana și Cornel Țăranu, Viorica Greculovschi-Prodan, criticul literar D. Micu și doctorul I. Pațiu.

2. *I. Aluaș și memoria proprie*, care îi oferă cititorului crâmpie inedite din gândurile acestuia, așternute pe hârtie în două dintre momentele cheie ale existenței și carierei sale. Astfel, *Jurnalul din România* consemnează gânduri din anul de debut în studenție la Facultatea de Filosofie (perioada 1 martie–14 mai 1949), totodată și an de debut al noului sistem de învățământ, cel dominat de ideologia comunistă. Acest sistem, prin reprezentanții lui, îi „temperează” proaspătului absolvent al unui liceu clujean de elită setea de lectură și de cunoaștere a „gândirii preeleneice”, recompensându-l cu funcția de „responsabil la sectorul agitație și propagandă la organizația de bază UTM din universitate”, pe care a trebuit s-o accepte, deși era convins că drumul său este altul. „Menirea mea e să devin intelectual. Nu pot face acest lucru rezumându-mă la lectura articolelor de ziar și a broșurilor” (p. 89). Așa încât tânărul student încearcă să răspundă „exigențelor” sistemului, dar în același timp să-și urmeze chemarea spre filosofia autentică. Tot în această perioadă apar și primele întrebări de natură sociologică, anul 1949 fiind, de asemenea, an de debut și pentru colectivizarea agriculturii. La distanță de 27 de ani, *Jurnalul din Franța* (31 ianuarie–22 iunie) relatează despre stagiul de documentare efectuat la Paris, împreună cu sociologul bucureștean Ion Drăgan, în calitate de bursieri ai Centre National des Oeuvres Universitaires et Scolaires din metropola franceză, stagiul care a stat la baza realizării, în coautorat, a lucrării de mare importanță pentru dezvoltarea ulterioară a sociologiei românești: *Sociologia franceză contemporană. Teorie. Metodologie. Tehnici. Ramuri*. Antologie întocmită de Ion Aluaș și Ion Drăgan, București, Edit. Politică. 1971, 857 p.

3. *Ion Aluaș și memoria Internetului*, în care sunt prezentate extrase din materiale postate pe Internet în care se fac referiri la sociologul clujean. Referiri on-line despre I. Aluaș fac I. Biriș, V. Dâncu, Ana Ludușan, M. Pascaru (un demn „urmaș” al sociologului de teren I. Aluaș), Rostás Z., Vl. Tismăneanu.

Un al doilea capitol, intitulat *Recuperări, reconstituiri din opera științifică a lui Ion Aluaș*, include șase texte. Trei dintre acestea – *Istoria doctrinelor sociologice* (Fragmente de note curs, „restituite” de I. Isac), *Teoria genezei capitalismului la Max Weber* (text îngrijit de Tr. Vedinaș) și *Caietele Apusenilor* (Text reconstituit de Tr. Vedinaș) – au fost publicate inițial în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Humanistica, publicație a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului, la care profesorul Aluaș a colaborat de-a lungul timpului. (Un alt text substanțial al lui I. Aluaș, *Ancheta sociologică „Roșia-Poieni”*, îngrijit de A. Negru și prefațat de M. Pascaru, a apărut de curând în aceeași publicație – Tom X, 2012, p. 345–404). O variantă a textului *Weber sau filosofia ambivalenței eroic asumate* a fost publicată și în *Studii weberiene*, volum editat de trei dintre colaboratorii lui I. Aluaș din Catedra de sociologie a Universității. *Polifunctionalization. A possible way of recovery of the rural* este titlul comunicării elaborate în vederea participării la cel de-al XV-lea Congres European de Sociologie Rurală (Wageningen, Olanda, 2–6 august 1993). În fine, *Aminitiri despre Venczel József*, un text manuscris găsit în arhiva familiei, în care, în contextul organizării Laboratorului de sociologie, este evocat în cuvinte puține, dar dense, „cercetătorul, savantul și omul” Venczel József, alături de care a pus bazele cercetării de teren clujene.

În al treilea capitol, I. Aluaș este prezentat în ipostaza de *Coautor, coordonator de contracte de cercetare*. Sunt consemnate aici 27 de contracte de cercetare derulate între anii 1968–1992, precum și 8 rapoarte științifice (extracontractuale). „Cea mai mare parte a cercetărilor a fost consacrată satului

și diverselor aspecte legate de sat: dezvoltarea așezărilor rurale în această parte nord-vestică a țării, migrația, navetismul, intelectualitatea în viața satului etc.” (p. 208). Măiestria de organizator al cercetării de teren este sintetizată de P. Iluț în textul dedicat profesorului: „...sub directă conducere și organizare a lui Ion Aluș s-au efectuat cercetări de teren de mare extensie și profunzime în mai multe zone al Transilvaniei [...] Sub semnul pluridisciplinarității, investigațiile antrenau o serie de specialiști din domeniul socio-umanului de la diverse catedre, facultăți și centre de cercetare. Este admirabil cum pe baza relațiilor informale, în calitate de recunoscut intelectual, pe care le avea cu persoane cheie din universitate și din alte instituții clujene, profesorul reușea să mobilizeze elita cercetării. Desigur, acest lucru era posibil și datorită faptului că instruitul și carismaticul Ion Aluș obținea de la autoritățile naționale și județene sprijinul pentru cercetări sociologice empirice. Profesorul știa să folosească cu măiestrie deopotrivă persuasiunea sociopolitică și notorietatea intelectuală, uneori pigmentate și cu autoritatea universitară” (P. Iluț, p. 62).

În al patrulea capitol sunt reproduse trei interviuri cu I. Aluș, toate datate în anii '90. În primul, acordat „Gazetei de Mureș”, I. Aluș pledează pentru abordarea științifică a relațiilor interetnice, obiectiv și al nou înființatului Centru de Cercetare a Relațiilor Interetnice, și pentru o utilizare corectă a termenului „naționalism”: „numai pentru ideologiile care încearcă să raționalizeze agresivitatea distructivă latentă în om [...] un discurs etnocentric, un discurs centrat pe iubirea de sine nu este naționalist în lumina acestei definiții” (p. 206). Un al doilea interviu consacrat acestor probleme este cel realizat de D. Trif de la „Tribuna Ardealului”, în legătură cu participarea profesorului la primul forum al Asociației de Prietenie Româno-Maghiară, asemenea întâlniri trebuind să dezbate „probleme menite să ne apropie, și nu să ne dezbine” (p. 212). În fine, interviul realizat de V. Lazăr pentru ziarul „România liberă” are ca subiect dezvoltarea învățământului sociologic clujean după 1989, în contextul Colocviului Științific Internațional de Sociologie, organizat de I. Aluș la Cluj, în 11–13 aprilie 1992, sub egida Asociației internaționale a sociologilor de limbă franceză.

Imaginea sociologului și omului Ion Aluș este întregită prin capitolul *Corespondență*, în care predomină, din motive lesne de înțeles, corespondența primită. Cel mai asiduu corespondent este D. Micu, ale cărui scrisori sunt pline de afecțiune la adresa prietenului din copilărie. Lui i se alătură I. Drăgan, co-autor al volumului despre sociologia franceză contemporană, H. Daicoviciu, profesorul D. D. Roșca, R. Negru, Oct. Neamțu, Al. Tănase, V. Caramela, P. Iluț, V. Sporici, C. Miricioiu, M. Borcilă, Viorica Prodan și, nu în ultimul rând, Alin Teodorescu, autor a trei scrisori, din care transpar prietenia „științifică” dintre profesor și mai tânărul său confrate bucureștean, dar și prețuirea de care se bucura în ochii acestuia. „Trebuie să înțelegeți că o oră de discuție cu dvs. este una dintre cele mai mari plăceri ale mele [...], că întâlnirile cu dv. mă stimulează și mă fac să mă gândesc mult la probleme care altfel poate le-aș fi trecut cu vederea, că vă consider nu numai un profesor de excepție, dar și un model de comportament și de gândire socială” (p. 243), îi scria A. Teodorescu în 16 ianuarie 1983, profesorului Aluș, trăiri și sentimente încercate, fără îndoială, dar nerostite de mulți dintre prietenii mai tineri ai acestuia. Din străinătate, atestând și pe această cale recunoașterea sa internațională, i-au scris Paul-Henry Chomart de Lauwe, A. Cruiziat, Fritz Nothardt, Erhard Wiehn, Paul Ernest Joset, Joel M. Halpen, Suzan Linsey, Joachim Kummer, Luc Boltanski, Jean-Luc Nancy, Placide Rambaud, Lucienne Thomas, Michel Dion, Edgar Krau, Renzo Gubert, P. Fluri, Giampaolo Catelli, G. Fotev și A. A. Bodenstedt. Un asiduu „expeditor” este suedezul Per Ronnäs, interesat, în cadrul studiilor doctorale, de cercetarea asupra proceselor de modernizare din Țara Oașului, coordonată de profesor.

În fine, în ultimul capitol, *Bibliografia operei*, sunt inventariate 115 titluri de lucrări – studii, articole, comunicări științifice, recenzii, interviuri, intervenții în mass-media – elaborate ca autor unic sau în colaborare. De asemenea, sunt inventariate și 53 de referințe bibliografice. Survolând această „listă de lucrări”, ne întrebăm, la fel ca mulți alții, dacă profesorul I. Aluș a scris mult sau puțin. A scris puțin în raport cu „canoanele universitare” actuale, când timpul nu-ți mai ajunge nici pentru scris, dar și pentru reflecție. A scris puțin și față de „pretențiile” anilor de dinainte de '89, consideră P. Iluț („rar se poate vedea o asemenea distanță între un extraordinar potențial ideatic și materializarea lui scriptică”), dar ceea ce a scris a scris foarte bine: „...ceea ce publicat gânditorul clujean reprezintă adevărate bijuterii intelectuale, caracterizate printr-un înalt grad de rigurozitate, coerență internă,

densitate ideatică și rafinament stilistic” (p. 60). Impresia de „neproductivitate” a lui I. Aluș se datorează, credem, faptului că n-a scris volume, cărți de autor. Firea sa dinamică nu i-a „îngăduit” răgazul necesar unui întreprinderi care necesită și necesită o ședere îndelungă la masa de scris. Această constatare o împărtășea unul dintre cei care l-au cunoscut foarte bine, profesorul și apoi colaboratorul său, George Em. Marica. Un alt „obstacol” în această direcție l-a constituit, probabil, credința, deseori și cu tărie afirmată, că menirea sociologului nu este scrisul ca atare, ci „oferirea de soluții factorilor de decizie”, sarcină de care sociologul Aluș s-a achitat cu brio, dovadă fiind cele 4029 de pagini de rapoarte de cercetare redactate de el. Poate că acestor cauze se datorează și amânarea *sine die* a elaborării tezei de doctorat, amânare pusă de colegii săi mai tineri pe seama „maximei exigențe față de sine” și a unui „simț acut al perfecțiunii” (p. 52). Sau poate profesorul de sociologie Aluș, înconjurat de tot mai mulți doctori, pe care-i domina prin cunoștințe și discurs, a nutrit aceleași gânduri despre ceea ce pentru el ar fi fost doar o simplă formalitate, pe care le-a rostit în anii '90 un alt strălucit profesor clujean, rămas și el în afara „sistemului” (Tudor Jarda). Acesta, întrebat fiind de un vecin de unde vine, i-a răspuns cu umor: *de la Policlinică!* Văzând nedumerirea acestuia, a continuat: *De la Conservator, mă, că acolo toți is doctori!* Aproximarea de Tudor Jarda este sugerată și de câteva poze din *Anexe* (cele din Țara Oașului), care sugerează faptul că, la fel cu ilustrul muzician, Ion Aluș a iubit, în egală măsură, știința și viața.

Andrei Negru

Mihai Pascaru, *Cercetare participativă și științe sociale aplicate*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2011, 151 p., ISBN 978-973-595-345-4.

În peisajul literaturii de specialitate din domeniul științelor sociale, încă dominată de percepția delimitărilor dintre cantitativ și calitativ, dintre teoretic și empiric, profesorul Mihai Pascaru ne propune lectura unui volum sintetic, rezultat al documentării bibliografice și al unor cercetări sociale, sociologice.

În lucrarea *Cercetare participativă și științe sociale aplicate*, autorul aduce la numitor comun principiile teoretice și practice care jalonează științele sociale aplicate, principii care au stat la baza investigării unor comunități rurale din arealul Munților Apuseni.

Primul capitol, dedicat cercetării participative, cuprinde atât aspectele teoretice, cât și repere empirice specifice acestei metode. Prin filtrul lucrărilor unor autori reprezentativi – precum K. Lewin, O. Fals-Borda, A. McIntyre sau B. Bergier – sunt prezentate originile, specificul, principiile și dificultățile cercetării participative. Scopul acestui demers îl reprezintă conștientizarea și rezolvarea unor probleme sociale, esența sa fiind dată de elementul coparticipării dintre cercetător și comunitatea investigată. După cum ne reamintește autorul, cercetarea participativă este „o teorie a posibilităților mai degrabă decât o teorie a predictibilității” (p. 33). Tehnicile de investigare specifice sunt: „interviul deschis, ancheta (mai rar), observația sistematică directă și jurnalele de teren” (p. 34). O atenție sporită este acordată aspectelor privitoare la restituirea rezultatelor și problemelor etice specifice acestei investigații. Restituirea rezultatelor cercetării (în care locuitorii se recunosc) reprezintă „o urnire” pentru a amorsa situația („deșteptarea dinamismelor locale”) (p.35). Această etapă „este obligatorie în cercetarea participativă” (p. 36). În ceea ce privește aspectele etice, se face distincție între etica profesională și cea contextuală, care este permanent renegociată cu subiecții implicați. Această cerință aduce modificări metodologiei cercetării, pentru că totdeauna „trebuie acordată prioritate adevărurilor și perspectivelor participanților” (p. 41). Flexibilitatea unui standard etic presupune „deschidere față de valori, credințe și elemente specifice grupului studiat”, iar confidențialitatea este strictă „pentru a nu aduce atingere siguranței și identității participanților”, deoarece aceștia din urmă sunt considerați „membri egali și activi ai studiului” (p. 43). Ultima parte a capitolului este consacrată exemplificării metodei prin trecerea în revistă a cercetărilor reprezentative.

Al doilea capitol redă sintetic domeniul științelor sociale aplicate și întărește valențele empirice ale cercetării participative, prin evidențierea rolului de îmbunătățire a praxisurilor sociale. În

opinia autorului, atât psihologia socială aplicată, cât și sociologia aplicată sau cea clinică au menirea de a contribui la „înțelegerea unor probleme sociale de ordin practic”, de a „optimiza funcționarea individuală, a unor grupuri sau comunități” și de a „îmbunătăți interacțiunea socială” (p. 67). Spectrul foarte vast de aplicare al acestor științe, „de la viața cotidiană până la domeniul complex al comunităților umane”(p. 68), este exemplificat prin redarea cercetărilor reprezentative ale psihologiei sociale privind: atractivitatea fizică, dependența dintre consumul mass-media și dependența de pornografie, problema suportului social, educația școlară, luarea deciziilor în grup, stigmatizarea, sau cele reprezentative sociologiei privind: dezechilibrele demografice, abuzurile alimentare, consilierea familială sau problemele de sănătate mintală. Ceea ce este comun și specific metodelor investigative din științele sociale aplicate și cercetării participative constă atât în „elaborarea și implementarea strategiilor de intervenție”, cât și în „evaluarea efectelor intervenției” (p. 83). Diferențele dintre acestea privesc contextul investigației, grupul țintă căruia i se adresează sau nuanțele interpretative.

Cercetătorul practicant întregeste pledoaria pentru științele sociale aplicate, în speță pentru cercetarea participativă, prin redarea în ultimul capitol a rezultatelor cercetărilor exploratorii efectuate în comunități din M-ții Apuseni. Acestea au vizat, pe de o parte, „identificarea, la nivel familial și comunitar, a unor probleme locale specifice, iar pe de altă parte, evaluarea percepției localnicilor față de aceste probleme”(p. 107). După cum reiese din investigarea socială a comunităților de pe Valea Trascăului sau a celor din zona Albac-Scărișoara-Horea, cercetătorul a accentuat etapa de restituire a rezultatelor. Imaginea conturată în ansamblul acestei lucrări caracterizează un demers preponderent calitativ, menit să conducă la înțelegerea și mobilizarea populației față de problemele cu care se confruntă. În această ordine de idei, considerăm că era binevenită alegerea mai atentă a tematicii de investigat, astfel ca aceasta să reflecte, într-adevăr, probleme locale specifice unei/unor comunități. De asemenea, rafinarea evaluărilor, prin trecerea de la date factuale cu caracter general la motivele care generează anumite situații problemă sau sugerarea unor posibile modele de intervenție pentru rezolvarea problemelor ar fi sporit caracterul aplicativ al investigației. Însă, după cum recunoaște însuși autorul, aspectele privitoare la intervenție și evaluare au rămas deficitare, „ele nefiind suficient susținute de ipoteze de lucru” (p. 139). Aceste constatări pot constitui motivul reluării și aprofundării temei și metodei în cercetări ulterioare. Trecând peste unele neajunsuri, care sunt inerente muncii de investigare a practicantului, deseori confruntat cu obstacole privind resursele de timp, financiare sau chiar lipsa de date exacte, sunt apreciable inițiativa și efortul autorului de a da plusvaloare investigațiilor sale prin accentuarea etapei de restituire a rezultatelor.

Salánki Zoltán

Gheorghe Novac, *Tratat de praxeologie analitică*, Brașov, Edit. Melcilor, 2012, 1464 p., ISBN 978-973-1707-25-9 (vol. I), ISBN 978-973-1707-26-6 (vol. II).

Autorul vine de la bun început cu o afirmație absolut neconvențională. Acea că lucrarea sa este una de pionierat, că oferă o nouă grilă de înțelegere, studiu și explicare a faptelor omenești, mai precis, a acțiunii și interacțiunii sociale, astfel că „întemeiază o nouă știință socială: praxiologia analitică.” (p. 3) Întrebarea e: are aserțiunea sa vreun fundament sau e o simplă îndrăzneală juvenilă, inexplicabilă la vârsta sa (73 de ani)? Răspunsul se află de-a lungul celor 42 de capitole ale lucrării, ordonate în trei părți și șaisprezece secțiuni, imposibil de rezumat într-o simplă recenzie. Există totuși, în opinia mea, cel puțin șapte argumente principale care îi susțin declarația.

Primul dintre ele e de natură istorică. Praxiologia, disciplină încă fără un statut universitar recunoscut (nu se predă la nicio catedră din lume), a fost cunoscută până acum îndeosebi prin *Tratatul despre lucrul bine făcut* al filosofului polonez Tadeusz Kotarbinski, publicat în 1955. Acesta expune o praxiologie filosofică, bazată pe reguli și strategii prudentiale, un fel de înțelepciune practică menită să asigure reușita și eficiența acțiunii sociale. Deși analizează câteva acțiuni simple, bine cunoscute, nu încearcă să le identifice structura completă, făcând referire doar la câteva componente (autor, obiect, mijloace, scop și produs, numit operă). Chiar și titlul este elocvent în acest sens: lucrul bine

făcut neputând fi decât acțiunea și produsul. Cu toate acestea, se prezintă o structură a acțiunii, formată însă numai din opt elemente, prea puține, având în vedere că exemplele date sunt în majoritatea lor interacțiuni sociale. Spre deosebire de acesta, *Tratatul* de față este o praxiologie științifică, structurală și analitică, ale cărei trăsături vor ieși în evidență în cele ce urmează.

Al doilea argument este și cel mai important. Este vorba de noțiunea de *praxem* (gr. *praxis*, acțiune, activitate), inexistentă în orice lucrare din științele sociale publicată până acum. Acesta e numele „unității elementare de interacțiune socială”, structură invariabilă și universală, identificabilă, spune autorul, în oricare din faptele omenești, întrucât, „cu excepția actelor reflexe, orice acțiune omenească este inevitabil interacțiune socială.” (p. 44). Cu alte cuvinte, acțiunea socială nu există separat sau independent de interacțiune, așa cum este gândită și tratată de majoritatea sociologilor, dar și de specialiștii din alte științe sociale, ci numai în structura acesteia. Ceea ce se vede în interiorul praxemului, format din 16 componente, numite actoni (cf. lat. *actio*, acțiune, îndeplinire): spațiu, timp, agent, regent, motiv, scop, obiect, mijloace, regulă, cinci acte elementare – două aparținând agentului (actul de opțiune și cel de executare), iar trei regentului (actul pretențional, de judecare și cel de plată) –, în fine, produsul, apoi valoarea pe care mai întâi agentul, ca regent secundar, o atribuie propriei acțiuni în cursul actului de judecare, apoi regentul principal o alocă acțiunii celui dintâi. Acesta e însă de două feluri: unul consensual, în care agentul operează după modele acceptate de regent și realizează produse cu efecte favorabile acestuia, numit *tairēm* (gr. *tairi*, pereche), altul conflictual, în care modelele și produsul sunt într-o stare contrară celor dintâi, numit *exairēm* (gr. *exairēsis*, excepție, îndepărtare). (p. 135, 132 și 131). Sunt forme cunoscute de multă vreme, dar căroră nu li s-a dat un nume, nici nu au beneficiat până acum de o cercetare mai atentă și adâncă. Cred că putem fi de acord cu această idee: praxemul este o descoperire remarcabilă în științele sociale, utilă specialiștilor din oricare disciplină de acest gen, întrucât poate fi folosită în analiza, din oricare perspectivă, a acțiunilor sau interacțiunilor puse în discuție.

Nu e greu de văzut în cele de mai sus cât de complex este praxemul, adică interacțiunea socială, dar și faptul că structura sa nu poate funcționa dacă i se adaugă vreo componentă sau dacă lipsește vreuna. Și, în același timp, câteva noutăți evidente. Una dintre ele se referă la bipartiția conceptului de agent în funcție de specificul actelor elementare pe care le realizează. Analizele de până acum, atât cele din sociologie, cât și din alte științe sociale, folosesc doar primul termen, mai ales sub forma de actor, autor, subiect sau chiar sine, indiferent că este vorba de inițierea și efectuarea unei acțiuni sau de răspunsul ori reacția, imposibilă în absența evaluării ei, pe care el însuși sau alt agent o aveau față de aceasta. De aici conceptul de *regent*, o noutate epistemologică bine venită, clarificatoare, aducătoare de precizie metodologică. Conceptele folosite de sociologi erau considerate evidente în sine, fără a simți nevoia unei distincții și, prin urmare, a unei definiții. Nu a fost observată însă nici specificitatea acțiunilor actorului, nici faptul că acest specific e dat în mod obiectiv de poziția și funcția sa în cadrul interacțiunii sociale. Concepția despre autorul acțiunii este astfel adâncită în acord cu realitățile verificabile ale oricărei interacțiuni sociale. Dar aspectul cel mai important este că atât acțiunea ca atare, cât și praxemul nu există izolat în câmpul social, ci într-o anumită înlănțuire, variabilă ca lungime, numită filum praxionomic. Ceea ce reconfirmă, încă o dată, la un nivel mai adânc de realitate, una dintre regulile metodei sociologice, precizată de Émile Durkheim încă din 1895, conform căreia orice fapt social își are originea în alt fapt social, aflat în antecedenta sa.

Un alt argument, de mare importanță, e adus de conceptele *sistem de referință* și *deplasare praxionomică* (p. 92 și 93). Primul a mai fost folosit uneori, mai ales sub forma sistem de valori, cum fac specialiștii care au elaborat *Dicționarul de sociologie Oxford* (DSO), dar nu s-a văzut niciodată în el un segment de câmp social, adică un spațiu-timp în care ordinea socială și regulile de acțiune sunt controlate de un agent dominant, numit, datorită acestei poziții, regent. Tot el are menirea, am văzut, de a judeca și plăti toate faptele sociale în funcție de consecințele acestora, pozitive sau negative, în raport cu starea și situația sa. Existența acestor sisteme este probată de modul în care sunt evaluate faptele sociale de către indivizi, firme, organizații, instituții, state etc., numai pentru ultimele existând însă granițe cunoscute și vizibile. Dar nu mai puțin de o serie întreagă de concepte cunoscute, unele

cu conținut pozitiv (învățare, socializare, aculturație, asimilare și difuziune), altele cu unul negativ (alteritate socio-culturală, devianță, infracțiune). Ideea autorului e că mijloacele de acțiune sau produsul trec dintr-un sistem de referință în altul, unde, prin contactul cu ceva ce aparține regentului (persoana, puterea sau bunurile sale ori ale celor la care ține) produc anumite efecte, favorabile sau dăunătoare, astfel că reacția acestuia, condusă în principal de actul de judecare, este de aprobare în primul caz și de respingere și condamnare în al doilea. Această trecere dintr-un sistem de referință în altul, de multe ori în mai multe, în mod simultan, de pildă, în cazul unui discurs public, este numită deplasare praxionomică. Acesta e, de altfel, alături de praxem, tandemul conceptual central în jurul căruia se articulează întreg edificiul praxiologiei analitice. Trecerea este praxionomică, în sensul că are loc după anumite legi sau reguli pe care practicile sociale le pun întotdeauna în evidență și pe care autorul le precizează mai ales în capitolele 7–10 (p. 88–173).

Un argument consistent, demn de atenție, este partea a II-a din *Tratat, Analitica acționilor*, unde sunt analizate, în câte un capitol distinct, sub multiple aspecte, dimensiuni și relații, cele 16 componente ale interacțiunii sociale, începând cu spațiul și terminând cu valoarea. De la o simplă privire ies în evidență nu numai complexitatea fiecărui element al praxemului, caracterul enciclopedic al informației, luate din diverse științe sociale, dar și mulțimea de noutăți relevate de o insistență și severă privire analitică. Lipsa de spațiu nu ne îngăduie să le menționăm măcar pe cele mai importante. Vom prezenta totuși, cât mai succint, trei dintre ele. Una dintre cele mai interesante e cea referitoare la precizarea modului în care e alcătuită regula acțiunii (actului elementar) și cea a interacțiunii (praxemului), ce elemente cuprinde, cum se leagă unele de altele, două câte două, astfel încât formează o secvență logic ordonată, care reproduce structura fiecăruia, cu toate componentele sale. Pentru actul elementar, analiza se desfășoară pe un exemplu concret foarte simplu și accesibil: „Maria cumpără o pâine” (p. 358–368). Regula praxemului se conturează prin legare una de alta a regulilor celor cinci acte elementare, luate nu în detaliu, ci prin formule sintetice formate de simbolurile acestora: de pildă OP pentru cel de opțiune și JU pentru cel de judecare (p. 368–372). Legat de acestea, autorul relevă o altă noutate: patru tipuri de deliberare (relativistă, realistă, idealistă și universalistă), care intră în conținutul lor, precizând amănunțit structura lor pe etape și faze de desfășurare (p. 709–724).

Merită semnalată, de asemenea, teoria sa asupra valorii. În dezvoltarea acesteia, stabilește mai întâi esența a 24 de teorii axiologice și le împarte în șase categorii (subiectiviste, obiectiviste, relaționiste, anuliste, externaliste și indeterministe), după locul în care plasează valoarea, afirmând că toate sunt parțiale, relative și discutabile. Apoi relevă că numai o teorie în care valoarea constă în efecte concrete și verificabile, întotdeauna aceleași, indiferent de agenți și condiții, poate fi științifică și universală. Aceasta, bazată pe sensul de mișcare a produselor sau mijloacelor de acțiune în diferite sisteme de referință, concretizat în efectele lor de contact, e un esențialism universal, numitorul comun a 20 din teoriile luate în calcul, întrucât „unește sub un singur principiu lumea naturală și cea socială” (p. 830 și 854). Sigur, această teorie este una de tip determinist, iar acesta, după lunga sa promovare în marxism, stârnește încă destule animozități, ca să nu spun mai mult. Cu toate acestea, nu cred că e productiv să lăsăm anumite dezagremente politice să ne îndepărteze de știință, certitudine și verificabilitate.

O noutate absolută este analiza stărilor pe care le pot avea agenții, acțiunile sau alte componente ale acestora. Astfel, în partea a treia, de-a lungul a 16 capitole, sunt analizate un număr de 32 de stări praxionomice, dintre care jumătate sunt generale, numite α , celelalte (β) fiind specifice celor cinci tipuri de acte elementare amintite. Pentru fiecare dintre aceste stări a fost întocmită o matrice de stare, adică un ansamblu de termeni în care se concretizează ea în realitatea socială. Astfel, matricea stării de liber cuprinde 227 de cuvinte, a celei de revoltat 325, pentru ales 355, iar pentru pedepsit 189 (p. 1359, 1362, 1369, 1375). Stările sunt clasificate, pe lângă cea amintită, în alte trei categorii duale: slabe și tari, particulare și universale, principale și secundare. Una dintre cele mai importante descoperiri din această parte e fenomenul de trecere ascendentă sau descendentă de la o stare la opusul ei. Astfel, trecerea acționilor de la stările liber sau imaginar la cele de legat și real sunt descendente, întrucât oferă mai puțin spațiu și șanse de acțiune, iar de la stările individual sau dependent la cele colectiv sau dominant, una ascendentă (p. 965, 1020, 1141, 1185–1186). Un interes

deosebit stârnește și faptul că stările sunt prezentate ca dualități în care se mișcă și se transformă componentele acțiunii. Astfel, pentru cele menționate avem ca opuse stările legat, devotat, refuzat și recompensat. Cauza e destul de simplă: există obiecte care au funcția de criterii de stare și a căror esență este că implică un tandem real ca poli pozitivi și negativi de mișcare a acțiunii în câmpul social. Pentru stările amintite, obiectele în cauză sunt mișcarea și agentul la primele două, actul de opțiune și cel de plată la ultimele. Multe dintre aceste stări sunt demult cunoscute, dar nu au fost analizate niciodată în mod sistematic și nu au fost puse în evidență nici natura, nici complexitatea lor.

Nu mai puțin important este, în al șaselea rând, faptul că autorul a elaborat un *Vocabular de praxiologie* (p. 1381–1405), cu 131 de concepte, dintre care multe noi, cele cunoscute până acum, de pildă, motiv, scop, regulă, produs, valoare, fiind redefinite în conformitate cu noua perspectivă epistemologică a lucrării. Iată două exemple. Scopul constă în „Rezultatele finale către care sunt îndreptate acțiunile individuale sau acțiunile colective.” (DSO) În *Tratatul* de față este un „obiect sau stare de lucruri puse de agent ca punct sau component final în structura unui act elementar și vizând satisfacerea nevoilor, intereselor sau aspirațiilor sale” (p. 1399). Diferența pare mică, dar în realitate e foarte relevantă. Deosebiri și mai mari sunt însă în ce privește conceptul de valoare. Același dicționar Oxford evită să dea o definiție, enumerând o serie de întrucipări ale acesteia în diverse discipline sociale ca „o mărime cuantificată”, mărfuri, idei, „un tip de realizări”, dispoziții sau atitudini. *Tratatul* spune însă că este „efectul pozitiv sau negativ pe care un produs, mijloc de acțiune sau alt acton din structura unui act elementar sau complex de inițiere îl produc în dinamica praxemului asupra coordonatelor de sistem ale regentului și deci asupra propriului sistem de referință” (1404). Principalele coordonate de sistem sunt cele amintite deja (persoană, putere și bunuri de orice fel). Se trece, prin urmare, de la o reprezentare empirică a valorii, cu forme nenumărate, la una formală, sintetică și verificabilă de către oricine, în orice interacțiune socială.

Punctul șapte, cel mai scurt ca întindere în *Tratat*, dar cel mai consistent, este descrierea metodei de cercetare specifice unei analize praxiologice. Ea e prezentată, ca un rezumat al întregii lucrări, în *Concluzii generale* (p. 1351–1355) și cuprinde șase etape, dintre care una de pregătire, alta de încheiere, iar patru de cercetare propriu-zisă. Ultimele sunt *Analiticile* referitoare la praxem, actoni, stări și rețele praxionomice. Primele trei concentrează demersurile din cele trei mari părți ale lucrării, ultima e însă numai schițată într-un paragraf din capitolul 10 (p. 161–164), întrucât, mărturiseste autorul, nu a găsit modele descriptive în literatura consultată. Punctul de plecare este întotdeauna un model de observație identificat în literatura de specialitate, surse istorice, jurnale, biografii sau opere literare, cu condiția de a înfățișa cazuri foarte asemănătoare, dacă nu identice, cu cele din realitate. Pe de altă parte, el precizează că orice studiu de caz este complet cu celelalte cinci etape, întrucât este o analiză sincronică, pe orizontala spațiului, pe când cea de rețea este diacronică, pe orizontala timpului. Mai mult, problematica rețelelor e distinctă, mai generală, și constituie o direcție separată de cercetare.

Nu pot încheia fără a exprima opinia că acest *Tratat* poate constitui un ghid valoros și o mare sursă de inspirație pentru toți specialiștii din științele sociale, pentru studenți și cadre didactice, interesați de cunoașterea mai adâncă și detaliată a acțiunii și interacțiunii sociale, dar și pentru oameni de afaceri, politicieni sau oameni simpli care vor să-și conceapă și organizeze mai bine propriile activități.

Vasile Marian

ACTIVITATE ȘTIINȚIFICĂ

REPERTORIU SELECTIV (2012)

I. TIPĂRITURI

A. CĂRȚI

1. Volume de autor

- **Mihaela Gligor**, *Între filosofie și medicină. Folclorul medical în viziunea lui Mircea Eliade și Valeriu Bologa*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2012, 148 p., ISBN 978-973-595-406-2.
- **Florența Lozinsky**, *Traian Herseni. Sociolog și antropolog*, Cluj-Napoca, Edit Argonaut, 2012, 230 p., ISBN 978-973-109-370-3.
- **Marioara Petcu**, *Abordări psihosociale ale domeniului juridic*, ediție revizuită, Cluj-Napoca, Edit. Alma Mater, 2012, 325 p., ISBN 078-606-504-127-1.
- **Marioara Petcu**, *Retică Juridică*, ediție revizuită, Cluj-Napoca, Edit. Alma Mater, 2012, 142 p., ISBN 978-606-504-132-5.

2. Volume colective

- *** *Mircea Eliade between the History of Religion and the Fall into the History*, **Mihaela Gligor** (coord.), Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2012, 204 p., ISBN 978-973-595-467-3.
- *** *Cunoaștere, Interes, Responsabilitate*, **Vasile Marian** (coord.), Cluj-Napoca, Edit. Risoprint, 2012, 278 p., ISBN 978-973-53-0698-4.
- *** *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*, vol. 23, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2012, 348 p., ISBN 978-973-109-340-6.
- *** *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*, vol. 24, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2012, 356 p., ISBN 978-973-109-341-3.

3. Editări manuscrise și reeditări

- *** *Theodor Lavi în corespondență*, **Mihaela Gligor**, Miriam Caloianu (editori), Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2012, 500 p., ISBN 978-973-595-477-2.
- *** *Postlegomena la Felix Culpa. Mircea Eliade, evreii și antisemitismul*, culegere de texte de Liviu Bordaș, ediție îngrijită de **Mihaela Gligor** și Liviu Bordaș, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2012, 400 p.
- Mac Linscott Ricketts – Maitreyi Devi, *Corespondență. 1976–1988*, prefață de **Mihaela Gligor**, introducere de Mac Linscott Ricketts, traducere de **Mihaela Gligor** și Maria-Daniela Pomohaci, ediție îngrijită de **Mihaela Gligor**, Cluj-Napoca, Edit. Casa Cărții de Știință, 2012, ISBN 978-606-17-0234-3.
- Eugeniu Sperantia, *Scrieri socio-pedagogice*, ediție îngrijită și studiu introductiv de **Codruța Liana Cuceu**, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2012, 150 p., ISBN 978-606-543-287-1.

- Eugeniu Speranția, *Studii sociologice*, studiu introductiv, indice general de autori, ediție îngrijită de **Andrei Negru**, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2012, XIX + 394 p., ISBN 978-973-109-392-5.

4. Traduceri lucrări de specialitate

- Charles Melman, *Omul fără gravitate. A juisa cu orice preț*, trad. de Dan Radu și Horațiu Trif, revăzută și adnotată de **Virgil Ciomoș**, Cluj-Napoca, Edit. Eikon, 2012, 330 p., ISBN 978-973-757-668-2.
- Christiane Lacôte, *Inconștientul*, trad. Robert Arnăutu, revăzută și adnotată de **Virgil Ciomoș**, Cluj-Napoca, Edit. Eikon, 2012, 158 p., ISBN 978-973-757-669-9.

5. Instrumente de lucru

- W. M. Reynolds, *Scala de evaluare a tulburărilor din adolescență – Forma scurtă. APS-SF, Manual pentru specialiști*; A. Bălaj (coord.), **Monica Albu**, *Adaptarea și standardizarea APS-SF pe populația din România*, Cluj-Napoca, Edit. ASCR, 2012, 224 p., ISBN 978-606-8244-47-1.
- K. D. Gadow, J. Sprafkin, *CSI-4, Chestionarul de evaluare a simptomelor copilului – 4. Child Symptom Inventory – 4, Manual de utilizare*; A. Bălaj, M. Miclea, **Monica Albu**, *Adaptarea și standardizarea CSI-4 pe populația din România*, Cluj-Napoca, Edit. ASCR, 2012, 344 p., ISBN 978-606-8244-58-7.

B: STUDII ȘI ARTICOLE APĂRUTE ÎN REVISTE

1. În reviste străine recunoscute

- **[BDI] Elena Geangu**, Petra Hauf, Richi Bhardwaj, Wolfram Bentz, *Infant Pupil Diameter Change in Response to Others' Positive and Negative*, în "PLOS ONE. Journal Information", http://www.nichi.nih.gov/pmc/articles/PMC_3217958/ (e ISSN=1932-6203, BID).
- **[BDI] Elena Geangu**, Aimée Gibson, Khatarina Kaduk, Vincent M. Reid, *The neural Correlates of Passively Viewd Sequences of True and False Beliefs*, în "Social Cognitive and Affective Neuroscience", <http://scan.oxfordjournals.org/content/early/2012/03/15/scan.nss015.fu>

2. În reviste ISI din țară

- **[ISI] Codruța Liana Cuceu**, *Illness as a Human Possibility in the Knowledge Based Society*, "Journal for the Study of Religions and Ideologies", vol. 11, issue 31 (Spring 2012), p. 193–197.
- **[ISI] Codruța Liana Cuceu**, *An Overview of the Feminist Critiques of the Public Sphere*, "European Journal of Science & Theology", vol. 8, nr. 3, 2012, p. 223–233.

3. În reviste ale Academiei Române

- **[BDI] Ștefania Miclea, Monica Albu**, *Influența greutății corporale prezente și dezirabile asupra riscului de apariție a tulburărilor de comportament alimentar*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Humanistica, tom. X, 2012, p. 97–114, ISSN 1584-4404, <http://www.humanistica.ro/>, <http://www.ceeol.com/asp/publicationdetails.aspx?publicationid=628105b8-cdea-495e-972b-e70c96ffec2>
- **[BDI] Monica Albu, Carina Herbei**, Carmen Văsar, Claudia Kubik, Gelu Todea, Cristina Carpa, *Reprezentări sociale ale omului moral în România de azi*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Humanistica, tom. X, 2012, p. 133–146.

- [BDI] **Narcisa Cozea**, *Aspecte ale reevaluării obligațiilor pecuniare din perspectiva noului Cod Civil Român*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Humanistica, tom. X, 2012, p. 317–326.
- [BDI] **Codruța Cuceu**, *Problema normativității în configurația contemporană a sferei publice. Modelul habermasian și relevanța lui astăzi*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Humanistica, tom. X, 2012, p. 187–200.
- [BDI] **Iulia Mateiu, Marius Florea**, *Les insultes – forme de manifestation de l’agressivité verbale. Analyse comparative français vs. roumain*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Humanistica, tom. X, 2012, p. 115–132.
- [BDI] **Ionuț Isac**, *Simion Bărnuțiu și filosofia (II)*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Humanistica, tom. X, 2012, p. 147–158.
- [BDI] **Ionuț Isac**, *Obiectul cunoașterii în filosofia idoneismului*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Humanistica, tom. X, 2012, p. 281–290.
- **Ionuț Isac**, *Cunoaștere, interes și responsabilitate în „Societatea conștiinței”*, „Academica”, XXII, nr. 6-7 (260-261), iunie-iulie 2012, p. 38–45. ISSN 1220-5737.
- [BDI] **Vasile Marian**, *Strategii, politici și mișcări de prețuri*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Humanistica, tom. X, 2012, p. 215–240.
- [BDI] **Andrei Negru**, *Mișcarea sociografică de la „Societatea de mâine” și raportul ei cu sociologia monografică*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Humanistica, tom. X, 2012, p. 15–26.
- [BDI] **Salánki Zoltán**, *Realități sociale oglindite în proverbe*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Humanistica, tom. X, 2012, p. 73–96.
- [BDI] **Silviu Totelecan**, *Productivism cu agricultură de semi-/subzistență*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Humanistica, tom. X, 2012, p. 27–36.

4. În alte reviste de specialitate românești clasificate

- [BDI] **A. Bălaj, M. Miclea, Monica Albu**, *The Adaptation of APS-SF on the Romanian Population*, „Cognition, Brain, Behavior. An Interdisciplinary Journal”, vol. XVI, nr. 4, 2012, p. 529–551.
- [BDI] **Codruța Liana Cuceu**, *Sfera publică, tehnologie și democrație transnațională*, „Symposion” – Revistă de științe socio-umane, tom. IX, nr. 2 (18), 2011, p. 401–413 (neraportat în 2011).
- [BDI] **Lucia Faiciuc**, *Humanist Values in Everyday Moral Thinking*, “International Journal on Humanistic Ideology”, vol. V, nr. 1, Spring-Summer 2012, p. 85–101.
- [BDI] **Andrei Negru**, *Perspectiva clujeană interbelică asupra Școlii sociologice de la București*, „Transilvania”, nr. 11, 2012, p. 47–55.
- [BDI] **Silviu Totelecan**, *Places and/or Non-places of Everyday Life*, “International Journal on Humanistic Ideology”, vol. V, nr. 1, Spring-Summer 2012, p. 7–14.
- [BDI] **Silviu Totelecan, Stefan Mann**, *Living on the Threshold between Cultures and Withing a Multilayered Society*, “International Journal on Humanistic Ideology”, vol. V, nr. 1, Spring-Summer 2012, p. 15–36.

C. STUDII ȘI ARTICOLE APĂRUTE ÎN VOLUME

1. În volume apărute în străinătate

- **Virgil Ciomoș**, *De la théologie négative à la phénoménologie de l’inapparent. Marion versus Derrida*, în *** **Jean-Luc Marion. Cartésianisme, phénoménologie, théologie**, Sylvain Camilleri & Adam Takacs (dir.), Paris, Archives Karéline, 2012, p. 121–135, ISBN 978-2-35748-092-6.

- **Mihaela Gligor**, *The Woman, the Country, and the World in Rabindranath Tagore's View*, în *** *Women and Tagore: Recreating the Space in the New Millennium*, Rajasri Basu, ed., New Delhi, Abhijeet Publications, 2012, p. 87–97, ISBN 978-93-5074-030-9.

2. În volume apărute în țară

- **Monica Albu, Carina Herbei**, *Instrumente pentru evaluarea agresivității construite sau adaptate în România, în ultimii ani*, în *** *Simpozionul internațional „Cercetări și aplicații în Psihologie”, Timișoara, 23–25 martie 2012, Lucrări*, Timișoara, Edit. Eurobit, 2012, p. 9–18.
- A. Bălaj, **Monica Albu**, *Validitatea predictivă a Scalei de evaluare a tulburărilor din adolescență – Forma scurtă (APS-FS)*, în *** *Simpozionul internațional „Cercetări și aplicații în Psihologie”, Timișoara, 23–25 martie 2012, Lucrări*, Timișoara, Edit. Eurobit, 2012, p. 41–50.
- Șt. Miclea, **Monica Albu**, *Validitatea predictivă a inventarului tulburărilor de comportament alimentar – 3 (EDI-3)*, în *** *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*, nr. 23, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2012, p. 248–260, ISBN 978-973-109-340-6.
- **Monica Albu**, C. Văsar, G. Todea, Cl. Kubik, Cr. Carpa, **Carina Herbei**, *Caracteristici ale omului moral incluse în reprezentarea socială a omului moral din România de azi*, în *** *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*, nr. 24, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2012, p. 215–226, ISBN 978-973-109-341-3.
- Cl. Kubik, **Monica Albu**, *Observații cu privire la interpretarea scorurilor varianței pentru părinți a chestionarului de evaluare a copiilor – 4 (ECI-4)*, în *** *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*, nr. 24, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2012, p. 227–240, ISBN 978-973-109-341-3.
- **Corina Benea**, *Locul temei fericirii în disciplinele socio-umane*, în *** *Cunoaștere, Interes, Responsabilitate*, Vasile Marian (coord.), Cluj-Napoca, Edit. Risoprint, 2012, p.19–35, ISBN 978-973-53-0698-4.
- **Virgil Ciomoș**, *Anton Dumitriu. In memoriam*, în *** *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*, nr. 23, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2012, p. 151–167, ISBN 978-973-109-340-6.
- **Virgil Ciomoș**, *Despre curajul de a crede*, în *** *N. Steinhardt în evocări*, ediție îngrijită de Florian Roatiș, Iași, Edit. Polirom, 2012, p. 79–89, ISBN 978-973-46-2408-9.
- **Virgil Ciomoș**, *Intelectualul și autoritatea*, în *** *Liber amicorum*, Cătălin Cioabă și Bogdan Mincă (editori), București, Edit. Zeta Books, 2012, p. 278–289, ISBN 978-606-8266-37-4.
- **Virgil Ciomoș**, *Pentru o cosmologie transcendențială*, postfață la volumul Rémi Brague, *Înțelepciunea lumii. Istoria experienței umane a universului*, Cornelia Dumitru (trad.), Cluj-Napoca, Edit. Tact, 2012, p. 347–355, ISBN 978-606-92978-8-9.
- **Virgil Ciomoș**, *Între putere și autoritate*, în *** *Intelectualii și puterea*, Vasile Boari, Natalia Vlas, Radu Murea (coord.), Iași, Institutul European, 2012, p. 27–47, ISBN 978-973-611-829-6.
- **Narcisa Cozea**, *Proiectele finanțate din fonduri europene nerambursabile*, în *** *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*, nr. 23, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2012, p. 25–36, ISBN 978-973-109-340-6.
- **Codruța Liana Cuceu**, *Despre ocultarea sferei publice. Democrația românească în postcomunism*, în *** *Teme actuale în cercetarea etnologică și antropologică*, Alina Branda, Ion Cuceu, Cosmina Timocea (editori), Cluj-Napoca, Edit. Fundației pentru Studii Europene, 2011, p. 193–201, ISBN 978-606-526-086-3 (neraportat în 2011).
- **Lucia Faiciuc**, *Regula de aur și raționamentul prin reducere la absurd în judecata morală*, în *** *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*, nr. 23, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2012, p. 232–247, ISBN 978-973-109-340-6.

- **Mihaela Gligor**, *Mircea Eliade and the Fall into History*, în *** *Mircea Eliade between History of Religions and the Fall into History*, Mihaela Gligor (editor), Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 179–200.
- **Mihaela Gligor**, *Considerations on the Intellectual Origins of Anti-Semitism in Interwar Romania*, în *** *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*, nr. 23, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2012, p. 167–172, ISBN 978-973-109-340-6.
- **Mihaela Gligor**, *Din nou despre Mircea Eliade, la 25 de ani de la moarte*, în *** *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*, nr. 24, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2012, p. 176–183, ISBN 978-973-109-341-3.
- **Ionuț Isac**, *Probleme și dileme ale culturii românești. Dincoace și dincolo de „lăutărism”, în viziunea culturologică a lui Constantin Noica*, în *** *Noica după Noica*, Emilia Guliciuc (coord.), București, Edit. Didactică și Pedagogică, 2011, p. 127–144; ISBN 978-973-30-2929-8 (neraportat în 2011).
- **Ionuț Isac**, *Un eseu monografic despre Basarab Nicolescu*, în *** *Basarab Nicolescu: sub semnul septenarului*, Petrișor Militaru, Luiza Mitu (coord.), Craiova, Edit. AIUS, 2012, p. 130–136, ISBN 978-606-562-223-4.
- **Ionuț Isac**, *Cunoaștere, interes și responsabilitate în „Societatea conștiinței”*, în *** *Cunoaștere, Interes, Responsabilitate*, Vasile Marian (coord.), Cluj-Napoca, Edit. Risoprint, 2012, p. 37–51, ISBN 978-973-53-0698-4.
- **Ionuț Isac**, *Amintiri din sala de curs*, în *** *Ion Aluaș 1927–1994. Memoriile unui intelectual scrise de prietenii lui*, M. Petean (coord.), Florești-Cluj, Edit. LIMES, 2012, p. 64–69, ISBN 978-973-726-712-2.
- **Ionuț Isac**, *David Prodan despre activitatea istoriografică a lui George Barițiu*, în *** *Bicentinar „George Barițiu” 1812-2012. Lucrările Simpozionului Internațional de la Cluj-Napoca din 24 mai 2012*, N. Edroiu, D. Suciu (editori), Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2012, p. 124–135.
- **Florența Lozinsky**, *Comercializarea tradiționalului în „târgul de țară”*, în *** *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*, nr. 24, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2012, p. 333–344, ISBN 978-973-109-341-3.
- **Vasile Marian**, *Reflecții privind guvernarea politică, managementul organizațional și alienarea socială*, în *** *Cunoaștere, Interes, Responsabilitate*, Vasile Marian (coord.), Cluj-Napoca, Edit. Risoprint, 2012, p. 169–278, ISBN 978-973-53-0698-4.
- **Andrei Negru**, *Cercetarea culturii populare în context monografic. Cazul Institutului social Banat-Crișana (1932–1946)*, în *** *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*, nr. 23, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2012, p. 321–330, ISBN 978-973-109-340-6.
- **Andrei Negru**, *Puncte de vedere privind contribuția lui George Barițiu la apariția sociologiei românești*, în *** *Bicentinar „George Barițiu” 1812-2012. Lucrările Simpozionului Internațional de la Cluj-Napoca din 24 mai 2012*, N. Edroiu, D. Suciu (editori), Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2012, p. 92–103.
- **Andrei Negru**, *Doi etnologi de la Institutul Social Banat-Crișana: Nicolae Ursu și Elena Secoșan*, în *** *Mentori și discipoli. 85 de ani de la nașterea Profesorului Dumitru Pop*, Cluj-Napoca, Edit. EFES & Mega, 2012, p. 559–578.
- **Silviu G. Totelecan**, *Mutații, mixturi, hibridizări*, în *** *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*, nr. 23, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2012, p. 339–346, ISBN 978-973-109-340-6.
- **Zoltán Salánki**, *Piața maritală. Cadru teoretic și metodologic*, în *** *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*, nr. 23, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2012, p. 331–338, ISBN 978-973-109-340-6.

II. PARTICIPĂRI LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE

A. PARTICIPĂRI LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE

- **Monica Albu, Carina Herbei**, Timișoara, 23–25 martie 2012, Asociația Psihologilor din Banat, Simpozionul Internațional Cercetări și Aplicații în Psihologie, Ediția 20, cu comunicarea: *Instrumente pentru evaluarea agresivității construite sau adaptate în România, în ultimii ani.*
- Bălaj, A., **Monica Albu**, Timișoara, 23–25 martie 2012, Asociația Psihologilor din Banat, Simpozionul Internațional Cercetări și Aplicații în Psihologie, Ediția 20, cu comunicarea: *Validitatea predictivă a Scalei de evaluare a tulburărilor din adolescență – Forma scurtă (APS-FS).*
- **Virgil Ciomoș**, Paris, 1–2 decembrie 2012, Congresul Internațional de Psihanaliză „Le Symptôme”, organizat de Școala Psihanalitică a Forumurilor Câmpului Lacanian din Paris.
- **Narcisa Cozea**, Cluj-Napoca, 23–24 martie 2012, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” București – Facultatea de Drept Cluj, Conferința Internațională „The Efficiency of Legal Norms”, cu comunicarea: *Implications of the Changes in the Labour Code Upon the Working Time and rest Time. Case Study.*
- **Codruța Liana Cuceu**, Iași, 27–30 septembrie, Institutul pentru Cercetări Economice și Sociale „Gh.Zane”, Academia Română – Filiala Iași, International Conference “Unity and Diversity in Knowledge Society”, cu comunicarea: *The Role of the Public Sphere in Contemporary Republican Political Theory.*
- **Elena Geangu**, Daum, M. M., Bhardwaj, R. Minneapolis, 2012, International Conference on Infant Studies (ICIS), Poster presented: *Infant and Adult Pupil Size Changes in Response to Visual Complexity.*
- **Elena Geangu**, Reid, V. M., Minneapolis, 2012, International Conference on Infant Studies (ICIS), Poster presented: *Infants’ and Adults’ Processing of Emotion Related Words – An ERP Study.*
- **Mihaela Gligor**, Cluj-Napoca, 2 aprilie 2012, participare la Seminarul internațional “Mircea Eliade between the History of Religion and the Fall into the History”.
- **Mihaela Gligor**, Kolkata (India), 6–8 iulie 2012, International Forum for Studies in Society and Religion (IFFSR), Indian Council for Cultural Relations (ICCR) și Department of Philosophy, Jadavpur University, Kolkata, Conferința internațională “Universalistic Religion & Multi-Cultural Society: Tagore's Contribution” (A Tribute to Rabindranath Tagore on completion of his 150th Birth Anniversary), cu comunicarea: *The Innermost Truth: Rabindranath Tagore on Religion.*
- **Ionuț Isac**, Cluj-Napoca, 24 mai 2012, Institutul de istorie „G. Barițiu”, Simpozionul internațional *Bicentenar George Barițiu 1812-2012*, în cadrul Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *David Prodan despre activitatea istoriografică a lui George Barițiu.*
- **Ionuț Isac**, Iași, 27–30 Septembrie 2012, Institutul pentru Cercetări Economice și Sociale „Gh.Zane”, Academia Română – Filiala Iași, International Conference Unity and Diversity in Knowledge Society, cu comunicarea: *Le problème de la méthode chez Ferdinand Gonseth et Karl Popper. Sur l'esquisse comparative de Zdenek Kouřim.*
- **Andrei Negru**, Cluj-Napoca, 24 mai 2012, Institutul de istorie „G. Barițiu”, Simpozionul internațional *Bicentenar George Barițiu 1812-2012*, în cadrul Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *Puncte de vedere privind contribuția lui George Barițiu la apariția sociologiei românești.*
- **Andrei Negru**, Oradea, 27–29 septembrie 2012, Asociația Română de Sociologie, Universitatea din Oradea – Facultatea de Științe Socio-Umane, Institutul de Cercetare a Calității Vieții al Academiei Române, „Romanian Sociological Association International Conference: European Sociology: New Challenges and Opportunities”, cu comunicarea: *Institutul Social Banat-Crișana și cercetarea monografică.*

- **Adrian Sîrbu**, Cerisy-la-Salle, Franta, 16–23 iulie 2012, Colocviul “L’archi-politique de Gérard Granel”, cu comunicarea: *Lisibilité et apparition du monde: conditions de l’archi-politique de Gérard Granel*.
- **Silviu G. Totelecan**, Praga, 23–25 martie 2012, „Groupe de Bruges: Continuation of debate on CAP proposals with focus on greening menu as alternative for greening proposals of Commission and special focus on collective approaches to supply chains and public goods”, lucrarea prezentată: *How to Transform the Subsistence into Sustainable Farming? Re-Embracing Productivism in a Post-Productivist World?*
- **Silviu G. Totelecan**, Cluj-Napoca, 2 aprilie, Academia Română – Filiala Cluj (Departamentul de Cercetări Socio-Umane), participant la International Seminar “Mircea Eliade between the History of Religion and the fall into the History”.
- **Silviu G. Totelecan**, Oradea, 27–29 septembrie 2012, Asociația Română de Sociologie, Universitatea din Oradea – Facultatea de Științe Socio-Umane, Institutul de Cercetare a Calității Vieții al Academiei Române, „Romanian Sociological Association International Conference: European Sociology: New Challenges and Opportunities”, lucrare prezentată în plen: *Co-Performers/ Producers of a Hedonic Non-Place: Bucharest Downtown’s Ecstasy*.

B. PARTICIPĂRI LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNE

- **Monica Albu, Carina Herbei, C. Văsar, C. Kubik**, Cluj-Napoca, 25 mai 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „George Barițiu”, Simpozionul „Psihologia între provocări și soluții”, în cadrul Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *Influența tipului de stresor asupra scorurilor scalelor de evaluare a strategiilor de coping*.
- Anca Bălaj, **Monica Albu**, Cluj-Napoca, 25 mai 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „George Barițiu”, Simpozionul „Psihologia între provocări și soluții”, în cadrul Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *Diferențe culturale în percepția sănătății mentale între adolescenții din SUA și cei din România*.
- **Monica Albu, Carina Herbei, C. Vasar**, Cluj-Napoca, 12–13 octombrie 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca, Conferința națională „Testarea psihologică: actualități și perspective”, cu comunicarea: *Variații ale comportamentelor agresivității în funcție de vârstă*.
- Anca Bălaj, **Monica Albu**, Cluj-Napoca, 12–13 octombrie 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „George Barițiu”, Conferința națională „Testarea psihologică: actualități și perspective”, cu comunicarea: *Posibilități de predicție a unor tulburări emoționale și de comportament cu ajutorul chestionarului de evaluare a copiilor R-4 (CSI-4)*.
- Anca Bălaj, I. Țetcu, **Monica Albu**, Cluj-Napoca, 12–13 octombrie 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „George Barițiu”, Conferința națională „Testarea psihologică: actualități și perspective”, cu comunicarea: *Adaptarea scalei de evaluare a tulburărilor din adolescență, forma scurtă (APS-SF) pe populația din România*.
- **Monica Albu, Carina Herbei, C. Văsar**, Cluj-Napoca, 16 noiembrie 2012, A XXI-a Sesiune științifică anuală cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, cu comunicarea: *Comportamentul civilizat între autonomie personală și agresivitate*.
- **Monica Albu, A. Bălaj**, Cluj-Napoca, 16 noiembrie 2012, A XXI-a Sesiune științifică anuală cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, cu comunicarea: *Adaptarea pe populația din România a “Chestionarului de evaluare a copiilor – 4 (CSI-4)”*.

- Anca Bălaj, **Monica Albu**, Cluj-Napoca, 16–17 noiembrie 2012, A XXI-a Sesiune științifică anuală cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, cu comunicarea: *Predicția tulburărilor psihiatrice pe baza scorurilor de severitate a simptomelor ale scalelor din Chestionarul de evaluare a copiilor – 4.*
- **Corina Benea**, Cluj-Napoca, 25 mai 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, Simpozionul „Praxis local în context global”, în cadrul Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *Direcții de evoluție a cercetării în domeniul bunăstării.*
- **Corina Benea**, Cluj-Napoca, 16 noiembrie 2012, A XXI-a Sesiune științifică anuală cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, cu comunicarea: *De la fericire la starea de bine. Teorii și percepții.*
- **Virgil Ciomoș**, Timișoara, 26–29 ianuarie 2012, Institutul „Mara” și Spitalul de Psihiatrie „Eduard Pamfil”, Colocviul Național de Hiperactivitate, cu comunicarea: *Hiperactivitatea. O perspectivă fenomenologică.*
- **Virgil Ciomoș**, Timișoara, 7–8 iunie 2012, Institutul „Mara” și Spitalul de Psihiatrie „Eduard Pamfil”, Colocviu Național de Psihanaliză, cu comunicarea: *Nevoie și Cerere. Dorință și Juisare.*
- **Virgil Ciomoș**, Bistrița, 8 noiembrie 2012, Uniunea Artiștilor Plastici din România, cu comunicarea: *„Jurnalul fericirii” ca experiență spirituală.*
- **Virgil Ciomoș**, Cluj-Napoca, 16 noiembrie 2012, A XXI-a Sesiune științifică anuală cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, cu comunicarea: *Funcțiunea uitării în „Timpul regăsit” al lui Proust.*
- **Narcisa Cozea**, Cluj-Napoca, 25 mai 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca și Universitatea Creștină „D. Cantemir” București – Facultatea de drept Cluj-Napoca, Simpozionul „Carențe legislative și noi reglementări în drept”, în cadrul Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *Contract individual de muncă versus contracte civile.*
- **Narcisa Cozea**, Cluj-Napoca, 17 noiembrie 2012, Simpozionul „Mircea Mureșan” din cadrul celei de A XXI-a Sesiuni științifice anuale cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, cu comunicarea: *Câteva aspecte ale raportului juridic de muncă, din perspectivă istorică.*
- **Codruța Liana Cuceu**, Iași, 27 ianuarie 2012, Institutul pentru Cercetări Economice și Sociale „Gh.Zane”, Academia Română – Filiala Iași, Workshop-ul de filosofie socială politică „Globalizarea. Dimensiuni empirice și ideologice”, cu comunicarea: *Statutul sferei publice în procesul de globalizare.*
- **Codruța Liana Cuceu**, Cluj-Napoca, 16 martie 2012, Institutul „Arhiva de Folclor” a Academiei Române, Conferința „Mentori și discipoli”, cu comunicarea: *Despre minoratul culturii politice est-europene. Distingția spațiu public – sferă publică și receptarea ei în contextul românesc.*
- **Codruța Liana Cuceu**, Cluj-Napoca, 25 mai 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „George Barițiu”, Simpozionul „Paradigme ale cercetării filosofice contemporane”, în cadrul Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *Noi perspective asupra relației dintre religie și sfera publică.*
- **Codruța Liana Cuceu**, Cluj-Napoca, 16 noiembrie 2012, A XXI-a Sesiune științifică anuală cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, cu comunicarea: *Sfera publică între religie și politică;*
- **Lucia Faiciuc**, Cluj-Napoca, 25 mai 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „George Barițiu”, Simpozionul „Psihologia între provocări și soluții”, în cadrul Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *Imagine de sine și dezvoltare morală.*

- **Lucia Faiciuc**, Cluj-Napoca, 12–13 octombrie 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „George Barițiu”, Conferința națională „Testarea psihologică: actualități și perspective”, cu comunicarea: *Perspective asupra evaluării dezvoltării morale*.
- **Lucia Faiciuc**, Cluj-Napoca, 16 noiembrie 2012, A XXI-a Sesiune științifică anuală cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, cu comunicarea: *Judecata morală și anticiparea consecințelor unei acțiuni*.
- **Marius Florea**, Cluj-Napoca, 25 mai 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „George Barițiu”, Simpozionul „Psihologia între provocări și soluții”, în cadrul Zilelor Academice Clujene, în cadrul Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *Particularități ale comportamentului agresiv la vârsta adolescenței*.
- **Marius Florea**, Cluj-Napoca, 12–13 octombrie 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „George Barițiu”, Conferința națională „Testarea psihologică: actualități și perspective”, cu comunicarea: *Impactul jocurilor video cu conținut violent asupra adolescenților*.
- **Marius Florea**, Cluj-Napoca, 16 noiembrie 2012, A XXI-a Sesiune științifică anuală cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, cu comunicarea: *Atitudini față de școală și familie la adolescenții din România*.
- **Mihaela Gligor**, Cluj-Napoca, 25 mai 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu” Simpozionul „Paradigme ale cercetării filosofice contemporane”, în cadrul Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *Mircea Eliade și Valeriu Bologa. Mituri, Știință și mistere*.
- **Mihaela Gligor**, Cluj-Napoca, 16 noiembrie 2012, A XXI-a Sesiune științifică anuală cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, cu comunicarea: *Ecourile „Dosarului Eliade” găzduit de revista „Toladot”*.
- **Mihaela Gligor**, Cluj-Napoca, 16 noiembrie 2012, A XXI-a Sesiunea științifică anuală a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, secțiunea filosofie, participare la Masa rotundă „Reprezentări simbolice ale antisemitismului în România interbelică”.
- **Ionuț Isac**, Cluj-Napoca, 23 mai 2012, Sesiunea de primăvară a CRIFST, la Zilele Academice Clujene, cu comunicarea: *Relația dintre experiență și reforma cunoașterii în viziunea lui F. Gonseth*.
- **Ionuț Isac**, Cluj-Napoca, 25 mai 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, Simpozionul „Paradigme ale cercetării filosofice contemporane”, în cadrul Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *Aspecte ale dialogului polemic Lucian Blaga – Iosif Brucăr*.
- **Ionuț Isac**, Cluj-Napoca, 16 noiembrie 2012, A XXI-a Sesiune științifică anuală cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, cu comunicarea: *Dumitru Isac despre estetica lui Platon*.
- **Florența Lozinsky**, Cluj-Napoca, 25 mai 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, Simpozionul „Praxis local în context global”, în cadrul Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *Socializarea „sărbătorii” în târgul de la Negreni*.
- **Florența Lozinsky**, Cluj-Napoca, 16 noiembrie 2012, A XXI-a Sesiune științifică anuală cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, cu comunicarea: *Metamorfozele Târgului de la Berchieșu. De la „joc” la „șatră”*.
- **Andrei Negru**, Cluj-Napoca, 25 mai 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, Simpozionul „Praxis local în context global”, în cadrul

Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *Cercetarea socială regională în România interbelică*

- **Andrei Negru**, Cluj-Napoca, 16 noiembrie 2012, A XXI-a Sesiune științifică anuală cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, cu comunicarea: *E. Speranția despre rolul coeziv al ideilor în viața națională.*
- **Vasile Marian**, Cluj-Napoca, 25 mai 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „George Barițiu” și Universitatea Creștină „D. Cantemir” București – Facultatea de Științe Economice Cluj-Napoca, Simpozionul „Cunoaștere economică și practică socială”, în cadrul Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *Alienare: Cine te-a adus?*
- **Vasile Marian**, Cluj-Napoca, 16 noiembrie 2012, A XXI-a Sesiune științifică anuală cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, cu comunicarea: *Valențe și curenți în învățământul superior românesc*
- **Salánki Zoltán**, Cluj-Napoca, 25 mai 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, Simpozionul „Praxis local în context global”, în cadrul Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *Reconfigurări ale pieței maritale: alegerea partenerului de viață.*
- **Salánki Zoltán**, Cluj-Napoca, 16 noiembrie 2012, A XXI-a Sesiune științifică anuală cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, cu comunicarea: *Cadru metodologic pentru evaluarea relaționării intime.*
- **Adrian T. Sîrbu**, Cluj-Napoca, 25 mai 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, Simpozionul „Paradigme ale cercetării filosofice contemporane”, în cadrul Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *Ecriture (du monde) et archi-politique.*
- **Silviu G. Totelecan**, Cluj-Napoca, 25 mai 2012, Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, Simpozionul „Praxis local în context global”, în cadrul Zilelor Academice Clujene, cu comunicarea: *Mood-Driven Transformations in the City Core.*
- **Silviu G. Totelecan**, Cluj-Napoca, 16 noiembrie 2012, A XXI-a Sesiune științifică anuală cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, cu comunicarea: *Înmărfuirea centrului vechi al Bucureștilor.*

IN MEMORIAM

AUREL NEGUCIOIU

(13 mai 1930–24 decembrie 2012)

De curând, a plecat dintre noi profesorul universitar dr. Aurel Negucioiu, personalitate marcantă a științei, școlii și practicii economice românești. A plecat cu o eleganță pe măsura aceleia pentru care a fost admirat și invidiat în cei aproape 83 de ani de viață de către zeci de mii de studenți, aproape 50 de discipoli (doctori în economie), mii de colegi și colaboratori și nenumărați alți prieteni. A coborât din trenul vieții ca Om care lasă celor ce l-au cunoscut și apreciat un bogat univers de amintiri, prin care el continuă să-i provoace în a ști și în a face mai mult, dar și în a trăi călăuziți de principii de viață corecte.

Spirit mereu tânăr și neobosit până în ultima clipă a frumoasei sale vârste, profesorul Aurel Negucioiu a părăsit, pentru „o lume mai bună”, frumusețile, bucuriile și alte avantaje ale vieții de aici, de pe

pământ, dar și o lume plină de controverse, pe care i-a fost dat să o vadă renăscând din când în când din somnul rațiunii celor puternici și/sau mulți.

Din noaptea necunoașterii în care suntem cu toții cufundați, a plecat un om de știință și vastă cultură generală și profesională, cultură care i-a luminat gândurile și faptele în dificila și nemărginita luptă a domniei sale și a semenilor lui pentru îmbunătățirea locală și universală a climatului social, frământat de suișuri și coborâșuri agitate.

A fost un om domol și foarte așezat. A vorbit totdeauna frumos și convingător, cu toți cei pe care i-a întâlnit, până în momentul în care, așezându-se pe un pat, glasul i s-a stins și ochii i s-au închis, deși avea încă atât de multe de citit, de scris și de zis. Timpul nu a mai avut răbdare cu speranțele și planurile lui.

Prin ceea ce a făcut și nu a făcut, profesorul Aurel Negucioiu s-a dovedit a fi un Om normal, cu bune și cu rele, pentru care cei mulți l-au iubit, iar alții, mai puțini la număr, l-au ignorat sau denigrat, câteodată – în anumite momente de rătăcire a lor, amintindu-ne de cei atrași, vorba celui mai mare poet al nostru, de „[...] păcatele și vina, / Oboseala, slăbiciunea, toate relele ce sunt / Într-un mod fatal legate de o mână de pământ”, și nu de lumina „Ce în lume-ai revărsat-o [...]” Însă, cei care văd și înțeleg cum e să fii sub vremuri și apreciază înzestrarea spirituală și a altcuiva, nu numai a lor, recunosc și își vor mai aminti, până când îl vor urma, că profesorul Aurel Negucioiu a fost un om cu un justificat și profund sentiment de dorință a progresului. Un om cu o neliniște înnăscută pentru a păstra ca lege a firii sale eterna devenire a omului.

Profesorul Aurel Negucioiu a fost una dintre personalitățile care a căutat și reușit, atât cât i-au permis împrejurările, să-și depășească – prin spirit, voință, hărnicie și cinste – numeroase conflicte sufletești remarcabile, să se mențină pe linia obiectivității și cumpănirii lucrurilor. Amintim preocuparea sa pentru probleme precum: nevoile/trebuințele umane și interesele purtătorilor acestora;

munca și forța de muncă; marfa, banii și valoarea în general, valoarea de schimb în special; piața și economia; planul și concurența; proprietatea; crizele; cunoașterea în general, cea economică în special; educația – de ale cărei „grinzi” și „praguri” s-a „lovit” în cea mai mare parte a existenței sale active, învățând continuu și regretând mereu că totuși știe prea puțin. În și prin școala pe care a slujit-o și promovat-o, a încercat o emancipare particulară și socială a individului, convins fiind că de la om pleacă totul, inclusiv progresul lumii. Omul este o entitate primară a umanității, iar emanciparea lui e o treaptă elementală a progresului social.

Învățând din pățaniile proprii și ale altora, din lecturile și pildele cuceritoare ale multor iluștri înaintași și contemporani, un crez al profesorului Aurel Negucioiu a fost și acela că oamenii din lumea întreagă vor atinge odată un nivel convenabil de viață și cultură, și atunci umanitatea se va felicita pentru progresul realizat de ea, ceea ce nu i-a fost dat să vadă împlinit, în ciuda „tineretii” amintite. Dimpotrivă, după ce s-a născut în timpul marii crize mondiale din anii 1929–1933, a trecut în veșnicie în cursul unei alte crize mondiale, la fel de mare, cea începută în anul 2008. În schimb, a lăsat pentru cei care vor și care pot continua drumul pe care a mers și domnia sa, destule concluzii și opinii curajoase și larg argumentate în numeroase lucrări, dintre care amintim, acum și aici, numai pe cele publicate în numerele de până acum ale „Anuarului Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Humanistica, al cărui colaborator de seamă a fost¹: *Forța de muncă, resursele umane, capitalul uman în gândire și acțiune* (Labour Force, Human Resources, Human Capital in Thought and Action) – tom. VII (2009); *Gândirea cu susu-n jos – o gândire nouă pentru o lume nouă. Punerea problemei* (The Upside Down Thinking – A New Type of Thinking for a New World. Posing the Problem) – tom. VIII (2010); *Învățământul superior – factor esențial de dezvoltare și consolidare a Uniunii Europene* (Higher Education – Essential Factor of the Development and Consolidation of the European Union) – tom. IX (2011); *Repere pentru o societate nouă și pentru economia ei* (Benchmarks for a New Society and Its Economy) – tom. X (2012).

Vasile MARIAN

¹ Pentru alte câteva elemente din noianul de realizări – în cariera de cadru didactic universitar, cercetător, organizator și conducător instituțional – a profesorului Aurel Negucioiu, a se vedea, de pildă: Ioan Mihaș (coord.), Petru Prunea, Vasile Zaharia și Gheorghe Stăneanu, *Aurel Negucioiu, profesorul, omul de știință: la ceas aniversar – 75*, București, Edit. Ager-Economistul, 2005; *** *Elite clujene contemporane* (Cluj Contemporary Eltes), Cluj-Napoca, Edit. Clear Vision, 2009; *** *Who is Who în România (Enciclopedia Personalităților din România)*, ediția a V-a (2010) și a VI-a (2011); *** *Evocări și studii. In honorem magister Aurel Negucioiu*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2011.

AUTORI ȘI ALȚI COLABORATORI

Lista autorilor

Monica ALBU (cercetător științific I, dr.), Academia Română – Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca – Departamentul de Cercetări Socio-Umane; S.C. Cognitrom S.R.L., Cluj-Napoca

Herzl BARUCH (profesor, dr.), Beit Berl College, Israel

Anca BĂLAJ (psiholog), S.C. Cognitrom S.R.L., Cluj-Napoca

Valeriu CAPCELEA (prof. univ., dr. habil.), Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți, Republica Moldova

Virgil CIOMOȘ (cercetător științific I, și prof.univ., dr), Academia Română – Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca – Departamentul de Cercetări Socio-Umane; Universitatea „Babeș-Bolyai” – Facultatea de Istorie și Filosofie

Ion CLOPOȚEL

Lucia-Elisabeta FAICIUC (cercetător științific III, dr.), Academia Română – Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca – Departamentul de Cercetări Socio-Umane

Mihaela GRIGOREAN (profesor, dr.), Liceul teoretic Negrești-Oaș

Carina HERBEI (asistent cercetare), Academia Română – Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca – Departamentul de Cercetări Socio-Umane

Adrian HODIȘ, Universitatea „Babeș-Bolyai” – Facultatea de Drept, Cluj-Napoca

Dumitru ISAC

Ionuț-Constantin ISAC (cercetător științific I, dr.), Academia Română – Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca – Departamentul de Cercetări Socio-Umane

Călina JUGASTRU (prof.univ., dr.), Universitatea „Lucian Blaga” – Facultatea de Drept „Simion Bărnuțiu”, Sibiu

Nora LABO, Centre de recherche sur les arts et les langages (CRAL), Paris

Grigore LABO (lect.univ., dr.), Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” București – Facultatea de Drept din Cluj-Napoca

Florența LOZINSKY (cercetător științific, dr.), Academia Română – Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca – Departamentul de Cercetări Socio-Umane

Vasile MARIAN (cercetător științific I, și prof.univ., dr), Academia Română – Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca – Departamentul de

Cercetări Socio-Umane; Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” București –
Facultatea de Științe Economice din Cluj-Napoca

George Em. MARICA

Marius Ioan MIHUȚ (economist), Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca –
Facultatea de Științe Economice și Gestiunea Afacerilor

Andrei NEGRU (cercetător științific I, dr.), Academia Română – Institutul de
Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca – Departamentul de Cercetări
Socio-Umane

Mihaela NICOARĂ (lect. univ., dr.), Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”
București – Facultatea de Științe Economice din Cluj-Napoca

Adrian Dinu RACHIERU (prof. univ., dr.), Universitatea „Tibiscus”, Timișoara

Diana-Gabriela REIANU (asist. univ.), Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
– Facultatea de Studii Europene

Călin Cristian POP (cercetător, dr.), Colegiul Noua Europă, București

Stanca Alexandra POP (economist), Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca –
Facultatea de Științe Economice și Gestiunea Afacerilor

Corina RUSU (lect. univ., dr.), Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”
București – Facultatea de Științe Economice din Cluj-Napoca

Zoltán SALÁNKI (cercetător științific III), Academia Română – Institutul de
Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca – Departamentul de Cercetări
Socio-Umane

Carmen VĂSAR (psiholog), Direcția Generală de Asistență Socială și Protecția
Copilului Arad

Florentina ȚONE (jurnalist, dr.), Revista „Historia”, București

Gerhard ZECHA (prof. univ., dr.), University of Salzburg, Austria

În atenția colaboratorilor

Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca, Series Humanistica, publică „Studii” de sociologie/antropologie, psihologie, filosofie, economie și drept. Anuarul cuprinde, de asemenea, rubrici de „Opinii și dezbateri”, „Restituiri” și „Recenzii”.

Manuscrisul unui studiu va avea aprox. 15–20 pagini A4, cu marginile de 2,75 cm. Acesta va fi scris utilizându-se toate regulile de ortografie ale limbii în care se editează el și va fi trimis redacției, cu același conținut, în format electronic și pe suport de hârtie.

Textul de bază al manuscrisului va fi redactat cu editorul Word și font Times New Roman, de mărimea 12 pt, la 1½ rânduri. Toate tabelele și figurile (format obiect) trebuie să aibă nume și număr (referit în textul lucrării: *tabelul x*; *fig.* sau *figura x*). Notele de subsol se scriu la un rând, cu font Times New Roman, de 10 pt, în așa fel încât să se poată sesiza cu ușurință următoarele: autorul/autorii (prenume și nume, cu caractere drepte și virgulă numai între autori), titlul lucrării (cu caractere cursive, *italice*), coordonatorul lucrării (adăugând, la prenume și nume, în paranteze, coord., ed. sau eds., după caz), locul de apariție (localitatea și țara – când e cazul), editura (nume complet), anul apariției lucrării citate și pagina sau paginile (din care se citează). Când lucrarea apare într-un periodic, acel periodic se scrie între ghilimele (cu caractere drepte), după titlu. Când se citează o lucrare dintr-o altă lucrare, se scrie mai întâi autorul (drept) și titlul (*italic*) primei lucrări, iar apoi toate datele pentru cea de-a doua lucrare, în modul deja menționat.

Manuscrisul va fi însoțit de un rezumat, scris într-o altă limbă (*e.g.* engleză, franceză, germană) decât cea în care este scris textul de bază. Rezumatul, scris cu font Times New Roman de 10 pt și la un rând, nu va depăși o jumătate de pagină și va fi așezat la începutul manuscrisului, după titlu, numele autorului și instituția (dacă există) sub egida căreia autorul își desfășoară activitatea științifică. Titlul lucrării va fi scris în limba engleză și în limba în care este scris textul de bază (atunci când aceasta este o altă limbă decât engleza).

În continuarea rezumatului se vor scrie câteva cuvinte cheie, în limba în care este scris și rezumatul.

Materialele destinate rubricii „Opinii și dezbateri” nu trebuie să depășească 10 pagini, tehnoredactate ca și studiile.

Se primesc lucrări (cu titlul tradus în engleză) recent publicate (de cel mult 5 ani) pentru a fi recenzate sau cu recenzii – care vor avea maximum 5 pagini.

Manuscrisele vor fi însoțite și de o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția de apartenență – unde e cazul, domenii de interes profesional, adresă de contact).

Autorii își asumă întreaga răspundere pentru originalitatea și conținutul științific al textelor pe care ni le trimit.

Imprimat în România

